

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ BİLİM DALI**

**MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞANIN
YABANCI ASKER, SİYASÎ TEMSİLCİ VE GAZETECİLERLE
TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ
(Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**

Doktora Tezi

**Danışman
Doç. Dr. Osman AKANDERE**

**Hazırlayan
Cemal GÜVEN**

KONYA-2005

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	IV
ÖN SÖZ	V
KAYNAKLAR	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SAMSUN'A HAREKETİNE KADAR YABANCILARLA İSTANBUL'DAKİ TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

1.1- Mustafa Kemal Paşanın G. Ward Price ile Görüşmesi	5
1.2- Mustafa Kemal Paşanın İngiliz Generali William Riddell Birdwood ile Görüşmesi.....	13
1.3- Mustafa Kemal Paşanın İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza ile Temas ve Görüşmeleri	15
1.4- Mustafa Kemal Paşanın Rahip Frew ile Görüşmesi	26

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN SAMSUN'A ÇIKIŞINDAN TBMM'NİN AÇILIŞINA KADAR YABANCILARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

2.1- Mustafa Kemal Paşanın Samsun Havza ve Merzifon'da İngiliz İstihbarat Subayları L.H. Hurst ve Salter ile Görüşmeleri	31
2.2- Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'da İngiliz Albayı Alfred Rawlinson ile Görüşmeleri	40
2.3- Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresi'nde Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne ile Görüşmeleri	56
2.4- Mustafa Kemal Paşanın Sivas'ta General James Guthrie Harbord ile Temas ve Görüşmeleri	75
2.5- Mustafa Kemal Paşanın Sivas'ta Charles François Georges Picot ile Temas ve Görüşmeleri	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN TBMM’NİN AÇILMASINDAN BÜYÜK TAARRUZA KADAR YABANCILARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.1- MUSTAFA KEMAL PAŞANIN FRANSIZLARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ.....	110
3.1.1- Mustafa Kemal Paşanın Robert De Caix ile Temas ve Görüşmeleri.....	110
3.1.2- Mustafa Kemal Paşanın Fransız Gazeteci Yazar Berthe Georges Gaulis ile Temas ve Görüşmeleri	117
3.1.3- Mustafa Kemal Paşanın Franklin Bouillon ile Temas ve Görüşmeleri	132
3.1.4- Mustafa Kemal Paşanın İzmit ve Adapazarı’nda Fransız Yazarı Claude Farrère ile Görüşmeleri.....	150
3.1.5- Mustafa Kemal Paşanın Albay Mougin ile Temas ve Görüşmeleri	179
3.2- MUSTAFA KEMAL PAŞANIN SOVYET RUSYA TEMSİLCİLERİYLE TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ.....	188
3.2.1- Mustafa Kemal Paşanın Sovyet Rus Elçisi Budu Mdivani ile Temas ve Görüşmeleri	188
3.2.2- Mustafa Kemal Paşanın Sovyet Rus Elçisi S. P. Natsarenus ile Temas ve Görüşmeleri	193
3.2.3- Mustafa Kemal Paşanın Sovyet Rus Elçisi Semiyon İvanoviç Aralov ile Temas ve Görüşmeleri.....	197
3.3- MUSTAFA KEMAL PAŞANIN DOĞU ÜLKELERİ TEMSİLCİLERİYLE TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ.....	217
3.3.1- Mustafa Kemal Paşanın Gürcistan Elçisi Simeon Mdivani ile Temas ve Görüşmeleri.....	217
3.3.2- Mustafa Kemal Paşanın Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han ile Temas ve Görüşmeleri.....	221
3.3.3- Mustafa Kemal Paşanın Azerbaycan SSC Elçisi İbrahim Abilov ile Temas ve Görüşmeleri.....	230
3.3.4- Mustafa Kemal Paşanın Ukrayna SSC Olağanüstü Elçisi Mihail Vasilyeviç Frunze ile Temas ve Görüşmeleri	238

3.3.5- Mustafa Kemal Paşanın Buhara SSC Kasidleri Mehmed Nazri ve Mehmed Receb ile Temas ve Görüşmeleri.....	248
3.3.6- Mustafa Kemal Paşanın İran Elçisi Mümtazüddeve İsmail Han ile Temas ve Görüşmeleri	251
3.4- MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İTALYANLARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ	258
3.4.1- Mustafa Kemal Paşanın Fago ile Temas ve Görüşmeleri	258
3.4.2- Mustafa Kemal Paşanın Cavaliere Tuoizzi ile Temas ve Görüşmeleri	263
3.5- MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İNGİLİZLERLE TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ	268
3.5.1- Mustafa Kemal Paşa'nın Konya'da General Charles Townshend ile Görüşmeleri	268

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN BÜYÜK TAARRUZ'DAN SONRA MUDANYA MÜTAREKESİ'NE KADAR YABANCILARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ	
4.1- Mustafa Kemal Paşanın İngiliz Konsolosu Harry Lamb ile Görüşmesi	296
4.2- Mustafa Kemal Paşanın Fransız Yüksek Komiseri Pellé ile Temas ve Görüşmeleri	302
4.3- Mustafa Kemal Paşanın Franklin Bouillon ile Temas ve Görüşmeleri	316
SONUÇ.....	328
BİBLİYOGRAFYA	338

KISALTMALAR

AAM.	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE (ATA)	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu
ATASE (İSH)	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi İstiklâl Harbi Koleksiyonu
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
KB.	: Kültür Bakanlığı
RSFSC	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
s.	: Sayfa
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE. Arşivi	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları

ÖN SÖZ

Tarih milletlerin var olabilmek adına verdiği mücadelelerle doludur. Bu mücadelelerden başarı ile çıkan milletler varlıklarını günümüze kadar taşıyabilmiş, başaramayanlar ise tarih sahnesinden silinip gitmiştir. İstiklâl Harbimiz de Türk milletinin tarih sahnesine çıktığı günden bugüne var olmak adına verdiği mücadelelerin en önemli ve en son merhalesidir.

Pek çok yönüyle incelenerek ortaya konulması gereken bu dönemin lâıykıyla anlaşılabilmesi için üzerinde durulması gereken konulardan biri de Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele döneminde yabancı asker, siyasî temsilci ve gazetecilerle temas ve görüşmeleridir. Yapılan bu çalışmayla; Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele dönemi dış siyaset ilkeleri, liderlik vasıfları, Avrupa kamuoyunda aleyhimize olan fikirlerin izalesi için harcadığı çabalar, uyguladığı metod ve siyasî dehası da gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Bu temas ve görüşmelerin bütünüyle incelenmesi; Mustafa Kemal Paşanın sergilediği tavrın, aslında temel bir prensip çerçevesinde odaklandığını göstermektedir. Bu da, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarıyla tespit edilip Misak-ı Millî’de ifadesini bulan ve Mustafa Kemal Paşanın tüm temas ve görüşmelerinde temel hareket noktasını oluşturan tam bağımsızlıktır. Nitekim, bu amaçtan hareketle Mustafa Kemal Paşanın bütün bu temas ve görüşmeleri barışa giden yolda birer basamak olmuştur.

Tezimde bu konuyu seçmemi sağlayan ve araştırmanın her aşamasında büyük desteğini gördüğüm Danışman Hocam Doç. Dr. Osman AKANDERE’ye teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bu çalışmayı yaparken, rahat bir çalışma imkânı sağlayan Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Ramazan TOSUN ile araştırma süresince katkılarından dolayı Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ’ye ve Yrd. Doç. Dr. Yaşar SEMİZ’e de ayrıca teşekkür ederim.

Bu tez, Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir. Katkılarından dolayı adı geçen kuruma da teşekkür ederim.

Cemal GÜVEN

Konya 2005

KAYNAKLAR

Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele dönemindeki faaliyetleri pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar zengin bir literatür grubu oluşturmaktadır. Ancak bu literatür içerisinde; çalışmamızda ele alınan konu ile alakalı olarak, konuyu topluca değerlendiren bir bilimsel eser mevcut değildir. Bu çalışmamızda, konumuzla alakalı bir çok telif ve tetkik eser ile makalelerden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırmamızın esas kaynaklarını; 1-Arşiv Vesikaları 2-TBMM Zabıtları 3-Gazeteler 4-Hatıralar, oluşturmaktadır.

1- Arşiv Vesikaları: Araştırmamızın konusu ile ilgili ulaşabildiğimiz arşivlerden, 1- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı (ATASE) Arşivi 2- Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve 3- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan konumuzla ilgili vesikalardan istifade edilmiştir. Bunların yanı sıra, yayınlanmış arşiv vesikalarından da önemli ölçüde faydalanılmıştır.

ATASE Arşivi’nin konu ile ilgili vesika bakımından, ulaşabildiğimiz diğer arşivlere oranla zengin olduğu görülmektedir. Bu arşivde, İstiklâl Harbi Koleksiyonu ile Atatürk Koleksiyonu katalogları taranarak konuyla ilgili vesikalardan istifade edilmiştir. Ayrıca TİTE Arşivinde ulaştığımız istihbarat vesikaları da konumuza açıklık getirmiştir.

2- TBMM Zabıtları: TBMM Zabıt Cerideleri ve TBMM Gizli Celse Zabıtları’nda konumuzla alakalı bilgilerden istifade edilmiştir. Özellikle, gizli celse toplantılarında Mustafa Kemal Paşanın Fransızlarla olan görüşmelerine dair dış politikayı ilgilendiren konuşmaları, bu çalışmamızda konumuza açıklık getirmiştir. Gizli celse görüşmeleri “*TBMM Gizli Celse Zabıtları*” adı ile 1985 yılında Türkiye İş Bankası tarafından ilk defa olarak yeni harflerle yayınlanmıştır. Bu eserin ilk üç cildinde konumuzla alakalı görüşmeler vardır.

3-Gazeteler: Konumuzla ilgili olarak Millî Mücadele döneminde yayımlanan İrâde-i Milliye, Hakimiyet-i Milliye, Anadolu’da Yeni Gün, Vakit, İkdâm, Açığsöz, Minber, Babalık ve Öğüd gazetelerinin ulaşabildiğimiz tüm koleksiyonlarını tarayarak konuya ışık tutacak pek çok bilgiye ulaştık. Bu gazetelerin yanı sıra, Peyâm-ı Sabah, Sabah, Takvim-i Vekâyi, Tasvir-i Efkar ve Türk Dünyası gazetelerinde tespit edebildiğimiz bilgileri de değerlendirdik. Bu gazetelerin koleksiyonlarını taradığımız yerler: Millî

Kütüphane Mikrofilm ve Süreli Yayınlar Arşivi, TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Taksim Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar Arşivi'dir.

Özellikle TBMM açıldıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa ile görüşen yabancıların Türkiye topraklarına girişlerinden itibaren hemen tüm faaliyetleri gazete muhabirleri tarafından takip edilmiş ya da Anadolu Ajansı'nın haberleri bu gazetelerde yer almıştır. Yabancı asker, siyasi temsilci ve gazetecilerin, Mustafa Kemal Paşayı ziyaretleri, görüşmeleri ve yazışmaları, elçilerin itimatname törenleri, resmî davetler ve buralardaki konuşmalar, Mustafa Kemal Paşanın cephe ve cephe gerisi gezileri ve buradaki temas ve görüşmeleri gibi pek çok ayrıntı dönemin gazetelerinde yer almıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa ile temas ve görüşmelerde bulunan yabancılarla yapılan mülakatlar gazetelerde yer almış ve bunların Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele hakkındaki düşünceleri ile ilgili orijinal bilgiler elde edilerek değerlendirilmiştir. Ayrıca tespit ettiğimiz bir diğer husus da konumuzla ilgili Avrupa basınında yer alan haberlerin pek çok Türk gazetesi tarafından iktibas edilerek haber yapılmasıdır. Millî Mücadele dönemi gazetelerinden tespit ettiğimiz bütün bu bilgiler, araştırmamızda en çok istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır.

İstanbul'daki sansür nedeniyle İstanbul'da yayımlanan gazetelerde eksik olarak yer almış olan haberler ve nutuklar, Anadolu basınında yayınlanmış olanlarıyla karşılaştırılarak tamamlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, ulaşabildiğimiz tüm koleksiyonlarını tarayarak faydalandığımız gazeteler şunlardır:

İrade-i Milliye: Mustafa Kemal Paşa tarafından Heyet-i Temsiliye adına yayın yapmak için kurdurulan Millî Mücadele'nin ilk gazetesi olan İrade-i Milliye, 14 Eylül 1919'da Sivas'ta yayımlanmaya başlanmıştır. Gazete sahibi olarak Demircioğlu Selahaddin, yazı işleri müdürü olarak da Mazhar Müfid görevlendirilmiştir. İlk başyazılar Mustafa Kemal tarafından dikte ettirilmiştir. Başlangıçta haftada bir çıkan gazete, bir aralık haftada iki gün ve daha sonra da günlük olarak çıkmaya başlamıştır. Gazete, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesinden sonra da Sivas'ta yayımlanmaya devam

etmiş, 1921’de Gaye-i Milliye adını almış ve 1922 Mart’ının sonunda kapanmıştır¹.

Hakimiyet-i Milliye: Ankara’da, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal tarafından kurulan Hakimiyet-i Milliye gazetesi, 10 Ocak 1921’de yayım hayatına başlamıştır. Sorumlu ilk müdürü Receb Zühdü’dür². Hakimiyet-i Milliye gazetesi, Millî Mücadele hareketinin fikrî temelleri, görüş ve kararlarını halka yaymak için çıkarılmıştır. Gazetenin başlığının altında “*Mesleği Millî İradeyi hâkim kılmaktır*” cümlesi yer almaktadır. Gazete, Mustafa Kemal’in dikte ettirdiği ve ilk sayısında yer alan başyazıda amacını şöyle açıklamıştır: “*Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ve onu alâkâdar eden muhitlerin ahval ve hâdisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfî olarak vermedik. Gazetemizin ismi ve aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nev’idir. Şu hâlde diyebiliriz ki Hakimiyet-i Milliye’nin mesleği milletin Müdafaa-i Hâkimiyeti olacaktır*”³.

Başlangıçta haftada iki gün olarak yayımlanan gazete, 18 Temmuz 1920’den 6 Eylül 1920’ye kadar haftada üç gün, 6 Eylül 1920’den 30 Ekim 1920’ye kadar haftada iki gün olarak yayımlanmıştır. 6 Şubat 1921’den itibaren Cumartesi dışında günlük olarak yayımlanmıştır⁴. Hakimiyet-i Milliye, Millî Mücadele hareketinin sözcüsü olması bakımından, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin yarı resmi organı olarak sayılmıştır⁵. 1934 yılında “*Ulus*” adını alan gazete, uzun yıllar yayım hayatını sürdürmüştür⁶.

Anadolu’da Yeni Gün: Yunus Nadi tarafından İstanbul’da “*Yeni Gün*” adıyla 2 Eylül 1918’de yayımlanmaya başlayan gazete, Millî Mücadele’yi desteklediği için İstanbul’un işgaliyle kapatılmış ve Yunus Nadi’de gizlice matbaasını da alarak Anadolu’ya kaçmış ve matbaayı Ankara’ya nakletmiştir. Daha sonra gazete, 10 Ağustos

¹ E. Semih YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, Siyasal Kitabevi, Ankara-2004, s.175; İzzet ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919- Temmuz 1921) Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1981, s. 11; Zekâi GÜNER, Orhan KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara-1990, s.341; M. Nuri İNUĞUR, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yay., İstanbul-1993, s.352-353.

² ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s. 11.

³ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.175-176.

⁴ GÜNER, KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, s.334; ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s. 11.

⁵ ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s. 11-12.

⁶ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.176.

1920’de “*Anadolu’da Yeni Gün*” adıyla Ankara’da yayımlanmaya başlanmıştır. İlk mesul müdürü Osmanzâde Hamdi’dir. Sakarya Muharebesi’nde Yunan saldırısının Ankara’yı tehdit etmesi üzerine Kayseri’ye nakledilen gazete, Sakarya Zaferi’nden sonra tekrar Ankara’da yayımlanmaya devam edilmiştir. Anadolu’da Yeni Gün gazetesi Millî Mücadele’yi destekleyen ve Mustafa Kemal Paşanın düşüncelerini aksettiren en kuvvetli ve nitelikli gazetelerden birisi olmuştur. 1924’te gazete kapanmıştır⁷.

Vakit: 1875 yılında Filip tarafından çıkarılan gazete, 22 Ekim 1917’de Mehmet Asım Us ve Ahmet Emin Yalman tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Millî Mücadele’yi bütün gücüyle destekleyen ve günlük olarak yayımlanan tirajı en yüksek gazetelerin başında gelen Vakit, aynı zamanda Türkiye ile ilgili en çok dış haber veren gazetelerden birisidir⁸.

İkdam: 1894-1928 yılları arasında İstanbul’da günlük olarak yayımlanmıştır. Kurucusu ve Başyazarı Ahmet Cevdet’tir. Mütareke döneminde gazeteyi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) yönetmiştir. Gazete, Millî Mücadele’yi öven yazıları yüzünden Divan-ı Harbe verilmiştir. Ankara’ya ilk muhabir gönderen İstanbul gazetesidir⁹.

Açıksöz: 15 Haziran 1919’da Kastamonu’da yayımlanmaya başlayan Açıksöz gazetesi, Ahmet Hamdi, Hüsnü Açıksöz, Tahir Kara Oğuz tarafından günlük olarak çıkarılmıştır¹⁰. 16 Eylül 1919 tarihinden itibaren haftada iki kez çıkmaya başlamış¹¹ ve 9 Mart 1921’den itibaren Cumartesi dışında her gün yayımlanmıştır¹². Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı durumuna gelen ve dağılma sahası genişleyen Açıksöz, Kuzeybatı Anadolu’nun en etkili gazetesi haline gelmiştir. Açıksöz gazetesinin Zonguldak ve İnebolu muhabirleri İstanbul haberlerini, Ankara muhabiri de Ankara haberlerini vermişlerdir¹³. Yayın hayatını 1932 yılına kadar sürdüren Açıksöz, 1937’den itibaren Doğru Söz adıyla çıkmıştır¹⁴.

⁷ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.180-181; ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s.6-7; GÜNER, KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, s.319; İNUĞUR, *Basın ve Yayın Tarihi*, s.339-341.

⁸ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.163-164; ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s. 4-5.

⁹ ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s.5.

¹⁰ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.179.

¹¹ ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s. 10.

¹² İNUĞUR, *Basın ve Yayın Tarihi*, s.359.

¹³ ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, s. 11.

¹⁴ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.180.

Babalık: 25 Aralık 1910 tarihinde Yusuf Mazhar tarafından Konya’da çıkarılmaya başlanmıştır¹⁵. Düzenli olarak haftada iki gün çıkarılan gazete, 5 Nisan 1921’den itibaren haftanın her günü çıkarılmıştır. Babalık gazetesi, Millî Mücadele’yi destekleyen Anadolu gazetelerinden birisidir. Bu dönemde yazı işleri müdürlüğünü Samizâde Süreyya yapmıştır. Gazete 1951 yılında kapanmıştır¹⁶.

Öğüd: 2 Ocak 1918’de Abdülgani Ahmet Bey tarafından Afyon’da kurulan Öğüd gazetesi, Yunanların İzmir’i işgali üzerine Konya’ya taşınmıştır. Millî Mücadele’ye öncülük eden önemli bir Anadolu gazetesidir¹⁷. 1921 Temmuz’undan itibaren Ankara’da da çıkmaya başlayan gazete, aynı zamanda iki şehirde birden yayımlanan ilk günlük gazetedir¹⁸. Öğüd gazetesi Ocak 1923’te kapanmıştır¹⁹.

4- Hatıralar: Bu çalışmanın ana hareket noktasını “*Nutuk*” teşkil etmiştir. Esasında Nutuk hatıratdan da öte bir vesikalar mecmuasıdır. Bu eserde konumuzla ilgili hususlar tespit edildikten sonra, dönemin önemli şahsiyetlerinin hatıraları da taranarak konumuza açıklık getiren bilgiler değerlendirilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile temas ve görüşmelerde bulunan Alfred Rawlinson, S.İ. Aralov, Berthe Gaulis ve Frunze’nin de yazmış oldukları hatıralarından önemli ölçüde faydalanılmıştır.

¹⁵ GÜNER, KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı*, s.323.

¹⁶ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.179.

¹⁷ YALÇIN, *Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar*, s.177.

¹⁸ ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basımı...*, s. 10.

¹⁹ GÜNER, KABATAŞ, *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basımı*, s.355.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın 20. yüzyılın şekillenmesinde önemli bir rolü vardır. Bu savaş dünya siyasî haritasını büyük oranda değiştirmiş ve uluslararası ilişkileri kalıcı bir biçimde ve derinden etkilemiştir. Savaşın ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıdır.

Osmanlı Devleti savaş sonunda, çok ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Mütareke, devletin savaş esnasında elden çıkan toprakları bir yana, Anadolu'nun da galip devletler tarafından taksimini amaçlayan bir işgal planı niteliğindedir. Nitekim ateşkesin imzalanmasının hemen akabinde Türk vatanına yönelik işgaller başlamış, devletin elde kalan topraklarının mukadderatı da belirsizleşmiştir. Mütarekenin işgallere bahane olan maddeleri uygulanmaya başlanınca; Osmanlı otoritesinin, elde kalan topraklarda egemen bir devlet olarak yaşayabileceği beklentisinin de boş bir hayal olduğu ortaya çıkmıştır. Bu derin hayal kırıklığı ile birlikte Osmanlı otoritesinin pasif tavrının yarattığı zorluklar Türk milletinin hayat ve istiklâlini tehlikede görmesine yol açmış; Mustafa Kemal Paşanın örgütlediği bu refleks ortaya Millî Mücadeleyi çıkarmıştır.

Millî Mücadele, yalnızca cephelerde kazanılan askerî zaferlerin adı değildir. Bu mücadelenin anlamını cephelerde kazanılan zaferlerin yanı sıra, siyasî, sosyal, ekonomik, kültürel ve fikrî faktörler de desteklemektedir. Nitekim, bahsedilen boyutların ortaya konulması, Millî Mücadele'nin anlamının pekişmesinde büyük yararlar sağlamaktadır. Bu alanlarda yapılan çalışmalar Millî Mücadele'nin Türk ve dünya tarihindeki yerinin netleşmesi ve bu yerin değerinin anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, yapılan bu çalışmada, Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşanın Mondros Mütarekesi'nden Mudanya Mütarekesi'ne kadar olan dönemde yabancı asker, siyasî temsilci ve gazetecilerle olan temas ve görüşmeleri konusu ele alınmakta ve yıkımdan tam bağımsızlığa giden yolda, Mustafa Kemal Paşanın bu temas ve görüşmelerde ortaya koyduğu tavrın Millî Mücadele'ye kattığı anlam aranmaktadır.

İncelenen tarihî dönem, I. Dünya Savaşı'nın galipleri olan İtilâf Devletleri'nin Türk vatanına karşı uzun dönemden beri projelendirilen bir tasarının son merhalesini tamamlamak adına ortaya koydukları Mondros Mütarekesi ile başlamaktadır. İşgal

devletlerinin, mütarekenin imzalanması akabinde Türk milletinin Türkiye’deki siyasî varlığını ortadan kaldırmayı amaçlayan işgallere yönelmesi ve bu aşamada Osmanlı otoritesinin sergilediği teslimiyetçi tavrın Türk milletine yaşam kabiliyeti üretemeyen sonuçları Anadolu’da bir direniş hareketinin doğmasına sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal Paşanın liderliği ile dağınıklıktan ve kopukluktan kurtulan bu direniş hareketi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ile Misak-ı Millî belgesinde ifadesini bulan kesin bir tavır ve hedef geliştirmiştir. Bu da liderin tüm faaliyetleri ve hamlelerinin temel prensibi olan tam bağımsızlıktır. İşte Mustafa Kemal Paşanın bahsi geçen bu temel prensip doğrultusunda ortaya koyduğu çabalar, Türk milletini Mondros Mütarekesi’nin akabindeki süreçte dayatılan bir yok oluştan Mudanya Mütarekesi ile şerefli bir barışın tesisine götürmüştür.

Bu dönemde, Türk milletinin uğrunda savaştığı değerlerin dünya kamuoyuna anlatılabilmesi ve hedefe ulaşma yolunda siyasî ve stratejik kazanımlar elde edilebilmesi açısından, Mustafa Kemal Paşanın yabancılarla olan bütün temas ve görüşmeleri büyük önem arz etmektedir. Bu yolda Mustafa Kemal Paşanın kullandığı metodun, işgalci kanattaki zaafı avantaaja çevirebilme kabiliyetinin ve siyasî dehasının da bizatihi üzerinde önemle durulması gereken bir konu olduğu kanaatindeyiz.

Yapılan bu çalışmada, Mondros Mütarekesi’nden Mudanya Mütarekesi’ne kadar olan dönemde, Millî Mücadele’nin lideri Mustafa Kemal Paşanın yabancı asker, siyasî temsilci ve gazetecilerle olan temas ve görüşmelerinin, mücadele sürecine olan etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal’in yaptığı bu resmî, gayriresmî ya da hususî temas ve görüşmeler birbirinden ayrı olarak ele alınmış olmakla birlikte bütün bu temas ve görüşmelerin onun tarafından, bir temel hedefe ulaşmada nasıl bir malzeme niteliğine büründürüldüğü ortaya konularak; Mustafa Kemal Paşanın farklı anlarda, farklı detayları tek bir çerçevenin içerisinde yer alan ve bir bütünü oluşturan parçalar haline getirmedeki metot ve maharetinin incelenmesine çalışılmıştır.

Araştırmamız dört ana bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, Mustafa Kemal Paşanın, Mondros Mütarekesi’nin ardından İstanbul’a gelişinden, Samsun’a hareketine kadar geçen dönemdeki yabancılarla temas ve görüşmeleri ele alınmıştır. Bu dönem, Mustafa Kemal Paşanın Osmanlı Devleti’nin generali sıfatı ile, üzerinde herhangi bir

resmî yetki bulundurmaksızın, İtilâf Devletleri'nin niyet ve hedeflerini anlamak ve üzerindeki şüpheleri dağıtmak adına onlarla bağlantı kanalları aradığı ve vatanın kurtuluşu için siyaseten bir şeyler yapıp yapılamayacağını anlamaya çalıştığı bir süreçtir. Bu bağlamda; Mustafa Kemal Paşanın İtalyan Yüksek Komiseri Cont Carlo Sforza, Daily Mail gazetesi yazarı G. Ward Price, İngiliz generali W. R. Birdwood ve İngiliz Rahip Frew ile görüşmeleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkışından TBMM'nin açılışına kadar geçen dönemdeki, gerek ordu müfettişi gerekse Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak yabancılarla yaptığı temas ve görüşmeleri ele alınmıştır. Bu dönemde, Amasya Genelgesi ile Millî Mücadele'nin hedefi, stratejisi ve yöntemi belirlenmiş; Erzurum ve Sivas Kongreleriyle ise bu mücadelenin programı ortaya konulmuş ve mücadeleyi yürütecek fiilî otorite olan Heyet-i Temsiliye vücuda getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişliğinden Heyet-i Temsiliye Başkanlığına ve böylece Millî Mücadele'nin lideri konumuna geçmiştir. Millî hareketin etkili bir şekilde yaygınlaştırıldığı ve amaca ulaşmak yolunda yabancı devletlerin temsilcileriyle gayriresmî de olsa ciddi temaslara başladığı bu evrede, Mustafa Kemal Paşanın Havza ve Merzifon'da İngiliz istihbarat subayları Salter ve L.H. Hurst; Erzurum'da, İngiliz Albayı Alfred Rawlinson; Sivas'ta Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne ile General Harbord ve Georges Picot ile temas ve görüşmeleri ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Mustafa Kemal Paşanın, TBMM'nin açılmasından Büyük Taarruz'a kadar olan dönemdeki temas ve görüşmeleri incelenmektedir. Bu dönem Ankara'da meclisin kurulduğu ve artık Mustafa Kemal'in Devlet Başkanı olarak mücadeleyi yönlendirdiği süreçtir. Ordularımızın kurulup güçlendiği, düzene konduğu bu süre içerisinde askerî mücadelenin yanında diğer bir mücadele de siyaset sahasında verilmiştir. Yine bu dönemde TBMM pek çok ülke tarafından tanınmış ve Ankara'ya yabancı ülkelerin elçilikleri açılmıştır. Bu dönem, tüm dünyanın gözlerini Ankara'ya çevirdiği ve Ankara'nın uluslararası bir siyaset merkezi haline geldiği dönemdir. Misak-ı Millî, bu dönemde TBMM'nin uygulamak için mücadele verdiği ilkeleri teşkil etmiştir. Bu dönemde yapılan antlaşmalarda ve Mustafa Kemal Paşanın bütün temas ve görüşmelerinde genel esas Misak-ı Millî doğrultusunda barışı sağlamak teşkil etmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturan ve tarihî perspektif açısından Millî Mücadele'nin

en yoğun süreçlerinden birinin yaşandığı bu evrede; askerî mücadele çetinleşmiş, siyasî mücadele ise resmî bir zemin üzerinde ve birçok farklı kanallardan yürütölmeye başlanmıştır. Bu münasebetle çalışmanın üçüncü bölümü beş alt bölümde ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise, Büyük Taarruz neticesinde İzmir'in kurtarılmasının ardından Türk Ordularının boğazlara yönelik askerî hareketi aşamasında, Mustafa Kemal Paşanın İzmir'de yaptığı temas ve görüşmeleri ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SAMSUN'A HAREKETİNE KADAR YABANCILARLA İSTANBUL'DAKİ TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

1.1- Mustafa Kemal Paşanın G. Ward Price ile Görüşmesi

Mondros Mütarekesi'nin akabinde İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşanın, burada görüştüğü ilk yabancı kişi, I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'a gelmiş olan Daily Mail gazetesi muhabiri G. Ward Price'dır¹. Price, İstanbul'da bulunduğu süre içinde aralarında Mustafa Kemal Paşanın da bulunduğu dönemin önemli şahsiyetleri ile röportajlar yapmıştır.

G. Ward Price'ın Mustafa Kemal Paşa ile olan bu görüşmesi İstanbul'da Pera Palas Oteli'nde gerçekleşmiştir².

Mustafa Kemal Paşa ile G. Ward Price arasında söz konusu olan bu görüşme ile ilgili talep Mustafa Kemal Paşadan gelmişti. Çünkü İstanbul'a geldiği günlerde Mustafa Kemal, İngilizlerle temas kurmayı düşünmekte ve bunun yollarını aramaktaydı. Mustafa Kemal, ülkenin karşı karşıya kaldığı bu zor günlerde İngilizlerle ilişki kurmanın, yapmayı tasarladığı işler açısından, faydalı olabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle verdiği bazı demeçlerde de İngilizlere yönelik sıcak mesajlar vermesi, onun bu yolda yaptığı çalışmalara örnek gösterilebilir³.

¹ **Tarih Coğrafya Dünyası**, C. II, Sayı: 7-10, İstanbul-1959, s.279; Avni ALTINER, **Her Yönüyle Atatürk**, Bakış Matbaası, İstanbul-1981, s.697.

G. Ward Price, 13 Ekim 1918'de mütarekenin imzalanacağı sıralarda Limni Adası'nda bulunmaktaydı. Mütarekenin imzasından sonra Selanik ordusunun kurmay başkanı olan İngiliz generali bir torpido ile İstanbul'a giderken onu da beraberine aldı. O sıralarda henüz mayınlar temizlenmemiş olduğu için tehlikeli bir yolculuk geçiren Price, İngiliz generali ile birlikte İstanbul'a gelerek Perapalas oteline yerleşmişlerdir. Bkz. N. A. "Meşhur İngiliz Gazetecisi Ward Price'le Mülakat" **Ulus**, 23 Kasım 1938, s.7. Aynı mülakatta Price, Türkiye'ye ilk defa 1911 senesinde İstanbul'a geldiğini, Lüleburgaz'da Bulgarlarla yapılan muharebede ve Çatalca müdafaasında bulunduğunu, Türklerin on altıncı asırda Viyana surlarına kadar dayanan ve Şekspir zamanından beri İngiltere'de "Grand Türk" diye sevilen, sayılan, "Türk gibi, kuvvetli" diye anlatılan savaşçı fatih ve kahraman bir millet iken, nasıl bu hale düşmüş olduklarını İstanbul'a ilk gelişinde kendi kendine sorduğunu, daha sonra ise Türklerin I. Dünya Harbi'nde kahramanca dövüştüklerini ve kazandıkları galibiyetlerin mağlûbiyetlerinden çok fazla olduğunu, kendisinin, Çanakkale'de, Gelibolu yarımadasında bulunduğunu, orada bu milletin şecaatini, baba yiğitliğini gözleriyle gördüğünü, anlatmıştır.

² Sadi BORAK, "Latife Hanım, Ünlü Gazeteci Price'a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI, Sayı:16, Kasım 1989, s.173.

³ Sadi BORAK, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kaynak Yay., İstanbul-1998, s.151; İlhan LÜTEM, **Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü**, İkinci Kitap, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara-2003, s.25.

Kendisiyle aynı otelde kalan G.Ward Price ile bir görüşme yapmak isteyen Mustafa Kemal Paşa otelin İsviçreli Müdürü vasıtasıyla bu teklifini iletmiştir⁴. Bu daveti, Price şöyle anlatmaktadır:

“İstanbul’a ilk defa 1918 senesinde gelmişim. Bir akşam üzeri Pera Palas Oteli’nde oturuyordum. Bir adam yanıma geldi ve bir Türk generalinin benimle görüşmek istediğini söyledi. İsmi sordum: Mustafa Kemal, dedi. O zamanlar Mustafa Kemal adını daha ziyade mübhem bir şekilde işitmişim. Daveti memnuniyetle kabul ettim”⁵.*

Price “daveti memnuniyetle kabul ettim” derse de Gotthard Jaeschke’nin Price’ın, “*Extra-special Correspondent*” adlı eserine dayanarak verdiği bilgilere göre Price, Mustafa Kemal’den bir görüşme talebi geldiğinde, bunu kabul etmenin “*bir mahzuru olup olmadığı hakkında*” İstanbul’daki İngiliz istihbarat subayı Albay T.G.G. Heywood’a danışmış ve İngiliz albayından, olumlu cevap aldıktan sonra, Mustafa Kemal’in görüşme davetini kabul etmişti⁶.

Mustafa Kemal Paşa ile G.Ward Price arasındaki bu görüşme 14 Kasım 1918

Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletleri mensubu yabancılarla temaslar kurmaya çalışarak çıkış yolları aramanın yanında, basın yoluyla da yaptığı açıklamalar ile, politik davranıp İngilizlere karşı dostça mesajlar vererek onların şüphelerinden uzak durmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Nitekim 17 Kasım 1918’de Minber’de ve 18 Kasım 1918’de Vakit’de yayımlanan mülâkatlarında bunu görmek mümkündür.

Minber gazetesi muhabirinin “İngilizlere karşı perverde eylediğiniz hissiyat hakkında bazı malûmat verir misiniz?” sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu karşılığı vermiştir: “*Bu harpte İngilizlerle Arıburnu, Anafarta ve Filistin cephelerinde karşı karşıya bir çok muharebeler verdim. Ben, bu muharebelere ve suret-i umumiye bu saydığım cephelerde başka muntakalarda diğer milletlerle dahi verdiğim muharebelerde daima vatanın müdafaasından ibaret olan bir vazife-i asliye îfa ve bunun için askerlik hizmetimi tahattur etmiyorum. Binaenaleyh kalbimde buğz ve adavet hissiyatı yer bulmamıştır, İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklâline riayette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatiyle mütehasis olmaları pek tabiidir*”. Bkz. **Minber**, 17 Teşrîn-i sâni 1918, nr. 16, s.2.

Vakit gazetesinde yayınlanan mülâkatında da: “*Hükümetimizle mütareke akdeden devletlerin ve bu devletler namına mütareke şartnamesini yapan Britanya hükümetinin Osmanlılara karşı olan hüsnüniyetlerinden şüphe etmek istemem. Eğer mezkûr şartname ahkâmının tatbikatında suitefehhümü mucip olacak cihet görülüyorsa bunun sebebini derhal anlamak ve muhatablarımızla anlaşmak lâzımdır. Bittabi bu vazife hükümetlere terettüb eder. Benim bildiğime göre hükümetimiz bu babda icabeden teşebbüsatta bulunmuş ve bulunmaktadır...*”. Bkz. **Vakit**, 18 Teşrîn-i sâni 1918, nr. 385, s.1; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1989, s.1.

⁴ N. A. “*Meşhur İngiliz Gazetecisi Ward Price’le Mülâkat*”, **Ulus**, 23 Kasım 1938, s.7.

* İstanbul merkeze ilk gelişidir. 1911 senesinde Çatalca’ya kadar gelmişti. Bkz. Yukarıda verdiğimiz gazetede İstanbul der, ama anlaşılan geldiği yer Çatalca’dır.

⁵ **Tarih Coğrafya Dünyası**, C. II, Sayı: 7-10, İstanbul-1959, s.279-280; ALTINER, **Her Yönüyle Atatürk**, s.697; Sabahattin SELEK, **Anadolu İhtilali**, Kastaş Yay., İstanbul- 1987, C.I, s. 205; Kemal ARIBURNU, **Atatürk’ten Anılar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1998, s.64.

⁶ Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren: Cemal Köprülü), TTK. Yay., Ankara-199, s.98.

Perşembe günü Pera Palas Otelinde gerçekleşmiştir⁷. Bu görüşmede Mustafa Kemal'in yanında Refet Bey de bulunmuştu⁸. İngilizce cereyan eden konuşmalarda Refet Beyin tercümanlık yaptığını düşünmekteyiz.

Görüşmede nelerin konuşulduğu konusunda doğrudan Mustafa Kemal Paşanın anlattığı bir malumata sahip değiliz. Bu nedenle G.Ward Price'ın görüşme konusunda aktardığı bilgilerden hareket ederek, görüşmede nelerin konuşulduğunu belirtmeye çalışacağız.

G. Ward Price, Atatürk'ün cenaze törenini için Ankara'ya geldiğinde kendisi ile Ankara Palas'ta görüşen Ulus Gazetesi muhabiri, N.A.'ya Mustafa Kemal'le olan bu mülâkatı şöyle aktarmıştır:

“Sırtında sivil bir elbise ve başında fes bulunan bu zatın yanına gittim. Bu sivil zat, Mustafa Kemal Paşa idi. Ben, henüz bu ismin şöhretini duymuş değildim. Çanakkale’de bizi mağlup eden kumandanın O olduğunu, daha, öğrenmemiştim.

Bu Türk generali üzerimde derin bir intibâ bıraktı. O günlerde çok mahzun ve muzdarip görünmekle beraber, kudretli bir seciye ve enerjiye sahip olduğu anlaşılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, bana o gün Türkiye’nin büyük harbe bu şekilde girmekle büyük bir hata işlediğini söyledi. Şimdi de hasıl olan vaziyet, işlenmiş olan o hatanın âkıbeti ve cezası idi. General bu görüşmede Türklerle İngilizlerin eski dost olduklarından da bahsetti.

Kendisiyle ilk temasım böyle oldu. Hiç şüphe etmem, o zaman Mustafa Kemal, hayatının en müteessir, en muzdarip günlerini yaşamakta idi”⁹.

⁷ JAESCHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, TTK. Yay., Ankara-1989, C.I, s.4; BORAK, **Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları...**, s.280. Şunu belirtmemiz gerekir ki mülâkat tarihi tam doğru olmayabilir, çünkü Mustafa Kemal o günlerde günlük tutmadığı gibi Price’da tarihe dair net bir gün vermemiştir.

⁸ Lord KINROSS, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1990, s.178; JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.98; Mango, Price’ın eserine atfen, *“Mustafa Kemal’in yanında, kısa boylu, sırtım gibi güçlü iradeli, cesur bir subay olan arkadaşı Albay Refet(Bele) oturuyordu”* demektedir. Bkz. Andrew MANGO, **Atatürk**,(Türkçesi: Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul-2000, s.199.

⁹ N. A. *“Meşhur İngiliz Gazetecisi Ward Price’le Mülâkat”*, **Ulus**, 23 Kasım 1938, s.7. Bu mülâkat hakkında başka bir anlatımda şu şekildedir: *“Mustafa Kemal düşünceli, kederli ve bedbindi. Bana memleketin halinden bahsetti. Ve her iki üç cümlede bir: ‘Bu böyle olmaz. Vatamı baştanbaşa değiştirmek lazım, yenileştirmek lazım’ diyordu. O zaman doğrusu bu lâflara fazla dikkat etmemiştim. Mesleğimin her zaman hatırlayacağım büyük hatası bu emsalsiz dehayı o zaman keşfedememiş olmamdır”*. Bkz. **Tarih Coğrafya Dünyası**, C. II, Sayı: 7-10, s.280; ALTINER, **Her Yönüyle Atatürk**, s.697 ; SELEK, **Anadolu**

Price, Mustafa Kemal'in kendisinde derin bir intibâ bıraktığını söylemekle birlikte, kendi eserinde bu mülakatı daha farklı olarak vermektedir. Gotthard Jaeschke, Price'ın *"Extra-special Correspondent"* adlı eserine dayanarak verdiği bilgilere göre; Mustafa Kemal Paşa yapmak istediği bir teklif için İngiliz resmî makamlarıyla temas etmek istediğini Price'a söylemiş ve ondan bu hususta yardımcı olmasını istemiştir. Yine Mustafa Kemal, Türkler olarak I. Dünya Harbi'nde yanlış cephede savaştıklarını, öteden beri dostumuz olan İngilizlerle savaş yapmayı asla istemedikleri şeklindeki kanaatini Price'a ifade etmişti. Kendisinin de arzu etmediği bu istenmeyen savaşa girmemizde başta Enver Paşa olmak üzere Alman dostlarının etkisinin ve baskısının rol oynadığını belirten Mustafa Kemal sözlerinin devamında: *"artık savaşı kaybetmiş olduklarını ve uygulanan bu yanlış siyasetin bedelinin Türklere ağır olarak ödetileceğini"* söylemişti. Anadolu'nun müttefik devletler tarafından paylaşılacağını bildiğini de ekleyen Mustafa Kemal, Anadolu toprakları üzerindeki bir İngiliz yönetimine karşı, memnuniyetsizlik gösterilmemesi gerektiğini ifade etmişti¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa ile kendisi arasında geçen bu görüşmeyi anlattığı eserinde İngiliz Gazeteci G. Ward Price oldukça ilginç bir hususa da yer vermektedir. Buna göre Mustafa Kemal'in İngilizlerden bir de beklentisi olmuştur. Price'ın anlattıklarına göre; Mustafa Kemal, İngilizlerin Anadolu için bir sorumluluk kabul ettiklerinde tecrübeli Türk valileri ile işbirliği içinde çalışmak ihtiyacını duyacaklarından söz etmiş ve sözlerinin devamında da *"Böyle bir salâhiyet dahilinde hizmetlerimi arz edebileceğim münasip bir yerin mevcut olup olmayacağını bilmek isterim"* demişti. Price'ın iddiasına göre; Mustafa Kemal bir işbirliği çerçevesinde İngilizler tarafından verilebilecek bir valilik görevini kabul edebileceğini belirtiyordu. Price, görüşmeden sonra İngiliz istihbarat subayı Albay Heywood'a görüşme hakkında bilgi vermiş ve Mustafa Kemal'in İngilizlerden olan beklentisini belirtmiştir. Albay Heywood'un ise bu görev talebi ile ilgili olarak, mütarekeden sonra birçok Türk subayının kendileri için bir iş aradıklarını ve bu tür beklentiler içerisinde olduklarını söyleyerek, bu talep üzerinde durmadığını yine Price'ın

İhtilali, C.I, s. 205; ARIBURNU, **Atatürk'ten Anılar**, s.64. Kinross'un verdiği bilgelere göre bu mülakat esnasında, Mustafa Kemal, elini kolunu hareket ettirmeden, sâkin ve ölçülü bir sesle konuşmuştur. Bkz. KINROSS, **Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu**, s.178

¹⁰ JAECHKE, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.98.

yazdıklarından öğreniyoruz¹¹.

Price, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede geçen konuşmalara temas ettiği eserinde, görüşmede geçen konuşmalarla ilgili anlatımlarına bir destek olacak mahiyette yıllar sonra Refet Bey ile arasında geçen bir konuşmayı da nakletmektedir. Buna göre, Price'ın Refet Bey ile yeniden karşılaşması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'da olmuştu. İngiliz gazeteci Mustafa Kemal ile yıllar önce yaptığı ilk görüşmesinde hazır bulunan Refet Beyle yaptığı sohbette bu görüşmeden de bahsetmişlerdi. Bu sohbet esnasında Refet Bey, Mustafa Kemal'in İngilizlerden görev talebiyle ilgili konuya sözü getirerek *“Onun bu hizmet teklifinde samimi olduğunu, o zaman bu teklif kabul edilmiş olsaydı Yakın Doğu tarihinin değişik bir mecraya dönecek olduğunu”* belirtmişti¹².

Mondros Mütarekesi'nin hemen akabinde İstanbul'a gelen ve İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde ülke ve millet için bir şeyler yapma azim ve kararlılığında olan Mustafa Kemal Paşanın, İngiliz gazeteci G. Ward Price ile olan bu görüşmesi esnasında İngilizlerden resmî bir göreve gelmek hususunda bazı taleplerde bulunduğu iddiasının sadece İngiliz gazeteci G. Ward Price tarafından dile getirilmiş olması, bazı soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmaktadır. Nitekim, Price'ın belirttiğine göre görüşmeye bizzat tanık olmuş olan Refet Beyin kendisi tarafından yapılan bir açıklama olmaması da böyle bir talebin varlığına şüphe getirmektedir.

Mustafa Kemal'in İngilizlere karşı bu teklifini bu mülâkatı nakleden yazarlar şöyle yorumlamaktadır:

Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ile ilgili birçok çalışmanın sahibi olan Gotthard Jaeschke, Mustafa Kemal Paşanın İngiliz gazeteciye söylediği sözlerin *“izaha muhtaç kaldığı”* kanaatinde olduğunu belirtmektedir¹³.

Atatürk'ün İstanbul'daki faaliyetlerinin anlatıldığı bir çalışmada ise, Mustafa Kemal'in İngilizlerden görev talep etmesinin *“gerçeklere ne denli uyduğu bilinmemektedir”* denilerek, İngiliz gazetecinin anlatımlarına şüphe ile yaklaşılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte yazar; şayet böyle bir görev talebinin doğru

¹¹ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.98 ; Doğan AVCIOĞLU, *Millî Kurtuluş Tarihi (1938-1995)*, C.I, Tekin Yayınevi, İstanbul-1996, s.121 dipnot bilgisi.

¹² JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.98 ; Price'ın “Refet” adını yanlış olarak “Rifat” şeklinde yazdığı anlaşılmaktadır. Bkz. MANGO, *Atatürk*, s.199.

¹³ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.98-99.

olduğu kabul edilse bile, bunun bir taktik gereği olduğunu belirtmektedir. Yazarın kanaatine göre, Mustafa Kemal amacına ulaşmak için gerektiğinde İngiliz sempatzanı görünmekte hiçbir sakınca görmemiştir¹⁴.

“İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele” isimli çalışmasında Sina Akşin de Mustafa Kemal’in böyle bir teklif yapmış olmasını “*inanılacak bir şey*” olarak görmemektedir. Akşin, Mustafa Kemal’in o sıralarda vatana ciddi hizmetlerde bulunmaya hazırlandığını ve bu nedenle Harbiye Nezareti görevine gelmeyi arzu ettiğini belirtmektedir. Akşin de böyle bir görüşmenin yapıldığı kanıtlansa bile Mustafa Kemal’in İngiliz gazeteci ile görüşmesinde yaptığı görev teklifinde ciddi olmadığı kanaatini taşıdığını söylemektedir¹⁵.

İngiliz gazetecinin Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede geçen konuşmalarla ilgili anlatımlarına Atatürk ile ilgili çalışmalar yapmış olan yabancı araştırmacılar da şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Bunlardan birisi olan A. Jevakhoff; Mustafa Kemal’in I. Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak çıkılmasının ve ülkesinin işgal edilmesinin yarattığı ümitsizlik durumu çerçevesi içinde böyle bir teklif yapmış olabileceği, yorumunu getirmekle birlikte Mustafa Kemal gibi gururlu bir kişinin böyle bir davranışta bulunabileceğine ihtimal vermediğini de üstü kapalı sözlerle ifade etmektedir¹⁶.

Andrew Mango ise “Atatürk” isimli eserinde Mustafa Kemal’in bu talebi ile ilgili olarak, “*yorum farkları ve unutkanlık olabileceği noktası gözardı edilmemelidir*” diyerek İngiliz gazetecinin görüşmede geçen konuşmaları farklı yorumlayıp değerlendirebileceğine ve görüşmeden çok sonra yazılan eserinde bazı şeyleri unutmuş olabileceğine dikkat çekmektedir. Böyle bir teklifin Mustafa Kemal tarafından yapılmış olduğu varsayımıyla hareket eden Mango, bunun birinci gerekçesi olarak Mustafa Kemal’in İngilizlerle Fransızların arasını açmayı düşünmesini öngörür. Mango’nun işaret ettiği diğer gerekçe ise İngilizlerin desteğini sağlayarak Anadolu’ya askerî bir yönetici sıfatıyla gitmek ve böylece Türkler için her şeyden daha önemli bir tehlike olarak kabul

¹⁴ BORAK, *Atatürk’ün İstanbul’daki Çalışmaları...*, s.151.

¹⁵ Sina AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele -Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998, s.133.

¹⁶ Alexandre JEVAKHOFF, *Kemal Atatürk Batı’nın Yolu*, (Çeviren: Zeki Çelikkol), İnkılâp Yay., İstanbul-1998, s. 52.

edilen Ermeniler ve Yunanların Anadolu üzerindeki toprak taleplerini önleme amacıdır¹⁷.

Mustafa Kemal Paşa G.Ward Price görüşmesi ve bu görüşmede ele alınan konularla ilgili olarak değişik kişilerin görüşlerine yer verdiğimiz yukarıdaki satırlar incelendiğinde bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Öncelikli olarak Mustafa Kemal Paşa ile G.Ward Price arasında bir görüşmenin yapıldığı konusunda fikir birliğinin oluştuğunu söyleyebiliriz. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu görüşmenin yapılması ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa kaynaklı bir bilgi veya anlatım yoktur. Biz bu görüşmenin yapıldığını G. Ward Price kaynaklı bilgi ve anlatımlardan öğreniyoruz.

Konuyla ilgili görüşlerine yer verdiğimiz kişilerin yorum ve değerlendirmelerinde Mustafa Kemal gibi şöhretli, gururlu ve bağımsızlığı her şeyin üstünde tutan bir kişinin ciddi olarak “*Anadolu’da bir valilik ya da resmî bir görev için*” İngilizlerden görev talep etmesinin pek de inanılacak bir olay olmadığı ifade edilmeye çalışılmıştır. Üstelik İstanbul’a geldiği ilk günlerden itibaren ülkesi ve milleti için bir şeyler yapmak arzu ve kararlılığında olan Mustafa Kemal Paşanın böyle bir talep içerisinde olamayacağı hususunda yine bir görüş birliğinin oluştuğunu söyleyebiliriz.

Biliyoruz ki Mondros Mütarekesi’nin hemen akabinde başlayan İngiliz işgallerine ve İngilizlerin Türk halkına karşı takip ettikleri işgal siyasetlerine en büyük tepkiyi gösterenlerin başında Mustafa Kemal Paşa gelmektedir. Nitekim, İskenderun’a çıkacak olan İngiliz kuvvetlerine karşı komutasındaki Türk kuvvetlerine ateş açmaları emrini vermesi, komutanı olduğu Yıldırım Orduları Grubu’nun lağvedilmesine sebep olmuştur.

Nutuk’ta “*Manda ve himayeciliğe*” dayanan kurtuluş çarelerinin hiç birisini isabetli kararlar olarak görmediğini açıklayan ve işgallere karşı mücadele edilmesi fikrini ilk anlardan itibaren savunmuş olan Mustafa Kemal Paşanın böyle bir talepte bulunması mümkün değildir. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşanın böyle bir teklifi olsa İngiliz istihbaratı raporlarında yer alması gerekirdi. Oysa İngiliz Arşivlerine dayanarak pek çok çalışma yapan, Bilâl Şimşir, Gotthard Jaeschke ve Salâhi Sonyel’in eserlerinde böyle bir raporun varlığına dair bir bilgi yoktur. Şunu da göz ardı etmemek lazım gelir ki Price, Atatürk’ün

¹⁷ MANGO, *Atatürk*, s.199.

cenaze töreni için geldiğinde Ulus gazetesine verdiği mülakatta Mustafa Kemal Paşanın böyle bir teklifinden hiç bahsetmemiştir. Böylesi önemli bir olayı o zaman zikretmeyerek yıllar sonra kaleme aldığı bahsettiğimiz eserde dile getirmesi de anlaşılamamaktadır.

1.2- Mustafa Kemal Paşanın İngiliz Generali William Riddell Birdwood ile Görüşmesi

Mustafa Kemal Paşanın Pera Palas Oteli'nde kaldığı günlerde görüştüğü yabancılardan biri de İngiliz Generali William Riddell Birdwood idi. Birdwood Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul işgal komutanı olarak karargâhıyla Pera Palas Oteli'ne yerleşmişti. Birdwood Nisan 1915 ve Ağustos 1915'te Anzak kolordusunun komutanlığını yaparken Mustafa Kemal'e karşı üç kez yenilmişti. Bu yüzden onun askerî dehasına o günden beri hayranlık duyuyordu. Birdwood, aynı otelde Mustafa Kemal Paşanın da kaldığını öğrenince, kendisinin refakat subayından Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme ayarlamasını istemiş ve bu talep Mustafa Kemal'e iletilmişti¹⁸.

Mustafa Kemal Paşanın bu görüşme isteğini kabul etmesi üzerine 20 Kasım 1918 günü Pera Palas Oteli'nde, Dr. Rasim Ferit Beyin de katılımıyla gerçekleşen bu görüşmede¹⁹, General Birdwood saygı dolu birkaç nezaket sözünden sonra Çanakkale'deki kaybetme nedenlerini bir de Mustafa Kemal'den dinleyebilmek için *“Excellence bizi nasıl yendiniz?”* sorusu üzerine Mustafa Kemal alçakgönüllülük göstererek *“Sizin de bizim de tarih dergilerimiz var, tarih yazar”* demişti. Mustafa Kemal'in bu alçakgönüllüğüne rağmen Birdwood ısrar edince Mustafa Kemal, Dr. Rasim Ferit Bey'den kâğıt ve kalem alıp bir kroki çizerek iki tarafın da durumunu kısaca özetlemişti. Mustafa Kemal, Birdwood'a her şey İngilizlerin lehine iken neden iki ayrı yerde durup ilerlemediklerini sormuştu. Birdwood'un askerlerinin çok yorulduğunu ve arkadan suyun yetişmediğini söylemesi üzerine Mustafa Kemal'in: *“Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu”* sözleri üzerine hayranlığı bir kat daha artan Birdwood: *“Sizin gibi kahraman ve âlîcenap bir general tanımadım”* demişti. Giderken Birdwood: *“Müsaade ederseniz bu kâğıtla bu kalemi bir hâtıra olarak saklayayım”*²⁰ diyerek ayrılmıştı.

Mustafa Kemal Çanakkale gibi bir zaferi yorumlarken, Birdwood'a karşı oldukça saygılı bir üslup içinde idi. Aslında Mustafa Kemal ona sorduğu soruların cevaplarının

¹⁸ Hikmet BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri- Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1990, s.230 ; BORAK, “Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1981, nr. 20375, s.2.

¹⁹ BORAK, *Atatürk'ün İstanbul'daki...*, s.153.

²⁰ BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri...*, s.230-231 ; BORAK, “Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal”, *Cumhuriyet*, 25 Nisan 1981, nr. 20375, s.2 ; BORAK, *Atatürk'ün İstanbul'daki...*, s. 153-154.

“*susuzluk*” ve “*yorgunluk*” olduğunu biliyor olsa gerekti. Çanakkale’deki harbin seyri hafızasında hâlâ canlı olmasına rağmen; Birdwood’u mahcup etmemek için savaştan kendisinin taktikleriyle kazanılan bölümleri değil Anzakların üstün olduğu ama o an için çeşitli sebeplerle yavaş kaldıkları iki sahneyi seçiyordu. Bunun nedeni Mustafa Kemal’in, Birdwood’a bu cevapları verdirmek istemesiydi. Buradan da anlaşıldığı gibi, Mustafa Kemal, Çanakkale’deki başarısını alçakgönüllülük göstererek üzerine almamış ve İngiliz generaline yenilgilerinin sebebini, kendisinin askerî başarısına değil, onların yorgunluk ve susuzluğuna bağlayarak Birdwood’u mahcup etmemiştir. Mustafa Kemal’in bu alçak gönüllülüğü İngiliz generalinin kendisine hayranlığını bir kat daha artırmıştır*.

* Birdwood’un Atatürk’e olan hayranlığı sonraki yıllarda da devam etmişti. Nitekim, Atatürk’ün Ankara’da yapılan cenaze törenine İngiltere 248 kişilik bir askeri birlikle katılmış ve Kralın özel temsilcisi olarak da Çanakkale’de Atatürk’le savaşmış olan Mareşal William Riddel Birdwood gönderilmişti. Birdwood yaşlı ve hasta olmasına rağmen Atatürk’e olan sevgisinden dolayı son görevini yapmak için Ankara’ya kadar gelmiş ve cenaze töreni günü Ankara Halkevi balkonunda ayakta zor durabilmesine rağmen Atatürk’ün tabutu geçerken onu selamlamıştır. Bkz. Bilâl N. ŞİMŞİR, **Doğu’nun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1999, s. 357; Salâhi R. SONYEL, **Atatürk-The Founder Of Modern Turkey**, TTK. Yay., Ankara-1989, s.198 ; BORAK, “Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1981, nr. 20375, s.2 ; BORAK, **Atatürk’ün İstanbul’daki...**, s.154-155.

1.3- Mustafa Kemal Paşanın İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza ile Temas ve Görüşmeleri

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'daki temas ve görüşmelerinden en önemli olanı İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza ile yaptığı görüşmelerdir.

İtilâf Devletleri, mütarekeden sonra Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini, barış antlaşması imzalanana kadar “*Yüksek Komiserler*” aracılığıyla yürütmüşlerdir. İtalyan Yüksek Komiserliği görevine atanan Kont Carlo Sforza, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir²¹. İtalya, Yüksek Komiserliğe Kont Sforza'yı atadığını Osmanlı hükümetine 17 Kasım 1918'de bildirmiştir²². Kont Carlo Sforza Müttefik Yüksek Komiserleri arasında tek diplomat ve üst düzey siyasetçi idi²³.

Sforza, Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da birkaç defa görüşmüştür. Bu görüşmelere geçmeden önce Mustafa Kemal ile görüşmeler yapmasının nedenleri ve bu görüşmelerin mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için Sforza'nın mütareke dönemi Türkiye'si hakkındaki siyasî fikirleri üzerinde duracağız.

Sforza, geçmişin artık geride kaldığını, hakikate olduğu gibi bakılmasının icap ettiğini ve gerçekte Türkiye'nin ölümden çok uzak olduğunu, düşünüyordu. Sforza'ya göre gerçekte Türkiye sadece geçici olarak batmıştı, müttefikler ipi çok fazla asılacak olursa Türkiye müttefiklerin elinden kurtulacaktı. Müttefikler İstanbul'un sahipleri olarak kalabilirlerdi ama hârikulâde boş bir evin sahipleri olurlardı. Türkiye'nin aktif kuvvetleri Asya'nın içlerine doğru, müttefiklerin ulaşamayacağı yerlere geri çekilip kendilerine karşı cephe alabilirlerdi²⁴. Sforza bu tespitleri ile Türkiye'yi kaybetme tehlikesini ortaya

²¹ Mevlüt ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2002, s.26.

²² TİH., **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, C. I, Ankara- 1999, s.181; Carlo Sforza, İstanbul'da Yüksek Komiser olarak Haziran 1919 tarihine kadar görev yaptı. Haziran 1919'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığına atanan Sforza 30 Haziran 1919'da yerine Arlotta'yı vekil bırakarak İstanbul'dan ayrıldı; yerine Yüksek Komiser olarak Maissa atandı. Bkz. Mevlüt ÇELEBİ, “*Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1999, C.XV, Sayı:45, s.796; Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C.I, TTK. Yay., Ankara-1993, s. 355 ; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.II, TTK. Yay., Ankara-1994, s. 448.

²³ H. Basri DANIŞMAN, **Artçı Diplomat**, s. 103 ; Fabio L. GRASSI, **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu Ve Dış Politika**, (Çevirenler: Nevin Özkan, Durdu Kundakçı), Yapı Kredi Yay., İstanbul-2000, s.34. (GRASSI, Sforza'nın İstanbul'a 17 Kasım 1918'de geldiğini yazmaktadır, bkz. s.35, doğrusu 13 Kasım'dır) ; İngiltere bu görevi, Mütareke'yi İtilâf Devletleri adına imzalamış olan Amiral Calthorpe'ü, Fransa Amiral Amet'yi tâyin etmişlerdir. Bkz. ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s.26.

²⁴ Carlo SFORZA, **Makers of Modern Europe**, The Bobbs Merrill Company, Indianapolis-1930, s.357-358 ; Ayrıca bkz. Kont Carlo SFORZA, “*Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Tahlihi*” (Sadeleştiren: Günvar Otmanbölük), **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:12, Aralık-1975, s.47-48.

koyarken “İtalya, Türkiye’nin bütününe endüstrisi için bir pazar olarak bakmalıdır. Bu yüzden bir kapışmaya karşı çıkmalıdır. Bunun için Türkiye ile, her iki taraf için de tatminkâr sayılacak bir barış yapmayı kabul ve arzu etmenin gerekli olduğuna ve Türklerin hoşnutluğunu kazanmanın bizim için elde edilmesi mümkün olan tüm menfaatlerin en güvenilir olacağına inanıyordum”²⁵ diyerek İtalya’nın Türkiye’ye karşı izlemesi gereken politikasının ana hatlarını da belirlemişti.

Sforza’nın bu gayretlerinin sebebi, kendi çabalarının da bir sonucu olarak, İtalya’nın Türkiye’ye karşı uyguladığı politika gereğidir. Bu politikanın şekillenmesinde Sforza’nın çalışmalarının etkisi vardır. Sforza bu konudaki girişimlerini de şöyle ifade ediyordu:

“Bu durumu ve bu görüşlerimi, ilk baştan itibaren Roma’daki Hükûmetime ve Paris Sulh Konferansı’na iletmiştim. Bize her türlü avantajları verecek olan ama Türkiye’nin taksim edilmesine yönelik hiçbir fikri içermeyen erken ve şerefli bir barış için çalışarak ülkeme hizmet edebileceğimi açıkça ifade ettim. Savaş sırasında tasarlanan ve hâlâ da Paris’te göz önünde bulundurulmakta olan Türkiye’yi nüfuz bölgelerine ayrılması projelerini bildiğimden, görüşlerimin hemen onaylanmasını talep etmedim. Görüşlerimi açıklamam ve yavaş yavaş bunun ağırlık kazanmaya başlaması benim için yeterli idi. Faaliyetlerim ve siyasetim Signor Orlando ve Baron Sonnino’nun sessiz fakat sürekli desteğini aldı. Onlar bana açıkça gelecekte görüşlerimin yanlış olduğu ortaya çıkarsa reddedileceğimi söylediler ki ben de buna memnuniyetle razı oldum”²⁶.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılağı üzere, Sforza Türkiye ile barış yapılmasının kendi menfaatlerine olduğunu düşünmektedir ve bu dava için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Sforza’nın Mustafa Kemal ile görüşmelerini de bu çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır.

Kont Carlo Sforza’nın bu çalışmalarından dolayı hakkındaki genel görüş “Türk dostu” olduğudur. Celal Bayar, Sforza hakkında: “Comte Sforza Türk dostu olarak kendisini tanıtmaya dikkat eden bir diplomattı. Türklerle iyi geçinmenin yolu bulunduğu takdirde İtalyan menfaatlerinin daha az zorlukla sağlanacağı kanısındaydı. İtalyan işgal

²⁵ ÇELEBİ, Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, s.28; SFORZA, Makers of Modern Europe, s.361-362.

²⁶ SFORZA, Makers of Modern Europe, s.358. Ayrıca Bkz. SFORZA, “Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı’mızın Tahlili”, s.48.

kuvvetlerinin diğerlerine nisbetle yumuşak davranışları onun telkini neticesiydi” demektedir²⁷. Hüsamettin Ertürk de, hatıralarında, İstanbul’a işgal yıllarında tayin edilen Kont Sforza’nın “*tam bir Türk dostu*” olduğunu ve bu dostluğu hayatının sonuna kadar aynı şekilde devam ettirdiğini, Sforza’nın ve onun maiyetinde karargâhını İstanbul’a kuran Kont Caprini’nin gayretleri sonucu, gizli teşkilata ve M.M. Grubu’na mensup birçok zabıt ve sivil kişilerin, İtalyan Hükümeti’nin pasaportu ile takma ad kullanılarak İngilizlerden kurtarılıp Anadolu’ya kaçırıldığını yazmaktadır²⁸.

Falih Rıfkı Atay’ın naklettiğine göre Mustafa Kemal, Sforza ile görüşmelerinden önce kendisi ile İtalyanlar arasında şöyle bir olay yaşanmıştı: Mustafa Kemal Paşa annesi ile birlikte Beşiktaş Akaretler’de bir evde otururken bir İtalyan birliği evi aramak istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa yakınında oturan “*Diyarbakırlı Kâzım Paşanın Apartmanından*” İtalyan mümessilliğini arayarak durumu izah etmiş ve nihayetinde sorun aşılmıştır²⁹.

Ertesi gün Mustafa Kemal’e Şişli bölgesi İtalyan komutanından arkası yazılarla dolu bir kartını getirmişlerdi. Bu kartta “*Bu eve, kimse tecavüz edemez*” yazmaktaydı³⁰.

Bu bilgilerden Mustafa Kemal’in İtalyan Büyükelçiliğinin bir nevi koruması altına girdiği anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda belirttiğimiz olaydan birkaç gün sonra Mustafa Kemal evde yokken bir İngiliz birliği gelmiş, başlarındaki subaya bu kart gösterildiyse de İngiliz subayı bu kartı yırtarak evde arama yaptırmıştı³¹.

²⁷ Celâl BAYAR, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş**, C. VI, Sabah Kitapları, İstanbul-1997, s. 65.

²⁸ Hüsamettin ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, (Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu) Sebil Yay., İstanbul-1996, s.374-375.

SFORZA, “*Türklerle, sömürgeci olarak değil, bir dost olarak geldiğimi göstermeyi arzu ediyordum*” der. Bkz. ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s.28.

²⁹ Falih Rıfkı ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, Yenigün Haber Ajansı, 1988, s. 106-107 ; ATAY, **Çankaya**, Bates A.Ş. , İstanbul-1980, s. 153.

Rauf Orbay yukarıda bahsettiğimiz hadiseyi daha farklı bir şekilde şöyle anlatmaktadır: “*Bir gün Şişli’deki evde yine toplu bulunduğumuz sırada, yaver Cevat Abbas Bey telâşlı bir durumda odaya geldi. ‘İtalyan askerleri kapıya geldi. Evi aramak istiyorlar’ dedi. Mustafa Kemal Paşa, birdenbire hiddetlendi. ‘Ne araması, ne istiyorlar?’ Cevat Abbas’a ‘Çağır başları kimse onu bana...’ emrini verdi. Başları olduğu anlaşılan bir subayla, bir Ermeni tercüman geldiler. Tercüman, Paşa’yı görüp de: ‘Klonel!...’ diye hitap edince, Paşa bütün bütün hiddetlenip azarlayarak: ‘-Ne koloneli?... Gözünü aç, ben generalim!..’ dedi ve şaşırıp kalan tercümana devamla: ‘Ben Kont Sforça ile konuşurum, haydi siz gidin!..’ dedi. Onlar da, bu tekdir ve kat’î konuşuş karşısında seslerini çıkarmayarak, ters yüzü dönüp gittiler. Sonradan anlaşıldı, meğer İtalyanlar Mustafa Kemal Paşanın Halep’ten birlikte getirip, evinde sakladığı Ermeni çocuklarını aramağa gelmişlermiş... Halbuki böyle bir şeyin aslı yoktu.*” Bkz. Rauf ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.I, Emre Yay., İstanbul-1993, s. 228-229.

³⁰ ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, s. 107 ; ATAY, **Çankaya**, s. 153.

³¹ BAYUR, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s. 260 dipnot bilgisi ; ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, s. 107 ; ATAY, **Çankaya**, s. 153.

Bu iki olay kıyaslandığında İngilizlerin Mustafa Kemal'e karşı takındıkları tutumun farklı olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal, Falih Rıfkı'ya İtalyanlar ile arasında geçen bu olayı naklederken *“Bütün bunları mütareke ile beraber İstanbul'un ne hâle geldiğini gözlerimizde bir daha canlandırmak için anlatıyorum”*³² demiştir.

I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli antlaşmalarla İzmir bölgesi İtalyanlara bırakılmıştı. Daha sonra İngilizlerin desteğiyle Yunanları İzmir'e çıkarmak tasarısı İtalyanları son derece kızdırmıştı. *“Bunun için iki yoldan çalışmaya koyuldular. Bir yandan o bölgede Yunan'a karşı teşkilât kurdurmak, Türk milliyetçilerini kışkırtmak ve her türlü savaş gereci vermeyi üstlenmek yolunu tutarlar. Bu gibi vaatleri dinleyenler, işin başına Mustafa Kemal'i geçirmenin uygun olacağını ileri sürmüşler, ve onun bunu kabul edeceğini söylemişlerdir”*³³. İtalyanların bu politikalarını yürüten Kont Sforza, Yunan yazar Pallis'in belirttiğine göre; İleri Gazetesi'nin sahiplerinden iki kardeş olan gazeteci Celal ve Suphi Nuri aracılığıyla, Mustafa Kemal'le temas kurmuştur. *“Hatta daha da ileri gidip, Mustafa Kemal'i korumaya başladı. İstanbul'daki İngiliz Askeri Polis Şefi, İtilâf Devletleri aleyhindeki faaliyet dolayısıyla Kemal Paşanın tehlikeli davranışına bir son vermek için tevkif edilip, Malta'ya sürülmesini teklif ettiği zaman, Mustafa Kemal'e İtalyan Elçiliğine sığınabileceğini teklif eden Kont Sforza olmuştu”*³⁴. Sforza'nın Mustafa Kemal'le ilk temasının nasıl olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, Mustafa Kemal ve Sforza'nın görüşmelere dair verdiği bilgiler birbiriyle çelişmesine rağmen aralarındaki ilişkileri bir nebze aydınlatacak niteliktedir.

Sforza, Mustafa Kemal'le ilk kez 31 Mart Vakası'ndan sonra karşılaştığını söyler, burada bir görüşmeden ve bir ayrıntıdan bahsetmez³⁵. Mustafa Kemal'in anlattıklarında bunu doğrulayacak bir bilgi olmadığı gibi Sforza'nın o zaman hangi şart ve makamda Mustafa Kemal'le karşılaştığı hakkında da bir bilgi yoktur.

Sforza, ülkesinin etkinliğini artırmak için nüfuzlu Türk aydınlarıyla şahsî dostluklar

³² ATAY, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, s. 107.

³³ BAYUR, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s. 259-260.

³⁴ Alexsander Anastasius PALLIS, **Yunanların Anadolu Macerası (1915-1922)**, (Çeviren: Orhan Azizoğlu) Yapı Kredi Yay., İstanbul-1997, s.86. (Pallis, Suphi Nuri'nin adını yanlış olarak Sedat Nuri, diye vermiştir.)

³⁵ Sforza, “Sultan Abdülhamit'i anayasayı ilan etmeye zorlamak için Selanik'ten İstanbul'a gelen Türk kuvvetlerinin komutanı Mahmut Şevket Paşanın kurmay başkanı Mustafa Kemal'le ilk kez 1908'de karşılaştım.” demektedir. Bkz. SFORZA, **Makers of Modern Europe**, s.354 ; Sforza'nın tarihi yanlış hatırladığı ortadadır. İsyanı bastırmak üzere İstanbul'a hareket eden Hareket Ordusu kurmay başkanı olarak Mustafa Kemal İstanbul sınırlarına 19 Nisan 1909 günü ulaşmıştır. Bkz. BAYUR, **Atatürk Hayatı ve Eseri...**, s.35.

kurmaya önem vermekteydi. Sforza, Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino'ya 11 Aralık 1918'de gönderdiği bir telgrafta isim vermeden “iki Türk subayını elde ettiğini” ileri sürmüştür³⁶. Mustafa Kemal Paşa da, Falih Rıfkı Atay'a Sforza ile görüşmesini isim vermeden, “bir İtalyan şahsiyeti”³⁷ olarak şöyle anlatmıştır:

“...Fethi Beyle bir İtalyan mimarın evinde buluştüğümüz zat hemen söze başladı: ‘Ben Türkiye'nin hakiki dostuyum. Hükümetin acizliği yüzünden bu memleketin nasıl fena akıbetlere sürüklendiğini de görüyorum. Sizin bunları düşünecek ve yeni bir hükümet kurabilecek teşkilat ve adamlarınız var mıdır?’ İttihat ve Terakki Fırkasından bahsettiğine, bizi de fırkanın reisleri arasında saydığına şüphe yoktu. Ben ilk defa tanıştığım bu zatla konuşur olmaktan çekindim. Arkadaşım (Fethi Bey), belki de bizde tasavvur olunan ehemmiyeti yanlış çıkarmamak için, kuvvetli olduğumuzu ve kuvvetli arkadaşlarımız da bulunduğunu söyledi: ‘O halde, kendinizi göstermelisiniz?’ dedi. Biraz da imtihana benzeyen bu konuşmadan nasıl bir netice çıkacağını düşünüyordum. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra, bize veda etti ve gitti”³⁸.

Mustafa Kemal “İstanbul’u işgal eden İtilâf devletlerinin mümessilleri, politikacıları, hatta askerleri bir noktayı anlamaya çok ehemmiyet veriyorlardı: Türkiye’de, bütün memlekete nüfuzunu hissettirecek bir teşkilat olmasına ihtimal var mıdır? Böyle bir teşkilat varsa, onun başına geçebilecek şahsiyetler kimler olabilir? İttihat ve Terakki’yi hiç hatırlarından çıkardıkları yoktu”³⁹ demektedir. Sforza’nın da kendileriyle görüşmesi bu düşüncenin bir sonucuydu.

Mustafa Kemal yukarıda verdiğimiz bu ilk görüşmeyle ilgili olarak arkadaşları ile daha sonra yaptıkları değerlendirme ve sonrası gelişmeler hakkında da şunları söylemiştir: “Herhalde İtalyanların bir başka maksatları olmalı idi. Arkadaşlarla bu maksadın ne olabileceğine hükmettik, Antalya ve havalisinden başka İzmir ve havalisine

³⁶ ÇELEBİ, “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1999,C.XV, Sayı:45, s.792.

³⁷ BAYAR, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş**, C. V, s. 142 ; İngiliz istihbarat belgeleri de Mustafa Kemal ile Sforza arasındaki ilişkileri doğrulamaktadır. “İngiltere Dışişleri Bakanlığı memurlarından W. S. Edmonds’un MM. F. Stern ve A. Picket ile görüşmesinden 16 Ağustos 1920 tarihli notu. Stern’in verdiği bilgiler: ‘Mustafa Kemal, Mütareke sonrasında İngiliz generalleriyle farklı zamanlarda görüşme girişimlerinde başarısız oldu. O İngiliz yetkilileriyle temas kurma girişimlerinde sonuç alamadığı için Count Sforza ile çok yakın dostluk kurdu. Ve Ondan İtalya’nın İzmir’i işgal etmeyeceğine dair teminat aldı’” Bkz. Bilâl N. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk** (1919-1938), C.II (Nisan-Aralık 1920), Ankara-2000, Belge No:97, s. 274-275.

³⁸ ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, s. 114-115.

³⁹ ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, s. 114 ; ATAY, **Çankaya**, s. 159-160.

de hâkim olmak! Buraları Yunanlılara bırakmamak! Bazı hadiseler bu kanaatime kuvvet verdi, İtalyan şahsiyeti bizden, fakat Arnavut aslından bazı kimselerle de temas ediyormuş. Onlara şöyle bir sır da emanet etmiş: ‘İzmir ve havalisini Yunanlılara işgal ettireceklerdir. Türkiye şüphesiz bundan memnun olmaz. İtalya da aynı endişededir. Onun için İzmir ve havalisinde Yunan istilâsına karşı silahlı teşkilât yapmalısınız. Yunanlıları İzmir topraklarına sokmamaya çalışmalısınız. Eğer bunda muvaffak olamazsanız, hiç olmazsa dostunuz İtalya’yı tercih etmelisiniz!’ Bu iş için İtalya’nın istenildiği kadar silah ve malzeme vereceğini de temin ediyormuş. Bu teklifi dinleyenler arasında makul görenler, hatta İtalyan deniz vasıtaları ile İzmir’e giderek telkinlere başlayanlar bile olmuştur. Gene onlar böyle bir mukavemet teşkilatının başına geçebilecek bir kumandan bile bulmuşlar: Ben! Bunu da kendileri ile görüşen zata söylemişler. ‘Bunu yapar mı?’ diye sormuş. ‘Emin olunuz’, cevabını vermişler. Herhalde beni tavsiye edenler, bu işte yalnız Türk menfaatini düşüneneğimi hesaba katmış olacaklar”⁴⁰.

Sforza’nın 17 Aralık 1918’de İtalya Dışişleri Bakanı Sonnino’ya göndermiş olduğu telgrafı yukarıda vermiş olduğumuz görüşmeyi doğrulamaktadır. Ancak Sforza olanları çok daha farklı anlatır. Sforza bu telgrafında: “İttihat ve Terakki’nin ileri gelenlerinden bir heyet -aralarında Fethi Bey, Çanakkale Kahramanı İsmail Kemal Paşa* ve diğerleri vardı- beni görmek için buraya geldiler. Gelecekte eski gücüne ulaşarak tekrar iktidara gelmesinin dışında, İttihat ve Terakki’nin şimdi gene, kuvvetli ya da daha az organize olmuş bir örgüt olarak Türkiye’de bulunmasının en önemli amaç olduğuna inandım. Bu düşüncemi onlar da kabul ettiler, ancak bunun nasıl olacağını bilmiyorlar. Benden, içinde bulunulan durumla ilgili olarak tavsiye talep ettiklerinde onlara; ‘İttihat ve Terakki’nin zalimce hatalar ve çılgın katliamlar yaptığını hatırlamalarını’ söyledim. Gerçeği biliyorlar. Irklara geniş özerklikler verecekler; eski formülleri bir yana bırakarak modern yöntemlerle Türkiye Birleşik Devletleri’ni meydana getirmek ve belki de kendilerini böylece kurtarmak istiyorlar. Avrupa Devletlerinin kontrolünden de kurtulmak istiyorlarsa, özellikle İtalya ve diğer Batılı Devletlerden her alanda müşavir talep etmekte mümkün olduğunca acele etmelerinin kendi menfaatlerine olduğunu da

⁴⁰ ATAY, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, s. 115-116.

* Sforza, Mustafa Kemal Paşa’dan “Çanakkale Kahramanı İsmail Kemal Paşa” olarak bahsetmiştir, Sforza’nın bu yanılışı, onun henüz Mustafa Kemal’i yeterince tanımadığını göstermektedir.

ilave ettim. Bana teşekkür ettiler ve eğer tekrar iktidara gelirlerse, İtalya'nın desteğini temin etmek istediklerini söylediler"⁴¹ demektedir.

Yukarıda verdiğimiz telgraftan yola çıkan Grassi, bu görüşmenin 17 Aralık'ta yapıldığını, bu görüşmeden büyük pratik sonuçlar çıkmadığını, milliyetçilerin bu görüşmede bahsedilenin aksine olarak ilerde ırklara geniş özerklikler vermeyeceklerini ama yine de sonraki aylarda Sforza ve Mustafa Kemal'in dostça bir ilişki içinde kaldıklarını, yazmıştır⁴².

Sforza daha sonra yazmış olduğu eserlerinde de Mustafa Kemal ile görüşmelerinden bahsetmektedir. Sforza, "*Savaş Ertesi Diktatörlükler ve Diktatörler*" adlı kitabında, Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkmadan önce görüştüğünü ve Mustafa Kemal'in kendisine emperyalizmden vazgeçme siyasetini daha o zaman anlattığını yazmaktadır⁴³.

Sforza, Londrada yayınlanan "*Contemporary Revue*" deki makalesinde şunları yazmıştır: "...Bilahere Ankara'da idareyi ellerine alan bazı zevat ile -hakikati saklamıyorum- görüştüm ve Çanakkale müdafaasının kahramanı olarak Türkiye'de mâruf olan Mustafa Kemal Paşa dahi bu görüştüklerim meyanında idi..."⁴⁴. Sforza, bir diğer makalesinde ise: "Diğer taraftan da, sonradan Ankara'da hâkim sınıfı teşkil eden, bir avuç Türk vardı ki, bunlarla bir İtalyan dostumun evinde görüşüyordum. Bunlar, arkadaşlarımla büyük alaylarına rağmen bana şu intibai vermişlerdi: Kendi kuvvetlerine samimi surette vâkıf görünüyorlar, çekilmek istedikleri Anadolu'da, istiklâllerini devam ettirmeye muvaffak olacaklarına inanıyorlardı"⁴⁵ demektedir.

Mustafa Kemal, Sforza ile daha sonraki bir görüşmesini Falih Rıfkı Atay'a şöyle anlatmıştır: "Bir gün, arkadaşlarımızdan biri tarafından Beyazıt taraflarında birinin tasavvurlarından, fakat onları yalnız bir dostluk yardımı şekline sokarak, bahsettiler. Hatta o zat ile mülâkat gününün tespit olunduğunu da haber verdiler. Güldüm: 'Çok safsınız, dedim. Bununla beraber kendisi ile konuşacağım!' Mülâkat saatinde İtalyan

⁴¹ ÇELEBİ, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi", s.794 ; ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s.37.

⁴² GRASSI, **İtalya ve Türk Sorunu...**, s. 36-37.

⁴³ LÜTEM, **Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü**, Birinci Kitap, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara-2002, s. 194.

⁴⁴ Kont İSFORÇA, "*Türkiye ile Harbi Nasıl Gaib Ettik*", **Ayn Tarihi**, C. 15, No:46-47, (Kânun-ı sani- Şubat Nüshası Ankara- 1926), s.2888 ; BAYAR, **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Giriş**, C. V, s. 143.

⁴⁵ SFORZA, "*Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı'mızın Tahlili*", s.48.

şahsiyetinin bürosunda** bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nazikti. Evimi basan İtalyan müfrezesini geri çağırmak için mümessilin nasıl yardım ettiğini anlattım; ‘Ekselans, dedi, herhalde bir tehlike karşısında sefarethanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim.’ Yıldırımla vurulmuşa döndüm, teessürümü saklamak için nefesimi güç tuttum, İtalyan tebaası mı oluyordum? Dedim ki: ‘Beni buraya mühim bir şeyden bahsetmek için siz davet etmişsiniz. Bu mühim şeyi dinlemek istiyorum’. Bir an durdu, ‘Ha, dedi, bu mülâkatı sizin de tanıdığınız arkadaşlarınız istediler. Öyle pek mühim bir mesele bahis mevzuu değildi!’ ‘O halde, fazla rahatsız etmiyeyim!’ dedim ve kalktım.*

Görüyorsunuz, arkadaşlar, bir millet esirliğe düşünce o millettten olan herkes nasıl hiç olur. Ben bu yabancının evinden çıkarken, bütün uşaklarının arkamdan güldüklerini duyar gibi oluyordum. Caddenin kalabalığı arasında kendimi kaybetmeye çalıştım ve beni buraya sürüklemiş olanlara küstüm. Bununla beraber, bu zat, ilk sözünün benim üstümdeki tesirini görünce, bana bütün o tasavvurlarından bahsetmemek inceliğini göstermişti”⁴⁶.

Sforza ise Mustafa Kemal’in anlattığının nerdeyse tam zıttı olarak “*Makers of Modern Europe*” adlı kitabında şu bilgileri vermektedir: “...1919 başlarında, İstanbul’daki İngiliz ajanları Mustafa Kemal’i tutuklayıp, Malta’ya veya başka bir yere hapsedmeyi planlıyorlardı”⁴⁷ demektedir ve: “Babîâli gibi İngiliz yetkilileri de Kemal’in adının kullanmaya başladığı gücü hissettiler ve Babîâli’nin yaptığından daha az saygılı olarak ondan endişelendiler ve O’nu Türkiye’nin dışına göndermeyi düşündüler. O, bunu anladı ve desteğime güvenip güvenemeyeceğimi sordu, ben de İtalyan Elçiliği’nde bir apartman dairesinin kendisinin emrine âmâde olduğunu söyledim. Bu da öğrenildi ve İngiliz İstihbarat Sevisi’nin diplomatik karışıklıklara sebep olacak adımlar atmasını önlemeye yetti”⁴⁸. Sforza’nın bu anlattıkları doğru ise onun Mustafa Kemal Paşayı bir

* Falih Rıfkı ATAY, Çankaya adlı esrinde “buluşma saatinde Comte Sforça’nın çalışma odasında bulunuyordum...” yazarak Mustafa Kemal’in görüştüğü İtalyan şahsiyetin, Sforza olduğunu yazar. bkz. ATAY, **Çankaya**, s.160.

** Tepebaşı’ndaki konsolosluk binası, bkz. ATAY, **Çankaya**, s.160 dipnot bilgisi.

⁴⁶ ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, s. 116.

⁴⁷ SFORZA, **Makers of Modern Europe**, s.368.

⁴⁸ SFORZA, **Makers of Modern Europe**, s.365; ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s.38-39 ; Sforza, “Yüzler (Portreler), Şahsî Hâtıralar ve Anılar” adlı kitabında, Kemal’i 1908’den beri tanıdığını hatırlattıktan sonra, olayı şöyle nakleder: ‘Türkiye’de göreve başladığım ilk haftalar sırasında Kemal’e barış konusundaki kararlılığımı gösteriyordum.’ Sforza, Kemal’in, İngilizlerin kendisini üniünden dolayı tevkif etme niyetlerini öğrendiğinde, yardımına güvenip güvenemeyeceğini kendisinden sorduğunu

nevi himaye altına alıp korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Nitekim Jaeschke, “*Mustafa Kemal’in İngilizler tarafından boşuna plânlanmış olan tevkifi hususu Sforza’nın fantezi ve efsane âlemine ait olduğu hiç şüphesiz görünüyor. Çünkü o sırada İngilizlerin - aynı suretle Padişahın! - ona tam güveni vardı. Bunu mülâkatlarında maharetle formüle bağladığı birçok beyanlariyle, bilhassa İngilizlerce bilinen Enver Paşaya muhalefeti ile kazanmıştı. Kendisine güven 30 Nisan 1919 tarihli irade ile Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişliği’ne tayinine kadar muhafaza edilmiştir*”⁴⁹ demektedir.

28 Şubat 1919 tarihli, İngiliz İstihbarat Yüzbaşı Hoyland’ın İstanbul’da İngiliz Askerî İstihbarat Merkezine verdiği raporda, İstanbul’da tutuklanarak sürülmeleri gereken sakıncalı kimselerin isimlerinin bulunduğu listenin başında Mustafa Kemal Paşa ve Yâveri Üsküplü Cevad Bey bulunuyordu. Ayrıca bu listede Fevzi Paşa, Halil Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Beyin de bulundukları birçok kişinin isimleri vardı⁵⁰. Mustafa Kemal’in bu listede olduğu düşünülürse, Sforza’nın gayretleri sonucu tutuklanmaktan kurtulduğu doğru olabilir. Yalnız şunu da unutmamak gerekir ki, Mustafa Kemal, padişahın ve İngilizlerin güvenine mahzardır ki Anadolu’ya gidebilmiştir.

Sforza’nın ve Mustafa Kemal Paşanın birbirleriyle çelişen ifadelerinden tarihî hakikati ortaya çıkarmak kolay değildir⁵¹.

Mustafa Kemal vatana ciddî hizmetlerde bulunabileceğine inanmakta ve kendine güvenmekteydi. İstanbul’da arkadaşları ile vatan için ne yapılabileceği konusunda karar aşamasında iken henüz Anadolu’ya geçmek konusunda “*dönüşü olmayan ağır ve katî kararını vermeden önce*”⁵² mevcut durumu kavrayabilmek ve müttefiklerin düşüncelerine hakim olmak mücadelenin yöntemini belirlemekte tabii olarak önemli idi. Her ne sebeple olursa olsun Mustafa Kemal’in bu temasları Sforza’ya, dolayısı ile İtalya’nın Türkiye politikasına destek olmuştur. Bu politika Türkiye’nin parçalanmasına karşı çıktığından

söyleyerek devam eder. ‘İtalyan Büyükelçiliği’nde bir apartman dairesinin emrine amade olduğunu söyledim. Bu duyuldu ve İngiliz gizli servisinin kararlarını önlemeye yetti.’” Bkz. JEVAKHOFF, **Kemal Atatürk Batı’nın Yolu**, s. 52 dipnot bilgisi.

⁴⁹ Gotthard JAESCHKE, “*Mustafa Kemal’i Alıp Götürmek İsteyenler*”, **Belleten**, C. XXXII, No:128, Ekim 1968, s.500.

⁵⁰ Bilâl N. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.I, Belge No:1, Ek:1, s.3-4 ; Bilâl N. ŞİMŞİR, **Ankara... Ankara Bir Başkent Doğuşu**, s. 98.

⁵¹ JAESCHKE, “*Mustafa Kemal’i Alıp Götürmek İsteyenler*”, s.500.

⁵² AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri...**, C.I, s.132.

Türk menfaatleriyle de uyuşmaktadır.

Yunan yazar Pallis, “*Kont Sforza’nın, Mustafa Kemal’in Anadolu’da bir isyan başlatma planlarını ta başından bilmekle kalmayıp, kendisini desteklediğine, İtalyan yardım ve sempatisini taahhüt ettiğine dair yeteri kadar delil de vardır. Mustafa Kemal’in 3. Ordu Müfettişi olarak tayin edilip 1919 Mayıs’ında Erzurum’a yollanması hareketinde de şüphesiz parmağı vardı. Zira 19 Mayıs’ta, Yunanlılar’ın İzmir’e asker çıkarmalarından dört gün sonra o tarihte İngiliz askeri bölgesi içinde bulunan Samsun’a çıkması izni İtalyan Yüksek Komiseri’nin isteği üzerine verilmişti*”⁵³ demektedir. Oysa Pallis’in verdiği bilgilerin aksine Sforza: “*Bab-ı Âli, yetki vererek Mustafa Kemal’i İstanbul’dan Anadolu’ya gönderme tedbirsizliğinde bulunduğu için öncelikle suçluydu. Saray ve hükümet, onun. Çanakkale’de İngiliz kuvvetlerine karşı gösterdiği kahramanlık sonucu Türkler arasındaki üniünden dolayı korkuyorlardı. Fakat, uzaktaki Kemal İstanbul’da olacağından daha tehlikeli olduğunu ispatladı*”⁵⁴ demekte ve padişahın onu göndermekle hata ettiğini yazmaktadır. Bu bilgiler Mustafa Kemal’in Anadolu’ya gönderilmesinde, Sforza’nın herhangi bir yardımının olmadığını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal ile Sforza arasındaki münasebetler hakkında her iki tarafın anlattıkları farklı olsa da, Mustafa Kemal Paşanın Meclis Başkanı, Sforza’nın da dışişleri bakanı olduğu dönemde İtalya ile karşılıklı ilişkiler kurulmasının temelleri, bu görüşmeler ile daha İstanbul’da atılmıştır. Meclis açıldıktan sonra TBMM’nin ilk temsilciliği Roma’da açılmıştır⁵⁵. Nitekim TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın Roma’ya temsilci olarak atanan Cami Bey ile İtalya Dışişleri Bakanı Sforza’ya 8 Eylül 1920 tarihinde Ankara’dan gönderdiği mektupta yazdıkları da İstanbul’da karşılıklı ilişkiler kurmuş olduklarını göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa Sforza’ya şu mektubu göndermiştir:

“Azizim Kont, Cami Beyin TBMM’nin İtalya temsilcisi olarak gönderilmesi, İstanbul’da bulunduğumuz sıradaki eski iyi ilişkilerimizi hatırlamam için hoş bir fırsat oldu.

Gerek Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığınız sırasında gerek şimdiki bakanlığınız

⁵³ PALLİS, *Yunanların Anadolu Macerası...*, s.86.

⁵⁴ SFORZA, *Makers of Modern Europe*, s.360.

⁵⁵ ÇELEBİ, “*Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi*”, s.798.

sırasında dünya meselesinin çözümünde yurdumuzun dâvasını pek asil duygularla savunmuş olmanızdan dolayı çok duygulandığıma sizi temin etmek isterim.

Güzel ülkenizde gelişen halkların hakkı prensipleriyle sıkı sıkıya bağlı olan İtalya ve Kont Sforza hâtırası Türk halkının ruhunda canlı kalacaktır. Milletlerimiz arasında zaten var olan derin sempati bağlarını Cami Beyin güçlendirmeye çalışacağına derinden inanarak Cami Beyin size sözlü olarak da ileteceği büyük hayranlık ve derin minnettarlık duygularımı hararetle ifade ederim”⁵⁶.

Bu mektupta Mustafa Kemal’in, Sforza’ya “İstanbul’da bulunduğumuz sıradaki eski iyi ilişkilerimizi hatırlamam için hoş bir fırsat oldu...” demesi de aralarındaki ilişkiyi doğrulamaktadır. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, Mustafa Kemal’in Falih Rıfkı’ya anlattıklarına göre Sforza ile dost nitelikli görüşmeleri olmamıştır. Fakat herhalde diplomatik nezaket gereği, sonradan Sforza’ya geçmişte iyi ilişkiler kurduklarını hatırlatmaktadır.

⁵⁶ Bilâl N. ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, KB. Yay., Ankara-1992, s.84.

1.4- Mustafa Kemal Paşanın Rahip Frew ile Görüşmesi

Mustafa Kemal, İstanbul’da bulunduğu sırada İtilâf Devletleri içinde başı çeken İngilizlerle iyi geçinmenin yollarını aramakta ve onlarla temaslar kurabilmek için fırsatları değerlendirmekteydi. Çünkü amacına giden yolda İngilizlerin şüphelerini üzerine çekmemesi gerekiyordu. Bu yüzden Rahip Frew’in kendisiyle görüşme isteğini geri çevirmemiştir. Tabii o dönemde Mustafa Kemal’in Rahip Frew’in^{*} asıl kimliği ve amaçları hakkında net bir bilgiye sahip olması mümkün değildi.

Mustafa Kemal, Nutuk’ta, Rahip Frew’i, sergüzeştçi olarak niteler ve onun İngiliz Muhibler Cemiyeti başkanı olduğunu, bu cemiyetin açık maksadının Osmanlı Devleti için İngiliz himayesini sağlamak; gizli maksadının ise memleket dahilinde örgütler kurarak isyan ve ihtilâl çıkarmak suretiyle millî şuuru felce uğratmak ve böylelikle yabancı devletlerin müdahalesini ve işgallerini kolaylaştırmak olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

Mustafa Kemal, Nutuk’ta “*Mister Fru ile İstanbul’da bir iki defa mülâkat ve münakaşatta bulunmuştum*”⁵⁸ demektedir. Görüşme teklifi Rahip Frew’den gelmişti.

Falih Rıfkı Atay’dan öğrendiğimize göre, Mustafa Kemal’in Birinci Dünya Savaşı sıralarında İstanbul otellerinin^{**} birinin müdürü iken tanıdığı “*M...*”^{***} bir gün, Mustafa

^{*} İskoç asıllı olan Papaz Frew; İsveçli olup memleketinde ruhban okuluna girerek eğitimini tamamladı. İsveç’te, İskoç Presbyterian Kilisesi’nde papaz olarak çalıştı. Daha sonra İngiltere’ye gelerek İngiliz uyruğuna geçen Frew, İngiliz Başkonsolosluğu’nda diplomatik servise girdi. İngiliz Dışişlerince Hindistan’da görevlendirildi. Bkz. Ahmet ATALAY “-Millî Mücadele’de Türk’ü Türk’e Kırdıran Adam- İngiliz Rahib Dr. Robert Rew Frew’nun Anadolu ve Konya Delibaş Mehmet İsyanı’ndaki Rolü” **Ata Dergisi**, S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Sayı:8, Konya-1999, s. 179-180. Hindistan’da yaptığı görevinden sonra, Celal Bayar’ın söylediğine göre; Ağustos 1919’da Ege Bölgesinde kendisini “*Ordu Papazı Albay Emiling*” olarak tanıtan aslında İngiliz casusu olan Papaz Frew; “*Yeralı çalışmaları, entrika, tezir gibi işlerde uzman olduğu için*” Mütarekeden sonra Hindistan’dan Türkiye’ye getirilmişti. “*Lloyd George’un Türkiye’ye dikte edeceği antlaşmaların kolaylıkla kabul edilebilmesi için ona, ortam hazırlaması görevini de verdiği söylenmekte idi*”. Bkz. BAYAR, **Ben de Yazdım...**, C. VII, s. 82-85.

Tevetoğlu, Papaz Frew’in İngiliz Entelijans Servisi’nin İstanbul Şefi olduğunu ve aynı zamanda Kaptan Bennett’le temas ettiğini ve bütün İngiliz şifrelerinin Frew’in elinde olduğunu yazmaktadır. Bkz. Fethi TEVETOĞLU, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK. Yay., Ankara-1991, s.15.

Mütarekede Hint Müslümanlarınca İngiltere’de İngiliz Kızılay Derneği adlı bir örgüt kurulmuştu. Başlı çekenler arasında Ağa Han ve Seyyid Emir Ali adlı iki kişi vardı. “*Bu örgütün İstanbul’daki temsilciliğine bir Protestan misyoneri olan Robert Frew adlı bir din adamı konmuştu...İstanbul’daki bu dernek etrafında İngiliz Muhipleri Cemiyeti adı altında bir cemiyette kurulmuştu...*”. Bkz. Niyazi BERKES, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul-2002, s.476-477.

⁵⁷ Mustafa KEMAL, **Nutuk-Söylev**, C.I, TTK. Yay., Ankara-1989, s.10.

⁵⁸ **Nutuk-Söylev**, C. I, s.402

^{**} Perapalas Oteli Müdürü, bkz. SELEK, **Anadolu İhtilali**, C.I, s.207.

^{***} Mösyö Marten, bkz. **Nutuk-Söylev**, C.I, s.402 ; Hüseyin GEREDİ, **Hüseyin Gerede’nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler-**, (Hazırlayan: Sami Önal), Literatür Yayıncılık, İstanbul-2002, s.108. (Gerede “Martin” olarak vermektedir).

Kemal Paşanın Şişli'deki evine konuk olarak gelmiş ve Mustafa Kemal'e, ecneblerle yakın temasta olduğunu, ecneblerin Mustafa Kemal'e büyük bir önem verdiklerini, özellikle de İngiliz sefaretinden Mösyö Frew'in kendisiyle görüşme arzusunda olduğunu söylemişti. O sırada yanlarında bulunan Fethi Bey Mustafa Kemal'in kabul etmesini önerir gibi bakmasıyla Mustafa Kemal bu görüşmeyi kabul etmişti⁵⁹.

İleriki günlerde Madam “M...” nin evinde, Mustafa Kemal, Frew ile biraraya gelerek, Fransızca olarak yaptıkları görüşmede, uzun zamandır Türkiye’de yaşadığını söyleyen Frew Türklerin, daha doğrusu İttihat Terakki’nin idaresini gördüğünü söyleyerek, bu idareyi bir facia olarak tanıtmaya çalışıp, I. Dünya Savaşı’nda şahit olduklarını anlatmaya kalksa medeniyet âleminin Türkiye’yi mahvedeceğini, iddia etmiştir. Frew bu haddini aşan sözleriyle düşünce tarzını ortaya koymuştu. Birdenbire medeniyet âleminin iplerini elinde tutarcasına Mustafa Kemal’i ve Türkleri medeniyet âlemi vasıtası ile korkutmaya çalışan bir kimliğe bürünmüştü. Basit hadiseleri çeşitli yalanlarla süsleyerek büyük meseleler haline getirip dünya kamuoyu nazarında bir infial oluşturmaya çalışmak sureti ile bizim üstümüzde baskı kurmak, İtilâf devletlerinin yeni başvurduğu bir metot değildi. Mustafa Kemal bu pervasızlığa sinirlenerek “*fakat, siz benimle görüşmek istemişsiniz, bu hanım ve kocası delâlet ettiler, sizinle konuşmam faydalı olacağını söylediler, bana bunları söylemek için mi bu görüşmeyi talep ettiniz?*”⁶⁰ demişti.

Frew görüşme âdâbını daha da aşarak sözlerine: “*İttihat ve Terakki’nin cinayetlerini evvela tasdik etmelisiniz*” diye devam etmesi üzerine, Mustafa Kemal öfkesini saklamaya çalışarak “*İttihat ve Terakkinin mümessili olmadığını*” ifade etse de Frew konuşmasına devam etmekten geri kalmamıştı. Onun yalan yanlış iddialarına, Mustafa Kemal: “*Müsaadenizle söylemeliyim ki İttihat ve Terakki vatanperver bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit sizin bu tezyiflerinize hak verecek bir mahiyet almamıştır. Çok kusurları ve yanlışları olabilir. Ama, vatanperverliği münakaşaların üstündedir*”⁶¹ sözleriyle son noktayı koymuştu.

⁵⁹ ATAY, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, s.113 ; ATAY, *Çankaya*, s. 159 ; İsmet GÖRGÜLÜ, *Atatürk’ün Anıları*, Bilgi Yay., Ankara-1998, s. 186.

⁶⁰ ATAY, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, s.113; ATAY, *Çankaya*, s. 159.

⁶¹ ATAY, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları*, s.113-114 ; ATAY, *Çankaya*, s. 159.

Mustafa Kemal Paşa, bu görüşmede, kendisinin de eski bir İttihat Terakkili olduğunu kabul etmiş ancak Frew'in İttihat Terakki'nin cinayetlerini tasdik ettirmesi teklifine yanaşmamış ve vatanperverliklerinin her türlü münakaşanın üstünde olduğunu söylemekle birlikte, İttihat Terakki'nin savaş içinde yaptığı hataları da kabullenmiş, ancak Frew'in aşırıya gittiğini de yüzüne vurmaktan çekinmemiştir.

Mustafa Kemal Rahip Frew ile görüştüktan sonra kendisiyle niçin, bu görüşmeyi istediğine bir anlam verememişti. Ancak yabancılarla bu ve benzeri temasları, kendisini tanıdıklarından birçoğunun düşüncelerinden uzaklaştırmaya yardım etmiştir⁶².

Mustafa Kemal, Frew ile görüşmesine dair bilgileri aktarırken şöyle demiştir: *“Benim kanaatim o idi ki ve daima o oldu ki dünyada insan diye yaşamak isteyenler, insan olmak vasıflarını ve kudretini kendilerinde görmelidirler... Bu uğurda her türlü fedakârlığa razı olmalıdırlar. Yoksa hiçbir medeni millet, onları kendi sırasında ve safında görmek istemez”*⁶³.

Mustafa Kemal'in Rahip Frew ve benzer temasları kendisinde İstanbul'da siyaseten yapılabilecek bir şey olmadığı kanaatini daha da güçlendirmiş, işgal devletlerinin amacının bahaneler üreterek bizi yok etmek olduğunu daha iyi anlamasına sebep olmuştur. Kurtuluş için yegâne çarenin Anadolu'ya giderek milletle el ele verip mücadeleye girişmek olduğu gerçeğinin ortaya çıkması, kendisini Anadolu'ya itmiştir.

Gotthard Jaeschke, Mustafa Kemal'in İngilizler tarafından tutuklanmasının düşünülmüş olması rivayetinin Rahip Frew ile konuşmasından sonra ortaya çıkmış olabileceğini yazmaktadır⁶⁴. Bu görüşmeden sonra İngilizlerin Mustafa Kemal'e güvenebilmesi beklenemezdi. Ancak İngilizlerle temaslarını son derece dikkatle ve akıllıca sürdüren Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gidişine kadar da durumu idare etmeyi başarabilmiştir.

Mustafa Kemal, Rahip Frew'i, İstanbul'daki görüşmesinde *“o denli dirayetle idare etmiştir ki, sonradan kendisi Ankara'ya geçtiğinde, Frew, Madam M.'nin salonundaki 'Gene görüşelim' sözünü ciddiye alarak görüşme umuduyla Antalya'ya gelip haber*

⁶² ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s. 114 ; ATAY, Çankaya, s. 159.

⁶³ ATAY, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s. 114 ; ATAY, Çankaya, s. 159.

⁶⁴ JAECHKE, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, s.100.

göndermiş”⁶⁵ ise de bu talebi kabul edilmemiştir⁶⁶. Çünkü artık Rahip Frew’in faaliyetleri hakkında Mustafa Kemal Paşa net bilgilere sahiptir.

Millî Mücadele döneminde çıkan ayaklanmaların arkasında Rahip Frew’in olduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Nutuk’ta Frew’in faaliyetleri ve bununla yapılan mücadele hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Sait Molla’nın Frew’e yazmış olduğu 12 adet mektubun tam metinlerini Nutuk’un ana metninde belge olarak vermek suretiyle, bu meseleye verdiği önemi göstermektedir⁶⁷.

Sait Molla’nın Frew’e göndermiş olduğu 12 adet mektup ele geçirilip aralarında çevirdikleri entrikalar öğrenildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa Frew’e Fransızca olarak bir mektup göndermiştir⁶⁸. Bu mektupta: “...Zât-ı âlinizle Mösyö Marten delaletiyle, vukubulan mülâkatlarımız hatırasını memnuniyetle muhafaza etmekteyim. Senelerce memleketimizde ve milletimiz arasında yaşamış olan zât-ı âlinizin, hakkımızda en doğru fikir ve kanaatlerle mücehhez bulunacağınızı ümit ederdim. Halbuki, maatteessüf, İstanbul muhitinde temasınıza gelen bazı gafil ve menfaatperest kimselerin, sizi yanlış istikametlere sevkettiklerini pek büyük teessüfle anlıyorum....” diyerek, Sait Molla ile

⁶⁵ ATAY, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, s.114; ATAY, **Çankaya**, s.159; AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri...**, C.I, s.131-132.

⁶⁶ ATAY, **Çankaya**, s.159.

“Bombay Chronicle’in 30 Kasım 1920 tarihli başyazısı, İngiliz Kızılay Cemiyetinin Türkiye’de temsilcisi olarak Rahip Robert Frew’nun kullanılmasını, Hint Müslümanlarının Türk göçmenlerine verilmek üzere topladığı ayakkabı, elbise, battaniye gibi eşyanın ancak ‘Rt. Hon. Seyd Amir Ali’ aracılığıyla Frew tarafından dağıtıldığını, bunların yalnız işgal altındaki bölgelerdeki halka gidebildiğini, Kemalistlerin idaresi altındaki yerlerde dağıtmak için Frew’nun Antalya’dan içeri girme teşebbüsünde bulunduğu halde ‘nationalist’ler tarafından geri çevrildiğini anlattıktan sonra şu satırlara yer verir: ‘Frew’yu neden içeri sokmuyorlar? Emir Ali, Müslümanlardan Müslümanlara gidecek eşyayı neden bir Protestan rahibi aracılığıyla dağıttırıyor? Onu geri çeviriyorlar, çünkü İngiliz’dir ve çünkü casus olduğundan şüphe ediyorlar’” Bkz. BERKES, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 519-520 dipnot bilgisi.

Frew’in Mustafa Kemal’le görüşmek isteği kendisinin faaliyetleri bilindiği için, iyi niyete dayanmadığı ortadaydı ve bu yüzden talebi reddedilmişti. Daha sonraları Frew haince eylemlerini o denli ileri götürmüştür ki Mustafa Kemal’in öldürülmesi girişimi içerisinde yer almıştır. Nitekim, Mustafa Sagır, mahkemesinde, Mustafa Kemal Paşanın öldürülmesi için kurulan örgütün üyeleri arasında, Dr. Frew ve Yüzbaşı Bennett’in de olduğunu, kendisini İstanbul’dan Ankara’ya bu görevi yerine getirmek için onlar tarafından gönderildiğini, itiraf etmiştir. Bkz. Berthe Georges GAULİS, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çeviren: Cenap Yazansoy), Rado Yay., İstanbul-1981, s.196.

⁶⁷ **Nutuk-Söylev**, C. I, s. 392-402.

⁶⁸ Hüsrev GEREDE, hatıralarında 4 Kasım 1919’da Mustafa Kemal’in papaza oldukça alaylı biçimde bir mektup yazıp Ahmet Rüstem Beye Fransızcaya çevirtirip, gönderdiğini ve mektubun çok etkili olacağını sanıldığını yazar, daha sonra Heyet-i Temsiliye’nin 16 Kasım 1919 günü yapılan toplantısında ise Mustafa Kemal Paşanın Papaz Frew’a yazdığı Fransızca mektubun da gönderilmesinin ertelenmesine karar verildiğini yazmaktadır. Bkz. GEREDE, **Hüsrev Gerede’nin Anıları...**, s. 107-108, 114 ; Heyet-i Temsiliye’nin 16 Kasım 1919 günü yapılan toplantısında İstanbul’daki milliyetçilerin takibata uğramamaları için yazılan mektubun gönderilmemesine karar verilmiştir. Bkz. Bekir Sıtkı BAYKAL, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK. Yay., Ankara-1989, s.58., Mustafa Kemal Nutuk’ta bu mektubun Türkçesini verir ve gönderildiğini ifade eder, ama tarih vermez. Bkz. **Nutuk-Söylev**, C.I, s.402-404.

beraber Frew'in tertip ettikleri isyanları anlatarak bunların neticede akim kalmaya mahkum kaldığını ve medeni dünyanın bunların hiçbirisini hoş görmeyeceğini belirterek mektubunu şöyle tamamlamıştır: “...Zât-ı âlinizle vukubulan mülâkatlarımda, sizi bu kabil bir recül-i siyasî olarak değil, insaniyete hâdim, adalete muhabbetkâr bir zât-ı faziletkâr telâkki etmiştim. Bunda ne kadar aldandığımı son malûmat-ı mevsukamın teyit etmekte olduğunu iblağla kesb-i şeref eylerim”⁶⁹. Bu mektuptan, Mustafa Kemal Paşanın, Rahip Frew ile İstanbul’da birkaç kez görüştüğü anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Rahip Frew ile İstanbul’da kendisiyle adaletli ve faziletli bir insan zannıyla görüştüğünü ama bunda hata ettiğini Frew’in sonraki faaliyetlerinden anladığını vurgulayarak diplomatik bir üslûpla, tuttuğu yanlış yolu belirtmektedir.

⁶⁹ Nutuk-Söylev, C.I, s.402-404.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN SAMSUN'A ÇIKIŞINDAN TBMM'NİN AÇILIŞINA KADAR YABANCILARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

2.1- Mustafa Kemal Paşanın Samsun Havza ve Merzifon'da İngiliz İstihbarat Subayları L. H. Hurst ve Salter ile Görüşmeleri

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da İngilizlerin kendi üzerindeki şüphelerini dağıtmak için çeşitli politikalar uygulamıştı. Fakat onun bu taktikleri de İngilizlerin kendine olan soğukluğunu gidermemişti. Samsun'a belli hedeflerle gelen Mustafa Kemal Paşa burada işgal subaylarıyla bağlantı kurup İstanbul'daki şeflerinde görülen şüpheyi dağıtmaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a vardığı gün, İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne, 9. Ordu Müfettişliği kurulmasının ve müfettişin kalabalık bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin sebeplerini, Osmanlı Hükümeti'ne sormuştur. Osmanlı Hükümeti 24 Mayıs tarihli cevabında: *“Mütareke hükümlerinin denetimini sağlamak için müfettişlik kurulmuştur. Müfettiş geniş bir bölgeye yayılan askerî birlikleri denetleyecek, çevredeki silâh, top kaması... v.s.'nin süratle gönderilmesini sağlayacak, asayişsizliği önleyecektir”*⁷⁰ şeklinde mevcut durumun nedenlerini beyan etmiştir.

Görüldüğü gibi İngilizler daha ilk başta bir gariplik olduğunu sezmiş, kaygıya düşmüşlerdi. Bundan sonra önlemleri artırıp bölgedeki istihbarat subayları vasıtasıyla Mustafa Kemal'i daha yakından izlemeye alacaklardı. Zaten Mustafa Kemal daha İstanbul'da iken İngilizlerin pek de güvendiği bir isim değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa, İngilizler tarafından 1919 Şubatında hazırlanan tutuklanıp sürülecek kişiler listesinin başında yer almaktaydı.

Mustafa Kemal Paşanın Samsun bölgesindeki faaliyetlerini İngiliz Yüksek Komiserliğine rapor eden en yetkili kişi Yüzbaşı L. H. Hurst idi⁷¹. Hurst'un raporları

⁷⁰ Abdurrahman ÇAYCI, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2002, s.97-98.

⁷¹ Salâhi R. SONYEL, *“1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”*, **Türk Kültürü**, Sayı:85, Kasım-1969, s.38.

L.H.Hurst İngiliz Yüzbaşısıdır. “Doğu Konsolosluk Servisleri'nin bir memuru olan bu kişi pek çok süvariden biridir”. Hurst Samsun bölgesi kontrol ve haberalma subayıdır. Bkz. JEVAKHOFF, **Kemal Atatürk Batı'nın Yolu**, s.74.

sayesinde Mustafa Kemal Paşanın bölgedeki faaliyetleri gün gün takip edilebilmiş ve gerçek niyeti anlaşılabilmiştir.

İngilizler Samsun’a 9 Mart 1919’da iki yüz, 17 Mayıs’ta ise yüz kadar daha asker çıkarmışlardı⁷². İngilizler bu surette mütareke hükümlerini uygulamak bahanesiyle bölgede denetimlerini artırmaya çalışıyorlardı.

Kendisinin geniş yetkilerle Anadolu’da 9. Ordu Müfettişliği görevine atanmasını sağlayan Mustafa Kemal Paşanın bölgedeki faaliyetleri, İngiliz istihbarat subayları tarafından takip edildiği, bu subayların üst makamlarına gönderdikleri raporlardan anlaşılmaktadır. Nitekim, İngiltere Dışişleri Bakanlığının Mustafa Kemal ile ilgili ilk belgelerinden biri, Yedek Subay Yüzbaşı L. H. Hurst’un Samsun’dan İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Vis Amiral Sir A. Calthorpe’a, 21 Mayıs 1919’da gönderdiği rapordur. Daha çok Samsun’daki duruma temas eden bu raporda Yüzbaşı Hurst Mustafa Kemal’le ilk görüşmesi hakkında şöyle yazmıştır: *“Kemal* Paşa 19 Mayıs’ta buraya geldi ve sükûneti muhafaza etmek maksadıyla içeriye doğru teftiş gezisine gidecektir. Onunla bölgenin genel durumunu gördüm”*⁷³.

Hurst’un bu raporu, Mustafa Kemal’in 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkışından sonra İngiltere’nin bölgedeki askerî bir temsilcisiyle yaptığı ilk görüşmenin belgesi ve Mustafa Kemal ismini *“Foreign Office”* dosyalarına geçiren ilk vesikalardan biri olması

“Samsun İngiliz siyasi mümessili Yzb. Hurst” Bkz. **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1991, s. 24.

⁷² HTVD, Sayı:4, Haziran-1953, Vesika No: 68.

* Raporda “Kiamal” olarak yazmaktadır. Bkz. Bilâl N. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.I, Belge No:2, Ek:2, s.5. (Hurst’un henüz “Kemal” adını doğru yazmadığı görülmektedir) JAESCHKE, yukarıda verdiğimiz çalışmalarında “Kâmil” olarak vermektedir.

⁷³ ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.I, Belge No:2 ,Ek:2, s. 4-5; JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 120-121 ; JAESCHKE, *“Mustafa Kemal’i Alıp Götürmek İsteyenler”*, s.503 ; JAESCHKE, *“Havza’da Mustafa Kemal Paşa”*, **Belleten**, C. XLVI, Sayı: 182, TTK. Yay., Nisan-1982,s. 347; SONYEL, *“1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”*, s. 35.

Hurst raporunda ayrıca özetle şunları yazmıştı: *“Samsun vilâyetinde durumun birkaç gündür daha sakin olduğu. Yerli makamların çabalarının etkisini gösterdiği. Bafra kazasında Rizeli Süleyman çetesinin jandarmalar tarafından temizlendiği. Şimdi ise vilayette Laz çetelerinin bir karışıklık unsuru oldukları. Herbiri 200-300 kişilik olan bu çetelerin, Rum çetelerine karşı Müslüman halkı korumak için ileri gelen kişilerce buraya çağırılmış bulundukları. Bu çeteler dağıtılmadıkça vilayetteki eşkıyalık sorununun çözümlenemeyeceği, İzmir olaylarının Samsun’da şimdilik karışıklık yaratmamış olduğu. Gösterilerin, yüzlerce imzalı bir telgrafın Dahiliye Nezaretine yollanması ve bir de 20 Mayıs günü şehirde bir miting düzenlenmesinden öteye geçmediği. 17 Mayıs günü de Samsun’a Ermeni Piskoposunun ve Rusya’dan 580 Rumun geldiği”*. A. Calthorpe bu raporu, 28 Mayıs tarihli yazısına ek olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a iletmiştir. Bkz. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...** C.I, Belge No:2, Ek:2, s. 4-5.

bakımından önemlidir⁷⁴.

Mustafa Kemal, Hurst ile bizzat görüşmesi hakkında Samsun'dan gönderdiği raporlarında herhangi bir bilgi vermemiştir. Yalnız 22 Mayıs'ta Samsun'dan Sadarete gönderdiği raporda: “*Bugün erkânı harbiyemden birkaç zatı, sureti mahsusada Samsun İngiliz siyasî mümessili Yüzbaşı Hurst, askerî kontrol memuru Yzb. Salter ve siyasî kontrol memuru Yüzbaşı Miles ile temas ve mülâkat ettirdim*”⁷⁵ demektedir ve bu mülâkat neticesinde arza şayan gördüğü hususları şöyle sıralamaktadır:

“*Samsun Sancağındaki eşkıyalığın nedenlerinin tümüyle 21 Mayıs 1919 tarihli ve 53 sayılı şifre ile arzettiğim kanaat dahilinde olmak üzere bizzat İngilizler tarafından itiraf edilmiştir, İzmir'in işgali sırasında meydana gelen üzüntü verici olaylardan söz edilerek İngiliz subayları, Osmanlı Hükümeti'nin Türkiye'yi kendi başına yönetemeyeceği, birkaç yıllığına olsun yabancıların işe karışmasına ve korumacılığına muhtaç olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Kendilerine verilen cevapta, Samsun Livasındaki eşkıyalığı savaş sırasında Rumların başlattığı, Rumların bunu takviye ettikleri ve yönettikleri, bu yüzden o tarihte önemli birliklerin bu çevrede görevlendirildiği, hatta ordunun başvurusu üzerine hükümetin Bafra tehcirini yapmak zorunda kaldığı, bugün için Rumlar Türkleri kışkırtmaktan ve onları etkilemekten vazgeçerlerse eşkıyalığın hemen durabileceği, bu sayede İslam çetelerinin ortadan kaldırılmasının mümkün hale geleceği, gerektiğinde askeri birliklerle bunların sindirilmesi yoluna gidileceği bildirilmiştir.*

“*Osmanlı Hükümeti'nin idare tarzı hakkındaki görüşlerine karşılık olarak da, özel ve kişisel kanaat olarak, Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığı, İngilizler gibi, en medeni milletlerden uzman kişilerin danışman olarak iyi karşılanacağı, Yunanlıların Osmanlı memleketlerinin hiçbir yerinde hakimiyet haklarının olamayacağı kendilerine anlatılmıştır, İzmir hakkındaki suallerine de vakanın tamamıyla millî ve hayati bir mesele olduğu ve en basit bir köylü tarafından da böyle değerlendirildiği ve İzmir'in Türklerce İstanbul kadar mühim bulunduğu, hiçbir yabancı, bilhassa Yunanistan gibi hayalperver bir hükümetin işgaline razı olunamayacağı, kuvvetle yapılan bu işgalin geçici bulunacağı, milletin yekvücut olup hakimiyet esasını, Türklük duygusu aynı derecede güçlü olmak üzere işbaşındaki hükümete ruhuyla ve olanca varlığıyla bağlı bulunduğu bu sırayla açıklanarak ve görüş alışverişi içinde, duyulara dayalı bir ortam içinde görüşme tamamlanmıştır*”⁷⁶.

Mustafa Kemal'in yukarıda verdiğimiz raporunda, 22 Mayıs 1919 günü Erkânı Harbiyesinden birkaç kişinin, Samsun'dan ayrılmadan iki gün önce İngiliz temsilcileriyle

⁷⁴ SONYEL, “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”, s. 35.

⁷⁵ JAESCHKE, “Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler”, Belleten, s.503-504 ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s. 24.

⁷⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s. 24-25; Seyfettin TURHAN, **Atatürk'te Konular Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1995, s. 443; Andrew MANGO bu mülâkatı, “21 Mayıs'ta Mustafa Kemal güvenlik durumunu görüşmek üzere İngiliz güvenlik subayı Yüzbaşı L.H. Hurst ve iki meslektaşıyla buluştu...” diye anlatarak yanlış bilgi vermektedir. Bkz. MANGO, **Atatürk**, s.220.

de temas ettiğini, anlamaktayız.

Tevfik Bıyıklıoğlu, bu raporu “*Mustafa Kemal’in Mücadele Programını açıklayan ilk vesika*” olarak sunar ve yorumunda: “*Samsun’a çıktıktan üç gün sonra, sadarete yazılan bu rapor, bütün millî mücadelenin ilk ana programını teşkil ettiği gibi Mustafa Kemal Paşanın ne gibi fikirlerle yüklü olarak bu vazifeyi kabul ettiğini de açıkça göstermektedir Samsun’a gider gitmez, müfettişliğin kendisine geniş yetkiler veren talimatını da aşarak bütün memleket mukadderatıyla ciddi olarak uğraşmaya başladığının bundan daha açık bir delili bulunamaz. Saray ve işgal kuvvetleri, onun bu gerçek niyetlerini daha İstanbul’da iken sezmiş olsalardı, Anadolu’ya göndermeyecekleri şüphesizdi*”⁷⁷ diye belirtmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Samsun’da devamlı olarak izlendiğinin farkındaydı. Orada rahat çalışamıyordu. Hem Samsun’da kendilerini güvende hissetmediklerinden hem de böbreklerindeki rahatsızlık nedeniyle Havza kaplıcalarından da faydalanmak amacıyla⁷⁸ 24 Mayıs’ta Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta bazı vilayetleri yerinde tetkik ve tedbir almak üzere ertesi gün karargâhını muvakkaten Havza’ya nakledeceğini bildirmiş ve 25 Mayıs’ta Samsun’dan ayrılmışlar ve öğleden sonra Havza’ya ulaşmışlardır⁷⁹.

13 Haziran’a kadar Havza’da kalan Mustafa Kemal⁸⁰, burada yıkıcı faaliyetlere karşı tedbirler almaya başlamıştır. Havza’da bulunduğu sıralarda Müfettişlik bölgesinde elindeki imkânlarını kullanarak millî teşkilatlanmayı teşvik için çalışmış ve elde ettiği bilgileri ilgili makamlara ulaştırarak gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir⁸¹.

İngilizlerin gerek bölgede asayişsizlik olarak gördükleri olayları gerekse Mustafa Kemal’in görev ve faaliyetlerini yakından takip etmekte oldukları görülmektedir.

Nitekim Samsun’daki İngiliz subaylarından Yüzbaşı L.H. Hurst, Mustafa Kemal’in faaliyetlerini yakından izleyerek bunları sürekli İstanbul’daki İngiliz yetkililerine rapor etmektedir. Hurst, Calthorpe’e gönderdiği istihbarat raporlarının birinde Mustafa

⁷⁷ Tevfik BİYIKLIOĞLU, *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*, C.I, Kent Basımevi, Ankara-1981, s. 115-116.

⁷⁸ Salâhi R. SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, TTK. Yay., Ankara-1995, s.18; JAESCHKE, “*Havza’da Mustafa Kemal Paşa*”, s. 347 ; MANGO, *Atatürk*, s.221.

⁷⁹ JAESCHKE, “*Havza’da Mustafa Kemal Paşa*”, s. 348.

⁸⁰ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz...*, s.18.

⁸¹ Erdal AYDOĞAN, *Samsun’dan Erzurum’a Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000, s. 49.

Kemal'in Ferit Paşa tarafından en iyi niyetlerle gönderilmesine rağmen Anadolu'da bir hareket örgütlemekle uğraştığını vurguluyordu. Bu raporu Amiral Calthorpe, Lord Curzona, 6 Haziran'da göndermiştir⁸². Aynı gün 6 Haziran'da Karadeniz İşgal Ordusu Başkomutanı General G. F. Milne, Osmanlı yönetimine bir nota göndererek, Mustafa Kemal ve yanındakilerin ivedilikle İstanbul'a çağrılmalarını talep etmiş, 8 Haziran'da bizzat Yüksek Komiser Amiral Calthorpe da bu talebi yenilemiştir. Aynı gün, İngiliz baskısı üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini rica etmiş, Mustafa Kemal ise yönetimi oyalayarak zaman kazanmaya çalışmıştır⁸³.

Mustafa Kemal'in aşağıda da vereceğimiz L.H. Hurst ile görüşmesinden sonra Hurst'un üst birimlerine gönderdiği raporlar sonucunda İngilizlerin artık Mustafa Kemal'in gerçek niyetini anladığını ve bunun üzerine İstanbul Hükümetine baskı yaptığını görmekteyiz. Nitekim bu baskı sonucu Mustafa Kemal Paşa geri çağırılmış ve bu çağırığa uymayınca da istifa etmek zorunda kalmıştır.

27 Mayıs 1919 günü Merzifon'da bulunan İngiliz Denetim Subayı Salter Havza'ya gelerek Mustafa Kemal Paşayı kaldığı Mesudiye Otelinde ziyaret etmişti⁸⁴. Salter'in Havza'ya Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gelmesinin sebebi; Ersandık köyünde Pontusçularla çarpışan küçük bir müfrezemizden bir subayla üç jandarma erinin şehit edilmesi üzerine ayaklanan halkın köyü kuşatması ve bu arada 56'ncı Alay Komutanı Fehmi Beyin olaya müdahale etmesi sonucu bir Rum papazının ölmesiydi⁸⁵.

Mustafa Kemal Salter'e bir subayımızla üç askerimizin şehit edildiğini, birkaç gün evvel kasabadan köyüne dönen bir vatandaşımızın boğularak Kazan gölüne atıldığını, Çarşamba ve Bafra'da birtakım denaetler icra edildiğini hatırlatarak bu gibi olaylara karşı

⁸² SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz...**, s.18; ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.I , Belge No: 3, s.9.

⁸³ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz...**, s.18.

⁸⁴ **Cumhuriyete Doğru Atatürk ve Havza**, Havza Kaymakamlığı, Ankara-1998, s.30-31; AYDOĞAN, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, s. 79.

Hüsrev Gerede hatıralarında, 13 Kasım 1919 günlü başlık altında Salter'in daha sonra tekrar temas kurmak isteğiyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “*Samsun İngiliz temsilcisi levanten, edepsiz, rezil Yüzbaşı Solter, Sinop Hükümet Konağına bayrak çekmiş olan Rumlara - kötülük yapıldığı gerekçesiyle, Mustafa Kemal Paşaya kaba bir dille telgraf çekmiş. Bu utanmaz adam da Sivas'a geliyormuş. Mutasarrıf Deli Hamit, Yüzbaşı Solter'e iyi davranılmasını öneriyor. Ancak Heyet-i Temsiliye kendisini kabul etmemeyi ve ilişki kurmamayı kararlaştırdı. Solter'in niçin kabul edilmediği de kendisine anlatılacak*”. Bkz. GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.112-113.

⁸⁵ Münir BULGURCUOĞLU, “*Millî Mücadelenin İlk Günlerinde Havza*”, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, C. VII, Sayı: 75 (Mayıs-Haziran 1946), s.22.

neden kayıtsız kalındığını sormuştur. Mustafa Kemal, Salter'e, bütün bunlara sessiz kalınmasına rağmen bir papaz öldü diye Merzifon'dan Havza'ya kadar gelmesine “şayan-ı hayrettir!”⁸⁶ diyerek şaşkınlığını ifade etmiştir.

Anlaşılan İngilizler Rumların kışkırtması sonucu, Rumların can güvenliğini artırıcı tedbirlerin alınması için bu görüşmeyi yapmışlardır. Türklerin can güvenliği ise onlarca hiç önemli değildi. Onların amacı bölgede işlerine yarayabileceğini düşündükleri Rumları korumaktı. Rumlar da bunun idrakinde olduğundan, bu dönem içinde elde edebileceklerinin en iyisini koparmaya çalışmaktaydılar.

Mustafa Kemal Havza'da iken daha sonra Yüzbaşı Hurst ile de görüşmüştür. Yüzbaşı Hurst İstanbul'da İngiltere Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'a 12 Haziran 1919 tarihli raporda, Havza'ya gitme nedenlerini ve orada Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmenin muhtevasını bildirmiş, Havza ve Merzifon'daki genel durum ve bu durum karşısında alınması gereken tedbirler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Amiral Calthorpe, bu raporu 21 Haziran'da 1053/5029/63 sayılı yazısına ilişik olarak İstanbul'dan Lord Curzon'a göndermiştir⁸⁷.

Hurst'un İstanbul'da İngiltere Yüksek Komiseri Amiral A. Calthorpe'a 12 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği raporda anlattığına göre:

Havza'daki Rum Piskoposu, durumu Samsun'daki Rum Metropoliti Germanos'a rapor etmesi üzerine, 30 Mayıs gecesi Samsun Metropoliti Germanos telaşla Yüzbaşı Hurst'un yanına gelerek, Mustafa Kemal Paşanın Havza'da teşkilâtını müessir olarak tamamlamakta olduğunu ve bunların neticesinde birçok Rum'un hapse atıldığına dair Havza Piskoposundan endişe verici haberler aldığını söylemiştir. Bu haberleri Hurst, Mustafa Kemal Paşanın görevini şüphe ile karşılayan (Deeds)in telgrafı ile birleştirdikten sonra bir gece için Havza'da kalma kararına varmıştır⁸⁸.

Ertesi sabah 1 Haziran'da Yüzbaşı Hurst, Yüzbaşı Salter ve Yüzbaşı Elliot'u

⁸⁶ BULGURCUOĞLU, “*Millî Mücadelenin İlk Günlerinde Havza*”, s.22-23.

⁸⁷ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.I, Belge No: 6 Ek: 1, s.15-23.

⁸⁸ SONYEL, “*1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet*”, s.38 ; JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.126; ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...* C.I, Belge No: 6 Ek: 1, s.15; İstanbul'daki İngiliz Ataşesi General Deeds, Samsun'daki İngiliz Yardım Subayının dikkatini Mustafa Kemal'in görevinin niteliği üzerine çekmiştir. Bkz. ÇAYCI, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk...*, s.98.

Samsunda bırakarak⁸⁹ tercümanını yanına alıp Samsun'dan hareket etmiş ve aynı gün Havza'ya ulaşarak bir Rum hanında kalmıştı. Rum Piskoposu buraya Hurst'u görmeye gelerek, 30 Mayıs Cuma günü, Havza camiinde bir toplantı yapıldığını ve daha sonra belediye karşısında bir miting düzenlendiğini, hazır bulunanlar arasında Mustafa Kemal'in de olduğunu, kendisinin konuşmadığını, ama onun isteği ile reji memuru Fuad Efendi'nin ateşli bir konuşma yaptığını, mitingdekilere İzmir'i geri almak için hayat ve mallarını fedaya hazır olmalarının bildirildiğini, söylemiştir⁹⁰.

Bölgedeki Rumlar, Türklere karşı düşmanlık söz konusu olduğunda derhal üstlerine düşeni yerine getirmeye hazırdı. Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin ilk adımlarını attığı bu dönemde, peşindeki İngiliz istihbaratının yanı sıra bir de Rumlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Hurst'un yukarıda verdiğimiz aynı tarihli raporunda belirttiğine göre Mustafa Kemal ile 2 Haziran günü Havza'da görüştüklerini şöyle ifade etmiştir:

*“Ertesi sabah Mustafa Kemal'i ziyaret ettim. Beni münasip bir şekilde kabul etti. Vazifesi hakkında şüphem olduğunu kendisine sezdirmedim. Genel durumun ve asayişin yeniden sağlanması için alınması gereken tedbirler hakkında konuştuk. Suyundan faydalandığı Havza'da muhtemelen bir müddet daha kalacağını, ama birkaç gün için Amasya'ya gitmek istediğini, Merzifon'a gitmesinin şüpheli olduğunu söyledi. Daha sonra içerilere gitmek arzusunda olduğunu ve yine sonra Trabzon ve Erzurum bölgelerini ziyarete gitmek istediğini bildirdi”*⁹¹.

Hurst'un bu raporunda ayrıca geçen şu bilgilere göre; Hurst, Mustafa Kemal ile görüştüğten sonra aynı gün Kaymakam Fahri Bey'i ziyaret etmiş ve hapishaneye gitmişti. 9 Rum birkaç günden beri burada tutuklu bulunuyorlardı. Bir hadise çıkacağı endişesiyle Havza'dan aynı gün öğleden sonra saat 1.30'da ayrılarak üç saat sonra Merzifon'a

⁸⁹ JAESCHKE, 21 Haziran tarihli raporu verirken, Yüzbaşı Salter ve Yüzbaşı Elliott'unda 1 Haziran'da Yüzbaşı Hurst ile Havza'ya gittiklerini yazmaktadır, raporun yanlış okunduğu yada yanlış tercüme edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. JAESCHKE, “*Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler*”, s.504, aynı hata için bkz. Selahattin TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, MEB. Yay., İstanbul-1991, s.1; *Cumhuriyete Doğru Atatürk ve Havza*, s.30.

⁹⁰ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.I , Belge No: 6, Ek: 1, s.15-16; ŞİMŞİR, *Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınevi, Ankara-1988, s. 99; SONYEL, “*1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet*”, s.38.

⁹¹ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...* , C.I, Belge No: 6 Ek: 1, s.16; SONYEL, “*1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet*”, s.38.

ulaşmıştı⁹². Yolda pek çok asker kabileleriyle karşılaştıklarını, Merzifon'daki Amerikan Heyetiyle de yaptıkları temaslar sonucu durumun endişe verici boyutlara ulaştığını, bölgedeki Hristiyanların endişeye kapıldıklarını, Amerikan misyonerlerinin M. Kemal'in gelişiyile havanın pek gerginleştiğini söylediklerini, M. Kemal'in sadece Havza'daki 30 Mayıs mitinginde hazır bulunmuş olmasının bile kendisinin geri çağrılmasına kâfi geleceğini, Mustafa Kemal, Havza telgrafhanesini tekeline alıp durup dinlenmeden ta Diyarbakır'a, Harput'a kadar şifre telgraflar çektiğini ve bu yüzden başka telgrafların geciktiğini, İstanbul'dan çıkacak sert emirlerle genel bir patlamanın önüne geçilebileceğini, İngiltere'nin ya Samsun'a asker çıkarması ya da mevcut subaylarını bölgeden çekmesi gerektiğini, raporunda bildirmiştir⁹³.

Hurst Merzifon'da iken 9 Haziran sabahı İzmir'in işgalini protesto eden bir miting yapılmıştı. Kaymakam Vekili Ahmet Efendi miting yapılacağını önceden Yüzbaşı Hurst'a duyurmuştu⁹⁴. Hurst önce devriyeler çıkararak mitinge engel olmak istemiş, ancak "*Hükümetin muhafaza-i haysiyeti ve nazikâne protestosu karşısında*" mecburen bu düşüncesinden vazgeçmişti. Hurst bu mitingden sonra kaymakamlık makamına ziyarete gelerek, "*ahalinin gösterdiği sükûn ve intizamdan, hassaten hükümetin muhafaza-i inzibat hakkındaki varlığından dolayı açık ve samimî bir surette teşekkür ve müstakır olan asayişten şüphesi kalmadığını*" söylemiştir⁹⁵.

Hurst Merzifon'dan Samsun'a gitmek üzere 10 Haziran'da ayrılmıştır⁹⁶. Yolda, Hurst ve beraberindeki askerlerin tek bir mermi bile atamadan Kavak yöresinde Hüsnü Çavuş çetesi tarafından soyulması⁹⁷ dikkat çekicidir. Hurst Samsun'a döndükten sonra 11 Haziran'da korkaklıkla suçlanarak Harp Divanına verilmiş ancak "*Foreign Office*"in ricasıyla kurtulabilmiştir⁹⁸.

⁹² ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.I , Belge No: 6 Ek: 1, s.16-17; SONYEL, "*1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet*", s.38.

⁹³ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.I , Belge No: 6 Ek: 1, s.17-23; SONYEL, "*1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet*", s.38-39; JAESCHKE , *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.127-128.

⁹⁴ ŞİMŞİR, *Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, s. 100.

⁹⁵ HTVD, Sayı:5, Eylül-1953, Vesika No: 107 ; ATASE, (ATA), Kutu No: 10, Gömlek No: 81, Belge No: 81-1 (16/06/1335) ; Merzifon kaymakamı, mitingden sonra yanına gelen Hurst'un kendisine yukarıda verdiğimiz şekilde söylediklerini Mustafa Kemal Paşaya telgrafla iletmıştır. Bkz. ATASE, (ATA), Kutu No: 10, Gömlek No: 81, Belge No: 81-2 (16/06/1335).

⁹⁶ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.I, Belge No: 6, Ek: 1, s.21.

⁹⁷ GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s. 36.

⁹⁸ JAESCHKE, "*Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler*", s. 503-504.

Hurst, Mustafa Kemal'in bu saldırıyı cesaretlendirdiğine inanmaktadır⁹⁹. Ancak Mustafa Kemal'in bu işle ilgisi olmadığını 12 Haziran 1919 tarihli Harbiye Nezaretine gönderdiği şifreden anlamaktayız. Mustafa Kemal burada belirttiğine göre, Hurst ve maiyetinin soyulması üzerine bölgeye takip için kuvvetli müfrezelerin sevk olunduğunu ve hatta kolordu kumandanının dahi vukuat mahalline gittiğini yazmaktadır¹⁰⁰. Ayrıca Hüsrev Gerede de: *“Hüsni Çavuş’tan böyle bir rezalet her zaman beklenirdi. Ancak asayişsizlik sayılan bu anlamsız hareket can sıkıcı bir durum yaratmıştı. Karargâhımızı Havza’da artık güvenli göremiyorduk. Bu nedenle yarın sabah Amasya’ya hareket ediyoruz”*¹⁰¹ diye yazmaktadır.

Hurst’un 12 Haziran tarihli raporunu Amiral Calthorpe’ın 21 Haziran’da İstanbul’dan Lord Curzon’a gönderdiğini yukarda belirtmiştik. 23 Haziran’da Lord Curzon’a 1320 sayılı kapalı bir tel gönderen Vis-Amiral Calthorpe, Mustafa Kemal ile ilgili olarak şöyle demektedir: *“Gelibolu çarpışmalarında epeyi şöhret kazanan Mustafa Kemal, bir ay kadar önce sadrazam tarafından, hiç şüphesiz iyi niyetle, Samsun’a askerî umumî müfettiş tâyin edilmişti fakat, oraya varışından bu yana görünürde kendi şahsını yabancılara karşı millî duyguların kaynağı haline getirmiştir. Geri çağırılması istendiği halde şimdiye kadar bunun bir tesiri görünmedi. Bununla beraber (Osmanlı) Dışişleri Bakanı Vekili, ona verilen emrin tekrar edileceğine dair beni temin etti...”*. İngiltere Dışişleri Bakanlığında Mustafa Kemal’in adını ilk defa duyan yüksek kademede bir idareci, bu belgeye şöyle bir yorum eklemiştir: *“Mustafa Kemâl hakkında hiçbir şey bilmiyorum...”*¹⁰².

Bu tarihte Mustafa Kemal Paşanın, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın en yüksek kademedeki bazı memurları tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır. Hurst’un yukarıda verdiğimiz 6 Haziran ve 12 Haziran tarihli raporlarıyla Mustafa Kemal’in faaliyetlerinin kendileri açısından zararlı boyutlarını görerek, İngiliz işgal makamlarının İstanbul yönetimi üzerinde baskılarını yoğunlaştırmışlardır. Mustafa Kemal, İstanbul yönetimini oyalayarak zaman kazanmaya çalışmış ama bir ay kadar sonra, 7/8 Temmuz gecesi müfettişlik vazifesinden ve askerlik görevinden çekilmek zorunda kalmıştır.

⁹⁹ JEVAKHOFF, *Kemal Atatürk Batı’nın Yolu*, s.75.

¹⁰⁰ ATASE, (İSH), Kutu No: 206, Gömlek No: 39, Belge No: 39-1 (12/06/1335).

¹⁰¹ GEREDE, *Hüsrev Gerede’nin Anıları...*, s. 36.

¹⁰² SONYEL, “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”, s.38-39.

2.2- Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'da İngiliz Albayı Alfred Rawlinson ile Görüşmeleri

Mondros Mütarekesi hükümleri gereği Türk ordusu terhis edilip silahlar teslim edilecekti. Bunun uygulamasına büyük önem veren İtilâf Devletleri, böylelikle Türk milletini tüm mukavemet imkânlarından yoksun bırakarak, neticede istedikleri antlaşmayı imzalatabileceklerdi.

Doğu Anadolu, mütareke döneminde en önemli silâh depoları arasında idi. Bu bölgede askerî birliklerin sahip olduğu silahlardan başka Brest Litovsk Antlaşması'ndan sonra çekilen Rus ordularından kalan silâhlar vardı. Bunların yanında 1918 yılında, mütarekeden birkaç ay önce, Kafkaslara girmiş olan tümenlerimizin terhisinden sonra bıraktıkları silâh ve cephaneler de bulunmaktaydı¹⁰³. İşte bu yüzden İtilâf Devletleri, Doğu Anadolu'da Mondros Mütarekesi şartlarının uygulanmasını sağlamak ve kontrol etmek ve Osmanlı ordusuna ait silâhları işgal kuvvetlerinin kontrolündeki depolara sevk etmek için, İngiliz Albayı Alfred Rawlinson'u görevlendirmiştir¹⁰⁴. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Rawlinson'un esas vazifesi Doğu Anadolu'daki Türk ordusunun silahsızlandırılmasıydı.

Albay Rawlinson yukarıda belirttiğimiz vazifeleri yerine getirmek maksadıyla kendisine verilen talimat üzerine 3 Nisan 1919'da Tiflis'ten yola çıkmıştı¹⁰⁵. 11 Nisan 1919'da Batum'dan Trabzon'a gelen Rawlinson, beraberindeki Yüzbaşı Crawford'u Trabzon'da bırakarak, 18 Nisan 1919'da Erzurum'a hareket etmişti¹⁰⁶. 22 Nisan 1919 tarihinde, yanında on kadar İngiliz askeriyle Erzurum'a ulaşan Rawlinson'a o zaman Kuşçulu Ahmet Bey'e ait olan bina tahsis olunmuştu¹⁰⁷.

¹⁰³ BAYUR, *Atatürk Hayatı ve Eseri...*, s. 354.

¹⁰⁴ Mazhar Müfit KANSU, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, TTK.Yay., Ankara-1988, s. 47 ; Ahmet ÖZGİRAY, “*Millî Hakimiyet Işığında M. Kemal Paşa- A. Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921)*”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir-1991, Sayı:6, s. 43 ; Enver KONUKÇU, “*Yarbay Rawlinson Görüşmesi*”, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum Valiliği Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeşinci Yılı, Erzurum-1999, s. 67. Celal Bayar yukarıda belirttiğimiz görevlerinden başka Rawlinson'un ayrıca Müttefikler tarafından, bağımsız bir Ermenistan kurulması yollarını araştırmakla da görevlendirildiğini belirtmektedir. Bkz. BAYAR, *Ben de Yazdım...*, C. VIII, s.154.

¹⁰⁵ Hayati AKTAŞ, “*Yarbay Rawlinson'un Erzurum Anıları 1919*” *Ata Dergisi*, S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Sayı:2, Konya-1992, s.219.

¹⁰⁶ Gotthard JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)*, TTK. Yay., Ankara-1989, s.25-26 ; Zeki SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.I, s.208.

¹⁰⁷ Cevat DURSUNOĞLU, *Millî Mücadelede Erzurum*, Kaynak Yay., İstanbul-2000, s. 73; KONUKÇU, “*Yarbay Rawlinson Görüşmesi*”, s. 67.

Rawlinson'un Erzurum'a geldiği tarihte Erzurum Valisi Münir Bey (Akkaya), 15. Kolordu Komutanı Vekili de 9. Fırka Kumandanı Albay Rüştü Bey idi¹⁰⁸. Kâzım Karabekir 15. Kolordu komutanlığına atanıncaya kadar Rawlinson Osmanlı askerî makamlarına saygısızlık gösterecek kadar davranışlar içinde bulunmuştu¹⁰⁹. Rawlinson, görevi gereği daha çok orduyla temas kuruyor ve Erzurum'da ordunun terhis işlerini kontrol ediyor ve mütareke şartlarına aykırı bir hareket olup olmadığını denetlemekle meşgul oluyordu¹¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'ne katılmak için 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelmiştir¹¹¹. İngilizlerin zoruyla, İstanbul Hükümeti'nin üzerindeki baskısını artırması üzerine Mustafa Kemal 7/8 Temmuz gecesi askerlik görevinden ve müfettişlik vazifesinden istifa etmek zorunda kalmış, ancak bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen o kongre çalışmalarına devam etmiştir.

Erzurum Kongresi'nin açılış tarihi 10 Temmuz olarak belirlenmişti. Fakat bazı delegeler yolda olduğundan açılış günü 23 Temmuz'a ertelenmişti. Kongrenin 10 Temmuz'da açılacağını öğrenen Rawlinson, 9 Temmuz günü öğleden sonra, yani Mustafa Kemal Paşanın istifasından hemen sonraki buhranlı bir anda, Mustafa Kemal Paşayı ziyarete gelmiştir¹¹².

Bu görüşmede hazır bulunan Mazhar Müfit Kansu'nun naklettiğine göre, Rawlinson, Mustafa Kemal Paşaya 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongrenin toplanacağını duyduğunu, bu kongrenin yapılmamasının daha münasip olduğunu söyleyerek, hükümetinin bu kongrenin toplanmasına müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. Rawlinson'un baskı ve tehditle kongrenin toplanmasına mani olmaya çalıştığı anlaşıyordu. Bu tehditvari sözlere karşı Mustafa Kemal Paşa kesin bir sesle: Kongrenin açılması kararının millet tarafından verildiğini beyan ederek, bu kararın kesinlikle yerine getirileceğini söylemiş ve Rawlinson'a "*Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim*

¹⁰⁸ AKTAŞ, "Yarbay Rawlinson'un Erzurum Anıları 1919", s.219.

¹⁰⁹ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.II, s. 45 ; Kâzım Karabekir merkezi Erzurum'da olan 15. Kolordu Komutanlığına 2 Mart 1919 da tayin edilmiş ve Erzurum'a 3 Mayıs 1919'da gelmiştir. Bkz. Azmi SÜSLÜ, Mustafa BALCIOĞLU, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, AAM. Yay., Ankara-1999, s.101; Kâzım KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1969, s. 22.

¹¹⁰ Cevat DURSUNOĞLU, **Millî Mücadelede Erzurum**, s. 73.

¹¹¹ Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.I, s.359.

¹¹² BAYAR, **Ben de Yazdım...**, C. VIII, s.131, 154 ; KANSU, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar ...**, C.I, s. 44.

olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum” diyerek, “Ne hükümetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği bahis mevzuu olsun” demiştir¹¹³.

Daha sonra, Rawlinson’un “Kongreden vazgeçmezseniz kuvve-i cebriye ile toplantının dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacak” sözlerine Mustafa Kemal Paşa şiddetle: “O halde biz de, mecburî ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz.” demiş ve “Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız” diyerek yerinden kalkmış ve Rawlinson’a hitaben kesin bir şekilde, “Mülâkatımız bitmiştir” demiştir. Bu durum üzerine Mazhar Müfit Bey Rawlinson’un ters bir cevap verip Mustafa Kemal Paşayı daha çok sinirlendirmesine mâni olmak için hemen oda kapısını açarak “Lütfen Kolonel” diyerek kapıyı göstermişti. Mustafa Kemal Paşanın “muhataplarını esir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında” Rawlinson tek kelime etmeden çıkıp gitmiştir¹¹⁴.

Rawlinson ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, asabi bir şekilde odanın içinde gezinirken, Mazhar Müfit Beye: “Miralay Bey, böyle blöflerle, tehditlerle bizi kararımızdan vazgeçirebileceğini zannediyor. Azm-i milletin, irade-i milliyenin ne demek olduğunu bilmiyor” demiş, biraz düşündükten sonra: “Bununla beraber her ihtimali nazarı dikkate almalıyız” diyerek sözlerini şöyle sürdürmüştü: “Pek ihtimal vermiyorum ve ciddî telâkki etmiyorum amma, şayet bu zat, kongrenin toplanmasına müdahale etmeye ve mâni olmaya kalkışırsa bizim de tedarikli bulunmamız lâzım gelir. Aklıma kolordudan biraz muhafız asker istemek gelmiyor değil. Fakat bu iyi bir şey olmaz. Kongreyi millet değil, asker yaptı ve yaptırdı derler. Ordunun baskısı ve müdahalesi altında Erzurum Kongresi’nin yapılmış olduğu hakkında herhangi bir tahminin yürütülmesi dahi işimize elvermez”¹¹⁵ demiştir. Mustafa Kemal Paşa, doğru olduğu şekilde, bu hareketin bir halk hareketi olması ve de öyle görülmesi gerektiğini düşünmekteydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kongre için beklenen delegelerin çoğu gelmemiş bulunduğu için esasen, kongrenin 10 Temmuz’da toplanmasına imkân yoktu. Fakat,

¹¹³ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 44.

¹¹⁴ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 44-45 ; “Büyük Ata, yıllar geçtikten sonra bu hâtıralar bahis mevzuu olduğu zaman, şaka eder :— Mazhar Müfit meğer ne de hiddetli, şiddetli adammış, İngiliz Kolonelini kapı dışarı ediverdi. Diyerek, benim o andaki hareketimi tasvir buyurur ve kahkahalarla gülerdi”. Bkz. Aynı eser, s. 45.

¹¹⁵ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 46.

Mustafa Kemal Paşa kongre açılacakmış gibi davranıyordu. Biraz düşündükten sonra Mazhar Müfit Beye “*Sen şimdi çık, polis müdürü ile jandarma kumandanını gör. Kongrenin yarın toplanamayacağı muhakkak olmakla beraber, yarın veya herhangi gün toplanacak olursa olsun İngilizler tarafından müdahale vâki olduğu takdirde mâni tedbir almalarını kendilerinden talep et. Bununla beraber ben şahsen müdahale ihtimalini zayıf görüyorum. Bilhassa, bunun içindir ki, işi ızam etmeden anlat, anlamalarını temin et ve mahremiyetine dikkat göstermelerini de hatırlatmayı unutma*”¹¹⁶ demiştir.

Bu talimat üzerine Mazhar Müfit Bey hemen polis müdürü Saffet Beyin yanına giderek Jandarma komutanının da dahil olmasıyla birlikte kararlaştırdıkları plân şuydu : “*Sivil giydirilmiş seçme polis ve jandarmalar, kongrenin açıldığı ve açık kaldığı günlerde o civarda seyirci halk imiş gibi bulunacaklar ve herhangi bir müdahale vukuunda silâha silâhla mukabele edecekler*”di¹¹⁷.

Daha sonra, Mustafa Kemal Paşanın yanına dönen Mazhar Müfit Bey kararlaştırdıkları tedbirleri anlatmış ve buna memnun olan Mustafa Kemal Paşa şunları söylemişti: “*Bununla beraber, ben bir şey olacağına, İngiliz Kolonel’inin müdahale cesaret ve cüretini kendinde bulabileceğine asla kani değilim. Sadece, en zayıf ve vukuu en imkânsız ihtimalleri dahi göz önünde tutmak daimî itiyadımdır. Sadece, bu tedbir ve tertibin mahremiyetine itina etmek ve ortalığı beyhude telâşa vermemek aslî şarttır*” diyerek: “*Hoş, bu da olmasaydı, herhangi bir menfi ihtimal karşısında benim Ali Şevket, Cevad Abbas ve bir iki arkadaşı dahi kongre binası önüne göndermem, kongreyi muhafaza etmek için kâfi gelirdi*”¹¹⁸.

Bu gelişmelerden, Mustafa Kemal Paşanın Erzurum’da kongre çalışmalarında bulunmasının İtilâf Devletleri temsilcilerini harekete geçirdiği görülmektedir. Millî hareketin şüphesiz en kritik safhasını yaşadığı bu dönemde her şey Mustafa Kemal’in irade kuvvetine bağlı idi. Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson’un tehditlerine aldırış etmiş olsaydı, Kongre toplanmaz ve her şey daha ilk başta bir çıkmaza girmiş olurdu.

Mustafa Kemal Paşanın Erzurum’daki işgal kuvvetleri temsilcisi Rawlinson’a karşı sergilediği bu tavır, Türk İstiklâl Harbine kararlı olan insanların nasıl hareket edeceğini

¹¹⁶ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 46.

¹¹⁷ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 46-47.

¹¹⁸ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 47.

göstermektedir. Dikkat çekici bir diğer husus, Mustafa Kemal Paşanın kongreyi muhafaza için kolordudan asker istememesidir. Bunun sebebi ise, toplanacak kongrenin bizatihi gücünü Türk milletinin kendisinden almış olduğunun gösterilmeye çalışılmasıdır.

Nitekim 22 Temmuz'da Erzurum Kongresi'nin toplanmasından bir gün önce Mustafa Kemal şöyle demiştir: “*Samsun’a asker çıkarılmış... Bunlar, Hintli Müslüman taburunu değiştirmekten daha başka maksatlara da sahip olabilirler. Ancak, ne şarktan, ne garptan, ne cenup ve ne de şimalden Sivas’a da, Erzurum’a da bir İngiliz neferi bile gelemes ve gelecek değildir. Bu hareketlere kapılarak ve bunlardan mâna çıkararak ürkersek mukaddes dâvamıza ve gayemize ulaşamayız.*

...Hattâ, göreceksiniz, Kaymakam Ravlenson’un bizi kuru sıkı tehdit etmiş olmasına rağmen yarın Erzurum Kongresi bilâ hâdise açılacak ve devamı müddetince de İngilizlerin herhangi bir müdahalesi vâki olmayacaktır. Çünkü bir medenî millet ve devlet anlayışına sahip olarak : Türklerin istiklâl yolunda, hürriyet yolunda çalıştıklarını, kimseye taarruz ve tecavüz fikri taşımadıklarını, bir müstemleke halkı olmanın çok üstünde ve ilerisinde bir büyük millet vasfını haiz bulunduklarını ve millî mevcudiyetleri için sarfı gayret ettiklerini görecekler ve hiç olmazsa kalben takdirkârımız olacaklardır. Bunu zaman gösterecektir. Bununla beraber, her türlü tedbiri almaktan çekinecek veya geriye kalacak değiliz...”¹¹⁹.

Albay Rawlinson’un emrinde 10 kadar İngiliz askeri olduğu düşünülürse, 15. Kolordunun merkezinde kongreyi fiili olarak engelleme girişimi yapabilmesinin zaten imkânı yoktur. Rawlinson, yapılacak kongreyi mütareke hükümlerinin çiğnenmesi olarak görmüş ve neticede bu bölgenin de işgal edilebileceği tehdidini yapmıştır.

Rawlinson hatıralarında, kongrenin toplanmasına mani olmaya çalıştığı konusunda herhangi bir bilgi kaydetmemekte; Mustafa Kemal Paşanın Erzurum’a geldikten sonra, kendisiyle sık sık görüşüp “*uzun uzun*” konuştuğunu, onun siyasî fikirlerini ve bunların uygulanmasında uğradığı zorlukları ve Temmuz ayında Erzurum’da düzenleyeceği kongrenin konularını kendisinden öğrendiğini yazmaktadır¹²⁰.

Hatıralarında anlattığına göre Rawlinson, 24 Temmuz günü akşamleyin Zivin’deki

¹¹⁹ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 65-66.

¹²⁰ Alfred RAWLINSON, *Adventures In The Near East 1918-1922*, London-1923, s.189-190.

kamp yerlerine yerleşmişti, Ermenistan tarafından trenler sınırın aşağısına kadar getirilmiş ve orada teçhizatı almak ve karşı tarafa geçmek için Türk iznini bekliyorlardı. Bu teçhizat, silâh ve malzemeler kayaların kapattığı ana hattın güneyinde kamp yerlerine ulaşmış olan Türk trenleri ile taşınmak zorunda kalacaklardı. Bu yüzden Rawlinson, Erzurum'daki Kâzım Karabekir Paşaya telgraf çekerek, kendisinden teçhizatın sınırın ötesine nakliyesi için gerekli iznin verilmesini rica etmişti. Kâzım Paşa 25 Temmuz akşamı verdiği cevapta, silahların sınırın ötesine geçmesine izin vermek hususunda yetkili olamadığını açıklamıştı. Rawlinson bu cevaptan Kâzım Paşanın bu isteğini yerine getirmesine uyacak konumda olamadığını anlamasına rağmen, Kâzım Karabekir'e çektiği telgrafta, bu durumun mütareke şartlarına doğrudan doğruya ters olduğunu ve eğer bunda ısrar ederse mütarekeye bir son verilmesi gerekeceğini ifade ederek Erzurum'a geleceğini, orada kendisiyle görüşeceğini yazmıştı. Bunun üzerine Rawlinson maiyetiyle kamplarını toplayarak, 26 Temmuz akşamı Erzurum'a ulaşmışlardı¹²¹.

Rawlinson, 27 Temmuz sabahı Kâzım Paşayla bir görüşme yapmıştır. Kendisine “*her zamanki gibi oldukça nazik*” davranan Kâzım Paşa, Erzurum Kongresi'nin yapılmakta olduğunu ve bütün ülkenin çok büyük bir telâş içinde bulunduğunu söyleyerek, kendisinin de Türk halkının silahlarının sınırdan geçirilip Ermeni diyarına götürülmesine müsaade edip etmeyeceği hususunda şüphe içinde olduğunu belirtmiş ve bu hususta gerekli emirleri verse bile bunu tatbik ettirebilmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Bu fikirleri ileri süren Kâzım Paşa, Rawlinson'a onun ricasını yerine getirecek konumda olmadığını belirterek Rawlinson'u “*temin ve ikna*” etmiştir. Bunun üzerine, Rawlinson, Kâzım Paşaya hak verdiği halde, ona teşekkür ederek hükûmetine telgraf ile resmî olarak durumu bildirmesi gerekebileceğini ima etmiş ve daha sonra karargâhına dönmüştür¹²².

Karabekir ise bu görüşmeye dair verdiği bilgilerde, 27 Temmuz'da Rawlinson'un kendisini ziyaret ettiğini, İtilâf Devletleri'ne teslim edilecek silahların köylüler tarafından yağma edildiğini*, eğer bu vaka İngilizlerin gözü önünde cereyan etmeseydi bir oyun

¹²¹ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 225-226.

¹²² RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s.226.

* Sürgü ve top kamalarını Batum'a götüren trene 26 Temmuz'da Taşkesen İstasyonunda silahlı kişilerce el konulmuştu. “*Komedyanın bu kısmı iyi tatbik edilmiş, memnun oldum*” diye yazan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, bunun üzerine, benzer olaylara meydan vermemek gerekçesiyle malzemenin Erzurum'a getirilmesini emretmiştir. Bkz. KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s. 89-90.

olduğundan şüphe edeceğini, esasen Erzurumluların kendisine silah işine karışmayacaklarını söylediklerini bildirmiştir. Karabekir verdiği cevapta, kendisinin henüz Erzurumluları tanıyamadığını, esasen dün Erzurumluların kendisine gelerek bir tek bile silah verilmemesi konusunda kendisini uyardıklarını söyleyerek, “*Bu halk benim de senin de başını taşla parçalarlar. Ben onlardan korkarım. Artık silah ve cephane işini bırakalım*” demiştir. Bunun üzerine Rawlinson İngiltere’nin buna karşılık olarak işgallerde bulunacağını söyleyerek tehditlerde bulunmuştur¹²⁴.

Mazhar Müfit Bey hatıralarında kaydettiğine göre Rawlinson, Kâzım Karabekir Paşa ile görüşmelerinden bir sonuç elde edemeyeceğini anlayınca, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye giderek kendisine: “*Ordu müfettişliğinden çekilmiş ve hattâ ordudan istifa etmiş bulunduğunuzu biliyorum. Fakat, Kâzım Karabekir Paşa nezdinde müessir bir tavassutta bulunabileceğinizden eminim. Kendisine hakikati anlatınız ve gereken tavsiyede bulununuz*” demiştir. Mustafa Kemal Paşa, “*daha evvelki hâdisenin tesiri altında veya bir başka mülâhazanın sevkiyle olacak ki*” Rawlinson’a karşı çok sert davranmıştı, Kâzım Karabekir Paşa hakkındaki şikâyetlerini reddederek açıkça: “*Bu silâhlar milletin malıdır. Millet bunları vermeyecektir*” demiş ve mülâkat bittiği halde, “*Bununla beraber, Kâzım Karabekir Paşa hazretleri nezdinde hususi surette bir kere teşebbüste bulunur ve müracaatınızdan bahsederim*” demiştir. Bu sözler üzerine, Rawlinson tatmin olmuş bir şekilde ayrılmıştır¹²⁵.

Mazhar Müfit Bey hatıralarında, Rawlinson’un Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı ilk görüşmelerinde; Erzurum Kongresi’nin toplanmamasını ve mütareke hükümleri gereği silahların teslimi konusunda, Karabekir Paşa nezdinde tavassutta bulunmasını istemesine dair görüşmelerinde, Mustafa Kemal Paşanın “*Rawlinson’a çok sert*” davrandığı konusunda bilgiler vermiş olmasına rağmen, Rawlinson hatıralarında buna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Aksine Rawlinson hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa hakkında “*Büyük Türk*” demekle onun hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“*O sırada Mustafa Kemal Paşa olarak nam salmış bir büyük Türk, Doğu Ordularının genel Müfettişi olarak Erzurum’a geldi. Onun olağanüstü yaratılışı ve*

¹²⁴ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.91-92.

¹²⁵ KANSU, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar...*, C.I, s. 48-49. (Mazhar Müfit Bey hatıralarında bu olaydan bahsederken, tarih vermez, onun için bu görüşme daha önce de gerçekleşmiş olabilir).

çarpıcı şahsiyeti kendisiyle bir defa karşılaşan herkesi kesinlikle etkileyen bir yapıda idi.

Tip olarak Asyalı'dan ziyade daha çok Avrupalı, sarı saçlı ve mavi gözlü olan Mustafa Kemal görünüşte Türk'ten daha fazla Teutonic (Flemenk-Alman ya da İskandinav) birini andırıyor. Çok okumuş ve gezip görmüştü. Günün meseleleri hakkında olduğu gibi, tarihi konular üzerinde de dikkate alınıp, saygı duyulacak, görüş ve fikir verebilecek kapasitede son derece selâhiyetli ve kabiliyetlidir.

Kendi milletinin, dünya milletleri arasında yeri olması gerektiğine dair kesin ve pratik görüşleri olan yüksek karaktere sahip bir adamdır. Kemal şahsî ün ve yükseliş arayan biri değildir. Fakat ciddi bir görev anlayışına sahiptir. Bu duygusu da onun memleketin her köşesinde herkesten çok ilgi görmesine sebep oluyor.

Türk Millî Partisinin yaratılmasında onun olağanüstü başarısının sırrı budur. Bu partinin ruhunu kontrol eden ve harekete geçiren yine kendisidir. Vatanseverliğinin sadakati ve şüphe götürmez samimiyeti dolayısıyla vatandaşlarının birbirinden çok ayrı olan ilgilerini kaynaştırabilmiş ve yakın bir gelecekte Doğu siyasetinde hâkim olacak Türk demokratik kuvvetinin oluşmasını sağlayabilmiştir.

O'nun askeri tecrübesi Alman kökenlidir. Fakat onun Almanya veya Rusya'ya bir temayülü olup olmadığı çok muğlaktır. Zaman zaman özel hayatı hakkında birçok kötü rivayet dolaşmıştır. Fakat, böyle bir şey olsaydı, elimde her türlü fırsat bulunduğu için benim bunu öğrenmememe imkân yoktu. Genel hal ve tavrı çok nazik, saygılı ve kibar olmakla beraber serbest ilişkileri destekleyecek kadar ileri gitmezdi. Fakat ülkesinin amaçlarını meşru kılmak için göz önüne aldığı kanaat ve inançlarının samimiyetinden ve içtenliğinden şüphe edilemez”¹²⁶.

Rawlinson, hatıralarında belirttiğine göre; 28 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa ile tekrar görüşmüştür. Bu görüşmede Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum Kongresi hakkında “çok ilginç bir görüşme” yapmıştır. Burada, Mustafa Kemal Rawlinson'a kongrenin sonunda çıkacak olan “resmî kararı temin edeceğine dair taahhüt” vermiştir. Bu durumu “oldukça tatminkar” gören Rawlinson, memnun olarak Mustafa Kemal Paşanın yanından ayrılmıştır¹²⁷.

¹²⁶ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s.188-189.

¹²⁷ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s.227.

Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa ile bu görüşmesinin ardından tekrar Zivin'e gitti¹²⁸. 5 Ağustos 1919'da *"İstanbul Yüksek Komutanlığından adamları ile beraber bölgeyi hemen terk etme emrini aldı"*. Bunun üzerine, Rawlinson, 6 Ağustos'ta Zivin'deki kampın toplanmasını tamamlayarak birlikleri sınıra doğru yola çıkardı. Aynı gün, bir otomobille Erzurum'a ulaşarak, Kâzım Paşa ile bir veda görüşmesi yaptı. Bu görüşme hakkında *"oldukça nazik ve uygarca idi, ve biz iyi bir arkadaşlık yaptık"* diye yazan Rawlinson, Kâzım Paşadan, Erzurum Kongresi'nin saat 5'te toplanacağını ve bu gece sonuçlanacağını öğrendi¹²⁹.

Rawlinson, Kâzım Paşanın yanından ayrıldıktan sonra aynı gün, Mustafa Kemal ile de bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmenin bir kısmında Rauf Bey de bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'a Erzurum Kongresi'nin doğuşu ile ilgili olarak bilgiler vermiştir. Rawlinson hatıralarında, *"Son derece ilginç bir görüşme idi ve 3.5 saat sürdü"* diye yazmakta ve ayrıca şu bilgileri vermektedir: *"Biz gelecek ile ilgili bütün ihtimaller üzerinde tartıştık. Milliyetçi Partinin nihai kararlarını müzakere ettik. Mustafa Kemal Paşa bana o gün kabul edilen Millî Paktı anlattı. Bu Pakt ilk defa burada ileri sürülmüştü ve milliyetçilerin ana esası olarak ele alınmıştı"*. Bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson'a kongrenin nihai metnini ertesi gün sınıra telgrafla bildireceğini vaat etmiş ve ertesi gün de *"bunu büyük bir özenle"* yerine getirmiştir*. Daha sonra, Mustafa Kemal Paşa ile Rawlinson *"geleceğin hazırladığı gelişmelerin güçlüklerini takdir ederek büyük bir nezaketle"* birbirlerinden ayrılmışlardır¹³⁰.

7 Ağustos'ta otomobil ile Erzurum'dan ayrılan Rawlinson, aynı gün Sarıkamış'a ulaşmıştır. 8 Ağustos'ta Sarıkamış'ta iken hemen Tiflis'e gitmesini bildiren İstanbul kaynaklı bir emir almıştır¹³¹. Buradan aynı gün trenle yola çıkan Rawlinson, 9 Ağustos'ta Tiflis'e varmıştır. Oraya vardktan sonra General Beach'e, sorumluluk bölgesindeki

¹²⁸ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s.227.

¹²⁹ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s.231.

* Rawlinson hatıralarında, Erzurum Kongresi Beyannamesini, Mustafa Kemal Paşanın gönderdiğini yazmaktadır. Rawlinson, 9 Ağustos 1919'da Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği telgrafta *"Erzurum Kongresi'nin beyannamesini gönderdiğinizden dolayı teşekkür ederim. Onu dün akşam aldım"* diyerek, tercüme ettirerek İstanbul'a gönderdiğini belirttikten sonra, nüshanın tahrif olması ihtimaline karşı yeni bir nüsha daha istemektedir. Bkz. ATASE, (ATA), Kutu No: 17, Gömlek No: 23, Belge No: 23-1, (09/08/1335).

¹³⁰ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s.231-232.

¹³¹ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s. 232.

durumu açıklayan bir rapor ile Erzurum Kongresi kararlarının çevirisini vermiştir¹³².

“İngiliz Intelicens Servisinin Anadolu’da bir numaralı adamı sayılan” Rawlinson, Tiflis’ten kongreyle ilgili olarak İngiltere Harbiye Bakanlığına, Erzurum Kongresi’nin bildirisinin İngilizce çevirisini de ek olarak verdiği “*Erzurum Konferansı Sırasında Doğu Anadolu’da Durum*” başlıklı raporunda, şöyle demektedir:

“*Konferansın son günü Mustafa Kemâl’le iki saatten fazla görüştim. Kemal, Erzurum konferansının İstanbul Hükûmetini tanımadığını ve Ulusal Akımın gerçekte ihtilâlcî olduğunu içtenlikle itiraf etti. Öteki illerin çoğunluğunca da desteklenmeyi umduğunu söyledi. Paris Konferansı, Ermeni yönetimine, eski Türk-Rus hududunun ötesinde herhangi bir ülkeyi vermek kararını alırsa, buna ihtilâlcî bir ordunun karşı koyacağını; düzenli Türk askerlerinin de, gerekirse kimi subaylar etkisiz bırakılarak, bu akıma katılmasını ümit ettiğini bildirdi. Ermenilere toprak verilmeyeceğini, bu konuda Paris Barış Konferansı kararına itaat edilmeyeceğini, icabında askerle mukabele edileceğini söyledi*”. Albay Rawlinson raporun devamında şunları söylüyordu: “*Mustafa Kemal tüm Bolşevik propagandası ve meylini inkâr etti, ama yalnız ad bakımından arada bir fark vardır. Tüm akımı Lenin’in başlattığı kanısındayım; bol olan ve hergün Müslüman kaynaklarından sağlanan yardımlarla berkitilen ilk mali yardımı da Lenin yaptı. Ulusal Akım’ın önderleri Enver’le işbirliğinde bulunmaya kesinlikle karşı çıktılar... Kemal, yıllardan beri Enver’e kişisel olarak karşıcılığını sürdürüyor.*

“*Şu sonuca varıyorum: bu denli bir ihtilâlin başarı şansı büyüktür. Şimdiki ülkeyi bölerek, bir bölümünü Ermenilere vermek için çok sayıda Bağlaşık askeri kullanılmasını gerektirecek bu denli bir üstlenme, uzun sürecek ve çetin olacaktır. Esasen Ermeni’ler, çığneyemeyecek kadar iri bir parçayı ısırılmışlardır, sonra yönetim yeteneklerinden de yoksundurlar ve daha geniş ülkelere sahip olmayı dilemiyorlar*”¹³³.

Bu raporu, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nda Doğu Masası yetkililerinden W.S. Edmonds değerlendirdikten sonra 7 Eylül’de şu yorumu kaleme almıştır: “*Mustafa Kemal, Ermenistan ve Aydın konularında olumsuz kararlar alınmasını önlemek amacıyla olduğunu içtenlikle söylüyor. Albay Rawlinson, onun, 100.000 er toplayabileceğine; yeterince silâh, mermi ve paraya sahip olduğuna inanıyor. Mustafa Kemal, Türkiye’deki Osmanlı Hristiyanlarına daha önceki hakların verilmesini üstleniyor*”. N.D. Peterson adlı yetkili ise 9 Eylül’de şunları eklemiştir: “*Erzurum Kongresi bildirisinin 7. maddesi, Albay Rawlinson’un tahmin ettiği gibi, Türkiye üzerinde bir güdüm kurulmasını ve bunun herhangi bir yabancı Devlet’e verilmesini*

¹³² RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s. 233.

¹³³ Salâhi R. SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, TTK. Yay., Ankara-1987, s.106. Ayrıca Bkz. SONYEL, “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”, s. 46-47 ; SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s. 30-31.

*öngörmediğini açıkça gösteriyor”*¹³⁴. Rawlinson’un bu raporu sayesinde, İngiliz yetkililer Mustafa Kemal Paşanın görüşleri ve gücü hakkında ilk elden bilgileri öğrenmiş bulunuyorlardı. Ancak Rawlinson’un Millî Mücadelenin Lenin tarafından başlatıldığını iddia eden şaşırtıcı vurgusu, durumu lâıykıyla kavrayamadığını ortaya koymaktadır.

Rawlinson, Tiflis’e vardığı günün gecesi trenle ayrılarak ertesi gün 10 Ağustos’ta Batum’a gelmiştir¹³⁵. İki gün burada kaldıktan sonra, İstanbul’a gitmekte olan bir Amerikan destroyerine binerek 14 Ağustos 1919’da İstanbul’a gelmiştir. Burada İngiliz Yüksek Komiseri’ne, doğu sınırındaki durumu ve millî hareketi değerlendiren bir rapor vermiştir. Rawlinson, İngiliz Karadeniz Orduları Başkumandanı General Milne’e Erzurum Kongresi bildirisini de sunmuştur¹³⁶.

27 Ağustos’ta Londra’ya dönen Rawlinson, 28 Ağustos’ta İngiliz Savaş Bakanlığına bir rapor vermiştir. Genelkurmay Başkanı Henry Wilson ile yaptığı görüşmesinde ona, Türk Milliyetçilik Hareketinin detaylarını ve 7 Ağustos’ta sona eren Erzurum Kongresi’ne kadar gelişmeler hakkında bilgi vererek, Erzurum Kongresi kararlarının özetini anlatmış ve kendisine Mustafa Kemal tarafından sağlanmış olan kongre kararlarının metnini de vermiştir. Ayrıca Wilson’a şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Mütarekenin maddelerine göre seferberliğin sona erdirilmesi ve silahsızlanmaya karşı Doğu Türklerinin kat’i ve tutarlı itirazları onlara göre ani verilmiş bir karar değildi. Ancak Erzurum Konferansında delegeler tarafından empoze edilen vatansever hareketin bir sonucuydu ve Türk hakimiyetinin baştan sona Milliyetçi Parti’nin gelecekteki politikasının önemli ve bütününi oluşturan bir kısmı idi”*¹³⁷.

Rawlinson, 29 Ağustos 1919’da İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’u makamında ziyaret ederek bir rapor vermiş ve Lord Curzon’un sorularını cevaplamıştır. Rawlinson bu görüşmede; Anadolu’daki politik durumu değerlendirmiş ve özellikle Mustafa Kemal’in şahsiyeti, etkisi ve hedefleri, Sultan’ın hükümetine ve siyasetine karşı, Mustafa Kemal’in başarılı bir inkılâp organizasyonu için yürüttüğü uygulamaları ve böyle bir devrim için en son amaçları hakkında bilgi vermiştir. Bu görüşme esnasında Lord Curzon’un Anadolu’daki durum hakkında çok detaylı bilgilere sahip olması Rawlinson’u

¹³⁴ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s.31.

¹³⁵ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 233.

¹³⁶ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 234.

¹³⁷ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 249.

“hayrete düşürmüş ve çok etkilemişti”. Rawlinson hatıralarında: “Bende oluşan kanaat karşı konulmaz derecede kuvvetliydi ki hükümetimiz gerçekten böyle bir idareye sahip olmaktan dolayı çok şanslıydı. Dışişleri Bakanlığında böylesine bilgili ve tecrübeli bir şahsın olması ve doğudaki diplomatik ilişkilerimiz için böylesine birinin olması çok iyi idi” diye kaydetmektedir. Rawlinson hatıralarında, Milliyetçi Parti’nin asıl üyeleri ile şahsi tanışıklığı ve onlarla tartışmaları sonucu amaçlarını bildiğini, ayrıca askeri kesimin olduğu kadar sivil halkın genel davranışı ve ruhi yapısı hakkında gözlemleri bulunduğu için, böyle çok incelikli ve zorlu meseleler hususunda ancak kendisinin çeşitli fikirleri sunmasının mümkün olduğunu yazmaktadır¹³⁸.

Rawlinson’un İngiliz Savaş Bakanlığı’na ve Dışişlerine verdiği raporların etkisi sonucu kendisinin tekrar İstanbul’a özel servis subayı olarak dönmesi istenmiştir. Bu yüzden Lord Curzon ile daha sonra tekrar uzun bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede, Mustafa Kemal’in hedef ve niyetinin ne olduğuna dair rapor sunmuştur. Lord Curzon bu ikinci görüşmesinde Rawlinson’dan, Anadolu’ya tekrar gitmesini, Mustafa Kemal’i görmesi mümkün olursa ondan, millî hareketin barış görüşmelerinde elde etmek istediklerinin neler olduğunu, barışı kabul etmek için hangi koşulların hazırlanması gerektiğini öğrenmesini istemiştir¹³⁹. Lord Curzon, Türk milliyetçilerinin barış için asgarî hangi şartları kabul edebileceklerini öğrenmek istiyordu. Rawlinson Anadolu’ya gidince Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek, bu hususu aydınlatmaya çalışacaktı.

İngiliz Dışişleri yetkililerinden A. R. Tilley, 16 Ekim’de kaleme aldığı Albay Rawlinson’la ilgili raporunda şöyle demektedir: “... Albay Rawlinson’un vazifesi kolay olmayacak. Mustafa Kemal’in Araplarla entrika çevirmemesini, Ermenileri katletmemesini, Anadolu’da olay çıkarmamasını istiyoruz. Bu gibi hareketlerde ne kadar az bulunursa, kendisi için ilerisi o kadar daha iyi olur. Rawlinson, görüşmelerinde gayet dostane davranırsa İtalyan, Yunan ve belki Fransızlar endişeye düşebilirler. Şimdilik Mustafa Kemal’den uzak kalması gerektiği kanısındayım”. “H.” rumuzunu kullanan diğer bir İngiliz dışişleri yetkilisi de şu yorumda bulunmuştur: “Kabul, fakat daha sonra Asya Türkiyesinde yegâne canlı kuvvet olarak Mustafa Kemal ile anlaşmaya varmamız

¹³⁸ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s. 250.

¹³⁹ RAWLINSON, *Adventures In The Near East* ..., s. 251-252.

icabedecek... Rawlinson, General Milne'in Intelicens ajanı olarak Erzurum'a gidiyor"¹⁴⁰.

Görüldüğü gibi artık İngiltere, Türk millî hareketine karşı düşmanlıklarına rağmen, Rawlinson aracılığıyla gayriresmî olarak ve dolaylı biçimde Mustafa Kemal ile ilişki kurmaya çalışacaktı. İngilizler, Türklerle barış yapabilme yolunun Mustafa Kemal ile anlaşmaktan geçtiğini görmüşler ve onun ve lideri olduğu millî hareketin varlığını, kuvvetini kavramışlardır. Bu nedenle Mondros Mütarekesi'nin tatbikinde silah toplamak görevini yapan Rawlinson'un artık yeni görevi, Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmak yoluyla, hangi şartlarla Türklerin barışa razı olabileceğini anlamaktır.

Rawlinson 20 Ekim'de Londra'dan ayrılmış, 2 Kasım'da İstanbul'a gelmiştir. 6 Aralık'ta Trabzon'a varmış¹⁴¹ ve 13 Aralık'ta Trabzon'dan Erzurum'a gitmek üzere 3 emir subayı, 10 er ve 4 otomobille şehirden ayrılmıştır¹⁴².

22 Aralık 1919'da Rawlinson, Bayburt'ta Heyet-i Tahkikiye Reisi Albay Rüştü Bey ile görüşmüştür. Rawlinson, Mustafa Kemal ile bazı mühim meseleleri görüşmek için onunla buluşmak istediğini, fakat doğrudan Mustafa Kemal Paşanın nezdine giderek mülâkatta bulunmasının diğer İtilâf Devletleri'nin dikkatini çekeceğini, onların anlamaması için tesadüfen bir mahalde mülâkat edilmiş izlenimini vermek istediğini söylemiştir. Daha sonra ona, İngilizlerin Türkler tarafında yer aldığını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstererek acil barış imzalamak istediklerini söylemiştir. Fakat milletin emellerine hizmet edecek kuvvetli bir hükümetin bulunmamasının bu işi geciktirdiğini, bunun için seçimin bir an evvel yapılmasını arzu ettiklerini belirtmiştir. Memleketimizde bir çok madenler bulunduğundan barış olursa İngiltere tarafından trenler yapılacağını, madenler ihraç edileceğini, memleketin imarı için, Osmanlı Hükümetine nakden yardım edileceğini, lehimize söyleyecek çok şeyi olduğunu, fakat bizzat Mustafa Kemal ile görüşmemiş olduğundan daha fazlasını söyleyemeyeceğini ifade etmiştir¹⁴³.

26 Aralık 1919 akşamı Rawlinson Erzurum'a gelmiştir¹⁴⁴. Ertesi gün, Kâzım Karabekir'i ziyaret etmiş, İngilizlerin Anadolu'da gerçek dostlar aradığını, bu amaçla Mustafa Kemal ile görüşmek istediğini bildirmiştir. Karabekir, Rawlinson'un Türk-

¹⁴⁰ SONYEL, "1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet-II-", *Türk Kültürü*, Sayı:89, Mart-1970, s. 319-320.

¹⁴¹ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 252, 254, 264.

¹⁴² SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.II, s.276.

¹⁴³ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.390.

¹⁴⁴ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 282.

Sovyet dostluğu konusundaki kaygılarını gidermeye çalışarak bu dostluğun geçici olduğunu, bütün Türklerin İngiliz dostluğundan yana olduğunu söylemiş ve Mustafa Kemal'in Ankara'ya gitmiş olduğunu bildirmiştir. Rawlinson, Kâzım Karabekir ile yaptığı konuşmada, Lord Curzon'un, kendisine Türkiye'de şimdiye kadar kuvvetli bir hükümet görülmediğinden barışın imkânsız olduğunu söylediğini, milletin güvenini kazanan Mustafa Kemal'in de barış konferansında bulunmasını veya barış kararlarını kabul etmesini gerekli gördüğünü belirtir. Ayrıca Rawlinson, İngiltere'deki güçlü partilerin Türkiye'nin varlık ve bağımsızlığından yana olduklarını, Türkiye'yi bölmek isteyen devletlerin bu isteklerinin gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. İngiltere'nin Türkiye'nin varlık ve bağımsızlığını güvence altına alarak ekonomik bakımdan gelişmesine çalışacağını, fakat bütün bu fedakârlıklardan sonra Türkiye'nin bir gün İngiltere'nin karşısında yer almasından kaygılandıklarını dile getirmiş, kuvvetli şahsiyetlerle anlaşmak istediklerini, bunu Mustafa Kemal Paşaya yazmasını istemiştir¹⁴⁵.

Rawlinson hatıralarında, Kâzım Karabekir Paşa ile görüşmesi hakkında şu bilgileri vermektedir: “... *Ona askeri isteklerimi sunduktan ve görevimi izah ettikten sonra Mustafa Kemal ile temas kurmadaki endişelerimi özel olarak anlattım. Bana Kemal'in konferanstan hemen sonra Erzurum'dan ayrıldığını, başka bir konferans için Sivas'a gittiğini, akabinde Ankara'ya geçtiğini ve orada milliyetçi, inkılâpçı hükümetin karargâhını kurmaya çalıştığını söyledi. Kâzım Paşa benim bir görüşme yapmak istediğimi Kemal'e bildireceğine dair bana söz verdi, fakat yılın bu mevsiminde Erzurum'dan Ankara'ya gitmenin çok zor olduğunu da söyledi...*”¹⁴⁶.

Kâzım Karabekir, Ankara'da olan Mustafa Kemal Paşaya 8 Ocak 1920 tarihli telgrafiyla yukarda belirttiğimiz görüşme konularını rapor etmiş ve Rawlinson'un kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiştir¹⁴⁷. Aynı gün 8 Ocak 1920'de şu cevabı almıştır: “...*Rawlinson hükümet-i metbuası tarafından Heyet-i Temsiliye ile temas ederek görüşmeye dair talimat alarak sahib-i salâhiyet bir vaziyette bulunuyorsa bir an evvel Ankara'ya gelmesi mucib-i faide görülmektedir...*”¹⁴⁸. Rawlinson'un Ankara'ya gitmesi mümkün olmamıştır. Kâzım Karabekir de onunla yaptığı temaslar sonucu Ankara'ya

¹⁴⁵ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.394-397.

¹⁴⁶ RAWLINSON, *Adventures In The Near East ...*, s. 282.

¹⁴⁷ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.394-397.

¹⁴⁸ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.398.

kadar gitmesinin doğru olmayacağı kanaatini edinmiş ve zaten ayrıca Rawlinson'un "görüşme için kendisinde bir acele görmediğini" 17 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşaya telgrafla bildirmiştir¹⁴⁹.

Rawlinson, bu temaslarının yanı sıra yine bölgede İngiliz kontrol subayı olarak görevini sürdürüyordu. Ancak Kâzım Karabekir'den bölgedeki silahların toplanmasına dair istekleri yerine getirilmiyordu.

İstanbul'un resmen işgali üzerine İngilizlere misilleme amacıyla, 16 Mart 1920'de Erzurum'daki İngiliz Kontrol Karargâhı dağıtılarak İngiliz bayrağı indirilmiş ve Albay Rawlinson "Erzurum halkının galeyanından korunması" gerekçesiyle tutuklanmıştı. Rawlinson, duyduğu havadislerden üzüntü duyduğunu ifade ederek hayatının korunmasından ötürü teşekkür ederek erleriyle birlikte Karabekir'in emrinde olduğunu bildirmiştir¹⁵⁰.

Rawlinson'un tutuklu iken de Mustafa Kemal ile temas kurmaya çalıştığını görmekteyiz. Nitekim Kâzım Karabekir'e yazdığı 19 ve 22 Mart tarihli mektuplarda, Türkiye'ye ikinci defa gelişi sebeplerinin millî önderlerle görüşmek, barışın yapılmasına yardım etmek olduğunu bildirerek, Ankara'ya gitmek istediğini belirtmiştir. Karabekir bu isteği, mevsimin elverişsizliğini ve halkın galeyanda olduğunu sebep göstererek reddetmiştir. Rawlinson, 22 Mart tarihli mektubunda, Ankara'ya gönderilmezse Batum yoluyla Londra'ya gitmesine izin istemiştir¹⁵¹. Kâzım Karabekir Rawlinson'un bu isteğini Heyet-i Temsiliye'ye iletmiş, ancak Mustafa Kemal Paşanın 26 Mart 1920 tarihli Kâzım Karabekir Paşaya göndermiş olduğu telgrafla; Rawlinson'un hizmet maksadına inanmak istediklerini, ancak ne Ankara'ya, ne de Batum üzerinden Londra'ya gitmesine lüzum olmadığını, tevkif edilen arkadaşlarımız iade edilmedikçe İngiliz zabitlerinin bırakılmasının doğru olmayacağını, bildirmiştir¹⁵².

Mustafa Kemal Paşa, Rawlinson ile görüşmesinin bir sonuç getirmeyeceğini bilmekteydi. Nitekim İngilizlerin İstanbul'u işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisini

¹⁴⁹ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.398-399.

¹⁵⁰ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.II, s. 431; HTVD, Sayı: 26, Vesika No:664.

¹⁵¹ Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), 1919-1923, C.I , Belge No: 20, s.148-149.

¹⁵² Atatürk'ün Millî Dış Politikası..., Belge No: 21, s.151.

Rawlinson, İngilizlerle yapılan tutsak değişimi anlaşmasına göre 31 Ekim 1921'de serbest bırakılmıştır. Zeki SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.III, s. 6.

basarak pek çok Türk milliyetçisini tutuklamaları ve Millî Mücadele hareketini bir isyan olarak değerlendirmeleri bunun en açık delilleridir.

2.3- Mustafa Kemal Paşanın Sivas Kongresi'nde Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne ile Görüşmeleri

Sivas Kongresi'ne gelen, özellikle İstanbul delegelerinde Amerikan mandası fikri Sivas'ta bir fikir karmaşasının yaşanmasına neden olmuştur. Fakat Mustafa Kemal çok önceden, yapılması gerekenler hakkında kararını vermişti. Kayıtsız şartsız millî egemenliğe dayanan tam bağımsız bir Türkiye hedeflemekteydi. Onun bu kadar net bir tavırla tam istiklâlcî olmasının altında üstün zekâsı ve hür karakterinin yanında milletine olan güveni vardı. Fakat Sivas Kongresi delegelerinin hepsi milletimizdeki bu ışığı sezememişti. Bu delegelerimiz içine düştüğümüz durumu umutsuz olarak görüyor, milletimizin büyük bir gücün yardımına muhtaç olduğunu düşünüyordu. Bu yardımı kimisi manda, kimisi himaye olarak değerlendiriyordu. Genelde bu ve benzeri düşünüşe sahip delegeler, İstanbul kökenli idi. Çünkü İstanbul delegeleri bürokratik ortamlarda konuştukları yabancı temsilcilere güveniyorlardı.

Manda veya himaye isteyenlerin çoğunluğunun kafasındaki ülke Amerika'ydı. Amerikan mandasını isteyenlerin başında Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucularından olan Halide Edib (Adıvar) gelmektedir¹⁵³. Halide Edib Sivas Kongresi başlamadan Mustafa Kemal'e bu konuyla ilgili bir de mektup göndermişti.

Halide Edib, 10 Ağustos 1919 tarihli uzun mektubunda İtilâf Devletleri'nin Türkiye'yi parçalama niyetlerinden bahsederek, vatanın bütünlüğünün korunması için geçici olarak Amerikan mandasının kabulünü, kötünün iyisi olarak gördüklerini söylemiş ve kendince sebepler sıralamıştır. Buna göre, Amerikan resmî çevrelerinin ve kamuoyunun, Anadolu'da gelişen mücadeleyi sempati ile izlediğini, bu fırsatın değerlendirilmesini, Amerika'nın Türkiye'nin gelişiminde katkı sağlayacak birikime sahip en iyi ülke olduğunu farklı örneklerle anlatarak, Sivas Kongresi toplanıncaya kadar Amerikan kurulunu alıkoymaya çalıştıklarını yazmış *“hatta kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeye belki de muvaffak olabileceğiz”* diyerek bir Amerikalı gazetecinin gelebileceğini haber vermiştir¹⁵⁴.

Halide Edib'in kendince önemli bir başarı olarak gördüğü bu haber Mustafa Kemal

¹⁵³ Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin Kurucuları; Halide Edib, Celâlettin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Beydir. Bkz. E. Semih YALÇIN, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, Berikan Yayınları, Ankara-2000, s.37.

¹⁵⁴ *Nutuk-Söylev*, C.I, s.128-132.

için hiçbir değer taşımamaktadır. Nitekim Mustafa Kemal'in eline bu doğrultuda pek çok mektup ulaşmıştı. O bu durumu şöyle yorumlamaktadır: “İstanbul bir Amerikan mandasıdır tutturmuş gidiyor. Bu olmayacaktır. Türkiye istiklâl bütünlüğüne sahip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Ben anladığıma göre, İstanbul'daki zevat, bizi Amerika'da Wilson'a, Senatoya, Kongreye müracaat ettirmek ve bütün Türk milleti namına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar. Bu oyuna gelmeyeceğiz”¹⁵⁵. Yine bu yorumlarına devam ederek “Manda yok. Ya istiklâl, ya ölüm var”, “Tek ve değişmez parola şudur: Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar mücadele, yahut da: Ya istiklâl, ya ölüm!”¹⁵⁶ demesi, daha kongre başlamadan Mustafa Kemal'in fikirlerinin berraklığını görmemize yeter.

Lâkin İstanbul'daki Amerikan mandası taraftarları, Sivas Kongresi'ni isteklerinin gerçekleşebilmesi için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bunun başlıca sebebi, İstanbul'daki Amerikalıların, gayri resmî bir şekilde ifade ettikleri üzere, manda meselesinin Senatoda görüşülebilmesinin yegâne şartı, bu isteğin bütün milleti temsil eden bir meclis tarafından bildirilmesiydi. Bu sebeple Amerikan mandası taraftarları, temsilcileri olan Kara Vâsıf, Ali Fuat Paşanın babası İsmail Fâzıl Paşa, Bekir Sami ve Memleket gazetesi sahibi İsmail Hami Beyleri Sivas'a göndermişlerdir. Halide Edib'in, Mustafa Kemal Paşaya yazdığı mektupta bildirdiği gibi, Browne adlı Amerikalı bir gazeteci de onlara refakat edecekti¹⁵⁷.

Bu sırada Küçük Asya'ya araştırma yapmak üzere gönderilen Amerikan Komisyon üyesi Charles R. Crane İstanbul'da bulunmaktaydı ve Sivas Kongresi'ne gözlemci olarak katılması için davet edilmişti, fakat zamanı olmadığı için yerine Sivas kongresini takip etmek üzere İstanbul'da Chicago Daily News'in Avrupa muhabiri olarak bulunan Mister Browne'ı görevlendirmişti¹⁵⁸. Böylece Browne Sivas'a gidebilmek için hazırlıklara başlamıştı.

¹⁵⁵ KANSU, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar...**, C.I, s.191-192.

¹⁵⁶ KANSU, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar...**, C.I, s.192-193.

¹⁵⁷ Mine EROL, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun-1972, s. 84.

¹⁵⁸ Deniz BİLGİN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nun Türkiye'deki İzlenimleri - Sivas Kongresi'ne Katılması”, **Sivas Kongresi I. Uluslar Arası Sempozyumu 2- 4 Eylül 2002**, SİSKAV Yay., Sivas-2002, s. 379 ; Fredrick LATİMER, “Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gazeteci”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 2, Sayı: 9, İstanbul- Ekim 1965, s.85 ; Akdes Nimet KURAT, “Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne”, **Son Çağ**, nr. 14, Ankara-Ocak-1963, s.9.

Halide edib şunları yazmaktadır: “Mister Crane Türklere gayrî resmî bir şekilde çok dostluk gösterdi... Sivas'a Chicago Daily News'un muhabiri Mister Browne'i göndererek Türklerin görüşlerini aldırttı...”. Bkz. Halide Edib ADIVAR, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Çan Yay., İstanbul-1962, s.53.

Browne, İstanbul'da Halide Edib Hanım ile yakın dostluk kurmuş ve Sivas'a giderken de Halide Edib kendisine yardımcı olmuştur. Browne Halide Edib ile bağlantı kurarak seyahatinin detaylarını belirlemiştir. Zira o günlerde Anadolu'ya geçmek meşakkatliydi. Kuva-yı Milliyecilerin muvafakatini almak şarttı, birtakım gizli parolaları bilmek ve rehberler gerekli idi. İşte bu konuda Halide Edib Browne'a yardımcı olarak Sivas'a gönderilmesini sağlamıştır¹⁵⁹.

Browne'nın hatıra defterine kaydettiğine göre; 14 Ağustos 1919 günü Charles R.Crane ile öğle yemeği yemiş ve 17 Ağustos sabahı İstanbul'dan Sivas'a gitmek üzere hareket etmiştir¹⁶⁰. 1 Eylül 1919 Pazartesi günü öğleden sonra beş dolaylarında Kara Vasıf Bey ile beraber Sivas'a varmıştır¹⁶¹.

Browne'nın Sivas'a gelişinden bir gün sonra, Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve beraberindekiler 2 Eylül 1919 günü akşamı saat yedide Sivas sınırlarına girmişler ve 3'üncü Kolordu Komutanı Selahattin Bey, Kara Vasıf, Bekir Sami Bey, İsmail Fazıl Paşa ve Hami Bey kendilerini karşılamışlardır. Sivas'a girişlerinde de tüm Sivas halkı, Sivas Kongresi'ne gelen delegeler, subaylar ve memurların tezahürat ve alkışlarıyla karşılanarak coşkulu bir karşılama töreni yapılmıştır. Daha sonra Heyet-i Temsiliye'nin ikametlerine tahsis edilen "*Mekteb-i Sultani*" binası önüne varmışlar ve burada Sivas Valisi Reşit Paşa, tarafından karşılanmışlardır¹⁶².

Aynı akşam "*Mekteb-i Sultani*" de Mustafa Kemal ve beraberindekiler şerefine bir ziyafet verilmiş, ziyafette kongre delegeleri, Vali Reşit Paşa, Kolordu Komutanı Selahaddin Bey, Sivas halkından ileri gelenler ile "*Amerika matbuat-ı umumiye mümessili*" Mr. Browne da hazır bulunmuşlardır. Yemeğin ortasında Ali Fuat Paşanın

¹⁵⁹ Akdes Nimet KURAT, "*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*", **Son Çağ**, nr.14, Ankara-Ocak-1963, s.9, aynı yayın için bkz. Akdes Nimet KURAT, "*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:62, Kasım-1972, s.13-14.

¹⁶⁰ Fethi TEVETOĞLU, "*Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-II-*", **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü , Sayı: 77, Mart-1969, s.332; Browne'nın hatıra defterinden anlaşıldığına göre 18 de Eskişehir'e ulaşmış oradan 19 Ağustos'ta da Ankara'ya gelerek aynı gün Beşinci Ordu Komutanı General Ali Fuad ile akşam yemeği yemiş, 26 Ağustos'ta Ankara'dan ayrılarak 27 Ağustos'ta Yozgat'a varmış, 29 Ağustos'ta Akdağ Madenine vararak maden ocaklarını ziyaret etmiş ve buradan 31 Ağustos'ta ayrılmış, Sivas'a geldikten sonra 19 Eylül'de Sivas'tan otomobille ayrılmıştır. Bkz. Aynı yer.

¹⁶¹ BILGEN, "*Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması*", s.357.

¹⁶² GEREDİ, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...** , s.73 ; **ATASE**, (ATA), Kutu No: 15 , Gömlek No: 3 , Belge No: 3, (03/09/1335); **Vakit**, 11 Teşrin-i evvel 1919, nr. 697, s.2 (Vakit gazetesinde: "*Sivas Kongresinde Amerikalı Mister Brav'nın Kıymetli Bir Şehadet*" başlığıyla verilmiştir.), Hüsrev Gerede, İsmail Fazıl Paşanın konuşmasında "Bu arada Mr. Brown'ın aramızda bulunmasını hayırlı bir fal gibi nitelendirerek saçmalık yapmaktan da geri kalmadı" demektedir. Bkz. GEREDİ, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.73.

babası İstanbul delegesi İsmail Fazıl Paşa, umum namına Mustafa Kemal Paşa ve diğer Şark Vilayetleri Heyet-i Temsiliyesi'ne bir “*hoş geldiniz!*” konuşması yapmış ve Mr. Browne'nın da ziyafete iştirakinden dolayı teşekkür ederek, kendisinin aralarında bulunuşunu hayra yormuştur¹⁶³.

Fazıl Paşadan sonra, Mr. Browne'nın İngilizce olarak yaptığı ve Rauf Bey tarafından tercüme edilen teşekkür konuşmasında; görevinin Anadolu'da örgütlenme ve Kuva-yı Milliye'nin varlığı hakkında incelemeler yapmak olduğunu, Haydarpaşa'dan Sivas'a kadar uğradığı yerlerde Türk milletini pek çalışkan ve misafirperver bulduğunu, Amerikalıların fena propagandalar neticesi olarak Türkiye'yi yanlış tanıdıklarını anlatmıştır. Kendisi gibi Amerikalıların Türkiye'de seyahat edip Türkleri yakından tanıdıkları takdirde Türkler hakkındaki fikirlerinin değişeceğinden şüphesi olmadığını, zaten gelen Amerikan heyetlerinin Türkleri gördükten sonra fikirlerini değiştirdiklerini söylemiştir. Bütün Türklerin vatanperverlik hisleriyle mütehassis ve Kuva-yı Milliye'ye yardımcı olduğunu, Sivas'a gayriresmî bir vazifeyle geldiğini, memleketinden pek uzak olduğu için siyasî ahval hakkında bir şey söyleyemeyeceğini beyan etmiş ve yapılacak kongreye canı gönülden başarılar temenni ederek konuşmasını bitirmiştir¹⁶⁴.

Browne'nın bu konuşmasına Anadolu Şark Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa “*vakur bir lisan ve hoş bir eda ile*” kısa fakat etkili bir nutukla cevap vererek, Browne'a Türkler hakkında göstermiş olduğu takdirşinaslığa teşekkür etmiş, Şarkî Anadolu Murahhaslarının selâmlarını Garbî Anadolu murahhaslarına takdim etmiştir. Ordu ve taşra hükümetinin yekvücut olarak bu vatanperverlik hizmetlerindeki mesaisini söylemekte hiçbir beis görmediğini söyleyerek, konuşmasını tamamlamıştır¹⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşanın, Amerikalı gazeteci Browne ile ilk teması bu yemekte olmuştur. Browne'nın konuşmasından da anlaşıldığı gibi, Sivas'a gelmesinin resmî bir yönü yoktu.

İrade-i Milliye ve Vakit gazeteleri, Browne'nın Sivas temasları hakkında bilgi

¹⁶³ **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2; GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.73; **ATASE**, (ATA), Kutu No: 15, Gömlek No: 3, Belge No: 3, (03/09/1335); **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2, İrade-i Milliye ve Vakit gazeteleri, Browne'ı, “*Amerika matbuât-ı umûmiyesi mümessili*” olarak tanıtmıştır. Bkz. **İrade-i Milliye**, 17 Eylül 1335(1919), nr. 2, s.4; **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2.

¹⁶⁴ **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2.; GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.73; **ATASE**, (ATA), Kutu No: 15, Gömlek No: 3, Belge No: 3, (03/09/1335).

¹⁶⁵ **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2; **ATASE**, (ATA), Kutu No: 15, Gömlek No: 3, Belge No: 3, (03/09/1335).

verirken kendisini, “*Amerika Matbuât-ı Umûmiyesi Mümessili*”¹⁶⁶ olarak tanıtmıştır. Oysa Browne, Sivas’a Chicago Daily News gazetesinin muhabiri sıfatıyla gelmişti. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Browne, bilhassa İstanbul’daki Amerikan mandası taraftarlarının isteği ve Charles R. Crane’ın talebi üzerine Sivas’a gelmiştir. Browne hiçbir resmî sıfatı bulunmadığını söylemesine rağmen, kendisine Sivas’ta âdeta Amerikan temsilcisi sıfatıyla bakılmış ve kendisine büyük bir ilgi gösterilmiştir¹⁶⁷.

Browne Sivas Kongresini takip eden tek gazeteci idi. Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele’yi başaracağına o günden itibaren inanan ilk yabancı kişi¹⁶⁸ olan Chicago Daily News’in Avrupa muhabiri L. E. Browne, aynı zamanda Anadolu’ya gelerek Mustafa Kemal ile görüşen, Sivas Kongresi’ni yakından takip edip Millî Mücadele hakkında ilk haberleri veren kişidir¹⁶⁹.

Atatürk Nutuk’ta Browne hakkında: “*O günlerde, İstanbul’dan gelen bazı zevat, Amerikalı Mister Bravn namında bir de gazeteciyi Sivas’a getirmişlerdi*”¹⁷⁰ demektedir ve “*Sivas’a gelmiş olan gazeteci Mister Bravn ile bizzat görüşmeği münasip gördüm. Muhatabını suhuletle anlayan çok zeki bir genç*”¹⁷¹ diye ifade etmektedir.

Hüseyin Rauf Bey ve eski Washington Elçisi Ahmet Rüstem Beyler ile İngilizce bilmelerinden dolayı çok yakın ilişkiler kuran Browne, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere birçok kongre delegesiyle görüşmüştür¹⁷². Sivas Kongresi’nin bütün çalışmalarını yakından takip eden, hattâ kendi ifadesine göre Kongre’nin birçok oturumuna katılan Browne¹⁷³, Mustafa Kemal ile görüşmeleri hakkında çok detaylı bilgiler vermektedir.

Sivas Kongresi’nin 8 ve 9 Eylül oturumlarında tartışılan mesele bir manda idaresi

¹⁶⁶ **İrâde-i Milliye**, 17 Eylül 1335(1919), nr. 2, s.4 ; **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2.

¹⁶⁷ E. Semih YALÇIN, “*Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde ‘King-Crane Komisyonu’ ve ‘General Harbord’ Heyetleri*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, 1999, C.II, s.955.

¹⁶⁸ Fethi TEVETOĞLU, “*Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne Tarafından Çekilen Atatürk’le İlgili Telgraflar*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 1, Sayı: 5, İstanbul- Haziran 1971, s. 4.

¹⁶⁹ YALÇIN, “*Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde ‘King-Crane Komisyonu’ ve ‘General Harbord’ Heyetleri*”, s.955.

¹⁷⁰ **Nutuk-Söylev**, C.I, s. 120.

¹⁷¹ **Nutuk-Söylev**, C.I, s. 140.

¹⁷² KURAT, “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*”, **Son Çağ**, nr. 14, Ankara-Ocak-1963, s.11 ; KURAT, “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:62, Kasım-1972, s.15.

¹⁷³ BILGEN, “*Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne’nın Türkiye’deki İzlenimleri -Sivas Kongresi’ne Katılması*”, s. 379. Browne Chicago Daily News, 16 Ekim 1919’de “*Az veya çok Arap geceleri deneyimim ve Türkçem vardı. Kemal Paşa, Rauf Bey ve bugünün Osmanlı imparatorluğu liderleri ile aynı odaları paylaştım. Kongre’nin birçok oturumuna katıldım*”demektedir. Bkz. Aynı yer.

kabul edilip edilmeyeceğiydi. Neticede yanlış bir karara varılmamıştı ama anlaşılan, Amerikan mandası taraftarlarına Browne bir nevi destek oluşturmuştur. Browne Sivas Kongresi süresince başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleriyle yaptığı görüşmeler hakkındaki bilgileri, ülkesine döndükten sonra mensubu olduğu Chicago Daily News gazetesinde yayınlamıştır. Bunları daha sonra değerlendireceğiz.

Hüsrev Gerede, hatıralarında, 5 Eylül 1919 günlü notlarında: “ ... manda sorununun önce Mr. Brawn ile özel olarak görüşülmesi, ondan sonra da Kongre’de söz konusu edilmesi kararlaştırıldı”¹⁷⁴. 7 Eylül 1919 günlü notlarında ise: “... Rauf Bey, Refet Bey ve Selahattin Bey bir araya gelerek Mr. Brawn ile manda konusunda görüş alışverişi yapacaklar. Bu manda düşüncesi İstanbul’dan geldi. Ali Fuat’ın Babası İsmail Fazıl Paşa bu konuya çok yatkın. Olayı bir kişinin traş oluncaya dek kafasını berbere teslim etmesine benzetiyor. Durum çok kritik bir döneme giriyor”¹⁷⁵ bilgisini vermektedir.

Sivas Kongresi’nde gündemin üçüncü maddesi gereğince görüşülmesi yapılacak olan ve Amerika Mandaterliği’nin kabullenilmesini isteyen 25 imzalı muhtıra, İstanbul delegeleri İsmail Fazıl Paşa ile İsmail Hami ve Heyet-i Temsiliye üyesi Bekir Sami Beylerin imzalarını taşıyan bir önerge ile kongre başkanlığına verilmişti¹⁷⁶. 8 Eylül 1919 Pazartesi günü öğleden sonra iki buçukta Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplantı açılınca, Hami Bey tarafından bu muhtıra okunmuştur¹⁷⁷.

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa başkanlık kürsüsünden kimseye söz vermeden şunları söylemiştir: “Bu muhtıra muhteviyatı hakkında müdavele-i efkâra başlamadan evvel bazı noktalara nazar-ı dikkatinizi celbetmek isterim. Bu raporda meselâ Mr. Browne’dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir ameale ordusu getirileceğini söylediği zikredilmektedir.

Efendiler, Mr. Browne: ‘Ben hiç bir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamıyla hususî bir surette görüşüyorum diyor ve hattâ Amerika’nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; bu hususu nazar-ı dikkate almalıdır. Fazla olarak Mr. Browne’ın ifadesine nazaran mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! ‘Manda, siz ne dersiniz odur!’

¹⁷⁴ GEREDİ , Hüsrev Gerede’nin Anıları..., s.74-75.

¹⁷⁵ GEREDİ , Hüsrev Gerede’nin Anıları..., s.75-76.

¹⁷⁶ Mahmut GOLOĞLU, Sivas Kongresi, Başnur Matbaası, Ankara-1969, s.87.

¹⁷⁷ Uluğ İÇDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK. Yay., Ankara-1999, s.45-46.

diyor. Bu muhtırada mühim olarak manda meselesi vardır. Bunun hakkında müdavele-i efkâr etmezden evvel on dakika istirahat edelim”¹⁷⁸.

Hiçbir resmî sıfatı olmadığını kendi de ifade eden Browne, kongre delegelerine Amerika adına birtakım vaatler veriyor, mandacılar da sanki bu vaatlerin bir güvenilirliği varmışçasına hemen bunu doğru kabul ederek propagandaya girişiyordu. Olayın gittiği yönü sezen Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Browne’nın resmî sıfatı olmadığını ilk başta söyleyerek, manda lehine yapılacak konuşmaların etkisini azaltmak ve muhtıranın reddedilmesini sağlamak için bu konuşmayı yapmış ve olayı soğutmak için on dakika ara vermiştir. Nitekim, bu on dakikalık arada, Mazhar Müfit Beyin hatıralarında anlattığına göre, Mustafa Kemal kürsüden inerek odasına gitmiş, kendisiyle birlikte Mazhar Müfit ve Hüsrev Sami Beyin de olduğu arkadaşları kendisiyle gelmiştir. Burada Mustafa Kemal *“Mister Bravn hakkında yapılan propagandanın yanlışlığını tebarüz ettirmek için kongreyi keyfiyetten haberdar ettim. Bu hakikat üzerinde manda isteyen muhtıra sahipleri de bir an düşünsünler. On dakikalık ara, bu düşünmeyi temine kâfidir”* diyerek *“Kongre âzası ile temas ettiniz mi? Ekseriyetin fikri nedir?”* diye sormuştur. Bunun üzerine Hüsrev Sami Bey: *“İstanbul’dan gelenler müstesna, Anadolu delegelerinin ekseriyeti mandanın şiddetle aleyhinde bulunuyorlar”* cevabını vermiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa: *“Fakat, İstanbul’dan gelen ve mandaya taraftar olan delegeler parlak sözlerle ve hitabet yolu ile Anadolu murahhasları üzerinde müsbet tesir hasıl edemezler mi?”* diye endişesini belirtince, Hüsrev Sami Bey: *“Peki amma paşam, yalnız onlar söyleyecek değil a.. Biz de konuşacağız”* cevabını vermiş ve bunun üzerine Mazhar Müfit Bey; *“Şimdi üç beş arkadaş salona dağılır ve murahhaslarla görüşürüz paşam”* demiştir. Bu konuşmalara memnun olan Mustafa Kemal Paşa, *“Öyle ise on dakika doldu. Celseyi açalım”* diyerek, kongre salonuna gitmişlerdir¹⁷⁹.

Mustafa Kemal Paşanın verdiği 10 dakikalık aradan sonra 2. celsede ilk sözü Vasıf Bey almıştır. Vasıf Bey, muhtırada geçen mandanın tarifi hakkında bir konuşma yapmış ve daha sonra aynı celsede tekrar söz aldığı anda *“Bir kere esas itibariyle mandayı kabul edelim de şerait hakkında bilahere görüşürüz”* demiştir¹⁸⁰. Bu oturumda pek çok delege söz alarak muhtıra hakkında görüşlerini anlatmışlardır. Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa ile

¹⁷⁸ İĞDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, s.47; Nutuk-Söylev, C.I, s. 140.

¹⁷⁹ KANSU, Erzurum’dan Ölümüne Kadar..., C.I, s. 240.

¹⁸⁰ İĞDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, s.47,52.

İsmail Hami Beyler yaptıkları konuşmalarda manda lehinde konuşmuşlar, kendilerince kurtuluş için başka yol bulunmadığını telkin edecek fikirler öne sürmüşlerdir. Osman Nuri Bey, Şükrü Bey, Macit Bey yaptıkları konuşmalarda muhtıra hakkında konuşmalar yapmışlar¹⁸¹ ve sonuçta muhtırada geçen Amerikan mandası meselesi hakkında yapılan müzakerelerde bir görüş birliği oluşmamıştır. Yapılan konuşmalardan müteessir olduğu anlaşılan, İsmail Fazıl Paşa: “*Suitefehhümü mucip olduğundan biz üçümüz, yani Fâzıl Paşa, Bekir Sami ve Hami Beyler, bu muhtırayı istirdat ediyoruz. Keenlemyekiün addettik*” demiş ve hemen Mustafa Kemal Paşa Riyasetten: “*Muhtıra istirdat olunmuştur*” diyerek, meseleyi böylece kapatmıştır¹⁸². Muhtıra, hiç yokmuş gibi sayıldığı için Sivas Kongresi tutanaklarına girmemiştir. Bu yüzden bu muhtıranın tümü hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, kongre tutanaklarından bu muhtıranın hazırlanmasında ve bu konu hakkında ileri sürülen fikirlerde, Browne’nın Amerikan mandasının Amerika’ya kabul ettirilmesine çalışılmasını istemesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Muhtıra hakkında konuşmalar sürerken Mustafa Kemal “... *herhalde dahilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz*” diyerek, muhtırayı Teklif Encümeni’ne havale ettirmek istediye de, Bekir Sami Beyin “*kaybedecek bir dakikamız yoktur*” demesi buna engel olmuştur¹⁸³. Sanırız Mustafa Kemal, bu şekilde zaman kazanmak istemekte ve mesele görüşülürse sonunda muhtıranın kabul edilebileceğinden endişe etmektedir.

Sivas Kongresi’nin 8 Eylül oturumu 3 celse olarak yapılmış ve 6.55’te sona ermiştir. Ahmet Nuri Bey, Osman Nuri Bey, Raif Efendi, açıkça manda karşıtı konuşmalar yapmışlardır¹⁸⁴. Mustafa Kemal Paşanın bu oturum başında Browne ile ilgili bilgiler vererek manda yanlılarını durdurmaya gayreti ve oturumlara sık sık ara vererek mandacıların kongre heyetini parlak nutuklarıyla zehirlememesi için yaptığı gayretlerin yanında Amerikan mandası lehinde konuşanlara, karşı cevap olacak şekilde açık bir konuşma yapmadığı kongre tutanaklarından anlaşılmaktadır. Bu durumu Mine Erol şöyle izah etmektedir: “*Mustafa Kemal Paşanın etrafında henüz kuvvetli bir taraftar kitlesi teşekkül etmemişti. Buna karşılık bu fikrin taraftarları, evvelce birkaç defa belirtildiği ve şimdiye kadar yazdıklarımızdan anlaşılacağı üzere, aydınlar tabakası ve seçkinler*

¹⁸¹ İĞDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, s.48-54.

¹⁸² İĞDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, s.55; Nutuk-Söylev, C.I, s.144.

¹⁸³ İĞDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, s.52.

¹⁸⁴ İĞDEMİR, Sivas Kongresi Tutanakları, s.48-55.

sınıfının pek mühim bir kısmını teşkil etmekte idiler. Bunlar umumiyetle kültürlü, batı medeniyetine âşinâ ve faal kimseler idi. Yukarıda onun en yakın arkadaşları arasında bu fikri benimsemiş olanları görmemiş mi idik? İktidarı elinde tutmasına ve bilhassa din adamları ve halk üzerinde sonsuz bir nüfuza sahip bulunmasına rağmen, aczi sebebiyle mukadderata tâbi veya İngiliz himayesine razı olan Padişah karşısında Mustafa Kemal Paşa bu fikrin taraftarlarına, gayet isabetli olarak mutedil ve müsamahalı bir siyaset takip etmek lüzumunu duymuştu. Her halde o, faaliyetleri neticesinde millî mücadele ruhunun gelişmesi ile çok geçmeden bu fikrin zayıflayıp ortadan kalkacağından ve mensuplarının da arkasında gidenler arasında yer alacağından emin bulunuyordu”¹⁸⁵.

Ayrıca Sivas Kongresi’ni içinde bulunduğu dönemin şartları dahilinde ele alırsak bu kongre, Millî Mücadele’de bir dönüm noktasıydı. İşgalcilere verilecek mücadele programı millî niteliği olan bu kongrede ortaya çıkarılmalıydı. Sivas Kongresi bu kararın Türk milleti adına alınabileceği yegâne yerdi. Nitekim Mustafa Kemal’in Amasya Genelgesi’nde, Sivas’ta bir kongre toplanacağını, ilan etmesindeki amacı da buydu. İşte bu öneme haiz bir kongrede olaylara bilfiil müdahale ederek bir husumet ortamı oluşturmak yerine, tartışmaların alevlendiği anlarda molalar vererek, manda aleyhinde propaganda yaptırması sonucu, olası bir dağılmanın önüne geçmiş oldu. Mustafa Kemal’in öncelikli amacı bu delegeleri birlik halinde tutmaktı.

Sivas Kongresi’nin 9 Eylül Salı günü Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki toplantının ilk celsesinde Bekir Sami Bey: “*Manda ve müzaheret kelimeleri hakkında teklif encümeniyle heyet-i umumiyyede cereyan eden müzakereler maiyet-i kelimeyi tayin etmiştir; tensip buyurulursa artık müzakere kâfidir; Erzurum Kongresinin kabul ettiği şeklin reye vaz’ını rica ederim*” demiş ve Reis Paşa: “*Yedinci maddenin beyannamemize aynen dercini reye koyuyorum*” diyerek oylamaya sunmuş ve madde oybirliği ile kabul edilmiştir¹⁸⁶.

Bu maddenin hemen kabulünden sonra söz alan Rauf Bey, yaptığı konuşmasında Amerika’nın müzaheretine mecburuz demiş ve kendisinin Sivas’a geldiği zaman Amerikalı gazeteci Browne ile manda hakkındaki görüşmeleri hakkında bilgi vererek Browne’nın kendisine Amerika’da aleyhimize yapılmakta olan menfi propagandaların

¹⁸⁵ EROL, *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi...*, s.93.

¹⁸⁶ İĞDEMİR, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s.73.

doğurduğu “*cereyanı efkârı*” tashih için Amerikan Kongresi’nden memleketimizi tetkik edecek bir heyet davet edilmesini tavsiye ettiğini söylemişti. Rauf Bey, Browne’nın bu tavsiyesi üzerine Amerikan Kongresi’ne bir telgraf çekilerek, Türkiye’deki durumu incelemek amacı ile, Amerikan Kongresi’ne mensup bir heyetin davet edilmesini teklif etmiş ve bu teklif Sivas Kongresi’nde oybirliği ile kabul edilmişti¹⁸⁷.

Sivas Kongresi’nin 10 Eylül Çarşamba günkü toplantının ilk celsesinde, Rauf Bey “*Heyetçe ittifakla kararlaştırıldığı üzere Amerika Meclis-i Âyanı’na yazılacak davetiyenin*” hazır olduğunu bildirmiş ve davet mektubu Hami Bey tarafından okunmuştur. Daha sonra Rauf Bey, mektubun yazılış tarzı hakkında malumat vererek, “*herşeyden evvel kongremizin kimlerden mürekkep olduğu ve nereleri temsil ettiği izah edilmiştir; bu suretle müracatımızın ehemmiyeti gösterilmiş olur. Tensip olunuyorsa Mister Brovne vasıtasıyla Amerika Kongresine hemen keşide olunsun*” demiştir. Arkasından söz alan Fazıl Paşa “*bir daha okunmalı*” demiş, Hami Bey tarafından bir kere daha okunmuştur. Daha sonra mektubun içeriği hakkında yapılan kısa konuşmalardan sonra, Kongre Reisi Mustafa Kemal Paşa: “*tabii maksat, yanlış bir sulh yapılmasına meydan vermemek için tetkikat icrasına davettir...*” diyerek okunan davet mektubunu “*bir kere daha reye sunuyorum*” demiş ve mektubun gönderilmesi oybirliği ile kabul edilmiştir¹⁸⁸.

Bu karar, telgrafla Amerikan Senatosu’na gönderilmiş; imzalı bir nüsha da, Amerika’ya döndükten sonra Amerikan Senatosuna ulaştırılmak üzere, Browne’a verilmiştir¹⁸⁹.

İngilizce olarak gönderilen bu mektubun tercümesi şöyledir:

“Birleşmiş Amerika Devletleri Ayan Meclisi Reisliğine

Rumeli ve Anadolu’nun bütün Müslüman halkını temsil eden ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu ve Rumeli’deki bütün vilâyetlerinin temsilcilerinden mürekkep olan Sivas Millî Kongresi 4 Eylül 1919’da bir araya gelmiştir. Gayeleri şunlardır: Memleket halkının ekseriyetinin arzularını yerine getirmek, bütün azlıkları himaye altında bulundurmak, bütün vatandaşlara can ve adalet yolundaki haklarını teminata bağlamak.

¹⁸⁷ İĞDEMİR, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s.74-75.

¹⁸⁸ İĞDEMİR, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s.91-92.

¹⁸⁹ KURAT, “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*”, *Son Çağ*, nr.:14, Ankara-Ocak-1963, s.38 ; KURAT, “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:62, Kasım-1972, s.15-16.

Sivas Millî Kongresi Osmanlı İmparatorluğu halkı içindeki ekseriyetin arzularını ifade eden bir karar suretini 9 Eylül 1919'da rey birliği ile kabul etmiştir. Bu kararın havi bulunduğu prensipleri Sivas Kongresi'nin kongre dağılmazdan evvel âzası arasında seçeceği merkez komitesinin ve imparatorluk hudutları içindeki diğer bütün tâli teşkilâtın istikbaldeki hareketlerine rehber olacaktır.

Takip edilecek siyasetle alâkalı olan bu karar mucibince Sivas Millî Kongresi, Birleşik Amerika Devletleri Ayan Meclisine şu ricada bulunmağı bugün, yine ittifakla kararlaştırmıştır: Azanızdan mürekkep bir komiteyi Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu komite, hususî menfaat ve alâkaları olmayanlar ve bir millete hâs olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiilî surette hüküm süren hal ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik; Osmanlı imparatorluğu'na ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakılmazdan evvel yapılmalıdır.

Sivas Millî Kongresi adına

Reis: Mustafa Kemal Paşa

Reis Vekili: Hüseyin Rauf Bey

İkinci Reis Vekili: Emekli General İsmail Fazıl Paşa

Kâtip: İsmail Hami

*Kâtip: M. Şükri*¹⁹⁰.

Bu mektupla, Amerikan Senatosu'ndan, ülkemizi incelemek ve gerçek durumu rapor etmek üzere bir heyet gönderilmesi istenmiştir. Bunun amacı, aleyhimize bir sulh yapılmasına engel olmaktır. Mustafa Kemal bu mektubun gönderilmesini kabul etmekle Sivas Kongresinin 8 ve 9 Eylül toplantılarında tartışılan Amerikan mandası hakkındaki tartışmalara da bir nokta koymuş oluyordu. Böylelikle Mustafa Kemal; Rauf, Refet ve Bekir Sami Beyler gibi önemli şahsiyetlerin bulunduğu kongre delegelerini darıltmadan meseleyi çözmüş oluyordu. Ayrıca bu mektupla milliyetçi hareketin varlığı, sulh konferansından önce hesaba katılması gereken bir güç olduğu tüm dünyaya duyurulmuş oluyordu.

20 Eylül 1919 günü Sivas'a gelen General Harbord ile yapılan görüşmeler ve daha sonra Harbord'un hükûmetine verdiği raporun da etkisiyle, Amerika'ya gönderilen bu

¹⁹⁰ Ali Fuat CEBESÖY, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yay., İstanbul-2000, s.207-208; Bu mektubun diğer tercümeleri için bkz. **ATASE**, (İSH), Kutu No: 53, Gömlek No:151 , Belge No: 151-4 , (09/09/1335); **Atatürk'ün Millî Dış Politikası...**,C.I , Belge No: 1, s. 88-89 ; Fethi TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- I-*”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 76, Şubat-1969, s. 262-3.

Gönderilen bu mektup hakkında, Mustafa Kemal Nutuk'ta: “*Kongre Divan-ı Riyasetinin imzalarıyla bu yolda bir mektup tesvit olunduğunu hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Esasen bu mektuba suret-i mahsusada ehemmiyet atfetmiş değildim.*” demektedir. Bkz. **Nutuk-Söylev**, C.I, s. 154.

mektuba bir cevap verilmesine gerek duyulmamıştır¹⁹¹.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve diğer kongre âzâlarıyla mülâkatlar ve temaslar yaparak Millî Mücadele'nin gücünü, varılacak sonucu iyi ve doğru değerlendirerek lehimizde raporlar verdiği için Browne'a 17 Eylül 1919 tarihinde İrâde-i Millîye Gazetesi'nde şu açık teşekkür yayımlanmıştır:

“Teşekkür

*Teşkilât-ı Milliye nezdinde Amerika Matbuât-ı Umûmiyesi mümessili Mister Brown on beş günden beri Sivas'da bulunarak Mustafa Kemal Paşa ve Bahriye Nâzır-ı Esbakı Rauf Beyefendi'yle vesair Kongre âzâlarıyla mülâkatlar ve temaslar yaparak Kongre'nin âmâl-i meşruasına ve teşkilâtının vüs'at ve ehemmiyetine kesb-i vukuf ve nüfuz edip âmâl-i milliyeye tercüman olacak surette raporlar verdiğiinden dolayı kendisine teşekkürü vecibe biliriz”*¹⁹².

L.E. Browne General Harbord Heyeti'nin gelişinden bir gün önce 19 Eylül Cuma günü, Sivas'tan otomobil ile ayrılmıştır. Kayseri ve Konya'ya da uğrayan Browne, daha sonra İstanbul'a dönmüştür¹⁹³. Mustafa Kemal Paşa, Browne ile Vahdettin'e iletilmek üzere Ayan Üyesi Fuat Paşaya hitaben 17 Eylül 1919 tarihli ekleriyle birlikte mektup göndermiş, o da İstanbul'da bu mektubu padişaha verilmek üzere Fuat Paşaya vermiştir. Fuat Paşanın bu mektubu 29 Eylül'de padişaha götürmesi üzerine Vahdettin, Damat Ferit'in istifasını istemiş ve 30 Eylül'de istifa etmiştir. Böylece Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşmesi sağlanmıştır¹⁹⁴.

Browne, Sivas'tan çok önemli izlenimlerle İstanbul'a gelmiştir. Kendisiyle Vakıf gazetesi başyazarı Ahmet Emin Bey bir görüşme yapmış ve bunu başyazısında anlatmıştır. Ahmet Emin Yalman başyazısında: “*Chicago Daily News* gazetesinin

¹⁹¹ Ahmet Necip GÜNAYDIN, *Millî Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa 2 Eylül-18 Aralık 1919*, Es Form Ofset, Sivas-2000, s. 81.

¹⁹² *İrâde-i Milliye*, 17 Eylül 1335(1919), nr. 2, s.4.

¹⁹³ BİLGEN, “*Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nun Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması*”, s.392 ; Akdes Nimet KURAT , Browne'nın 20 Eylül'de Sivas'tan ayrıldığını yazmaktadır., Harbord'un 20 Eylül'de geldiği hesap edilirse 19 Eylül'de Browne'nın ayrıldığı ortaya çıkmaktadır. Bkz. KURAT, “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*”, *Son Çağ*, nr.14, Ankara-Ocak-1963, s.38, Akdes Nimet KURAT, “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*” Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:62, Kasım-1972, s.16.

¹⁹⁴ BİLGEN, “*Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nun Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması*”, s.392-393; AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri...*, C.I, s.588; SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.II, s. 112 ; Bu mektup için bkz. Mustafa ONAR, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.I, KB. Yay., Ankara-1995, Belge No: 233, s. 171-172.

muharriri Mister Brown, tarafsız bir seyirci sıfatıyla haftalarca Sivas'ta kalmıştır. Mister Brown, Hareket-i Milliyeyi tarafsız bir seyirci ve bir gazeteci sıfatıyla takip edebilen yegâne adamdır" diyerek Browne hakkında bilgiler vermiş ve kendisine mülâkat veren Amerikalı gazetecinin hayret ve takdirini izhar için kelime bulamadığını, Browne'nın millî hareketin liderleri için: *"Bu adamlarda nihayetsiz, eşsiz bir vatan sevgisi var. Hayatlarını tehlikeye koyarken vatanın selâmetinden başka hiçbir gaye görmüyorlar. Kendi vaziyetlerinde olan kimseler için zorbalığa ve nümayişkârlığa meyletmek tehlikesi pek büyüktür. Halbuki millî hareket reisleri adım adım yürümüşler, vazifelerini belli bir safhaya getirmeden evvel blöften ve teşebbüsleri etrafında gürültü koparmaktan geri durmuşlardır*" dediğini zikretmiştir. Yalman Browne'nın şu izlenimlerini de anlatmıştı: *"Her tarafta hükümet makinesi olduğu gibi bırakılmış müdahaleden kaçınılmış ve kesin mecburiyet hâsıl olmadıkça hiç bir memur değiştirilmemiştir. Anadolu hareketleri sonsuz müşkülât karşısında en az vasıta ve şartlar dairesinde kazanılmış azami derecede bir başarıdır. Memlekette bu kadar azimli, uzağı gören ve temiz vatanperverler, Anadolu köylüsü gibi mükemmel bir insan numunesi olduktan sonra bu memleketin terakki ve gelişme imkânına mazhar olmaması pek yazıktır"*¹⁹⁵.

Browne kısa bir süre kaldığı İstanbul'dan 1 Ekim 1919'da ayrılarak Paris'e gitmiş, hazırladığı raporlarını Mr. Charles R. Crane'e sunmuştur. Browne, Türkiye'de 7-8 ay kalarak pek çok malumat elde etmiştir. Chicago Daily News'de de arka arkaya Türk millî hareketinin amacı, Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi olaylarını ve Türkiye'deki ahvale ait Browne'nın Paris'ten gönderdiği haberler yayınlanmıştır. L.E.Browne bu haberlerinin ABD basınına bu kadar geç yansıyacak olmasının nedenini, Türkiye'deki yerel koşullara ve çok sıkı İngiliz sansürüne bağlıyor ve bu yüzden Paris'e gelinceye kadar Amerika'ya çok az haber gönderebildiğini belirtiyordu¹⁹⁶. L. E. Browne'nın *"manda ile ilgili iddialarına rağmen"* Türkleri ve liderlerini öven haberleri sayesinde, ABD kamuoyunda Türkiye aleyhindeki fikirler önlenmeye çalışılmıştır¹⁹⁷. Bu yazılar vasıtasıyla birçok Amerikalı, Anadolu'daki Millî Mücadele'nin ne kadar haklı olduğuna

¹⁹⁵ Ömer Sami Coşar, **İstiklâl Harbi Gazetesi**, Yeni İstanbul Yayını, 8 Ekim 1919, s.2.

¹⁹⁶ KURAT, "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", Son Çağ, nr:14, Ankara-Ocak-1963, s.38; KURAT, "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:62, Kasım-1972, s.16 ; BİLGİN, "Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması", s.392, 394-395.

¹⁹⁷ BİLGİN, "Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması", s. 395.

kanaat getirerek aleyhimizdeki menfi fikirleri deęiřmiřtir¹⁹⁸.

Amerikan arşiv belgeleri arasında yer alan Browne'nın Sivas'tan rapor mahiyetinde gönderdiği telgraflarında, Browne, Sivas'ta Mustafa Kemal ve Rauf Bey'le g r ş melerine dair ilginç iddialar ileri sürmektedir.

Browne'nın Sivas'tan gönderdiği telgraflarda bahsettiğine göre, Mustafa Kemal Paşa kongre esnasında Browne'a, Amerika'nın Türkiye'ye yardım etmesi için, Sivas Kongresi delegelerinin ikna edilmesinin hedeflendiğini söylemiştir. Browne telgrafında: *“Mustafa Kemal, delegelerin oybirliği ile Amerikan yardımını desteklediklerini, ancak Amerika'yı Türkiye'nin koruyucusu olmaya davet etmeyi istemelerine rağmen -manda (mandate)- kelimesine karşı aşırı tepki ve itirazları olduğunu söyledi. Dolayısı ile Amerikan Kongresi'nden geçecek bir kararda da -manda (mandate)- teriminin yerine -yardım (assistance)- kelimesinin kullanılması gerektiğini belirtti”* diyen L.E. Browne'a göre, aslında bu kelime değişikliğindeki amaç mandater devleti sınırlandırmak değil, sadece manda kelimesinin yaratacağı olumsuz tepkiyi kaldırmak içindi. Amerika'nın, Türkiye'nin yardımına gelmesi için önereceği her şartı Kuva-yı Milliye'nin memnunlukla kabul edeceğini, fakat bu şartların, galeyana gelmiş Türk umumî efk rından gizleneceęini¹⁹⁹, bildiriyordu. Browne, ayrıca bu telgrafında, bu g r ş meye tercümanlık yapan Rauf Beyin de Mustafa Kemal Paşanın söylediklerini şu cümlelerle tamamladığını belirtiyordu: *“Türkiye harbi kaybetmiş bulunduğu için, bunun sonucu olarak bazı toprak kayıplarına mecbur edileceğini beklemektedir. Mesel  Mezopotamya veya Suriye'nin kaybı muhtemeldir. Fakat her ikisini birden kaybetmeye tahammülümüz yoktur. Mütarekeyi ben imzaladım ve Calthorp'ın vaadinin ne olduğunu pek iyi biliyorum.*

¹⁹⁸ KURAT, “Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne”, **Son  ağ**, nr.14, Ankara-Ocak-1963, s.38, KURAT, “Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:62, Kasım-1972, s.16 ; EROL, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi...**, s.95.

¹⁹⁹ B LGEN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması”, s. 381; Ayrıca bkz. TEVETOğLU, “Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne Tarafından  ekilen Atatürk'le İlgili Telgraflar”, s. 5.

Bu g r ş meler hakkında Kinross şunları yazmaktadır: *“Mustafa Kemal kongrede tek Hristiyan olarak hazır bulunan Mr. Browne'u iyi karşıladı. Aralarında geçen bir dizi konuşma sırasında Mustafa Kemal, hep ‘manda’ kelimesi yerine Türk izzeti nefesine daha uygun düşen ‘Amerikan yardımı’ deyimini kullandı. Bu yardımın siyasal değil, sosyal ve ekonomik bir nitelik taşıması gerekiyordu. Sivas Kongresinin, Amerika'yı bu çeşit bir mandayı kabule çağıran bir karar alıp almayacağı sorulduğu vakit Kemal, ‘Evet!’ dedi. Arkasından bir şart ileri sürdü: ‘Ancak siz de bana, böyle bir şey istenecek olursa Amerika'nın bunu kabul edeceğine dair garanti vermelisiniz.’ Browne, ülkesinin bunu kabul edeceğine pek güvenmediğini söyledi. Kemal de bunun üzerine, elinde böyle bir garanti olmadan, Türkiye'nin bir yabancı yardımı istediğini resmen açıklamak sorumluluğunu üzerine alamayacağını bildirdi.”* Bkz. KINROSS, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, s.229.

İngilizler'in sözlerini tutmadıkları hususunu biz Türkiye'ye yaymaktayız, İngiliz ve Yunan askerlerinin Anadolu'da bulunmaya devam etmeleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin manda idaresini kabul etmemeleri halinde, millî kuvvetlerin otoritesi altında bir genel seferberliğe gidilmesi zarureti aşikârdır. Daha müthiş bir kuvvete sahibiz ve birkaç haftada eski 50 bin kişilik askerî kuvvetin iki misline sahip olabiliriz. Bu kuvveti teçhiz edebilmek için yeter derecede top, tüfek ve mühimmat sakladık. Açıkçası, Amerika Birleşik Devletleri bize yardım etmediği takdirde yeni bir başka harp olacaktır”²⁰⁰.

L. E. Browne, mensubu olduğu “Chicago Daily News” gazetesinin 16 Ekim 1919 tarihli nüshasında, “Birleşik Devletler isteniyor. Başka Birisi Değil” başlığıyla sunulan haberinde, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı röportajı yayınlamıştır. Bu yayında Browne Mustafa Kemal'in söylediklerini şöyle aktarmaktadır:

“Farzedin ki, Birleşik Devletler yardımı kabul etmedi- Ne olacak? diye sordum. Cevaben şöyle dedi: -Türkiye, bütün mandalara karşıdır. Eğer, İngiltere Türk mandasını alırsa bayrağını dikecek ve asla indirmeyecek. Türkiye köle bir memleket olacak. Fransa'ya da güvenmiyoruz; o da materyalist ve oldukça bencil, İtalya kapasitesiz. Bahsettiğim bu üç millet Türkiye'nin iyi olmasını arzu etmez. Bunlar, Osmanlı imparatorluğu kolonileştirerek savaş borçlarını çıkaracakları bereketli ve sömürülecek topraklar olarak görüyorlar, oysa her Türk, Birleşik Devletler ve Küba'dan haberdardır. Biz Filipinler'deki davranışlarınızı ve oradaki Müslümanlar için neler yaptığınızı biliyoruz. Ümidimiz odur ki, oralardaki çabalarınız uzun yıllar devam eder. Şimdilerde Türkiye'de köylerde dahi tekrarlanan bir hikâye var: Savaşın başlarında Türk Hükümeti, Birleşik Devletlerden bir nota aldı. Bu notada Müslümanların ruhanî yaşamlarını yönlendirmek için, Sultan tarafından Filipinler'e, İslâm alimleri gönderilmesi isteniyordu, işte bu İslâm alimleri, Filipinler'den Amerikan yönetimini öven mektuplar gönderdiler. Birçok İrlandalı, bir çok Kübalı var, fakat İngiltere tarihinde bana bir Küba gösterebilir misiniz, oysa birçok İrlanda var, diye Kemal Paşa devam etti.

Sivas Kongresi, kayıtsız şartsız bir yardım- isteyen kararı geçirecek mi? diye sordum. Kemal şöyle cevapladı: -Teklif edildiğinde, Birleşik Devletlerin yardımı kabul edeceğine dair bize güvence verebilersen, Evet. Crane Komisyonu'na yardım istediğimizi söyledik, sana söylüyoruz ve Genaral Harbord'a aynı şeyi söyleyeceğim.

Birleşik Devletlerin belki de bir yardımı kabul etmeyeceğini söylediğimde, Kemal Paşa; Türkiye'nin dış yardıma ihtiyacı olduğunun resmen itiraf edilmesi ile İngiltere'nin ve Fransa'nın kucağına düşme riskini, Kongre'nin göze alamayacağını belirtti”²⁰¹.

Browne'nın, Chicago Daily News gazetesinin 15 Ekim 1919 tarihli nüshasında iddia ettiğine göre, Mustafa Kemal ve arkadaşları 18 Eylül gecesi, Harbord geldiğinde

²⁰⁰ TEVETOĞLU, “Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne Tarafından Çekilen Atatürk'le İlgili Telgraflar”, s. 5-6.

²⁰¹ BİLGİN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması”, s.383-384.

ona ne söyleyeceklerini tartışırlarken Browne'ı da davet etmişler. Browne'nın gazetede ki yorumunda “Öyle anlaşılıyor ki, tüm Kongre Amerikan Mandasını sağlama bağlamak için o kadar sabırsızdı ki, Amerikan kamuoyu, Amerikan Hükümeti, Barış Konferansı'na gönderilen delegeler ve General Harbord Komisyonu önünde manda şansını tehlikeye atacak bir şey söyleme veya herhangi bir faaliyete karşı her önlem düşünülmüştü”²⁰² denmektedir.

Yine Browne, Chicago Daily News gazetesinde 15 ve 16 Ekim 1919 tarihli nüshalarındaki yazılarında, Mustafa Kemal'in kendisine Harbord'a söylemeyi düşündüğü şeyleri ifade ettiğini belirterek, Mustafa Kemal'in şunları söylediğini yazmıştır:

“Biz Amerika'nın Türkiye'ye yardım etmesini istiyoruz....Biz, Birleşik Devletlerin, Türkler için baştan sona yeni bir eğitim sistemi tesis etmesini istiyoruz. Dini eğitimden ayrılmış okullar, altı ve onaltı yaş arasındaki bütün kız ve erkek çocukları için zorunlu eğitim istiyoruz. 5.000 seçilmiş kız ve erkek çocuğunu Amerikan okulları ve üniversitelerinde eğitim için göndermek istiyoruz... Sultan'ın manevi bir başkan olarak tanınacağı demokratik yapıda yeni bir hükümet sistemi arzuluyoruz, ancak bu reformları yapabilmek için dış yardıma ihtiyacımız var ve hiçbir şekilde, Birleşik Devletleri'nden başka bir milletin yardımına rıza gösteremeyiz ve Birleşik Devletlerin yardımımıza geleceğini ümit ediyoruz. Demiryollarımızı inşa etmek ve endüstrimizi kurmak için Amerikan kapitali istiyoruz ve bu yatırımcıyı tatmin edecek. Bu özel yatırımların kazançlı olacağını garanti edebiliriz. Birleşik Devletlerin vereceği resmî yardıma gerekirse iki misli para ödeyebiliriz. Türkiye'ye, Amerikan yardımı, nihai olarak, Birleşik Devletlere bir tek dolara mal olmayacak, aksine bu yardım vasıtası ile yatırılan milyonlarca kapital, işletmeler ve endüstriyel gelişmenin muazzam gelirleri sayesinde kâra dönüşecektir...”

Türkiye ve Müslüman halk; Batıdaki gelişmiş kardeş milletlere ayak uyduracak ise, iyi bir eğitim ve iyi bir hükümete sahip olmak zorundadır. Eğitim, okullar anlamına gelmektedir. Türk köylülerinin çok azı okuyabilir ve yazabilir, fakat bu köylüler gelişmek için heveslidir ve çocuklarının da Müslüman ahlak ve eğitimine ilişkin bir terbiyenin avantajlarına sahip olmasını isterler. Türkiye'de bugün entellektüel ve maddi gelişme için heves, şimdiye kadar olanın en yüksek noktasındadır. Biz, Hükümetimizin çok eski usulde olduğunun idraki içindeyiz; sistemimizin vergi toplamada etkisiz olduğunun idraki içindeyiz; bulunduğumuz yerle gurur duyabileceğimiz bir Batı Dünyası ilkelerini, ülkemize yerleştirme isteğindeyiz. Türkiye; demiryollarına, araba yollarına ve mineral kaynaklarının gelişmesine, elle harman dövmek yerine motorla harman döven makinelerin kullanımına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye fakir bir ülkedir, ancak çalışmak için istekli ve buna alışkın muazzam bir toplum ile geniş ekilebilir dönüşümlere sahiptir. Bir dış yardım almadan, Türkiye ekonomik olarak geliştirilemez ve bu zavallı ülke pulluk demirlerinden lokomotif kadar her şeye ihtiyaç duymaktadır...”

Modern okullar istediğimiz kadar, Müttefiklerin bugün bile kendi planlarının daha

²⁰² BİLGİN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne'nın Türkiye'deki İzlenimleri -Sivas Kongresi'ne Katılması”, s.377.

sağlam olması için kan dökmeye ve karışıklığa sebep olacak farklı ırklar ve inançlar üzerinde oyunlar oynayarak, Hristiyanı Hristiyanlara karşı, Hristiyanı Müslümanlara karşı ve Müslümanı Müslümanlara karşı kışkırttığının kanıtlarına sahip olduğumuzdan dolayı, bu tehdit ve entrikalardan korunmak istiyoruz”²⁰³.

Browne’nın, Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerine dair neşriyatları bunlardır. Browne’nın bu söyledikleri ilk etapta zihinlerde bir soru işareti oluştursa da aslında Millî Mücadele’de Mustafa Kemal’in dış ilişkilerdeki tutumu göz önüne alındığında bir sonuca ulaşmak kolaydır. Browne, Türkiye’de geçirdiği günlerde millî bir birleşmenin oluştuğunu görmüş ve Türkiye’nin hiçte sanıldığı gibi sonunun gelmediğini anlamıştır. Türklerin her şeye rağmen hâlâ söyleyecek sözleri vardı ve yeni ve cumhuriyetçi bir yapı oluşmaktaydı. Mustafa Kemal, Browne’a ilerde yapmak istediklerini tek tek izah etmiştir. Mevcut realitenin farkında olduğunu ve geri kalmışlığımızı ifade ettikten sonra gelecekte neler yapacağımızın, ilmen ve fennen ileri gideceğimizin, eğitimimize yeni bir düzen verilerek laik sisteme geçeceğimizin ipuçlarını vermiştir. Halkımızın da bu terakkiye seve seve destek olacağını Browne’a anlatmıştı. Türkiye’deki bu gelişmeye inanan Browne, Amerika’nın bu yeni gelişme sürecinde Türkiye’ye destek olması gerektiğine inanmıştır. Bu gerçeği Amerikan kamuoyuna ifade edebilmek için sürekli olarak manda konusunun üzerine gitmiştir.

Browne izlediği bu yolla Amerikan kamuoyunun dikkatini Türkiye’nin üzerine çekmeyi hedeflemiştir. Oysa Browne’nın kendi de bilmekteydi ki, Mustafa Kemal manda kelimesini kullanmaktan imtina etmiş, bunun yerine yardım kelimesini kullanmıştır. Bununla kastettiği mana Amerikan sermayesinin Türkiye’ye çekilmesi idi. Türkiye’nin mevcut durumu ile bu atılımları gerçekleştirmesi mümkün gözüküyordu. Amerikan sermayesinin Türkiye’ye gelmesi Türklerin olduğu kadar Amerikalıların da yararına olacaktı. Ayrıca Amerika’nın yapacağı her türlü maddi yardım fazlasıyla geri dönecekti. Bu kesinlikle bağımsızlığın terk edileceği manasında değildi. Bu yardımın tercihen Amerika’dan istenmesinin sebebi Amerika’nın Türkiye’nin istiklâline karşı diğer devletlere göre bir art niyet içinde olmamasıydı. Kaldı ki, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin 7. maddesinde: “...Devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamîyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudut

²⁰³ BİLGEN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne’nın Türkiye’deki İzlenimleri -Sivas Kongresi’ne Katılması”, s.378-379.

*dahilinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin, fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız...”*²⁰⁴ denmişti ve bu esaslara uyan herhangi bir devletin yardımının sağlanması, o gün için gerekli olan esasların başında gelmekteydi.

Ayrıca, Browne’nın yapmış olduğu neşriyatta kendisinin hiçbir resmî sıfatının olmaması göz ardı edilmemelidir. Yazdığı yazılarda sansasyonel bir üslûp kullanması normaldir. Oysa Browne, M.L. Bristol’e rapor gönderdiği zaman manda konusunu “...Manda sorununa gelince aslında bu insanlar herhangi bir mandayı gerçekten arzu etmiyorlar. Türkler, dünyadaki herhangi bir yaralı ırk kadar hassas, belki de daha fazla hassas... Ekonomik ve mali yardım arzu ediyorlar ve Amerikan başkentinden mümkün olan çabuklukta buraya gelmesini istiyorlar...”²⁰⁵ şeklinde beyan etmiştir. Yine Amerikan belgeleri arasında bulunan Browne’nın bir raporunda da “Türkler kendilerine ekonomik olarak yardım edecek birkaç danışman gönderecek bir ülke istiyorlardı, yoksa memleketlerini kendileri idare edeceklerdi”²⁰⁶ demiştir.

Browne’nın neşrettikleri ne olursa olsun sonucunda Amerikan kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Heyet-i Temsiliye’nin yaptıkları bir bir Amerikan kamuoyuna sunuluyordu. Browne Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasındaki bağların koptuğuna da şahit oluyor, bunu “O akşam şahit olduğum kadar verimli bir haberleşme, asla işitmedim” şeklinde Chicago Daily News’e haber yapıyordu²⁰⁷.

Sonuç olarak Browne, Türk millî mücadelesinin başarısına başından beri inanmıştı. Türk ordusunun İzmir’e girmesinden on üç gün sonra 22 Eylül 1922’de bir Amerikalı arkadaşına gönderdiği mektupta: “Bir seneden fazla bir zamandan beri bir Colorado çiftliğinde çift sürüyorum. Sıhhatim o derece bozulmuştu ki, bir şeyler yapmam lâzımdı ve bu metot bir sonuca varmak için en kolay vasıtayı bana verdi. Oh ne mutlu, İzmir’den gelen son haberler beni ne kadar memnun ediyor. Her günün yeni gelişmeleri,

²⁰⁴ Nutuk-Söylev, C.I, s. 150.

²⁰⁵ BİLGİN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne’nın Türkiye’deki İzlenimleri -Sivas Kongresi’ne Katılması”, s.385.

²⁰⁶ BİLGİN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne’nın Türkiye’deki İzlenimleri -Sivas Kongresi’ne Katılması”, s.385.

²⁰⁷ Fredrick LATİMER, “Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gazeteci”, Hayat Tarih Mecmuası, C. 2, Sayı: 9, İstanbul- Ekim 1965, s. 85.

omuzlarımdan yılların yükünü alıyor”²⁰⁸ diye yazmıştır. Browne, Mustafa Kemal Paşa ile görüşen diğer yabancılarda da olduğu gibi ona karşı ilgi ve hayranlığını ömrünün sonuna kadar taşımıştır. Browne’nın ölümünden sonra eşinin ifade ettiğine göre Browne, sık sık Türkiye’den ve Mustafa Kemal Paşadan bahsetmiştir²⁰⁹.

²⁰⁸ LATİMER, “Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gazeteci”, s.87.

²⁰⁹ LATİMER, “Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gazeteci”, s. 86.

2.4- Mustafa Kemal Paşanın Sivas'ta General James Guthrie Harbord ile Temas ve Görüşmeleri

1914-1915 olayları üzerine Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya göç eden Ermenilerin Türkler aleyhine yaptığı çalışmalar ve İtilâf Devletleri'nin Türkiye'deki Ermeni tehciri ile ilgili olarak yaptıkları yalan ve abartılı propagandalar sonucu, Amerika'da bir Ermeni hayranlığı ve bir Türk düşmanlığı oluşmuştu. Bu güçlerin Paris Barış Konferansı'nda da çabaları sonucu Türkiye'de Ermenilerin gördüğü sözde zulmün durdurulması isteniyordu²¹⁰.

Wilson İlkeleri'nin onikinci maddesinde belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Türk çoğunluğu bulunan topraklar üzerinde bağımsız bir Türkiye'nin kurulması gerektiği ilân edilmişti. Bunun için Amerikan Dışişleri Bakanlığında, “*Türkiye'nin Yeniden Kurulması*” konusu ile ilgili çalışmalar yapmak üzere bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyon, halkının kahir çoğunluğu ile Türk bulunan Doğu Anadolu'da müstakil ve muhtar bir Ermenistan kurulmasını reddediyordu²¹¹.

Amerika'da Ermeniler çıkarına yapılan abartılı propagandalardan etkilenmiş olarak Paris Barış Konferansı'na gelen Wilson, orada da manda formülü ile Türk topraklarını büyük parçalara ayırıp aralarında paylaşan İtilâf Devletleri'nin liderleri İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemanceau ve İtalya Başbakanı Orlandö'nun da önerileriyle, Amerika'ya da kurulacak Ermenistan'ın manda idaresini, ayrıca Boğazlar ve İstanbul üzerinde teşkili düşünülen mandayı bırakmışlardı. Başkan Wilson bu iki manda idaresini şahsen kabul etmiş, ancak bu durum Amerikan Senatosu'nda, kamuoyunda ve basınında şiddetli tepkilere yol açmış ve kuvvetli bir muhalefet oluşmuştu²¹².

Bunun üzerine “*Türkiye'de Manda idaresi ve Ermeni Meselesi*” konularını yerinde inceleyecek bir askerî heyetin gönderilmesi, Ermeni meselesi hakkında bu heyetin vereceği rapor üzerine daha isabetli bir karar alınması ve ona göre hareket olunması Senato'ca kabul olunmuştur. Başkan Wilson tarafından, bu heyetin başına o sırada

²¹⁰ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- I-*”, s.264 ; Ali KARAKAYA, **General Harbord'un Erzurum Gezisi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-1991, s. 2

²¹¹ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- I-*”, s.265.

²¹² TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- I-*”, s.265.

Fransa'daki Amerikan Silâhlı Kuvvetleri Başkomutanı General Pershing'in Kurmaybaşkanı olan ve daha önce Filipinler'de Amerikan mandası idaresinde başarılı hizmetlerde bulunmuş olan Tümgeneral James G. Harbord vazifelendirilmiştir²¹³.

Harbord heyetinin vazifesi, Ermenilerin, *“Anadolu ve Kafkaslardaki gerçek durumlarını yerinde inceleyerek, Amerikan mandasında bir Ermenistan kurmanın, İstanbul ve Türkiye üzerinde bir manda idaresi tesisinin lüzumlu ve mümkün olup olmadığını tetkik ederek Amerikan Senatosuna rapor etmektir”*²¹⁴.

Türkiye'deki Ermenilerin tehlikede olduğu ve Türklerin İzmir'in Yunanlarca işgalinin acısını çıkarmak için hazırlıklar yaptıkları söylentilerinin dolaşmakta²¹⁵ olduğu sıralarda görevlendirilen Harbord heyetinin asıl misyonunun Doğu'da bir Ermenistan teşkilinin mümkün olup olmayacağını incelemek²¹⁶ olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Harbord daha sonra Senato'ya sunduğu raporda, Türkiye'ye hareket etmeden hazırlıklarını anlatırken, Ermeniler hakkında şunları yazmıştır:

“...Kars ve Erivan vilâyetleri bir cumhuriyet teşkil etmişti. Bu cumhuriyet Sulh Konferansı'nda bir murahhas heyet bulundurdu ve bu heyet, Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Harput ve Sivas ve zengin Kilikya Sancağı ile beraber eski Rus Ermenistan'ının Kars ve Erivan vilâyetlerini birleştirip, tarafsız bir devletin mandası altına verilmesini, yeryüzünde dağınık bulunan Ermenilerin de bu eski vatanlarına (?) dönmelerini ve kendi hükümetlerini kâfi surette teşkil etmeleri için meşrûf bir meclis seçmelerine yetecek kadar uzunca bir müddet, o manda altında durulmasını

²¹³ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- I-”, s.266 ; Fethi TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 80, Haziran-1969, s.527.

James Guthrie Harbord, 21 Mart 1866'da Bloomington'da doğdu. 1886'da Kansas Eyaleti Ziraat Koleji mezunu olup 1899'da gönüllü olarak 4. Piyade birliğine katıldı ve 1891 yılında süvari birliklerine atandı. 1903-1914 yıllarında Filipinler'de görev yaptı. Orduda hızla yükseldi ve ABD. I. Dünya Savaşına girdikten hemen sonra 1917'de Fransa'daki Amerikan Hudut Birlikleri kumandanlığına atandı. Orada Tugay komutanlığına yükseltildi. 1917, 1918 ve tekrar 1919 yıllarında Fransa'da yaptığı görevlerinde önemli başarılar elde etti. Daha sonra. 1921-22 yıllarında Genel Kurmay Başkan Yardımcılığı da yapan Harbord, 1922 de Korgeneral olarak emekli oldu. Ordudan ayrıldıktan sonra 1923'te Amerikan Radyo şirketinin başkanı ve 1930'da da yine aynı yerin Yönetim Kurulu Başkanı oldu. 20 Ağustos 1947'de Ryeny'de öldü. Bkz. *Engyclopedia Britanica*, “James Guthrie Harbord”, C. XI, William Benton Publisher, USA-1969, s.78 ; *Encyclopedia Americana*, “James Guthrie Harbord”, C. XIII, Grolier Incorporated, USA-1984, s.785; Ali KARAKAYA, *Millî Mücadele’de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Başkent Klişe ve Matbaacılık, Ankara-2001, s.98; Seçil AKGÜN, *General Harbord’un Anadolu Gezisi Ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)*, Tercüman Tarih Yay., İstanbul-1981, s.65.

²¹⁴ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.527.

²¹⁵ AKGÜN, *General Harbord’un Anadolu Gezisi...*, s. 64.

²¹⁶ EROL, *Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi...*, s.96.

istediler...”²¹⁷.

Ermenilerin bu taleplerindeki ciddiyeti anlayabilmek açısından Harbord’un bildirdiği şu olayı aktarmadan geçemeyeceğiz: “*Ermenistan’a ancak Kongre Kütüphanesi’ndeki kitapları okuyarak vukuf kesbetmiş, ihtisas sahipleri var! Onları görüp tanışmış kimse yok. Sulh Konferansı’na gelen Millî Ermeni Murahhas Heyeti reisi olan meşhur ihtiyar Boğos Nubar’a dedim ki: ‘Sizin sözleriniz benim çok merakımı uyandırdı. Ermenistan’da ne vakit bulundunuz?’ Bana şu cevabı verdi: ‘Hiç bulunmadım’*”²¹⁸.

General Harbord bu vazifeyle görevlendirildikten sonra, Amerika’nın Fransa’da bulunan askerî kuvvetlerine mensup en iyi subaylarından bazıları ile ehliyetleri yakından bilinen sivil bazı kişileri seçerek kadrosuna dahil etmiştir. Harbord heyetini oluşturup son hazırlıklarını yaptıktan sonra²¹⁹, on beşi asker, otuz biri sivil 46 kişiden oluşan Amerikan Heyeti, 24 Ağustos 1919’da Amerikan Donanması’na ait Martha Washington gemisi ile Brest limanından hareket etmiştir²²⁰.

General Harbord Heyeti’nin Fransa’dan yola çıkacağı haberinin, İstanbul’da, Millî Mücadele için çalışan gizli gruplar tarafından Mustafa Kemal Paşaya ulaştırıldığını şu telgraflardan görebiliriz:

“20 Ağustos 1919

Ermenice gazeteler General Pershing’in Erkân-ı Harbiye Reisi bulunan General Harbord’un Ermenistan’a müteveccihen Brest’den hareket eyleyeceğini yazıyor. Amerika Muavenet Heyeti bu babda âtideki malûmatı yazıyor. General Harbord, Reisi Wilson tarafından Ermenistan’daki varidatı tedkik ederek mufassal bir rapor vermek üzere memur edilmiştir. Mumaileyhin refaketinde bir torpido filosu bulunduğu halde Amerika sefinesiyle şehrimize gelecektir. Maiyetinde zabitan ve erbab-ı ihtisasdan mürekkep bir heyet bulunacaktır”²²¹.

Yine “basın özeti” olarak İstanbul’dan (Harbiye mahreçli) 24 Ağustos 1919 tarihli

²¹⁷ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.531-532.

²¹⁸ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.532-533.

²¹⁹ Rauf ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul-2003, s.376; TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.533.

²²⁰ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.525, 527.

²²¹ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.527, 529.

Mustafa Kemal Paşaya gönderilen diğer bir raporda da, konu ile ilgili şu hususlar yer almaktadır:

“.... Paris’ten bildirildiğine göre, Amerika’nın deruhde edeceği mandalar meselesi, Avrupa mehafil-i siyasîsini fevkalâde alâkadar eylemektedir. Konferans heyetine memur bir Amerikalı murahhasın beyanâtına nazaran Müttefikler, Türkiye ile akdedilecek sulhun müzakeresine başlamazdan önce Amerika kararının çıkmasını beklemek mecburiyetindedirler. Bu karar Eylül sonunda veya Teşrin-i evvel (Ekim) başında alınmış olacaktır...”

Ermenistan’a hareket eylemek üzere bulunan General Harbord, Kafkasya teşkilât-ı hâzırasından daha farklı ve mühim bir vazifeyle mükellefdir. Bilhassa Ermenistan’daki hal-i hazır şartlar hakkında tedkikattan sonra mezkûr memleket idaresine rabtedilecek meseleleri tedkik eyleyecek ve bu meselelerin ardındaki hususları dahi tahkik edecektir. General Harbord, vaziyet-i askeriye nezarat etmek ve siyasî, askerî ve iktisadî bir heyete rapor hazırlatmak için talimat aldığı gibi, tedkik edilecek mevad meyânında müstemlekât vaziyet-i askeriyesi dahi mevcuttur”²²².

General Harbord’un başkanlığındaki heyet Amerika Cumhuriyetine mensub iki torpido refakatinde Marta Washington ismindeki nakliye vapuruyla 2 Eylül’de İstanbul’a gelmiş, burada kendilerini Amerika Yüksek Komiser vekili Revandal, İstanbul’daki Amerika subaylarından en kıdemlisi Yüzbaşı Garnicelid ve Bristol’un Yaveri Binbaşı Tisedil karşılamıştır²²³.

Amerika mümessili Mister Revandal, Türk Dünyası gazetesine 3 Eylül akşamı General Harbord başkanlığındaki heyet hakkında şu malumatı tebliğ etmiştir: *“Reis Wilson tarafından General Harbord’un riyaseti altında bir heyet-i mahsusa şarkî karibde tahkikat icrasına memur edilmiştir”²²⁴.*

Heyet İstanbul’a geldiğinde gazeteler bu habere geniş yer ayırıyordu. Tasvir-i Efkar gazetesi General Harbord’un kısa özgeçmişini verirken, Küba ve Filipinler’deki dirayetli

²²² TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.529.

²²³ **Türk Dünyası**, 4 Eylül 1919, nr. 15, s.1 ; **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1919, nr. 2823, s.1; **Vakit**, 4 Eylül 1919, nr. 663, s.1.

Gelen heyette Harbord’un yanı sıra, general rütbesinde ayrıca McCoy ve Mosoley de bulunmaktaydı. Bkz. **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1919, nr. 2823, s.1; **Türk Dünyası**, 4 Eylül 1919, nr. 15, s.1.

²²⁴ **Türk Dünyası**, 4 Eylül 1919, nr. 15, s.1.

faaliyetlerini ön plana çıkarıyordu²²⁵. Tasvir-i Efkar gazetesi, muhabirinin General Harbord ile 3 Eylül'de yaptığı mülâkatta, General Harbord'un, yakın doğuda tahkikatlar yapmak için geldiği, sulh konferansının Amerika ile ilgili kısmıyla alâkası olduğu ve Amerikalıların Türkiye'de kendilerine duyulan muhabbetten haberdar olduğunu beyan ettiği açıklamalarını ana sayfasına taşımıştır. Dikkat çekici olansa Harbord'un manda hakkında bir yorum yapmamış olmasıdır²²⁶.

Nitekim Harbord, 3 Eylül'de Amerika sefarethanesinde Vakit gazetesi muhabiri ile yaptığı mülâkatta da manda hakkındaki soruya cevap vermemiştir. Bu mülâkatta Maraş, Malatya, Sivas, Diyarbakır, Harput, Hasankale, Muş, Erzurum şehirlerine uğrayacaklarını, buralardaki tetkiklerinden sonra Erzurum'dan trene binip Kafkasya dahiline ve Ermenistan'a hareket edeceğini söylemiştir. Harbord, bu mülâkatında, başında bulunduğu heyetin adını “*Şark-i Karib Amerikan Tetkik Heyeti*” olarak belirtmiştir²²⁷.

Harbord, heyetiyle İstanbul'da 5 gün kalmıştır. Kendisinin ifadeleriyle bu zamanı, mutad olan resmî ziyaretler yapmak, muhtelif Hıristiyan cemaatlerinin reislerini kabul etmek ve haber arayan gazetecilerden kaçmakla geçirmişlerdir. Heyette Ermeni kökenli iki Amerikan subayı vardı, bunların ikisinin de tarafsız olmadığını bilen Harbord, tercümelerde yanılmamak ve aldanmamak için Robert Kolej'in tarih öğretmenlerinden Hüseyin (Pektaş) Beyi, seyahatlerinde tercüman olarak yanlarına almıştır²²⁸.

Harbord raporunda*: “*Hükümet, maliye, ticaret ve sanat gibi tetkik edeceğimiz*

²²⁵ **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1919, nr. 2823, s.1, Harbord hakkında bilgi veren diğer gazeteler için bkz. **Türk Dünyası**, 4 Eylül 1919, nr. 15, s.1; **Vakit**, 4 Eylül 1919, nr. 663, s.1.

²²⁶ **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1919, nr. 2823, s.1.

Fahir ARMAOĞLU, “General Harbord, Amerika adına gönderilmiş ve Amerika adına görev yapması istenmiş değildir. General Harbord. Paris Barış Konferansı'ndaki Müttefikler adına gönderilmiş ve Müttefikler adına görevlendirilmiştir.” demektedir, Oysa şimdiye kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere, görev ve yetkiyi doğrudan Amerikan Kongresi'nden aldığı ortaya çıkmaktadır. Bkz. Fahir ARMAOĞLU, “Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı”, **Belleten**, C. LXI, Sayı: 232, TTK. Yay., Ankara-1998, s.707.

²²⁷ **Vakit**, 4 Eylül 1919, nr. 663, s.1.

²²⁸ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.376-377; TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.533-535. (Harbord raporunda, İstanbul'da 4 gün kaldıklarını yazmaktadır. Gazetelerin verdiği haberlere göre, beş gün kalmışlardır. 2 Eylül'de gelmişler 7 Eylül'de ayrılmışlardır, bkz. **Türk Dünyası**, 4 Eylül 1919, nr. 15, s.1 ; **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylül 1919, nr. 2823, s.1; **Vakit**, 4 Eylül 1919, nr. 663, s.1; Nilüfer HATEMİ, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999, s.665.

* “General Harbord'un ‘Orta Doğu’da Durum’ başlıklı, Amerikan Kongresi’ne sunmak üzere hazırladığı rapor 16 Ekim tarihini taşımaktadır. 29 sayfa raporu, geri kalan 15 sayfa da ekleri oluşturmaktadır.” Bkz. AKGÜN, **General Harbord'un Anadolu Gezisi...**, s.133.

mevzular hakkında elde edeceğimiz malûmatın başlıca kaynağı İstanbul ile Tiflis idi. Bunun için heyeti ikiye böldüm; bu maddeleri tetkik edip mufassal raporlar hazırlamak üzere ayrılan azayı gemi ile İstanbul'da bıraktım. Onlara mümkün olan bütün malûmatı toplamaları ve sonra Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın merkezi olan Tiflis, Baku ve Erivan'a gelmek üzere Karadeniz tarikiyle hareket etmeleri için talimat verdim. Kendim de otuz kişi kadar olan sair heyet azası ile karadan Bağdat treniyle yola çıkıp, hattın sonuna bir iki mil kalıncaya kadar gitmek ve sonra otomobil ile Türkiye'deki Ermenistan'dan geçip Erzurum ile Kars arasından Rus Ermenistan'ına girmek üzere tertibatta bulundum”²²⁹ demektedir.

Harbord, İstanbul'da iken Anadolu'daki durum hakkında yeterli bilgiye sahipti. Anadolu hakkında tahkikat yapması için milliyetçilerle irtibata geçmesi, onlardan onay alması gerekmekteydi. Nitekim raporunun devamında bu konuya şu şekilde değinmektedir:

“Anadolu'ya yapacağımız yolculuk için icabeden resmî muameleler, memleketin ne halde olduğunu göstermek bakımından ehemmiyetli idi. Bizimki, Avrupalı veya Amerikalı subayların bu ana kadar belki nâdir yaptığı bir yolculuktu. Ve bunu İngiliz Başkumandanı biraz tehlikeli görüyordu. Bize, İstanbul'daki Türk Hükûmeti'ni tanımakta, Sadrâzam ile görüşmek derecesine gitmemekliğimiz ve yalnız, bir kart bırakmaklığımız tavsiye edilmişti.

Halbuki gerçek şu idi: İstanbul'a geldiğimiz zamanlarda, buradaki hükûmetin, bizim yolculuk edeceğimiz yerlerde, nüfuzu geçmiyordu. Anadolu'da her memur, Millî Mücadelenin bir uzvu idi ve Millî Mücadeleciler, bizim ziyaret etmek istediğimiz şehirlerin birinde, bir kongre yapmışlardı (Sivas Kongresi) ve Anadolu ile İstanbul arasında bütün telgraf muhaberesini kesmişlerdi. Askerî ve mülki bütün memurlar, Millî Parti'nin başkanı olan Mustafa Kemal Paşa ile münasebette bulunup, hep ondan emir alıyorlardı”²³⁰.

Harbord bu raporunda Mustafa Kemal Paşa ile izlenimleri ve görüşmeleri hakkında da tafsilatlı bilgi vermektedir. Rauf Orbay, Fethi Tevetoğlu ve Seçil Akgün bu rapordan önemli bilgiler aktarmakta oldukları için onların eserlerinden istifade ederek bilgiler vereceğiz.

²²⁹ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.377; TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s. 535.

²³⁰ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.377-378; TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.535.

General Harbord savaş sebebiyle Amerikan menfaatlerini korumak için görevlendirilmiş olan İsveç elçisi vasıtasıyla İstanbul hükümetinden resmî müsaade ve muhafaza talebinde bulunmuştur. “*Millî Fırkanın*” İstanbul’daki temsilcilerine de müracaat ederek, Anadolu’da yapacakları tahkikat işleri için yardımda bulunmalarını temin etmiştir. Bu sebeple General Harbord “*Bizim nerelere uğrayıp nerelerden geçeceğimizi gösteren program kendilerine verildiği için hiç şüphe yok ki her uğradığımız yerdeki Millî Hareket memurları bizim geleceğimizden evvelce haberdar edilmişti*”²³¹ diye belirtmektedir.

Hazırlıklarını tamamlayan General Harbord ve maiyeti 7 Eylül 1919 Pazar, günü “*Vilayet-ı şarkıye halini tetkik etmek üzere*” Haydarpasa istasyonundan hareket etmişlerdir²³².

General Harbord’un da tahmin ettiği üzere, kendisi Anadolu’da sıkı bir şekilde takip ediliyor, bir yere hareket etmeden, geleceği ve geliş sebebi gideceği yere bildiriliyordu. Örneğin Amerikan Heyeti’nin Anadolu’da yapacakları gezi ve inceleme programı “XX. Kor. K. V. Mirliya Ali Fuad” imzasıyla, 10 Eylül 1919 tarihinde III. Kolordu Komutanlığı’na gönderdiği tamimde ek not olarak bulunmaktaydı. Notta şunlar yazmaktaydı: “*Amerika Orduları Erkân-ı Harbiye Reisi olup Anadolu ve Ermenistana azimet etmek üzere Dersaadet’de bulunan General Harbord, maiyetinde bir hayli zabıt ve mütehassıslarla 7 Eylül 1919’da Pozantı’ya gittikten sonra otomobillerle seyahatına devam ve esnay-ı râhda Maraş, Malatya, Sivas, Diyarbekir, Harput, Hasankale, Muş, Erzurum şehirlerini ziyaret ve ahval-i umumiye birer birer tedkik ve heyet Erzurum’da tekrar trene binip Kafkasya dahilinde ve Ermenistan’da tedkikatına devam edecektir*”²³³.

Harbord ve heyetinin trenle geçtikleri bütün önemli şehirlerde, Ermeni heyetleri ziyaretler yaparak, 1915 Ermeni tehcirini anlatmışlar ve hediyeler vererek²³⁴ Amerikan heyetini yanıltmaya çalışmışlardır. Trenle Adana’ya gelen bu heyet, Ermeni sorununun

²³¹ ORBAY, *Siyasî Hatıralar*, s. 378; Fethi TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.535-536.

²³² HATEMİ, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, s.665.

²³³ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.530.

“*Harbord Heyeti İstanbul’dan hareketle İzmit-Konya-Adana-Tarsus-Mersin-İskenderun-Halep-Mardin-Diyarbakır-Harput-Malatya-Sivas-Erzincan-Erzurum-Erivan-Tiflis gezisini takip ederek Batum’a gelmiş, buradan deniz yoluyla -Samsun’a uğrayarak- İstanbul’a dönmüştür.*” Bkz. Utkan KOCATÜRK, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938)*, TTK. Yay., Ankara-1988, s. 89.

²³⁴ ORBAY, *Siyasî Hatıralar*, s.379.

önemli bir parçası olan bu ilde iki gün kalarak, Mersin ve Tarsus civarında incelemelerde bulunduktan sonra Adana'dan trenle, Halep üzerinden Mardin'e geçmişlerdir²³⁵.

“Mardin’e vasil olunca asıl Türk halkı ile gerçekten temasa geldik” diyen Harbord Mardin’den sonra otomobiller ile Sivas’a doğru yolculuklarına devam etmişlerdi. Heyetin tüm yolculukları boyunca şikayet ettikleri şey kendilerine karşı gösterilen aşırı misafirperverlikti. Bu yüzden bundan sonraki seyahatlerinde başkalarına yük olmamak için kamplarını şehir dışında kurarak, kendi yanlarında bulunan yiyecek ve içecekleri kullanmışlar sadece eksikleri şehirden tedarik etmişlerdi²³⁶.

Harbord raporunda, Sivas’a yolculukları ve Mustafa Kemal ile ilgili bildiklerini şöyle vermektedir:

“Sivas yolundayız... Sivas’ın, bizim heyetimiz gözünde hususî bir değeri vardı. Türk Ordusu’nda büyük şöhrete sahip olup, Çanakkale’de olağanüstü büyük bir cesaretle Ordu Kumandanlığı yapmış bulunan Mustafa Kemal Paşa, Mütarekeden sonra Anadolu’ya ve Ermenistan vilâyetlerine Umumî Müfettiş olarak gönderilmiş ve Rusya ile Türkiye arasındaki eski sınırı muhafaza ve Doğu vilâyetlerindeki askerî kuvvetlere kumandanlık etmek ile vazifelendirilmişti. Karargâhı Erzurum’da olan bu zat, burada Türk İmparatorluğu’nu korumak ve Halife’yi İstanbul’da eski yerinde muhafaza etmek için, bütün yeryüzündeki Müslüman Âlemi’nin mebuslarını toplayan bir kongre yapmıştı. Bu kongreye bizzat Mustafa Kemal Paşa başkanlık etti. Göründüğüne göre iyi idare etti. Nihayet kongre Eylülde Sivas’ta toplanmak üzere dağıldı. Mustafa Kemal Paşa da kendini büsbütün bu mücadeleye adanarak istifasını verdi ve Hükümet ordusundan çekildi”²³⁷. Buradan anlaşıldığına göre Harbord, Erzurum Kongresi’nin mahiyeti

²³⁵ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.380; ARMAOĞLU, “Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı”, s.702, Armaoğlu “Harbord ve heyetin bir kısım üyeleri, Adana’dan araba ile Ulukışla üzerinden Sivas’a gitmişlerdir.” demektedir. Yukarıda verdiğimiz gibi trenle Halep üzerinden Mardin’e varmışlardır. Bkz. aynı sayfa.

²³⁶ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.380-381.

²³⁷ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.537-538 ; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.381-382.

General Harbord Londra’da yayınlanan *Islamic News* gazetesine verdiği mülâkatta şunları demiştir:

“1919 senesi Temmuzunda Türkiye milliyetperveranı tarafından Erzurum’da büyük bir ictima akd edildiği haber verilmişti. Bu ictima iki maksada binaen vuku bulmuştu. Birincisi küre-i arzda mütemekkin bütün Turanilerin bir maksad uğrunda birleşmelerine gayret, ikincisi Osmanlı İmparatorluğu’nun muhafaza ve halifenin İstanbul’da bekasını temin için islam aleminin yardımını celb etmek. Büyük bir şöhreti haiz olan ve kemal-i maharet ve şecaatla Çanakkale ve Geliboluda bir ordu kumandanlığında bulunan Mustafa Kemal Paşa mütarekeyi müteakib müfettiş-i umumi ve şark orduları kumandanı sıfatıyla Anadolu’ya sevk edilmiş idi. Ve orada bulunuyordu..

hakkında doğru bilgilere sahip değildir.

Seyahatin devamıyla ilgili verdiği bilgilerde, Sivas Kongresi ve bunun Anadolu'daki yabancı temsilcilere yansımaları yine Harbord'dan şöyle öğreniyoruz: *“Bizim heyet İstanbul'dan hareket ettiği vakit, Sivas Kongresi toplanmıştı. Biz gayri resmî olarak bu kongreyi toplayanlara tavsiye ediliştik ki, bulundukları yerlere yaklaştığımız zaman tavsiyenâmelerimizi gösterip kolaylık görecektik. Bizce, bu Millî Mücadelenin ne maksadla yapıldığı ve ne gibi sonuçlar doğurabileceği açıkça bilinmiyordu. İstanbul'daki yabancı temsilciler bu yüzden büyük bir endişe içinde idiler. Hattâ bize: ‘Ne olur ne olmaz, ihtiyatlı ve uyanık bulununuz’ diye tavsiyelerde bulunmuşlardı. Lâkin Mardin’e vardığımız zaman anlaşıldı ki, Türkiye’nin doğusundaki bütün sivil ve asker memurlar, Millî Mücadele hareketine katılmışlar ve yalnız Malatya bunun dışında kalmıştı. Ordu subayları ve memurlar, hep Sivas’tan aldıkları emirlerle hareket ediyorlar ve idare mekanizması eskisi gibi işliyordu”*²³⁸.

Harbord ve heyeti 18 Eylül’de Malatya’dan hareket edecekleri zaman Sivas Kongresi sona ermiş ve Heyet-i Temsiliye hükümet vazifesini üzerine almıştı. Onlar henüz Malatya’da iken, milliyetçiler kendileriyle temasa geçerek, heyete memleketimizin durumunu görüp anlamak vazifelerini kolaylıkla yapabilmeleri için memnuniyetle yardımda bulunacaklarına dâir teminat vermişlerdi²³⁹.

“İstanbul Hükûmeti’ne karşı isyan ve ihtilâl sayılacak bir davranışın önderi olan zâtın, bizi ‘hoş geldiniz’ diyerek resmî surette karşılayacak kimselerin arasında

Kongre program mucibince ictima etti. Müzakerata iştirak edenler arasında Türkiye’den pek uzak memleketlerden murahhaslar bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa kongre müzakeratını reis sıfatıyla idare etti ve Eylülde tekrar Sivas’ta ictima etmek üzere müzakerat tatil edildi. Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine bu yeni hareketi idare etmek maksadıyla askerlikten istifa etti.” Bkz. **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

²³⁸ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.538 ; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.382.

General Harbord Londra’da yayınlanan *Islamic News* gazetesine verdiği mülâkatta şunları demiştir:

“Heyetimiz İstanbul’dan müfarakat ettiği zaman Sivas’taki kongre hal-i ictimada idi biz gayri resmi bir surette kongrenin reisine tavsiye ediliştik. Bu hareketin maksad ve gayesi İstanbul’daki ecnebi (sansıir) yanlış telakki edildiğinden bu mehafilde büyük bir endişe mevcut idi ve muhataradan sakınmamız bize tenbih edilmişti.

Mardine muvasalatımızdan itibaren gerek askeri gerek mülki umum şark Türkiyenin hareketi millîye taraftarı olduğunu anladık. Askeri zabitan ve mülki memurin emirlerini Sivas’tan alıyorlardı tekmil idare tarzı kadiminde muhafaza edilmişti fakat mesuliyet İstanbul’a değil Sivas’a karşı idi.

*Heyetimiz İstanbul’dan müfarakat ettiği zaman Sivas’taki kongre hal-i ictimada idi biz gayri resmi bir surette kongrenin reisine tavsiye ediliştik. Bu hareketin maksad ve gayesi İstanbul’daki ecnebi (sansıir) yanlış telakki edildiğinden bu mehafilde büyük bir endişe mevcut idi ve muhataradan sakınmamız bize tenbih edilmişti.” Bkz. **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.*

²³⁹ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.538 ; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.382.

bulunmasını ve bu yüzden seyahatimizin kötüye doğru gitmesini istemediğim için, bizi karşılayacak olan heyette Mustafa Kemal Paşanın bulunmasını istemediğimi söyledim”²⁴⁰ diyen General Harbord’un bahsettiği görüşme daveti Heyet-i Temsiliye’nin 13 Eylül 1919 tarihli toplantısında, “...seyahate başlayan Amerikalı General Harbord heyetinin vatan ve milletimiz hakkında en doğru kanaatle avdet eylemesi esbabına tevessül edilmesinin ilgililerine bildirilmesi kararı alması”²⁴¹ ile alâkalıdır.

General Harbord’un maiyetiyle birlikte Sivas’a doğru gidişi, askeri birliklerce de yakından izlenmiş, geçtikleri ve geceledikleri yerler, Sivas’a telgraflarla rapor edilmiştir²⁴². Ayrıca heyetin Sivas’ta nerede ve kimler tarafından karşılanacağı ve tertip edilecek merasime hangi birliklerin iştirak edecekleri, önceden belirlenmiştir²⁴³.

12. Kolordu Erkan-ı Harbiye Reisi Hilmi, 2. Kolordu Erkan-I Harbiye Riyasetine 16 Eylül 1919’da çektiği telgrafta: “ ... herhalde Sivas’ta bir gece alıkoymaya çalışmalısınız orası amâl-i milliye’nin merkezidir. Hakikati anlaması lazımdır” demektedir²⁴⁴.

Harbord Heyeti Sivas’a gelmeden önce, heyetten bir binbaşı ve bir yüzbaşı Sivas’a gelerek Mustafa Kemal ve Rauf Bey ile görüşmüştür. Bu görüşme İrâde-i Milliye gazetesinde şöyle yer almaktadır:

*“Amerika orduları Erkân-ı Harbiye Reisi, General Harbord’un heyetinden bir Binbaşı ile bir Yüzbaşı, evvelki gün (15 Eylül) Sivas’a gelerek Mustafa Kemal Paşa ve Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Beyefendi Hazeratı’yle Kongre binası olan Mekteb-i Sultani’de mülâkat etmişler ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyefendi hazeratı da iade-i ziyaret etmişlerdir”*²⁴⁵.

İrâde-i Milliye gazetesi aynı günlü başka bir haberinde ise “General Harbord’un

²⁴⁰ TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.538 ; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.382.

²⁴¹ BAYKAL, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.3.

²⁴² ATASE, (İSH), Kutu No:315, Gömlek No:25, Belge No: 25-3,25-6,25-7, (19/09/1335).

²⁴³ ATASE, (İSH), Kutu No:315, Gömlek No:25, Belge No: 25-1, (19/09/1335).

²⁴⁴ ATASE, (İSH), Kutu No:315, Gömlek No:25, Belge No: 25-8, (19/09/1335).

²⁴⁵ **İrâde-i Milliye**, 17 Eylül 1335 (1919), nr. 2, s.4.

Hüsrev GEREDE, tarihleri farklı vererek hatıralarında şunları yazmıştır: 13 Eylül 1919’da: “Amerikan Genelkurmay Başkanı General Harbord’un biri Ermeni asıllı olmak üzere, iki subayı geldi. Heyetle görüştüler. Bunlar özel bir heyet olarak Doğu illerini ve Kars’ı gezeceklermiş”. 14 Eylül 1919’da bu iki Amerikalı subay, “Heyete, Ermenistanın bağımsız olamayacağını, özerklik verilmesini, ancak Trabzon ve Erzurum’un Ermenistana katılması gerektiğini söylemişler. Amerikan Cumhurbaşkanı yardımcısı Hoover’in etkisiyle, bu General Harbord Anadolu’ya gönderilmiştir. Amaçları doğu illerimizi kapsayan bir Ermenistan kurmak.” Bkz. GEREDE, **Hüsrev Gerede’nin Anıları...** , s.80.

Erkânı Harbiyyesinden bir binbaşı bir yüzbaşı kongrenin meşru emelleri ve teşkilatının vüs'ati ehemmiyeti hakkında bir çok malumat edinerek bu babda daha ziyade tetkikatta bulunmak üzere Erzincan'a müteveccihen bu gün azimet eylemişlerdir"²⁴⁶ ifadelerine yer vermektedir.

Harbord Heyeti, 20 Eylül öğlen vakti Sivas'a gelmiştir. Heyeti karşılamak için *"nehre yakın, düz bir yere çadırlar kurulmuş, halılar döşenmiş ve bir müfreze piyade ve süvari asker çıkarılmıştı"* karşılamada Mustafa Kemal Paşa hariç, Heyet-i Temsiliye üyelerinden Rauf Bey ve Bekir Sami Beyler, ayrıca eski Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey vardı²⁴⁷.

Harbord, Anadolu'nun başka yerlerinde gördüğü askerlerin aksine Sivas'ta kendisini karşılayan bölüğün oldukça bakımlı olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca kendisine yapılan ikramla ilgili olarak da: *"...çay, kahve ve bisküvi ikram edildi. Türklere mahsus birçok şeylerle âdetâ beslenir gibi hep beraber yiyip içtik. Yalnız iyi bir şey vardı ki, onu söylemeden geçemeyeceğim, yiyip içtiğimiz şeylerin içinde, ispirtonun katresi yoktu ve hemen hep yemişlerden ibaretti"*²⁴⁸ demektedir.

Daha sonra şehir merkezine gelen Harbord ve heyeti, önce senelerden beri Sivas'ta misyonerlik etmekte olan Doktor Partridge ile baldızı Misis Graham'ın evlerinde hazırlanan Amerikan yemeğini yemişler ve yemekten sonra resmî ziyaretler için evvelâ vali konağına gitmişlerdi. Orada, özenle hazırlanmış bir yemekle karşılaşmışlar ve reddetmek nezakete aykırı olacağı düşüncesiyle az çok bir şeyler yemeye mecbur olmuşlardı. Valinin resmî ziyaretinden hemen sonra, Mustafa Kemal Paşa ile görüşülmek üzere sözleşilmiştir²⁴⁹.

²⁴⁶ **İrâde-i Milliye**, 17 Eylül 1335 (1919), nr. 2, s.4.

²⁴⁷ **ATASE**, (İSH), Kutu No: 315, Gömlek No: 27, Belge No: 27-1, (21/09/1335); **GEREDE**, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.82 ; **TEVETOĞLU**, *"Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III"*, s.538-540 ; **ORBAY**, **Siyasî Hatıralar**, s.382-384.

²⁴⁸ **ORBAY**, **Siyasî Hatıralar**, s.384; **TEVETOĞLU**, *"Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III"*, s.540-541.

²⁴⁹ **ORBAY**, **Siyasî Hatıralar**, s.384-385 ; **TEVETOĞLU**, *"Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III"*, s.541.

"Amerika heyeti 20/ 9/35 saat 1 evvelde Sivas'a gelmiştirheyet saat 2,20 sonrada daire-i hükümeti ve kumandanlığı ziyaret eylemiştir". Bkz. ATASE, (İSH), Kutu No: 315, Gömlek No: 27, Belge No: 27-1, (21/09/1335).

"Heyet Başkanı General Harbord vali ve kumandanla (Kolordu Komutanı Selahattin Bey) temas ettikten sonra, Heyet-i Temsiliye ile görüşmek istediğinden, Mustafa Kemal Paşa ve benim de dahil olduğum heyet erkânıyla uzun bir hasbihâlde bulundu". Bkz. ORBAY, Siyasî Hatıralar, s.373.

Harbord'un Sivas'a geliş sebebi Mustafa Kemal ile görüşmek ve ilk elden millî hareketin reisinin görüşlerini almak suretiyle durumu öğrenmekti. Yolda gelirken de kendisi hakkında merakı artmıştı. Nitekim Harbord şunları yazmaktadır: “Biz İstanbul'dan ayrılmadan evvel, seyahat yolumuz üzerinde Sivas'ın da bulunduğunu gören birçokları, buranın gayet tehlikeli olduğunu düşünmediniz mi? diye sormuşlardı. Mardin ile Sivas arasında tesadüf ettiğimiz memurlar da, Kongre Reisi hakkında büyük hürmet beslemekle beraber, biraz da korku hissi duyduklarını gizleyemiyorlardı. Türk köylerinde paşa denildi mi, her yüzde büyük manalar ifade eder. İşte bu görgü ve duygu üzerinedir ki, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeyi büyük bir alâka ile beklemeye başladık. Yakın Doğunun ahvalini görmeye çıkan bizim gibi bir heyet, tabii olarak, bu millî hareketin başında bulunan zata alâkasız bakamaz”²⁵⁰.

Valinin 20 Eylül günü heyete verdiği öğle yemeğinden sonra, Harbord'un yanı sıra General McCoy, General Moseley ile tercüman olarak heyette bulunan Hüseyin Bey, önceden sözleşildiği üzere Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için mülâkatın yapılacağı “kulübe” gitmişlerdir. Burada onları Mustafa Kemal Paşa ile Heyet-i Temsiliye üyelerinden olan Rauf ve Bekir Sami Beyler ile ayrıca Rüstem Bey karşılamıştır²⁵¹.

²⁵⁰ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.385 ; Fethi TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.541.

General Harbord Londra’da yayınlanan *Islamic News* gazetesine verdiği mülâkatta şunları demiştir: “İstanbul’dan müfakat etmezden evvel Sivas’a gitmenin büyük muhatarayı müstelzim olduğunun farkında olup olmadığımız sorulmuştu. Mardin ile Sivas arasında mülâki olduğumuz memurinin hareketinden müdafaa-i millîye kongresi reisine karşı korku ile karışık bir hürmet perverde edildiğini anladık. Köylerde paşanın bir (okunmuyor) mahsusu vardır. Bu mukaddemelerden sonra Mustafa Kemal Paşa ile mülâki olmağı büyük merakla bekliyorduk”. Bkz. **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

²⁵¹ **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.385-386; TEVETOĞLU, “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, s.541.

Mustafa Kemal Paşanın General Harbord Heyeti ile Sivas’ta olan görüşmeleri 20 Eylül 1919 günü gerçekleşmişti. Bu görüşmenin tarihine dair önemli kaynaklarda yanlış tarihler vardır.

Mustafa Kemal Nutuk’ta, Hüsrev (Gerede) hatıralarında Harbord Heyetiyle görüşme tarihi olarak 22 Eylül tarihini vermektedir. Bkz. **Nutuk-Söylev**, C.I, s.230; GEREDE, **Hüsrev Gerede’nin Anıları...**, s.83.

Oysa Harbord Heyeti Sivas’a 20 Eylülde gelmişler ve 21 Eylülde saat 9 evvelde ayrılmışlardır. bkz. **ATASE**, (İSH), Kutu No: 315, Gömlek No: 27, Belge No: 27- 1, 27-2, (21/09/1335).

Seçil AKGÜN, Heyetin Sivas’a geliş tarihini 20 Eylül olarak doğru verir, ancak görüşme tarihini 21 Eylül olarak yanlış vermektedir. Oysa geldikleri gün öğle yemeğinden sonra görüşme gerçekleşmişti. Bkz. AKGÜN, **General Harbord’un Anadolu Gezisi...**, s.109.

Gerede, hatıralarında görüşme tarihini 22 Eylül olarak veriyorsa da , III. Kor. Erkân-ı Harbiye Reisi Binbaşı Hüsrev imzasıyla, 20 Eylül 1919’da bu görüşmeye dair şifre telgraf çekmişti. Bkz. Fethi TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- IV-*”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 81, Temmuz-1969, s.590.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşanın bu görüşmelere dair rapor mahiyetinde olan Kâzım Karabekir’e gönderdiği telgrafın tarihi de 21 Eylül’dür ve gene bu telgrafta heyetin Sivas’tan aynı gün (21 Eylül’de) ayrıldığını bildirmektedir. Bkz. **KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz**, s. 217-218.

Bu bilgilerden yola çıkarak görüşme tarihinin 20 Eylül olması kesindir, diyebiliriz.

Gizli olarak yapılan görüşmelerde²⁵², Harbord'un raporunda yazdığına göre; iki buçuk saat kadar süren görüşmede en çok Mustafa Kemal konuşmuş ve tercümanlığı Hüseyin Bey yapmıştır. Hüseyin Bey vasıtasıyla söze ilk Harbord başlamış ve “*Millî Mücadele taraftarlarının maksatları, hâli hazır durum ve tutumları hakkında dış âleme pek telâş verici haberler yayılmış olduğundan bu konuda*” kendilerine gerçek bilgiler verilmesini istemiştir. Bunun üzerine söze başlayan Mustafa Kemal Paşa, cevabında, Yunanların İzmir’i işgali ve yaptıkları mezalimden sonra ülkenin her köşesinde müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kurulmaya başlandığını ve bütün bu cemiyetlerin bir kongre halinde toplandığını (Sivas Kongresi), bu kongrenin amacının bütün millî kuvvetleri bir tek kuvvet ve hareket halinde birleştirmek olduğunu, kısacası bu hareketin bütün Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihle Amerika Devleti’nin mandası altında muhafaza etmek olduğunu söylemiştir. Ayrıca Sivas Kongresi’nde verdikleri kararın, ABD Cumhurbaşkanı’na telgrafla bildirildiğini ve Senato tarafından buraya bir tahkik heyeti gönderilmesini rica ettiklerini anlatmıştır²⁵³.

Harbord raporunda, Mustafa Kemal’in konuşmalarını ayrıntılarıyla vermeyip “... kısacası bu hareketin Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü, tarafsız bir büyük devlet ve hepsine tercihle Amerika Devleti’nin mandası altında muhafaza etmek olduğunu söyledi”, şeklinde cümlelerini tamamlaması kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Ancak bu bilgileri verdikten sonra “*Lâkin onların manda hakkındaki fikirleri bizimki gibi değil, onlar bunu yalnız, bir büyük kardeşin nasihati veya yardımı gibi düşünüyorlar, iç idareye veya dış münasebetlere hiç müdahale etmemek üzere hafif bir ağabeylik hâkimliğini tanımak istiyorlar*”²⁵⁴ demektedir. Yine bununla ilgili olarak Harbord, “*Islamic News*” gazetesine verdiği mülâkatta: “...ancak manda hakkındaki fikirleri bizimkinden farklıdır.

²⁵² KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s. 217.

²⁵³ **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1 ; AKGÜN, **General Harbord’un Anadolu Gezisi...** , s.111, manda kelimesini Harbord’un raporundan Rauf Orbay ve Fethi Tevetoğlu müzaheret olarak tercüme etmişlerdir. Bkz. ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.387; TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.543.

Londrada yayınlanan *Islamic News* gazetesine verdiği mülâkatta Mustafa Kemal’le ilgili görüşmesini anlatırken onu şöyle tanımlamıştır:

“*Mustafa Kemal Paşa küçük fakat dik tavırlı, asker kıyafetli otuz sekiz yaşında bir adamdır. Kısa kesilmiş kahve rengi bıyıkları, elâ gözleri, arkaya doğru taranmış kestane rengi saçları, elmacık kemiklerinin çıkık olması sülalesinde Çerkes kanı olduğunu anlatıyordu. Sivil olarak gayet temiz giyinmişti. Gerek içeride gerek dışarıda daima feslerini başlarında taşımak itiyadında olan Türklere farklı olarak Mustafa Kemal Paşa bütün mülâkatın devamı müddetince başı açık idi*”. Bkz. **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

²⁵⁴ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.543; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.387.

Manda onlarca istiklâliyyet-i dahiliyye ve hariciyyelerine dokunmamak şartıyla verilen nasihat ve yardımdan ibaret olarak telakki ediliyor”²⁵⁵ demiştir. Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, Harbord kendisine anlatılanları raporunda ve daha sonra verdiği mülâkatta detaylandırmamış, ancak kendi çıkardığı sonucu yazmıştır. Bu meseleye dair Mustafa Kemal kaynaklı bilgiler verildiğinde durum aydınlığa kavuşacaktır.

Harbord raporunda yazdığına göre, bu görüşmede Mustafa Kemal Paşaya Clemanceau’un, Paris Barış Konferansı’nda Türk delegelerine “*Türklerin hiç bir vakit savaşta kazandıklarını, barışta sağlamlaştırmayı beceremediklerini ve tahakkümleri altından kurtulan kavimlerden hiç birinin daha iyi hale geldiğinin görülmediği*” yönündeki sözlerini hatırlatmıştır. Harbord daha sonra Mustafa Kemal’e “*kendi mevkiini bilen hiç bir devletin, eline tam salâhiyet ve hâkimiyet almadan mandaterlik kabul etmeyeceğini*”²⁵⁶ söylemiştir.

Nitekim bu görüşmelerden sonra Mustafa Kemal Paşa, 21 Eylül 1919’da 15. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği telgrafta, Harbord’un başlıca sorduğu sorulardan birisinin “*Muavenet ve müzaheret hakkındaki fikrimiz*” olduğunu belirterek, kendisine uzun uzadıya verilen izahatlı cevaplarda “*Bitaraf ve kuvvetli bir devlet ve milletin Beyannamemizin yedinci* maddesi ahkâmı mucibince muavenetine ihtiyacımızı itiraf ve bunu memnuniyetle kabul ederiz.*” şeklinde cevap verdiğini kaydetmektedir²⁵⁷. Yine bununla ilgili olarak, Hüsrev (Gerede) hatıralarında şunları kaydetmiştir: “*...yardım konusunda tarafsız, güçlü bir devletin, bildirgenin yedinci maddesiyle sınırlı yardımına gereksinimimiz olduğu, bu tür bir yardımı memnurlukla benimseyeceğimiz söylendi....*”²⁵⁸. General Harbord’a daha sonra sunulan muhtıranın 10. maddesinde “*... Bizi kurbanı olduğumuz haksız baskıdan kurtarmak ve kalkınmamızı hızlandırmak yolunda kudretli ve tarafsız bir yabancı milletin yardımının bizim için çok kıymetli olacağını ayrıca belirtmek isteriz*”²⁵⁹ denmekte, Amerikanın özellikle adı bile geçmemektedir. Bütün bu bilgilerden anlaşılabacağı üzere General Harbord heyeti ile yapılan görüşmelerde, kendilerine Erzurum ve Sivas Kongresi beyannamelerinin 7.

²⁵⁵ **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

²⁵⁶ AKGÜN, **General Harbord’un Anadolu Gezisi...**, s.111-112; TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.543; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.387.

* Asıl metinde, birinci maddesi, diye yazılmıştır, doğrusu yedinci madde olmalıdır.

²⁵⁷ KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s. 217.

²⁵⁸ GEREDE, **Hüsrev Gerede’nin Anıları...**, s.84.

²⁵⁹ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s.92.

maddesi gereğince konuşmalar yapılmış ve Harbord da bu konuşmalardan yola çıkarak manda hakkında yukarıda verdiğimiz bilgileri yazmıştır. Bu durumun izahı sanırız şöyle olsa gerektir: Türkiye’de bir manda idaresi hakkında araştırmalar yapan bir heyete çok açık ve kesin bir şekilde manda ve himayenin kabul olunamayacağıнын beyan edilmemiş olması, fakat yardımın kabul edilebileceğinin beyan edilmiş olması, Harbord tarafından meselenin bir mandanın istendiği şeklinde yorumlanması sonucunu doğurduğu anlaşılmaktadır.

Mesele Harbord’un verdiği gibi görülürse, Mustafa Kemal Paşanın Amerikan mandasına taraftarlık ettiğini kabul etmek gerekir ki, buna da birtakım zorlama yorumlar getirmek icap etmektedir. Oysa kongre beyannamelerinin 7. maddesinde de açıkça görüleceği gibi, “*kuvvetli ve tarafsız bir devletin yardımı*”, “*Türkiye’nin tam istiklâlî*” şartına bağlanmaktadır ve Harbord’a da bu beyanlarda bulunulmuştur. Bu ve birazdan vereceğimiz görüşme konuları incelendiğinde, Harbord heyetine bahsedilen görüşlerin benimsetilmesine çalışıldığı anlaşılabacaktır.

Bu konuyla ilgili, Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, şu yorumda bulunmaktadır: “*Mustafa Kemal, General Harbord’a ‘tarafsız büyük bir devletin yardımını’ kabul edebileceğini ve amacının ‘İmparatorluğu tarafsız bir devletin, tercihan Amerika Birleşik Devletleri’nin mandası ile korumak’ olduğunu bildirmişti. Mustafa Kemal bu teklifi, İngilizler’e ve bu devletin desteği ile Anadolu’ya asker çıkarmış bulunan Yunanlar’a karşı zaman kazanmak için bir taktik olarak düşünmüştü. Nitekim, milliyetçi kuvvetler güçlendikçe, Mustafa Kemal bu görüşü terk etmiştir. Gerçekten, bunun sadece Müttefik Devletler’in davranışlarına karşı mukabil bir taktikten ibaret olduğu ve Mustafa Kemal’in Türk ülkesi üzerine hiçbir devletin himayesini ya da mandasını asla kabul etmeyi düşünmediği sonraki davranışlarından açıkça anlaşılmaktadır*”²⁶⁰.

Bu görüşe göre, bunun bir taktik icabı olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da bilmekteyiz ki manda, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kimi az gelişmiş ülkeleri, kendi kendilerini yönetecek bir düzeye eriştirip bağımsızlığa kavuşana dek Cemiyet-i Akvam adına büyük devletlerden birinin yönetmesi idi. Oysa Sivas Kongresi aldığı kararların 7. maddesinde ülkemizin dış yardıma ihtiyacı olduğu takdir edilerek bunun şartları belirlenmiştir. Buna

²⁶⁰ Mehmet GÖNLÜBOL, Cem SAR, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, AAM. Yay., Ankara-1997, s.13-14.

göre, öncelikle dahilî ve haricî bağımsızlığımız olacaktır, milliyet esaslarımıza itina edilecektir, istila emeli beslenmeyecek ve toprak bütünlüğümüze riayetkâr olunacaktır. Görüldüğü gibi, eğer General Harbord'un dediği gibi “*manda*” kelimesi kullanılmış ise bile, burada mandadan kastedilen, Harbord'un da belirttiği gibi tam olarak “*manda*” kelimesinin ifade ettiği mana ile ilgisi bulunmamaktadır.

General Harbord, görüşmenin devamında sözü iddia edilen Ermeni katliamına getirmiş, Mustafa Kemal Paşanın bu konu hakkındaki görüşlerini öğrenmek istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu konuda memleketimizde yaşayan diğer gayrimüslim unsurlara olduğu gibi Ermenilere de bir kastın olmadığını, Ermenilerin haklarına riayetkâr olduğunu, bu iddiaların İngilizlerin aldatmalarından ibaret olduğu değerlendirmelerini yapmıştır²⁶¹.

Görüşmenin devamında General Harbord, 40 bin kişilik bir kuvvetin Erzurum'da birleşerek Ermenistan'a taarruz edeceği, böylelikle Turancılık amacına ulaşılmasının hedeflendiği şeklindeki söylentileri sormuş, Mustafa Kemal Paşa bunların asıl ve esası olmadığını söylemiştir. Şark vilayetlerindeki kuvvetin ancak on bin kişi olduğunu ekleyen Mustafa Kemal Paşa, General Harbord'a bu konuyu Erzurum'da Kâzım Karabekir ile konuşmasını önermiştir²⁶².

Harbord'un naklettiğine göre, Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının devamında, Türkiye'deki mevcut durumdan* İngiliz yanlısı Damat Ferit Paşa kabinesinin sorumlu olduğunu, Heyet-i Temsiliye tarafından gönderilen telgrafların “*zat-ı şahaneden*” gizli tutulduğu için kabine ile posta ve telgraf münasebatının kesildiğini belirtmiştir. Kendisinin padişaha karşı sadakatinin devam ettiğini ama kabine'nin mutlaka düşmesini istediklerini, “*Eğer Sulh Konferansı imparatorluğu parçalamaya çalışmakta ısrar ederse, bu zilleti asla kabul etmeyip millî şeref uğrunda ölmeyi tercih ederek, karşı duracaklarını*” söylemiştir. Harbord da buna cevap olarak, fertlerin yaptığı gibi

²⁶¹ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.544; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.387-388 ; **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1; KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s. 217 (Mustafa Kemal Paşanın 21 Eylül 1919 ‘da 15. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği görüşmelere dair telgrafi).

²⁶² KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s. 217-218 (Mustafa Kemal Paşanın 21 Eylül 1919’da 15. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği görüşmelere dair telgrafi).

* Harbord şöyle nakletmekteydi: “*Türkiye, mütareke imzalamakla, kendisini yenilmiş kabul ediyordu. Lâkin mütarekenin bir yıldan fazla sürmeyip bozulması ve İzmir’in Yunanlar tarafından işgali ile orada ve daha başka yerlerde yapılan tecavüz ve cinayetler ve imparatorluğun parçalanacağı, Padişah ve Halifenin yüksek makam ve şerefini kaybedeceği olay ve endişeleri, her vatansever Türk’ü galeyana getirmişti*”. Bkz. TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.544.

milletlerin de intihar edebileceğini, Türklerin, Almanya ve Avusturya ile ittifak ederek harbi kazanamadıklarına göre, yalnız başlarına bütün müttefiklere karşı ölüm-kalım mücadelesine girip, bunu kazanmaları ümidinin çok az olduğunu hatırlatmıştır²⁶³. Mustafa Kemal Nutuk'ta bu durumdan şöyle bahsetmektedir: Harbord'un, "*Millet düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra da muvaffak olunamazsa ne yapacaksın?*" sorusu üzerine Mustafa Kemal "*Bir millet mevcudiyet ve istiklâlini temin için kabil-i tasavvur olan teşebbüsât ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh millet, berhayat oldukça ve teşebbüsât-ı fedakârânesine devam eyledikçe adem-i muvaffakiyet mevzubahis olamaz*" cevabını vermiştir.²⁶⁴.

Harbord, Mustafa Kemal'in sözlerinden çok etkilenmiş, veda ederken elini sıkmış ve şu sözleri söylemiştir: "*Bir Türk olsaydım ben de ancak bu suretle hareket edecektim*"²⁶⁵.

Harbord'un naklettiğine göre, Mustafa Kemal Paşa, millî hareketin gayrimüslimlere karşı asla tecavüz ve şiddet göstermek demek olmayacağı konusunda, Harbord'u kat'î surette temin etmiş ve Ermenilerin korkularını gidermek için bir beyanname yayınlayacağını söylemiştir. Daha sonra Mustafa Kemal bunu yayınlayarak, verdiği sözü yerine getirmiştir. Ayrıca Harbord, Mustafa Kemal'den bütün söylediklerini kendisinin vereceği resmî rapora eklemek için muhtıra şeklinde kısaca yazılıp kendisine vermesini rica etmiştir. Mustafa Kemal, seyahatlerinden dönüşlerinde Samsun'a uğradıklarında

²⁶³ TEVETOĞLU, "Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-", s.544 ; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.388. Harbord "İmparatorluğun temamiyeti sulh kongresi parçalamak için bir karar verdiği takdirde ölümü namussuzluğa tercih edeceklerini tekrar tekrar söylediler" demektedir. Bkz. **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

Harbord'un Mustafa Kemal'e söylediklerini, Rauf (Orbay) Hüsrev Beye şöyle anlatmıştır: "*General Harbord tarihimizi okuduğunu, büyük ordular çıkaran kahraman ve uygar bir ulus olduğumuzu bildiğini söylemiş. Ancak Almanya ve savaş ortakları yenildikleri için yapayalnız kalmış bugünkü durumumuzda ne yapabileceğimize akıl erdiremediğini, kişilerin intiharının mümkün, fakat ulusların intiharının söz konusu olamayacağını eklemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal General Harbord'un beğenilerine teşekkür ederek 'İngilizlerin avucu içinde sıkıla sıkıla bir kuş gibi ölmektense atalarımız gibi savaşarak, onurumuzla ölmek isteriz'*". Bkz. GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.83.

²⁶⁴ **Nutuk-Söylev**, C.I, s.230, Mustafa Kemal "*Millet düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakarlıkta bulunduktan sonra da muvaffak olunamazsa ne yapacaksın?*" sorusunu "*Generalin bazı garip suallerine de muhatap kaldım*" diyerek nakleder ve "*hatıramda aldanmıyorsam*" diyerek yukarıdaki cevabı verir. Bkz. Aynı yer.

²⁶⁵ KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s. 217. (Mustafa Kemal Paşanın 21 Eylül 1919'da 15. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği görüşmelere dair telgrafi)

TEVETOĞLU, şöyle nakletmektedir: "*Eğer Amerikan ordusunda muvazzaf bir subay olmasaydım, gelir sizinle birlikte mücadeleleri izlerdim!*" Bkz. TEVETOĞLU, "Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi Tanık Ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1987, C.IV, Sayı:10, s.207.

oraya hazırlanacak beyannameyi yollayacağını söylemiştir²⁶⁶.

Yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşanın verdiği cevaplar “*gayet açık ve akar su gibiydi. Tercüman vasıtası ile hâdiseleri ve gerçekleri muntazam ve mantikî surette tertipli ve izahlı*” anlatmıştı. Harbord, Mustafa Kemal Paşanın konuşurken, kendini zapt ve cebretmekte büyük sıkıntı çektiğini, asabi halinden ve elinde tuttuğu tesbihi hiç durmayıp mütemadiyen çekmesinden anlamıştır. Harbord bunun nedenini şöyle aktarmaktadır: “*Fakat sonradan öğrendim ki, bir müddet önce sıtmaya yakalanmış ve bizimle görüştüğü sırada kendisi rahatsız, sıtma nöbeti içinde bulunuyormuş...*”²⁶⁷.

Mustafa Kemal ile bu görüşmelerinden çok iyi izlenimlerle ayrılan Harbord, şunları ifade etmiştir: “*Bu mülâkat son derece ilgi çekici oldu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının ciddi ve samimi vatanperverlikleri hakkında kati bir itminan hasıl ettiğimi söylemek mecburiyetindeyim*”²⁶⁸. Yine Harbord bu görüşme sonunda şu sonuca ulaşmıştır: “*Hülâsa, anlaşılıyor ki, Türkiye meselesini halletmek için millî mücadelecileri hesaba katmak lâzım geliyor*”²⁶⁹. Şüphesiz Harbord’un bu düşüncelere ulaşması, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal açısından büyük bir başarıdır. Çünkü, görüşmeler gizli olarak yapılmış olsa da Harbord Heyeti Anadolu’da temasa gelinen ilk resmî heyet idi.

Harbord “*Islamic News*” gazetesine verdiği mülâkatta “*Harekât-ı milliye Ferid Paşa kabinesinin sükutu ile kolay bir muzafferiyet ihraz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa alelâde bir siyasi maceracı değildir. Maharet-i fevkalâdesini bihakkın isbat etmiş askeri bir kumandandır. Milyonlarca İslamın Osmanlı İmparatorluğu’nun idamesinde alâkadar olduğu da inkar kabul etmez bir hakikattir*”²⁷⁰ diyerek, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal hakkındaki kanaatini ortaya koymuştur.

²⁶⁶ **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1 ; TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.544-545.

²⁶⁷ ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.386; TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.543 ; **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

Görüşmelerde tercümanlık yapan Hüseyin Bey bunla ilgili şu hatıralarını anlatmıştı: “*General Harbord. Atatürk’le konuşurken elektrik cereyanına tutulmuş gibi sinirlenmiş, onun cazibesine kapılmıştı. Tesbihini çekerek ve devamlı yere bakarak ve sıtma nöbeti içinde tane tane konuşan Mustafa Kemal Paşa, ‘neden hiç yüzüme bakmıyor bana bakmadan konuşuyor?’ diye General Harbord’ın soruşunu ve İngilizler için: ‘Buradaki ahaliyi birbirine boğazlatmak için neler yapmamışlar?’ diye verilen bilgiler üzerindeki olumlu hükmünü şimdiki gibi hatırlıyorum.*” Bkz. TEVETOĞLU, “*Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi Tanık Ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)*”, s.206-207.

²⁶⁸ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.544; **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

²⁶⁹ TEVETOĞLU, “*Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-*”, s.545; ORBAY, **Siyasî Hatıralar**, s.389.

²⁷⁰ **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.

Sivas'a kadar yolculuklarında edindiği izlenimlerde ve Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerinden müspet intibalar edinen General Harbord ve heyeti, 21 Eylül'de “*saat 9 evvelde*” Sivas'tan, Erzurum istikametine gitmek üzere ayrılmışlardır²⁷¹.

Mustafa Kemal Paşanın General Harbord'a söz verdiği muhtıra Heyet-i Temsiliye tarafından 22 Eylül 1919'da karara bağlanmıştır. Karar şöyleydi: “*Amerika Hükümeti tarafından memâlik-i Osmaniye ve Kafkasya'da tedkikat yapmak üzere gönderilen General Harbord Heyeti, Sivas'a vasıl olmağla, bunlara harekât-ı milliyenin maksat ve gaye-i meşruu ve teşkilât ve vahdet-i milliyenin sebep-i zuhuru, anâsır-ı gayri müslimeye karşı olan hissiyat, İngiliz propagandası ve icraat-ı hainânesi mufasssalar ve müdellelen anlatıldı ve bu görüşülen şeylerin muhtıra halinde yazılarak avdetlerinde almak üzere Samsun'a gönderilmesi karargir oldu*”²⁷².

Hazırlanan muhtıra, Batum'dan Washington harp gemisiyle İstanbul'a dönerken Samsun'a uğradığında, Harbord'a verilmek üzere Mustafa Kemal Paşanın yaverlerinden Nuri Beyle Samsun'a gönderilmiştir²⁷³.

General Harbord, İstanbul'a dönüşünde Samsun'a uğradığında kendisine gönderilen muhtırayı aldıktan sonra, 9 Ekim 1919'da Martha Washington gemisinden Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği mektubunda, “*Aziz Generalim, Şefi bulunduğunuz Partinin gayelerini izah eden mektubunuzu Samsun'da aldım. Bunun için teşekkür ederim. Sivas'tan hareket ettikten sonra milletiniz tarafından çok nazik muamelelere mazhar olduk*” demişti. Ayrıca bu mektubunda, Anadolu'da Ermenilerin millî hareket nedeni ile hâlâ korku içinde bulunduklarını ve bazılarının komşularının tehditleri altında evlerini yeniden terk etmekte olduklarını, bu halkın selâmeti ve refahı hakkında başkan Wilson'un ve Amerika'nın hassasiyetini ifade etti. Bu durumun millî teşkilatın gayrimüslimlere takındığı düşmanca tutumdan ileri gelmediğini bildiğini ekleyen General

²⁷¹ ATASE, (İSH), Kutu No: 315 , Gömlek No: 27 , Belge No: 27- 1, 27-2 , (21/09/1335).

Harbord Heyetinin bir kısmının ise Samsun'a gittiği anlaşılmaktadır, “*Amerikalı General Harbord'un maiyyetinden bir miralay ile üç zabıt bugün öğleden sonra Sivas'tan Samsun istikametine hareket etmişlerdir*”. Bkz. ATASE, (İSH), Kutu No: 315 , Gömlek No: 27 , Belge No: 27- 6, (21/09/1335).

²⁷² BAYKAL, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, s.7.

“*Kuva-yı Milliye*” başlıklı 24 Eylül 1919 tarihli, Mustafa Kemal Paşa imzasıyla gönderilen muhtıra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Milliye Cemiyetinin kuruluş sebepleri ve teşkilatı, Anadolu'daki son durum, Ermeniler, Sulh kararında Amerikan yardımı, Bolşevizm'e, Bolşeviklere karşı görüşlerimizi kapsayan 10 maddeden oluşuyordu. Bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s.82-92.

²⁷³ ATASE, (ATA), Kutu No: 10, Gömlek No: 20, Belge No: 20-1, 20-2, (07/10/1335).

Harbord, bunun daha geniş bir suretle yayınlanmasını tavsiye etmiştir²⁷⁴.

General Harbord ve heyeti 11 Ekim’de İstanbul’a gelmişlerdi²⁷⁵. Harbord ve heyeti Paris’e gitmek üzere 15 Ekim’de İstanbul’dan ayrılmışlardır.²⁷⁶ Aynı gün İstanbul’da Amerikalılarca çıkarılan “A.B.D. Radyo Gazetesi”nde yayınlanan haberde Harbord, Mustafa Kemal’in kendisine şunları söylediğini anlatmıştır:

“Mustafa Kemal dedi ki: Milliyetçi Parti, tarafsız, bir yabancı devletin yardımına gerek olduğu kanısındadır. Mütareke karşısındaki duruma göre Türkiye’nin gelişmesini güven altına almak hedefimizdir, istilacı emellerimiz olmamakla birlikte, iyi bir hükümet sayesinde Türkiye’nin zengin ve müreffeh bir ülke olabileceği kanısındayız. Hükümetimiz, yabancı müdahale ve entrikalarıyla zayıflatılmıştır. Tecrübelerimizden sonra, Amerika’nın bize yardım edebilecek tek ülke olduğuna eminiz. Ermenilere karşı yeni Türk zulümlerinin olmayacağını garantileriz.

Enver Paşa ile birlikte çalıştığımız gerçek değildir. Onun siyasetinin Türkiye’yi yaralamış olduğu kanısındayız. Kendisinin Rus Bolşevikleriyle birlikte olduğu söyleniyor. Muhtemelen Azerbaycan’da bağımsız bir Türk hükümeti kuracağını belirttiği bir mektup gördüm. Milliyetçilerin; Türkiye’deki çıkarlarını korumak isteyen Anglo-Fransız kapitalistlerince desteklendikleri de gerçek dışıdır.

Burada Türkiye’yi mahvetmek için İngiliz Parası kullanılıyor, İngilizlerin, İngiltere’deki Türk dostları cemiyeti eski başkanı Adil Beye 150.000 lira. Konya Valisine 200.000 lira ve belki büyük bir miktar da Ankara Valisine verdikleri gerçektir”²⁷⁷.

²⁷⁴ Atatürk’ün Millî Dış Politikası..., C.I, Belge No: 6, s.104,

²⁷⁵ Türk Dünyası, 12 Teşrin-i evvel 1919, nr.45, s.1; İkdâm, 12 Teşrin-i evvel 1919, nr.8142, s.1; Vakit, 12 Teşrin-i evvel 1919, nr.698, s.1.

²⁷⁶ İkdâm, 16 Teşrin-i evvel 1919, nr.8146, s.3; SARIHAN, Kurtuluş Savaşı Günlüğü..., C.II, s.172.

²⁷⁷ AKGÜN, General Harbord’un Anadolu Gezisi..., s.182. Ayrıca bkz. ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk..., C.I, Belge No:62 Ek 5, s.170-171 ; Erol ULUBELEN, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş Yay.,İstanbul-1982, s. 203.

L.E.Browne, Chicago Daily News, 16 Ekim 1919’da çıkan haberinde Mustafa Kemal Paşanın, General Harbord’a aynen şunları söylediğini yazmaktadır: “Birleşik Devletlerden Türkiye’ye yardım etmesini istiyoruz. Birleşik Devletlerden Türk İmparatorluğu’nda eğitimin, dini öğretimden ayrıldığı okullarda Amerikan eğitim sistemini kurmasını istiyoruz, imparatorluktaki 6 ile 16 yaşlar arasındaki her kız ve erkek için zorunlu eğitim istiyoruz. Amerikan okulları ve üniversitelerinde eğitim görmek üzere, beş bin tane seçilmiş kız ve erkek öğrenci göndermek istiyoruz. Halkın çoğunluğunun rızasıyla demokratik bir yönetim kurmayı arzu ediyoruz, Sultan’ın ise, sadece manevi unvanı olmalı. Bu reformları etkin kılmak için yabancı yardımına ihtiyacımız var, fakat Birleşik Devletler’in dışında, hiç bir milletin yardımını kabul etmeyeceğiz. Yatırımcılar için ziyadesiyle doyurucu olacak, karayolları ve sanayimizi kuracak ABD sermayesini istiyoruz. Neticede, Amerika’nın Türkiye’ye yardımı, Birleşik Devletlere tek bir dolara mal olmayacak, aksine Amerika imtiyazlarla ve sanayinin

Sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa, General Harbord ve heyetinin ne maksatla Anadolu'ya geldiğini biliyordu. Nihayetinde Harbord ve heyeti bir manda idaresinin tesisinin ne derece mümkün olduğunu tetkik etmek için gelmişti. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa bu heyete Anadolu seyahatlerinde tüm kolaylıkları sağlamış, Sivas'ta da dostça karşılamıştı. General Harbord ve heyeti, Anadolu'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile temas eden ilk resmî heyetti. Millî Mücadele hareketinin resmî bir heyete tanıtılmasına ilk kez fırsat olmuştu. Bu fırsat Heyet-i Temsiliye tarafından iyi kullanılmış ve General Harbord, Anadolu'nun güvenliğini eksiksiz sağlayan ve Anadolu'ya hâkim olan millî hareketi görmüş ve millî harekette bir gayrimüslim düşmanlığının olmadığını anlamıştır. Harbord, Türkiye'de hesaba katılacak tek ciddi kuvvetin, Mustafa Kemal Paşanın liderlik ettiği Anadolu'daki Millî Mücadele kadrosu olduğu hükmünü vermiş ve Sivas'tan çok iyi izlenimlerle ayrılmıştır.

General Harbord, incelemelerinin ardından raporunu tamamlamıştır. “*Orta Doğu’da Durum*” başlıklı, Amerikan Senatosu’na sunmak üzere hazırladığı rapor, 16 Ekim 1919 tarihini taşımaktadır. Bu raporda özellikle, Mustafa Kemal Paşanın barışçı amacının Türkiye’nin istiklâli için verdiği mücadelesinin değerlendirilmesi, raporun Türkiye açısından en önemli kısmını oluşturmaktadır. Harbord Heyeti’nin tüm çalışmaları bir rapor halinde Amerikan Senatosu’na sunulduktan sonra, Senato tarafından yapılan rapor incelemesiyle Türkiye’de Amerikan mandasının uygulanması ve Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan kurulması düşüncelerinin gerçekleşemeyeceği anlaşılmış²⁷⁸ 1 Haziran 1920’de Ermeni mandası teklifi Amerikan Senatosu’nda 13 oya karşı 52 oyla reddedilmiştir²⁷⁹.

gelişmesiyle milyarlarca gelir elde edecek”. Bkz. BİLGİN, “Millî Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne’nin Türkiye’deki İzlenimleri -Sivas Kongresi’ne Katılması”, s.391.

²⁷⁸ AKGÜN, **General Harbord’un Anadolu Gezisi...**, s. 6, 133, 159-160.

²⁷⁹ EROL, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi...**, s.19.

“Harbourd Amerika Yakın Doğuda manda aldığı takdirde bunun ancak Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan’ı içine alan bir manda olmasının şart olduğunu yazmıştı. Buna karşılık onlardan hiç birisi (King-crane, Bristol) Amerika’nın yalnız başına İstanbul’u ve Doğuda bazı Türk vilâyetlerini içine alarak meydana getirilecek bir Ermenistan mandasını almasını tasvip etmiyorlardı”. Bkz. Aynı eser, s.21.

2.5- Mustafa Kemal Paşanın Sivas'ta Charles François Georges Picot ile Temas ve Görüşmeleri

Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde İngilizler, 6 Aralık 1918'de Kilis, 1 Ocak 1919'da Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş, 24 Mart 1919'da ise Urfa'yı işgal etmişlerdi. Bu durum Fransa ile İngiltere arasında sorun oluşturmuştu. Çünkü bu bölgeler Sykes-Picot Antlaşması'na göre Fransa'ya ait olacaktı. Sorun 15 Eylül 1919'da Fransa ile İngiltere arasında imzalanan Suriye Antlaşması ile çözülebilmiş ve İngilizler, Musul'a karşılık olarak, 1919 yılının Kasım başlarında, işgal ettikleri bölgeyi tahliye ederek tamamen Fransızlara bırakmışlardır²⁸⁰.

Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, 14 Kasım 1919 tarihinde “*Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Merkezine*” gönderdiği telgrafta: “*İngilizler Fransızlarla 1916 senesi akdetmiş oldukları muahedeyi esas ittihaz ederek 1919 senesi Eylül'ün on beşinci günü 'Suriye İtilafnamesi' namıyla tarihi millele yeni bir sahife-i gadrii tecavüz daha ilâve eylediler. Milletimiz Erzurum ve Sivas kongreleriyle hukuku mukaddese ve meşruasını müdâfaa emrindeki azim ve kararını cihana ilân eylemişti. Binaenaleyh bu ve bu gibi mevcudiyet ve istiklâli meşruumuza kasd eden caniyane mukarrerata asla boyun eğmiyecektir...*”²⁸¹ diyerek işgaller karşısında kayıtsız kalınmayacağını bildirmektedir.

Yine Mustafa Kemal, 16 Kasım 1919 tarihinde ARMHC Heyet-i Temsiliyesi namına, “*Ermenileri âlet eden Fransızların işgal ettiği Adana vilayetinden sonra aynı şekilde Antep, Maraş ve Urfa'nın*” da Fransızlar tarafından işgali üzerine “*Protestoname*” yayınlayarak, milletimizin taksim ve esarete razı olmaktansa bütün maddi ve manevi kuvvetleriyle hukukumuzu müdafaada azimkârane devam ve sebat edeceğini ilan etmiştir²⁸².

Fransız işgallerine karşı mitinglerin yapılması, protestoların bütün yurda yayılması, bölgedeki millî kuvvetlerin direnişi ve saldırıları Fransızları zor duruma düşürmüştür.

Aynı dönemde, Suriye'de Fransızlara karşı olan Arapların Mustafa Kemal'e yaklaşımları, Şam Müslümanlarının bir kısmının Türk millî hareketini örnek almaları,

²⁸⁰ Bige YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri –Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922-*, TTK. Yay., Ankara-1994, s.53; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, s. 129-130.

²⁸¹ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, s. 129-130.

²⁸² *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, s. 134-135.

Suriye Arap ordusu komutanlarının Türk ordusunda hizmet etmiş kişiler arasından seçilmesi, Mustafa Kemal'in Halep'te “*Türk milletinin yaşamak için haklarını savunacağı*” hakkında bir bildiriye dağıttırması, Fransızları tedirgin etmiştir²⁸³. Mustafa Kemal'e göre, Türklerin, Suriye ve Irak'ta etkili olduklarının elden geldiğince fiilen kanıtlanabilmesi ile sağlanabilecek siyasal çıkarlar büyük olacaktı²⁸⁴. Aslında Mustafa Kemal'in bundan amacı Fransızları Suriye'de uğraştırarak iki cephe arasında bırakmak ve böylelikle Kilikya, Antep, Maraş ve Urfa'da rahatça düşmana karşı mücadele verebilmektir. Nitekim Mustafa Kemal'in bu siyaseti etkili olmuş ve Suriye'de Fransızlara karşı devam eden Arap mücadelesi neticesinde Fransızlar, Güney Anadolu bölgemizde işgal ettikleri bölgelere yeterince asker gönderememişlerdir²⁸⁵.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerin ışığında, 1919 yılının sonlarında Fransız devlet adamları Mustafa Kemal'in gücünden oldukça endişeleniyor ve bir an önce çözüm arıyorlardı. Millî Mücadele hareketinin gittikçe güçlenerek İslam dünyasını harekete geçirme tehlikesi ve Mustafa Kemal'in Suriye'de kendilerine başkaldıran Araplar üzerindeki etkinliği, Fransızları Millî Mücadele hareketinin lideriyle görüşmeye iten en önemli nedenlerdendi²⁸⁶. Böyle bir siyasetin milliyetçilere sağladığı üstünlük sonucu, karargâhı Beyrut'ta olan, “*Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri*” Georges Picot*, 19 Kasım 1919'da Beyrut'a gelen General Gouraud'ya görevini devrettikten iki gün sonra

²⁸³ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri ...* , s. 52.

²⁸⁴ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, s. 194.

Mustafa Kemal'in Irak ve Suriye'deki Arapların, mili direnişi ve bize karşı yakınlıkları konusunda Arap siyasetini onun şu cümleleri özetlemektedir: “*Iraka gelince; Irakta İngilizlerin muamelâtı ahali-i islâmiyeyi fevkalâde dilgir etmiş oldu. Biz kendilerine temas aramadan evvel onlar bizimle temas aradı ve alelülak eskisi gibi bir Osmanlı memleketinin cüz'ü olmağı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı Suriyelilere söyledığımız noktai nazarı söylemekten başka bir şey yapmadık. Ettığımız kendi dahilinizde kendi kuvanızla kendi mevcudiyetinizle müstakil bir Devlet olunuz. Biz, her şeyden evvel istiklâlimizin teminine çalışıyoruz. Ondan sonra birleşmemiz için hiç bir mani kalmaz ve Musul havalisinde Bağdatta ve sair bir çok yerlerde vak'a olarak bir çok hadisat zuhur edecekti ve bu gün dahi, eşkâl-i zahiriyesi ne olursa olsun, bizim imhamıza çalışan düşmanlar, Suriye ve Iraktaki vakayı muvacehesinde millî faaliyetlerle bize tevcih ettikleri kuvvetleri tenkise mecbur olmuşlardı ve bu gün dahi eşkâl-i zahiriyesi ne olursa olsun gerek Iraklıların ve gerek Suriyelilerin bu iki muntıkadaki dindaşlarımızın kalpleri bizimle beraberdir. Eğer bundan sonra esbabına tevessül edilirse bunlardan azamî istifade etmek mümkündür*”. Bkz. **TBMM GCZ** , C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920), Celse: 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, s.3.

²⁸⁵ **TBMM GCZ** , C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920) , Celse: 4 , s.3.

²⁸⁶ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri ...* , s. 52.

* Charles François Georges Picot, Sykes - Picot Anlaşmasını imzalayan kişidir.

“*İngiltere'nin 12 Ekim 1915'de önerisi üzerine Sir Mark Sykes ile Charles François Georges Picot arasında yapılan görüşmeler sonunda Arap vilâyetlerinin paylaşımı konusunda yapılan anlaşmadır. Buna göre: Suriye'nin Akkâ'dan itibaren kuzeye doğru bütün kıyı bölgesi, Fransa'nın olacaktı. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'ye verilecekti. Geriye kalan topraklarda bir Arap Devletleri federasyonu kurulacaktı. İskenderun serbest liman, Filistin'de uluslararası bölge oluyordu*”. Bkz. ÖZTOPRAK, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını...*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1981, s. 17.

Sivas'a gitmek üzere hareket etmiştir²⁸⁷.

Picot'nun Sivas'a gidişi, Anadolu'nun Fransız işgali altındaki bölgelerinde baş gösterebilecek olan direniş hareketlerinin önüne geçebilmenin yanı sıra Suriye'de Fransızlara karşı başlatılan olayların önlenmesi amacını güdüyordu²⁸⁸. Bu yüzden Picot, bir anlaşma ortamı hazırlayabilmek için sonunda Kilikya'yı boşaltmayı teklif etmek zorunda kalacaktı²⁸⁹.

Picot'nun, Sivas'a gelerek görüşme yapmak isteği şöyle olmuştu; Heyet-i Temsiliye üyesi Bekir Sami Bey savaş öncesi Beyrut valisi iken orada konsolos olarak bulunan Picot, aralarındaki eski dostluğa güvenerek Bekir Sami Beye bir telgraf çekmiş ve Heyet-i Temsiliye ile temasa geçip geçemeyeceğini sormuştu. Sivas'ta kabul edileceği bildirilince otomobil ile Sivas'a doğru hareket etmiştir²⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa ile resmî olmayan görüşmeler yapmak amacıyla²⁹¹ yola çıkan Picot, Sivas'a gelmeden Kayseri'de Ali Fuat Paşanın yanına uğramıştı. Ali Fuat Paşa, hatıralarında Picot'nun, 6 Aralık'ta geldiğini²⁹² ve kendisiyle görüştüğünü yazmaktadır, ancak tarihi yanlış hatırladığı anlaşılmaktadır. Çünkü Picot, Kayseri'den sonra 4 Aralık'ta Sivas'a gelmiş ve burada görüşmelerini tamamladıktan sonra 7 Aralık'ta Sivas'tan ayrılmıştır. Buna göre, Picot'nun Kayseri'ye 4 Aralık'ta gelerek Ali Fuat Paşayla görüştüğü ve aynı gün Sivas'a hareket ettiği anlaşılmaktadır²⁹³.

Ali Fuat Paşa hatıralarında anlattığına göre, Picot, kendisine, Fransa'da yakında bir kabine değişikliği olacağını ve Başbakanlık makamına Briand'ın geleceğini, ondan sonra her şeyin değişeceğini söyleyerek buna inanılmasını istemiş daha sonra “*Fransız milletinin siyaseti Mösyö Briand'ın siyaseti gibi Orta Şark'ta Türk ekseriyetinin bulunduğu bir kıtada kuvvetli ve müstakil bir Türkiye devletinin teessüs edebilmesidir*” diyerek “*Bunun için ne mümkün ise yapılacağını*” belirterek sözlerini şöyle bitirmiştir: “*Yalnız Kilikya'da başlamış olan kanlı müsademelerin önüne geçilmesi her iki tarafın*

²⁸⁷ AKŞİN, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele...*, C.II, s.235.

²⁸⁸ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s. 52.

²⁸⁹ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, s. 194.

²⁹⁰ CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.304 ; GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s.139 ; Naşit ULUĞ, “*Millî Mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri*”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 9, İstanbul Ekim-1972, s.13.

²⁹¹ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 57.

²⁹² CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.304.

²⁹³ GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s.135, 139.

menfaati iktizasındandır. Müstakil bir Türkiye ile Fransa'nın müstakbel siyasetleri ve menfaatleri bu gibi hareketlerle haleldar edilmemelidir"²⁹⁴.

Picot'nun yukarıdaki sözlerinden anlaşılacağı üzere Fransızların, Kilikya bölgesinde, Fransız işgallerine karşı Türk Millî Mücadele'sinden telâşa düştükleri görülmektedir. Yeni gelecek olan başbakanın müstakil bir Türkiye devletinden yana olduğunu ileri sürerek güven kazanmak yoluyla çarpışmaların bir an önce durdurulması için çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ali Fuat Paşa, Sivas'tan Ankara'ya gelirken Kayseri'ye uğramıştı. Picot'nun Sivas'a gelirken Kayseri'den geçeceği belli olduğu için burada Heyet-i Temsiliye'den bir telgraf alan Ali Fuat Paşadan, Picot'a kolaylık gösterilmesi ve mümkün ise seyahat sebebinin öğrenilerek Sivas'a ulaşmasından evvel Heyet-i Temsiliye'ye bildirmesi rica olunmuştu. Ali Fuat Paşa, Picot ile görüşmesini, Heyet-i Temsiliye'ye şifre telgrafla bildirmiştir²⁹⁵.

Kayseri'den ayrılan Picot, yanında Yüzbaşı Dame ve Üsteğmen Fleuri ile 4 Aralık 1919 akşamı Sivas'a gelmişlerdir²⁹⁶. Picot Sivas'a gelir gelmez Heyet-i Temsiliye'ye bir kartvizit bırakmıştı. Kartvizit üzerindeki "*Fransa hükümetinin Suriye ve Ermenistan mümessili*" ibaresini gören Mustafa Kemal Paşa, Picot'a haber göndererek, Fransa'nın Ermenistan mümessili sıfatıyla gelmiş olan bir zatı kabul edemeyeceğini bildirmişti. Bunun üzerine Fransız diplomatı bizzat Heyet-i Temsiliye'nin ikâmet ettiği Sultanî binasına gelmiş ve Erivan'daki Ermenistan hükümeti nezdinde mümessil bulunduğunu, yoksa bu hükümetin hudutları haricinde kurulması tasavvur edilen bir hükümet ile hiçbir alâka ve münasebeti olmadığını izah ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından kabul olunmuştur²⁹⁷.

²⁹⁴ CEBESÖY, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.304-305.

²⁹⁵ CEBESÖY, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.305 ; Ayrıca bkz. Naşit ULUĞ, "*Millî Mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri*", s.14.

²⁹⁶ GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.135; CEBESÖY, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.305 (Sivas'a akşam üzeri geldiğini belirtmekte tarih vermemektedir.)

²⁹⁷ CEBESÖY, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.305.; Hüsrev Gerede , Rauf Orbay'dan dinlediğine göre, bu hadiseyi şöyle nakleder: "*George Picaut'nun bıraktığı kartta 'Suriye ve Ermenistan Komiseri' yazılı imiş. Mustafa Kemal Paşa bunu kabul ettiği zaman elinde bu kartı tutuyormuş Picaut'ya 'Burası neresidir?' diye sormuş. Zeki Fransız da 'Kafkasya'daki Ermenistan' demiş. Sonra görüşmeye başlamışlar*". Bkz. Hüsrev GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.135.

Picot'nun, Suriye'deki resmî görevini General Gouraud'ya devrettiğini daha önce bahsetmiştik. Ancak Picot, Sivas'ta görevini devrettiğini hiç beyan etmediği gibi Yüksek Komiser sıfatıyla kendisi Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa Picot ile görüşmelerine dair Kâzım Karabekir Paşaya

Picot, geldikleri 4 Aralık gecesi, Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Ahmet Rüstem Beylerle kısa bir görüşme yaptılar. Bu ilk görüşmede Picot, buradan Paris Barış Konferansı'na gittiğini söylemiş ve konuşması sırasında “*Eğer sizinle anlaşabilirsek, Türkiye'nin alinyazısı üzerinde etkili olur*” diyerek ertesi gün görüşmek üzere ayrılmıştır²⁹⁸.

Hüsrev Gerede, 4 Aralık günlü hatıralarında Picot'nun gelişiyile ilgili şu yorumu yapmaktadır. “*Durum pek önemli. Bu heyetin ta Suriye'den Sivas'a kadar gelmesi Kuva-yı Milliye'nin dışarıdaki etki gücü için en canlı bir örnek olsa gerek. İngilizlerin Suriye'de Fransızlara karşı ettikleri tohum, Urfa, Ayıntap ve Maraş yörelerinde Heyet-i Temsiliye'nin oluşturduğu ulusal birlik, Fransızlara Yakındoğu'da İngiltere ile baş başa kalmak tehlikesini bağışlamış olacak. Bunlar Türkiye ile anlaşmayı çıkarlarına uygun ve gerekli görüyorlar*”²⁹⁹.

5 ve 6 Aralık tarihlerinde Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile Picot arasındaki görüşmelerde tercümanlığı Bekir Sami Bey yapmış, Hüseyin Rauf ve Ahmet Rüstem Beyler de orada hazır bulunmuşlardır³⁰⁰.

Picot, Kayseri'de Ali Fuat Paşaya söylediklerini tekrarla sözlerine başlamış ve Fransa Hükümeti'nin yakında değişeceğini, Mösyö Briand'ın başbakanlığa geleceğini ve yeni Fransız Hükümeti'nin siyasetinin, Türk millî siyasetine tamamıyla taraftar olacağını söylemiştir. Picot'nun bu kati teminatından sonra uzun münakaşalar cereyan etmiştir³⁰¹. Mustafa Kemal, daha sonra TBMM'nde yaptığı bir konuşmasında, Picot ile yapılan görüşmelere değinirken, Picot'nun, Fransa Hükümeti'nin bize karşı yapmakta olduğu muameleleri doğru bulmadığını ve bu durumu Fransa'nın da çıkarlarına aykırı gördüğünü³⁰², kendisine söylediğini beyan etmiştir.

Picot, Fransa Hükümeti'nin Türkiye politikasını beğenmese de elbette hükümetinin izniyle gelmiştir. Nitekim bu görüşmelerde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kendisine

gönderdiği 7 Aralık 1919 tarihli telgrafında, “*Suriye ve Ermenistan Fransız Fevkalâde Komiseri Fransuva Jur Piko*” olarak bahsetmektedir. Bkz. KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.38.

²⁹⁸ GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s.135.

²⁹⁹ GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s.135.

³⁰⁰ GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s.135-139 ; CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.305; JEVAKHOFF, *Kemal Atatürk Batı'nın Yolu*, s.115.

³⁰¹ CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.305-306. ; Ali Fuat, hatıralarında, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile Mösyö Picot arasındaki görüşmeleri Bekir Sami Hüseyin Rauf ve Ahmet Rüstem Beylerden dinlediğini yazmaktadır. Bkz. Aynı eser, s.305.

³⁰² **TBMM GCZ**, C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920), Celse: 4, s.5.

açık olmaları için Fransız Hükümeti'nin onayıyla geldiğini ve çok açık konuşacağını belirterek, İtilâf Devletleri'nin her birinin Türkiye'yi parçalamak üzere fırsat beklediğini, bu nedenle bunlardan biri ile anlaşarak durumu düzeltmek gerektiğini vurgulamış, Paris Sulh Konferansı'na giderek nüfuzunu Türkiye'den yana kullanacağını söylemiştir. Daha sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ne istediğimizi sormuş ve buna cevap olarak kendisine; Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannamelerinin maddeleri okunarak³⁰³, Türk milletinin emel ve isteklerinin tümünün Sivas Kongresi beyannamesinde münderic olduğu izah edilerek, Kilikya, Urfa, Maraş ve Antep'in Mondros Mütarekesi hilâfına işgal edildiği ve buralarda Ermeniler tarafından yapılmakta olan mezalimden, Fransızların Türk memurlarına reva gördükleri muhakkirane muamele tarzından şikayet edilmiş ve Türk milletinin bu haksız işgallerin kaldırılmasını istediği ve bu maksat uğrunda bütün maddi ve manevi kuvvetlerini sarfetmeye azmetmiş olduğu bildirilmiştir³⁰⁴.

Picot cevap olarak; daha hareketinden evvel Ermeni kıtalarının yeni işgal olunan mahallerden çekilmesini emrettiğini, Fransızların Devleti Aliyye'nin istiklâlini tanıdıklarını ve bunun teminini arzu ettiklerini söylemiştir³⁰⁵.

Picot, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararların Arabistan hakkında herhangi bir hüküm içermediğini belirterek, bu konuda ne düşünüldüğünü sormuştur. Kendisine cevaben, Halife ve İslamiyet yüzünden Araplarla bağların süreceği, fakat kendi kaderlerini belirleme konusunda Arap milletinin serbest bırakıldığı söylenmiştir³⁰⁶.

Picot'nun, yardım konusundaki düşüncelerimizi sorması üzerine, kendisine Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannamesinin 7. maddesi anlatılmıştır. Daha sonra

³⁰³ GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.135.

³⁰⁴ KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s.381. (Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal, Sivas'tan 7 Aralık 1919 tarihinde 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği Picot ile görüşmelerine dair telgrafı) ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s.141-142 (Karabekir'den alınmış ancak belge tarihini yanlış olarak, 1.12.1335 olarak verilmiştir.)

³⁰⁵ KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s.381. (Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal, Sivas'tan 7 Aralık 1919 tarihinde 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği Picot ile görüşmelerine dair telgrafı) *“Osmanlı yönetimine de azınlıklar hukukunu denetlemek üzere bakanlıklara birer Fransız danışman yerleştirilmesini önermişler. ‘Ermeni sorununu radikal, köklü, esaslı önlemlerle çözmezseniz bağımsızlığınız her zaman tehlikede kalır.’ demişler. Amerika ve İngiltere'nin de Ermenistan için uğraştıklarını belirterek, bizim dikkatimizi çekmeyi unutmamışlar. Rauf Bey Doğu Anadolu'dan toprak terkinin asla söz konusu olamayacağını, aslında Ermenistan bağımsızlığının Kafkasya'da aranması gerektiğini belirterek, Kafkas ülkelerinin kendi aralarında ve Türkiye ile olan ilişkilerini anlatmış”*. Bkz. GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.136-137.

³⁰⁶ GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s.136.

Picot'nun, İngiltere'nin yardım etme sözü vermesi durumunda nasıl davranılacağı hakkındaki sorusu üzerine de, tarihten bu yana emperyalist olan bu devletin yardım önerisinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Ancak Amerikalıların yapacakları yardım önerisinin kabul edilebileceği söylenmiştir³⁰⁷.

Picot, 7. madde anlatımından Fransa adına pay çıkarmış olacak ki, aşağıda vereceğimiz önerileri sunacaktır. Nitekim bununla ilgili C. Paul Helmreich, *“Görüşmeler sırasında Mustafa Kemal, bütün Anadolu’da ekonomik çerçevede bir Fransız mandasını kabullenmeye istekli olduğunu belirtti. Bunun yanı sıra eğer mümkünse Amerikan yardımını kabul etmeye hazır bulunduğu yolunda Harbord Komisyonu’na daha önce iletildiği mesajları tekrarladi. Mustafa Kemal İngiltere’nin yardımını kati surette reddettiklerinin ve istediklerinin tek bir gücün, tercihan Fransa’nın nezareti olduğunun altını çizdi... Ekonomik ayrıcalıklara karşılıksa Fransa’dan İngiliz ve İtalyanların tahribatına karşı Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü tek yanlı olarak garanti altına almasını istiyordu”*³⁰⁸ demektedir.

Picot, yapılan görüşmelerde, açıkça Kilikya da dahil olmak üzere Suriye’yi müstemleke yapmak istediklerini söylemiştir³⁰⁹. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Kilikya için *“bedenimizin bir parçası”* diyerek bölgeye yönelik taleplerinden vazgeçmediklerini özellikle vurgulamıştır³¹⁰.

Yapılan görüşmeler süresince, Picot ve heyeti Adana’da bir Ermenistan kuramayacakları kanısına vardıkları için ekonomik ayrıcalıklar elde etmek şartıyla Adana’yı Türklere bırakmaya razı olmuşlardır. Picot, Fransa’nın Adana’da yalnız ekonomik çıkarlarının bulunduğunu, iktisadî ayrıcalıklara karşılık Maraş, Antep, Urfa havalisi ile beraber Kilikya’nın da Fransızlar tarafından boşaltılması ihtimalinin olduğunu, hattâ gizli tutulmak şartıyla, Paris Sulh Konferansında diğer devletler tarafından yapılmış olan işgallerin de kaldırılmasına çalışmalarının muhtemel bulunduğunu, şahsi mütalâası olarak beyan etmiştir³¹¹.

Picot, Fransızlar tarafından işgal edilen bölgenin boşaltılması ve Osmanlı

³⁰⁷ GEREDİ, Hüsrev Gerede’nin Anıları..., s.137.

³⁰⁸ C. Paul HELMREICH, *Sevr Entrikaları- Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi-* (Çeviren: Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul-1996, s.139.

³⁰⁹ TBMM GCZ , C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920) , Celse: 4, s.5.

³¹⁰ HELMREICH, *Sevr Entrikaları...* , s.139.

³¹¹ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.381 ; GEREDİ, Hüsrev Gerede’nin Anıları..., s.136.

Devleti'nin egemenliğini kabul etmeleri için, Kilikya'da iktisadî menfaatlerinin kabul edilmesini şart koşarak ayrıca şu önerilerde bulunmuştur³¹²:

1- Türk askerî birlikleri ve sivil yönetimi Kilikya'da bulunacak, yalnız güvenlik hizmetleri için polis örgütü Fransız gözetimi altında yeniden düzenlenecek, Jandarma Türk üniformasını giymek şartıyla Fransız subaylarının emrinde olacak.

2- Osmanlı yönetimine de azınlıklar hukukunu denetlemek üzere bakanlıklara birer Fransız danışman yerleştirilecek.

3- Fransız konsoloslarına fazla yetki verilecek.

4- Fransa tekelindeki tüm ekonomik ayrıcalıklarda Fransızlarla Türkler ekonomik işbirliği içinde olacak.

Hüsrev Gerede hatıralarında, “*Adana'nın boşaltılmasına karşılık, Fransız konsoloslarına fazla yetki verilmesi*” hususunun kabul edildiğini belirtirken³¹³, C. Paul Helmreich, “*Mustafa Kemal bunlardan sadece polis örgütüyle ilgili olanı benimsedi. İdari gözetim hususunu ancak Fransız temsilcinin bölgede özel bir çıkarı ya da etkisi varsa kabul edebilecekti. Ekonomik ayrıcalıklara karşılıksa Fransa'dan. İngiliz ve İtalyanların tahribatına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü tek yanlı olarak garanti altına almasını istiyordu*”³¹⁴ demektedir.

Picot'nun böyle cüretkâr davranmasının arkasında yatan sebep, Millî Mücadele hareketinin içinde bulunduğu zor durum ve buna bağlı olarak dış yardıma olan ihtiyaçtı. Yine bu görüşmelerden anlaşılabileceği üzere Picot'nun asıl kaygısı ekonomik ayrıcalıkları sağlam bir esasa bağlayabilmek ve o güvenceyi alabilmektir.

Mustafa Kemal, Picot'a, “*Bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir*” demiş ve vatanımızın bütünlüğü ve bu vatanda yaşayan milletimizin istiklâlini sağlamak için çalıştıklarını, bu nokta-i nazardan anlaşılabileceği üzere geldiğini belirtmiştir. Fransızlar için ise yalnız Kilikya meselesi olduğunu, bunun halli için iktisadî menfaatlerle ilgili hususları görüşebileceklerini söylemiştir. Picot da bölgenin boşaltılabileceği hakkındaki vaadini

³¹² GEREDİ, Hüsrev Gerede'nin Anıları..., s.136-137; HELMREICH, Sevr Entrikaları..., s.139.

³¹³ GEREDİ, Hüsrev Gerede'nin Anıları..., s.138.

³¹⁴ HELMREICH, Sevr Entrikaları..., s.139.

tatbik ettirebilmek için Paris'e gidince çalışmaya mecbur olduğunu ve sulh aktedinceye kadar³¹⁵ Türk tarafından Adana'da ve Urfa, Maraş, Antep'te millî örgütlenmesini eskisi gibi sürdürebileceğini ancak Fransızlar aleyhine silahlı bir isyan, bir saldırı yapılmamasını rica etmiştir³¹⁶.

Mustafa Kemal de netice itibarıyla, Picot'a: *"Şimdi Fransız işgalinde bulunan bölgelere bizim tarafımızdan kuvvet sevkile hiçbir harekette bulunmayacağız. Ancak sizin işgaliniz altında bulunan ve asayişinden, emniyetinden sizin mes'ul olduğunuz bölgeler vardır ki Kilikya, Maraş, Urfa hepsi dahil ve Fransızlar tarafından silahlandırılan Ermenilerin İslâm ahaliye tecavüz etmesi, onları katletmesi neticesi olarak vuku bulacak mukabelelerden, mukavemetlerden de hiç bir mes'uliyet kabul etmeyiz. Ve bu gibi vakaların önüne geçebilmek için siz derhal lâzım gelen tedbirleri yerine getiriniz"* diyerek ayrıca Picot'tan şu isteklerde bulunmuştu; daha önce kovulan Adana Valisinin yeniden göreve getirilmesi, Türk memurların görevlerinde devam etmeleri, İslam ahaliye tasallut eden Ermenilerin oradan uzaklaştırılarak bundan sonra teşvik edilmemeleri ve silahlandırılmamaları idi³¹⁷. Picot bu isteklerin yerine getirileceğine kati olarak söz vererek, bizim yararımıza yürürlüğe koyacağı uygulamaları şöyle sıralamıştır: *"Ermeni askerleri çekilecek, Adana Valisinin dönmesi için İstanbul'da girişimde bulunulacak. Türk memurlar küçümsenip aşağılanmayacak. Fransız askerlerinin bölgedeki sayısı artırılmayacak"*. Picot, verdiği bu sözlerden sonra *"Fransa seçimlerinde*

³¹⁵ TBMM GCZ, C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920), Celse: 4, s.6.

³¹⁶ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.381; GEREDE, *Hüsrev Gerede'nin Anıları...*, s.138-139.

Ali Fuat Paşa hatıralarında şunları yazmaktadır: *"Mösyö Picot, müstakbel Kilikya kurtuluş hareketimiz hakkında o kadar mübalâğalı şayialara inanmıştı ki, Mustafa Kemal Paşaya:-Türk-Fransız müstakbel dostluğu ve müşterek menfaati elinizdedir. Kilikya'ya doğru yürümekte olan millî ordularınızın bulundukları yerlerde kalmaları için derhal emir verirsiniz herşey esassından halledilmiş olacaktır.Fransız diplomatu bu talebi birkaç defa tekrarlamıştı.... Mustafa Kemal Picot'ya dönmüş:-Fakat benden mümkün olamayacak bir şey istiyorsunuz! Demişti. Bu cevap karşısında Picot şaşırılmıştı. Mustafa Kemal Paşanın arkadaşları da, madem ki bu kadar büyük millî ordularımız varmış da neden şimdiye kadar kendilerinden saklanmış olduğunu anlıyamamış gibi bir vaziyet almışlardı.*

Mustafa Kemal Paşa bu müsait havadan istifade ederek sözlerine devam eylemişti:— Milletin istiklâlî tehlikeye girdiği vakit millet, ordularını kendi toplar ve yalnız bir hareket tarzı kabul eder. O da kurtuluş uğrunda sonuna kadar kanını dökmek. Eğer Kilikya'da Türk'ün istiklâlini almak gibi bir niyetiniz olmadığını fiilen isbat edecek olursanız, bu orduların üzerinize yürüyerek sizinle muharebeye tutuşacaklarını zannetmem. Görüyorsunuz, istediğiniz şey hakikaten benim elimde değildir.

Mülâkatta hazır bulunan Mustafa Kemal Paşanın arkadaşları Türkçe olarak:-Paşam, bu kadar hüsnüniyetle vaadlerde bulunmuş olan Mösyö Picot'ya istikbal hakkında bir ümit verebilmek için ordularımızı durdurmaya gayret ederiz, gibi bir şeyler söyleyiniz. Müsterih olacaktır. Demişlerdi. Paşa ısrarla:- İstedikleri benim elimde değil, onun elindedir.Cevabını vermişti. Mösyö Picot, Mustafa Kemal Paşanın almış olduğu tavır ve verdiği cevaplar üzerine bir hayli düşünmüş, sonra:-Haklısınız, demişti. Avdetimde Kilikya'dan geçeceğim ve oradaki Fransız kumandanlarına Fransa'nın müstakbel siyasetini anlatacağım. Kan dökmemenin kendi ellerinde olduğunu hatırlatacağım". Bkz. Ali Fuat CEBESÖY, Millî Mücadele Hatıraları, s.306-307.

³¹⁷ TBMM GCZ, C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920), Celse: 4, s.6.

Clemenceau'nun iktidardan düşeceğini, seçimleri kendi yandaşı olduğu partinin kazanacağını, bu nedenle barış yapılırken isteklerini benimsetmede etkili olabileceğini"³¹⁸ söylemiştir. Daha sonra Picot, verdiği sözlerin yerine getirilmesi için Sivas'ta gereken kişilere tebligatta bulunmuştur³¹⁹.

Picot'nun verdiği bu sözlerden sonra, Mustafa Kemal de buna mukabil Fransızlar ve Ermeniler tarafından sebebiyet verilmedikçe, kendilerine karşı silahlı bir hareket yaptırmamaya çalışacaklarını, ancak bunun tersi durumda sorumluluğun kendilerine ait olacağını söylemiştir.³²⁰

Picot, yapılan bu görüşmelerden, Türk milletinin istekleri ile İstanbul hükümetinin siyasetinin birbirinden farklı şeyler olduğunu, Türk millî siyasetinin haklı ve meşru olduğunu, Türklerin millî gaye etrafında tamamıyla birleşerek azimle yollarına devam edeceklerini anlamış ve bu iyi izlenimlerle görüşmeleri tamamlamıştır³²¹.

Mustafa Kemal, Picot ile yaptıkları görüşmelerden şu sonuca ulaşıyordu; Fransızların doğuda Türkiye lehinde harekette kendilerini menfaatkâr görmekte oldukları ve Picot'nun kendileriyle temasının da, sırf millî görüşlerimizi anlamak amacıyla olup elde ettiği bilgilerle Paris'e gitmek amacına yönelik olduğu, idi³²².

Mustafa Kemal, daha sonra TBMM'nde Picot ile yaptığı görüşmeleri hakkında bilgi verdikten sonra güney cephesindeki durum hakkında şu yorumu yapmıştır: "*Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar memleketimizde azami iktisadi menfaatlerini temin etmek için devletimizin müstakil kalmasını, diğer bir ecnebi devletin taht-ı esaretinde bulunmamasını temin etmek cihetini kendi menfaatlerine en uygunu olarak görmekte ve her ikisi de bunu bize birçok münasebetlerle söylediler ve hâlâ da söylemektedirler*"³²³. Mustafa Kemal'in bu tahlilinde belirttiği esasın Fransızlarla Heyet-i Temsiliye döneminde başlayan bu ilişkilerin TBMM açıldıktan sonra devam edecek olan Türk-Fransız görüşmelerinde de esas olacağını ileride göreceğiz.

³¹⁸ GEREDİ, Hüsrev Gerede'nin Anıları..., s.138.

³¹⁹ TBMM GCZ , C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920) , Celse: 4 ,s.6; İzzet ÖZTOPRAK, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri (Birinci Bölüm)", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı:14, Ankara- Ağustos 1982, s.37.

³²⁰ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.381; GEREDİ, Hüsrev Gerede'nin Anıları..., s.138.

³²¹ CEBESÖY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.307.

³²² KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.381.

³²³ TBMM GCZ , C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920) , Celse: 4 , s.6.

Picot Heyeti, 7 Aralık 1919'da Sivas'tan ayrılmışlardır³²⁴. Mustafa Kemal, Picot ile görüşmelerinden hemen sonra, Fransız işgal bölgesinde Picot'a söz verdiği gibi, Fransızlar sebebiyet vermedikçe çarpışmaların durdurulması talimatını verecektir. Bu durum Picot'nun vaatleri ve istekleri üzerine idi. Her iki tarafta Kilikya'da geçici olarak askerî harekâtı askıya almayı kabul etmiştir.

Nitekim, Mustafa Kemal, Picot ile görüşmelerinden hemen sonra, 7 Aralık 1919 tarihinde 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği telgrafta, görüşme konularını anlatmakta ve “...Fransız işgal bölgelerinde eskisinden daha hararetle millî teşkilâtımızın gelişmesi ve yayılmasına çalışmak ve sonuç bildirilinceye kadar silahlı hiçbir saldırıya meydan verilmemek lâzımdır. İçişlerimize jandarma ve polisle müdahale gibi mütareke hükümlerine aykırı harekâtlarının hem hükümet ve hem de ahali tarafından usulü dairesinde şiddetle protesto edilmek suretiyle bir bekleyiş ve hazırlık vaziyetinde bulunmak siyasi maksadımıza bugün için en uygun düşecektir”³²⁵ demektedir.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Aralık'ta Urfa müftüsüne, 15 Aralık'ta da Urfa Mutasarrıfına Ermeniler ve Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe silâhlı bir tecâvüzde bulunulmamasına dair talimat vermiş, fakat millî birliği sağlamlaştırmaları ve millî teşkilatı kuvvetlendirmelerinin ihmal edilmemesini de tavsiye etmiştir³²⁶.

Mustafa Kemal'in millî örgütlenmenin devam ettirilmesini istemesi isabetli olmuştur. Zira Picot'nun Sivas'ta verdiği vaatlerinin gerçekleşmediğini ve bunların Fransa tarafından tutulmadığını görüyoruz. Fransızlar işgal ettikleri bölgelerden çekilmedikleri gibi, 1919 yılı sonlarında ve 1920 başlarında Urfa, Maraş, Antep ve bütün Adana cephesinde, Fransızlarla çarpışmalar tekrar başlamıştır³²⁷. Mustafa Kemal Picot'nun çarpışmaların durması yolundaki çalışmalarının samimiyetine inanmaktadır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi Picot, görüşmelerinin hemen akabinde Mustafa Kemal'in kendisinden isteklerini yerine getireceğine söz vermiş ve gereken yerlere de tebligatta bulunmuştur. Adana valisi de görevine dönmüş ve işler yoluna girer gibi olmuştu. Ancak bu görüşmelere rağmen kısa süre sonra Türk-Fransız ilişkilerinin gittikçe bozulduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi Fransız işgal birliklerine kumanda eden

³²⁴ GEREDE, Hüsrev Gerede'nin Anıları..., s.139.

³²⁵ KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, s.381.

³²⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, s. 143-144, 147-148.

³²⁷ BIYIKLIOĞLU, Atatürk Anadolu'da..., s.147.

Fransızların, Ermeni hamisi ve Türk düşmanı kişilerden oluşmasıdır. Bölgede Fransız ve Ermenilerin sebebiyet verdiği olayların devam etmesi sonucu, halk kendini savunmak durumunda kalmış ve Fransız işgal birlikleri Maraş ve Urfa'yı terk etmek zorunda bırakılmışlar, Fransızlar diğer bölgelerde de zor duruma düşmüşlerdir³²⁸.

Gerçi Picot, Kayseri'de ve Sivas'ta Ali Fuat ve Mustafa Kemal Paşalarla yaptığı görüşmelerinde, yakında başbakanlık makamına Briand'ın geleceğini, bundan sonra ilişkilerin yeni bir şekil alacağını vurgulamasına rağmen seçimlerde, Hükümeti 20 Ocak 1920'de Millerand kurmuş, Briand ancak 16 Ocak 1921'de başbakan olabilmıştır³²⁹. Türk Fransız antlaşması da ancak onun hükümeti döneminde yapılabilecekti.

Picot, Sivas'tan ayrılışından birkaç gün sonra İstanbul'dan gönderdiği bir mektupta şunları yazmaktaydı: *“Ateşli bir vatanperverlikle, milliyetçi liderler tam bir Türkiye istemektedirler, ama bunu kendi imkânları ile gerçekleştirememektedirler. Ne kadar yabancı düşmanı olursa olsunlar, bu halde yabancı işbirliğini kabule hazırdırlar... Öyleyse, ülkelerini budamaya başlamak kaydıyla, sadece Fransa, onlara faydalı bir biçimde yardıma muktedir görünmektedir... Maalesef burada, bu ülke ile bağı olmayan dünyadan ayrı İstanbul'da, fildişinden bir kulede yaşanmaktadır”*³³⁰.

Sivas'ta görüşmelerinden kısa bir müddet sonra Picot, Fransa'nın yarı resmî gazetesi olan Le Temps'a, Türk millî hareketi lehine başmakaleler yazmıştır³³¹.

Mustafa Kemal ile Georges Picot arasındaki görüşmelerin olumlu bir sonuç verdiği söylenemez. Bununla birlikte evvelce Fransız Yüksek Komiseri olan Picot'nun Sivas'a kadar giderek Millî Mücadele'nin lideri ile görüşmesi, Fransa'nın, Mustafa Kemal'in gücünü önemseyişini ve bir an önce uzlaşma yolları aradığını belgelemektedir. Bu durum doğal olarak Heyet-i Temsiliye'nin itibarını yükseltmiştir. Mustafa Kemal Paşa-Picot görüşmesi, gizlilik içinde yapılan yarı resmî bir görüşme niteliğinde olsa da, Millî Mücadele döneminde oluşturulan Türk-Fransız ilişkilerinin ilk adımıdır. İlk kez İtilâf

³²⁸ TBMM GCZ , C.1, İ: 1, 24 Nisan 1336 (1920), Celse: 4, s. 6.

“Anadolu'yla temasa geçilmiş olmasına rağmen, Fransız ve Ermeni kuvvetleriyle Türkler arasındaki savaş devam etmekteydi. Fransa, 10 Şubat 1920'de Maraş'dan, 11 Nisanda Urfa'dan, 8 Şubat 1921'de de Antep'ten çekilirken, Kilikya'yı elde tutamayacaklarını anlamışlardı”. Bkz. KÜRKÇÜOĞLU, **Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, s.114.

³²⁹ Sina AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri...**, C.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998, s.235 dipnot bilgisi.

³³⁰ JEVAKHOFF, **Kemal Atatürk Batı'nın Yolu**, s.115.

³³¹ CEBESÖY, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.307.

Devletleri'nden önemli bir temsilciyle yapılan bir görüşme olması münasebetiyle de önemlidir. Fransa'nın, millî akımı gayriresmî de olsa tanıdığı anlamına gelmektedir. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa-Picot görüşmelerinden olumlu bir sonuç alınamamış ise de, Ankara Antlaşması'na giden görüşmelerin başlangıcı bu görüşmeler olmuştur.

Mustafa Kemal-Picot görüşmesinin nedenlerini inceleyecek olursak Fransızların politik kaygılarının yanında ekonomik kaygılarının da önemli rol oynadığını görebiliriz. Bu görüşmede Picot, Kilikya bölgesinde kendilerine sağlanacak olan iktisadî ayrıcalıklara karşılık; Maraş, Antep, Urfa ve Kilikya'nın boşaltılmasının mümkün olabileceğini Mustafa Kemal'e söylemiştir. Mustafa Kemal de, Fransızların iktisadî menfaatleriyle ilgili hususları görüşebileceklerini söylemiş ve dolayısıyla Picot'nun taleplerini kabul eder görünmüştür. Şüphesiz, Mustafa Kemal bunu Fransızları itilâf cephesinden uzaklaştırmak, İngiltere ile aralarında rekabet oluşturmak için yapmıştır. Kaldı ki Picot'a Erzurum ve Sivas Kongresi beyannamelerinin maddeleri okunmuş ve özellikle 7. madde üzerinde durulmuştur. Bu şartlara Fransa uyarsa onlardan yardım kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Bilindiği gibi bu maddeye uyan herhangi bir devletin yardımı kabul edilebilecekti. Ancak Picot'nun ileri sürdüğü isteklerin kabul edilmesinin elbette imkanı yoktu ve kaldı ki Fransızlara verilen hiçbir menfaat de bulunmamaktadır.

Mustafa Kemal'in İngiltere'ye karşı Fransa etkenini kullanması, daha başından itibaren beklenen faydayı sağlayacaktır. Gerçekten de, Mustafa Kemal - Picot görüşmesi, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda endişeyle karşılanmıştır. İstanbul'dan İngiltere Harbiye Bakanlığı'na gönderilen 1.7861 sayılı 23 Aralık 1919 tarihli gizli yazıya, Dışişleri Bakanlığı'nda D.G. Osborne tarafından düşülen notta, "*Fransızları takiben niçin biz de Mustafa Kemal'den mülâkat istemeyelim?*" diye soruluyordu. George Kidston ise şöyle diyordu: "*En iyisi, yalnız kendisiyle temas etmeli. Albay Rawlinson oraya gidince kendisiyle temasa geçmesi bekleniyordu. Albayın kendi arzusu üzerine Erzurum'a gidip gitmediğini Harbiye Bakanlığından öğrenmeye çalışıyorum*". Fakat, bu düşüncelere rağmen İngiltere'nin Mustafa Kemal'e karşı tutumunu değiştirmesi için 1919 sonu henüz erkendir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransızların, bu girişimleriyle

“başlarına neler geleceğini anlamadıkları” görüşündeydi³³².

İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, İstanbul’a gönderdiği 4 Ocak 1920 tarihli muhtırasında Picot’nun Sivas seyahatini Fransa’nın Irak, Arabistan, İran, Afganistan ve Hindistan’dan oluşan Doğu İslam Âlemine karşı Suriye’den Fas’a kadar uzanan bir Batı İslam dünyası kurmak niyetinde olduğu ve bu kurulan batı İslam dünyasının koruyucusu ve başı olmak istediği şeklinde yorumlamıştır. Curzon buna meydan verilmemesi gerektiğini belirtirken, “Avrupa’nın hayatını 500 yıldan beri bozan bir meseleyi kökünden çözmek için elimize geçen fırsatı kaçırmamalıyız”³³³ demektedir.

³³² Ömer KÜRKÇÜOĞLU, *Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara-1978, s.114; SONYEL, “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet-II-”, s.329.

³³³ BIYIKLIOĞLU, *Atatürk Anadolu’da...* , s.147 dipnot bilgisi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN TBMM'NİN AÇILMASINDAN BÜYÜK TAARRUZA KADAR YABANCILARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.1-MUSTAFA KEMAL PAŞANIN FRANSIZLARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.1.1-Mustafa Kemal Paşanın Robert De Caix ile Temas ve Görüşmeleri

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi Georges Picot'nun 4 Aralık 1919'da Sivas'a gelerek 5 ve 6 Aralık tarihlerinde yaptıkları görüşmelerde Mustafa Kemal'e, Adana'da kendilerine sağlanacak ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Maraş, Antep, Urfa havalisi ile beraber Kilikya'nın da boşaltılması ihtimali olabileceğini söylemesine karşın görüşmelerden hiçbir netice çıkmamış aksine kısa bir süre sonra Fransızların işgal etmiş olduğu bölgedeki Fransız komutan ve idarecilerin yanlış tutumları, bölgedeki çatışmaları daha da şiddetlendirmiştir. Neticede Fransızlar 11-12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920'de de Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Antep'te çok ciddi bir Türk direnişiyle karşı karşıya kalan Fransızlar Toroslar ve Adana ovasında büyük kayıplar vermişlerdir³³⁴.

Fransızların millî kuvvetlerimizce kuşatma içinde kalmaları ve her geçen gün millî kuvvetlerimizin daha da güçlenerek, nizami kıtalarla da takviye edilmeleri³³⁵ Fransızların Kilikya'yı elde tutamayacaklarını anlamalarına sebep olmuştur. Daha sonra da belirteceğimiz gibi, Fransızların asıl korktukları diğer bir nokta da Suriye'de Arap millî direnişinin giderek daha da güçlenmesi ve Mustafa Kemal'in bunları desteklemesidir.

Bu durum üzerine Fransızlar, çeşitli temsilcileri kanalıyla Mustafa Kemal ile temas kurmak mecburiyetinde kalmışlar ve 1920 Şubat'ında, güney cephesinde Türklerle Fransızlar ve Ermeniler arasında çatışmalar devam ederken “*Amiral de Bon*” aracılığıyla Karadeniz limanlarından uygun görülecek birisinde İngilizlerden gizli olarak, Mustafa Kemal ile görüşmek istemişlerdi. Ancak Mustafa Kemal görüşmenin gerçekleşmesi için Fransızların Kilikya, Maraş, Antep ve Urfa'yı boşaltmalarını şart koşmuş ve buna

³³⁴ Bige YAVUZ, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000, s.207.

³³⁵ TBMM GCZ, C.1, İ: 8, 1 Mayıs 1336(1920) , Celse: 4 , s.7-8 ; KANSU, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar...*, C.II, s.579.

uydukları takdirde Amiralın Ankara'ya gelmesi şartıyla kendileriyle siyasî ve iktisadî müzakereler yapılabileceğini bildirmişti³³⁶, ancak neticede bir uzlaşma sağlanamamıştı.

Gelişen bu olaylar neticesinde Fransızlar 1920 Mayısından itibaren ciddi bir şekilde Mustafa Kemal ile ilişki kurma ve görüşme yollarını aramaya başlamışlardır³³⁷.

Bu arada İstanbul'da Fransız banka müdürü olan ve Fransız ajanı olduğu sanılan M. Savoy, kendisini önceden tanıdığı eski Van Valisi Mebus Haydar Beyi, Türk milliyetçileriyle uzlaşma isteğinde bulunan Gouraud ile görüşme yapmak üzere Beyrut'a gitmeye ikna etmişti. Haydar Bey, Binbaşı Reşit, Şevket Bey, Mazhar Müfit Bey ile M. Savoy'dan oluşan heyet İstanbul'dan hareket ederek Mart ayının ikinci yarısında Beyrut'a varmıştı. Fransız Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud güneyde süregelen çatışmalar konusunda Haydar Bey ile uzlaşmaya varmak istediye de, Haydar Bey bu konuda yetkili olmadığını ileri sürerek, görüşmelerin Ankara ile sürdürülmesini önermişti. Bunun üzerine Gouraud, Antalya'ya gönderdiği M. Savoy ve Haydar Bey aracılığıyla Mustafa Kemal ile telgraf yazışmasına girerek kendisinin Genel Sekreteri olan Robert de Caix başkanlığında bir heyetin görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gönderilmesi için onay almıştır³³⁸.

Bu temasların ardından, Robert de Caix başkanlığındaki asıl heyetin gelmesinden önce, ön görüşmeler yapmak üzere iki kişiden oluşan bir Fransız heyeti Ankara'ya gelmiştir. Böylelikle 1920 Mayıs başlarında, her iki hükümet arasındaki ilişkilerin yeniden başladığını görüyoruz. Mustafa Kemal Nutuk'ta şunları söylemektedir: *“Fransızlar, 1920 Mayısından başlayarak bizimle ilişki kurma ve görüşme yollarını aradılar. Önce, Ankara'ya İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil geldi. Bunlar önce İstanbul'dan Beyrut'a gitmişler. Eski Van milletvekili Haydar Bey bunlara kılavuzluk ediyordu. Bu buluşma ve görüşmelerimizden işe yarar bir sonuç çıkmadı”*³³⁹.

Bu konuyla ilgili ayrıntıları, Mustafa Kemal'in, Büyük Millet Meclisinin 1 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumunda yaptığı konuşmasından anlamaktayız. Burada Türk-Fransız

³³⁶ KARABEKİR, **İstiklâl Harbimiz**, s.456. Kâzım Karabekir, görüşme talebini şöyle yorumlamaktadır: *“Zannediyorum ki Fransız amirali fırsat bulursa Mustafa Kemâl Paşayı gemisine davetle kaçırmak plânını kurmuş olacak! Bu olmasa dahi İstanbul hükümetine ve Meclise karşı ‘Siz hiç vaziyetindesiniz’, şeklini göstererek İstanbul ile Ankara’yı çarpıştıracak...”*. Bkz. Aynı eser, s.456-457.

³³⁷ **Nutuk-Söylev**, C.II, s.608.

³³⁸ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s.88 ; SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s.70 ; KANSU, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar...**, C.II, s.579.

³³⁹ **Nutuk-Söylev**, C.II, s.608-609.

ilişkilerinden söz ederken, Ankara'ya gelen kişiler hakkında şunları söylemiştir: “*Fransa tarafından bizimle mülâkat etmek üzere Müsyü Alber Saro** namında bir zat bu gün buraya vasil olmuştur. Buraya gelmeden evvel bazı rüfekarımız Beyruta gitmişlerdir. Orada Suriye ve İrakin heyeti umumiyesini idare eden General Desperey ile görüşmüşlerdir. Bugün müzakerede bulunduk. Yarın devam edeceğiz. Müzakerenin heyet-i umumiyesini size arz etmeği muvafık buluyorum”³⁴⁰. Buradan anlaşıldığına göre Nutuk'ta bahsi geçen binbaşı, Alber Saro olmalıdır.

Aynı oturumda Mustafa Kemal o gün gelen Alber Saro ile ilk görüşmeleri hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, Alber Saro bir anlaşma zemini hazırlamakla görevlendirilmiştir. Eğer zemin hazırlanırsa asıl anlaşma için bir Fransız heyeti gelmek için hazır bulunmaktadır. Alber Saro TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e, Fransa'nın işgallerinde haklı olduğunu fakat Ankara Hükümetiyle de anlaşmak istediklerini söylemiş, Mustafa Kemal de Fransızların işgallerinde haksız olduğunu belirterek, “*Bizim için yalnız bir Kilikya meselesi yoktur. Mevcudiyetimizin heyeti umumiyesinin muhafazası meselesi vardır*” demiştir. Alber Saro, Mustafa Kemal'e Fransa'nın Ankara Hükümeti'yle anlaşabilmek için içinde ağır hükümleri olan bazı teklifler ileri sürmüştür. Fransızların Ankara Hükümeti'yle olan bu teması İngilizlerden gizli olarak yapılmıştı³⁴¹. Fransızların teklifleri, zabıtlara kaydedilmediği için bilgi sahibi olamıyoruz. Daha sonraki günlerde neler görüşüldüğü konusunda da bir bilgi yoktur. Ancak Mustafa Kemal'in Nutuk'ta belirttiğine göre, bu buluşma ve görüşmelerden işe yarar bir sonuç çıkmamış³⁴² bir anlaşma zemini oluşmamıştır.

Fransızlar, Mayıs başındaki bu temaslarında Ankara'dan istediklerini elde edemeyeceklerini anladıklarında, Robert de Caix başkanlığındaki heyetin Ankara'ya gönderilmesini erteleyerek görüşmelerde koz olarak kullanmak amacıyla güneyde tekrar saldırıya geçmişlerdi. Ancak bu saldırılar sırasında başarısızlığa uğrayarak çok sayıda Fransız er ve subaylarının millî kuvvetlerimiz tarafından esir edilmesi üzerine General

* Bige Yavuz, Alber Saro olarak bahsedilen zatın M. Sarrault, olduğunu yazmaktadır. Bkz. YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s.88.

³⁴⁰ TBMM GCZ, C.1, İ: 8, 1 Mayıs 1336(1920), Celse: 4, s.8.

³⁴¹ TBMM GCZ, C.1, İ: 8, 1 Mayıs 1336(1920), Celse: 4, s.8.

³⁴² Nutuk-Söylev, C.II, s.608-609.

Gouraud, Fransız heyetinin bir an önce Ankara'ya hareket etmesi emrini vermiştir³⁴³.

Bunun üzerine yola çıkan, Suriye Olağanüstü Yüksek Komiseri General Gouraud'nun Genel Sekreteri Robert de Caix*, M. Savoy ve Labonne'dan oluşan heyet 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelmiştir³⁴⁴.

Ertesi gün Fransız heyeti, TBMM binasında Mustafa Kemal ile ilk görüşmesini yapmıştır. Bu görüşmede, heyet Başkanı Robert de Caix, Fransızların zor durumda bulundukları yalnız Maraş ve Antep'le ilgili olarak görüşmek yetkisine sahip olduğunu ileri sürünce, Mustafa Kemal, tüm Kilikya sorunundan başka bir konuyla ilgili görüşmelerde bulunmaya karşı çıkmış, Robert de Caix'nin tutumunda direnmesi üzerine, yarım saat sonra görüşmeler kesintiye uğramıştır³⁴⁵.

Mustafa Kemal ve arkadaşları bu görüşmeleri yaparken heyetin neden geciktiğini çok iyi biliyorlardı. Bu süre zarfında Fransızlar güneydeki saldırılarında başarıya ulaşırlardı ellerinde bir koz olarak geleceklerdi. Fakat güneyde kaybedince şimdi koz BMM'nin eline geçmişti. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu durumun neticesi olarak Fransa'yı tüm Kilikya sorunuyla ilgili bir anlaşma yapmaları yönünde uyarıyordu³⁴⁶.

22 Mayıs sabahı Fransız kurulu tekrar Mustafa Kemal ile görüşmeye gitmiş, Heyet Başkanı Robert de Caix, bir gün önce gizli tuttuğu, *“Tüm Kilikya sorunuyla ilgili olarak resmî görüşmelerde bulunabilmesi için kendisine General Gouraud tarafından yetki verildiğini gösteren”* güven belgesini Mustafa Kemal'e vermiştir. Bunun üzerine başlanılan uzun görüşmelerde³⁴⁷ ana mesele Fransızların tahliye etmeleri gereken bölge olmuş ve Fransız heyeti en nihayet bütün Kilikya'nın tahliyesinden bahsetmiş, Antep ve civarındaki arazinin tahliyesinden bahsetmekten kaçınmıştır. Çünkü Fransızlar bu bölgenin Suriye'ye ait olduğunu iddia ediyordu. Mustafa Kemal ise kendileri için yalnız bir Kilikya meselesi olmadığını, bir güney hududu meselesi olduğunu, Fransız işgalindeki millî sınırlarımız içinde olan, kendileriyle çatışma içinde olduğumuz tüm

³⁴³ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 70.

* Nutuk'ta “Mösyö Düke” olarak geçmektedir. Anlaşılan Mustafa Kemal “de Caix” adını söyleniş şekliyle Nutuk'ta vermiştir. Ayrıca bilindiği gibi Nutuk'un aslı Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Nutuk'un aslından yeni harflere naklinden dolayı da bu durum kaynaklanmış olabilir. Bkz. *Nutuk-Söylev*, C.II, s.608.

³⁴⁴ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri...*, s. 89.

³⁴⁵ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.70-71.

³⁴⁶ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.71.

³⁴⁷ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.71.

topraklarımızın boşaltılmasını açık ve kesin olarak istemiştir. Bunun üzerine Sis ve Pozantı'nın yanında Antep'i de tahliye etmeye razı olan heyet, millî sınırlarımızı tamamen tahliye konusunda görüşme yetkisine sahip olmadıklarını belirtmişler, daha esaslı bir anlaşma imzalayabilmek için Paris'e giderek hükümetlerine danışmak ve yetki almak zorunda olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayı Paris'e gidip gelmek için, önce bir mütareke anlaşması yapılmasını önermişler, bunun üzerine 23 Mayıs'ta yirmi gün sürecek bir mütareke şartları üzerinde anlaşmaya varılmıştır³⁴⁸.

Mütarekede bazı önemli siyasî maddeler bulunduğundan, Robert de Caix, mütareke yürürlüğe girmeden önce Paris'e bildirilerek izin alınması gerektiğini öne sürmüş, önerisinin kabulü üzerine Fransız heyeti, 23 Mayıs'ta İstanbul'a hareket etmiş ve buradan mütareke şartları hakkında Paris'e bilgi vermişti. Fransız yönetiminin mütareke şartlarını onayladığı, 28 Mayıs'ta Amiral Lebon tarafından Bursa'dan Ankara'ya bildirilmiştir³⁴⁹.

23 Mayıs 1920'de imzalanan mütarekeye göre, 29/30 Mayıs gecesinden başlamak üzere³⁵⁰, Yirmi gün müddetle iki taraf arasında çatışmalar durdurulacak. Bu müddetin ilk on günü zarfında Antep şehriyle, Sis ve Pozantı Fransız askerî birliklerince tahliye olunacak. Savaş esirleri ile diğer tutuklular karşılıklı değiş tokuş edilecek, Fransızların tahliye edecekleri bölgelerdeki Fransız kuvvetlerinin Adana ve Tarsus'a salimen girmelerine izin verilecekti³⁵¹. Ayrıca, Kilikya'da Fransız işadamlarına ve yönetimine ayrıcalık tanınacak, buna karşılık olarak Fransızlar, Türk millî cereyanına karşı hiçbir davranışta bulunmayacak; bu akımın siyasî amaçlarını gayriresmî olarak destekleyeceklerdi³⁵².

Büyük Millet Meclisi'nde kimi mebusların karşı çıkmasına rağmen, Mustafa Kemal'in, Fransız heyeti ile yapılan yirmi günlük mütarekeyi kabul ile sağlamak istediği askerî ve siyasî hedefler şöyleydi³⁵³:

³⁴⁸ **TBMM GCZ**, C.I, İ: 21, 29 Mayıs 1336(1920), Celse: 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985, s.47; **Nutuk-Söylev**, C.II, s.610-611; SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s.71.

³⁴⁹ SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s.71.

³⁵⁰ İsmail SOYSAL, "*Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)*", **Belleten**, C. XLVII, Sayı: 188, TTK. Yay., Ekim-1983/ Ankara-1984, s.962.

³⁵¹ **TBMM GCZ**, C.I, İ: 21, 29 Mayıs 1336(1920), Celse: 2, s.44. (İsmet İnönü yaptığı konuşmasında, Pozantı ve Sis'in mütareke yürürlüğe girmeden, millî kuvvetlerimizce Fransızların elinden cebren alındığını, Adana ve başka yerlerin de tahliyesinden başka çareleri olmadığını göstereceklerini, söylemiştir. Bkz. Aynı eser, s.43.)

³⁵² SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s.71-72; SOYSAL, "*Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)*", s.962.

³⁵³ **TBMM GCZ**, C.I, İ: 21, 29 Mayıs 1336(1920), Celse: 3, s.46; **Nutuk-Söylev**, C.II, s.610-611.

1- Adana bölgesinde ve cephelerinde bulunan ve bir bölüm askerle de desteklenen millî kuvvetleri takviye etmek ve düzene sokmak.

2- Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti henüz İtilâf Devletleri'nce tanınmamıştı. İtilâf Devletleri ülkemizle ilgili meseleleri, İstanbul Hükümeti ile halletmeye çalışmakta idiler. Bundan dolayı, Fransızların İstanbul Hükümetini bir yana bırakıp Ankara'ya bir heyet göndererek bizimle görüşmeleri ve bu heyetin şifahî beyanatlarında ve göndermiş oldukları telgraflarda daima Türkiye Büyük Millet Meclisi ibaresini yazmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine hitap etmiş olmaları ve mütarekeye de bu suretle imza koymaları o gün için sağlanması önemli bir siyasal başarı idi.

Mustafa Kemal, mecliste yapmış olduğu konuşmasında; Fransızların bu mütarekeyi kabul etmekle, gerçekten bizimle anlaşma yapmak amacıyla olduklarını gösterdiklerini, çünkü bizimle uğraşmalarının menfaatlerine aykırı olduğunu, buna mukabil Suriye'deki çıkarlarını azami derecede temin etmek istediklerini belirtmiştir. Fransa'yı bizimle anlaşmaya iten asıl sebebin bu olduğunu, anlaşma sağlanırsa *“Fransa'nın Suriye'deki menfaatlerinin ihlal edilmesine belki biz de maddeten muhalefet etmekten”* kaçınacağımızı³⁵⁴ söylemiştir.

Fransızlarla yapılan bu mütareke aynı zamanda Fransızların TBMM Hükümeti'ni dolaylı olarak tanıdıklarının göstergesidir. TBMM'nin ilk siyasî teması Fransızlar ile olmuştur. Mustafa Kemal, Fransızlarla 20 günlüğüne de olsa bir mütareke imzalayarak esas amacına gittikçe yaklaşıyordu. Ayrıca bu mütareke ile Fransa, Türkiye hakkındaki politikasında giderek İngilizlerden ayrı düşmeye başlayacak ve sonunda iki ülkenin ilişkilerinde soğumaya neden olacaktır. Nihayetinde Mustafa Kemal, Fransa'yı kendi safına çekmeyi başaracak ileride Ankara Anlaşması ile Türk-Fransız dostluğunun temelleri atılacaktır.

Mustafa Kemal, Fransızların Suriye'deki çıkarlarını temin etmek için kendisiyle anlaşmak zorunda olduklarını çok iyi bir şekilde biliyordu. Ancak, Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan ve 30 Mayıs 1920 tarihinden itibaren 20 gün süre için geçerli olan ateşkes, Fransızların 8 Haziran 1920 günü Karadeniz Ereğli'sini işgal etmeleriyle son buluyordu. Bununla yetinmeyen Fransızlar 18 Haziran 1920'de

³⁵⁴ TBMM GCZ, C.1, İ: 21, 29 Mayıs 1336(1920) , Celse: 3, s.47.

Zonguldak'ı işgal etmişler, ancak karşılaştıkları Türk direnişi karşısında 19 Haziran 1920'de Karadeniz Ereğli'sinden atılarak kasabayı boşaltmak zorunda kalmışlardır³⁵⁵. Mustafa Kemal Nutuk'ta, Fransızların, ateşkes anlaşmasının süresi bitmeden Zonguldak'ı işgal etmekle, anlaşmanın yalnız Adana bölgesi için olduğunu göstermek istediklerini, ancak Fransızların bu işgali üzerine ateşkes anlaşmasını bozmayı gerektirir saydıklarını ve netice itibariyle de Fransızlarla anlaşmaya varılmasında bir süre daha gecikildiğini söylemektedir³⁵⁶. Böylece Fransızlar ile Ankara Hükümeti arasındaki anlaşma, Ankara Antlaşması'na kalmıştır.

³⁵⁵ Adil DAĞISTAN, **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-1992, s. 36.

³⁵⁶ **Nutuk-Söylev**, C.II, s.610-611.

3.1.2- Mustafa Kemal Paşanın Fransız Gazeteci Yazar Berthe Georges Gaulis ile Temas ve Görüşmeleri

Tanınmış bir Fransız kadın yazarı olan Berthe Gaulis (1870 - 1950) İstanbul'a ilk defa Le Temps gazetesi muhabiri olan Eşi Mösyö Georges Gaulis'le beraber 1896 yılında gelmişti. İstanbul'da bir de kızları dünyaya gelen Gaulis çifti, burada 1912'ye kadar kalmışlardır. 1912'de eşi Georges Gaulis'in ölmesi üzerine İstanbul'da sıkıntıya düşen Berthe Gaulis, gazeteciliğe başlamış ve bu alanda kısa zamanda ün kazanmıştır³⁵⁷. Fakat Birinci Dünya Savaşı patlak verince Berthe Gaulis Fransa'ya dönmek durumunda kalmıştı³⁵⁸.

Savaşın neticelenmesiyle savaş öncesi ayrıldığı İstanbul'a 21 Eylül 1919 tarihinde yine bir gazeteci olarak geri dönen Berthe Gaulis³⁵⁹ Anadolu'ya gitmek istiyordu. Bunun imkânlarını ararken daha sonra Türkiye Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Bey ile temas etmek imkanını bulmuştur. Berthe Gaulis Tevfik Beye Millî Mücadele hareketini haklı bulduğunu, bu yüzden Türk davasını gazeteci olarak dünyaya duyurmak istediğini, ancak bu hususta daha geniş bilgiye sahip olabilmek için Anadolu'da milliyetçi liderlerle görüşmesi gerektiğini belirtmişti. Tevfik Rüştü Bey bunun üzerine kendisine yardımcı olmuş ve böylelikle, Madam Gaulis, *“İngilizlerin kontrolü altında bulunan, fakat süngülü İngiliz neferlerinin gelip gidene hiç de aldırış etmedikleri Haydarpaşa garında trene binerek”*, milliyetçilerin kontrolünde bulunan Eskişehir'e hareket etmiştir³⁶⁰.

Berthe Gaulis, Eskişehir'de vali ve belediye erkanı tarafından karşılanmıştı. Gaulis'in ifadesine göre ilk gün etrafına toplananlar *“Neden Fransızlar bize karşı? Biz onlara ne yaptık ki?”* demek ve *“Biz yalnız hür yaşamak, rahat nefes almak, çalışmak istiyoruz. Bu fazla bir şey mi?”* diye sorarak yaşanan duruma bir mana veremediklerini ortaya koymaktadırlar. Daha sonra, Eskişehir yakınlarında bir köyde Ali Fuat Paşa ile görüşen Berthe Gaulis'i, Ali Fuat Cebesoy ve subayları Anadolu'da Yunan mezalimini

³⁵⁷ Şevket RADO, “Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.39, Sayı:1-4, Temmuz-1980 Eylül-1981, s.65 ; Yahya AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK. Yay., Ankara-1988, s.57; Naşit ULUĞ, “*Millî Mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri*”, s.12.

³⁵⁸ RADO, “Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, s.65.

³⁵⁹ RADO, “Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, s.65.

³⁶⁰ RADO, “Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, s.67.

gözleri ile görmesi için kendisini harp bölgesinde dolaştırmışlardır³⁶¹.

Harp bölgelerindeki bu gezintiden sonra Berthe Gaulis, Refet Paşa ile görüşmek için Konya'ya doğru yola çıkmıştır. Ali Fuat Paşadan sonra, Refet Paşa ile de görüşen Berthe Gaulis'in bu görüşmelerden ve gezilerinden elde ettiği izlenimler sayesinde *"Türklerin vatanlarını düşman istilasından kurtarmaktan başka hiç bir şey istemediklerini"* anlatan ilk yazısı 11 Kasım 1919'da Fransız gazetesi Journal De Débat'da çıkmış ve bunu başka yazıları izlemiştir³⁶².

Berthe Gaulis, Türkiye'den ayrıldıktan bir yıl sonra, 1920 yılının Aralık ayında Fas'a gitmiştir³⁶³. Gaulis'in, Mareşal Lyautey ile yakın ilişkileri vardı. Bu münasebetle *"Berthe Gaulis'i sadece bir gazeteci olarak da görmemek yerinde olacaktır"*³⁶⁴. Berthe Gaulis Fas'ta kaldığı müddette edindiği izlenimleri şöyle aktarmaktadır: *"Türk milliyetçilerinin askerlik ve siyaset bakımından teşkilâtına burada vâkıf olmayan yoktu. Hattâ Mustafa Kemal ile, biraz Bolşevikliğe yönelir gibi davrananlar arasındaki ayrılığı bile öğrenmişlerdi. Herkes, nizam ve itidal partisinin şefi, Mustafa Kemal'in tarafını tutuyordu. Hatta Faslılar hep bir ağızdan, İstanbul'la birlikte, halifelik ve sultanlık İstanbul'da kalmak üzere, tam bir Türkiye isteriz. Yoksa, devamlı bir barış sağlanamaz ve barut tütmekte devam eder..."*³⁶⁵.

O zaman Fas, Tunus ve Cezayir Fransa'nın sömürgesiydi. Fas'ta Fransız Mareşali Lyautey, bölgedeki halkın da temayülüne uygun olarak, Fransa'nın Türkiye ile ilişkilerini yoluna koyması kanaatini taşıyor, bu hususta özellikle Madam Gaulis'ten aldığı bilgilerin ışığında Türk davasının İslam dünyası üzerindeki etkilerini değerlendirip hükümetine bildiriyordu. Anadolu savaşının sonucuna göre Fransa, Avrupa ve Akdeniz politikasını yeniden düzenlemek zorunda kalacaktı³⁶⁶. Fransızlar bu şekilde, sömürgeleri altında tuttuğu İslam aleminin de sempatisini kazanmış olacaktı. Nitekim Türk-Fransız ilişkilerinin gelişmesinde bunun önemli bir unsur olduğunu, Mustafa Kemal Paşanın Fransızlarla olan tüm münasebetlerinde görmek mümkündür.

Berthe Gaulis'in İstanbul ve Anadolu'yu ilk ziyaretinden sonra neşrettikleri ve

³⁶¹ RADO, "Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis", s. 68-69.

³⁶² RADO, "Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis", s. 68-69.

³⁶³ M. Ertuğrul DÜZDAĞ, **Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler**, İz Yayıncılık, İstanbul- 1991, s.122.

³⁶⁴ RADO, "Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis", s.67.

³⁶⁵ DÜZDAĞ, **Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler**, s.122.

³⁶⁶ AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu...**, s.64-65.

faaliyetleri, artık kendisinin Türk dostu olarak görülmesine neden olmuştur. Bu nedenle de Anadolu içinde önemi artmıştır. Millî hareketi daha iyi tanımak isteyen Berthe Gaulis, “*Beş Fransız gazetesi adına*”³⁶⁷, 11 Şubat 1921’de İstanbul’a tekrar gelmiştir³⁶⁸. Berthe Gaulis, Berthe Gaulis’in, bu kez Anadolu’ya geliş nedeni Ankara’ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmekti. Kendisinin Türk davası için yaptığı neşriyat bu yolu ona açmıştı. Şüphesiz Türk Fransız ilişkilerinin yoluna girmeye başladığı bir devirde gelmesi de bir tesadüf değildi.

İstanbul’da 15 Mart’a kadar kalan Berthe Gaulis, vapurla, 20 Mart’ta Antalya’ya gelmiş, buradan kendi ifadesiyle bin kilometrelik bir yolculuktan sonra Burdur’a gitmiştir³⁶⁹. Gaulis, Burdur’dan 14 Nisan 1921’de Mustafa Kemal Paşaya şu telgrafi göndermiştir: “*Sizi bir kez daha Türkiye’nin kurtarıcısı yapan büyük askeri başarı için en hararetli tebriklerimi sunmama izin veriniz Paşam. Ankara’ya gitmek üzere 6 Şubatta Paris’ten yola çıktım. Şartlar elvermedi, ivedi kişisel işlerim beni Paris’e dönmeye zorluyor. Sizinle görüşmek ve konuşmak şerefine kavuşmamamın derin üzüntüsüyle geri döneceğim. Çok canım sıkıldı. Ama şimdiki olayların mutlu biçimde sonuçlanmasından sonra sizi yakında Avrupa’da görmek zevkine kavuşacağımı umuyorum. Size hayranlık ve sempati duygularımı iletmeden Anadolu’dan ayrılmak istemiyorum Paşam*”³⁷⁰.

Berthe Gaulis’in bu saygı ve hayranlık dolu ifadelerle yazdığı tebrik telgrafına, TBMM Başkanı Mustafa Kemal, cevaben Ankara’dan 17 Nisan 1921’de Berthe Gaulis’e şu telgrafi göndermiştir: “*Nâzik telgrafınız ve ordularımızın kazandığı son zafer dolayısıyla bana gönderdiğiniz tebrikleriniz için hararetle teşekkür ederim. Ülkemizde kalışınızı biraz daha uzatacağınızı ve Ahmet Muhtar Beyin de rica ettiği gibi Ankara’ya kadar geleceğinizi umarım. Derin saygılarımı kabul buyurunuz Madam*”³⁷¹. Mustafa Kemal Paşanın bu nazik ısrarı karşısında Berthe Gaulis, 18 Nisan’da Eskişehir’den şu telgrafi göndermiştir: “*Paşam, sözleriniz beni pek duygulandırdı. İsmet Paşanın lütfen izin verdiği cepheye gezimden dönünce, Paris’e çağırılmama rağmen, Ankara’ya gitmekten geri kalmayacağım. İsteğiniz üzerine Anadolu’da kalışımı uzatacağım. Uzun zamandır sizinle ve sizin dâvanız üzerine konuşmak arzusundaayım. Pek içten sempatiye*

³⁶⁷ Açıksöz, 25 Mayıs 1921, nr.194, s.2.

³⁶⁸ JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.140.

³⁶⁹ GAULIS, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, s.121-126.

³⁷⁰ Bilâl N. ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, KB. Yay., Ankara-1992, s.112.

³⁷¹ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.113.

ve en iyi duygularıma inanmanızı dilerim Paşam”³⁷².

Bu telgraflardan da anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal Paşa, Berthe Gaulis’in Ankara’ya gelmesine önem veriyordu. Türk Fransız İlişkilerinin gelişmesi ve batı kamuoyunun aydınlatılması konusunda Berthe Gaulis’in büyük bir hizmet üsteleneceğinin farkındaydı.

Berthe Gaulis, II. İnönü muharebesinin bütün şiddetiyle devam ettiği sıralarda, İsmet Paşanın davetlisi olarak, bir ay kadar Eskişehir, Bilecik ve Pazarcık’ta bulunmuştur. Bu sırada muharebe alanlarını gezerek incelemelerde bulunmuş, bizzat çatışmaların olduğu yerlere yakın hatlarda dolaştırılmış, Yunanların çekilirken arkalarında bıraktığı korkunç tahribat ve zulmü görmüştür³⁷³.

Yunan mezalimini tetkik eden Berthe Gaulis³⁷⁴, incelemelerinin ardından, 30 Nisan 1921’de trenle Ankara’ya gelmiştir³⁷⁵. Gaulis, hemen Ankara Garındaki binada çalışma odası olan Mustafa Kemal Paşanın yanına çıkarılmış ve burada uzun süre görüşmüşlerdir. Berthe Gaulis bu ilk görüşmesindeki intibasını: “*Derinliğine inilemeyen ve her an değişen bakışlarında karşısındakini hemen etkisi altına alan bir güç vardı. Biraz saklamaya çalıştığı çelik gibi bakışlarıyla hal ve tavrındaki sadelik birbiriyle çelişir gibi idi. Daha sonra onu birçok değişik hallerde görecektim. Ama hepsinden de esas çizgilerinde bir değişikliğe rastlamadım. Kullandığı kelimelerde tam bir isabet, hızlı ve açık bir muhakeme, daima en nazik ve tatlı bir ifadeye bürünmüş olmakla beraber konuşurken şef olduğunu belli eden bir hava vardı. Yürüyüşü çok zarif, sözleri ve hareketleri çok rahattı*”³⁷⁶ şeklinde dile getirmiştir.

Berthe Gaulis, Anadolu’da Yeni Gün Gazetesinde, “*Beş büyük Fransız gazetesinin tanınmış muharriresi*”³⁷⁷ olarak tanıtılmaktadır. Gaulis Ankara’ya geldiği zaman gazetecilere şu beyanatı vermiştir: “*Harekât-ı harbiyyeyi yakından müşahade ettim. Hatta*

³⁷² ŞİMŞİR, Atatürk İle Yazışmalar, s.114.

³⁷³ GAULİS, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği, s.129-139.

Madam Gaulis’in sıhhati hakkında ailesine ve Yunan mezalimine dair icab eden gazetelere telgraf göndermesi için izin hakkında, batı cephesi komutanlığına yazışmalar yapılmış ve neticede izin verilmiş ve 26 Nisan’da Berthe Gaulis’in müşahedelerine dair yazısı, Paris’e 26 Nisan’da telgrafla gönderilmiştir. Bkz. ATASE, (İSH), Kutu No: 661, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1,2,4,5,6,7, (24/04/1337).

³⁷⁴ ATASE, (İSH), Kutu No: 661, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1, (23/04/1337).

³⁷⁵ Hakimiyyet-i Milliye, 1 Mayıs 1921, nr.173, s.1; Anadolu’da Yeni Gün, 1 Mayıs 1921, nr. 217-597, s.1; Açıksoz, 2 Mayıs 1921, nr.174, s.1.

³⁷⁶ RADO, “Atatürk’e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, s.71.

³⁷⁷ Anadolu’da Yeni Gün, 1 Mayıs 1921, nr. 217-597, s.1.

İsmet Paşa karargâhından muharebe hatlarını gördüm. Yunanlıların harbe iştirak etmeyen halka reva gördükleri mezalim ve fecayi pek müthiş ve pek vâsi'dir. Yunan mezalim ve tahribatını derhal Uniyon gazetesine mufassal telgraflarla bildirdim. Memleketime avdet ettiğim zaman bu vahşetlerini bütün tafsilatıyla âleme ilan edeceğim. Yunanlıların bu mezalim ve cinayeti irtikab etmekten maksatları Türkleri Anadolu'daki Hristiyanlar aleyhinde mukabele-i bilmisile icbar etmek ve Avrupa'yı pek müşkil bir mesele karşısında bulundurmak suretiyle siyaset ve askerlik sahasındaki mağlubiyetlerini telafi eylemektir. Fakat Türkler her yerde şahid olduğum vechle Hristiyanlara kemâfissâbık en medeni ordulara yakışan bir âlicenablıkla mukabele etmektedirler...Bu cıdalden mutlaka muzafferen çıkacaksınız, hak sizinle beraberdir. Haysiyetinizi âleme tasdik ettirecek, asrımızın anladığı en maddi kuvvete de tamamen sahibsiniz, azimkar ordunuz yüksek bir kuvve-i maneviyye ile mücehhezdir”³⁷⁸.

Harp halinde olduğumuz Fransa'nın bir vatandaşının ağzından, millî mücadelenin merkezinde bu cümlelerin söylenmesi ve benzeri demeçlerinin gerek Türk gerekse Avrupa gazetelerinde neşredilmesi, Berthe Gaulis'in Millî Mücadele'ye sağlayacağı asıl katkı idi. Böylelikle Türk davasının sesini Avrupa'ya iletmek de mümkün olacaktı.

Berthe Gaulis, Ankara'da hükümet tarafından kendisi için hazırlanmış bir ev de misafir edilmiştir³⁷⁹. Onun Ankara'ya gelişinden bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa, 1/2 Mayıs gecesi Batı Cephesi'ne gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır³⁸⁰. Gaulis Ankara'da iken, İngiliz casusu Mustafa Sagir'in 1 Mayıs'ta Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılanmasına başlanmıştı³⁸¹. Mahkeme duruşmalarına Berthe Gaulis de katılmaktaydı³⁸². Gaulis, Mustafa Kemal Paşayı, cephe dönüşünde 6 Mayıs'ta ziyaret etmiştir³⁸³. Bu görüşmede Mustafa Kemal, Gaulis'in duruşma hakkındaki izlenimlerini öğrenmiştir. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir: “Ben gerçek İngiltere ile bana karşı büyük bir kin besleyen Emperyalist parti İngiltere'si arasındaki farkı çok iyi anlıyorum. Hatta İngiliz kamuoyunun bir kısmının da bizimle beraber olduğunu biliyorum. Acaba kamuoyunun bütünleşmesi mümkün olabilecek mi, yoksa iki yıldan beri

³⁷⁸ Açıkşöz, 2 Mayıs 1921, nr.174, s.1.

³⁷⁹ GAULİS, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, s.142.

³⁸⁰ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.III, s.517.

³⁸¹ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.III, s.516.

³⁸² GAULİS, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, s.143-147.

³⁸³ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1921, nr.179, s.2.

bizi mahvetmek için çalışan bu bir kaç kişi için acımasızca ve aralıksız mücadeleye mecbur mu kalacağız? Bütün mesele burada”³⁸⁴.

Bu sözler, Mustafa Kemal Paşanın, İngiltere’nin sosyal dokusuna vakıf olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal Paşanın Berthe Gaulis’e bu sözleri söyleme nedeni Türk halkının sadece İngiliz Hükümeti’yle mücadele ettiğini, İngiliz halkıyla bir sorununun olmadığını müttefik devletlerin kamuoyuna en iyi duyurabileceklerin başında onun gelmesi olsa gerektir.

Berthe Gaulis, Ankara’yı ziyaretinde, meclis çalışmalarını da zaman zaman locadan izlemiştir³⁸⁵. Böylelikle TBMM’ye dinleyici olarak giren ilk yabancı kadın olmuştur. Berthe Gaulis, Ankara’dan ayrılıncaya kadar birkaç gün içinde Mustafa Kemal Paşa ile tekrar görüşmeler yapmıştır. Gaulis bütün görüşmeleri esnasında, edindiği izlenimleri şöyle aktarmıştır: *“Onun Avrupalı gibi hissettiğini, söyledikleri hakkında tam bir bilgi sahibi olduğunu, Londra, Paris, Roma ve Berlin’de çok iyi tanındığını öğrendim. Ne kuvvetli irade, bakışlarında ne canlı bir parlıltı var; son derece medeni olan kişiliğinde ne kadar çok titizlik var. Karşısındaki ile konuşurken ona düşüncesini tamamlamak fırsatını vermekle beraber her şeyi de göstermekte. Uzun ve ince silueti, zarif yürüyüşü ile, emir vermeye alışık bir komutan olduğunu tahmin etmek pek güç. Hoşa gitmesini ve hoşlanmasını çok iyi biliyor. Her şeyi pek çabuk kavlıyor ve her şeyden duygulanıyor. Eserine bağlılığı yüzünden devamlı çaba harcamakta, görevini bir an olsun hatırlıktan çıkarmadığı çok iyi anlaşılıyor. O, aynı çalışma temposu ile idarî ve askerî görevlerine, hiç aralıksız devam ediyor”³⁸⁶.*

Berthe Gaulis, Ankara’da, Halide Edib Hanım, Yusuf Kemal Bey ve diğer yetkililerle de görüşmelerde bulunmuştur³⁸⁷. Gaulis, Ankara’dan İstanbul’a gitmek üzere 10 Mayıs 1921’de ayrılmıştır. İnebolu’ya giderken Kastamonu’ya uğrayan Gaulis, burada Açıksöz muhabirlerine şu beyanatta bulunmuştur: *“Fransa’ya avdet eder etmez efkâr-ı umumiye’yi biraz daha tenvir edeceğimi ümid ediyorum.. müşahedelerim muhtelif cephelerde gördüğüm âsâr-ı intizam bana Türklerin pek meşru davalarında muvaffak olacakları hakkında sarsılmaz bir kanaat verdi...İşlerde o derece intizam ve sürat var ki*

³⁸⁴ GAULİS, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, s.147.

³⁸⁵ GAULİS, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, s.149-150.

³⁸⁶ GAULİS, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, s.148.

³⁸⁷ *İkdam*, 5 Eylül 1921, nr.8790, s.3.

herhalde pek tecrübekâr, mahir eller tarafından idare edildiğine hükmetmek zaruridir”³⁸⁸.

Madam Gaulis 19 Mayıs'ta “*Gülñihal Vapurıyla*” İstanbul'a ulaşmıştır. Burada kendisiyle mülâkat yapmak isteyen bazı gazetelerin muhabirlerine mülâkat vermeyeceğini belirterek, şunları söylemiştir: “*Yalnız şunu kaydediniz ki, Anadolu seyahatimden fevkalâde mütehassis olarak avdet ediyorum. Bütün gördüklerimi Paris'te yazacağım. Anadolu'daki vatandaşlarınız hak için vuruşuyorlar ve mutlaka kazanacakları kanaatindeyim. İstanbul'da kalmayacağım...Bir an evvel düşündüklerimi yazmak için sabırsızlanıyorum*”³⁸⁹. Gaulis'in bu sözleri Millî Mücadele'yi İstanbul'dan takip edenlerin yüreğine de su serpmiş oluyordu. Gaulis, birkaç gün sonra, Fransa'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.

Berthe Gaulis'in bu ziyareti düşüncelerini derinden etkilemiş olsa gerekti. Zira Anadolu'da iken kaleme aldığı kitabında şunları yazmaktadır: “*...Direniş hareketinin büyük şahsiyetleri: Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Refet Paşa yine eski komuta mevkilerinde kaldılar ve bugünün en güçlü devlet adamı Mustafa Kemal Paşa idi, yine herkesin saydığı bir kişi olarak mücadeleye devam etti. Bu böylece sürüp gittiği, Anadolu, onu parçalamak isteyen çabalara karşı durduğu sürece, hiç bir şey kaybedilemez. Çünkü bütün halk ve İslâm dünyası onunla beraberdir....Biz Fransızlara gelince, bizim fikirlerimiz değişmeyecektir. İslâmla uyuşma halindeyiz. Biz bağımsız ve kuvvetli, modern fakat geleneklerine sadık bir Türkiye istiyoruz. Fikir ve gayelerimizden birçoğunu kişiliklerinde bulduğumuz şefleri hakkında sempati besliyoruz. Genç milliyetçilerin teorileri bizi şaşırtmadı. Celâleddin Arif'in şu sözü bize hiç de yabancı gelmedi: Herkes vatanında hürdür...Türk millî hareketi düşmanı mutlaka yenecektir. Çünkü o hareket yüksek bir ideale dayanıyor; çünkü bu hareketi yönetenler kendi şahsî çıkarlarını unutmuşlardır; çünkü onlarda büyük bir ruh ve iman var*”³⁹⁰.

Berthe Gaulis ülkesine dönünce, yazarı bulunduğu gazetelerde Türk millî davasının mahiyeti hakkında pek çok neşriyatta bulunarak Avrupa kamuoyunda Türk davası

³⁸⁸ **Vakit**, 21 Mayıs 1921, nr.1240, s.2.

³⁸⁹ **Açıksöz**, 25 Mayıs 1921, nr.194, s.2 ; Ayrıca bkz. **İkdam**, 20 Mayıs 1921, nr.8687, s.2.

³⁹⁰ GAULİS, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, s.153-155.

lehinde tesirler icra etmiştir³⁹¹. Gaulis, Fransız Mareşali Lyautey'e Türkiye'deki izlenimleri hakkında mektup göndererek Fransa'nın Türkiye'ye destek vermesini istemiştir³⁹².

Berthe Gaulis'in Anadolu'da gördüklerinin etkisi ile Avrupa'da Türk davasının savunuculuğunu üstlenerek, bu doğrultuda neşriyatta bulunması ve Avrupa'da gelişen olaylardan Mustafa Kemal Paşayı da bilgilendirmesi sonucu, Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan 7 Ağustos 1921'de kendisine yazdığı mektupta: “... *Fransa'ya daha dönmeden hakikat lehinde giriştiğiniz cesur kampanya için çok teşekkür ederim. Burada hepimiz şu kanaatdeyiz ki, halkımızın kahramanca savunmakta olduğu Doğu'da adalet ve hak dâvası, onu hırsıyla yıkmaya çalışan korkunç çıkar ortaklığına galebe çalacaktır. Bu dâvanın Batı'da sizin gibi dostlar bulmuş olması da zaferin en sağlam güvencelerinden biridir...Düşmanı yok etmek, harekât üssünden pek uzaklaşmış bulunan Yunan ordusunun pervasız girişimini cezalandırmak ve nihayet Türk milletine, millî sınırlar içinde tam bağımsızlığını yitirmeksizin hiç bir milletin vazgeçemeyeceği, asgarî şartları sağlayacak bir barış elde etmek uğrunda yüce çabamız için bugün bütün gücümüzü, bütün irademizi ve bütün enerjimizi seferber etmiş bulunuyoruz....*” demektedir³⁹³. Buna cevaben Berthe Gaulis bir mektup yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken 5 Eylül'de Genel Karargâh'tan Berthe Gaulis'e bir mektup daha yazarak, Türkiye lehine yaptığı faaliyetler için teşekkür ederek, askerlerinin kahramanlığı ve milletin kendisine olan desteği ile Yunan istilâcılarını sonunda vatanımızdan kovacağını belirtmiştir. Kızı ile birlikte Anadolu'ya gelmek arzusunda olan Gaulis'e kendilerini yeniden Anadolu'da görmekten mutluluk duyacağını ifade etmiştir³⁹⁴. Böylece Mustafa Kemal, Berthe Gaulis'i Anadolu'ya davet etmiş olmaktadır.

Anadolu'da Yeni Gün gazetesinde, Gaulis'in geleceği haberleri üzerine: Gaulis, “*Türklerin hakları için mücadele ettiğini ecnebler nazarında bir kere daha ve pek kuvvetle teyid eylediği*” için kendisinin Anadolu'ya yapacağı ziyaretin memnurlukla

³⁹¹ **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Eylül 1921, nr.17-330-717, s.2.

³⁹² Mustafa ESKİ, “*Kastamonu'dan Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiquelin*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1996, C.XII, Sayı:36, s.710; RADO, “*Atatürk'e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis*”, s.72.

³⁹³ ŞİMŞİR, **Atatürk İle Yazışmalar**, s.132-133.

³⁹⁴ ŞİMŞİR, **Atatürk İle Yazışmalar**, s. 141-143. Ayrıca bkz. ULUĞ, “*Millî Mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri*”, s.18-19; Berthe Georges GAULIS (Çeviren: Füzûzan Tekil), **Çankaya Akşamları**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul-1983, s.77.

kabul edileceği bildiriliyordu³⁹⁵.

Berthe Gaulis, Millî Mücadele döneminde Anadolu'ya üçüncü ve son kez gelişinde kendisine Avrupa'dan Ankara'ya dönen Erzurum mebusu Celalettin Arif Bey eşlik etmekteydi³⁹⁶. İnebolu'dan karaya ayak basan Berthe Gaulis Kastamonu üzerinden 14 Kasım 1921'de Sakarya Muharebeleri'nden birkaç hafta sonra Fransızlarla yapılan antlaşmanın akabinde, Ankara'ya gelmiştir³⁹⁷. Gaulis, “küçük bir Ford” arabayla Celâlettin Arif Bey ile birlikte doğruca, BMM'ye gelmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, yanında bazı bakan ve milletvekilleriyle beraber, başkanlık odasında, Gaulis ve Celalettin Arif Beyi kabul etmiştir. Bu ilk görüşmede, Berthe Gaulis'in ilk izlenimleri şöyleydi: “Sakarya savaşından birkaç hafta sonra idi. Yirmi bir tane gün ve yirmi bir tane geçenin bıraktığı o korkunç çaba ve yorgunluk damgası yüzünden silinmiş değil. Yücel sorumluluklar yüklenmişti. Bütün yüzlerde aynı gerginlik ile aynı memnunluk okunuyordu. Yunanlıların taarruz gücü tamamıyla kırılmış idi”. Bu görüşmede Mustafa Kemal de Berthe Gaulis'e: “Bu defa Çankaya'da, benim tam misafirim olacaksınız. Orada eviniz olacak. Kendi evinizde oturacaksınız. Kimi isterseniz göreceksiniz, neyi dilerseniz okuyacaksınız. Kendiniz, kendi rehberiniz olacaksınız ve gönlünüzce herşeyi gördükten, istediğiniz biçimde inceledikten sonra, biz sizden tek bir şey isteyeceğiz: Ülkenizde bizi, şimdikinden daha iyi tanısinlar, safsataları bıraksınlar, bunu sağlayın bize. Tabiatıyla, siz de o dedikoduların sahteliğine inandığınız takdirde”³⁹⁸ demiştir.

Altı ay aradan sonra, Berthe Gaulis tekrar Ankara'ya gelmişti. Bu süre içerisinde Millî Mücadele lehinde neşriyatta bulunması, Mustafa Kemal tarafından kendisine verilen önemi de artırmıştır. Bu yüzden bu gelişinde bizzat Mustafa Kemal Paşa onu kendi misafiri olarak Çankaya köşkünün bahçesinde bulunan evde ağırlayacaktı.

21 Kasım 1921'de Van milletvekili Haydar Bey ile beş arkadaşının önerisiyle, “dâva-yı millînin tahakkuku hususunda gayret sarf etmiş olan” Berthe Gaulis'e Meclis tarafından teşekkür edilmiştir³⁹⁹.

Altı hafta Ankara'da Çankaya Köşkü'nün bahçesindeki evde kalan Berthe Gaulis,

³⁹⁵ Anadolu'da Yeni Gün, 20 Eylül 1921, nr.17-330-717, s.2.

³⁹⁶ Açıksöz, 10 Teşrin-i sâni 1921, nr.332, s.2.

³⁹⁷ Açıksöz, 16 Teşrin-i sâni 1921, nr.336, s.1.

³⁹⁸ GAULİS, Çankaya Akşamları, s. 36.

³⁹⁹ TBMM ZC, İ:114 . 21.11.1337 (1921) C.14, Devre:I, İctima Senesi:2, TBMM Mat., Ankara-1958, s.286.

Mustafa Kemal Paşa ile dostluğunu daha da geliştirmiş, onun kişiliğine, liderliğine ve ideallerine her geçen gün daha fazla saygı duymaya başlamıştır. Mustafa Kemal ile özellikle akşamları Çankaya köşkünde sürekli fikir alışverişinde bulunarak Millî Mücadele'nin amacına ve seyrine vâkıf olmuştur. Berthe Gaulis, sürekli cepheden haberlerin geldiği, mecliste tartışmaların yaşandığı, kısaca her yerde bir koşuşturmanın olduğu Ankara'da misafir olarak kaldığı sürece olayları rahatça izleme imkanı bulmuştur. Bu imkan onun Millî Mücadele dönemi Ankara'sı hakkında çok önemli tespitler yapmasını sağlamıştır. Gaulis'in yazmış olduğu “Çankaya Akşamları” isimindeki kitabında bu dönemin tüm ayrıntılarını görmek mümkündür. Kitapta, Gaulis'in izlenimlerinde hakim konu Mustafa Kemal'dir ve onun hususiyetleri hakkında pek çok izlenimini aktarmaktadır. Verdiği bu bilgiler Avrupa'da Mustafa Kemal Paşaya duyulan saygıyı artırmıştır.

Bu eserinde, Gaulis'in Mustafa Kemal ile ilgili şu tespiti dikkat çekicidir: “*Mustafa Kemal beklemesini bilir, hiç bir şeyi tesadüfe bırakmaz. Ağır ağır inşa eder, arada bir, bilinçli olarak bir darbe vurur. Her olay, kendi saatinde oluşur, hatta en yakınlarına, sırlarını tevdi ettiği kimselere bile tam fikrini açmaz. Günü gelir, o zaman, insanı baştan başa saran, kendine özgü mantıkla, hâdiseyi koyar ortaya*”⁴⁰⁰.

Altı haftalık ziyaretin ardından Berthe Gaulis, ülkesine dönerken Mustafa Kemal tarafından Millî Mücadele'yi sonuna kadar savunacak bilgilerle donatılmıştır. Mustafa Kemal Gaulis'e, kurulan devletin işleyişini, geleceğini, savaş sonrası dönemde yapacaklarını kısaca anlatmıştır. Bunları anlatırken Gaulis'in ikna olmasına ehemmiyet vermiştir. Yeni Türk devleti ile ilgili pek çok ipucu edinen Gaulis, bunları “Çankaya Akşamları” adlı kitabında uzun uzun anlatmıştır. Bu kitaptan edindiğimiz bilgilere göre, Mustafa Kemal Gaulis'e:

“*Politik başkent Anadolu'nun yüreğinde olacak. Avrupa'nın ve Asya'nın temsilcileri bizlerle burada buluşacaklar, bütün diplomatik sorunlar burada ele alınacak, iç ve dış politika burada oluşacak. Türk milletinden doğma hükümet Ankara'da çalışacak*”⁴⁰¹ diyerek, yeni Türk Devleti'nin başkentinin Ankara olacağını belirtmek istemiştir.

⁴⁰⁰ GAULİS, Çankaya Akşamları, s.41.

⁴⁰¹ GAULİS, Çankaya Akşamları, s.42.

Saltanat ve hilafetle ilgili olarak: “*Halife, dinî lider, padişah tüm millettten saygı görür. Şimdilik, hilâfeti ve Saltanatı yerinde bırakıyoruz, Osman ailesini yerinde tutuyoruz, yabancı entrikası karşısında savunacağız*”⁴⁰² diyerek, günü geldiğinde, saltanat ve hilafetin kaldırılacağını da ifade etmiştir.

Mustafa Kemal yine Gaulis’e; asırlardır, hilafet adına savaşan Türk ordusunun o zamanki mücadelesini şöyle değerlendirmektedir: “*Bu gün, ordu, istiklâl uğruna savaşıyor. Türk milleti aldatılmak istemiyor. Onun müsbet gerçekleştirmelere ihtiyacı var. Boş hayaller bize çok pahalıya mal olmuştur... Ben Panislamist değilim. Bu, sömürülen halkların kullandığı muğlâk bir formül. Biz Türküz. Hepsi bu kadar. İyi müslümanlar olarak kalmak bize yeter. Asya için olduğu gibi, Avrupa için de töremiz aynıdır: Dostlarımız olacaktır, tam istiklâlimizi koruyacağız, her şeyi Türk olma noktasından göreceğiz. Bu, gerçekçi bir düşüniştür, imparatorluğu yıkan ideolojiye karşı bir düşüniş. İttifaklar, iktidar için birer engel olmayacak, onu ufaltmayacak. Bunların birini diğerine karşı kullanmayacağız, onlara karşı da her zaman toprak ve siyaset bütünlüğümüzü saklı tutacağız. Devamlı dostluklar kurmanın tek yolu bu değil midir?*”⁴⁰³.

Mustafa Kemal,Türk kadınının istikbalde alacağı yeri de şu cümlelerle ifade etmiştir: “*Kadınlarımız kurtuluşlarını gerçekten hak etmişlerdir. Bir milletin yarısının, onun sosyal yaşayışı dışında tutulması kabul edilemez*”. Mustafa Kemal, Gaulis’in de cephelerde bizzat şahidi olduğu gibi, Türk kadınlarının erkeğin yerini alıp tarlalarda çalışarak, cephaneler taşıyarak, siperlere kadar askerimizin savaşına ortak olmalarını hatırlatmış⁴⁰⁴ ve bu nedenle kadınların sosyal hayatta erkekler gibi yerlerinin olacağının işaretini vermiştir. Mustafa Kemal Paşanın Berthe ile bu sohbetinde söyledikleri sözler, yeni Türk devletinin ileride alacağı esasları da göstermiş oluyordu.

Berthe Gaulis söz konusu kitabında Mustafa Kemal ile ilgili başka bir izlenimini de şöyle vermektedir: “*Anlattıklarındaki açıklık, çarpıcı niteliktedir, hafızalarda asıl kalan şey kanıtlamadaki berraklık, tâbirlerdeki isabettir. Titreşimli sesinde hiçbir şiddet belirtisi yok. Bu titreşimde çelik var, bir tuhaf ahenk var...Eserini yalnız o anlatabilir, başkası bunu beceremez. Her kelimesi ona yeni bir hayat yaşıyor. Bu şaşırtıcı sohbet*

⁴⁰² GAULİS, *Çankaya Akşamları*, s.42.

⁴⁰³ GAULİS, *Çankaya Akşamları*, s.43.

⁴⁰⁴ GAULİS, *Çankaya Akşamları*, s.43.

adamının büyük güçlerinden biri, her zaman nasıl bir cevapla karşılaşacağını tahmin etmesi. Zihnî hassaslığı muazzam, gözünden, aklından hiçbir şey kaçamaz...Başarısının belirgin üç nedeni var: Seziş, ihtiyatlı olma, inceleme. Müşahede hassası en ileri derecede gelişmiş, hiçbir şeyi raslantıya bırakmıyor. Kendine güveni kesin. Onun yıldızına inanışta bundan fazlası düşünülemez, ama yine de, beklemeyi, düşmanı yorgun düşürmeyi, kendine kalan zamanı kullanmayı biliyor”⁴⁰⁵.

Samimi bir atmosferde geçen altı haftadan sonra Berthe Gaulis’in Fransa’ya dönme vakti geldiğinde, Mustafa Kemal 24 Aralık akşamı Çankaya köşküne Berthe Gaulis’i son bir kez daha akşam yemeğine davet etmiştir. Mustafa Kemal, burada Berthe Gaulis’e; barışı çok arzu ettiğini, bunun sağlanması yolunda çok uğraş verdiğini, ancak sonucu bir türlü elde edemediğine dair görüşlerini aktarmıştır⁴⁰⁶.

Mustafa Kemal Paşa, Berthe Gaulis’e Ankara’dan hareket etmeden önce, Mareşal Lyautey’e iletmek üzere, 23 Aralık 1921 tarihli bir mektup da vermiştir. Bu mektupta, Mareşal Lyautey’e istiklâl için girişilen savaşta kendilerine gösterdiği sempatiden dolayı teşekkür edip, “...Fransa’nın Yakın Şark’ta, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselansınız birinci planda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur...” diyerek, Ankara Antlaşması’yla Türk-Fransız ilişkilerinin müsbet neticelerini görmeye başladıklarından duyulan memnuniyetini dile getirmiştir⁴⁰⁷.

Berthe Gaulis, Ankara’dan, Batı Cephesi üzerinden ülkesine gitmek üzere 25 Aralık’ta ayrılmıştır. 28 Aralık’ta Akşehir’de Babalık gazetesine mülâkat veren Gaulis, bu gazete tarafından, “*Türkün daha doğrusu hakkın müdafii olan Madam Golis*”⁴⁰⁸ olarak tanıtılmaktadır. Daha sonra iki gün de Konya’da kalan Gaulis, Adana’ya gelmiş, burada kendisiyle mülâkat yapan, Yeni Adana muhabirine, Anadolu seyahatine dair izlenimleri hakkında: “*Türkleri her zamankinden daha kuvvetli ve her türlü teşkilatlarında son derece müterakki bulduğunu*” söylemiştir⁴⁰⁹. Gaulis, Adana’dan 3 Ocak 1922’de Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği mektubunda, kendisinden gördüğü iyi kabulden, yakınlık ve

⁴⁰⁵ GAULİS, *Çankaya Akşamları*, s.40.

⁴⁰⁶ GAULİS, *Çankaya Akşamları*, s.47-48.

⁴⁰⁷ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.160-161.

⁴⁰⁸ *Babalık*, 1 Kânûn-ı sâni 1922, nr.779, s.1.

⁴⁰⁹ *İkdam*, 19 Kânûn-ı sâni 1922, nr.8925, s.4.

itimattan çok duygulandığını dile getirerek, Beyrut üzerinden Fransa'ya geçeceğini, ülkesine Ankara'dan götüreceği bilgilere her yerde büyük önem verildiğini belirtmiştir. Ayrıca, Adana'da rastladığı Fransız kurmaylarından aldığı bilgilere göre, Yunan cephesine karşı hemen bir taarruz yapmanın doğru olmadığını belirterek, Yunan ordusunun manen bozulmakta ve yavaş yavaş parçalanmakta olduğunu ifade etmiş, *“İhtimal ki yakında beklediğiniz fırsatı elde edeceksiniz. Bugün yapacağınız bir taarruz hem bu çözülmeyi durduracak ve hem de düşmanınızı, tehlikeye karşı koymak için, iç mücadeleleri unutmaya yöneltecektir”* demiştir. Gaulis yine bu mektubunda, İngiltere'nin barış isteğine dair izlenimlerinin çok kuvvetli olduğunu vurgulayarak, *“İngiltere her yandan üzerinize yöneltilen saldırıları durdurabileceğinizi anladığı gün, görüşmelere girişecektir”* diye belirtmiştir. *“Avrupa'daki şahsi nüfuzunuz günden güne artmaktadır. Daima iddia ettiğim üzere, bu nüfuzunuz, şahsınıza dayanacak olan gelecek barışın en önemli etkeni olacaktır”* diyerek, Paris'e dönünce izlenimlerini kendisine aktaracağını ifade etmiştir⁴¹⁰.

Bu mektubundan da anlaşılacağı üzere, Berthe Gaulis, gazeteci sıfatından öte adeta bir arabulucu gibi Mustafa Kemal Paşaya bilgiler vermektedir.

Berthe Gaulis, Anadolu'dan ayrılırken, *“Le Figaro”* gazetesine gönderdiği yazısında, Mustafa Kemal hakkında şunlardan bahsetmektedir: *“...İstidâd-ı fevkalâdeye malik olan bilcümle kimseler gibi bu genç reise, her hususta bir hiss-i kablelvuku yardım etmektedir. Başkalarının tereddüd gösterdiği yerde o, lazım gelen söz ve hareketi derhal bulur. Kendisinin garb ve şark milletleri hakkındaki hükümleri şayan-ı hayret bir surette doğrudur. Müşahede ve mülahazaya müstenid bu hissikablelvuku ile beraber onda öyle bir sermaye-i ilmiyye vardır ki hiç bir meseleyi, her tarafından bakmadıkça halletmek istemez. Müşariinileyh hakikatperesttir. Ve onun en büyük muvaffakiyeti her şeyi mesai-i muntazama ile tedvir eylesidir... Çankaya'daki mükâlememiz esnasında onu daha iyi anladım. Lâkin metin muhakeme sahibi kimseler aynı zamanda en kati muhasımlardır”*⁴¹¹.

Berthe Gaulis, Adana'dan Beyrut üzerinden ülkesine döndükten sonra, Mustafa

⁴¹⁰ Mehmet ÖNDER, *“Atatürk'e Mektuplar”*, I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara-1994, s.530-531.

⁴¹¹ *İkdam*, 3 Şubat 1922, nr. 8940, s.1.

Kemal Paşaya da söz verdiği gibi, Türk davası lehinde çalışmalarını sürdürmüştür. 24 Şubat 1922’de Echos de l’Islam (Sada-yı İslam) mecmuası, Berthe Gaulis tarafından yazılan bir Ankara eki neşretmiştir. Gaulis, Anadolu’daki millî hareketi öven, Yunan barbarlığından bahseden buradaki yazılarında, millî hareketin Türk milletinin kalbinden doğduğunu izah etmekte ve Mustafa Kemal Paşanın millî iradeyi temsil ettiklerini beyan etmektedir. Burada, Gaulis Mustafa Kemal Paşa hakkında şu intibalarını dile getirmektedir: *“Mustafa Kemal asla tefahur eylemez, kendisi Türk milletinin ruhu olmuştur. O her zaman diyor ki, ben evvela memleketimin ve ahalinin kalbini zabt ve teshire mecbur ederim. Bu zabt ve teshir vukua gelmiştir. Memleket ve milletini teshir eden bu zat, toprağının tahlisine ve teşkilat-ı ictimaiyyeye doğru yürümektedir. Bu askerî ve mülkî reisi, bütün vatandaşları arasında yegâne mesuldur. O, eserinin esiridir, âşıkıdır...Mustafa Kemal Paşa, pek nadir hata eder, hiçbir şeyi tesadüfe terk etmez ve geçen dakikaları mevkii istifadeye koymasını bildiği kadar intizarı da bilir. Kendisi hakkında ehibbası diyorlar ki O, vaktinin kıymetini fevkalâde takdir ediyor ve paranın kıymetini biliyor. Onun menfaattan tecerrüdü mutlakdır. Bazen haşindir. Şahsı hakkında verilecek hükümden ziyade, yaptığı şeye ehemmiyet verir. Hem azm ve irade sahibi, hem hissîdir...”*⁴¹².

Berthe Gaulis, 2 Nisan 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşaya yazdığı bir mektupta da; Türkiye ile Suriye arasındaki sınır konusunu ve gümrük meselelerini gündeme getirerek, meselelerin çözümü yoluna gidilirse Fransız kamuoyunun daha da Türkiye lehine çevrilebileceğini ileri sürmüş, ayrıca sulhun yakın olduğunu belirterek, Fransa’da yetkililerle görüşüğünü ve Türkiye lehine çalışmalar yaptığını belirtmiş, yazın Türk davası lehinde bir eser yazacağını, bunun için de Anadolu’ya yeniden gelmek istediğini söylemiştir⁴¹³. Berthe’nin mektubundan da anlaşılacağı üzere, kendisinin gazeteci sıfatının yanı sıra, siyasî meselelerin halli için aracı olduğu da görülmektedir.

Berthe Gaulis’in bu mektubuna Mustafa Kemal Paşa, 24 Mayıs 1922 tarihli cevabî mektubuyla; hizmetlerinden dolayı teşekkür ederek, Berthe’nin vurguladığı tali meselelerin, Fransızların da göstereceği iyi niyet sonucu uygun bir şekilde uzlaşarak halledilebileceğini belirtmiştir. Ankara İtilâfnâmesi’yle tekrar kurulan Türk-Fransız

⁴¹² **İkdam**, 17 Mart 1922, nr. 8980, s.2; Ayrıca bkz. **Vakit**, 3 Mart 1922, nr. 1518, s.1-2.

⁴¹³ **ŞİMŞİR, Atatürk İle Yazışmalar**, s.196-198.

dostluğunun takviyesini her iki tarafın da gözden uzak tutmamasının icap ettiğini ifade ederek, kendisini yeniden aralarında görmekten memnuniyet duyacağını söylemiştir⁴¹⁴.

Bunlardan başka, Berthe Gaulis, Paris’te Türkiye lehinde bir konferans vermiş, burada şunları söylemiştir: “*Geçen sene Anadolu’ya medeniyet getirenlerin bu zavallı memlekette yaptıkları müthiş mezalimi bizzat gördüm. Anadolu’da bütün nazarlarda gördüğüm sabit hassasiyeti yaratan bu mezalim oldu. Şevk ve gayret cereyanını Yunanlar bizzat elektriklendirdiler*”⁴¹⁵.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki, Berthe Gaulis Millî Mücadele döneminde Anadolu’ya seyahat ederek bizzat cephe ve cephe gerisindeki incelemeleri sonucunda, en önemlisi de bu ziyaretlerinin ikisinde Ankara’ya gelerek Mustafa Kemal Paşa ile tanışması ve sohbetleri sayesinde, Anadolu’daki mücadelenin haklılığını tam anlamı ile anlamıştır. Olaylara vâkıf olduktan sonrada her vicdan sahibi insan gibi haklı olanı savunmuştur. Millî Mücadele’nin Avrupa’daki kalemi olarak, bu mücadeleye hafife alınamayacak bir destekte bulunmuştur. Yaşanan bu süreçte Gaulis’in bu faaliyetleri, Türk-Fransız münasebetlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Gaulis’in, Fransa’nın İslam âlemi ile münasebetlerini idare etmekle vazifeli Mareşali Lyautey’e olan yakınlığı da Türkiye-Fransa ilişkilerinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Neticede Gaulis, beş büyük Fransız gazetesinin de yazarı olması münasebetiyle, Avrupa kamuoyunun Millî Mücadele’ye ve onun lideri olan Mustafa Kemal Paşaya olan bakışını etkilemiştir.

⁴¹⁴ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s. 215-216.

⁴¹⁵ *Açıksöz*, 7 Haziran 1922, nr. 501, s.1.

3.1.3-Mustafa Kemal Paşanın Franklin Bouillon ile Temas ve Görüşmeleri

Fransa ile ilk barış denemesi, Londra Konferansı'na katılan Dışişleri Bakanımız Bekir Sami Bey ile Fransa Başbakanı Briand arasında 11 Mart 1921'de Londra'da imzalanan ikili anlaşma ile olmuştu⁴¹⁶. Bu anlaşmaya göre: *“Taraflar savaşa son verecek, esirler serbest bırakılacak, Fransız ordusu Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'dan çekilecek, bölgedeki azınlıkların can ve mal güvenliği sağlanacak, Hatay'da Türk çoğunluğu sebebi ile Fransa bu bölgede özel bir yönetim kuracaktı”*. Ancak anlaşmadaki iki madde Misak-ı Millî'ye aykırı idi. Bunlar: *“Çukurova'da polis kuvveti kurulması bu kuvvet içinde Fransız subaylarının da yer alması idi. İkincisi ise, Çukurova, Sivas, Diyarbakır, Elazığ bölgelerinde yabancılara ayrıcalık verildiği takdirde, Fransa'ya öncelik tanınacaktı”*. Bu maddelerden dolayı TBMM anlaşmayı reddetmiştir⁴¹⁷. Bekir Sami Bey, Londra'da, İtalya ve İngiltere ile de benzer ikili anlaşmalar yapmıştı. Bu olaylar dönüşünde istifa ettirilmesine sebep olmuş⁴¹⁸ ve imzaladığı ikili anlaşmalar TBMM tarafından reddedilmişti. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı olarak, o sırada Moskova'da Sovyet Rusya ile bir antlaşma imzalayan Yusuf Kemal Bey atanmıştır⁴¹⁹.

Londra'da, Fransa ile yapılan ikili anlaşmanın Ankara Hükümeti'nce reddedilmesi Ankara-Paris arası ilişkileri gerginleştirmiştir. Ancak Kilikya bölgesini elinde tutan Fransa burada askerî ve ekonomik açıdan çıkmaza girmiştir. II. İnönü zaferinden sonra da Fransızların burada kesin bir zafere ulaşılacağına inancı kalmamıştır. Bunların yanında Fransa'yı en çok korkutan olay da, Moskova Antlaşmasıyla Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi neticesinde, Anadolu'nun Bolşevik nüfuzu altına girmesiydi. Öte yandan bu sırada Ankara Hükümeti, Yunanların yeni bir saldırı için hazırlık yaptıklarının farkındaydı ve bu yüzden askere ihtiyaç duyulan günlerde Kilikya'daki savaşı daha fazla uzatmak da istemiyordu⁴²⁰. Bu durum iki tarafın birbiriyle görüşmesini ve anlaşma yolu bulmasını zaruri hale getiriyordu.

⁴¹⁶ YALÇIN, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, s.121.

⁴¹⁷ Yaşar AKBİYİK, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1999, s.349 dipnot bilgisi.

⁴¹⁸ YALÇIN, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, s.121.

⁴¹⁹ AKBİYİK, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, s.349 dipnot bilgisi.

⁴²⁰ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C-II, s. 198.

“...Fransızların da, bizimle anlaşma eğiliminde oldukları, anlaşılıyordu. Gerçi, Bekir Sami Beyin Mösyö Briyan'la yaptığı, hükûmet-i milliyemizce gayr-i kabil-i kabul İtilâfname, reddedilmiş idiyse de, ne Fransızlar ve ne de biz, çarpışmaları sürdürmeye istekli değildik. Bu yüzden dolayı iki taraf birbiriyle görüşme yollarını aramaya başladı...”. Bkz. *Nutuk-Söylev*, C.II, s.830.

Nitekim TBMM, bu gelişmeler üzerine, Fransızlar ile Bekir Sami Beyin yaptığı anlaşmayı değiştirerek Münir Bey aracılığı ile Adana üzerinden Fransa Hükümetine bir karşı teklif yapmıştır. Adana’da General Difieux, verdiği cevapta, böyle önemli bir meselenin Paris’te görüşüleceğinin Fransız Hükümeti tarafından bildirildiğini söylemiş ve bunun üzerine Münir Bey Ankara’ya dönmüştür⁴²¹. Bu sırada, Fransa Devlet Başkanı Briand bu meselenin halli için “*Türk yandaşı olarak bilinen*” Senato Dış İşleri Komisyonu Başkanı Franklin Boullion’u, Ankara Hükümeti ile görüşmesi için atamıştır. Franklin Boullion’un Türklerle anlaşma yanlısı olmasının sebebi şuydu; Franklin Boullion, Kafkas devletleri ile birlik kurarak Bolşevik tehlikesine tampon olabilecek Türklerle dost olmak gerektiğine inanıyordu. Aksi halde yalnız kalacak olan Türkiye’ye Bolşevizm’in girmesinden de korkuyordu. Çünkü Boullion Müslümanların görüşlerinin önemli olduğunu düşünüyordu. Bunun nedeni Boullion’un gelecekte Fransız askerî gücünün yüzde otuzunun Fransa’da konuşlandırılacak Müslüman askerlerden oluşacağını düşünmesiydi⁴²².

Fransa’nın, Franklin Boullion’u görevlendirmesinden sonra Boullion yanında Yarbay Mougin ve Binbaşı Sarrou ile birlikte 24 Mayıs 1921’de resmî olmayan görüşmeler yapmak için Ankara’ya gitmek üzere Paris’ten yola çıkmıştır. 26 Mayıs’ta İstanbul’a gelen⁴²³ Boullion’un aynı gün, yanındaki Binbaşı Sarrou ile birlikte İstanbul’dan İnebolu üzerinden Ankara’ya gelmesi için Bakanlar Kurulu kararı çıkarılmıştır⁴²⁴.

3 Haziran 1921’de Fransız muhribi ile İnebolu’ya gelen Boullion ve Sarrou, Moskova’dan dönmekte olan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile birlikte 4 Haziran’da İnebolu’dan Ankara’ya gitmek için yola koyulmuşlardır⁴²⁵.

Yolda gelirken arabalarından kadın, erkek ve hatta bazen çocukların kağıt arabaları ile cephe taşıdığını gören Franklin Boullion, Yusuf Kemal’e “*Her ne zaman bir millet*

⁴²¹ TİH., C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, **Kütahya, Eskişehir Muharebeleri** 15 Mayıs 1921- 25 Temmuz 1921, Ankara -1974, s.20.

⁴²² SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C-II, s. 198.

⁴²³ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.III, s. 543,546.

⁴²⁴ SOYSAL, “*Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)*”, s.966; **Atatürk’ün Millî Dış Politikası...**, C.I, Belge No: 53, s.337.

⁴²⁵ TİH., C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, **Kütahya, Eskişehir Muharebeleri...**, s.19 ; YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s.134; Yusuf Kemal TENGİRŞEK, **Vatan Hizmetinde**, KB. Yay., Ankara-2001, s.293.

böyle genci, ihtiyarı, çoluğu çocuğu ile bir işe sarılırsa onu mutlaka başarır. Geçtiğim yerlerde gördüklerim bunu anlatıyor”⁴²⁶ demiştir. Böylece Franklin Bouillon, Ankara’ya gelmeden Anadolu’daki hareketin göz ardı edilemeyeceğini idrak etmektedir.

Kastamonu’da konakladıkları sırada Kastamonu Valisi Muhittin Paşa ile görüşen Sarrou, eskiden beri iyi tanıdığı Paşaya seyahatlerinin nedenini; Bekir Sami Beyin imzaladığı anlaşmaya karşı ortaya sürülen tekliflerin Fransa’da hükümet çevrelerinde kötü bir etki yaratmasına, hatta bu etkinin âdetâ anlaşmayı tehlikeye sokacak bir şekil almasına; İngilizler ile Yunanların bundan yararlanarak Fransa üzerinde bir etki yapmaya çalışmasına bağlamıştır. Bu durumu görünce Franklin Bouillon’un Ankara’ya gelerek durumu açıklamayı lüzumlu gördüğünü söylemiştir⁴²⁷.

9 Haziran’da, Yusuf Kemal Bey ile birlikte Ankara’ya ulaşan Fransız heyeti TBMM Başkanına mahsus binaya yerleştirilmiştir⁴²⁸. Fransa Hükümeti, eski bakanlarından Franklin Bouillon’u, Ankara Hükümeti’nin görüşünü almak üzere gayriresmî olarak göndermişti. Franklin Bouillon, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın yanında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fevzi Paşanın da katıldığı görüşmeler 13 Haziran 1921’de başlamıştır. Görüşmeler iki hafta kadar sürecektir⁴²⁹. Bu görüşmeler hakkında en geniş bilgi Nutuk’ta verildiği için görüşmenin muhtevasını buradan vereceğiz.

Bouillon ile Türk heyeti arasında birbirlerini tanımakla geçen hususî bir mülâkattan sonra, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal’in Ankara istasyonundaki özel dairesinde resmî görüşmeler başlamıştır. Yapılan ilk toplantıda, görüşmelere esas olacak bir başlangıç noktası belirlemek gereğinden söz açılarak konuşmaya başlanmış ancak bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Türk tarafı için temel noktanın Misak-ı Millî esasları olmasını isterken, Franklin Bouillon, prensipler üzerinde tartışmanın güç olduğunu ileri sürerek, Sevr Muahedesi’nin bir emr-i vaki olarak mevcut olduğunu söyledikten sonra, Londra’da Bekir Sami Beyle Mösyö Briand’ın yaptıkları anlaşmayı temel saymanın ve bu anlaşmadaki Misak-ı Millî’ye aykırı olan noktalar üzerinde tartışmanın münasip olacağını söylemiştir. Bu teklifinde haklı olduğunu pekiştirmek için Londra’ya giden delegelerimizin Misak-ı

⁴²⁶ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.294.

⁴²⁷ TİH., C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, *Kütahya, Eskişehir Muharebeleri...*, s.21.

⁴²⁸ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.295.

⁴²⁹ *Nutuk-Söylev*, C.II, s.830.

Millî'den söz etmediklerini ve Misak-ı Millî'nin ve Millî Mücadele'nin, değil Avrupa'da, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu söyler⁴³⁰.

Mustafa Kemal, Franklin Bouillon'un ileri sürdüğü ve kabul edilmesi mümkün olmayan bu sözlerine verdiği cevaplarda:

“Eski Osmanlı İmparatorluğu’ndan yeni bir Türkiye Devleti vücuda gelmiştir. Bunu tanımak lâzımdır. Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır” dedikten sonra: *“Sevr Antlaşması, Türk milleti için o kadar uğursuz bir idam kararıdır ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını talep ederiz. Bu görüşmelerimiz esnasında dahi Sevr Antlaşmasının adını anmak istemem. Sevr Antlaşmasını kafasından çıkarmayan milletlerle, güven temeline dayanan ilişkilere girişemeyiz. Bizim nazarımızda böyle bir anlaşma yoktur. Londra’ya giden delegeler kurulumuz başkanı, bundan söz etmemiş ise verdiğimiz talimat ve yetki dairesinde hareket etmemiş demektir. Yanlış iş görmüştür. Bu hata yüzünden, Avrupa ve bilhassa Fransa kamuoyunda ters etkiler doğduğu görülmüyor. Bekir Sami Beyin gittiği yoldan hareket edersek, biz de aynı hatayı yapmış oluruz”*⁴³¹ açıklamasını yapmıştır. Mustafa Kemal daha sonra sözlerini şöyle sürdürmüştür: *“Avrupa’nın Misak-ı Millî’den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa, Misak-ı Millî tabirini öğrenmemiş olabilir. Fakat, senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedirler. Misak-ı Millî ve Millî Mücadele hakkında İstanbul’un haberdar olmadığına dair sözler doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk milleti gibi, Millî Mücadeleyi bilmektedir ve ondan yanadır. Bu mücadeleyle bilmezlikten gelen ve ona karşı görünen şahıslarla bunlara bağlı olanlar, azdır ve milletçe tanınmaktadır”*⁴³².

Franklin Bouillon, Bekir Sami Beyin kendisine verilen talimat ve yetkisi dışında hareket etmiş olduğu yolundaki Mustafa Kemal’in konuşması üzerine *“bundan bahsedebilir miyim?”* diye kendisine sormuş, o da söylediklerini istediği yerlere bildirip anlatabileceğini söylemiştir. Daha sonra Franklin Bouillon, Bekir Sami Beyle yapılan anlaşmadan ayrılmamak için mazeret ileri sürerken, Bekir Sami Beyin bir Misak-ı Millî olduğundan ve onun sınırları dışına çıkamayacağından söz etmediğini, eğer söz etmiş

⁴³⁰ Nutuk-Söylev, C.II, s.830.

⁴³¹ Nutuk-Söylev, C.II, s.830.

⁴³² Nutuk-Söylev, C.II, s.832.

olsaydı o zaman ona göre görüşülüp gerektiği şekilde hareket edilebileceğini, ancak şimdi durumun güçleştiğini tekrarlamış ve Fransız kamuoyunun “*Bu Türkler, delegeleri vasıtasıyla, bunu niçin dile getirmemişler de şimdi, yeni yeni meseleler çıkarıyorlar*” diyeceklerinden çekindiğini söylemiştir⁴³³.

Nihayet, uzun görüşme ve tartışmalardan sonra, Franklin Bouillon, Misak-ı Millî’yi okuyup anladıktan sonra yeniden görüşmek üzere, toplantıların ertelenmesini teklif etmiştir. Birkaç gün sonra tekrar başlayan görüşmelerde Misak-ı Millî’nin maddeleri birer birer okunarak görüşme ve tartışmaya devam edilmişti. Üzerinde en çok durulan nokta, kapitülasyonların kaldırılması ve tam istiklâlin sağlanmasını isteyen maddeler olmuştu. Franklin Bouillon, bu meselelerin incelenmesi ve üzerinde durulması gerektiğini ileri sürmüştür⁴³⁴. Bunun üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal kendisine özetle şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“Tam İstiklâl, bizim bugün, üzerimize aldığımız vazifenin asli ruhudur. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu vazifeyi yüklenirken, ne ölçüde yapılabileceği üzerinde şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanaat ve inanç, bunda başarılı olabileceğimizeyizdir. Biz böyle işe başlamış kişileriz. Bizden öncekilerin yaptıkları hatalar yüzünden, milletimiz, sözde varılan istiklâline gerçekte sahip değildi. Şimdiye kadar Türkiye’yi, medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse, hep bu hatadan ve hep bu hataya boyun eğmekten ileri gelmektedir. Bu hataya boyun eğmenin sonucu, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetini ve bütün yaşama kabiliyetini kaybetmesine ve ondan mahrum kalmasına yol açabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya boyun eğme yüzünden bu vasıflardan mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, istisnasız, milletimizin bütün ferdleri, belki işin içindeki güçlükleri tamamen kavramamış olsalar bile, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, istiklâlimizin tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir”*⁴³⁵

Ayrıca şunları da eklemiştir: “*Tam İstiklâl demek, elbette, siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel v.b... her alanda tam istiklâl ve tam hürriyet demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin, gerçek anlamıyla bütün*

⁴³³ Nutuk-Söylev, C.II, s.832.

⁴³⁴ Nutuk-Söylev, C.II, s.832.

⁴³⁵ Nutuk-Söylev, C.II, s.832,834.

istiklâlinden mahrumiyeti demektir. Biz, bunu elde etmeden barış ve huzura kavuşacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usulen barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz. Fakat tam istiklâlimizi sağlamayacak olan bu gibi barışlar ve anlaşmalarla milletimiz hiçbir vakit varlığına ve huzura kavuşamayacaktır. Belki, maddî mücadelesini terkederek yıkıma sürüklenmeye razı olacaktır. Eğer, milletimiz, buna razı olsaydı, bunu kabul edecek nitelikte bulunsaydı, iki seneden beri mücadele etmeğe hiç de lüzum kalmazdı. Daha mütarekenin ertesinde harekete geçmemek mümkün olabilirdi”⁴³⁶.

Mustafa Kemal’in bu sözleri üzerine, Bouillon ciddi ve samimi olarak bazı görüşler ileri sürmüş ve en sonunda da bunların kabulünün ve gerçekleşebilmesinin “*zaman meselesi olduğu*” görüşünü belirtmiştir⁴³⁷.

Franklin Bouillon–Mustafa Kemal Paşa görüşmelerine katılan Fevzi Paşa, Kilikya’daki erlere ihtiyaç duyan Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşaya çektiği telgrafta: “...Yapılan ilk mülâkatta misak-ı millî mevzuubahs olmuş ve Franklin adem-i malûmat beyan ederek bunun Fransız efkâr-ı umumiyesine kabul ettirmenin müşkil ve uzun zamana mütevakıf olduğunu ve fakat gayri mümkün olmadığını söylemiştir. Kilikya hakkında esaslı müzakerata 16 Haziran 37(1921) Perşembe günü devam olunacaktır. Neticesini ayrıca arz ederim efendim”⁴³⁸ diyerek bilgi vermektedir.

Franklin Bouillon, Mustafa Kemal ile resmî olmayan görüşmeleri sonucu, Millî Mücadele’nin amaç ve hedefi olan Misak-ı Millî’nin ne olduğunu, dolayısıyla hangi şartlarda Fransızlarla bir anlaşma yapılabilmesinin mümkün olacağını anlamıştır. Buna göre Bouillon, Mustafa Kemal’in tam bağımsızlık ve kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyeceğini ve Londra’da yapılan ikili anlaşmanın nüfuz bölgelerine ilişkin maddesinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini kavramıştır. Ancak Fransa Hükümeti, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın razı olabileceği bir anlaşma imzalamak için

⁴³⁶ Nutuk-Söylev, C.II, s.834.

⁴³⁷ Nutuk-Söylev, C.II, s.834.

⁴³⁸ ATASE, (İSH), Kutu No: 1155, Gömlek No: 60, Belge No:60-2, (15/06/1337).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa, yine aynı gün, Garb Cephesi Komutanı İsmet Paşaya gönderdiği telgrafta görüşmelere dair şu bilgileri veriyordu: “1- Franklin Buyon ile yapılan son müzakerede misak-ı millî dairesinde hukukumuzu müttetikleri nezdinde dahi muhafaza etmek taahhüdiyle ve evvelce yaptığımız mukabil telkinat vechle bir itilâf zemini bulmuştur. Ancak Fırat nehrini takiben Raka’dan Sincar’a doğru teklif ettiğimiz hududu kabul etmeyerek Çobanbeyli’den itibaren şimendiferin 20 kilometre cenubundan hatta muvazi bir hududa muvafakat etmiştir. Yarın kendi kati mütalaasını bildirerek husule gelecek şekli Paris’e yazacak ona göre müzakerat bir şekl-i resmiyyet alacaktır...”. Bkz. ATASE, (İSH), Kutu No: 731, Gömlek No: 27, Belge No:27-2, (15/06/1337).

henüz tam olarak hazır değildi. Bunun için bu görüşmeler neticesinde kati bir sonuç alınamamıştır. Mustafa Kemal'in Franklin Bouillon'a görüşmeler esnasında dediği gibi *"Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır"* sözünün fiilen daha sağlam bir şekilde ispatlanması gerekiyordu. Nitekim TBMM'nin Sakarya'da göstereceği başarılar Fransızların politikalarını değiştirecekti.

Bu konuyu Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu şekilde izah etmektedir: *"Efendiler, Mösyö Franklen - Buyon ile mühim ve tâli mesail üzerinde günlerce ve günlerce müdavele-i efkârda bulunduk. Netice olarak biribirimizi fikirleriyle, hisleriyle, meslekleriyle, anlamak müyesser oldu zannederim. Fakat, Fransa Hükümetiyle Türk Hükûmet-i milliyesi arasında, kat'î itilâf noktaları tespit edilebilmek için biraz daha zamanın geçmesi zarurî oldu. Neye intizar olunuyordu? İhtimal ki, Türk mevcudiyet-i milliyesinin Birinci ve İkinci İnönü'den sonra daha büyücek bir eserle teyit edilmiş olmasına!..."*⁴³⁹.

Franklin Bouillon ile görüşmeler devam ettiği sırada Fevzi Paşa Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşaya şu telgrafi çekmiştir: *"... Bundan üç gün önce İnebolu'ya gelen ve sekiz bin küsür sahra mermisini hâmil bulunan bir motorla iki İngiliz zabiti İnebolu'ya geldi...İstanbul'daki İngiliz Generali Harrington'un Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle temasa gelmek istediğini ve Kemal Paşa hazretleri İstanbul'a gelmezlerse Generalin İnebolu'ya geleceğini bildirdiler. Generalin İnebolu'ya davet edilmesi muvafık olacağı kendilerine tebliğ edildi..."*⁴⁴⁰. Fransızların belirttiğimiz teşebbüsleri İngilizleri endişelendirmiş olmalı ki, İngilizler de Mustafa Kemal ile temas kurmanın yollarını aramaya başlamıştır. Sadece bu girişim bile Mustafa Kemal Paşanın, Franklin Bouillon ile temaslarının öneminin anlaşılmasına yetecektir.

Franklin Bouillon, kendisine sunulan önerilerin hükümeti tarafından kabulünün güç olduğunu ve hatta kabul edilmeyeceğini söyleyerek konuşulan konuları hükümetine bildirmek istemiştir. Ancak Ankara'dan haberleşmenin güç olduğu, Mersin veya Suriye'ye giderek oradan telsiz telgraf ile daha kolay olacağı gerekçesiyle⁴⁴¹ görüşmelere

⁴³⁹ Nutuk-Söylev, C.II, s.834.

⁴⁴⁰ ATASE, (İSH), Kutu No: 731, Gömlek No: 27, Belge No:27-2, (15/06/1337).

⁴⁴¹ TBMM GCZ, C.2, İ: 92 13.10.1337 (1921) , Celse: 2, s. 311; TENGİRŞEK, Vatan Hizmetinde, s.296.

ara verilmesini önermiştir⁴⁴². Franklin Bouillon beraberinde Binbaşı Sarrou ile 25 Haziran 1921 Cumartesi günü akşamı saat dokuz buçukta Pozantı'ya müteveccihen Ankara'dan hareket ederek⁴⁴³ Pozantı ve Kelebek yoluyla Adana'ya gitmiştir⁴⁴⁴.

Franklin Bouillon, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşaya, Kelebek İstasyonu'ndan 28 Haziran 1921'de çektiği telgrafta: *“Hatlarınızı terk ederken Ankara'da bana gösterilen kabulden dolayı minnettarlık duygularımı son bir kez daha Ekselanslarına sunarım. Bana gösterilen samimiyeti unutmayacağım. Bu kabulde ülkelerimizi geçmişte olduğu gibi gelecekte de birleştirmesi gereken bir anlayışın kesin bir güvencesini görmekteyim. Derin saygı ve hararetle sempati duygularıma inanmalarını Ekselanslarından rica ederim”*⁴⁴⁵ demektedir.

29 Haziran'da Adana'ya varan Franklin Bouillon, bir ay buralarda kalmış ve bu süre içinde Beyrut'a da gitmiştir. Muhtemelen Beyrut'ta Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud ile de görüşerek Ankara görüşmeleri hakkında bilgiler vermiştir⁴⁴⁶. Franklin Bouillon'un bu süre içinde hükümetiyle olan temasları hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu arada Yunan taarruzunun başlayarak Afyon Karahisar, Kütahya ve Eskişehir'in düşmesi neticesinde Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır⁴⁴⁷. Bu zor duruma düşülmesi, Fransızlarla güneyde bir anlaşma yapma zarureti ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu sırada Mustafa Kemal Paşanın güneyde Fransızlarla anlaşma sağlanması için gayretlerinin devam ettiğini görüyoruz. Temmuz sonunda Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir Beyle Adana'da buluşan Franklin Bouillon'u görüşmek üzere, Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya davet etmiştir. Bu suretle Fransızlarla ilişkisini sürdürme yolundaki isteğini göstermiş oluyordu. Ancak Bouillon Türk-Fransız anlaşması hakkında Briand'ın görüşlerini almak ve Paris'te kesin anlaşma metnini hazırladıktan sonra Ankara'ya dönmek⁴⁴⁸ bahanesini ileri sürmüştür. Bouillon'un hakikatte düşündüğü ise Yunan taarruzunun sonucunu beklemektir.

⁴⁴² YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s.137.

⁴⁴³ ATASE, (İSH), Kutu No: 669, Gömlek No: 69 , Belge No:69-1, (26/06/1337).

⁴⁴⁴ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.296.

⁴⁴⁵ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.118.

⁴⁴⁶ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s.137.

⁴⁴⁷ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.296.

⁴⁴⁸ YAVUZ, *Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s. 138.

31 Temmuz 1921’de İstanbul’a giden Bouillon, 1 Ağustos’ta Paris’e ulaşmıştır⁴⁴⁹. Bouillon Paris’e, Türk karşı önerilerini de beraberinde götürüyordu. Bouillon Paris’e gittiği ilk günlerde, Ankara Hükümeti hakkındaki izlenimlerini ve söylediklerini, Paris’te bulunan Celâleddin Arif Beyin TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşaya 8 Ağustos 1921 tarihli telgrafından öğreniyoruz. Arif Bey şunları söylemektedir: “...*Buraya avdet eden Franklin Bouillon Ankara ile anlaşmak mümkün olmadığını, Ankara’nın kendisini fevkalâde kuvvetli zannelediğinden gayet yüksekte attığını söyleyip durmaktadır. Korkuyorum ki bize karşı siyasetini bir dereceye kadar İngilizlere takrip eyleyen İtalya’ya Franklin Bouillon’un sözleri üzerine Fransa da iltihak eylesin...*”⁴⁵⁰.

Bu arada, Yunanların, Ankara üzerine ilerlemesi karşısında, Fransızların sonucunu merakla bekledikleri Sakarya Savaşı’nda, Türk ordusunun zafer kazanması, “*Mustafa Kemal Paşanın dikkate alınması ve Batılı Devletler tarafından yapılan hesaplarda unutulmaması gereken bir isim olduğunun kabullenilmesini zorunlu hale getirmişti*”⁴⁵¹. Bu gelişmeler üzerine, Franklin Bouillon Fransız kuvvetleri tarafından Kilikya’nın boşaltılması ve Ankara Hükümeti ile yeniden görüşme yetkisiyle hükümetince Ankara’da görüşmelerde bulunmak üzere, görevlendirilmiştir⁴⁵².

13 Eylül 1921’de İstanbul’a gelen Franklin Bouillon, heyet üyeleriyle birlikte 15 Eylül’de İstanbul’dan bir Fransız destroyeriyle yola çıkarak İnebolu’ya gelmiş ve oradan⁴⁵³ 20 Eylül’de Ankara’ya ulaşmışlardır⁴⁵⁴. Fransız heyetine, İstasyonda hazırlanan daire tahsis edilmiş⁴⁵⁵ ve görüşmeler 24 Eylül’de başlamıştır. Franklin Bouillon’un bu defa “*salahiyetnamesi*” vardı⁴⁵⁶. Fransız heyeti Franklin Bouillon başkanlığında Albay

⁴⁴⁹ YAVUZ, *Savaş Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s. 138.

⁴⁵⁰ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s. 134-136.

⁴⁵¹ YALÇIN, *Atatürk’ün Millî Dış Siyaseti*, s.108.

⁴⁵² Kemal ÇELİK, *Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, TTK. Yay., Ankara-1999, s. 476.

5 Eylül 1921’de İstanbul’dan Hamid Beyin Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye gönderdiği telgrafta, General Pelle’ye şimdi gelen bir telgrafnameden, Franklin Bouillon’un Perşembe günü Paris’ten hareket ederek İstanbul’da hiç kalmadan Anadolu’ya gideceği ve bu seyahatin son derece mahrem tutulması lazım geldiğini bildirerek Pazartesinden itibaren İnebolu’ya bir torpido veya sair bir gemiyle vusulü muhtemel olduğundan bunun için tedbir alınmasını istemiş ve Bouillon’u İstanbul’da göreceği için, ona bir şey söylemek icab ederse hemen bildirilmesini, istemiştir. Bkz. ATASE, (İSH), Kutu No: 1110 , Gömlek No: 57, Belge No:57-1(05/09/1337).

⁴⁵³ ÇELİK, *Millî Mücadele’de Adana...*, s. 476.

⁴⁵⁴ HATEMİ, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C.II, s. 829; *Anadolu’da Yeni Gün*, 22 Eylül 1921, nr. 19-332-719, s.1.

⁴⁵⁵ *Anadolu’da Yeni Gün*, 22 Eylül 1921, nr. 19-332-719, s.1.

⁴⁵⁶ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.297.

Mougin ve Albay Sarrou'dan oluşmakta⁴⁵⁷, Türk heyeti ise Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Malta'dan yeni dönen Ali Fethi Bey ve Münir Beylerden meydana gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa ise dışarıda kalarak hakem rolü üstlenmiş ve yapılan görüşmelerde ihtilâflı konuların çözümü için Bouillon ile de görüşerek anlaşmazlık konularının çözümü için bir orta yol bulmaya gayret etmiştir⁴⁵⁸.

24 Eylül'de başlayan ve üç hafta süren görüşmelerde; kapitülasyonlar, Türkiye'nin güney sınırları ve azınlıklar konularında yine görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır⁴⁵⁹. Franklin Bouillon, kapitülasyonlar ve azınlıkların hukuku konusunda Yusuf Kemal Beyin Misak-ı Millî şartları çerçevesindeki görüşlerini kabul etmeye yanaşmayarak, “*Siz kapitülasyonları kaldıracığınızı mı aklınızdan geçiriyorsunuz*” demiş, buna karşı Yusuf Kemal Bey de: “*Millî mücadele arazi için yapılmıyor, Osmanlı topraklarının dörtte üçünü oralardaki halkın iradesine bıraktık. Biz ancak istiklâl için mücadele ediyoruz. Zaman zaman sert meclis dediğiniz Büyük Millet Meclisi kapitülasyonların kalkığının devletlerce kabulünü görmedikçe kılıcını kınına koymaz*” cevabını vermiştir. Bunun üzerine görüşmeler kesilmiş ve üç gün Yusuf Kemal Bey, hasta olduğu özüyle evden çıkmamıştır⁴⁶⁰.

Bu arada Ali Fethi Okyar bir anlaşma zemini oluşması için Misak-ı Millî'ye aykırı olarak, azınlıkların hukuku konusunda yeni bir formül geliştirmiş ve Bakanlar Kurulu da bunu uygun görmüştür. Ancak Yusuf Kemal Beyin buna yanaşmayarak istifa etmek istemesi üzerine, Mustafa Kemal, Yusuf Kemal Beyden yana tavır koyarak ona Ali Fethi Beyin murahhaslıktan çekmelerini söylemiştir. Mustafa Kemal bu durumu meclise arzetmiş, tepki gösteren meclis, azınlıkların hukuku konusunda Misak-ı Millî'nin altıncı maddesinde yazılı olduğu şeklin haricinde bir anlaşmanın kabul edilmemesi talimatını vermiştir⁴⁶¹.

Ali Fethi Bey murahhaslıktan çekildikten sonra tekrar başlayan görüşmelerde, Franklin Bouillon kapitülasyonlar ve azınlıklar hukuku konusundaki Türk önerilerini

⁴⁵⁷ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, s. 52.

⁴⁵⁸ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.296; YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s. 141.

⁴⁵⁹ ÇELİK, *Millî Mücadele'de Adana...*, s. 476.

⁴⁶⁰ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.297.

⁴⁶¹ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.297-299.

hükümetine bildirmiş ve kabul edilmesi talimatını almıştır⁴⁶². Ancak görüşmelerde yukarıda da belirttiğimiz gibi esas anlaşmazlık konularından birisi güney sınırlarımızın belirlenmesi konusunda ortaya çıkıyordu. Bouillon güney hududu olarak Bekir Sami Beyin Londra’da kabul ettiği anlaşmanın haricinde bir şeklin kabul edilmesinin mümkün olmadığını ileri sürmekteydi. Buna karşı Yusuf Kemal Bey pek çok kez Bekir Sami Beyin orada imzalamış olduğu tüm anlaşmaların meclis tarafından reddedilmiş olduğunu ileri sürse de Bouillon hükümetinin de talimatıyla hiçbir şekilde kabule yanaşmamaktaydı⁴⁶³.

Görüşmeler bu şekilde devam ederken, Mustafa Kemal Paşa da gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Mustafa Kemal’in düşüncesi güney sınırı konusunda Bouillon’un isteklerinin zaruretten dolayı kabul edilmesinden yanaydı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa cephede olan İsmet İnönü’ye güney sınırı konusunda görüşlerini sormuş ve ondan: *“Adana’yı ve Antep’i kurtarmak esastır. Ondan sonra kurtarılabilecek olanları kurtarıp, anlaşmayı yapmamız ve Fransız cephesinden boşalmamız lazım. Oradaki kuvvetlere ihtiyacımız var. O bölge halkından muharebede her türlü istifade etmeye ihtiyacımız var”* cevabını almıştır. Mustafa Kemal Paşa da cevaben: *“ben de aynı surette düşünüyorum”*⁴⁶⁴ diyerek kendisiyle aynı fikri taşıdığını belirtmiştir.

Mustafa Kemal sınır konusunda diretilirse Fransa ile anlaşma yapmanın mümkün olmayacağını anlamıştır. Mecliste Fransızlarla yapılacak anlaşma hakkında bilgi verirken, Bouillon ile yaptığı bir görüşmede onun; hudut meselesi hakkındaki Türk heyetinin itirazlarını Briand’a yazdığını ve Briand’dan aldığı talimata göre *“Bu hudut meselesini kabul ettiremediğiniz takdirde vazifeniz avdet etmektir”* cevabını aldığını, buna karşı hiçbir şey yapamayacağını kendisine beyan ettiğini, anlatmıştır⁴⁶⁵.

Neticede sınır konusu Fransızların istediği şekilde çözümlenecektir. Yukarıda belirttiğimiz gibi güney sınırı konusunda Misak-ı Millî’ye aykırı bir taviz verilmek istenmemiş ise de, Yusuf Kemal Beyin; *“Sovyetlerle muahededden sonra Avrupa’ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için zaruri kabule*

⁴⁶² ÇELİK, *Millî Mücadele’de Adana...*, s. 476.

⁴⁶³ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.299.

⁴⁶⁴ İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar* (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, 1. Kitap, Ankara-1992, s. 278.

⁴⁶⁵ TBMM GCZ, C.2, İ: 96 18.10.1337 (1921) , Celse: 2, s. 363.

mecbur olduğumuz için zaruri kabule mecbur olduk”⁴⁶⁶ şeklinde hatıralarında belirttiği gibi, Fransızlarla anlaşılmıştır. Böylelikle 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında olduğu gibi kabul edilmiştir⁴⁶⁷.

Neticede çok zorlu ve çetin geçen müzakereler sonunda, bir uzlaşmaya varılmış ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara İtilâfnâmesi, Yusuf Kemal Bey ile Franklin Bouillon arasında imza edilmiştir⁴⁶⁸.

Fransızlarla anlaşmanın sağlanabilmesi için Türkiye’nin güney sınırında İskenderun ve Hatay ile birlikte, burada yaşayan çok sayıda Türk’ün Misâk-ı Millî sınırları dışında kalması kabul edilmekle birlikte, bu anlaşma ile siyasî, iktisadî, askerî vb. hiçbir alanda istiklâlden hiçbir şey feda edilmeksizin vatan topraklarının değerli parçaları Fransız işgalinden kurtarılmış⁴⁶⁹, böylece bu cephedeki kuvvetlerden ve kaynaklardan Batı Cephesinde yararlanmak mümkün olmuştur.

Bu antlaşmanın siyasî sonuçları da çok önemlidir. Çünkü bu antlaşmanın imzalanmasıyla İtilâf Devletleri siyasî cephesinde bir gedik açılmış, yeni Türk Devleti’nin siyasî varlığı ve Türk Millî dâvasının haklı olduğu ilk defa olarak İtilâf Devletlerinden birisi olan Fransızlar tarafından kabul edilmiştir⁴⁷⁰. Böylelikle Moskova ve Kars Antlaşmalarından sonra, Sovyet Rusya’nın büyük tepkisine rağmen Ankara İtilâfnâmesi’nin de imzalanmasıyla, her iki blok arasında Ankara Hükümeti’nin siyasî gücü artmıştır.

Franklin Bouillon Ankara İtilâfnâmesi’nin imzalandığı gün, Fransa Meclisi’ne

⁴⁶⁶ TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.299.

Yusuf Kemal Bey, bu meseleyi hatıralarında şöyle anlatır: “Fevzi Paşa cenupta Türkiye’nin tabîi hududunun Âsi nehrinin dirseğinden Fırat’ın dirseğine çekilecek bir müstakim hattı ve oradan Fırat’ı takip ederek aşağıda Musul vilâyetini bizde bırakarak İran hududuna ulaşan hudut olduğunu söylerdi. Tabîi ben de bu fikirde idim. İtilâfname ile çizilen hududun Türkiye için zorla kabul edilmiş olduğunu o hududun cenubunda kalan Türk toprakları ve halkı bizim için asla unutulmayacak, bir gün Türkiye’ye geri gelecek aziz memleketler olduğunu, bunu Türk çocuklarının mukaddes bir vazife bileceklerini defaatle Franklin Bouillon’a söylemekten geri kalmadım”. Bkz. Aynı eser, s.299-300.

⁴⁶⁷ YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s. 144.

⁴⁶⁸ ATASE, (İSH), Kutu No: 1239 , Gömlek No: 90 , Belge No:90-1 , (21/10/1337).

⁴⁶⁹ Nutuk-Söylev, C.II, s.834.

⁴⁷⁰ Nutuk-Söylev, C.II, s.834.

Franklin Bouillon Ankara’da iken Fransa’dan silah satın alınması konusunda gelişmeler şöyleydi: “Mustafa Kemal, Ankara Anlaşması’nın imzalanmasından bir gün önce, 19 Ekim 1921’de, Franklin Bouillon’a silah, cephane gibi savaş malzemesi siparişi edecektir. Bu arada, 20 Eylül’de, Gabriel de Lesta adında bir Fransızla Anadolu’ya 30.000 tüfek satması yolunda bir kontrat imzalanmış, yine bir başka Fransız 35.000 İngiliz tüfeği satmayı teklif etmiş, ayrıca 14 Ekim 1921’de bir Fransız şirketiyle Türklere 100.000 Alman Mauser tüfeği satması için bir anlaşma yapılmıştı. Takibeden aylarda ise bu silahların teslim edildiği sanılmaktadır”. Bkz. YAVUZ, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...*, s.141.

sunmak üzere antlaşmanın imzalı bir suretini alarak otomobille İnebolu'ya hareket etmiş ve oradan bir Fransız torpidosu ile İstanbul'a 22 Ekim'de ulaşmış, burada az müddet durup, “*şark sürat katarına*” binerek Paris'e hareket etmiştir⁴⁷¹. 28 Ekim 1921'de Paris'e varan Franklin Boullion aynı gün Fransız Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiştir⁴⁷².

Ankara Antlaşması gereği, Fransız askerî birliklerinin iki ay zarfında Adana Vilayetini (Kilikya) tahliye etmeleri gerekmekteydi⁴⁷³. Ankara Antlaşması'nın bu hükmünün uygulanmasına nezaret etmek için 13 Kasım 1921'de Paris'ten hareket ederek 19 Kasım'da Adana'ya gelen Franklin Bouillon⁴⁷⁴, hükümetinin bu konudaki talimatını beklerken, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey kendisinden, Fransız askerî birliklerinin çekilirken Ankara Hükümeti'ne bırakılacağı söz verilen askerî malzemenin akıbetini sormuştur. Ayrıca, askerî malzeme almak üzere Paris'e giden Türk heyetine çelişkili cevaplar verilmesinden de şikâyetçi olmuştur. Daha önce vermiş olduğu sözleri gerçekleştirememenin rahatsızlığını çeken Franklin Bouillon, “*Kilikya'ya ilişkin sorunları ve ilerde yapılacak barış görüşmelerinde ortaya çıkabilecek tartışma konularını görüşmek üzere Mustafa Kemal'i konuyla ilgili bakanlarla birlikte Konya'ya davet*” etmiştir⁴⁷⁵.

8 Aralık 1921 günü Mustafa Kemal Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillon ile görüşmek üzere Batı Cephesi Karargâhı Akşehir'e hareket etmişler⁴⁷⁶ ve 12 Aralık'ta Akşehir'de başlayan görüşmeler 15 Aralık'a kadar

⁴⁷¹ **Vakit**, 24 Teşrîn-i evvel 1921, nr.1391, s.1.

⁴⁷² **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Teşrîn-i sâni 1921, nr.340, s.1.

⁴⁷³ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Kânûn-ı evvel 1921, nr.384, s.1.

⁴⁷⁴ **Vakit**, 13 Teşrîn-i sâni 1921, nr.1411, s.1; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s.142,152.

Ermenilerin en büyük korkusu, Fransız askerleri bölgeyi terk ettikten sonra Türklerin kendilerinden intikam alacakları idi. Nitekim Franklin Bouillon'u Kasım ayı sonuna kadar Adana'da en çok meşgul eden sorun, Ermenilerin bu korkusunu yenmeye çalışarak Çukurova'yı terk etmelerinin önüne geçmektir. Bouillon Adana'da Ermeni ileri gelenleriyle pek çok toplantılar yaparak onlara, Türk Fransız İtilâfnamesiyle, kabul olunan genel affın tam olarak uygulanacağını, can ve mallarının emniyette olacağını, Ankara Hükümeti'nin bu konuda samimi olduğunu belirtmiş, Çukurova'yı terk etmemelerini, gidenlerin de geri dönmesini söylemişse de Ermenilerin korkusunu giderememiş ve Ermeniler Çukurova'yı Fransızlarla birlikte terk etmişlerdir. Bkz. SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s. 156,159,168.

⁴⁷⁵ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s. 156.

⁴⁷⁶ ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.II, s.70; HATEMİ, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, s.848.(Fevzi Çakmak 7 Aralıkta Ankara'dan gittiklerini yazmaktadır), Z. Sarıhan ve U. Kocatürk, Mustafa Kemal ve Yusuf Kemal Beyin 8 Aralıkta Ankara'dan hareket ettiklerini yazmaktadır. Bkz. SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s.180; KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi...**, s.302.

Meclis ordumuzun hareketsiz kalışından şikâyetçi, ana sorun Yunanı batı Anadolu'dan atmak, bunun içinde Fransız askeri yardımına şiddetle ihtiyacımız vardı, “ ...Öğleden sonra, mecliste idik. Mustafa Kemal Paşa üç saat süren nutku ile....7 Aralık günü mecliste gizli oturum yapıldı. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar askerî

sürmüştür⁴⁷⁷. Franklin Bouillon'un yanı sıra Fransız heyeti Albay Mougin ve Albay Sarrou'dan oluşmuş, bu görüşmeleri bizzat Mustafa Kemal Paşa idare etmiş ve Yusuf Kemal Bey ile İsmet Paşa da görüşmelere katılmışlardır⁴⁷⁸.

Görüşmelerde ele alınan asıl mesele, Yunanların batı Anadolu'dan atılabilmesi için Türk ordusunun silah ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu görüşmelerde Fransızların Kilikya'yı terk ederken hibe şeklinde bırakacakları askerî malzemenin yanında Fransa'dan satın alınacak askerî malzeme konusu görüşülmüş ve Franklin Bouillon'a birçok sipariş verilmiştir⁴⁷⁹.

Bu konulardan ayrıca, Boğazlar, azınlıkların geleceği, kapitülasyonlar, İzmir ve İstanbul'un boşaltılması gibi konular da görüşmelerde ele alınan ciddi meselelerdir⁴⁸⁰.

vaziyet hakkında izahat verdiler. Mebusların çoğu, ordunun epeydir hareketsiz kalışından şikâyetle, ne zaman taarruza geçebileceğini merak ediyorlardı. Bu konuda verilen izahattan mutmain olamayanların itirazları yükseldi. Münakaşalar oldu. Nihayet Mustafa Kemal Paşa, Fransız devlet adamı Franklen Buyyon ile Konya'da buluşmak üzere harekete karar verdi. Yusuf Kemal Bey de beraber gidecekti". Bkz. ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. II, s.69.

Franklin Bouillon, Adana'dan 11 Aralıkta ayrılmıştı. Bkz. YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri...**, s. 157.

⁴⁷⁷ HATEMİ, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, s.849.

Fevzi Paşa, günlüğünde: 12 Aralık 1921'de Akşehir'de Mustafa Kemal Paşanın Franklin Bouillon ile görüştüğünü, Bouillon'un Akşehir'den 15 Aralık'ta ayrıldığını yazmaktadır. Buna göre görüşmelerin 15 Aralık'a kadar sürdüğünü söyleyebiliriz. Bkz. HATEMİ, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, s.849-850.

Ali İhsan (Sabis) Paşa, Franklin Bouillon'un 13 Aralık 1921 Pazartesi günü Akşehir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile görüştüğünü, yazmaktadır. Bkz. Ali İhsan SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.V, Nehir Yay., İstanbul-1993, s.343.

"Yeni görüşmeleri ...Akşehir'de cereyan edecektir. Tekrar buluşma bundan daha samimi olamazdı: Bu defa da konyak su gibi akacaktır ve şölen, Fransız heyetindeki Albay Mougin'in ifadesine inanmak gerekirse, bazen bir valsle süslenerek gecenin geç saatlerine kadar uzanacaktır. Eğer, Kilikyalı Hristiyanlar, Mersin limanında kendilerini Suriye'deki kamplara götürülecek vapuru beklerken Franklin-Bouillon'un Mustafa Kemal'le vals yaptığını bilselerdi kim bilir ne kadar kızarlardı". Bkz. Paul DUMONT, **Mustafa Kemal**, (Çeviren: Zeki Çelikol), KB. Yay., Ankara-1998, s. 108-109.

⁴⁷⁸ Mehmet ARİF, **Ayıcı Arif'in Anıları Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-1923)**, (Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul-1992, s. 80 ; İNÖNÜ, **Hatıralar** , 1. Kitap, s. 278.

İsmet İnönü, Akşehir'e gelişlerinin nedenini şöyle anlatmaktadır; Ankara'daki görüşmelerde Mustafa Kemal Paşa ile Franklin Bouillon arasında çok iyi dostluk hasıl olduğunu, Franklin Bouillon'un kendisini tanımak istediğini ve buna ehemmiyet verdiğini bu yüzden cepheye gelerek Mustafa Kemal Paşanın tanıştırdığını ve onları cepheye misafir ettiğini, buradaki görüşmelere kendisini de iştirak ettirdiklerini, yazmaktadır. Bkz. İNÖNÜ, **Hatıralar**, 1. Kitap, s. 278.

⁴⁷⁹ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...** , s. 157; DUMONT, **Mustafa Kemal**, s. 109.

"Filvaki Fraklin Bouillon Anadolu'dan dolu bir sipariş listesiyle ayrılacaktır: Otomatik tüfekler, cephanes, makineli tüfekler, uçaklar, telsiz cihazları, el bombaları, kamyon, kamyonet, araba lastikleri, üniforma ve azık torbaları... İyi savaşmak için gerekli ne varsa. Türkiye ödeyecek midir? Briand'ın elçisi, Kilikya gümrüklerinin gelirin ve Rus altınlarına güvenmektedir. Bu arada Kemalistler bağış olarak 10.000 üniforma, cephanesiyle beraber 10.000 mavez, 2000 at, 10 Breguet uçağı ve Adana telgraf istasyonunu alırlar. Güzel bir örnek". Bkz. DUMONT, **Mustafa Kemal**, s. 109.

⁴⁸⁰ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...** , s. 157; DUMONT, **Mustafa Kemal**, s.109.

Görüşmelerle ilgili olarak, Mustafa Kemal Paşa 13 Aralık 1921 tarihinde Bayındırlık Bakanlığına gönderdiği bir yazıda şöyle demektedir:

“Mösyö Franklin Bouillon’la yaptığımız görüşmede 200 adet vagon verilmesini istedik. Konya’dan ileriye gönderilmemek üzere günde vagon başına 250 kuruş ücret verilmesi kararlaştırıldığı, bununla beraber bu miktarın çoğaltılması için dönüşünde gereken girişimlerde bulunup sonucu bildireceğini söyledi.

Ray ve diğer malzemeler için de aynı şekilde söz verildi. Kömür meselesi için Ereğli kömürlerinden de faydalanılacağını ve bu kömürlerin Zonguldak’tan Fransız gemileriyle Mersin’e gönderilmesi halinde limanların herhangi bir taarruzda bulunamayacağını, bu mesele için İstanbul’da bir yetkili ile Hamit Bey arasında bir görüşme sağlanması kararlaştırılmış bulunduğundan Société Naval L’ouest’in adamını bu iş için Mersin’den İstanbul’a hareket ettiğini söyledim. Zonguldak kömürlerinin bu yolla nakliyatını sağlamak için İstanbul’da Hamit Beye derhal bir telgraf çekilebilir.

Mösyö Franklen Buyyon, demiryolları sorunlarının çözümlenmesi ve görüşmeleri için Doğu konferansında bulunan Mühendis Fahri Beyin Fransa’ya gönderilmesini tavsiye etmekte olduğundan bu husus da tespit edilerek kendisinin getirilmesine şimdiden teşebbüse girmek gerekir”⁴⁸¹.

Akşehir’de olan bu görüşmelere dair gazetelerden bir bilgi edinemiyoruz. Ancak, gazete haberlerine göre Yusuf Kemal Bey ile Franklin Bouillon’un 15 Aralık’ta Konya’da görüşme yaptıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Bouillon’un da Konya’da Yusuf Kemal Bey ile görüşmeleri hakkında demeci vardır. Akşehir’de görüşme yaptıklarına göre ayrıca bir de Konya’da görüşme yapmaları pek mantıklı gelmemektedir. Bouillon maiyetiyle beraber, Akşehir’den Adana’ya gitmek üzere 15 Aralık’ta ayrılmıştır. Yusuf Kemal Beyin Konya’ya kadar onlarla giderek oradan uğurlanmış olması da mümkündür. Bu durumda Akşehir temasları gizli kalmak üzere yapılmış, Bouillon da Mustafa Kemal ile görüşme yaptığını bilerek saklamıştır. Büyük Taarruz öncesinde, özellikle Türk ordusunun ihtiyacı olan askerî malzemenin sağlanması hakkında da görüşülmesi bu durumu gerektirmiştir. Ayrıca o tarihte Frunze’nin de Ankara’ya gelmesi ve Türk Fransız dostluğundan Sovyet Rusların büyük endişe duyması da bu görüşmelerin gizli tutulmasına sebep olan en önemli faktördür.

18 Aralık’ta Adana’ya gelen Bouillon, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Konya’da yaptığı görüşmeler hakkında, Anadolu’da Yeni Gün muhabirine, İtilâfnâmenin tatbikine ait esaslarda TBMM Hükümeti’yle tamamıyla hemfikir olduklarını bir kez daha bu görüşmelerin gösterdiğini, cüziyyâta muhtasar bulunan nazarî ve zahirî ufak tefek bir

⁴⁸¹ TİH., *İdarî Faaliyetler*, C. VII, Ankara - 1975, s.203.

iki ihtilafın tamamen izale edildiğini, TBMM Hükümeti'nin samimiyetinden ve dostluğundan kendisi ve hükümetinin en ufak bir şüpheleri bulunmadığını söylemişti⁴⁸². Görüldüğü gibi, Bouillon, Akşehir temaslarından ve Mustafa Kemal'den hiç bahsetmemektedir.

Vakit gazetesinde, Yusuf Kemal Beyin 14 Aralık'ta Konya'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılması hakkında; "*Konya'da Bouillon ile Adana vilayetinin tamamıyla tahliye edilmesi ve İtilâfnâmenin tatbiki münasebetiyle iki recülü hükümet arasında mühim müzakerat cereyan edecektir*" denilmekteydi⁴⁸³. Oysa, yukarıda da söylediğimiz gibi, Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa ile 8 Aralık'ta Akşehir'e gitmek üzere Ankara'dan ayrılmışlardır.

16 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal ve Arif Beyler Akşehir'den trenle Çay istasyonuna gelmişlerdi. Burada kendilerini karşılayan Ali İhsan (Sabis) Paşa ile kısa bir süre görüşmüşler ve daha sonra otomobille Ankara'ya hareket etmişlerdi. Ali İhsan Paşa ile bu kısa görüşmelerinde, Akşehir temaslarına da değinmiş olacaklar ki, Ali İhsan Paşa hatıralarında "*Franklin Bouillon'dan birçok vaidler almışlar*" demektedir⁴⁸⁴.

18 Aralık sabahı Mustafa Kemal ve Yusuf Kemal Beyler Ankara'ya gelmişlerdir⁴⁸⁵. Mustafa Kemal Ankara'ya geldiği gün Rauf Orbay'ın hatıralarında yazdığına göre, kendisine Franklin Bouillon'la mülâkatlarından memnun olduğunu söylemiştir⁴⁸⁶. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi ise, Mustafa Kemal'in Ankara'ya döndüğüne dair bir bilgi vermeyip, sadece Yusuf Kemal Beyin, Konya'da Bouillon ile görüşüp döndüğüne dair bilgiler vermiştir. Bu durum da, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte cepheye giderek Akşehir'de Bouillon ile görüştüklerinin saklandığını, sadece Yusuf Kemal'in Konya'da görüşmeler yaptığı bilgisinin ajanslara verildiğini ortaya çıkarmaktadır⁴⁸⁷.

⁴⁸² **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Kânûn-ı evvel 1921, nr.369-756, s.1.

Anadolu'da Yeni Gün, Franklin Bouillon'un Konya görüşmelerine dair ayrıca şu haberi de veriyordu: "*İtilâfnâmenin tatbikine ait mülâhazatta her iki tarafta tamamen mutabık kalmıştır. İtilâfnâmenin Avrupa ve özellikle İngiltere'de öyle zan ve işaa edilmiş olduğu gibi ortaya konulandan başka gizli hiçbir maddesi yoktur. Binaenaleyh Konya'da yapılan mülâkatta tarafeyn mutabık ve İtilâfnâmenin tatbikine tamamen samimi kalmışlardır*". Bkz. **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Kânûn-ı evvel 1921, nr.368-755, s.1.

⁴⁸³ **Vakit**, 16 Kânûn-ı evvel 1921, nr.1443, s.1.

⁴⁸⁴ SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.V, s.343.

⁴⁸⁵ ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. II, s.70 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Kânûn-ı evvel 1921, nr.368-755, s.1.

⁴⁸⁶ ORBAY, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C. II, s.70.

⁴⁸⁷ **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Kânûn-ı evvel 1921, nr.368-755, s.1.

Ankara İtilâfnâmesi mucibince 2 ay zarfında tahliye bitmiş olacaktı. Hakimiyet-i Milliye, Fransızların 20 Aralık'ta Adana'nın içinden Fransız askerlerinin tahliye ettiklerini duyuruyor ve daha sonra Fransızların tahliye edecekleri bölgelerin tarihlerini veriyordu. Buna göre, Fransızlar, 24 Aralık'ta Osmaniye, 27 Aralık'ta Tarsus, 30 Aralıkta Antep, 4 Ocak'ta Dört Yol ve Mersin'den çekilecek İtilâfnâme mucibince tahliye tamamlanmış olacaktı⁴⁸⁸.

22 Aralık'ta Adana'dan ayrılan Franklin Bouillon, Mersin üzerinden⁴⁸⁹ İstanbul'a gelmiştir ve 27 Aralık 1921'de İstanbul'dan Paris'e gitmek üzere ayrılırken, Mustafa Kemal Paşaya gönderdiği telgrafta: *“Türk toprağından ayrılırken, ülkelerimizin ve dünya barışının yararına Akşehir'de yeniden görüşmeler yapmış olmamızdan büyük hoşnutluk duyduğumu Ekselanslarına son bir kez daha şahsen bildirmek isterim. Bu görüşmelerin tam bir itimad içinde geçmiş olması, benim çabalarımın arzu edilen sonuca ulaşacağına bir teminatıdır. Duygularımı Sayın Başvekile ve Hükümet üyelerine iletmenizi diler ve pek içten dostluk teminatımı yenilerim Ekselans”* demiştir⁴⁹⁰.

Paris'e dönen Franklin Bouillon, Dışişleri, Maliye ve Harp Bakanlıkları'nda girişimlerde bulunarak, Türkiye'ye verilecek askerî malzemelerin bir an önce sağlanması konusunda onları ikna etmeye çalışmıştır⁴⁹¹.

Franklin Bouillon'un bu temaslarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Paris'e dönmesini takip eden günlerde ilk olarak aşağıda verdiğimiz askerî malzemeler alınabilmiştir. Akşehir görüşmelerinin ilk sonucu, Fransızlar Adana'yı terk ederken bıraktıkları askerî malzemelerdir ve bunlar Fransızlardan mubayaa olarak alınmıştır. 10089 adet tüfek, 1505 sandık mermiyi satın alma olarak bize bırakmışlar, bunlardan ayrı da 10 adet tayyare, 10 adet hangar, 4 adet yedek motor ve 3 telsiz istasyonunu da hibe olarak bırakmışlardır⁴⁹². Ankara İtilâfnâmesi ve sonrasındaki Akşehir görüşmeleri, Fransa'nın bu yardımından daha önemli olarak, Fransız şirketlerinden silah ve cephane satın alınmasına zemin hazırlamıştır⁴⁹³. Nitekim Bouillon da Fransa'ya gidince bu yolda

⁴⁸⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Kânûn-ı evvel 1921, nr.384, s.1.

⁴⁸⁹ **ATASE**, (İSH), Kutu No: 1112, Gömlek No: 10, Belge No: 10-1, (22/12/1337).

⁴⁹⁰ **ŞİMŞİR, Atatürk İle Yazışmalar**, s.164.

⁴⁹¹ **YAVUZ, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s. 157.

⁴⁹² **Kâzım ÖZALP, Millî Mücadele (1919-1922)**, C.I, TTK. Yay., Ankara-1988, s. 221.

⁴⁹³ **Alptekin MÜDERRİSOĞLU, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1990, s.555.

çalışacaktır. Fransa'nın Türklere vermeyi taahhüt ettiği diğer askerî malzemeler de ileriki aylarda İskenderun limanından Türklere teslim edilecektir⁴⁹⁴.

⁴⁹⁴ YAVUZ, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri... , s. 157-158.

3.1.4- Mustafa Kemal Paşanın İzmit ve Adapazarı'nda Fransız Yazarı Claude Farrère ile Görüşmeleri

Claude Farrère Fransa'da “*Türk Dostu*” olarak tanınan ve adı Pierre Loti'ye eş tutulan⁴⁹⁵ dünyaca tanınmış Fransız bir yazardır⁴⁹⁶. Pierre Loti'nin, Fransız sefarethanesi bünyesindeki Vautour gemisinin kaptanı olarak İstanbul'da bulunduğu 1903-1905 yılları arasında, Claude Farrère de aynı gemide zabıt olarak görev yapmıştır. Farrère, Vautour'daki bu görevi süresince Türkleri daha yakından tanımış ve bu iki yıl içinde, Türkiye ve Türkler hakkındaki görüşlerinde olumlu yönde temel değişiklikler olmuştur. Bu değişimde kendi gözlemlerinin yanı sıra, kendisinin de ifade ettiği gibi, Loti'nin önemli bir etkisi olmuştur. Daha sonra, Balkan Savaşları sırasında, Türkiye lehine siyasî yazılar yazan kişiler arasında -Loti'nin daveti sonucunda- Claude Farrère de yer almıştır. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, destek bulmak amacıyla Paris'e giden Cemal Paşanın girişimleri sonucu kurulan “*Türkiye-Fransa Dostluk Cemiyeti*”nin Paris şubesinin yönetim kurulunda Claude Farrère de yer almaktaydı. Ancak cemiyetin savaş boyunca yaptığı herhangi bir faaliyeti söz konusu olmadığı gibi, ayrıca bu dönemde ne Loti ne de Claude Farrère Türkler lehine, savaş durumu şartları dolayısıyla, yazılarıyla hizmet edememişlerdi⁴⁹⁷. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise tüm engellemelere rağmen Pierre Loti ile beraber Claude Farrère, Türkler lehine mücadelelerini sürdürmüşlerdi.

Claude Farrère, Pierre Loti'nin halefi olarak Millî Mücadele döneminde özellikle 1921 ve 1922 yılında Türk davası lehinde faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmış, gerek kalemiyle ve gerekse de Paris'te verdiği konferanslarla Türkleri, yalan nedir bilmeyen insanlar olarak anlatmış, ancak parasızlık ve iyi niyetlerden dolayı kendilerini

⁴⁹⁵ Yücel BULUT, “**Türk Dostları**”: Pierre Loti ve Claude Farrère, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1993, s.56

⁴⁹⁶ Ali İhsan GENCER, “*Claude Farrère'nin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve Türkler*”, **Türk Yurdu**, C. 9, Sayı: 16(362), Ankara, Mayıs-1988, s. 25.

Claude Farrère (1876 - 1957) 1876 yılında Lyon'da doğmuştur. Gerçek adı ise Frédéric Charles Bargone'dır. 1894 yılında deniz okulunu bitirerek deniz kuvvetlerinde subay olarak görev aldı. 1919'da, Binbaşı rütbesine ulaşmış iken emekliye ayrılmış ve kendisini tamamen edebiyata vermiştir. Doğu ülkelerine birçok seyahat yapmıştı. Eserlerinde daha çok Doğu ülkelerinin hayatını, meselelerini canlandırmaktadır. Le Temps'ın eleştircisi P. Souday'a göre ‘C. Farrère Türksever olmaktan da ileridir; baştan ayağa kadar Türk ve müslümandır: Eserlerine Hicrî yıla göre tarih koymaktadır.’ Türklerle ilgili ve onları savunan çok sayıda gazete makalelerinden başka bu konudaki eserleri şunlardır: L'Homme qui Assassina (1907), Fin de Turquie (1912), L'Extraordinaire Aventure d'Achmet Pacha Djemaleddine (1921). Bkz. Yücel BULUT, “**Türk Dostları**”: Pierre Loti ve Claude Farrère, s.56; Claude FARÉRE, **Türklerin Manevi Gücü** (Çeviren: Orhan Bahaeddin), Tercüman 1001 Temel Eser, s.7; AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu...**, s.52.

⁴⁹⁷ BULUT, “**Türk Dostları**”: Pierre Loti ve Claude Farrère, s.57-58.

tanıtamadıklarını ve bundan dolayı Yunanların, Rumların ve Ermenilerin sürekli iftiralara maruz kaldıklarını dile getirmiştir⁴⁹⁸.

Claude Farrère'nin Türk davası lehinde yazılarıyla hizmet etmesi, TBMM'de gündeme gelmiş ve 21 Ocak 1922 oturumunda Celal Nuri Bey ve arkadaşlarının önergesiyle kendisine teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁹⁹.

Claude Farrère Türkleri sevip düşmanlarını sevmeyişini ve Türkleri niçin savunduğunu maddi ve manevi olarak iki sebebe bağlamaktadır. Maddi sebebi: “*Şarktaki Fransız menfaatleri Türk menfaatlerine ayrılmaz derecede sıkı sıkıya bağlıdır, öyle ki, Türkiye'nin her kaybettiği şey, aynı zamanda Fransa için kayıp olmuş demektir. Bulgarların, Sırpların, Rumların ilerlemesi, Fransızların gerilemesine bağlıdır...*” şeklinde ifade etmektedir. Manevi sebep olarak da kendisi gibi Türkleri tanıyan herkesin onları seveceğini⁵⁰⁰, Türkleri sevmesinde bir fevkalâdelik olmadığını çünkü güzelliği, hakkı ve adaleti sevdiğini söylemektedir⁵⁰¹. Farrère, Mart 1922'de kendisiyle görüşen bir gazeteciye de aynı yönde açıklamalarda bulunur: “*Neden mi Türklerin dostuyum? Çok basit. Barışı seviyorum da ondan ... Barışa ulaşmanın en iyi yolu diğer halkları tanıyıp sevmeye çalışmaktır. Oysa, ben, tanıdıklarımın içinde Türk halkından ziyade saygı ve sevgiye lâyığını görmedim. Bu, tanıdığım en dürüst, en doğru, en sadık, en sağlıklı, en cömert ve lütufkârlığı takdire şayan halktır. Düşünün ki, Türkler Balkanların hâkimi idiler, buna rağmen boyun eğdirdikleri halkları yok etmediler. Hemen hemen soyu kesilmiş Avustralya yerlilerini ve Kızıl Derilileri hatırlarsanız, müslümanların*

⁴⁹⁸ Adil DAĞISTAN, “*Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Fransız Yakınlaşmasında Claud Farrère'nin Rolü*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, Sayı: 44, Temmuz-1999, s.501.

Pierre Loti, Millî Mücadele yıllarında artık çok yaşlanmış ve yatağa düşmüştü. 3 Kasım 1921'de TBMM Başkanı Mustafa Kemal, Paris'te Ankara'nın temsilcisi olarak yeni atanan Ferit (Tek) Bey vasıtasıyla bir teşekkür mektubu ile bir halı hediye olarak göndermişti. Rochefort'a götüren heyet-i mahsusanın kabulü sırasında hasta olan Pierre Loti'nin ‘Ben Türkiye için artık bir şey yazamıyorum.’ demesine karşı Claude Farrère ‘Türk milletinin hakkı için açtığı uzun cihadda Loti'yi takib edeceğine dair hastanın başı ucunda yemin etmişti.’ Bkz. Sadi BORAK, **Atatürk'ün Özel Mektupları**, Kaynak Yay., İstanbul-1998, s.218-221 ; **BCA**. 030.18/ 04.49.08. (Bakanlar Kurulu 1412 sayılı kararname eki 232/8).

⁴⁹⁹ GOLOĞLU, **Cumhuriyete Doğru...**, s.378-379.

Claude Farrère'e Padişah tarafından da “*Birinci rütbeden maarif nişanı*” verilmiştir:

“*Nişan*

Mehmed Vahdettin

Fransa erbab-ı irfan ve danışmend ve muharririn-i mümtazeden Mösyö Klod Farere birinci rütbeden bir kıt'a maarif nişanı verilmiştir. Bu irade-i seniye'nin icrasına maarif nazırı memurdur.

17 Zilkade 1340 / 13 Temmuz 1338 Maarif Nazırı Said, Sadriazam Tevfik” Bkz. **Takvim-i Vekâyi**, 16 Temmuz 1922, nr. 4517, s.1.

⁵⁰⁰ Claude FARRÉRE, “*Türkleri Niçin Sevdim*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 8, İstanbul Eylül-1966, s.93-94.

⁵⁰¹ Muharrem GİRAY, “*Büyük Türk Dostu Claude Farrere'in Atatürk'ü Ziyareti*”, **Yakın Tarihimiz**, C.II, Sayı: 25, 16 Ağustos-1962, s.357.

*barbarlıkla alâkası bulunmadığını anlarsınız”*⁵⁰².

Hakimiyet-i Milliye, Claude Farrère İstanbul’a geldiğinde, Farrère ve Pierre Loti hakkında şunları yazmaktaydı: “*Meslektaş, Akademi arkadaşı ve hususî dostu olan Pierre Loti’den sonra Mösyö Claude Farrere Avrupa’da Türklerin en namdar ve en sözü geçen muhibbi ve müdafidir. Bu iki zat, harp esnasında dahi, vatandaşlarının bize karşı pek tabii olarak besledikleri kızgınlıklarına ve bu yüzden Fransa kamuoyunun kendilerinden rencide olunması ihtimaline rağmen bizi müdafaada, bizi mazur göstermekte kusur etmediler! Muharebeden sonra, Avrupa’nın her tarafında Türk namı tahkir ve şütûma maruz kalırken, üzerimize iftiralar, isnatlar yağmur yağar gibi dökülürken, Avrupa ahalisinin o zamanki ahval-i ruhiyelerinden istifade ederek Rum, Ermeni vs. bu gibi beynelmilel kundakçılar aleyhimize akla ve hayale sığmayan iftiralar neşrederken bu iki zat, her türlü tehlikeyi, her türlü hakareti küçümseyerek Türklerin üzerine atılan çamurları ince, zarif ve mübarek elleri ile birer birer temizlemeğe gayret ediyorlardı. O zaman böyle bir hareket pek büyük tehlikeler ile dolu bir kahramanlıktı. Bu iki âlicenap zatın o zaman maruz kaldıkları taarruzlar, tenkitler ve hatta tahkirler ebediyen unutulmaz ...*”⁵⁰³.

Açıksöz gazetesi de Farrère ve Loti hakkında şunları yazmaktadır: “*...Bizim en kötü, en düşkün zamanlarımızda bile harikulâde bir cesaretle daima Türkiye’yi müdafaa etmiş kötü gün dostlarıdır.*

Bir nesil evvel Piyer Loti’nin kumanda ettiği Fransız Sefaretine memur sefinede mülazım bulunan Claude Farrère bizi kumandanı Loti ile beraber o zaman anlamış ve bize o zaman meclub olmuştu. Ondan sonra Trablus, Balkan ve Umumi Harbler gibi birçok musibetli felaketli harblere ve bunların tabi neticesi olan elim sulhlere sahife oldu. Loti ve Farrere Fransa’da ve bütün cihanda bizi müdafaa ettiler. Fransız âlemi edebiyatında bir mevki-i müstesna sahibi olan bu iki âli ve edib sima Türkleri müdafaa için ilmi ve edebiyatı bile terk ettiler ve gazete sütunlarında pek çok olan düşmanlarımıza karşı bizi daima müdafaa uğraştılar. Bu uğraşları belli bir dönem için olmayıp ölene dek devam etmiştir.

⁵⁰² AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu...*, s.55.

⁵⁰³ *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Haziran 1922, nr.526, s.1.

Mütarekeyi müteakib tahaddüs eden vaziyyet-i elîme üzerine bütün dünya aleyhimize dönmüştü. Düşmanlarımızın aleyhimizde işlettiği müthiş bir propaganda makinesi vazifesini yapmış ve aşağı yukarı Avrupa'nın ekser taraflarında efkârı umumiyye aleyhimize dönmüştü. Hele pek hassas bir millet olan Fransa'da efkârı umumiye bizim harb-i umumide merkezi devletler saflarında bulunmamız hasebiyle bütün bütün aleyhimizde idi. Piyer Loti ve Claude Farrere işte bütün bir cihan husumete karşı mücadele ettiler. Ve son Anadolu- Fransa itilâfında bu büyük simaların da büyük bir hisse-i mefharetleri vardır...”⁵⁰⁴.

Claude Farrère'nin 5 Haziran 1922'de İstanbul'da Sirkeci İskeleyinde karşılanması, işgal devrinin en coşkulu bir hadisesi olmuştur. İskeleyde yapılan emsalsiz karşılama merasimi ve karşılıklı yapılan konuşmalardan sonra Claude Farrère, ikameti için hazırlanan merhum Reşat Fuat Beyin evine kadar on binlerce kişinin alkışları ve “Yaşa Farrere” nidaları arasında ulaşmış ve yol güzergahında çiçek yağmuruna tutulmuştur⁵⁰⁵.

Claude Farrère'nin bu seyahatindeki asıl gayelerinden birisi Ankara'ya gitmek ve orada Mustafa Kemal Paşa ile görüşebilmektir. Nitekim, kendisini, İstanbul'a getiren vapurdan daha inmeden hoşgeldiniz için karşılayan Tevhid-i Efkar gazetesi muhabirine verdiği beyanatta: “.... Ankara'ya gitmek Ankara'nın nur, hakkı istiklâl ve adalet için kan döken mücahidlerini de görmek ve aralarında birkaç gün kalmak isterim. Türkler ve müslümanlar benim kendi milletimden sonra dünyada en çok sevdiğim insanlardır” açıklamasını yapmıştır. Daha sonra Türk Millî Mücadele'sini görmek için İstanbul'a geldiğini belirten Farrère, Türk milletinin bu kötü durumunu anlatmayı ve bu mücadelede Türk halkının yanında olmayı bir vicdan vazifesi olarak gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca Pierre Loti'nin sağlık problemleri yüzünden İstanbul'a gelemediğini anlatarak, Loti'den bir gün önce aldığı telgrafta tüm Türk halkına selamlarını ilettiğini söylemiştir. Daha sonra Farrère, sözlerini şöyle bitirmiştir: “İstanbul'da on dört gün kadar kalmak fikrindeyim ondan sonra Ankara'ya gideceğim bu ihtiyac-ı ziyareti kendimde şiddetle his ediyorum. İstanbul'da kaldığım müddet zarfında biri Piyer Loti'ye ve diğeri Fastaki seyahatimde ve Fas sultanı ile Müslümanları hakkındaki ihtisat ve intibaata dair iki

⁵⁰⁴ **Açıksöz**, 8 Haziran 1922, nr.502, s.1.

⁵⁰⁵ Ahmet Emin YALMAN, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz 1888-1922** (Hazırlayan: Erol Şadi Erdiç), C.I, s.774-775; **Vakit**, 6 Haziran 1922, nr. 1611, s.1; **Peyâm-ı Sabah**, 6 Haziran 1922, nr. 11689-1259, s.1.

konferans vermek niyetindeyim. Aynı zamanda Çanakkaladaki Fransız askerlerinin mezarlarını ziyarete gidecek olan Fransızlarla beraber Çanakkala'ya gitmek ve bu münasebetle Türk şehitlerinin mezarlarına çelenk vaz' etmek istiyorum.” demişti⁵⁰⁶.

Claude Farrère'nin İstanbul'a gelişi Ankara'da da çok iyi karşılanmıştır. Zira Ankara Belediyesi ve Ankara'da bulunan Himaye-i Etfal, Müdafaa-i Hukuk, Muallimin Cemiyetleri ve Gençler Klubü tarafından Claude Farrère'ye hoşgeldiniz telgrafları çekilerek Ankara'ya davet olunmuştur⁵⁰⁷. Claude Farrère, bu davetlerden memnuniyetini, Anadolu Ajansının haberine göre, gazetecilere verdiği mülâkatta: “Allah daima hak ve hakikatin olduğu yerdedir. Türkler ergeç mukaddes gayelerinde muvaffak olarak düşmanı öz yurtlarından koğmaları en samimi temenniyatımdan biridir. Bu hüsnü temennime bütün Fransa'nın da iştirak ettiğine itimad edebilirsiniz. Anadolu'ya gitmek başlıca gayelerimden birini teşkil ediyor. Bunun için teşebbüsatta bulunacağım. Kabul edilsem Ankara'ya kadar bir seyahat icra etmek istiyorum. Milletimden sonra Türkleri ve Müslümanları severim”⁵⁰⁸ sözleriyle dile getirmiştir.

Claude Farrère, İstanbul'daki ilk gününün sabahında (6 Haziran) Fransız Yüksek Komiseri General Pelle'yi, öğleden sonra ise Sadrazam Tevfik Paşa ile Hariciye Nazırı İzzet Paşayı, Maarif Nazırı Said ve Şehremini Ziya Beyleri ziyaret etmiştir. İlk günün akşamında ise, Fatih Belediyesinde onuruna verilen ziyafete katılmıştır⁵⁰⁹. Claude Farrère, İstanbul'daki ziyareti süresince önde gelen şahsiyetleri ziyaret ettiği gibi, çeşitli dernek ve şehrin ileri gelenleri tarafından ziyaret edilmiştir. Bu müddet içerisinde General Pellé ile Çanakkale Savaşı'nın vuku bulduğu alanı ziyaret etmiş, Pierre Loti ve Fas konulu iki ayrı konferans vermiş, Ankara'da faaliyet gösteren Türkiye Matbuat Cemiyeti tarafından kendisine verilen “*fahri üyelik*” ödülünü almış, kendisinin şerefine

⁵⁰⁶ **Açıksöz**, 10 Haziran 1922, nr.503, s.1.

⁵⁰⁷ **Vakit**, 7 Haziran 1922, nr.1612, s.1 ; **Açıksöz**, 10 Haziran 1922, nr.503, s.1.

TİTE. Arşivi'nde bulunan bir istihbarat belgesinde, “*Hükümet-i Milliye Türk muhibbi Fransız Klod Fareri suret-i gayriresmiyede davet etmiştir. Beyan-ı malumat ederim*” yazmaktadır. Bkz. **TİTE. Arşivi**, Kutu No: 56 Gömlek No: 15, Belge No: 15, Tarih: 13/06/ 1338.

Farrère, İstanbul'a gelmeden önce hazırlıklar yapılmakta ve onun Ankara'ya çağırılması için girişimlerde bulunulmaktaydı. İstanbul'da, Piyer Loti Cemiyeti Reisi Vekili Ahmed Celal Sahir “*Ankara Belediye Riyaset-i Aliyyesine*” gönderdiği 2 Mayıs 1922 tarihli telgrafında, şöyle diyordu: “*Mösyö Klod Farer ve zevcesi İstanbul'a geliyor ızazları için tedabir-i lazime ittihaz olunmuştur. Burada bulundukları esnada Ankara'ya da davet olunmaları münasib olacağı maruzdur*”. Bkz. **TİTE. Arşivi**, Kutu No: 69, Gömlek No: 3, Belge No: 3, Tarih: 02/05 1338.

⁵⁰⁸ **Anadolu'da Yeni Gün**, 7 Haziran 1922, nr.510-887, s.1.

⁵⁰⁹ **Vakit**, 7 Haziran 1922, nr. 1612, s.1.

verilmiş çeşitli ziyafet ve eğlencelere katılmıştır⁵¹⁰.

Claude Farrère, İstanbul'da sınırlı bir süre kalıp Paris'e dönmek mecburiyetinde olduğundan, Ankara'ya gidip gelebilmesi için vaktin müsait olup olmayacağını milliyetperver çevrelerden sormuş, ancak cevabın geç gelmesi sebebiyle kalan zamanı içerisinde Ankara'ya gidemeyeceği anlaşılmıştır⁵¹¹. Claude Farrère'nin Ankara'ya gitme ümidini yitirdiği bu sırada, TBMM Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Kocaeli Cephesi ve havalisini teftiş maksadıyla 11/12 Haziran 1922 Pazar gecesi saat ikide Ankara'dan hususi bir trenle ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşanın refakatinde Bolu Mebusu Cevad Abbas, Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Münir, Başyaver Salih, Yaveri Muzaffer, Erkanı Harbiye İrtibat Zabiti Binbaşı Şükrü, Riyaset Kalem-i Mahsusundan Memduh Beyler bulunmaktaydı⁵¹². Sarıköy'de tren yolculuğuna son vermiş, buradan da otomobillerle Nallıhan, Göynük, Taraklı üzerinden 13 Haziran gecesi Geyve'ye gelen Mustafa Kemal Paşa⁵¹³, burada bulunduğu sırada kendisine Claude Farrère'nin, İzmit'te görüşme isteğinde bulunduğu bildirilmiştir⁵¹⁴. Geyve'den Adapazarı'na 14 Haziran Çarşamba günü gelen Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e bir telgraf çekerek, Claude Farrère ile görüşebileceğini, geleceği günün bildirildiği takdirde İzmit'te bulunarak orada kabul edebileceğinin Claude Farrère'e iletilmesini ve alınacak cevabın da Adapazarı'na bildirilmesini istemiş, Yusuf Kemal Bey de bu telgrafı Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e iletmiştir⁵¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa 16 Haziran günü Adapazarı'nda da bazı telgraf haberleşmelerinde bulunmuştur. Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal

⁵¹⁰ BULUT, “Türk Dostları”: Pierre Loti ve Claude Farrère, s.59.

İstanbul basını Claude Farrère'nin tüm faaliyetlerini en ince teferruatına kadar yazmıştır.

⁵¹¹ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2. Ayrıca bkz. Ali İhsan GENCER, “Claude Farrère'nin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve Türkler”, s. 25.

⁵¹² **İkdam**, 19 Haziran 1922, nr.9072, s.1; **Anadolu'da Yeni Gün**, 27 Haziran 1922, nr.527-904, s.2.

⁵¹³ **Anadolu'da Yeni Gün**, 27 Haziran 1922, nr.527-904, s.2; Enver KONUKÇU, “Gazi Mustafa Kemal Claude Farrère Görüşmesi”, **Atatürk Konferansları** Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Ve Kurtuluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon Ve İlçelerinde Yapılan Panel Ve Konferanslar, AAM. Yay., Ankara-2000, s.36; Sabahattin ÖZEL, “Başkomutan Mustafa Kemal Paşanın Adapazarı ve İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:51, İstanbul Haziran-1988, s.26.

⁵¹⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1922, nr. 535, s.1.

Claude Farrère, 1930'da yayınladığı *Turquie Ressuscitée-Dirilen Türkiye* adlı kitabında şöyle yazıyordu: “...bir raslantı çok işime yaradı. Millî irade ve Tanrının lütfü sayesinde, Anadolu'da Başkumandan olan Mustafa Kemal Paşa İzmit cephesindeki birliklerini denetlemeyi gerekli gördü. Bunu haber aldım. Ve benim de kolayca gidebileceğim İzmit'te bir görüşme yapmayı kararlaştırdık”. Bkz. Ali ÖZÇELEBİ, “Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrère”, **50. Yıl Armağanı**, Atatürk Üniversitesi Yay., C. II, Erzurum-1974, s.39.

⁵¹⁵ ŞİMŞİR, **Atatürk İle Yazışmalar**, s.221 dipnot bilgisi.

Paşanın 14 Haziran tarihli telgrafına cevaben, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Hamit Beyden aldığı aşağıdaki telgraf metnini, 16 Haziran'da kendisine göndermiştir:

“Hamîd Beyden alınan telgrafname berveçhi âti aynen maruzdur efendim :

Claude Farrère'e tebliğ ettim. Arz-ı şükran etti. Refikâsından aldığı bir telgrafnamede seyahatini ne kadar uzatmak icabederse etsin herhalde Gazi Paşa Hazretleriyle görüşmek farzdır diye muharrer olduğunu arz etmemi rica etti. Ercüment Ekrem Bey beraberdir. Diğerlerinin gelmesi icabederse bendeniz refakatlerine müsaade edeceğim. Galib Kemali Bey dahi Claude Farrère ile beraber gelmek istiyor. Bu hususta hemen cevap ita buyurunuz. Pazar sabahı buradan bir Fransız torpidosu ile hareket edecektir. Akşam döneceklerini söyledim. Şayed alıkonulmak isteniyorsa telgrafla hemen emrediniz”⁵¹⁶.

Mustafa Kemal Paşa aynı gün Yusuf Kemal Beye verdiği cevapta; Claude Farrère'nin torpido ile İzmit'e gelmesi hususundaki tertibin uygun olduğunu, yanında kendisinin arzu ettiği Ercüment Ekrem Bey gibi kalem erbabından bir iki kişinin bulunabileceğini, ancak Galip Kemalî Bey'i padişahın Stockholm büyükelçisi olması sebebiyle kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Claude Farrère'nin İzmit'te gece kalması veya dönmesi hususuna gelince, buna Claude Farrère'nin İzmit'e gelmesinden sonra karar verilebileceğini bildirmiş, ayrıca Farrère'nin yanında bulunacak kimselerin adlarının önceden bildirilmesinin de Hamid Beye yazılmasını istemiştir⁵¹⁷. Mustafa Kemal Paşa yine aynı gün Batı Cephesi Komutanlığı'na çektiği telgrafında, Claude Farrère'nin 18 Haziran Pazar günü kendisiyle görüşmek üzere bir Fransız torpidosuyla İzmit'e geleceğini, İzmit körfezi kıyısındaki topçu birliklerinin yanlışlıkla torpidoya ateş açmamalarının sağlanmasını bildirmiştir⁵¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa 14 Haziran'da geldiği Adapazarı'nda 17 Haziran'a kadar kalmıştır. Bu arada uzun süredir görmediği, kendisini görmek için Adapazarı'na gelen annesi Zübeyde Hanım ile de görüşerek hasret gidermiştir⁵¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Claude Farrère ile görüşmek için Adapazarı'ndan 17 Haziran

⁵¹⁶ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.221.

⁵¹⁷ ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.222.

⁵¹⁸ HTVD, Sayı:59, Vesika No: 1352.

⁵¹⁹ KONUKÇU, “Gazi Mustafa Kemal Claude Farrère Görüşmesi”, s.36.

günü özel trenle hareket ederek Yunan işgalinden bir yıl önce kurtulan İzmit'e saat altıda gelmiştir. Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmış olan ve ikâmetine tahsis edilen köşke yerleşerek ertesi gün gelecek olan Farrère'i beklemeye başlamıştır⁵²⁰.

18 Haziran 1922 Pazar günü saat on birde Tuareg isimli Fransız torpidosuyla Claude Farrère, mihmandarı Beyoğlu Belediye Dairesi Müdürü Ercümen Ekrem, Hilâl-i Ahmer Reisi Hamid, Macid, Tevhidi Efkar Baş Muharriri Velid Ubuzziya ve Vakit Baş Muharriri Ahmed Emin Beylerle birlikte İzmit'e gelmişlerdir⁵²¹.

Mustafa Kemal Paşa namına Münir ve Başyaver Salih Beyler kayıkla torpidoya giderek orada Claude Farrère'i karşıladıktan sonra, rıhtıma hep birlikte çıkmış ve binlerce kişi tarafından şiddetli alkışlar ve “*Yaşasın Claude Farrere*” nidalarıyla askerî bandonun Fransız millî marşını çalması eşliğinde karşılanmışlardır⁵²². Kendisini bu fevkalâde tezahüratla karşılayan halkı selamlayan Claude Farrère'e hükümet namına Mutasarrıf Saadettin Bey, İzmit halkı namına da İzmit Tütün Şirketi Müdürü Yusuf Osman Beyler hoşgeldiniz demişler⁵²³ ve karşılayanlar adına, Claude Farrère'e, Yusuf Osman Bey akıcı ve edebi bir dille Fransızca olarak şunları söylemiştir:

“Aziz üstad. Bu anda size maalesef kesik kollarını açan şu Türk toprağı minnettarlıkla meşbû olarak titriyor. Bütün bir cihan-ı husûmet, davamızın gaibolmasına akurane çalışırken sizin mütemadiyen yükselen güzel ve her türlü fikr-i menfaatten ârî sadânıza karşı Türk toprağı ilelebed minnettardır. Siz, efkâr-ı umûmiyye-i cihâna meydan okuyarak bu güzelliği müdâfaadan başka bir şeyle mukayyet olmayan kalbinizin hararet ve asâletiyle bizi aled-devâm müdâfaa ettiniz. Bu gün Anadolu eşiğinde size vâzı' mihmandarlığı arz eden Türk kavmi, sizi yalnız asil ve mümtaz bir ecnebi sıfatıyla değil kendisince efsânevî bir surette muazzez ve büyük evlâdından biri gibi der-âguş ediyor. Size beyân-ı hoş-âmedî etmek gibi güzel bir fırsattan istifâde ile mensup olduğum ırkın

⁵²⁰ **Açıksöz**, 19 Haziran 1922, nr. 511, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1922, nr. 535, s.1; ÖZEL, “Başkomutan Mustafa Kemal Paşanın Adapazarı ve İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)”, s.31.

⁵²¹ **Vakit**, 19 Haziran 1922, nr.1624, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1. Ali ÖZÇELEBİ ve Avni ÖZTÜRE, Claude Farrere'nin yanlış olarak 19 Haziran 1922'de İzmit'e geldiğini yazmaktadırlar. Bkz. ÖZÇELEBİ, “Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrere”, s.88 ; Avni ÖZTÜRE, **Resim-Fotoğraf –Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi**, Çeltüt Matbaacılık Kolektif Şirketi, İstanbul-1969, s.195. TİTE. Arşivi'ndeki bir istihbarat belgesinde: “İzmit'e giden heyet azası İngiliz Müessil-i Siyasiliği tarafından ehemmiyetle tesbit edilmiştir. Klod Farer seyahatinin İngilizler tarafından protesto edildiği anlaşılmaktadır” diye yazmaktadır. TİTE. Arşivi, Kutu No: 50, Gömlek No: 96, Belge No: 96, Tarih: 24/06/ 1338.

⁵²² **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2.

⁵²³ **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Haziran 1922, nr.520-897, s.2.

tazimat ve minnettarlıklarını da Fransa'nın diğer büyük evlâdı Piyer Loti'ye iblâğ ediyorum"⁵²⁴.

Bu konuşmayı büyük bir heyecan ile dinleyen Claude Farrère başının ucundaki Türk bayrağını öperek, şu cevabı vermiştir: *"Ben sizi müdafaa etmekle ancak hak ve hakikati müdafaa etmiş olduğum için minnettarlığa hak kazanmış değilim. Bu vazifede ilelebed devam edeceğim"*⁵²⁵.

Bu fevkalâde karşılamadan sonra Claude Farrère ve etrafını alan halk belediye bahçesinin kapısına kadar, *"Yaşa"* nidaları arasında, yaya olarak gitmiştir. Claude Farrère, Münir, Sadettin ve Ercümen Ekrem Beyler burada otomobile binmişler, konağa kadar yolun her iki yanında süvarilerin selâm safı arasında ilerlemeye başlamışlardır. Claude Farrère ve beraberindekiler, otomobil ile halkın *"Yaşasın Claude Farrère"* nidaları arasında, kendisi için hazırlanan Portakal Zade Hafız Ali Rüştü Beyin evine gelmişlerdir. Farrère de yolda mütemadiyen *"Yaşasın Mustafa Kemal Paşa, Yaşasın Serbest Türkiye!"* diye karşılık vermiştir⁵²⁶.

Claude Farrère ikametlerine ayrılan evde, *"Anadolu toprağına ayak basmış olmalarından dolayı"* Matbuat ve İstihbarat Müdüriyyet-i Umumiyesi namına teşekkür için kendisini ziyaret eden İzmit İstihbarat Müdürü Cevdet Bey ve İzmitlilerden bir çok zevatı kabul etmiştir. Farrère'nin İzmit'e varışından sonra misafir olduğu evin balkonuna bir de Fransız bayrağı çekilmişti. Farrère, bu balkona çıkarak aşağıda bekleyen mektebli kızlara ve halka hitaben teşekkür etmekte, *"Yaşasın Serbest Türkiye,"* (sansürlü) diye bağırmakta, *"Yaşasın Farrere, Yaşasın Fransa!"* diye karşılanmaktadır⁵²⁷.

Claude Farrère, konağa geldikten sonra kendisiyle mülâkat yapan Anadolu'da Yeni Gün muhabirine, *"Türklerle meftunum vakıa Osmanlı camiası ayrıldı. Türkiye küçüldü. Bundan dolayı pek müteessirim fakat bahtıyarım çünkü kuvvetli müttehid Türkiye'niz var bütün İslâm alemleri size bakıyor. Resiniz muhteremdir"*⁵²⁸ demiş, ayrıca Farrère İzmit'e Mustafa Kemal Paşayı görmeye geldiğini belirtmiş, ancak daha uzun süre

⁵²⁴ **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2. Ayrıca bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1.

⁵²⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1 ; **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2.

⁵²⁶ **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1; **Açıksöz**, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.1.

⁵²⁷ **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2.

⁵²⁸ **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Haziran 1922, nr.520-897, s.2.

kalamayacağını da sözlerine eklemiştir. Nitekim Türkiye'ye daha iyi hizmet edebilmek için hemen Paris'e dönmek mecburiyetinde olduğunu söylemiştir. Fransa halkının Türklere düşman olmadığını fakat Türkleri iyi tanımayanların çok olduğunu söyleyerek, Fransa'ya döner dönmez burada gördüğü hakikatleri izah etmeye çalışacağını belirtmiştir⁵²⁹.

Claude Farrère, ikamet ettiği evde ilk ziyaretleri kabul edip, Anadolu'da Yeni Gün muhabirine de mülâkat verdikten sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere, onun ikametine tahsis edilen köşke giderek saat yarımında huzuruna çıkmıştır⁵³⁰. Farrère, görüşmede bulunan Anadolu'da Yeni Gün muhabirinin ifadesine göre, o kadar heyecanlanmıştır ki, bir ân için kendisini kaybetmiş, aşırı heyecanından uzun süre konuşamamış ve Mustafa Kemal'e karşı duyduğu hürmeti elleriyle ve vücûdunun hareketleriyle ifâde edebilmiştir⁵³¹.

İki saat kadar Mustafa Kemal Paşanın yanında kalan Claude Farrère'nin⁵³² mülâkatı

⁵²⁹ **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1; **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵³⁰ **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Haziran 1922, nr.520-897, s.2.

⁵³¹ **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

Yıllar sonra İzmit Belediye Başkanı Kemal Öz, bu hadiseyi şöyle nakletmektedir: Atatürk, Yalova'ya gitmek üzere Ankara'dan trenle ayrılıp, İzmit'ten geçerken 22 Ocak 1938 Cuma akşamı saat 10.30 da kendisini karşılamaya gelen resmî heyeti vagonlarına davet etmişlerdi. Bunların içinde olan İzmit Belediye Başkanı Kemal Öz, İzmit tarihine ait hatıraları anlatırken şunları söylemiştir:

“...Mustafa Kemal Claude Farrere Sultan Azizin yaptırdığı köşkün bir salonunda kabul ettiği bir sırada ben de diğer bazı vatandaşlarla beraber hazır bulunuyordum. Claud Farrere Mustafa Kemal'in huzuruna çıkıp, ellerini tazimle tutar tutmaz Türkün asalet ve faziletile beraber şahametini de bir çift mavi gözün derinliğinde bütün füsün ve cazibesıyla gördü ve bir şey söylemeye kendinde takat bulamadan dizleri çözümlere yere çöktü ve bayıldı. Mustafa Kemal derhal bu bayılan adamı tedavi ettirdi. Claud Farrere kendine geldikten sonra bir müddet Mustafa Kemal'in yanında kaldı. İlk söze Claud Farrere başladı: ‘— Beni mazur görünüz. Ben buraya bir şair ilhamıyla ve bir muharrir hissi ile gelmek isterken bana bir takım siyasî vazifeler vermek isteyenler oldu. Şaşkınlığım, baygınlığım bundan mütevellittir. Sizin karşınıza siyasî bir rol oynamak kasdiyle çıkmışken, sizi görür görmez bayıldım’. Mustafa Kemal, henüz kendisini ve giriştiği inkılâbın ciddiyet ve azametini anlamamış olanların siyasî âleti olmak üzere gönderdikleri bu zavallıyı teselli ederek geriye gönderdi...”. Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 50, 1-30 Sonkânun 1938, s.31-32.

Hüsrev Gerede hatıralarında Claude Farrère'nin Mustafa Kemal Paşanın huzuruna ilk çıkışıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Şehlâ gözlerinde karşısındakini isteğine boyun eğdiren, düşüncesinin derinliklerine kadar giren bir güç, bir işleyiş duygusu vardı...Sonradan Atatürk'ten duyduğuma göre Claude Farrère İzmit'e yalnızca Türk dostu olduğu için değil, İtilâf komiserlerinin siyasal vekillerinden biri olarak, özel emirle gönderilmiş. Atatürk bu ziyaretin amacını önceden kestirmiş. Claude Farrère huzura çıkınca Gazi'nin bakışları altında sendeleyerek yere diz çökmüş, ‘Ben kendiliğimden gelmedim, beni gönderdiler. Siyasal görevim var, demiş’”. Bkz. GEREDE, **Hüsrev Gerede'nin Anıları...**, s. 255; Hüsrev Gerede ayrıca yazmış olduğu bir makalede de bu konuyla ilgili şunları yazmıştır: “Şehlâ mavi gözlerinde, karşısındakini iradesine boyun eğdiren, düşüncesine nüfuz eden garip bir miknatisiyet vardı. Bu bir nevi (fascination), teshir kuvveti, belki de ‘medium’ hassası olabilir Bu tesire tutulanlar Ata'nın göz bebeklerinin birer alev gibi parladığını söylerler. İzmit'te (Claude Farrere)in diz, üstü çökerek ‘beni onlar gönderdiler’ demesi, bu hassayı işitmiş, fakat inanmamış olan bir ambasadörün ‘odıyans’ günü nutkunu okurken dili tutulması meşhur misallerdendir”. Bkz. R. Hüsrev GEREDE, “Atatürk”, **Belleten**, TTK. Yay., C. XX, Sayı:80, Ekim 1956, Ankara-1995, s.567-568.

⁵³² **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

“pek samimi ve ateşin olmuş ve birbirlerini tekrar tekrar selâmlamışlardı”⁵³³. Daha sonra birlikte öğle yemeğini yemişler ve yemekten sonra Claude Farrère ikametgâhına dönmüştür⁵³⁴.

Mustafa Kemal Paşa ile ilk temasından sonra Farrère ikindin tersane bahçesinde kendisi şerefine tertip edilen askerî eğlence programına katılmıştır. Yapılan gösterilerden sonra davetliler, Mustafa Kemal Paşanın bulunduğu köşk bahçesinde tertib edilen çay ziyafetine gitmişlerdir⁵³⁵.

Akşam saat altı buçukta köşkün büyük bahçesinde, Claude Farrère’nin şerefine İzmit halkı tarafından 120 kişilik bir çay ziyafeti verilmiştir. Ziyafette sivil bir elbise giymiş olan Mustafa Kemal Paşanın sağında Claude Farrère oturmuş, ayrıca masada, Hilâl-i Ahmer İkinci Reisi Hamit Bey, Ercüment Ekrem Bey, Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Münir Bey, Bolu Mebusu Cevat Abbas Bey yer almışlardır⁵³⁶. Bitişik olarak kurulan diğer iki masada da İzmit memurları, eşrafı ve gazeteciler oturmuşlardı. Claude Farrère, “İki muhasım taraf arasındaki bazı kararları pek canlı bir surette gösterecek fıkralar anlatmış, Başkumandanın bu kadar yakınlık, samimiyetle halk arasına karışmasındaki manaları izah etmişti”⁵³⁷. Ziyafet masasının etrafında halk ve öğrenciler toplanmıştı. Bunların arasında, kırmızı elbiseli beyaz baş örtülü mahzun görünümlü kız çocukları, göze çarpmaktaydı. Bunları Mustafa Kemal Paşa, Claude Farrère’e göstererek: “Zannediyorum ki şu kırmızı elbiseli kız çocukları, babaları Yunanîler tarafından öldürülen biçârelerdir” demesi Farrère’i müteessir etmiştir. Ziyafetin sonuna doğru Mustafa Kemal Paşa, Claude Farrère’e ziyafeti şereflelendirdikleri şu sırada bir kaç söz söyleyeceğini ifade etmiş, o da bunun kendisi için en büyük bir şeref olacağını, daha sonra kendisinin de bir kaç söz söylemesine müsaade buyurulmasını rica etmiştir⁵³⁸.

⁵³³ Anadolu’da Yeni Gün, 19 Haziran 1922, nr.520-897, s.2.

⁵³⁴ Anadolu’da Yeni Gün, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1; Açığsöz, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.1.

⁵³⁵ Vakıf, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2. ; Anadolu’da Yeni Gün, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

⁵³⁶ Anadolu’da Yeni Gün, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

⁵³⁷ Vakıf, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.1.

Claude Farrère bu çay ziyafeti hakkında şu bilgileri vermektedir: “Benim ve Mustafa Kemal Paşanın çevresinde en azından elli konuk var -generaller, müsteşarlar, subaylar, şehrin ileri gelenleri, gazeteciler- uzun masadaki ikram sade ve Türk geleneklerine uygun: Çay ve limonata. Ev, yer yer kiraz ağaçlarının bulunduğu çimlerle kaplı dümdüz bir arazinin üstünde. İzmit’in ve çevre köylerin neredeyse tüm halkı, aşağı yukarı yirmi bin kişi, yarım daire şeklinde masamızın çevresini almışlar, sık aralıklarla geniş alanda dizilmişler”. Bkz. Dietrich GRONAU, Musafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu (Çeviren: Gülderen Koralp Pamir), Altın Kitaplar, İstanbul-1994, s.193-194.

⁵³⁸ Anadolu’da Yeni Gün, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkarak ziyafete katılan ve saray bahçesinde toplanan üç bin kişiye hitaben, yarım saat süren, şiddetle ve hararetle alkışlanan, içine doğduğu gibi uzunca bir konuşma yapmıştır⁵³⁹.

Millî Mücadele tarihinde, Mustafa Kemal Paşanın en önemli konuşmalarından birisi olarak gördüğümüz bu konuşmasının önemli gördüğümüz kısımlarını aynen vermeyi uygun buluyoruz⁵⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşa konuşmasına Claude Farrère hakkında sözleriyle şöyle başlamıştır: *“Efendiler, Türkiye’nin ve Türkiye halkının pek kıymetli dostu olan Mösyö Claude Farrère’i daire-i samimiyetimizde görmekten mütehasıl hissiyatımı alenen izhar etmeği bir vazife addederim. Aziz ve muhterem dostumuz Mösyö Claude Farrère, zat-ı necibanenizi bir kıyısında olsa bile hür ve müstakil Türkiye topraklarında kabul etmekle pek mesrur ve bahtiyarım. Bu sürurum şahsî olduğu kadar şâmil ve umumîdir. Muhterem misafirimiz, emin olabilirsiniz ki bu dakikada İzmit körfezinden ta Kars kalesine, Bahrisiyah sevahilinden Arabistan vahalarına kadar milletimizin kalbi, kıymetli dostumuza karşı aynı hissi muhabbet ve takdir ile dareban etmektedir.*

Efendiler, Mösyö Claude Farrère Türkiye’nin hakikaten ve cidden dostu olduğunu pek bariz bir surette ispat etmiştir. Memleketimiz mühlik dakikalar yaşarken, milletimiz zulümlere mâruz bulunurken dünyanın bütün adaletsizlikleri üzerimize tevcih edilirken bu zulme karşı semalara yükselen ulvî bir ses, insanî bir sada işitiliyordu. O sadanın sahibi,

⁵³⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1; **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.1; **İkdam**, 21 Haziran 1922, nr.9074, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

Claude Farrère Mustafa Kemal’in konuşması hakkında şu bilgileri vermektedir: *“Ve konuşmaya başladı. Çok sade bir şekilde, bulunduğu yerden. Bana döndü, gülümsedi, sigarasını bile elinden bırakmamış hatta tam tersine derin bir nefes çekmişti. Sonra sigarasını söndürdü, yeni bir tane yaktı, neredeyse bitene kadar içti ve iki, üç dakika kadar süren bu zaman zarfında halkın arasında merak dolu bir gerginlik oluştu, insanlar hiç kıpırdamıyor, hiç konuşmuyor, o inanılmaz, harikulâde ve yoğun dikkatlerinden hiçbir şey eksilmeden bekliyorlardı... Mustafa Kemal vatandaşlarına hitap ederken çok etkileyici. Vatandaşlarının onu dinlemesi ise çok daha fazla etkileyici.*

Süslü püslü laflara kaçmadan, parlak cümleler kullanmadan konuşuyor, hatta ikna etme sanatını bile kullanıyor diyebilirim; eğer bu sanat içten olmak anlamına gelmese ve eğer trajik duyguları sesinin tonunu bile yükseltmeden söylediği kısa ve güven verici sözcüklerine yansımaya. Suskunluğuyla bile anlatmak istediklerini anlatmasını biliyor kısacası. Söylediği her şeyi, dinleyenlerin onaylamasından daha doğal bir şey olamaz: Türklerin atalarına ait bu topraklara sahip olma hakları, ya istiklâl ya ölüm, ya düşmanı bu vatandan kovmak ya da ölmek. Ne daha fazlası, ne daha azı”. Bkz. GRONAU, **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu**, s. 194.

⁵⁴⁰ Mustafa Kemal Paşanın, bu konuşması için bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.II, s.36-41 ; **Açıksöz**, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.1 ; **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.1-2 (sansürlü olduğundan önemli ölçüde eksiktir) ; **İkdam**, 21 Haziran 1922, nr.9074, s.1. (sansürlü olduğundan önemli ölçüde eksiktir) ; **TİTE. Arşivi**, Kutu No: 47 Gömlek No:133, Belge No: 133-1, 133-2, 133-3, Tarih: 24/06/ 1338 (Mustafa Kemal’in yaptığı konuşmanın önemli bölümleri aynen, Erkan Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından hazırlanan rapora konmuştur)

huzurunda bulunmakla mes'ud olduğumuz Claude Farrère'dir.

Efendiler, insanlar; âdetlerini, ahlâklarını, hislerini, temayüllerini, hattâ fikirlerini tesmiye ve terbiyede içinde yetiştigi heyeti içtimaiyenin temayülâtı umumiyesinden kurtulamazlar. Fakat bazı büyük hilkatler vardır ki onlar yalnız mensup oldukları heyet-i içtimaiyeye karşı kalplerini ve ruhlarını aynı halde tutarlar. İşte Mösyö Claude Farrère, bu büyük insanlardan biridir. Dostumuzun bundan başka bir hususiyeti daha vardır: Kendisi pek necip olan, hürriyet ve istiklâlini bütün dünyaya tanıtmak için kanlar döken, inkılâplar yapan büyük bir milletin güzide evlâdıdır. Türkiye ile ve Türkiye halkıyla bu kadar kalbî alâkalara mâlik olan bir zatın Türkiye'yi bugün yaşadığı elemli dakikalarında yakından ziyaret etmek istemesine zaten intizar olunurdu. Dostumuz bu dakikayı pek güzel takdir etmiş ve hakikaten ümid ve intizar olunduğu gibi İstanbul'dan sonra buraya gelmek zahmetini ihtiyar buyurmuşlardır.

Dostumuzun İstanbul'da geçirdiği beş on gün zarfında, hasıl ettiği intibaatı bilmem, fakat İstanbul'da henüz düşmanların süngüleri ve tehditleri altında yaşayan o zavallı, o bedbaht vatandaşlarımızın kalblerindeki hicranlara elbette temas etmiştir. Bir Türk dostu için bu temasın hasıl edeceği intibaatın pek elim ve derdnâk olacağını kabul etmek lâzımdır. O muhitte senelerden beri, asırlardan beri, bu zavallı milletin talihini elinde tutmuş ve onun mukadderatiyle oynamış ve sonra kendisini terk edivermiş birtakım bedbahtların bulunması da elemli bir şeydir. Eğer dostumuz Claude Farrère seyahatlerine İstanbul'da hitam verselerdi, bu seyahati natamam kalmış addetmek zaruri olurdu. Türkiye'nin bugünkü hakikî manzarasını görmek için böyle esaret altında bulunan değil, hürriyet ve istiklâlini muhafaza etmekle bahtiyar olan bir muhite gelmek lâzım geliyordu”⁵⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının bundan sonraki kısmında: “Efendiler, Türkiye halkı asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklâli bir lâzime-i hayatiye telâkki etmiş bir kavmin kahraman evlâtlarıdır. Bu millet istiklâlsiz yaşamamıştır. Yaşayamaz ve yaşamayacaktır” diyerek, devamında; Türk milletinin hayatını imhaya kastetmiş düşmanların akıl ve hayale gelmeyen her türlü tedbire başvurarak, Türk milletini esir, zelil ve perişan etmek için harekete geçtiğini, özellikle bazı batılı hükümetler ve bazı

⁵⁴¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

siyasilerin bunun böyle olmasında direndiklerini ve hâlâ da bunu sürdürdüklerini, bu zalimliklerini kendi milletleri ve dünya kamuoyunda mazur göstermek için her türlü iftirayı atarak, Türkler vahşidir, zâlimdir, medeniyetin gereklerini benimseme yeteneğinden yoksundur, biçiminde propagandalarıyla dünya kamuoyunu aldatmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Bunların bu girişimleriyle başarıya ulaşacaklarını sanarak başka bir tedbire gerek görmediklerini, çünkü Türkiye'nin yaşama yeteneğinden tamamen mahrum olduğunu farzettiklerini, oysa düşmanların bunda tamamen yanıldıklarını, gerçekleri değiştirmenin ve hakkı ortadan kaldırmanın imkânsız olduğunu ve bugüne kadar dünyada da buna imkân bulunmadığını vurgulamıştır. Bütün bu acılı durumlardan sonra milletlerin vicdanlarına müracaat olunursa, necip ve hakkiyle medeni olan milletlerin bu siyasetçilerin yaptıkları zalimlikleri lanetleyeceklerinden hiç şüphesi olmadığını, ancak henüz mütereddit görünenler varsa kendisinin onları da mazur göreceğini, çünkü Türkiye hakkında hergün icadedilen iftiraların doğrusunu anlamalarına yine o devlet adamlarının mevcudiyetinin mâni olduğunu söylemiştir⁵⁴².

Mustafa Kemal Paşa konuşmasını, o güne kadar gösterdiğimiz bütün kabiliyetlerin Millî Mücadele aleyhindeki zanları altüst ettiğini ifade eden şu sözleriyle sürdürmüştür: *“Efendiler, Türkiye halkının bütün fakru zaruretine rağmen, gizli veya aşikâr düşman elleriyle bugün içine atılmış olduğu kargaşanın bütün dehşetine rağmen üç seneden beri kendi mukadderatını eline alarak hükümet yönetiminde gösterdiği kabiliyet ve kudret, (hazır olan mektep talebesini işaretle) şu gördüğünüz çocukları vatana lâyük yetiştirmek için eğitim işlerinde gösterdiği kabiliyet, memleketimizin hemen bütünüyle bir kuşatmada olmasına rağmen mevcudiyetini muhafaza için temel olduğuna inandığı ekonominin düzenlenmesi konusunda gösterdiği kabiliyet, doğuda ve batıda başarıları süregelen ve sürüp gideceğinden kimsenin şüphe etmemesi gereken muntazam ve muazzam ordular kurma konusunda gösterdiği pek büyük kabiliyet ve kudret, düşmanlarımızın ikinci görüşlerinde de yani kabiliyetten mahrum olduğumuz hakkındaki zanlarında da ne kadar aldandıklarını ortaya koyan kanıtlar değil midir? Fakat Efendiler, garbın bazı zalim ve hakikati görmemek için gözlerini kapayan siyasetçileri bu hakikat karşısında baş çevirmek istiyor. Necip Fransız milletinin bu hakikati idrâkte gösterdiği yüksek misâli*

⁵⁴² **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

görmek istemiyor”⁵⁴³.

Mustafa Kemal Paşa; varlığının bilincinde olan, hürriyet ile esaret farkını çok iyi bilen, ölümü esarete tercih eden ve bunu her gün fiilen ispat edegelen bir milletin yok edilmek istendiğini belirterek düşmanların Türkiye’yi baştan sona harabeye çevirmek, burada yaşayan masum halkı, kadınlara ve çocuklarına varıncaya kadar en vahşi işkencelerle insanlık dışı tecavüzlerle katletmek istediklerini, bunun için bir taraftan da mukaddes topraklarımıza saldırdıkları Yunanların vahşetlerini sürdürmelerini sağlamaya çalıştıklarını, çok ustaca bir taktikle bir taraftan da Türkün asalet ve masumiyetini anlama belirtileri gösteren milletlerin kamuoyunu karıştıracak bin türlü iftira ve yalan icat ettiklerini⁵⁴⁴ söyleyerek sözlerini sürdürmüştür.

Daha sonra, Türkiye’nin tarih ve medeniyete hesap vermekte tereddüt etmeyeceğini ve TBMM Hükümeti’nin bütün hesaplardan alını ak olarak çıkacağından şüphesi olmadığını ifade eden sözleriyle konuşmasına şöyle devam etmiştir: “*Efendiler düşmanlarımız Türkiye’nin Hıristiyanlara zulmettiğini, yalancı bir ‘Yavenin’ iftiranamesini ileri sürerek, medeni dünya kamuoyunu fikir karışıklığına düşürmek istiyorlar. Türkiye’nin davasındaki kudsiyeti ve Türkiye’nin hakkını anlama eğiliminde olanların dikkatini başka tarafa çevirmeye çalışıyorlar. Bütün iddialar bir sürü yalan ve iftiradan ibarettir. Başka türlü de olamaz.*

Yeni Türkiye devletinin idare mes’uliyetini yüklenen Türkiye Büyük Millet Meclisi bütün icraatından tarihe ve medeniyete karşı hesap vermekte biran tereddüt etmez. Çünkü bu hesaptan alını ak olarak tamamen muzaffer çıkacağından şüphesi yoktur. Fakat geçen sene İnebolu, beş on gün evvel Samsun bombardıman ettirildi. Ayaklanmak üzere düşmanların oluşturdukları, donattıkları ve kışkırttıkları bazı zararlı unsurların bazı askeri tedbirlere tabi tutulmasında bir kabahat varsa o kabahatin faillerini Türkiye’de, Ankara’da değil, Atina’da ve belki daha büyük bir başkentte aramak lâzımdır. Şurasını da kesinlikle beyan ederim ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti millettten aldığı en meşru yetkilerle devletin varlığını ve istiklâlini sağlamak ve korumak için her bağımsız millet ve devlet için meşru olan haklarını, salâhiyetlerini çekinmeden kullanır ve kullanacaktır. Bazı batılı hükümetler Türkiye ile savaş halinden çıkmak istemediği,

⁵⁴³ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

⁵⁴⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

Türkiye'nin mübarek topraklarına saldırdığı düşmanı takviye ve teşvikten vazgeçmeye razı olmadığı halde güya dünyanın en tarafsız hükümeti imiş gibi memleketimiz içinde subaylarını dolaştırmak suretiyle soruşturma isteğinde bulunuyorlar. Çok üzüntü verici ama diğer hükümetleri de bu teşebbüse katmanın yollarını buluyorlar. Dünyada bundan daha mantıksız ve daha cüretkârane bir hareket tasavvur edemiyorum. Dünyada bağımsız bir devlet tasavvur olunabilir mi ki içişlerine, henüz düşman sıfatını haiz olanların değil, dostlarının dahi müdahalesine müsamaha etsin. Eğer o siyasetçiler asırlardan beri bağımsız yaşamış, istiklâlin simgesi olmuş ve bugün yeni bir millî uyanış bilinci içinde kararlılığı, inancı ve istiklâl aşkı yükselmiş Türkiye halkının, Türkiye devletinin istiklâlini tanımamak ve tanıtmamak istiyorlarsa, biz bunlara karşı hayretlerle mukabele ederiz ve bu ricalin gafletine bütün cihanın nazar-ı istiğrabını davet ederiz. Zavallı milletimiz esir olmağa razı olmadığı için en büyük cezaya mahkûm bulunuyor: idama!”⁵⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa, bu tarihî konuşmasını şu şekilde tamamlamıştır:

“Hayır efendiler, hayır(...) bütün cihan emin olsun ki, bu millet idama, imhaya değil, ihyaya müstahaktır; elyaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi deruhte ettiği bu vazife-i tarihîyeyi kemal-i muvaffakiyetle ifa ediyor ve en yüksek zaferlerle itmam ve ikmal edecektir.

Efendiler, aziz ve muhterem dostumuz Mösyö Claude Farrère’i memleketimizin sulhu sükûna mazhariyetinde, kabul etmekle çok müftechir olacaktık. Eğer bugün buna muvaffak olmamış bulunuyorsak bu husustaki kabahat bizim değildir. Ona memleketimizin her köşesini göstermek ve her köşede kemali tevekkül ve masumiyetle ve fakat kalbinde büyük bir iman ve hiss-i gururu istiklâl ile tarlalarını süren, koyunlarını güden vatandaşlarımızı yakından tanıtmak isterdim. O vakit muhterem dostumuz Türkiye halkını daha çok sevecekti ve o vakit böyle bir milletin istiklâline taarruz edenlerin ne kadar bîhis ve ne kadar bîinsaf olduklarını daha derin bir surette takdir edecekti. Efendiler, samimî dostlarımız sevdikleri tarafından bir işkenceye mahkûmdurlar ve işkence de sevdiklerinin dertlerini dinlemektir.

Kıymetli dostumuz bu dakikada o vaziyette bulunuyor. Pek çok arzu ederdim ki, bu acı hakikatlerin müfessiri olmaktan ise, dostumuza şataretbahş sözler söylüyeyim. Fakat

⁵⁴⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

*bizi mazur görsünler. Biz hayat ve istiklâl için mücadele eden ve bu kanlı mücadeleler manzarası karşısında bütün cihan-ı medeniyetin bîhis seyirci kaldığını görmekle dilhûn olmuş insanlarız”*⁵⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa Marmara kıyılarında yaptığı bu konuşmasında Türk milletine güven aşılamış, umut vermiş, milletimizin inançlarını kuvvetlendirmiştir. Düşmanlarımıza ise imha edilmek istenen milletimizin yılmayacağını, istiklâlini canına tercih edeceğini ve haricî müdahalenin hiçbir şekline müsamaha etmeyeceğini üstüne basarak haykırmıştır.

Bu tarihî nutuk, bazı gazetelere şöyle yansımıştır: “*Bütün İzmitliler nutuk dinlediler. Paşa medeni milletlerin vicdanına hitab eden beliğ sözleriyle Türk Milletinin amali meşruasını ve mücahedemizdeki azmi metanet-i milliyeyi tasvir eyledi. Claude Farrère Türkçe irad edilen bu nutka vâkıf olduktan sonra pek mütehassis olmuştu*”⁵⁴⁷.

“*Bu nutuk yalnız, büyük dostumuza karşı bir cümle değil, aynı zamanda memleketin siyaseti dahiliyye ve hariciyyesiyle alâkadar bir hitabedir. Paşa hazretleri düşmanlarımızın tuttuğu yolu açık bir lisan ile teşrih eylemişler ve daima tarih ve medeniyet önünde hesap vermeğe amade olan Büyük Millet Meclisinin, memleketi harbten kurtarmak isteyen bazı garb hükümetlerinin zabitlerinin içimizde dolaşmasına katiyyen razı olamayacağını beyan etmişlerdir*”⁵⁴⁸.

“*Başkumandanımız İzmit’te Claude Farrère ile görüştü- misafirlerin şereflerine yapılan tezahürat hakkı seven ve hakka tapan bir milletin göstereceği bir halet-i ruhiyenin misalidir- Kemal Paşa Hazretleri irad ettikleri nutuklarında hür ve müstakil bir milletin arzularını iradelerini marmara kenarlarında bir defa daha tekrar ettiler*”⁵⁴⁹.

“*Paşa hazretlerinin şimdiye kadar irad ettikleri nutukların en mühimlerinden birini teşkil eden bu nutuk çok kerre şiddetle ve hararetle alkışlandı; Claude Farrère Reis Paşa Hazretleri irad-ı nutuk ederken kendisine hayran hayran bakıyor heyecanını saklamaya muvaffak olamıyordu*”⁵⁵⁰.

Anadolu’da Hıristiyanlara zulüm edildiği aldatmacasını, Avrupaya anlatabilecek en

⁵⁴⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

⁵⁴⁷ **İkdam**, 21 Haziran 1922, nr.9074, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1.

⁵⁴⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1.

⁵⁴⁹ **Anadolu’da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1.

⁵⁵⁰ **Anadolu’da Yeni Gün**, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

önemli yazarlardan birisi Claude Farrère idi. Bu bakımdan Claude Farrère'nin Türkiye'yi ziyaret etmesi ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilerek Anadolu'daki gerçek durumu yerinde tespit etmesi, Millî Mücadele'nin Avrupa kamuoyuna hak ettiği şekilde anlatılması adına çok önemliydi.

Mustafa Kemal'in bu son derece önemli konuşmasını en iyi şekilde yorumladığına inandığımız Yakup Kadri'nin "*İzmit'ten Gelen Ses*" başlıklı yazısını da burada vermenin, bu konuşmanın o gün için oluşturduğu umut ortamını daha iyi yansıtmaya açısından yerinde olacağı kanaatindeyiz.

"Bundan birkaç zaman evvel kim derdi ki , biz, İstanbul halkı, onun sesini bu kadar yakından işiteceğiz, kim derdi ki üç yıl evvel Ferid Paşa hükümetinin askeri bir memuru sıfatıyla Trabzon limanına ayak basan Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun içinde ateşin bir kavis çizdikten sonra Marmara'nın kapılarından birine gelecek ve bir veli ruhaniyeti, bir kahraman heybetiyle bize, İstanbul halkına, her gün baktığımız şu denizin dalgaları arkasından 'bu millet yaşamağa layıktır, yaşayacaktır, müstakil, hür ve hakimi mutlak olarak yaşayacaktır' diye hatiften gelen bir sesle bağırarak?..."

İki, üç günden beri neden bu kadar neşeliyiz, neden içimizde yeni bir hayatın haberini his etmedeyiz? Neden kalbimizde korkudan, endişeden, ümitsizlikten hiç eser kalmadı? Zira, bu ses bizim maneviyatımızı, kaç zamandır damarlarımıza şüphenin ye'sin, füturun zehrini telkih etmeden başka bir şeye yaramayan sözlerle bulunan mükemmeliyemize berrak bir hakikatin nurunu serpti. Bu hakikat nedir? Bu hakikat, herşeye rağmen, Türk milletinin yaşadığına, yaşayacağına, hür ve müstakil olarak yaşayacağına dair ruhumuzun mihrakında taşıdığımız imanımızdır. bu adam neye güveniyor? Hangi kuvvet onun vücudunu bütün medeniyet âlemine! karşı böyle mütearrız bir yay gibi geriyor? ...

Bu sualin cevabı Mustafa Kemal Paşanın Trabzon'dan İzmit'e kadar çizdiği kavsde ve bu kavsın halkaları olan birinci, ikinci İnönü zaferlerinde ve yirmi iki gün süren o mehtab Sakarya muharebelerindedir. Dört beş bin kişiyle onbeş yirmi bin kişilik mücehhez ve muntazam ordulara karşı koyan ve yirmi iki gün yirmi iki gece kırk elli bin askerle yüz bin kişilik bir kuvveti döğen şanlı bir serdar,(sansür) İstanbul'un kapısında ancak bu tavr ve eda ile konuşabilir.

Mustafa Kemal Paşa üç yıldan beri düşman zırhlılarının dolaştığı Marmara sahillerine yalvarmak veyahud pazarlık etmek için gelmedi. Onun üç sene içinde üç büyük zaferle tetevvüc eden başı milletten gelmeyen hiçbir kuvvet önünde eğilmeyecek kadar dik durmağa alışmıştır”⁵⁵¹.

İşte böylesine şahane bir konuşmaya şahit olan Claude Farrère, Mustafa Kemal Paşanın hararetle ve şiddetle alkışlanan bu konuşmasından sonra, Fransızca cevabî bir konuşma yapmıştır. Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri Münir Bey tarafından çevrilen bu konuşmasında⁵⁵² şunları söylemiştir:

“Paşa Hazretleri irad buyurdıkları necib, ulvi efkâra tarafımdan ilâve edilecek bir şey yoktur. Bu efkâra bütün mevcudiyetimle, bütün kalbimle iştirak ediyorum. Kendilerinin beyan buyurdıkları veçhile İstanbul’u ziyaret ettim. Fakat, bu ziyaret beni dağdar etti ve kalbimi kırdı. Bu büyük payitahtı ve muhitini ecnebi süngüsü altında gördüm. Bu hâl benim için gayet hazin bir manzara teşkil ediyordu. Bu millet, Boğazlardan Asya’ya mağrur nazarlarla bakıyordu. Bu milletin hürriyet için ve hürriyetini muhafaza için ölmeye ve bu azim ile yaşamaya karar vermiş olan bir millet olduğunu gördüm fakat gördüğüm şey bunlardan mı ibarettir. Hayır başka bir şey daha görmüştüm. Bu gördüğüm şey kalbimi ümit ve mahzuniyet ile doldurdu. Bu halk bu millet yek vücud sağlam, sebatkâr ve kavi bir hükûmet-i milliyeye malik ve kudsi bir kumandan tarafından idare ediliyordu. Bütün bu ahvâl, bu milletin zafere varacağına hiç şübhe bırakmıyor. Acaba gördüğüm şeyler yalnız bunlardan mı ibaretti. Başka bir şey daha gördüm. O da hak ve adaletin kendisinde olması idi ve bu millet hakkı için harb ediyordu. Düşmanları zalim ve alçak adamlardan ibaret bulunuyordu. O düşmanlar ki maksadları habis ve çirkin, fikirleri menfaatten başka bir şey değildir. Fakat hürriyetini muhafaza için ölen, kanını döken bir milleti, hasis menafî takib eden düşmanlar hiçbir vakit mağlub edemezler. Daha başka bir şey söyleyeceğim. O da, yalnız kendilerinin bu hakka sahip olmaları değil, aynı zamanda büyük bir kuvvete mâlik olmaları hususudur. Cesur, metin bir surette idare edilen bu kuvvet, zaferin en kuvvetli dermanını teşkil eder. Zât-ı Sâmilerine takdim edeceğim ihtiramât ve takdiratım yalnız benim değil, bütün Fransız

⁵⁵¹ Yakub KADRİ , “İzmitten Gelen Ses”, **İkdam**, 24 Haziran 1922, nr.9077, s.2.

⁵⁵² **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1 ; Claude Farrère’nin bu konuşması için ayrıca bkz. **TİTE. Arşivi**, Kutu No: 47, Gömlek No: 133, Belge No: 133-4, Tarih: 24/06/ 1338 (Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından hazırlanan rapora konmuştur).

milletinin tazimat ve hissiyatı ihtiramkârânesidir”⁵⁵³.

Claude Farrère’nin bu konuşması binlerce kişiden oluşan topluluk tarafından müteaddit defalar sürekli olarak alkışlanmış⁵⁵⁴ ve çay ziyafeti saat sekize doğru sona ermiştir⁵⁵⁵.

Mustafa Kemal Paşanın ve Claude Farrère’nin konuşmalarından sonra, Mustafa Kemal Paşa, Claude Farrère ve diğer bazı zevat akşam sofrasında toplandılar. Sofrada sohbetin konusunu çay ziyafetinde yapılan konuşmalar ve o konuşmalarda değinilen meseleler oluşturmuştur. Yemekten sonra Claude Farrère, Ercüment Ekrem, Ahmed Emin ve Velid Beylerle birlikte kendilerine tahsis edilen Sabık İzmit Mebusu Rüştü Beyin konağına gitmişlerdi. Rüştü Bey misafirlerini Türk misafirperverliğine uygun bir tarzda kabul etmiş ve Claude Farrère bu eski “*Türk evinin ve Türk nezaketinin hayranı olmuştur*”⁵⁵⁶.

19 Haziran sabahı saat dokuzda Adapazarı’na hareket edilmesi daha önceden kararlaştırılmış olduğundan Claude Farrère ve beraberindekiler acele olarak köşke gitmiş ve orada Mustafa Kemal Paşa ile buluşmuşlardır. Hep birlikte, sabahın erken saatlerinden beri ellerinde bayraklarla köşk çevresini ve yolları dolduran binlerce kişiden oluşan halk kitlesinin coşkun tezahüratı içinde⁵⁵⁷ yürüyerek, saat 10’a doğru istasyon binasına ulaşmışlar ve burada istasyon binasının önünü ve daha ilerilerini kaplayan askerî birlikler tarafından “*Hazır ol*” vaziyetinde karşılanmışlardır. Mustafa Kemal Paşa kendisini selâmlayan askerî birliklere mukabele etmiş⁵⁵⁸, daha sonra subayların ve diğer zevatın birer birer elini sıkmıştır. Resmî bir tarzda başlayan bu hareket, halkın Mustafa Kemal Paşanın elini öpmek istemesiyle heyecanlı bir hürmet merasimine dönüşmüş, aynı maksatla Claude Farrère’nin de eline sarılmışlardır. Bu durum karşısında teessürlerine hakim olamayan Claude Farrère kendini zabt edemeyerek Türkçe olarak “*Yaşasın Serbest Türkiye!*” diye bağırmaktaydı⁵⁵⁹. Mustafa Kemal Paşa ve Claude Farrère beraberindekilerle halkın muhabbet ve hürmet tezahüratı arasında kendilerini

⁵⁵³ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1; Aynı metin için Ayrıca bkz. **Anadolu’da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1-2; **Açıksöz**, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.1.

⁵⁵⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.2.

⁵⁵⁵ **Anadolu’da Yeni Gün**, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.

⁵⁵⁶ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵⁵⁷ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2; **Anadolu’da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.

⁵⁵⁸ ÖZEL, “*Başkomutan Mustafa Kemal Paşanın Adapazarı ve İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)*”, s.38.

⁵⁵⁹ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

Adapazarı'na götürecek özel trene binmişlerdir⁵⁶⁰.

Tren hareket etmeden evvel, İzmit halkı namına Kılıçzade Hakkı Bey, Mustafa Kemal Paşaya hitaben yaptığı uğurlama konuşmasında, kendisine milletin sadakat ve bağlılığını bildirmiş ve muvaffakiyetler temenni ederek “*Hâtiften bir ses geliyor, o sesi dinleyiniz haktan gelen ses yürü diyor. Bütün millet sizinle beraberdir*” demiştir⁵⁶¹.

Kılıçzade Hakkı Beyin bu konuşmasına Mustafa Kemal Paşa cevaben ve halka hitaben şunları söylemiştir:

“*Muhterem vatandaşlarım,*

Bütün kalb ve vicdanlarınızla benimle beraber olduğunuza imanım vardır. Bu böyle oldukça, gittiğimiz yolun hakiki olduğuna inandıkça elbette yürüyeceğiz. Bu yürüyüşümüzle memleketi netice-i hakikiyeye îsâl edeceğiz buna şüphemiz olmasın. Hakkımda gösterdiğiniz âsârı muhabbet ve teveccühe sureti mahsusada takdimi teşekkür ederim.

Güzel memleketinizde geçirdiğim iki günün kıymetli hâtırasını kalbimde saklayacağım. Gördüğüm tezahürat tâziyane-i teşvik oldu. Netice-i hakikiyeye vusul için her türlü tedabiri düşünmekden hâli kalmadım. Buna emin olunuz. Cümlenize teşekkür ederim”,⁵⁶².

Tren hareket edince, halk trenin arkasından bayraklarla koşarak hürmetlerini göstermişlerdir. Halk aynı zamanda “*Yaşasın Farer, Yaşasın Türkiye – Fransa*” diye bağırarak sevgi ve hürmetlerini gösterince, Claude Farrère de aynı suretle halka doğru hitapla “*Yaşa Yaşa Yaşa Türkiye- Fransa*” diyerek karşılık vermiş ve şiddetle alkışlanmışır⁵⁶³. İzmit şehrinin dışına kadar bu tezahürat devam etmiştir⁵⁶⁴.

Tren hareket eder etmez Vakit gazetesi Başyazarı Ahmed Emin Bey, daha önce hazırladığı sualleri Mustafa Kemal Paşaya takdim etmiş ve Velid Beyin de iştirakiyle mülâkat başlamıştır. Tren yolda Derbend, Sabanca ve Arifiye istasyonlarına gelince

⁵⁶⁰ **Anadolu’da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.

⁵⁶¹ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2; **Anadolu’da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1; **Açıksöz**, 24 Haziran 1922, nr. 515, s.1.

⁵⁶² **Açıksöz**, 24 Haziran 1922, nr. 515, s.1; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 43. Ayrıca bkz. **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵⁶³ **Anadolu’da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.

⁵⁶⁴ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

Mustafa Kemal Paşa fasıla vermekte, Claude Farrère ile beraber inerek halkın tezahüratlarına mukabelede bulunmakta, sonra yerlerine oturup kaldıkları yerden söze devam etmişlerdir. Tren Adapazarı'na vardığı dakikada Mustafa Kemal Paşa da son cümlelerini söylemiş ve mülâkattta son bulmuştur⁵⁶⁵.

Bu mülâkatta Ahmed Emin Beyin: “*Farrere dostumuzla olan mülâkat ne gibi intibalar bırakmıştır?*” sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu cevabı vermiştir: “*Mösyö Claude Farrere’i pek hassas ve pek âli ruhiyle, beşerden pek az kimseye nasip olan evsaf-ı mahsusasiyle nezahetin timsal-i müşahhası buldum. Kendisiyle mülâkat, bende hiçbir vakit unutamıyacağım mânevi hazlar, kıymetli hâtıralar bırakmıştır. Türkiye böyle vefakâr bir dosta malikiyeti ile müftehir olabilir*”⁵⁶⁶.

Mustafa Kemal Paşa ve refâkatindekileri taşıyan özel tren saat onbirde Adapazarı'na vardığında⁵⁶⁷, otuz kırk bin kişiden oluşan coşkulu bir halk kitlesi istasyon civarında toplanmışlardı. Her yer Türk bayrakları ve taklarla donatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ile Claude Farrère kendilerine kalbî hürmet ve muhabbetlerini sunmak için toplanan halkın şiddetli alkışları arasında trenden inmişlerdir⁵⁶⁸.

Bu arada Türk ordusuna mensup çok muntazam bir askerî birlik karşılama merasimi için istasyon önünde beklemekteydi. Bu askerî birliğimizin intizamı ve kıyafetinin mükemmelliği bütün herkeste hayretli bir iftihar uyandırmıştır. İlk defa olarak İstanbul'dan gelenler gözlerine inanamamışlar, güneş gözlüklerine kadar her şeyi tamam olan bu asker, kalblere millî bir gurur, derin bir güven vermiştir. “*Anadolu’da mucizeler yapıldığını herkes biliyordu. Fakat bu mucizeyi canlı ve müşahhas bir surette görünce heyecana kapılmamak imkânı yoktu*”⁵⁶⁹.

Mustafa Kemal Paşa ile Claude Farrère kendilerini selâmlayan askerî birliğin

⁵⁶⁵ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.1.

⁵⁶⁶ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.1 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. III, s. 55.

⁵⁶⁷ **Açıksöz**, 24 Haziran 1922, nr. 515, s.1.

⁵⁶⁸ **Anadolu’da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.

Muharrem GİRAY, yanlış olarak, Mustafa Kemal Paşanın, Adapazarı'nda kendisini ziyaret etmek üzere trenle gelen Türk dostu Claude Farrère’i Adapazarı istasyonunda bizzat karşıladığını, Trenden inen Claude Farrère’nin Mustafa Kemal Paşaya doğru ilerleyip üç adım kala kollarını uzatarak, belini büküp böylece tazim vaziyetinde kaldığını, daha sonra Mustafa Kemal Paşanın Claude Farrère’e ilerleyerek, uzanan kolundan tutup doğrultarak misafirini sağına almak istediğini, fakat Claude Farrère’nin Mustafa Kemal Paşanın solunda yürümekte ısrar ettiğini ve askeri teftişe başladıklarını, yazmaktadır. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi birlikte İzmit’ten gelmişlerdir. Bkz. GİRAY, “*Büyük Türk Dostu Claude Farrere’in Atatürk’ü Ziyareti*”, s.356, 358.

⁵⁶⁹ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

arasından geçerken, Claude Farrère bu askerî birliğin mükemmeliği karşısında hayran olmuş, birliği “*pek heyecanlı ve hararetle bir surette*” selâmlamıştır⁵⁷⁰.

Mustafa Kemal Paşa Farrère’i askerî denetlemede yanında tutarak ona vermiş olduğu değeri gösterirken aynı zamanda ona Türk ordusunun gücünü de gösteriyordu.

Askerî denetlemeden sonra, Darülfünunlu Şadan Hanım Adapazarı kadınları namına Mustafa Kemal Paşa ve Claude Farrère’a hitaben çok güzel bir hitabede bulunmuştur. “*Şarkın büyük evladı ile garbın âli ruhlu edibini bir arada gördüklerinden dolayı Adapazarı kadınlarının ne kadar iftihar ettiklerini, pek serbest, pek müessir ve güzel bir tavır ve lisanla*” anlatmıştır⁵⁷¹.

Daha sonra hep birlikte doğruca Mustafa Kemal Paşaya istasyon yakınında tahsis olunan konağa gidilmiş, burada biraz istirahattan sonra Claude Farrère Mutasarrıf Sadettin Bey, Hamid ve Macid Beylerle birlikte Sabiha Hanım Kız Mektebine ziyarete gitmişler; burada öğrencilerin el işlerini görmüşler ve jimnastik hareketlerini izlemişlerdir. Claude Farrère son derece mütehassis olarak Müdire Şehime Hanımla, Coğrafya öğretmeni Nimet Hanım’a takdir ve teşekkürlerini iletmış ve öğrenciler tarafından Claude Farrère’e bazı hediyeler takdim edilmiştir⁵⁷².

Okul ziyaretinden sonra Çarkbaşı mesiresine gidilmiş⁵⁷³ ve Claude Farrère Adapazarı’ndan ayrılmadan önce Mustafa Kemal Paşayla ikâmetgâhında birlikte saat ikide son defa olarak yemek yemişlerdi. “*Yemeklerde daima berrak bir su içilmişti. Claude Farrere de bol bol su içiyor ve meşrubat hususunda Anadolu kanunlarına uymanın kendisine pek hoş geldiğini temin ediyordu*”. Bu son yemekte, siyasî ve askerî işlerden üstünkörü bir surette bahs olunmuştur⁵⁷⁴.

⁵⁷⁰ Anadolu’da Yeni Gün, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.

⁵⁷¹ Vakıf, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵⁷² Vakıf, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2 ; Açıksoz, 24 Haziran 1922, nr. 515, s.1 ; KONUKÇU, “Gazi Mustafa Kemal Claude Farrère Görüşmesi”, s. 41.

⁵⁷³ Vakıf, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2..

⁵⁷⁴ Vakıf, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

Claude Farrère, daha sonra bu öğle yemeği hakkında şunları yazmıştır: “*Askeri bir öğle yemeği. Üç kişinin dışında geri kalan herkes asker. Çok ilginç bir tezat: Tüm askerler sivil giyimli, en başta da Gazi’nin kendisi. Ve ast-üst düzeni yok, teğmenler sanki aynı düzeydeymişler gibi generallerle sohbet ediyor, işin diğer bir ilginç yanı ise herkesin yirmi beşle, otuz yaş arasında olması. Yemekler son derece basit: Yoğurt çorbası, İzmit Körfezinden tutulmuş balık ve klasik ızgara koyun eti. Su içiliyor ve isteyen masadaki bir kâseden kaşıyla yoğurt alabiliyor. Mustafa Kemal gülümseyerek özür diledi: ‘Maalesef şarabımız yok, Anadolu çok kurak’*”. Bkz. GRONAU, Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu, s.193.

Yemeği müteakip, Claude Farrère'i, İzmit'e götürmek için kendisine hazırlanan özel trene bindirmek üzere istasyona gidilmiş ve burada Mustafa Kemal Paşa, Mutasarrıf Sadettin Bey, bütün Adapazarı halkı, asker ve öğrenciler tarafından uğurlanmıştır⁵⁷⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Claude Farrère ayrılırken ona üzeri gümüşle işlenmiş bir kırbaç hediye etmiştir⁵⁷⁶. Claude Farrère ise İzmit ve Adapazarı'nda kendisine gösterilen yakınlıktan dolayı defaatle minnettarlıklarını Mustafa Kemal Paşaya arz ettikten sonra tren İzmit'e doğru hareket etmiştir⁵⁷⁷.

İzmit'e varan Claude Farrère ile beraberindekiler coşkulu bir surette karşılanmışlar ve doğruca iskeleye giderek kendilerini İstanbul'a götürecek olan Fransız torpidosuna

Claude Farrère'nin daha sonra yazdıklarına göre, 19 Haziran 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile şu konuları konuşmuştu:

Mustafa Kemal, savaşın sonu hakkında çok iyimser görünmekte ve kendisinin asla Yunanlar tarafından yenilemeyeceğini ileri sürmekteydi. Claude Farrère, Mustafa Kemal Paşaya, Ordusunun durumunu sormuş, o da 'Onu göreceksiniz. Ordumdan çok memnunuz. Çok genç olduğu için, onu parça ve parça, tümünü ben yapmak zorunda kaldım. Bakınız geçen yıl Sakarya'da, henüz kurulmuş birliklere komuta ediyordum. Zafer çok zor oldu. Bugün, gerçek ordum var' demişti, daha sonra Claude Farrère'nin Yunan ordusu ve Başkomutanı Hacı Anesti hakkında düşündüklerini sormuş Mustafa Kemal de Yunan ordusunda pek çok asker kaçağı olduğunu, orduda pek çoğunun gayrı memnun olduğunu ve ayrıca siyasi çekişmeler içine düştüklerini belirtmişti, Başkomutan Hacı Anesti'yi az tanıdığını söylemiş Fakat adamlarının ona hiçbir güveni kalmadığını, Yunanların isminden dolayı ona, kaybolmuş zaferi bulmak üzere Kral Constantin tarafından görevlendirilmiş Aziz Antonie demekte olduklarını, General Papoula'nın, daha iyi olduğunu ama Venizelosçu olduğu için, Onun ordunun başında olması Atina'yı endişelendirdiğini, bunu anladığını, zira bugün biz Türkler için çok zararsız olan bu ordunun, Constantin'in monarşisi için son derece korkunç olduğunu, Yunan ordusunun hemen hemen tamamının Venizelosçu olduğunu, bu yüzden Kral Constantin'in, Bursa'da kaldığı sürede, orada göreceği iyi kabalıktan emin olduğu halde askerî hastaneleri ziyarete cesaret bile edemediğini, söylemişti. Claude Farrère; 'O halde, iyi anladım, hiçbir Yunan saldırısı olmayacak mı?' diye sormuş, Mustafa Kemal'de 'Heyhat, hattâ onu ümit bile etmemeli.' Diye cevaplamıştır. Claude Farrère: 'O halde savaş uzun sürebilir' deyince Mustafa Kemal: 'Korkulduğundan da kısa' süreceğini söylemişti. Claude Farrère 'Pekâlâ, ya malî sorunlar?' demiş, Mustafa Kemal de: Yunanistan'ın para sıkıntısında olduğunu, İngilterenin de sonsuza kadar onlara para veremeyeceğini, onların aksine bizim ise dayanabileceğimizi, söylemiş ve savaşın maliyeti altından kalkabileceğimizi şu sözleriyle desteklemişti : 'Biz Anadolu milliyetçileri, harpte olup da kâğıt paraya asla ihtiyacı olmayan tek halkız. Ama hiç. Paramız sağlamdır.' Son olarak Claude Farrère'nin 'O halde, yenileceğinize ihtimal bile vermiyor musunuz?' sorusuna Mustafa Kemal 'Affedersiniz! Yunanistan değil, İngiltere Anadolu'ya 350.000 savaşkan insan çıkarırsa yenilirim. Yoksa hayır. Öte yandan, İngiltere'nin bu noktaya kadar gitmeyip, halen siyasetini idare eden uluslararası bankalar konsorsiyomunun telkinlerine asla uymayacak kadar sağduyu sahibi olduğuna güvenim var' demişti. Bkz. Willy SPERCO, **Mustafa Kemal Atatürk 1981-1938** (Çeviren: Zeki Çelikkol), Bilgi Yayınevi, Ankara-2001, s.84-85; ÖZÇELEBİ, "*Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrère*", s.51.

Türk ordusunun Sakarya'dan beri sessiz kalışı karşısında, Claude Farrère'nin ordumuz ve mali gücümüz hakkında sorular sorarak, ilk elden bilgiler edinmeye çalıştığı anlaşılmaktadır, Mustafa Kemal'inde onu doğru bilgilendirerek güçlü olduğumuzu göstermek istediği anlaşılmaktadır. Zira onun bu izlenimlerle ayrılması önemliydi. Ancak Farrère tam ikna olamamış olacak ki, Mustafa Kemal'e, ordusu için silah ve cephaneleri, gerekli parayı nereden bulduğuna dair sorduğu sorulara, O'nun kaçamak cevaplar verdiğini fakat kendisinin bunların bir kısmının Rusya'dan geldiğini tahmin ettiğini yazmaktadır. Bkz. Ali ÖZÇELEBİ, "*Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrère*", s.51.

⁵⁷⁵ **Anadolu'da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1 ; **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵⁷⁶ **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.

⁵⁷⁷ **İkdam**, 21 Haziran 1922, nr.9074, s.1.

Claude Farrère, Hamid, Ercümen Ekrem, Macid ve Ahmed Emin Beyler ile beraber Adapazarı'ndan ayrılmıştı. Velid, Hakkı Tarık Beylerle fotoğrafçı Muhterem ve Mehmed Ali Beyler cephenin bir parçasını görmek üzere Adapazarı'nda kalmışlardı. Bkz. **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2.

binmişlerdir. Türk ve Fransız bayraklarını taşıyan binlerce kişi ile dolu olan vapurlar torpido etrafında dolaşarak Claude Farrère’i uğurlarken “*Yaşasın Claude Farrere Yaşasın Fransa*” nidaları arasında, İzmit’e geldikten bir gün sonra 19 Haziran 1922 akşama doğru İzmit körfezinden ayrılmıştır⁵⁷⁸. Gece saat 11’de İstanbul’da Tophane rıhtımına çıktıklarında burada toplu halde kendilerini bekleyen gazetecilere Claude Farrère, Anadolu seyahatinden ne kadar hararetli intibalarla ayrıldığını kısaca izah etmiştir. Daha sonra Farrère, şehir emanetinin rıhtımda bekleyen bir otomobiline binerek ikametgâhı olan merhum Reşat Fuad Bey konağına gitmiştir⁵⁷⁹.

Claude Farrère, İzmit’ten ayrılırken Büyük Millet Meclisi Riyasetine çektiği minnet ve şükranını bildiren veda telgrafında: “*Fransa’ya süratle avdet etmek üzere bulunduğumdan hür İzmit toprağından büyük Millet Meclisine ve onun Reisine ateşin hissiyat-ı perestîşkârânemi beyan ile seri’ ve şerefli bir sulh temenniyatını arz eylerim*” demiştir⁵⁸⁰.

Claude Farrère, İstanbul’dan ayrılacağı 23 Haziran’a kadar ziyaretlerde bulunmuş, gazetecilere Anadolu intibaları hakkında mülâkatlar vermiştir. Vakıf gazetesinin haberine göre, Farrère, boş zamanlarında seyahatine ait hatıralarını kaydetmekte ve bilhassa Anadolu intibaatına ait notlar almaktaydı. Vakıf gazetesi muhabiri ile 22 Haziran’da yaptığı mülâkatta, Anadolu seyahatinden çok kıymetli hatıralar ile döndüğünü söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı mülâkat ve Türk ordusu Claude Farrère üzerinde “*O kadar derin bir tesir husule getirmiştir ki*”, Mustafa Kemal Paşadan bahsederken onun meziyetlerinden de uzun uzadıya söz etmiştir⁵⁸¹.

⁵⁷⁸ **Açıksöz**, 24 Haziran 1922, nr. 515, s.1; **Vakıf**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

Mehmet ÖNDER, yanlış olarak, Claude Farrère’nin, Adapazarı dönüşünde geceyi İzmit’te geçirdiğini ve ertesi günü 20 Haziran 1922’de Fransız torpidosu ile İstanbul’a döndüğünü yazmaktadır. Bkz. Mehmet ÖNDER, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998, s.265.

⁵⁷⁹ **Vakıf**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵⁸⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1922, nr. 537, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1 ; **Açıksöz**, 21 Haziran 1922, nr. 513, s.1 ; **Vakıf**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.

⁵⁸¹ **Vakıf**, 23 Haziran 1922, nr.1628, s.1.

Claude Farrère, 1930’da Paris’te yayınlanan “*Turquie Ressuscitée*” (Dirilen Türkiye) adlı kitabında, İzmit ve Adapazarı’nda görüştüğü Mustafa Kemal Paşa hakkında şunları yazmıştı: “*O’na (Mustafa Kemal’e), kendimi kaptırmaktan alıkoyamadığım bir heyecanla, bakıyorum. Bir kere daha belirteyim ki, görünüşü yanıltıcı değil. İşçi esere benziyor. Uzun ve kuvvetli bir kafa, düşüncüyü yansıtan kırışıklıklarla kaplı geniş bir alın, korkunç bir enerji ifade eden çene; buzuallar kadar mavi gözler- işte ilk önce görülen şeyler bunlar. Akıl almaz derecede kendine hakimiyet; hiç bir şeyin boyun eğdiremediği bir irade; ve nihayet en sabit ve en sabırlı dikkat etme ve düşünme kudreti; işte bu yüzün daha sonra ortaya koyduğu şeyler. Bu çehre o kadar hareketsiz ki, insanı büyüliyor. Bir gülümsemenin bu yüz çizgilerini yumuşatabilmesi imkânsız gibi görünüyor. Bununla beraber, birdenbire, insanı şaşırtacak kadar tatlılıkla gülümsediği de oluyor. Yaşı tahmin edilemez. Söylediklerine göre,*

Vakit gazetesi, Farrère ile yapılan mülâkatla ilgili olarak ayrıca şu bilgileri de veriyordu; Claude Farrère, İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gönüllülerden mürekkebe bir kıtanın teftişinde hazır bulunmuş ve Mustafa Kemal Paşanın “*Merhaba asker!*” hitabıyla, askerin kendisine mukabelesinden pek ziyade mütehassis olmuş ve bundan bahsederken: “*Bu hitab, askerin başkumandanına sadece bir mukabelesi değil, sanki bütün bir milletin kalbinden kopan tahassüsât mahiyetinde idi*” demiştir⁵⁸².

Farrère, İstanbul'dan Paris'e dönerken Aurore Gazetesine verdiği beyanatında; İzmit ve Adapazarı seyahati hakkındaki intibalarını, Türk askeri, Mustafa Kemal Paşa ve Türk milleti hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İzmit'te ve bilhassa Adapazarı'nda askere bir resmî geçit yaptırıldı. Anadolu hayret edilecek bir surette donatılmış ve silahlandırılmış güzide bir orduya sahiptir. Adapazarı'nda önümüzden geçen alaylar azametli bir görünüş teşkil ediyordu. Türk askerinin mukavemetini tekrar hatırladım. Fakat Mustafa Kemal Paşanın eserini daha güzel yapan ve yükselten şey bu orduyu fevkalâde şartlar altında yaratmış olmasıdır. Milliyetperverlerin çete kullandıkları söyleniyor. Bu yalandır. Anadolu ordusu Avrupa'nın en mükemmel ordularına müsavidir. Anadolu'da bu mücadele için sarsılmaz bir iman gördüm. Bütün Türk milleti bir kitle, bir vücuddur. Asker ve köylü ayrı ayrı isticvab edildiği zaman size aynı cümle ile cevap verilir. Misak-ı Millî Bütün Türkler'in fikrinde derin bir surette birleşmiştir. Şüphe yok ki Mustafa Kemal Paşa yüksek şahsiyettir. Meydanda hiçbir şey yok iken var etmiştir. Paşa, Türk ba'delmevtinin

Mustafa Kemal Paşa 41 yaşında imiş. Bense 30 ile 50 arasında bir yaş seçemezdim onun için. Yüzdeki kırışıklıklar derin, ama bıyıklar sarı; saçlar ağarmış, ama yürüyüş çevik. Mustafa Kemal Paşanın inanılmayacak sınırların ötesinde uykusuzlukla mücadele edebileceğini, yirmi bir gün ve gece süren Sakarya Savaşı boyunca en uzun beş saati zor bulacak şekilde, sadece altı gece uyuduğunu biliyorum. İşte - Anadolu'nun Tek Adam'ı, böyle tezatların ve direnişlerin bir bütünü.

Karşılıklı konuşuyoruz. Yeni bir gariplik; karşındakiler konuşurken bu adam dinliyor. Devlet adamlarıyla düşüp kalkan herhangi bir kimse, bunun ender rastlanan bir şey olduğunu bilir. Devlet adamları ile konuştuğunuz zaman, alışıldığı üzere, kendi öz kâhinliklerine inanmış bu insanlar, onlara söylenenleri hiç dinlemezler ve söyleyeceğinize inandıkları şeylere göre cevaplarını önceden hazırlarlar. Bu yüzdendir ki, devlet adamlarının cevapları bütünüyle belâgatlı, beklenmedik, ama abuk sabuk denilebilecek şeylerdir. Adlarını sayabileceğim bir yığın bakanın tersine M. Kemal Paşa çok dinliyor, uzun uzun düşünüyor ve pek az cevap veriyor. (...) Fakat, lidere, Mareşale, Gazi Mustafa Kemal'e hitap edildiği zaman, oh! işte o zaman sonsuz bir saygıdan da öte, fanatizme varan bir çeşit saygı, bir inanç duyuluyor O'na karşı. Bütün bakışlar kıvılcım saçıyor, bütün çehreler aydınlanıyor. Eski zamanların muhafız alayı askerleri, İmparatorla karşılaşırken zaman böyle olmuş olsalar gerek.

Hiçbir yerde, hatta Fransa'da bile, 1914-1918 yılları arasında askerlerin şeflerine böylesine zevkle bağlı olduklarını görmedim...” Bkz. ÖZÇELEBİ, “Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrere”, s.50.

⁵⁸² **Vakit**, 23 Haziran 1922, nr.1628, s.1.

muhyisidir. Bunun aksi iddia edilemez”⁵⁸³. Daha sonra Farrère, kendisine çok iyi misafirperverlik gösteren Türklerden ayrılmadan önce “*birkaç hakiki dost sözü söylemek isterim*” diyerek şu nasihatlerde bulunmuştur: “*Türkün düşmanları bugün yalnız harb meydanlarında değil bütün cihanda çarpışıyor. Türkler kurşun ve toptan korkmazlar. Ona her zaman göğüs germişler. Ve ölüm karşısında her zaman tebessüm etmişlerdir. Bu bir ananedir. Fakat ben Türk gençliğine, yarının ümidlerine hitab ediyorum onlar düşmanla yalnız harb meydanında çarpışılmadığını bilmelidirler. Bazen ordularınkinden mühim bir mücadele daha vardır: terk-i hayat ederken düşmanları harbden ve ateşten uzakta çalışıyorlar. Efkar-ı umumiyei iftiralarla ihlâle iğfale çalışıyorlar. Bütün Türklere son nasihatim bu propagandaya karşı gözlerini açmalarıdır. Kendinizi cihana tanıtınız dost kazanırsınız*”⁵⁸⁴.

Claude Farrère, 23 Haziran 1922’de öğleyin “*İstanbul’a ve pek sevdiği Türklere*” veda ederek Paris’e gitmek üzere Sirkeci İstasyonundan fevkalâde bir tezahürat ile uğurlanmıştır⁵⁸⁵. İstasyonda veda ederken, İkdâm muhabirinin kendisine, seyahat izlenimleri hakkında sorduğu soruya; İstanbul’da ve Anadolu’nun hür topraklarında gördüğü samimiyet ve muhabbetten dolayı çok mütehassis olarak ayrıldığını söyleyerek, “*Doğrusunu söylemek lâzım gelirse Türklere olan muhabbetim ne azaldı, ne de çoğaldı. Türkleri ve memleketlerini o kadar çok severim ki hakkınızdaki muhabbet ve hürmetim memleketinizi tekrar ziyaretten mütehassıl hislerim dün nasılsa bugün yine öyledir....Yalnız minnettarlığım çoğalmıştır...*”⁵⁸⁶ demiştir.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin haberine göre, Claude Farrère, uğurlanırken Anadolu’nun kendisine olan muhabbetine teşekkür ettikten sonra: “*Gerek seyahatimden ve gerek bugün hakkımda gösterilen tezahürattan fevkalâde mütehassısım o kadar ki teheyyücden söz bulamıyorum. Vazifemi makalelerimle ifa edeceğim*”⁵⁸⁷ demiştir.

Claude Farrère için 6 Haziran’dan 23 Haziran’a kadar süren Türkiye seyahatinin en önemli kısmı İzmit ve Adapazarı’nda kendisini kabul eden Mustafa Kemal ile

⁵⁸³ **Anadolu’da Yeni Gün**, 30 Haziran 1922, nr.530-907, s.1 ; **Açıksöz**, 2 Temmuz 1922, nr.521, s.1.

⁵⁸⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 30 Haziran 1922, nr.530-907, s.1 ; **Açıksöz**, 2 Temmuz 1922, nr.521, s.1.

⁵⁸⁵ **İkdâm**, 24 Haziran 1922, nr.9077, s.1 ; **Vakit**, 24 Haziran 1922, nr.1629, s.1 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1922, nr.540, s.2.

⁵⁸⁶ **İkdâm**, 24 Haziran 1922, nr.9077, s.1.

⁵⁸⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1922, nr.540, s.2.

“Claude Farrère, Paris’e dönünce Anadolu seyahatindeki izlenimlerini *Le Gaulois*, *L’Echo de Paris*, *Le Figaro* gazetelerinde yayınlamıştır”. Bkz. AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu...**, s.287.

görüşmeleri ve oradaki izlenimleriydi. Farrère İzmit'e geldiğinde ve İstanbul'dan ayrılmadan önce de beyan ettiği gibi, Paris'e döner dönmez kaleme sarılarak, Mustafa Kemal'i ve giriştiği mücadelenin yüceliğini ve haklılığını anlatmış ve bu konuda gazetelere beyanatlar vermiştir.

Farrère'nin İstanbul'dan ayrılmadan, Paris'te yayınlanan “*Ekselsior*” gazetesinin İstanbul muhabirine verdiği mülakat, 27 Haziran 1922'de bu gazetede yayınlanmıştır. Farrère şunları söylemiştir:

“Türkler, Fransızlara karşı muhabbet besliyorlar. En küçük köy mekteplerinde de Marseyyez ile karşılandık. Yalnız Adapazarı kasabasında bu yıl 165 okul kurulmuştur. Mustafa Kemal harikulâde bir insandır. İzmir, İstanbul ve Edirne Türklere verilmeli, 1914 yılı sınırları yeniden tesis olunmalıdır. Aksi takdirde harb yeniden başlayacaktır. Anadolu mükemmel silahlandırılmış seçkin bir orduya sahiptir. Türkler maddeten ve manen kuvvetlidir. Seyahatimde bunu reyelayn gördüm. Bunu bilmek garbın menafi-i iktizasındandır. Zira şarktaki karışıklık haddinden fazla sürmüştür. Size bu kadar söyleyebilirim”⁵⁸⁸.

Claude Farrère, Paris'te yayınlanan 29 Haziran 1922 tarihli Le Figaro gazetesine verdiği mülâkatta: *“Türkler İngilizleri sevmiyorlar. Fransızlar ise tutuluyor. İstanbul aç, Anadolu ise bolluk içindedir Mustafa Kemal 250.000 kişilik bir ordusu vardır. Barış sever bir millet olan Türklerin istekleri yerine getirilmelidir. Konstantin sulhten korkarken Mustafa Kemal Paşa kadimi sulhu akde müheyyâdır”⁵⁸⁹* derken sanki Avrupa'ya Türklerin bir mesajını verir gibidir.

Claude Farrère, 18 Temmuz 1922 de, Le Gaulois gazetesinde yayınlanan “*Le Grand Inconnu-Tanınmayan Büyük*” adlı makalesinde, İzmit'te gördüğü Türk askerleri hakkında: *“Hiç umulmadık, hatta müthiş adam bunlar. Ben, heyecanlı ve derme çatma çeteler düşünürdüm. Napoléon'un askerleri gibi dimdik, hedefe isabet ettire ettire mekanikleşmiş babayiğitlerle karşılaştım... Vatanlarının ölüm kalımı için çarpışan ve bunu bilen dehşetli askerler! Onlara çatanın vay haline!”⁵⁹⁰* demektedir. Onun bu

⁵⁸⁸ **İkdam**, 4 Temmuz 1922, nr.9087, s.1; **Açıksöz**, 25 Temmuz 1922, nr. 952, s.1; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s. 497.

⁵⁸⁹ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s.501; **Vakit**, 1 Temmuz 1922, nr.1636, s.1.

⁵⁹⁰ AKYÜZ, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu...**, s.287; ÖZÇELEBİ, “*Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrere*”, s.39.

beyanatlarının, Mustafa Kemal Paşanın, Avrupa kamuoyuna ve siyasîlerine vermek istediği temel mesajın anlamını da derin bir şekilde içerdği kanaatindeyiz.

Claude Farrère, saygın ve tanınmış bir yazardı. Onun Anadolu’da gördüklerini, gerek İstanbul’dan ayrılmadan gazetelere verdiği mülâkatlarda, gerekse ülkesine döndükten sonra yazdığı yazılarıyla dile getirmesi Türk halkının uğrunda savaş verdiği mücadeleye katkı sunabilme özelliğindedir. TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşanın, Farrère’i, Büyük Taarruz öncesinde İzmit ve Adapazarı’nda ağırlayarak şerefine ziyafetler verdirmesi ve birlikte askerî birlikleri denetlemesi de, bu katkıya zemin oluşturabilme amacına yöneliktir. Böylece bir yabancı gözüyle Anadolu’daki mücadelenin gücü ve değeri, Avrupa kamuoyu ve siyasîlerinin dikkatlerine sunulmuştur.

Aynı makalesinde bu ziyareti ile ilgili olarak şunları yazıyordu: “*Sinsi ve budalaca çok şey söylendi. Burada son bir kere daha belirtiyim ki, Anadolu’daki gezintimin hiçbir resmî yönü yoktu. Mustafa Kemal’in karargâhına tamamen özel bir ziyaretçi olarak gittim. Seyahatimin, aynı zamanda eşsiz bir vatansever olan bu büyük insanı selâmlamak, tanımak ve memleketimle bağımsız bir Türkiye arasında, benden daha yetkili olanların daha şimdiden mühürledikleri bir barış ve dostluk gösterisinde bulunmaktan başka amacı yoktu*”. Bkz. ÖZÇELEBİ, “*Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrere*”, s.39.

3.1.5- Mustafa Kemal Paşanın Albay Mougin ile Temas ve Görüşmeleri

Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Fransa arasında yarı resmî bir temsilci değiş-tokuşu yapılmıştı. Bu doğrultuda TBMM Hükümeti Ferit (Tek) Beyi, Paris'e yollamış, bu ilk temsilci 1 Aralık 1921'de göreve başlamıştı⁵⁹¹. Buna mukabil Fransızlar da, İngilizlerin itirazına rağmen Albay Mougin'i Ankara'ya yarı resmî bir temsilci olarak göndermiştir⁵⁹². 8 Haziran 1922 akşamı Ankara'ya gelen Albay Mougin, kendisine hükümet namına istasyonda hazırlanan özel daireye yerleşti⁵⁹³.

Ankara'ya geldikten iki gün sonra 10 Haziran 1922'de Albay Mougin istasyondaki ikametgâhında kendisini ziyaret eden Anadolu'da Yeni Gün ve Hakimiyet-i Milliye muhabirlerine, Ankara'ya geliş nedenleri hakkında; Fransa'nın Türkiye'nin istekleri dairesinde bir sulhe taraftar olduğunu, Ankara İtilâfnâmesi'nin tatbikiyle ilgili meseleler için Ankara'ya geldiğini, seyahatindeki maksadın bundan ibaret olduğunu, bundan ayrı gizli ve siyasî hiç bir vazifesi olmadığını, zaten asker olduğu için siyasî işler ile uğraşamayacağını, daha önce Franklin Bouillon'la beraber iki memleket arasındaki itilâfın tatbiki zamanında Adana'da bulunduğunu, bundan dolayı bütün meselelere vakıf olması dolayısıyla bu defa yine aynı meseleleri takip ve neticelendirmek için geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Mougin, Ankara Hükümeti tarafından şimdiye kadar gösterilmiş

⁵⁹¹ Hülya BAYKAL, “Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin”, Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Mayıs-1991, C.II, Sayı: 7,s.488.

⁵⁹² BAYKAL, “Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin”, s.488; SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s. 206.

Albay Mougin, Mondros Mütarekesinden sonra, 1919 yılının Şubat ayından itibaren, Osmanlı Harbiye Nezaretinde bir seneden uzun bir süre, doğunun müttefik orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey'in emrinde, irtibat subaylığı görevinde bulunmuştu. Bu hizmeti sırasında Türkçe öğrenmiş ve kendisini tanıyan bütün Türklerin samimi muhabbetlerini kazanmış ve Mustafa Kemal'e yakın çevrelerde muhtelif şahsiyetlerle dostluk kurmuştu. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Haziran 1922, nr. 528, s.2; **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Haziran 1922, nr.518-895, s.1; **Açıksöz**, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.2; BAYKAL, “Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin”, s.471.

“8 Haziran 1922'de Ankarada göreve başlayan Albay Mougin 1924 başlarında Fransa'nın yeni Türk hükümetine yeterince anlayış göstermeyişi raporlarında eleştirince, görevinden alınmış ve yerine M. Picot getirilmiştir. Ancak Eylül 1924'de yeniden Ankara'ya gönderilmiş ve general rütbesine çıkartılmıştır. 1925 Mayısında ilk Fransız Büyükelçisi Sarraut'nun gelişine kadar Türk-Fransız dostluğu için büyük hizmetler vermiştir. Mustafa Kemal'le yakın dostluk kuran General Mougin. Atatürk'ün ölümüne üzüntülerini Türk Paris Büyükelçilisine çekmiş olduğu telgrafta şöyle ifade etmişti ‘Güzel Türkiye'nin muazzam kaybını duydum. Büyük dostumun ölüsü bana pek büyük ızdırıp verdi. Hararetili sempatimi ve içten baş sağlığı dileklerini sunarım’”. Bkz. DAĞISTAN, **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Doktora Tezi, s.43-44.

⁵⁹³ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Haziran 1922, nr. 527, s.1 ; JAESCHKE ve SONYEL, Mougin'in Ankara'ya yanlısı olarak 4 Haziran'da geldiğini yazmaktadırlar. Bkz. JAESCHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...**, s.182; SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s. 207.

Albay Mougin 8 Haziran 1922 akşamı Ankara'ya trenle gelmiş, istasyonda resmî merasimle karşılanmıştı. Mustafa Kemal Paşa adına yaverleri Muzaffer Bey, Hariciye Vekaleti namına da Hukuk Müşavirleri Münir ve Özel Kalem Müdürü Ferid Beyler Albay Mougin'i karşılayan resmî heyet içinde olanlardı. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Haziran 1922, nr. 527, s.1.

olduğu gibi bundan sonra da takip edileceğinde şüphesi olmayan hareket tarzı sayesinde güzel sonuca ulaşılacağını, “*Bu kendisiyle itilâf etmek bahtiyarlığına mazhar oldukları eski dost memleketi ve oradaki dostları görmek, onlarla görüşmek*” için geldiğini söylemiştir⁵⁹⁴.

Anadolu’da Yeni Gün, verdiği bir haberde, Albay Mougin’in, Ankara’ya Türk-Fransız İtilâfnâmesi’nin tatbikiyle ilgili bazı meselelerin halledilmesi için “*memuriyet-i mahsusa*” ile geldiği konusunu tekrar gündeme taşıyarak “*ama bizce başka hüviyeti de var*”⁵⁹⁵ şeklinde bir de ilave yapmıştı. Gerçekten de Albay Mougin’in görevi, sadece Türk-Fransız Antlaşması’nın tatbikatından doğan, Türkiye-Suriye sınırının çizilmesi, gümrük tarifelerinin tesbiti vs. gibi meseleleri çözümlemek değildi, bu sadece Albay Mougin’in resmî görevinin bu şekilde açıklanmasıydı. Gerçekte ise daha geniş olan görevi; Mustafa Kemal Paşa ile yakın dostluk geliştiren Sovyet Büyükelçisi Aralov’un çalışmalarını ve dolayısıyla Ankara üzerinde olan Sovyet nüfuzunu etkisiz bırakmak, Fransa’nın varlığını sağlamlaştırmak amacıyla, başta Mustafa Kemal Paşa ile olmak üzere Ankara Hükümeti’yle sıkı ilişki kurmak ve Yunanlara karşı yapılan askerî hazırlıklar öncesinde, Anadolu’daki siyasî ve askerî gelişmeler konusunda Fransız yönetimini sürekli bilgilendirmektir⁵⁹⁶.

Albay Mougin, Ankara’ya geldikten sonra, gazetecilere seyahatinin maksatlarını belirtirken, Türk-Fransız dostluğuna dair açıklamalar yaparak Fransa’nın, Türkiye’nin istekleri dairesinde bir sulhe taraftar olduğunu ve bunu Fransa’nın samimiyetle arzu ettiğini söylemiştir. Fransız milletinin, Türk davasını ne kadar anladığını ve Türklere

⁵⁹⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 11 Haziran 1922, nr. 513-890, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Haziran 1922, nr. 528, s.2; **Vakit**, 17 Haziran 1922, nr.1622, s.1.

Vakit gazetesi muhabiri, Ankara’dan 11 Haziran tarihli telgrafiyle, Albay Mougin’le mülâkat ettiğini ve kendisine şu beyanatta bulunduğunu bildirmektedir: “*Seyahat esnasında Anadoluda tesadüf ettiğimiz misafirperverlik yabancı muhitte olduğumuzu unutturdu. Fransa, Türkiyenin sulh akd etmesini arzu eder. Harb-i umumi esnasında Fransa harbden pek müteessir olduğundan başka devletlerin harbden müteessir, olmasını arzu edemez Türk-Fransız İtilâfının tatbikine çalışarak milletlerimizi bir kat daha takribe muvaffak olacağımızdan eminim*”. Bkz. **Vakit**, 14 Haziran 1922, nr.1619, s.1.

İkdam gazetesi muhabiri, Ahmed Hidayet Ankara’dan 12 Haziran da gönderdiği telgrafiyle Albay Mougin’le yaptığı mülâkatta kendisine şu beyanatta bulunduğunu bildirmektedir: “*Ankara’ya kadar Anadoluda icra ettiğim seyahatte gösterilen misafirperverlik Anadolu’da bana yabancı olduğumu unutturdu. Fransa Türkiye’de sulhun tesisini kemâl-i samimiyetle arzu etmektedir*”. Bkz. **İkdam**, 14 Haziran 1922, nr.9067, s.1.

⁵⁹⁵ **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Haziran 1922, nr.518-895, s.1; Aynı haber için bkz. **Açıksöz**, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.2.

⁵⁹⁶ SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s. 206-207; DUMONT, **Mustafa Kemal**, s. 115.

karşı bir takdir beslediklerine en iyi örneğin Fransız matbuatının müdafaası olduğunu⁵⁹⁷ vurgularken de aslında Fransa'ya olan güveni artırmak istemektedir.

Mougin başta Mustafa Kemal olmak üzere, Ankara Hükümeti bakanlarına sık sık ziyaretler yapmış ve TBMM'deki oturumlarda tartışmalarda hazır bulunmuştur. Ayrıca hayır işleriyle uğraşan derneklerin tümünü ziyaret ederek birkaç hafta içinde Aralov gibi Ankara'nın en meşhur şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Mougin'in Ankara ve Akşehir'de yapılan müzakerelere Franklin Bouillon ile gelerek Mustafa Kemal Paşa ile de yakınlığını geliştirmesi ve önceden beri onun davasına karşı derin ilgi ve hayranlığını belirtmesi, Ankara'da kendisine karşı bütün kapıların açılmasında kolaylık sağlamıştır⁵⁹⁸.

Mustafa Kemal Paşa ile hususi olarak pek çok kez görüşen Mougin, Mustafa Kemal ile dostluğunu artırmış ve onun güvenini kazanmıştır. Mougin, 16 Haziran 1922'de Poincaré'ye, Mustafa Kemal yetkililerinin barış ve uzlaşma yolundaki iyi niyetlerini dile getiren bir telgraf yollamış ve 1922 yazı boyunca da, göndermiş olduğu raporlarında savaşın devamı halinde Ankara'nın Sovyet Rusya'nın ağına düşebileceği konusunda hükümetini sürekli uyararak, Mustafa Kemal yanlısı yetkililerle en kısa zamanda barışı sağlama gerekliliğini tekrar etmiştir. Mougin, Anadolu'da savaş ne kadar uzarsa Rusya'nın yardımına ihtiyaç duyan Ankara'nın o nispette Sovyet nüfuzu altına gireceğini düşünmekteydi⁵⁹⁹. Ancak bunun yanında, Albay Mougin çeşitli tarihlerde Paris'e gönderdiği raporlarında, Ankara ile Moskova arasında Fransa'nın düşündüğü biçimde bir askerî anlaşmanın olmadığını da vurgulamaktaydı⁶⁰⁰.

14 Temmuz'un Fransız Millî Bayramı olması münasebetiyle Albay Mougin, 14 Temmuz 1922 Cuma akşamı saat sekizde, istasyondaki dairesinde Mustafa Kemal Paşa ile Vekiller Heyeti ve Mebusandan bazı zevat şerefine otuz kişilik resmî bir yemek vermiştir⁶⁰¹. Bu yemekte, Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey, Birinci Reis Vekili Vehbi Efendi, Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey ve bütün bakanlar kurulu üyeleri ile, Hariciye Encümeni Reisi Yunus

⁵⁹⁷ **Anadolu'da Yeni Gün**, 11 Haziran 1922, nr. 513-890, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Haziran 1922, nr. 528, s.2; **Vakit**, 14 Haziran 1922, nr.1619, s.1; **İkdam**, 14 Haziran 1922, nr.9067, s.1.

⁵⁹⁸ BAYKAL, "*Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin*", s.489-490.

⁵⁹⁹ BAYKAL, "*Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin*", s.490.

⁶⁰⁰ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s. 162.

⁶⁰¹ **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1 ; **Açıksöz**, 16 Temmuz 1922, nr. 533, s.1.

Nadi, Lazistan Mebusu Ziya Hurşid Beyler ile Sivas Mebusu Emir Paşa, Matbuat Müdür-i Umumisi Ağaoğlu Ahmed Bey bulunmuşlardır⁶⁰².

Yemek çok samimi sohbetlerle geçmiş ve yemek esnasında askerî muzıka Fransız ve Türk millî marşlarını çalmıştır⁶⁰³. Yemek sonunda, Albay Mougin ayağa kalkarak⁶⁰⁴, şu konuşmayı yapmıştır:

“...Her memleketin kendine mahsus millî bayramları vardır. Bizimkiler ikidir: Birisi topraklarımızın hatıra-i istihlâsı olan Jeanne d’Arc Bayramı, diğeri de hürriyat-ı meftuhamızı gösteren 14 Temmuz Bayramıdır.

Sizin de böyle millî bayramlarınız olacaktır.

Fransa’nın Şarkta icrasından halî kalmadığı faaliyet-i sulhperverane ve sizin kadar hararetle temenni etmekte olduğu sulh, yakında millî bayramlarımızı intihab ve tayin hususunda size de imkân bahş olacağını ümit ederim.

İşte o vakit de sizin sofranızda toplanarak, ebediyen yekdiğerine merbut kalması icabeden memleketlerimize lâıyk olan o kadim mevâlâtı tes’id ederiz” diyerek konuşmasını şöyle tamamlamıştır: *“Bizim bayramlarımız, sizin bayramlarınız, temenniyatımız ve dostluğumuz; işte hepsi bundan ibarettir... eğer son bir temennide daha bulunmaklığıma da müsâade buyurulursa o da sulhu teshil ve intac edebilmesi için dostluğumuzun tam ve mükemmel kalmasından ibarettir”*⁶⁰⁵.

Mougin’in bu umut verici temennileri ile dolu konuşmasından sonra Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmasında, Fransız milletin 14 Temmuz Millî Bayramını kutlarken, ruhunda hürriyet ve istiklâl aşkını taşıyan her milletin manen olsun bu kutlamaya katılmaktan nefsin men edemeyeceğini, çünkü kanlı safhalarını derin bir hürmet ve takdir ile tetkik ettiğimiz Fransız büyük ihtilâli her ne kadar Fransız milletin sinesinde parlamış ise de neticeleri dünyayı kapladığını belirterek: *“Bugün hürriyet ve istiklâl için mücadele eden Türkiye halkının bu husustaki hissiyatı şüphesiz daha büyüktür”* diye

⁶⁰² **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1.

⁶⁰³ **Açıksöz**, 16 Temmuz 1922, nr. 533, s.1 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1.

⁶⁰⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1.

⁶⁰⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1 ; **Peyâm-ı Sabah**, 25 Temmuz 1922, nr.11738-1308, s.1.

Albay Mougin’in bu konuşmasını müteakib Fransa için temenniyatta bulunulmuş ve o sırada muzıkanın başladığı Fransız millî marşı ayakta dinlenilmişti. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1 ; **Peyâm-ı Sabah**, 25 Temmuz 1922, nr.11738-1308, s.1.

vurgulamıştır. Daha sonra, Fransız İnkılâbı'nı meydana getiren sebep ve olayları sıralamış ve Türkiye'nin bugünkü haliyle Fransa'nın 1789 inkılâbındaki vaziyeti arasında yaptığı mukayesede, yüz otuz sene evvel Fransız milletinin pek haklı olarak kıyamına ve galeyanına sebep olan zulüm ve şiddetin, hak ve adalet asrı olduğu iddia edilen yirminci asırda Türkiye halkına reva görüldüğünü, bunun üzerine Türkiye halkının, tanınmayan ve çiğnenen hukukunu müdafaa için bir hak ve bir vazife olarak kıyam ettiğini, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetinin de böyle bir kıyamın neticesinde ortaya çıktığını söylemiştir. Ayrıca ihtilâlden sonra Fransızların, Fransa'yı işgal eden yabancı güçlerle yaptıkları savaşlara dair verdiği bir örnekte de: “*General Jordan kumandasındaki Fransız ordusunun yüz bin kişilik bir Avusturya ordusunu mağlup ve ricate icbar suretiyle kazandığı zaferin sır ve hikmetini bilenler, İzmir'in işgali üzerine aynı heyecan ile çarpan kalblerden mürekkep millî ordumuzun nelere kaadir olacağını kolaylıkla tahmin edebilirler*”⁶⁰⁶ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa yaptığı bu mukayeselerden sonra, “*Türkiye'nin mücadelesinin de, Fransız milletini o kahramanca harekete sevkeden sebeplerden daha az kuvvetli ve daha az mantıki değildir*” diyerek, konuşmasını şöyle bitirmiştir: “*Çok ümit ediyorum ki hürriyet ve istiklâli için binlerce evladını topraklara gömen, Hukuk-ı Beşer Beyannamesi ile insaniyet-i fazılâya en âli düsturları ilham eden vatanperver ve inkılâpçı Fransa'nın bugünkü evladı, Türkiye'nin haklı davasını fiilen teyit edecektir...*”⁶⁰⁷.

Böylelikle Mustafa Kemal, Mougin'e cevap verirken Millî Mücadelemizi bir inkılâp mücadelesi olarak nitelendirmiştir. Fransız ihtilâli ile Anadolu ihtilâli arasında bağlantı kurarak, aynı zamanda Fransız tarihine de ne kadar hâkim olduğunu ortaya koymuştur. Büyük Taarruz öncesi askerî hazırlıkların hız kazandığı bu kritik safhada Mustafa Kemal, bu gibi samimi toplantılarla Mougin sayesinde Fransa'nın desteğini sağlamaya çalışmaktadır.

Bu sırada, Mustafa Kemal'in Fransız temsilcisi Mougin'le yaptığı bu temaslardan hiç şüphe yok ki, Sovyet Büyükelçisi Aralov'un da çıkaracağı sonuçlar vardır. Zira Mustafa Kemal'in Fransa ile yakınlaşması Sovyet Rusya'yı rahatsız etmekte ve

⁶⁰⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1-2; **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1; **Vakit**, 19 Temmuz 1922, nr. 1654, s.2.

⁶⁰⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1-2; **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1; **Vakit**, 19 Temmuz 1922, nr. 1654, s.2 (kısmen sansürlü olarak verilmiştir).

endişelendirmektedir. Mustafa Kemal ise, durmaksızın Sovyet Rusya ve Fransa temsilcilerinin bu kendisini kazanma politikaları ve devletlerarası rekabetlerden yararlanmaya çalışmakta, bu durumu Millî Mücadele'ye fayda sağlayacak bir zemine yerleştirmeye uğraş vermektedir.

Nitekim Albay Mougin'in Ankara'da bulunuşu ve Sovyet karşıtı çalışmaları Sovyet Rus Büyükelçisi Aralov'un canını çok sıkıdır. Aralov hatıralarında; Mougin'in, Ankara Antlaşması'nın hayata uygulanması sorunuyla ilgili olarak Ankara'ya geldiğini, bununla birlikte Mougin'in, Mustafa Kemal'e, Fransa ile Türkiye arasında askerî bir ittifak yapmayı, İngiltere ile uzlaşıcı bir barış antlaşması imzalamayı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri kesmeyi teklif ederek, temsilcilik yetkilerini genişlettiğini, ancak amacına erişemediğini ve Mustafa Kemal Paşanın onun tekliflerini reddettiğini yazmaktadır⁶⁰⁸.

Aralov hatıralarında Türk-Fransız dostluğunun gelişmesine dair de şu bilgileri vermektedir: *“Fransa'nın, Türkiye'ye silah yardımıyla bulunduğunu dikkate almak gerekir. Hiç şüphe yok ki, bu yardım Türkiye'ye çok pahalıya mal olmuştu. Mustafa Kemal, bu yardımı kabule yanaşmadan önce çok tereddüt etmişti. Türkiye için kritik olan bu anlarda yardımımızı genişletememiştik. Ekonomik ve mali bunalım içinde kıvranan Türkiye için Fransa'nın silah yardımını kabul etmekten başka yapacak bir şey kalmamıştı. Pek doğal olarak Fransa, bu durumdan, Türkiye ile aramızı açmaktan yararlanmaya çalışıyordu. Sovyetler'e karşı şiddetli bir propaganda girişmişti.*

*Biz, Fransızlarla bizim yardımımız arasındaki farkları Türklere anlattık, Fransa'nın emperyalist planlarını açığa vurduk. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları bu farkı gördüler. Demokratik aydınlarla halk, bütünüyle Sovyetler Birliği ile dostluğun pekiştirilmesinden yanaydı. Fransızların Sovyetler'e karşı yürüttükleri propaganda, özellikle muhalefet çevrelerinde yoğunlaşıyordu”*⁶⁰⁹.

Mustafa Kemal bir görüşmesinde Aralov'a, Albay Mougin'in, Fransızlarla imzalanan antlaşmayla ilgili bazı sorunları ortaklaşa ortaya çıkarmak üzere Fransız hükümetince görevlendirildiğini, bu antlaşma uyarınca, sınırları saptamak, gümrük antlaşması imzalamak vb. gerektiğini, ancak şimdiye kadar bu yönde Türk tarafınca hiçbir önlem alınmadığı için, bu durumun Fransızları biraz endişelendirdiğini anlatmıştır.

⁶⁰⁸ S. İ. ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, Birey Toplum Yay., Ankara-1985, s. 137.

⁶⁰⁹ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.137-138.

Bu nedenle, Mougin'in Ankara'ya gönderildiğini söylemiş ve Sovyet Rusya karşısı çalışmalar konusunda, Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetleriyle ilişkilerinin hiçbir gücün bozamayacağı kadar sağlam ve samimi olduğunu belirtmiştir⁶¹⁰. Mustafa Kemal'in Aralov'a verdiği bu güvencelere rağmen 1922 yazında, Büyük Taarruz kararlaştırıldıktan sonra ve İtilâf Devletleri ile anlaşma zamanı yaklaşınca Ankara, Sovyetlerden gittikçe uzaklaşmaya başlamıştır. Bunda Albay Mougin'in çalışmalarının ve 12 Temmuz'da Başbakan olan Rauf Beyin rolü büyüktür. Rauf Beyin hükümet başkanlığına getirildiği gün Bakanlar Kurulu, "*Komünist propagandasının*" yasaklanması kararını almıştır⁶¹¹. Aralov, hatıralarında; Rauf Beyin Sovyetler Birliği'nin düşmanı olduğunu, Ankara'daki Sovyet Elçilik binasının 15 Ağustos'ta yakılışında Mougin'in teşvikiyle, Rauf Beyin parmağı bulunduğunu yazmaktadır⁶¹².

Türk ordusunun askerî hazırlıkları çerçevesinde, Fransızlardan askerî malzeme satın alma çalışmaları sürmekteydi. İngiliz istihbaratına göre, Büyük Taarruz'dan iki hafta önce, Beyrut'tan Mersin'e 54.000 tüfek ve 5.000 otomatik silâh (veya hafif mitralyöz) ulaşmıştır⁶¹³. Mart 1922'de Paris'te bulunan Ankara heyetinin askerî müşaviri Harbiye Dairesi Satınalma Heyeti Başkanı Albay Cemal (Emekli Tümgeneral Cemal Esener), TBMM'nin Paris temsilcisi Ferit (Tek) Beyle görüşerek, Batı cephesinin azami ihtiyaç duyduğu hafif makineli tüfek, uçak ve kamyon gibi malzemelerin, diğer malzemelere tercihen satın alınması gerektiğini açıklamıştır. Daha sonra bu malzemenin, bir an evvel verilmesi için, Ankara heyetiyle temas ve irtibata memur edilmiş olan Albay Mougin kanalıyla, Fransız askerî makamları nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Fransız makamları, bu silâh ve malzemenin en kısa bir zamanda teslim edileceğine dair söz vermişlerdir. Heyetin Anadolu'ya dönüşünden sonra, Haziran ve Temmuz 1922 aylarında bunlar Türk ordusu eline geçmiş bulunuyordu⁶¹⁴.

Büyük Taarruz'dan önce yapılan askerî hazırlıklarda, Albay Mougin'in Mustafa Kemal ile görüşmeler yaparak etkin bir şekilde desteğini görmekteyiz. 20 Temmuz 1922'de Albay Mougin, Mustafa Kemal Paşanın yanına gelerek, General Pellé'den gizli

⁶¹⁰ Y. A. BAGİDOV, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri* (Çeviren: A. Hasanoğlu) C II, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul-2000, s.43-44.

⁶¹¹ Stefanos YERASİMOS, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk- Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Kitapları, İstanbul-2000, s.337-338.

⁶¹² ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.129.

⁶¹³ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s. 283.

⁶¹⁴ Tevfik BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. I, TTK. Yay., Ankara-1992, s.428.

bir telgraf aldığını ve burada, Yunanlıların Bursa'yı elde tutmak üzere Sevr çizgisine çekileceklerinin bildirildiğini, bundan, yakın olan Konferans'ta Anlaşık Devletlere karşı iyi niyet gösterisi olacağını anladığını belirtmiştir. Mustafa Kemal'in cephede bulunmasının Konferans'a etkisi için yararlı olacağını, Konferans öncesi ya da sonrasında saldırının pek değerli sonuçlar vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Albay Mougin'den, Yunan cephesinden Trakya'ya ya da geriye gönderilen birlikler için kesin bilgi alarak, kendisine vermesini rica etmiş, o da sevinerek üstlenmiştir. Bu konuda General Pellé'ye yazacağı telgrafa ancak dört gün sonra cevap alabileceğini, alınacak cevapta; Trakya'ya giden kuvvetlerin öğrenilebileceğini, ama cephe gerisindeki değişikliği incelemeyi, orada kimseler olmadığından pek umutlu göremediğini açıklamıştır. TBMM Başkanı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mougin ile görüşme konularını, aynı gün, Ankara'dan, 20 Temmuz 1922'de, Batı Cephesi Komutanı İsmet, Genelkurmay Başkanı Fevzi, Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşalara, Bakanlar Kurulu Başkanlığına ve Meclis Başkanlığına gönderdiği mektupta bildirmiş ve düşman ordusunun çekilmesini anlama güçlüğüne bildiğini ancak, bunun savaşız olmasına izin vermekteki maddi, manevi ve politik zararın ne denli büyük olacağını göz önüne alarak bütün ilgililerin her türlü önlemi almalarını, düşmanın her günkü durumunu saptamaya ve saldırı anının çok gizli tutulmaya çalışılmasına özen gösterilmesini, ordularımızın şimdiden saldırı için her türlü tedbiri almasını ve buna göre hazırlıklarını bildirmelerini, kendisinin iki üç gün içinde cepheye hareket edeceğini bildirmiştir⁶¹⁵.

Mougin'in 7 Ekim 1922'de Ankara'dan General Gouraund'a gönderdiği mektubundan yardımlarının bunlarla sınırlı kalmadığını anlıyoruz. Nitekim Mougin bu mektupta aynen şunları söylüyordu:

“...Operasyon Paris'ten hareketinden sonra General Buat'ın bana açıkladığı ve önce İsmet Paşaya Akşehir'de, sonra da Mustafa Kemal'e Ankara'da sunduğum ve müzakere ettiğimiz plana göre başlatıldı. Bu plan Fevzi Paşa tarafından benimsendi ve her şey en küçük teferruatıyla halledildi, imkân dahilinde bir araya getirilmeleri mümkün, eldeki mevcut kuvvetlerle orantılı bir cepheye saldırmalı. Bağlantıları kesmek için süvari sınıfı geçirmeli, varmalı sonra açılmalı. Saha seçimini hatları aşmaya hazır süvari tümenlerinin bölüklerinin dördü ve üçü yedekte, oniki bölüğün saldıracağı

⁶¹⁵ ONAR, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, C.II, s. 351-352.

cephenin genişliği hususlarını uzun uzadıya tartıştık. Bu, umutlarımızın ötesinde bir başarı sağladı. Başarıdan emindik, lakin bu tür bir başarıdan asla...”⁶¹⁶.

Mougin’in verdiği bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Fransızlar Yunanlara karşı yapılacak askerî harekâta Mougin kanalıyla ciddi destek sağlamışlardır. Mougin Türk zaferine zaten evvelden beri inanmaktadır ve Mustafa Kemal’in başarısını yürekten istemektedir. Nitekim Büyük Taarruz’dan sonra Albay Mougin, Mustafa Kemal’e, “*Bu, yalnız bir Türk zaferi değil, bir Fransız zaferidir*”⁶¹⁷ demiştir. Sadece Mougin değil Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal’in görüştüğü diğer Fransızların da etkisi ile görüldüğü üzere bir Türk-Fransız dostluğu bina edilmiştir. Bu dostluğun neticeleri Büyük Taarruz’dan sonra, Türk-İngiliz çatışmasının kaçınılmaz olacağı sırada, tekrar kendini gösterecek ve Fransız temsilcilerinin Mustafa Kemal nezdinde devreye girmeleriyle, Mudanya Mütarekesi imzalanacaktır.

⁶¹⁶ BAYKAL, “Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin”, s.506-507.

⁶¹⁷ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...**, s. 283.

3.2- MUSTAFA KEMAL PAŞANIN SOVYET RUSYA TEMSİLCİLERİYLE TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.2.1- Mustafa Kemal Paşanın Sovyet Rus Elçisi Budu Mdivani ile Temas ve Görüşmeleri

Rusya’da çarlık rejimini yıkan Bolşevikler batıya karşı cephe almış, bu kapsamda çevre ülkelerle işbirliği içine girip siyasal olarak yayılabilme politikası yürütmeye başlamışlardır. Bu arada halihazırda batılı güçlerle savaş halinde olan Türkiye de bir anlaşma yolu bulmak için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti Rusya’ya göndermişti. İki ülke arasında 24 Ağustos 1920’de bir anlaşma tasarısı üzerinde uzlaşmaya varılmasına rağmen, Çiçerin’in Kafkasya’da Türkiye’ye ait bazı yerlerin Ermenistan’a verilmesini ısrarla istemesi üzerine bir anlaşma imzalanması mümkün olmamıştı⁶¹⁸.

Ruslar Ankara Hükümeti’nin Yunan saldırısı karşısında zor günler geçirdiğinin farkındaydı. Türkiye’nin bu şartlarda tavize mecbur kalacağını düşünmekteydiler. Filhakika Yunan kuvvetleri 8 Temmuz’da Bursa’yı, 20 Temmuz’da Tekirdağ’ı, 25 Temmuz’da Edirne’yi ve 29 Ağustos’ta da Uşak’ı işgal etmişlerdi. Yunanların bu ilerleyişi TBMM’de tartışmalara neden olmuş, bir grup milletvekili yardım karşılığı Sovyetlerin şartlarının kabul edilmesini istemiştir. Ancak, TBMM Mustafa Kemal’in de muhalif olduğu bu görüşü reddetmiş 21 Kasım 1920’de Meclis’in kararı, Moskova’da bulunan Bekir Sami Beye iletilmiştir⁶¹⁹.

Moskova ile Ankara arasındaki bu anlaşmazlıklara rağmen Çiçerin Ekim ayında Budu Mdivani’yi Ankara’ya elçi olarak atamıştır⁶²⁰. 21 Kasım’da da Ali Fuat Paşa Moskova’ya ilk Türk büyük elçisi olarak atanmıştır⁶²¹.

Sovyet Rus Elçisi Budu Mdivani, elçilik heyetiyle 28 Aralık 1920’de Ankara’ya gitmek üzere Kars’a gelmiştir ve bu heyette Mustafa Suphi başkanlığındaki Türk Komünist Fırkası da ona eşlik etmekteydi. Bu ekip Kars’ta bulunduğu 24 gün müddetince

⁶¹⁸ GÖNLÜBOL, SAR, Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası... , s. 20.

⁶¹⁹ GÖNLÜBOL, SAR, Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası... , s. 20-21.

⁶²⁰ GÖNLÜBOL, SAR, Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası... , s. 21.

⁶²¹ SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II, s.50.

bölgede komünizm propagandası yapmıştır. Bu propaganda özellikle Molokanlara* tesir etmiş ve Molokan köylerinde Bolşevik taraftarı gösteriler daha Budu Mdivani Kars'tan ayrılmadan etkilerini göstermeye başlamıştır⁶²².

Kâzım Karabekir Paşa, cereyan eden bu durum karşısında Budu Mdivani'yi “*Türk milletinin istiklâlini kurtarmak için bütün emperyalist kuvvetlerle boğuşurken, içimizden bizi devirmek isteyenleri de düşman sayıp tedbirler almaktan çekinmeyiz*” diyerek sert bir diplomatik dille uyarmış ve durumu Ankara'ya rapor etmiştir⁶²³.

Mustafa Kemal Paşanın Meclis Hükümeti'nin Başkanı olarak izlediği politika, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerinin geliştirilerek emperyalist düşmanlara karşı bir ittifak kurulması yönünde ise de, ülkemizde komünizm propagandası yapılmasına kesin olarak karşıydı. Nitekim 16 Eylül 1920'de Ali Fuat Paşaya gönderdiği telgrafta: “... *bilâ kayd-ü şart Rus tabiiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtını her surette tevkif ve teb'it etmek mecburiyetindeyiz...*” demektedir⁶²⁴.

Bu arada, Budu Mdivani'nin bu faaliyetleri, ortaya bir Molokanlar sorununu çıkaracak ve Moskova-Ankara arasında anlaşmazlık konusu olacaktı. Molokanların Bolşevik hareketleri neticesinde, 20 Ocak 1921'e kadar memleketi terk etmemeleri halinde askere alınacaklarına dair karar verilmiştir⁶²⁵. Bu sorunlar, daha sonra M. Frunze'nin Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmeler sonucunda olumlu yönde çözüme kavuşturulmuş ve Molokanların büyük kısmı 1922 yılı içerisinde

* “1896'da, Kars bölgesi Rusya'nın elinde iken Çarlık yönetimi buraya, şiddete karşı olan ve bunun için de askerlik yapmayan Molokan adında bir mezhepten 20.000 kadar göçmen yerleştirmişti. Molokanlar ziraat ve hayvancılıkta çok ileri gitmiş çalışkan bir topluluk idi. İnançlarına göre kan dökmek en büyük günah olduğundan askere gitmiyorlardı. Sağlıklı ve temiz insanlardı”. Bkz. Saime YÜCEER, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Ekin Kitabevi, Bursa-1997, s.232.

⁶²² YÜCEER, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, s.126, 232.

⁶²³ YÜCEER, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, s.232.

“Mdivani başkanlığındaki Sovyet Sefaret Heyeti Ankara'ya geldikten sonra Türkiye Komünist Partisi'nin yasal bir teşkilat olarak Anadolu'da faaliyete bulunması için çalışmışlardı. Bu kapsamda vakit geçirilmeden Yeşil Ordu'yla ilişki kurulmuştur. Yeşil Ordu içinde Sovyetlerin yeraltı münasebetlerini perçinledikleri kişiler arasında Ethem ve Arif Oruç vardı. Ankara Hükümeti'nin uyarısına rağmen Sovyet Sefareti Arif Oruç'la ilişkisini sürdürmüştür. Bu durum komünist faaliyetlerin daha da etkin bir şekilde bastırılması yolunda Mustafa Kemal Paşanın kararlılığını arttırdı. Bu cümleden olarak 11 Eylül 1920'de Hiyaret-i Vataniye Kanunu siyasi yıkıcılığı da suç kapsamına alacak şekilde genişletildi”. Bkz. Aynı eser, s.233-234.

⁶²⁴ YÜCEER, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, s.232.

⁶²⁵ YÜCEER, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, s.233.

Rusya'ya göçürülmüştür⁶²⁶.

Budu Mdivani, elçilik maiyetiyle Ankara'ya 20 Şubat 1921'de gelmiştir⁶²⁷. Böylece Ankara'ya ilk Sovyet elçisi gelerek, iki ülke arasında ilk resmî ilişki kurulmuştur.

Budu Mdivani, refakatinde elçilik müsteşarı Zanovski ile 5 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Budu Mdivani, Mustafa Kemal Paşaya; Londra'da yapılan konferansta İngilizlerin samimi olmadığını, bu konferansın Türk-Rus dostluğuna engel olmak için tertip edildiğini belirterek “*Fakat Paşa Hazretlerinin birkaç gün evvel BMM'de irad buyurdıkları nutkun Londra Konferansı hakkındaki tarz-ı bahislerine bakarak, İngiliz iğfalinin Ankara Hükümeti ve Türkiye halkı üzerinde bir tesir yapamayacağına kanaat getirdiğini söylemiştir*”⁶²⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Budu Mdivani'nin bu sözlerine cevaben; batılıların Sevr'in Türk halkının hayat hakkını imha ettiğini itiraf etmeden bu gibi teşebbüslerin neticesinden emin olunamayacağını, Londra Konferansı'yla ilgili hiçbir zaman fazla bir ümide kapılmadığını söylemiştir. Daha sonra Mustafa Kemal, Budu Mdivani ile iki ülke arasında dostluk tesisi için yapılması gerekenler hakkında görüşmüşlerdir⁶²⁹.

Sovyet Rusya Elçisi Budu Mdivani İkinci İnönü zaferinden sonra, Yunanların geri çekilirken yaptıkları tahribat karşısında bölge halkına yardım maksadıyla, Kızılay'a ülkesi adına 30.000 altın ruble yardım yapmıştır⁶³⁰. Bu hususla ilgili Sovyet Rusya elçisi Budu Mdivani, İkinci İnönü zaferinin kazanılması üzerine 9 Nisan 1921'de, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşaya yazmış olduğu mektubunda; Yunanlara karşı alınan galibiyeti kutlayarak, Yunan ordu birliklerinin, çaresiz öfke ile çekildikleri topraklarda halkı korkunç bir sefalet içine iterek memleketi tahrip ettiklerini üzüntüyle gördüğünü belirtiyordu. Yunanların yaptıklarının, kendi hırsını tatminden başka bir maksadı olmayan emperyalizmin, bildiği tek şeyin tahrip ve yağma olduğunu bir kez daha kanıtlamış olduğunu söylüyordu. “*Sovyet Rusya, Türk halkının millî varlığını korumak ve*

⁶²⁶ Yavuz ASLAN, **Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yay., İstanbul-2002, s. 25.

⁶²⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1921, nr.114, s.1; HATEMİ, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, s.770.

SONYEL, “*Sovyet Büyükelçisi Budu Mdivani, tam yetkiye sahip olarak ve 12 kişilik bir personel kadrosuyla Ankara'ya ulaşıyor; 125.000 on-Rublelik altın parayı birlikte getirip Ankara yönetimine teslim ediyordu*” yazmaktadır. Bkz. SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...**, s.141.

⁶²⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Mart 1921, nr. 125, s.1.

⁶²⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Mart 1921, nr. 125, s.1.

⁶³⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1921, nr. 158, s.2.

savunmak için sürdürdüğü şanlı mücadelesini büyük bir ilgi ile izlemektedir ve gücü yettiği kadar bu halkın acılarını dindirmeye hazırdır. Bu nedenle, RSFSC ve Sovyet Rusya emekçileri adına, zalim istilâcının terk etmeden önce tahrip ettikleri bölgelerdeki halkın ihtiyaçlarını hafifletmek üzere, lütfen, 30.000 altın Rublelik mütevazı armağanı kabul etmenizi dilerim” diyerek mektubunu, “Türk milletinin istiklâli için giriştiğiniz cidalı bir an evvel tam ve başarılı bir biçimde sona erdirmeniz dileğiyle, en derin ve üstün saygılarımın kabulünü dilerim, Reis Paşa Hazretleri” sözleriyle bitiriyordu⁶³¹.

Mustafa Kemal Paşa da, 12 Nisan 1921’de Budu Mdivani’ye yazdığı cevabî telgrafta:

“Mümessil Efendi

Zaferimizin istihlâs ettiği aksam-ı vatanda Yunan katliamlarından kurtulabilenlere verilmek üzere Hilâliahmere teberru edilen otuz bin altın rubleden dolayı teşekkürat-ı mahsusamı takdim ederim.

Haris emperyalistlerle Rum vahşetinin en müdhiş felâkete sevk ettiği bu bedbahtlığa karşı Sovyet Rusya’nın bu hareket-i âlicenâbâne ve insaniyetkâranesi bütün milletimiz tarafından tamamen takdir edilecektir. Ana toprağını müdafaa eden milletimizin idare ettiği bu harbe gösterdiğiniz alâkadan dolayı bilhassa pek bahtiyarım, Yunanlıların ricatları esnasında ika ettikleri hasarat ve fecayi vicdan-ı beşerîyyeti isyan ettirecek bir mahiyettedir. Yunanlıların son taarruzları esnasında ve nihayetinde irtikâp ettikleri cinayati hükümet-i metbûanıza tebliğ ve en vâsi mikyasta neşrini temin ederseniz minnettarınız olurum.

Ordumuzun bütün düşmanlara çalacağı muzafferiyet-i karibe ve tammemiz için temenniyatınızı fal-i hayır add ile ihtirama-tı faikamın kabulünü rica ederim”⁶³² demiştir.

Budu Mdivani’nin Ankara’ya gelişinden sonra, Mustafa Kemal ile temaslarından anlaşıldığına göre iyi ilişkiler kurulmuş gibi gözükse de Mdivani, Ankara’ya varışından sonra, iki aya varmadan geri çağırılmıştır. Bunun nedeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, Ankara’ya gelirken Kars’ta Molokan köylerinde yaptığı Bolşevik propagandası

⁶³¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1921, nr. 158, s.2; YERASİMOS, **Kurtuluş Savaşı’nda Türk- Sovyet İlişkileri...**, Belge No: 105, s.355.

⁶³² **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1921, nr. 158, s.2 ; **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s. 397.

ve bunun bir sorun olarak ortaya çıkması sonucunda, Mdivani'nin deşifre olmasıyla geri çağrılmış olması muhtemel görülmektedir⁶³³. Kāmuran Gürün, Mdivani'nin geri çağrılışının “*Onun Elçiliği kurmak için geçici olarak gönderilmiş olduğu şeklinde*” de açıklanabileceğini belirtmiştir⁶³⁴. Bu görüşün de doğru olması mümkündür. Nitekim Mdivani Ankara'ya geldiği zaman henüz Moskova Antlaşması imzalanmamıştır.

Ülkesine gitmek üzere, Ankara'dan ayrılan Budu Mdivani 26 Mayıs 1921'de Kastamonu'ya ulaşmış ve buradan aynı gün ayrılmıştır⁶³⁵.

⁶³³ YÜCEER, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, s.126.

⁶³⁴ Kāmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK. Yay., Ankara-1991, s.72.

⁶³⁵ ATASE, (İSH), Kutu No: 1110, Gömlek No:14, Belge No:14-1, (26/05/1337).

3.2.2- Mustafa Kemal Paşanın Sovyet Rus Elçisi S. P. Natsarenus ile Temas ve Görüşmeleri

Moskova Antlaşması'nın 16 Mart 1921'de imzalanmasıyla Sovyet Rusya ile Türkiye ilişkileri açısından yeni bir dönem başlamıştır. Budu Mdivani'nin Ankara'dan ayrılmasından sonra, bu yeni dönemde Sovyet Rusya, 29 Mart 1921 tarihinde Natsarenus'u Türkiye elçisi olarak tayin etmiştir⁶³⁶. Moskova Antlaşması'yla Sovyet Rusya'nın TBMM'yi resmen tanıması ve hemen akabinde bunun göstergesi olarak Natsarenus'u elçi olarak ataması önemlidir.

Her ne kadar Moskova Antlaşması dostluk ve ittifak antlaşması olarak kayda geçse de iki ülke arasındaki bazı sorunlar hâlâ çözümlenmemiştir. Sovyet Rusya'nın sürekli olarak Türkiye'ye komünizmi sokmaya çalışması bu sorunlardan en önemlisiydi. TBMM Hükümeti 1 Haziran 1921 tarihli bildirisinde “*Son zamanlarda Doğu vilayetlerimizde Bolşevik propagandası artmıştır. Bunun kaynaklarından biri de resmî sefarethane ve mümessilleri vasıtasıyla yapılan propagandalardır*”⁶³⁷ diyerek Rusya'ya ince bir uyarıda bulunuyordu.

5 Haziran 1921'de, 18 kişilik maiyetiyle Trabzon'a gelen Natsarenus, resmî törenle karşılanmış ve 6 Haziran'da Ankara'ya hareket etmişlerdir⁶³⁸. Budu Mdivani vakasından sonra Ankara Hükümeti bu kez Natsarenus'un yol güzergâhında komünizm propagandası yapmasına mani olmak için sıkı tedbirler almıştır⁶³⁹. Bu önlemler altında yola devam eden Natsarenus ve elçilik heyeti 19 Haziran 1921'de Ankara'ya gelmişlerdir⁶⁴⁰.

İtimatnamesini 27 Haziran 1921 günü TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşaya takdim eden Natsarenus⁶⁴¹, bu tören münasebetiyle yaptığı konuşmasında; Batılı güçlerin

⁶³⁶ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s. 24-25 ; M. V. FRUNZE, *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921- Ocak 1922)* (Çeviren: Ahmet Ekeş), Cem Yayınevi, İstanbul-1978, s. 144.

Yavuz Aslan, Natsarenus'un, 3 Mayıs 1921'de Sovyet Rusya Hükümeti'nin Ankara'da yetkili temsilcisi olarak tayin edildiğini yazmaktadır. Bkz. ASLAN, *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri...*, s.19 dipnot bilgisi.

⁶³⁷ YÜCEER, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, s.235.

⁶³⁸ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.III, s. 557.

⁶³⁹ YÜCEER, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, s.235.

⁶⁴⁰ JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.154 ; KOCATÜRK, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi...*, s. 261.

⁶⁴¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1921, nr.221, s.1 ; *Anadolu'da Yeni Gün*, 28 Haziran 1921, nr. 265-645, s.1. İstasyondaki binada itimatnamesini sunan Natsarenus İtimadnamenin takdim merasim esnasında Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ile Rus Sovyet Sefarethanesi müsteşarı Şahuvski de hazır bulunmakta idi. Bkz. aynı gazeteler.

politikalarından bahsederek, Rusların ve Türklerin Moskova Antlaşması'yla esareti kabul etmeyeceklerini gösterdiklerini söylemiştir. Çarlık Rusya'sının politikalarının geride kaldığını belirten Natsarenus, Rusların artık milletlerin serbestisi ilkesi doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmiştir. Natsarenus'un iddiasına göre Ayasofya'yı kilise haline getirme ve dünyayı fethetme mefkûresini taşıyanlar, geçmişteki Rus asilzadeleridir. Natsarenus daha sonra Türkiye'nin durumu hakkında şunları söylemiştir: *“Türk milleti ehemmiyet-i azimeyi haiz bir vazife karşısında bulunuyor. Sevr muahedenamesi Türkiye'yi küçük bir hükümet derekesine indiriyor. Türkiye'den payitahtı alınıyor. Marmara havzası gasb ediliyor. Küçük Asya'da arazisinden üçte ikisi Fransız ve İtalyan muntika-i nüfuzuna dahil oluyor ve kendisine bırakılan bir karış toprakta da Türk ebedi bir esir yapılmak, garbî Avrupa bankerlerinin bir medyun-u daimisi haline sokulmak isteniyordu.*

Fakat buna karşı isyan eden Türk milletinin tarihte bir misline daha tesadüf edilmeyen mücahede-i kahramananesi kendisine bağlanmak istenilen zincirlerin bir kısmını daha şimdiden kırmıştır. Bir vakitler hal-i cengâverânesiyle bütün cihanı duçar-ı hayret eden Türklerin bu tarihi milletin hafif bir darbe ile bu zincirleri kamilen parçalayacağı ve nâmağlub bir halde kemal-i iftiharla kendi hayatını kendi arzusuna göre tanzim edeceği zaman uzak değildir...”⁶⁴².

Mustafa Kemal Paşa da verdiği cevapta: *“Çarlık devrinin kanlı mirası olan muahedatı red ve inkâr ederek milletlerin kendi kendilerini idare etmek hakkını tanınması”*nın takdir edilecek esaslar olduğunu, Rus Sovyet Hükümeti'nin bu esasların uygulanmasını geliştirdikçe kıymet ve ehemmiyetinin artacağını belirtmiştir. Her iki milletin dostluğunu artıran Moskova Antlaşması'nın değerinin büyük olduğunu ifade ettikten sonra, Türkiye'nin o günkü siyasî durumunu şöyle anlatmıştır: *“Son zamanda hakkımızda bir idam hükmü mahiyetinde olarak Sevr Muahedesi namı altında bize tatbik edilmek istenildi. Bizzat kendi mukadderatına sahip olmamaktan dolayı bu mütetabi felaketlere uğradığına kani olan ve Sevr Muahedesinin de kendisine tatbik edilmek istenilmesi aynı sebepten neşet ettiğini idrak ile kıyam eden milletimiz bugün yalnız kendi hâkimiyetine müstenit bir hükümet kurmuş ve mukadderatına bizzat hâkim olmuştur ve*

⁶⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Haziran 1921, nr.221, s. 1; *Anadolu'da Yeni Gün*, 28 Haziran 1921, nr. 265-645, s.1-2.

*hakim kalacaktır...*⁶⁴³.

İtimatnamesini bu şekilde takdim eden Natsarenus, göreve başladıktan sonra Ankara Hükümeti ile sürekli bir uyuşmazlık içine girmiştir. Nitekim Rusya'ya gönderdiği raporların çoğunluğunda Mustafa Kemal Paşanın düşürülmesini önermekteydi⁶⁴⁴. 1921 yılının Haziran ayında had safhalarına ulaşan Enver Paşa hareketinin, Ankara'daki yandaşları tarafından anti-Kemalist bir darbe yapılacağını Rus hükümetine bildirmekte; hatta bu entrikaların hazırlığına kendisi de karışmaktadır⁶⁴⁵.

Natsarenus'un elçiliği döneminde Türkiye'nin Fransa ile Ankara İtilâfnâmesi'ni imzalaması sonucu, Sovyet Rusya ile aramızda ciddi sorunlar oluşmuştur. Sovyet Rusya, Moskova Antlaşması'ndan sonra Ankara Hükümeti'nin İtilâf Devletleri'nden herhangi biriyle yakınlaşmasını istemediği gibi Türkiye'yi batıdan uzaklaştırmak için her türlü gayreti de göstermiştir⁶⁴⁶.

Sovyet Hükümeti Türk-Fransız antlaşmasının gizli hükümler kapsadığına inanıyor ve bunu kendilerine karşı yapılmış bir hareket olarak değerlendiriyorlardı. Bu iddialar üzerine Natsarenus Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyden aydınlatıcı ek bilgiler istemiş fakat aldığı bilgilerden tatmin olmadığı iddiasıyla Mustafa Kemal Paşaya başvurmuştur. Mustafa Kemal Paşanın da ikna çalışmaları kifayet etmeyince Natsarenus bu konuda hükümetine bir rapor göndereceğini belirtip, sorunun kapanmış sayılmayacağını söyleyerek, diplomatik nezaketsizlikte bulunmuştur⁶⁴⁷.

Türk-Fransız Antlaşması, Türkiye'nin Sovyetler ile ilişkilerini kopma noktasına getirmişti. Moskova elçisi Ali Fuat (Cebesoy), Sovyet yönetimine, bu antlaşmayla TBMM Hükümeti'nin, ihtiyacını başka devletlerden temin etme yoluna gittiğini ve bu antlaşmayla, Sovyet Rusya ve Türkiye'nin düşmanı olan Fransa ile İngiltere arasına nifak sokarak ayırmak olduğunu söyleyerek, yapılan antlaşmada gizli hiçbir hükmün bulunmadığı teminatını da vermişti⁶⁴⁸. Fakat Bütün bu teminatlara rağmen Sovyet yönetimi bu meseleyi büyütmüş ve buna karşılık olarak da Natsarenus'u, rahatsız olduğu

⁶⁴³ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Haziran 1921, nr.221, s. 1-2 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Haziran 1921, nr. 265-645, s. 2.

⁶⁴⁴ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...**, s. 255.

⁶⁴⁵ Bülent GÖKAY, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)** (Çeviren: Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-1997, s. 146.

⁶⁴⁶ YALÇIN, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, s.103.

⁶⁴⁷ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...**, s. 211.

⁶⁴⁸ YALÇIN, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, s.103.

özrünü gerekçe göstererek geri çağırılmıştır⁶⁴⁹. Neticede Natsarenus 22 Kasım 1921’de Ankara’dan ayrılmıştır⁶⁵⁰. Böylece Türk-Sovyet ilişkilerinde soğuk bir dönem başlamıştır. Bu dönem Frunze’nin gelişiyle tekrar düzelecek ve normale dönecektir.

⁶⁴⁹ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...**, s. 211.

⁶⁵⁰ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s. 157.

Natsarenus’un Ankara’dan ayrılacağı Hakimiyet-i Milliye’de şöyle verilmişti: “*Rus Sefiri Natsarenus vaktiyle yapılmış olan bir ameliyat neticesindeki hastalığından dolayı mutlaka istirahata muhtaç bulunduğundan Moskova’ya dönecektir...*”. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Teşrin-i sâni 1921, nr.304, s.1.

3.2.3- Mustafa Kemal Paşanın Sovyet Rus Elçisi Semiyon İvanoviç Aralov ile Temas ve Görüşmeleri

Frunze Ankara’da görüşmeler yaparken, Sovyet Rusya merkez komitesi Aralov’u Türkiye’ye elçi olarak göndermeye karar vermiştir⁶⁵¹. Bu görev için Sovyet Rusya’nın Semiyon İvanoviç Aralov gibi tanınan birini seçmesi, Türkiye’ye verdiği önemi göstermektedir. Budu Mdivani’nin ve S.P. Natsarenus’un kısa elçilik dönemlerinden sonra, Aralov tam yetkili Sovyet Rus elçisi olarak Türkiye’ye gönderilecektir.

Mustafa Kemal Paşa ile yaşıt olan Aralov 1881 doğumluydu. Aralov, Birinci Dünya Savaşında Rus ordusunda Almanlarla savaşmış, 1917 devriminde aktif olarak yer almıştır. Devrimden sonra hem askerî hem idarî pek çok görev üstlenen Aralov, bu vazifeleri ile diplomatik kabiliyetlerini ortaya koymuş, Rus temsilcisi olarak Litvanya’da bulunduğu dönemde bu kabiliyetlerini geliştirmişti⁶⁵².

Aralov, Litvanya Elçiliğini Kovno’da yürütmeye devam ederken 1921 yılı Kasım ayında Dış İşleri Komiseri Vasilyeviç Çiçerin tarafından Moskova’ya çağırılarak, kendisine Türkiye’ye Elçi olarak gitmesi teklif edilmişti. Bu teklif karşısında bu görevin üstesinden gelemeyeceği düşüncesiyle tereddüt geçiren Aralov’u ikna eden Çiçerin, bu görevin altından kalkabilmesi için yapması gerekenleri şöyle özetlemişti: “...XIX. yüzyıl Avrupa siyaseti sorunlarını öğrenmeniz, emperyalist savaşın çıkış nedenlerini incelemeniz gerek, bu konuda Lenin’in eserleri size büyük ölçüde yardımcı olabilir. Versailles, Sevres ve öteki antlaşmaları, Türkiye ile imzalanan Mondros savaş bırakışmasını tafsilâtli olarak inceleyiniz. Talleyrand, Metternich, Bismarck gibi XIX. Yüzyıl diplomatlarının en önemli yanlarını bilmek gerekmektedir. Rus diplomatlarının çalışmalarını inceleyiniz, Türkiye ile ilgili olarak, bu devletin tarihini, Çarlık Rusya’sının onunla yaptığı antlaşmaları bilmek zorundasınız... Birleşik Amerika’nın, Almanya’nın, Fransa’nın ve öteki kapitalist devletlerin Türkiye’de izledikleri siyaseti öğreniniz... Türkiye ile ilgili ekonomik meseleleri günü gününe izleyiniz. Bu, temellerin temelidir...” Çiçerin verdiği bu bilgilerden sonra, hazırlanması için Aralov’a iki hafta süre vermişti⁶⁵³.

İki üç hafta içinde Aralov, Türkiye siyasetine ve Türk- Rus ilişkilerine dair bilgileri

⁶⁵¹ ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s.28.

⁶⁵² ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s. VIII- VIII, 253.

⁶⁵³ ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s.1-4.

edindikten sonra, Çiçerin kendisini Dışişleri Komiserliğine çağırarak, “Artık siz işleri, yazışmaları, antlaşmaları, Türkiye tarihini öğrenmiş bulunuyorsunuz 13 Ekim’de Türkiye’nin Güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle imzalamış olduğu antlaşmayı, mutlaka dikkatle okuyunuz” demiş ve Vladimir İlyiç Lenin’in kendisini görmek istediğini söylemişti⁶⁵⁴.

Aralov, Ankara’ya Elçi olarak gitmeden önce Lenin ile görüştüğünde, Lenin, Aralov’a ilk önce Anadolu’nun durumunu şu şekilde özetlemişti: “.... Şimdi size büyük bir iş veriliyor. Türkiye’de yararlı çalışacağınızı umuyorum. Türkler, ulusal kurtuluşları için savaşıyorlar. Bunun için merkez komitesi, askerlik işlerini bilen birisi olarak, sizi oraya gönderiyor. Emperyalistler Türkiye’yi soyup soğana çevirdiler, halâ da soyuyorlar. Köylüler ve işçiler buna katlanamadılar ve baş kaldırdılar. Sabır bardağı taşıtı, gerek Doğu halkları gerek biz emperyalist kuvvetlere karşı savaşıyoruz...”⁶⁵⁵. Görüldüğü gibi Lenin Türk Millî Mücadelesi’ni kendi mücadeleleriyle aynı temellere oturtuyordu.

Oysa Lenin Türkiye’deki hareketin özele inildiğinde, durumun farklı olduğunun bilincindeydi. Nitekim sözlerinin devamında: “Mustafa Kemal Paşa, doğal ki sosyalist değildir... Ama, görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı(...) Kabiliyetli bir lider, ulusal burjuva devrimini idare ediyor. İlerici, akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya’ya karşı olumlu davranıyor. O, istilâcılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor, işte, sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işlerine karışmayınız(...) İngiltere onların üzerine Yunanistan’ı saldırttı. İngiltere ile Amerika bizim üzerimize de sürü ile memleket saldırttı... Kendimiz fakir olduğumuz halde Türkiye’ye maddi yardımda bulanabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece, Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır ...”⁶⁵⁶ demişti.

⁶⁵⁴ ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s. 27-28.

⁶⁵⁵ ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s. 28-29.

⁶⁵⁶ ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s. 29.

Hazırlıklarını tamamlayan Aralov, 31 Aralık 1921’de Tiflis’ten hareket etmiş⁶⁵⁷, kalabalık bir elçilik heyetiyle beraber Batum’dan, Türkiye Matbuat Genel Müdürü Ağaoğlu Ahmet Beyle birlikte gemiye binerek⁶⁵⁸ 10 Ocak 1922’de Trabzon’a gelmişlerdir⁶⁵⁹. 11 Ocak’ta Trabzon’dan ayrılan Aralov ve maiyeti⁶⁶⁰, 13 Ocak’ta Samsun’a ulaşmışlardır⁶⁶¹. Aralov Samsun’da iken Ankara’dan dönmekte olan Frunze ile karşılaşmış ve ondan Samsun’da kaldıkları sürece, pek çok bilgiler almıştır. Frunze, Aralov’a Türkiye’nin “*ilerici bir demokratik gelişme*” yolunda olduğunu, zor şartlarda kurtuluş savaşının sürdürüldüğünü, düzenli bir ordunun henüz tamamıyla kurulamadığını, Mustafa Kemal Paşanın, isyanlar ve iç muhalefet karşısında zor durumda olduğunu ancak onun “*güçlü, iradeli bir teşkilatçı, harikulâde bir lider*” olarak İnönü ve Sakarya muharebelerinde kendini gösterdiğini, yine onun “*akıllı bir devlet adamı*” olduğunu vurgulayarak, sadece yabancılara karşı değil “*kendi çevresine karşı da büyük bir diplomat*” olduğunu belirterek bu yüzden herkese inanmadığını ve hesaplı hareket ettiğini söylemiştir. Aralov’un Samsun’da Frunze ile görüşmeleri süresince, Frunze, Türkiye ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile olan dostluk ve kardeşlik antlaşması hakkında da bilgiler vererek, bu antlaşmadan duyduğu mutluluğu: “... *Birlikte emperyalizme karşı savaşıyoruz. Bu çok önemli bir şey (...) Demek ki biz yalnız değiliz (...) Demek ki çoğaldık. Bizim gibi insanlar arttı, dahası var : Ayrıca, Karadeniz’deki yakın komşuluklarını dikkate alıp, aralarında en iyi ve yürekten gelen ilişkileri ve gerçek dostluğu, bütün samimiyet ve açıklığıyla ebedi olarak güçlendirmeye karar verdiler...*”⁶⁶² sözleriyle dile getirmiştir.

Aralov, Frunze’yi Samsun’dan uğurladıktan sonra, 15 Ocak’ta⁶⁶³ 25 kişilik elçilik maiyetiyle Ankara’ya atla ve yaylı arabalarla yola çıkmışlar, yolda Aralov ve maiyeti köylülerle pek çok konuda konuşmalar yapmışlardı. Ankara’ya gelirken yoldaki

⁶⁵⁷ JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.170.

⁶⁵⁸ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.37; Aralov, hatıralarında Elçilik kadrosunda bulunan isimleri şöyle vermektedir: “K. İ. Pirjebelski, Y. D. Kapşukova (Elçiliğin ekonomik işlerine bakıyordu), kendi iş arkadaşlarıyla birlikte, K. K. Zvonaryev (Askeri ateşe), A. N. Liyakov (Ekonomist), A. G. Katelnikov (Sekreter), F. İ. Valiyev, N. İ. Uspenskaya, R.d. Gunzburg, Yü. V. Valtsev, Y. K. Dimitriyevskaya ve daha başkaları”. Bkz. Aynı yer.

⁶⁵⁹ *Vakit*, 11 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 1469, s.1.

⁶⁶⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 404, s.1 ; *Açıksöz*, 14 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 385, s.1.

⁶⁶¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 405, s.2.

⁶⁶² ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s. 41-42.

⁶⁶³ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.IV, s.234 ; *Peyâm-ı Sabah*, 16 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 11550-1120, s.1.

izlenimlerini hatıralarında anlatan Aralov, köylülerin, kendilerine “*Mustafa Kemal’e mi geldiniz? çok iyi çok iyi*” dediklerini ve köylülerin Rusya’yla dostluktan çok memnun olduklarını, köylülerin Mustafa Kemal’in kurduğu orduya seve seve katıldıklarını, vurgulamıştır⁶⁶⁴.

Zorlu bir yolculuktan sonra Aralov ve heyeti Matbuat Genel Müdürü Ağaoğlu Ahmet Beyle birlikte 26 Ocak saat 11’de Yahşıhan’a varmışlar⁶⁶⁵, burada törenle karşılanan heyet ertesi sabah trene binerek 27 Ocak 1922’de saat dörtte Ankara garına ulaşmışlar ve burada ahali ve hükümet tarafından samimi bir surette karşılanmışlardır⁶⁶⁶. Aralov istasyonda kendisini selâmlayan askerî müfreze ve diğer karşılayanlara hitaben bir konuşma yapmış, burada; her iki milletin samimiyete dayanan dostluklarından bahsederek, emperyalizme karşı mücadelelerinde muvaffak olacaklarından emin bulunduğunu beyan etmiş ve hükümeti namına Türk milletini ve ordusunu selamlamıştır⁶⁶⁷. Bu karşılama merasiminden sonra, eşini de birlikte getirmiş olan Aralov ve elçilik heyeti, Rus elçilik binasına gitmişlerdir⁶⁶⁸.

Aralov, 30 Ocak’ta, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyi resmî olarak ziyaret etmiş⁶⁶⁹ ve burada Yusuf Kemal Bey, Aralov’a Mustafa Kemal Paşaya itimatnamesini sunacağı gün ve saati bildirmiştir⁶⁷⁰.

31 Ocak 1922’de, “*Rusya Sosyalist Federatif Şuralar Cumhuriyeti*” Elçisi Aralov saat üçte Çankaya’da Mustafa Kemal Paşaya itimatnamesini sunmuştur⁶⁷¹. Bu resmî merasimde, Dışişleri Bakanı Yusuf Beyle, Rus Elçiliği Baş Katibi Mihailof ve elçilik tercümanı Feyzi Bey hazır bulunmuşlardı⁶⁷².

⁶⁶⁴ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s. 49-53.

⁶⁶⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 416, s.1.

⁶⁶⁶ *İkdam*, 28 Kânûn-ı sâni 1922, nr.8934, s.1 ; *Açıksöz*, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 398, s.1; *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 417, s.1.

⁶⁶⁷ *Açıksöz*, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 398, s.1.

⁶⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 417, s.1 ; *İkdam*, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr.8935, s.1.

⁶⁶⁹ *Açıksöz*, 31 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 400, s.1 ; Aralov hatıralarında, Yusuf Kemal Beyi 29 Ocak’ta ziyaret ettiğini yazar ancak gazete haberine göre 30 Ocak’tır. Aralov itimatname törenini de 30 Ocak olarak vermektedir, oysa, itimatnamesini, 31 Ocak’ta sunmuştur. Aralov’un her iki olayı da birer gün öncesi vermesi, yanlış hatırladığını ortaya koymaktadır. Bkz. ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s. 68,70.

⁶⁷⁰ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s. 68-69.

⁶⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Şubat 1922, nr. 420, s.1; *Anadolu’da Yeni Gün*, 1 Şubat 1922, nr.405-792, s.1; *Açıksöz*, 1 Şubat 1922, nr.401, s.1; *Açıksöz*, 2 Şubat 1922, nr.402, s.1; *İkdam* gazetesi, 1 Şubat tarihli nüshasında Aralov’un “Meclis-i Millî’de” itimatnamesini sunduğunu, yazar, 2 Şubat tarihli nüshasında ise Çankaya’da sunduğunu yazar. Bkz. *İkdam*, 1 Şubat 1922, nr.8938, s.1 ; *İkdam*, 2 Şubat 1922, nr.8939, s.1.

⁶⁷² *Anadolu’da Yeni Gün*, 1 Şubat 1922, nr.405-792, s.1; *Açıksöz*, 2 Şubat 1922, nr.402,s.1; *İkdam*, 2 Şubat 1922, nr.8939, s.1.

Aralov itimatnamesini sunduktan sonra yaptığı konuşmasında; aslî vazifesinin Rusya ve Türkiye arasındaki samimi münasebetleri takviyeden ibaret olduğunu, iktisadî ve ticari münasebetleri geliştirmeye çalışacağını beyan ettikten sonra “*Büyük Türk milleti ve onun hükümeti namına ve istiklâl-i millî mefhumunun büyük alemdarı ve kahraman Türk ordusunun reis-i azamı sıfatıyla işçi ve köylü Rusya’nın ve kızıl ordusunun*” selâm ve hürmetlerini kabul etmelerini Mustafa Kemal Paşadan rica etmiş ve Türkiye’nin emperyalist boyunduruğundan kurtulmasını ve kati ve büyük bir muzafferiyete nailiyetini temenni ederek, sözlerini bitirmiştir⁶⁷³.

Mustafa Kemal Paşa ise yaptığı cevabî konuşmasında; iki ülke arasındaki münasebetlerin geliştirilmesinin BMM Hükümeti’nin de isteklerine uygun olduğunu, iktisadî ve ticari münasebetlerin geliştirilmesi için sarf edilecek mesainin memnuniyetle karşılanacağını ve bunun için de kendilerine her suretle yardım edileceğinden emin olmalarını beyan ederek, Amele ve Köylü Rusyasıyla Kızıl Ordusunun selâmlarını Türkiye ahalisine, BMM Hükümeti’ne ve millî Türk ordusuna ıblâğ edeceğini söyleyerek Rus ordusunun namdar kumandanlarından birisini memleketimizde elçi görmekten dolayı memnuniyetini dile getirerek muvaffakiyetimiz hakkındaki samimi temennilere teşekkür etmiştir⁶⁷⁴.

Bu karşılıklı yapılan resmî konuşmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa ile Aralov arasında “*bir buçuk saat süren teklifsizce, resmî olmayan*” görüşme yapılmıştı. Burada

⁶⁷³ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Şubat 1922, nr. 420, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 1 Şubat 1922, nr.405-792, s.1; **Açıksöz**, 2 Şubat 1922, nr.402, s.1; **İkdam**, 2 Şubat 1922, nr.8939, s.1.

Aralov hatıralarında, “*Gazi Mustafa Kemal ile ilk karşılaşmamız. 30 Ocak 1922 tarihinde oldu ve çok dostça geçti.*” geçti demek ve itimatname törenindeki karşılıklı konuşmaları hakkında bilgi vermektedir. Bu tören, 31 Ocakta olmuştur. Aralov yanlış olarak bir gün önceki tarihi vermektedir. Bkz. ARALOV, **Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları**, s.70.

Aralov hatıralarında, yaptığı konuşmasını şöyle anlatmaktadır: “*Sovyet hükümetinin, bir elçisi olarak, iki tarafın halkları arasında, Sovyet işçi köylü hükümetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti arasında, anlaşmalar yolu ile dostluk ilişkilerini geliştirmek ve güçlendirmek konusunda bana yüklediği ödevle ilgili sözlerimi; nihayet yeni, genç Türkiye’nin gelişmesi ve emperyalistlere karşı kesin zaferler kazanması dileğini büyük bir dikkat ve ciddilikle dinledi. Daha sonra ben, Sovyet hükümetinin ve halk komiserleri konseyi başkanı Lenin’in, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisine ve gerek Mustafa Kemal Paşa’ya olan başarı dileklerini ilettim*”. Bkz. ARALOV, **Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları**, s.70.

⁶⁷⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Şubat 1922, nr. 420, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 1 Şubat 1922, nr.405-792, s.1; **Açıksöz**, 2 Şubat 1922, nr.402, s.1 ; **İkdam**, 2 Şubat 1922, nr.8939, s.1.

Aralov hatıralarında, Mustafa Kemal Paşanın yaptığı konuşmasını şöyle anlatmaktadır: “*... iki ülke arasındaki, iki devletin ve iki milletin böylesine muhtaç olduğu, büyük dostluğu güçlendirmek konusunda bana verilen ödevi yerine getirmek için, gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin, gerek kendisinin, ellerinden gelen yardım ve kolaylığı esirgemeyeceğini söyledi... Ortaklaşa amacımız, emperyalizmle savaşmak doğru halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır dedi. Müşterek çabalarımızla başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya’nın ve büyük lider Lenin’in Türkiye’ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim*”. Bkz. ARALOV, **Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları**, s.70-71.

Mustafa Kemal, Aralov'a Frunze'yi öven sözler söylemiş ve Frunze ile yapılan görüşmelerde, *“Bize yapılacak askeri yardım konusunda anlaşmaya”* vardıklarını söyleyerek, *“Şimdi iş bunun gerçekleşmesinde. Bu anlaşmamızın kısa bir zamanda yerine getirileceğini umuyorum”* demiştir. Aralov hatıralarında: *“Bu devirde Mustafa Kemal Paşa, bütün enerjisini, orduya, onun donatımına, teşkilatlandırılmasına, Yunanlıları yenmeye, ulusal harekete karşı şurada burada patlak veren isyanları bastırmaya yöneltmiş bulunuyordu. Bunun için, bizim ilk görüşmemiz bunu izleyen bundan sonraki görüşmelerimiz gibi, askeri işlerin ve askeri taahhütlerin konuşulmasıyla geçti”*⁶⁷⁵ demektedir. Bu ilk görüşme Mustafa Kemal Paşa ile Aralov arasındaki dostluğun bir başlangıcı olmuştur. Mustafa Kemal Paşanın gerek bu ilk kabulde gerekse de daha sonra ona karşı açık bir şekilde dostça davranmasının yegâne amacı, Sovyet askerî yardımına duyulan ihtiyaçtır.

Bu ilk görüşmede Aralov, Mustafa Kemal hakkındaki izlenimlerini hatıralarında: *“Mustafa Kemal'in saçları, sarı ve seyrek, bıyıkları kırmızımtırak ve kırpıktı. Bütün dış görünüşüne tonunu veren ve güçlü iradesini gösteren gözleri çeliktendi. Benim ilk konuşmamı dinlerken onları böyle görmüştüm. Masanın başına geçip küçük fincanlarla koyu kahvemizi içerken, gözleri biraz koyulaştı, daha yumuşak, daha tatlı bir hal aldı”* şeklinde kaydeder. Aralov bu izlenimlerine daha sonraki izlenimlerini de ekleyerek şöyle kıyas yapmaktadır: *“Bu ayırımı bundan sonraki karşılaşma ve konuşmalarımızda da, hem yalnız benimle değil, onun yakın çevresindeki kişilerle, İsmet ve Fevzi Paşalarla olan konuşmalarında da gördüm. Savaş vazifelerini çözümlerken yanında bulunduğum anlar olmuştur. Bu sıralarda gözleri, karşısındakini görmüyor izlenimini verirdi”*⁶⁷⁶.

Ankara'ya gelen her elçi, ilk gelişinden ya da elçiliğin ilk açılışından dolayı bir

⁶⁷⁵ ARALOV, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, s.71-72.

Bu görüşmede Mustafa Kemal, Aralov'a Bolşevik devriminden sonra, Sovyet Rusya'daki, *“askeri işler”* hakkında sorular sormuştu. Aralov Mustafa Kemal Paşanın *“Kızılordunun kuruluşu ve teşkilatı, iç savaş sırasındaki savaş durumu, hatta bazı özel savaşlar üzerine esaslı”* bilgiye sahip olduğunu görünce, böylesine ayrıntılı bir bilgileri nasıl elde ettiğini Aralov sormuş, Mustafa Kemal: *“Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim devriminin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izledikleri politikaya büyük bir ilgi gösterdik. Biz Lenin'in, Rusya'nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlayacak bir politika güttüğünü biliyorduk. Zaten onun büyük gücü buradadır. Umutlarımız, doğru çıktı. Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk. Buna neden inanıyorduk? Çünkü, Bolşeviklerin Derebey topraklarını köylülere verdiğini, bütün emekçi halkın Bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk. Bolşeviklerin kusursuz önderliği ve disiplini altındaki yüzelli milyonluk bir halk yığınının, hiçbir istilacı ordunun yenemeyeceği bir güç olduğunu da biliyorduk.”* diye söylemişti. Bkz. ARALOV, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, s.71-72.

⁶⁷⁶ ARALOV, **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, s.72-73.

ziyafet vermiştir. Bu ve benzeri ziyafetler diplomatik nezaket ve bir prosedür olmakla birlikte elçilik heyetiyle bir tanışma vesilesi olmasının yanı sıra, karşılıklı yapılan konuşmalar ve bu konuşmaların gazetelere yansması itibariyle İtilaf Devletleri'ne karşı bir birlik mesajının da verilmesi açısından oldukça önem taşımaktaydı. Bu doğrultuda Rus Elçisi Aralov da 3 Mart 1922 akşamı, Rus Elçiliğinde “*BMM Başkanı ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşanın*” şerefine bir ziyafet vermiştir⁶⁷⁷. Bu ziyafete bakanlar kurulu, milletvekilleri, Azerbaycan Elçisi Abilov, Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, Buhara Kasidi Nazri Bey de katılmışlardır⁶⁷⁸.

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi: “...*Mükellef sofraya etrafında bir araya gelen şark milletlerinin muhterem mümessilleri arasında yemek esnasında devam eden musahabeler pek samimi bir hâl almıştı. Garb emperyalistlerinin riyakâr ve surî toplanışlarıyla bu ictimâ arasında derin bir fark vardı...*”⁶⁷⁹ diyerek doğu milletleri arasındaki dayanışmayı övmektedir. Yemeğin sonlarına doğru Aralov ayağa kalkarak bir konuşma yapmıştır. Tercüman Feyzi Beyin tercüme ettiği bu konuşmasında Aralov, Rus Şuralar Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasındaki dostluğun zahiri değil, son derece kuvvetli ve sağlam esaslara dayandığını⁶⁸⁰ vurgulayarak: “...*Bizim umumi düşmanlarımız her bir fırsattan istifade ederek kalblerimize hançerlerini atmağa hazırlanıyorlar... Müttefik devletler her türlü konferanslar, ictimalar akd ediyorlar, aleyhimizde kararlar vermeye çalışıyorlar. Lâkin onlar bütün bu konferanslarında, ictimalarında daima tehire adem-i muvaffakiyyete duçar oluyorlar... Bizim yegâne vazifemiz dostluğumuzu teyid etmek ve kuvvetlendirmektir. Bizim bu tarzdaki harekâtımız onları, aleyhimizde antant yapanları ürkütsün mel'unane fikirlerden vazgeçirsin... istiklâl için cephelerde kan döken kahraman Türk ordusu muzaffer olacak, nihai zafere yakın zamanda erişecektir. Bütün şarklılar, Türkiyeliler, Rusyalılar Afganlılar, Azerbaycanlılar ve Buharalılar hepimiz yekvücut bir halde tek bir seda olarak söyleyelim: Kahrolsun garb emperyalizmi, yaşasın şark antantı*” demiş ve sözlerini şöyle bitirmiştir: “...*Şu önümde bulunan ve muhteviyatı saf temiz sudan ibaret olan kadehi kaldırarak içiyorum, bizim*

⁶⁷⁷ Anadolu'da Yeni Gün, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1 ; Hakimiyet-i Milliye, 5 Mart 1922, nr. 447, s.1 ; Vakit, 5 Mart 1922, nr.1520, s.1; Vakit, 6 Mart 1922, nr.1521, s.2 ; Açiksöz, 6 Mart 1922, nr.429, s.1; İkdâm, 6 Mart 1922, nr. 8969, s.1.

⁶⁷⁸ Hakimiyet-i Milliye, 5 Mart 1922, nr. 447, s.1; Anadolu'da Yeni Gün, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1.

⁶⁷⁹ Anadolu'da Yeni Gün, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1.

⁶⁸⁰ Anadolu'da Yeni Gün, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1; Vakit, 6 Mart 1922, nr.1521, s.2; İkdâm, 6 Mart 1922, nr. 8969, s.1.

dostluğumuz da bu saf su gibi saf ve temiz olacaktır. Bu dostluk her vakit olacak ve ilânihaye devam edecektir”⁶⁸¹.

Aralov’dan sonra Mustafa Kemal Paşa şu cevabî konuşmayı yapmıştır: “*Aralof yoldaşın sade Rus mümessili olarak değil, kıymetli şahsiyeti itibariyle de kalblerimizde mevkii vardır. Emperyalizme karşı mücadeleyi evvela Rusya küşad etti. Malumunuzdur ki her işin ibtidası güçtür. Ruslar bu başlangıcıyla mukaddes nam aldılar. Mazlumların enzar-ı dikkat ve basireti açıldı. Türkler de kıyama ve istiklâlllerini muhafaza için silaha sarılmağa lüzum gördüler. Birlikte kuvvetli olmak için ayrı ayrı da kuvvetli olmalıyız. Aralof yoldaş kadehindeki suyun safiyeti iki hükümetin münasebatı için misal gösterdi. Ben de bu suyun muhteviyatını teşkil eden müvellidülma ve müvellidülhumuza rabitamızın safî olmasını temenni ediyorum*”⁶⁸².

Mustafa Kemal Paşanın bu konuşması matbuat müdürü Hamit Bey tarafından Rusçaya tercüme edildikten sonra⁶⁸³, Aralov ayağa kalkarak: “*Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi, yaşasın gaye-i millîye için bütün kuvveti ve fedakârlığıyla çalışan Türk halkı! Yaşasın Mustafa Kemal Paşa*” sözleriyle temennilerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da ayağa kalkarak: “*Aralov yoldaşın milletimiz hakkındaki teveccühlerine ben de Rus Şuralar Cumhuriyeti Halkı ile onun kıymettar mümessili hakkında üç defa Yaşa! Yaşa! Yaşa!*” diyerek karşılık vermiştir. Bu konuşmalardan sonra yukarı salona geçilmiş Rus ve Azerbaycan sanatçıları tarafından piyanoda bazı parçalar çalınarak saat on ikide bu merasim sona ermiştir⁶⁸⁴.

Aralov’un Ankara’ya gelişi ve faaliyetleri İngilizleri oldukça endişelendirmişti. İngiliz istihbaratı Aralov ile ilgili sürekli çalışmalar yapıyor, Aralov’un temas ve faaliyetlerini takip ediyorlardı. Zira Aralov’un Ankara’ya gönderiliş amacı İngiliz raporlarına şöyle yansıyor: “*Sovyet yönetimi, Büyük Britanya’nın değil, Rusya’nın, İslâm halklarının koruyucusu olduğu görüşünü geliştirmeyi; komünizmi, İslâmcılıkla çatışmayacak biçimde Müslüman Devletleri’ne yaymayı diliyor...*”⁶⁸⁵.

Yine İngilizler, Sovyet Rusya öncülüğünde oluşacak bir Pan-Asya blokundan

⁶⁸¹ **Anadolu’da Yeni Gün**, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1.

⁶⁸² **Vakit**, 6 Mart 1922, nr.1521, s.2; Mustafa Kemal Paşanın tam nutku için bkz. **Anadolu’da Yeni Gün**, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1.

⁶⁸³ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr. 447, s.1.

⁶⁸⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 5 Mart 1922, nr. 432-819, s.1.

⁶⁸⁵ SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...**, s.247.

korkmaktaydılar. Nitekim, İngiliz İstihbarat belgelerinde bulunan şu kayıt da bunu doğrulamaktadır: “*Mustafa Kemal’le Aralov arasında yapılan görüşmelerin kimilerinde Afganistan ve Azerbaycan temsilcileri de bulunmuştur. Aralov, mümkün olan en erken vakitte, İslâm Ulusları’nın birleşmesini sağlamak için her gayretin harcanması gerektiğine inanmaktadır. Aynı zamanda, Anadolu ile Rusya arasında ekonomik bir anlaşma sağlamak için tüm enerjisiyle çalışmaktadır. Ankara ve Moskova yönetimleri, bu konuyu görüşmek üzere komisyonlar atamışlardır. Herhalde Mart’ın sonuna dek bir anlaşma tasarısı hazırlanmış olacaktır. Ajanlar, bu anlaşmanın, Pan-Asya Kongresi’nin amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacağına inanmaktadırlar*”⁶⁸⁶.

Aralov Ankara’da kısa zamanda başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, ileri gelen yetkililerle dostluk ilişkilerini geliştirmiştir. Türk-Sovyet ilişkileri onun gelişiyle en ileri düzeye ulaşmıştır. Nitekim Aralov’a, RSFSC Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı L. Karahan, 7 Mart 1922’de gönderdiği telgrafta; Türkiye’ye 3,5 milyon altın ruble yardımının hemen verilmesinin kararlaştırıldığını, bunu Mustafa Kemal Paşaya bildirmesini ve bu paranın teslimi için muhafızlar eşliğinde Tiflis’e sorumlu bir kişi göndermesi ve altının Türk topraklarında nakli ve güvenliğinin Türk tarafına ait olacağını bildirmiştir⁶⁸⁷. Bu para, 1922 Mayıs’ında Ankara’ya getirilmiştir. Bu paranın Ankara’ya getirilmesiyle, Sovyetlerin söz vermiş olduğu 10 milyon altın rublelik yardımın son ödemesi de böylelikle gerçekleşmiştir⁶⁸⁸.

Sakarya zaferinden sonra Türk ordusu, genel taarruz için hazırlıklar yapmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Ankara’daki işlerinin yoğunluğundan dolayı Sakarya muharebelerinden beri cepheyi ziyaret edememişti. Türk ordusunun savaş durumunda bulunduğu ve genel saldırının hazırlık döneminde Mustafa Kemal, RSFSC elçisi S. İ. Aralov’u, Askerî Ataşe Zvonaryev’i ve Azerbaycan SSC Elçisi İ. Abilov’u cepheye gelmeleri için bizzat davet etmiştir⁶⁸⁹. Mustafa Kemal Paşa, Ankara’dan, 6 Mart 1922’de Batı Cephesine hareket etmiş⁶⁹⁰, Sovyet-Rus Elçisi Aralov, Askerî Ataşe Zvonaryev ve

⁶⁸⁶ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s.247.

⁶⁸⁷ YERASIMOS, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk- Sovyet İlişkileri...*, Belge No: 172, s.450.

⁶⁸⁸ GÖKAY, *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye...*, s.138.

⁶⁸⁹ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s. 81 ; BAGİDOV, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*, C II, s.38 ; A. M. ŞAMSUTDİNOV, *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, (Çeviren: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul-1999, s. 234.

⁶⁹⁰ KOCATÜRK, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi...*, s.313.

Azerbaycan Elçisi Abilov 27 Mart 1922'de Ankara'dan ayrılarak, 28 Mart'ta Sivrihisar'da Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla buluşmuşlardı. Burada konuşulan ilk konu, batılı devletlerin teklif ettiği silâh bırakışması üzerine olmuş ve Mustafa Kemal ile İsmet Paşaların ikisi de teklif edilen şartların çok ağır olduğunu söylemişlerdir.⁶⁹¹

Aynı gün Akşehir'e, Batı Cephesi Karargâhı'na gitmek üzere yola çıkılmış ve yol güzergâhındaki, askerî birliklere ziyaretler yapılarak⁶⁹², saat 17'de Çay kasabasına gelinmiştir. Burada kendilerini karşılayan Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Mustafa Kemal Paşaya, 30 Mart tarihinde İkinci İnönü muharebelerinin yıldönümü münasebetiyle bir tören yapılacağını söylemiş, bunun üzerine Mustafa Kemal: *"İyi bir şey olacaksa Rusları da beraber getireyim. Bize para vermiyorlar. Hâlâ çete halindesiniz; muntazam bir ordu yapınız; o zaman altın para ikraz ederiz diyorlar"* demiştir. Bunun üzerine Ali İhsan Paşa: *"Hiç merak ve tereddüt etmeyiniz! Göğsünüzü gere gere yabancı misafir getiriniz. Herhalde memnun olacaksınız; takdirinizi celbedecek levhalar ve kıtalar göstereceğim"* demiştir. Burada yapılan ziyaretten sonra, akşam Mustafa Kemal Paşa misafirleriyle beraber, Çay İstasyonundan, trenle Akşehir'e gitmişlerdir⁶⁹³.

29 Mart günü akşam yemeğinden önce Akşehir'de Mustafa Kemal Paşanın çalışma odasında Türkiye'nin siyasî durumu, İtilâf Devletleri'nin teklif ettikleri ateşkes şartları ve bu teklife verilmesi düşünülen cevap hakkında konuşulmuştur. Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulunun ve kendisinin hazırladığı cevap tasarısını okuyarak, orada olan Maliye Bakanı Hasan Beyin Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilâf Devletleri'nin tekliflerine boyun eğmek gerektiğini ileri sürünce, *"Mustafa Kemal Türk halkının emperyalistlere boyun eğmeye karşı olduğunu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yardım ettiğini, ilerde de yardım edeceğini, bundan ötürü, emperyalistlere taviz vermemek gerektiğini"* söyleyerek, Hasan Beyin düşüncelerine itiraz etmiş ve Türk

⁶⁹¹ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.82-84.

Bu geziye Azerbaycan Ateşemiliteri Askerof da katılmıştır. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mart 1922, nr. 470, s.1; **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Nisan 1922, nr.483, s.1.

⁶⁹² ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s. 86; Ali İhsan SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, Nehir Yay., İstanbul-1993, s.100-101.

Aralov, hatıralarında, Sivrihisar'a 28 Mart sabahı geldiklerini ve o gün orada kaldıklarını yazmaktadır. Ancak Ali İhsan Paşanın verdiği bilgilere göre 28 Mart'ta Çay kasabasına gelmişlerdir. Bkz. ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s. 83-86; SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, s.100-101.

⁶⁹³ SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, s.101-102.

ordusunun gücünün artmasının İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkların, onları böyle bir teklifte bulunmağa zorladığını ileri sürerek, mücadelenin düşmanları vatandan çıkarıncaya kadar süreceğini söylemiştir⁶⁹⁴.

30 Mart günü Mustafa Kemal Paşa, İkinci İnönü zaferinin yıldönümü kutlamaları için, Rus ve Azerbaycan Elçileri ve ataşemiliterleri ile İsmet Paşa ile beraber Akşehir’den otomobiller ile Çay’a gelmişlerdir. Karargâhta yenilen öğle yemeğinden sonra, saat 13.30’da atlara binilerek askerî teftiş için tören alanına gidilmiş; burada, teftiştten önce Mustafa Kemal “*ordu, kolordu ve fırka kumandanlarını*” çağırarak⁶⁹⁵ onlara şu sözleri söylemiştir:

*“Bir sene zarfında siz fedakâr arkadaşlarım ve kahraman ordumuz altı ay fasıla ile iki muzafferiyet kazandınız: İkinci İnönü muzafferiyeti, Sakarya muzafferiyeti. Bu gün İkinci İnönü Zaferi’nin yıldönümü olması münasebetiyle sizi kemal-i takdir ve ihtiramat ile tebrik ederim. Bu tebrikâtım yalnız Başkumandan sıfatiyle değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, bütün milletin hâr ve takdîr-kâr selam ve tebrikâtını dahi iblağ ederim. Burada huzurlariyle şerefbaş olan Rus Şûraları Cumhuriyeti Mümessili Aralof Yoldaş ile Azerbaycan Mümessili Abilof Beyefendinin hükümetleri namına olarak tebriklerini tebrikâtıma ilave ediyorum. Aynı sene zarfında kazandığınız Sakarya Zaferi’nin de yıldönümünü tebrik edeceğimiz gün mukaddes topraklarımızda bulunan gasıp düşmanı tamamen taretmek suretiyle kazanacağınız âti muzafferiyeti dahi birlikte tebrik müyesser olacağına imanımız katidir. Arzu ediyorum ki bütün askerlere kazandıkları bu zafer gününün ulviyetini hatırlatırken Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve fedakâr Türkiye halkının kahraman ordumuzun kariben düşmanı mukaddes ana topraklarımızdan çıkaracağına da kati emniyet ve imanla intizar ettiklerini söyleyesiniz. Muayeneye bu tebligatınızdan sonra başlayacağım”*⁶⁹⁶.

Mustafa Kemal Paşanın bu sözleri askerlere tebliğ edildikten sonra, Mustafa Kemal Paşa “*atla ve keskin yürüyüşle bir saat on dakikada*” bütün birlikleri geçerek, her kıtaata ayrı ayrı : “*Merhaba arkadaşlarım tebrik ederim*” demiştir. Teftiş bittikten sonra resmî geçit başlamış ve öğleden sonra saat dört buçukta son bulmuştur. Resmî geçit esnasında

⁶⁹⁴ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.90.

⁶⁹⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1922, nr. 470, s.1 ; *Vakit*, 5 Nisan 1922, nr. 1551, s.1.

⁶⁹⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1922, nr. 470, s.1 ; *Vakit*, 5 Nisan 1922, nr. 1551, s.1.

“tayyarelerimiz de havada kıtaatın üzerinde ve pek alçaktan uçarak merasime iştirak” etmiştir⁶⁹⁷. Resmî geçidin bitmesinden sonra, Mustafa Kemal ve misafirleri için hazırlanan barakaya gidilmiş ve burada yapılan çay ve kahve ikramından sonra, askerî eğlencelerin yapılacağı yere gidilerek burada hazırlanan çadırlara oturulmuştur. Burada, “Muhtelif asker ve köy oyunları, memleket havaları, güreş, orta oyunu, monolog vesaire gibi” gösteriler izlenmiştir. Rus Elçisi Aralov, müsaade alarak gösterilerde hüner gösterenlere para hediyesi vermiştir⁶⁹⁸. Daha sonra karargâha dönmüş, burada yenilen akşam yemeğinden sonra, tiyatro izlemeye gidilmiş ve gece yarısına kadar program sürmüştür⁶⁹⁹. Ali İhsan Paşa, hatıralarında, Aralov ile ilgili şunları yazmaktadır: “*Rus Sefiri Aralof Yoldaş, iki ay evvel; Ankara’ya yeni gelmiş idi. Millî Hükümet ile iyi geçinmeyi Garp devletlerinin himaye ettikleri Yunanistan’a bizim galebe çalmamızı ve bu suretle Garp devletleri itibarlarının kırılmasını arzu eylediği seziliyordu. Esasen Aralof Rus ordusunda kumandanlık etmiş olduğundan askerî işlerden anlıyordu*”⁷⁰⁰.

31 Mart Salı günü sabahı, Mustafa Kemal Paşa, elçiler ve maiyetiyle, İsmet Paşa ile beraber otomobillere binerek Akşehir’e dönmüşlerdir⁷⁰¹. Akşehir’e, geldiklerinde, İtilâf Devletleri’nin Türkiye’ye yaptıkları yeni bir teklifin metni Ankara’dan gelmişti. Bu yeni barış teklifi de Sevr Antlaşması ruhuna uygundu. Mustafa Kemal Paşa, bu yeni teklif metnini, Aralov ile Abilov’a vererek: “*İlkin silâh bırakışması üzerine olan teklife genel bir cevap verimiz. Sonra da bu kürek mahkûmiyeti teklifine cevap verimiz*” demiştir. Bu konuyla ilgili olarak Aralov hatıralarında, Mustafa Kemal Paşanın cephe gezilerindeki ziyafetlerinden birinde subaylara yaptığı konuşmasında: “*...Bizim özgürlüğümüz, ve gücümüz Sovyetler Birliği’ne bağlıdır. Bunu daima hatırlamamız gerekir, İngiltere; Yunanlıların tam bir bozguna uğramalarından korkuyor. Lord Curzon, her şey olup bitmeden, bizi, Yunanlılarla, bir silâh bırakışması anlaşmasına kandırmaya çalışıyor. Hattâ daha ileri giderek, Anadolu’nun işgal altındaki öteki bölgelerini boşaltmayı bile vaadediyor. Ama biz, yurdumuzun her bölgesindeki düşmanlarımızı boğacağız. Bütün ülkenin, bütün ulusun başlıca ödevi olduğu gibi, bizim de başlıca ödevimiz, henüz Türk topraklarında bulunan düşmanlarımızı, elde silâh,*

⁶⁹⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mart 1922, nr. 470, s.1 ; **Vakit**, 5 Nisan 1922, nr. 1551, s.1.

⁶⁹⁸ SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, s.105-107.

⁶⁹⁹ SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, s.112-113.

⁷⁰⁰ SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, s.113.

⁷⁰¹ SÂBİS, **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.VI, s. 113.

mahvetmek, yurdumuzdan kovmaktır...”⁷⁰² sözlerini nakletmektedir.

1 Nisan sabahı, Mustafa Kemal Paşa, misafirleri ve İsmet Paşa ile birlikte Akşehir’den ayrılarak, süvari kolordusunu denetlemek üzere Ilgın’a gelmişlerdi. Kaplıca meydanında Mustafa Kemal Paşanın emri ile bir harp tatbikatı yapılmış ve arkasından birkaç bin atının katılımıyla bir resmî geçit yapılmıştır⁷⁰³. Geçit merasiminden sonra, Mustafa Kemal Paşa alayları toplayarak: “... savaşı artık bizim yüzümüze gülmeğe başladı. İngilizlerin boğazlanmak üzere gönderdiği Yunanlıları yeniyoruz. İngiliz emperyalistleri bizi yok etmek istiyorlar, ama bunu başaramayacaklardır. Türk halkı ve Türk ordusu, kendi bağımsızlığı için savaşa girişmiş bulunuyor ve düşmanlarını, kendi kutsal topraklarından atacaktır. Sovyetler Birliği’nin elçisi de burada, bizimle birlikte bulunuyor” demiş ve Aralov’dan da bir konuşma yapmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Aralov da at üzerinde yaptığı konuşmasında; “Yiğit ve soylu erler” diyerek sözlerine başlamış ve Kızılordu erlerinin selâmını getirdiğini söyleyerek, sözlerine şöyle devam etmiştir: “... Rus işçi ve köylüsü iktidarı ellerine alarak yeni bir devlet kurmaktadırlar. Sevgili dostlarım, sizin de yeni Türkiye’nin düşmanlarını yenmenizi, aziz yurdunuzu kurtarmanızı, İzmir ve İstanbul şehirlerini geri almanızı dilerim. Kızılordu, soylu davranışınızla sizin de orduya ve bağımsız Türkiye’ye şeref kazandıracağınıza inanmaktadır”. Bu konuşmalardan sonra, Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, bir öğle yemeği vermiş ve sonra trenle Konya’ya hareket edilmişti⁷⁰⁴.

Fahrettin Paşa hatıralarında, Mustafa Kemal Paşanın elçileri beraberinde getirmelerine önce bir anlam veremediğini, bunun gerekçesini daha sonra öğrendiğini şöyle anlatmaktadır: “Ruslar her ne kadar o sıralarda dostumuz idiyse de cephe kuvvetlerini onlara göstermekteki maksadı anlayamamıştık. Çok sonra öğrenmiştik ki, Ruslar bize müşterek savaş teklif etmişler ve bu maksatla Zonguldak, Ereğli’ye asker çıkarmak ve Kocaeli’nde beraber savaşmak istemişler. Bizim kuvvetlerimizin de

⁷⁰² ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.99-100.

⁷⁰³ Fahrettin ALTAY, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, İnsel Yay., İstanbul-1970, s.316. Fahrettin Paşa hatıralarında, 1 Mart günü geldiklerini yazmaktadır. Sanırım baskı hatasıdır. Belirttiğimiz gibi 1 Nisan da gelmişlerdir.

Babalık gazetesinin verdiği habere göre, Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların yanında, Rus Elçisi Aralov, ateşemiliteri Zvanayof (Zvonaryev) elçilik katibi İsmailof, tercümanı Feyzi, Azerbaycan Elçisi Abilov ve ateşemiliteri Askerof, bulunmaktaydı. Bkz. *Babalık*, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1.

⁷⁰⁴ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.102-103. Aralov hatıralarında, Fahrettin Paşanın adını yanlış olarak “Fahri” olarak yazmaktadır. Bkz. Aynı eser, s.102.

düşmanları İstanbul'dan çıkarmaya kâfi gelmeyeceğini ileri sürmüşler. Bundaki gizli maksadı Mustafa Kemal anlamaz, olur muydu? Derhal : ‘Benim kuvvetim İzmir’i de İstanbul’u da kurtarmak için kafidir’ demiş ve bunu fiilen göstermek için onların elçileri ve ateşleriyle bu seyahati tertiplemiştir”. Fahrettin Paşa, Rusların müşterek savaş teklifini, o zaman genel karargâhta kurmay olarak bulunan Korgeneral Baki Vandemir’den duyduğunu nakletmektedir⁷⁰⁵.

1 Nisan akşamı geç vakit, Konya’ya gelen Mustafa Kemal Paşa ve misafirleri istasyonda büyük bir törenle karşılanmışlardır. Toplanan büyük kalabalığın içinden İstasyon caddesinin yarı yoluna kadar yürüyerek gelen Mustafa Kemal Paşa ile misafirlerini halk, “*Yaşasın Türkiye, Mustafa Kemal Paşa yaşa, yaşasın müttefikimiz Rusya, Aralof yoldaş yaşasın kardeşimiz Azerbaycan, İbrahim Abilof Bey*” diye alkışlarla karşılamışlardır. Daha sonra arabalara binilerek ikametlerine ayrılan⁷⁰⁶ şimdi Atatürk Müzesi olan eve gidilmiştir⁷⁰⁷. Buraya da toplanan halk uzun süre ayrılmayarak coşkularını dile getirmişler ve Aralov’un balkona çıkarak bir kez daha Türkçe olarak: “*Teşekkürler ederim!*” hitabı üzerine yavaş yavaş dağılmışlardı⁷⁰⁸.

Mustafa Kemal Paşa ile misafirleri 2 Nisan günü öğleden evvel “*bazı zevatın ziyaretlerini*” kabul etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ile misafirleri öğleden sonra saat ikide otomobilleriyle, Vali Vekili Mustafa Abdulhalik Bey’i ziyarete gitmişler, Vali konağından ayrıldıktan sonra, Belediye Reisi Mehmed Muhlis Bey’i ziyaret etmişlerdi. Buradan sonra, Nalband Okulu’na diploma töreni için gidilmiştir. Burada yapılan törende ilk olarak menzil müfettişi Kâzım Bey okulun tarihçesi hakkında bir konuşma yapmıştır. Daha sonra, Mustafa Kemal Paşanın da yaptığı konuşmadan sonra, okul gezilmiş ve misafirler huzurunda iki ata nal çakılmıştır. Bunun ardından diplomalar dağıtılmaya başlanmış, Aralov, diplomasını verdiği ilk ustaya: “*İstanbul’a ilk ayak atacak atın senin tarafından nallanmasını temenni ederim*” dedikten sonra bir konuşma yapmıştır. Aralov’un ardından Abilov da bir konuşma yapmış ve daha sonra, yapılan ikramlardan sonra, Nalbant Okulu’nun ikinci imalâthanesi ve sonra da Buğday Pazarı

⁷⁰⁵ ALTAY, *Görüp Geçirdiklerim...*, s.316-317.

⁷⁰⁶ *Babalık*, 2 Nisan 1922, nr.857, s.1.

⁷⁰⁷ ÖNDER, *Atatürk Konya’da*, s.157.

⁷⁰⁸ Afif EVREN, *Atatürk’ün Konya’ya Gelişleri 1920-1937*, Babalık Basımevi, Konya-1940, s.9.

ziyaret edilmişti⁷⁰⁹.

Bu ziyaretlerin de ardından, yaralı subayların ve erlerin yattığı hastane ziyaret edilmiş, burada Mustafa Kemal Paşa ve misafirleri yaralıların hatırlarını sormuşlar; Mustafa Kemal Paşanın emriyle hastanede yatan tüm askerlere portakal ve sigaralar dağıtılmış, Aralov tarafından yüz İbrahim Abilov tarafından da elli lira hastanede yatan tüm askerlere hediye edilmişti⁷¹⁰. Akşam saat yedide Hilâl-i Ahmer Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Mustafa Kemal Paşayı kaldıkları eve ziyarete gelmişlerdi. Burada Mustafa Kemal Paşa, gelen heyeti, Aralov ve Abilov ile de tanıştırmak, istiklâl mücadelemizde kadınlarımızın da büyük bir hisseleri olduğunu, cephe gerisinde hizmet eden kadınların gösterdikleri fedakârlığın tüm askerlere teşvik ve cesaret verdiğini söyleyerek, gelen hanımlar heyetini taltif etmiştir⁷¹¹.

Mustafa Kemal Paşa ile misafirleri 3 Nisan günü yetimler yurdunu ziyaret etmişler, Aralov burada erkekler ve kızlar kısmına yüzer lira hediye etmiştir⁷¹². Aynı gün ayrıca, Mevlâna Dergahı, Sultan Selim, Aziziye, Şerafeddin, Alaaddin camileri ve Karatay Medresesi, topçu talimgâhı ve Kız Öğretmen Okulu ziyaret olunmuş⁷¹³ akşam da Erkek Öğretmen Okulu'nda tertip edilen müsamereye katılmışlardı⁷¹⁴. Böylece, Konya'da resmî program çerçevesinde gezilecek yerler tamamlanmıştır. Mustafa Kemal, misafirleriyle Konya'da şehir gezintilerinde, halkla yakından temas kurmuş ve onlara Sovyetlerle amacımızın bir olarak; *“sırtımıza binmiş olan emperyalistleri atmak”* olduğunu söylemiştir. Aralov'un hatıralarında yazdığına göre, Mustafa Kemal, İtilâf Devletleri'nin teklifine verilecek kesin cevap hakkında, Aralov ile fikir alışverişini sürdürmüştür. Bu konuşmalarında Mustafa Kemal Aralov'a: *“Şu anda Türk ordusunun yeteri kadar*

⁷⁰⁹ **Babalık**, 3 Nisan 1922, nr. 858, s.1.

Nalbant okulundaki diploma töreninde yapılan tüm konuşmalar, Babalık gazetesinde 4 Nisan'da yayınlanmıştır. Bkz. **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.4.

Aralov, Ankara'ya dönünce, Nalbant okulunun üzerinde bıraktığı tesirleri şöyle ifade eder: *“...Konya'daki Nalband Mektebi ziyareti bende çok derin hisler bırakmıştır. Bana mektebin tevzi'-i mükafat resminde bulunma şerefi bahş olundu. Buradan çıkanlar derhal ordu içerisine gönderilir, fakat ellerinde yalnız bir bıçak, bir nal, ve bir mih ...Burası bana bütün Anadolu'yu temsil ediyor gibi göründü. Bu azimkâr ve yüksek ruhlu insanların önünde, bütün bu azmi ve bu yüksek ruhu temsil eden bir baş vardı ki o da benimle beraber bulunuyordu: Büyük Millet Meclisi Reisi, Baş Kumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri”*. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1922, nr. 478, s.2.

⁷¹⁰ **Babalık**, 3 Nisan 1922, nr. 858, s.1.

⁷¹¹ **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1.

⁷¹² **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1.

⁷¹³ **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Nisan 1922, nr.483, s.1.

⁷¹⁴ **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1.

teşkilâtlı, disiplinli ve güçlü olduğunu, ama donatım bakımından büyük bir yokluk içinde bulunduğunu” söylemiş ve İtilâf Devletleri’yle ve Yunanlılarla yapılan mücadelede Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yaptığı yardımlardan dolayı tekrar teşekkür ederek Sovyetler Birliği’nin bundan sonra da “*Türk halkına yardım edeceği umudunu*” belirterek: “*Her şeyden önce top ve tüfek mermisine, bir miktar top ve tüfeğe ve her şeyden çok paraya ihtiyacımız*”ın olduğunu ve bu ricasını General Frunze’ye de tekrarlamış olduğunu söylemiştir⁷¹⁵.

Sovyet Rus Elçisi Aralov ile Azerbaycan Elçisi Abilov maiyetleriyle beraber 4 Nisan akşamı Konya’dan Mustafa Kemal Paşa ve ileri gelenler tarafından uğurlanmışlar⁷¹⁶ ve 6 Nisan’da Ankara’ya ulaşmışlardır⁷¹⁷.

Mustafa Kemal, Aralov ve Abilov ile ateşemiliterlerini cephe ve cephe gerisine götürerek, onlara Türk ordusunun ve halkının durumunu da göstermiştir. Bu gezi süresince kendilerine çok yakın davranmış ve özellikle Aralov ile İtilâf Devletleri’nin ateşkes ve barış önerileri üzerine konuşmuş ve özellikle Sovyetlerin desteğinin artarak sürmesini istemiştir. Mustafa Kemal’in, Aralov’un desteğine ve fikirlerine değer verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim İtilâf Devletleri’nin 22 Mart tarihli ateşkes ve 26 Mart tarihli barış önerilerine kesin cevap onunla görüşmeleri bittikten sonra, 5 Nisan tarihinde verilmiştir⁷¹⁸. Yine bu gezi sayesinde, Büyük Taarruz’un hazırlıklarının yapıldığı

⁷¹⁵ S. İ. ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s.114.

Aralov hatıralarında, Mustafa Kemal’in yardım talebi konusunda şunları yazmaktadır: “*Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler Birliği’nin bir elçisi olarak bana birçok defalar şunları söylemişti: Biz Türkler sizin ağır durumunuzu hesaba katmıyor değiliz. Sovyetler Birliği’nin kendisi de şu anda zengin değildir. Bunun için, bize neler verip neler veremeyeceğinizi düpedüz ve açıkça söylemenizi rica ederim. Bundan dostluğumuza hiç bir zarar gelmeyeceğine emin olabilirsiniz! Biz yine de Sovyetler Birliği’ne saygı göstermekte kusur etmeyeceğiz. Aramızdaki dostluk, yalnız sizin maddi yardımınıza değil; manevi yardımınıza da dayanmaktadır. Sovyetler Birliği’nin, durumunuzun en ağır olduğu bir sırada yardımınıza koştuğunu, bizi desteklediğini hatırmızdan çıkarmıyoruz. Türkiye bunu hiçbir zaman unutmayacaktır. Askeri hesaplar ve taarruz bakımından kaynaklarımızı bilmemiz çok önemlidir. Yardımlarınız hiçbir çıkara dayanmadığı için, Sovyet halkına, hükümetine ve Lenin’e değer veriyoruz. Siz bizden boyun eğmemizi, siyasi bağlılıklar beklemiyorsunuz*”. Bkz. S. İ. ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s.114-115.

⁷¹⁶ EVREN, Atatürk’ün Konya’ya Gelişleri..., s.12.

⁷¹⁷ HAKİMİYET-i Milliye, 7 Nisan 1922, nr.476, s.2.

⁷¹⁸ SARIHAN, Kurtuluş Savaşı Günlüğü..., C.IV,s. 363-364.

“*Ankara Hükümeti, Müttefiklerin 22 Mart tarihli ateşkes ve 26 Mart tarihli barış önerilerine birlikte cevap verdi. Ateşkes ilke olarak kabul edildi. Esas koşul olarak ateşkes anlaşmasıyla birlikte Anadolu’nun boşaltılması işine hemen başlanmasını, bunun ateşkes süresi olan 4 ay içinde tamamlanmasını, boşaltma işi bittiği zaman barışla ilgili görüşmeler başlamamış olursa anlaşmanın üç ay daha uzamasını istedi. Ateşkes anlaşmasının ilk gününden başlayarak ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon kesimi ve dört ay içinde İzmir’le birlikte düşman elindeki bütün toprakların boşaltılması istenecek, ateşkes önerileri kabul edilirse barış önerilerini incelemek üzere üç hafta içinde delegelerin, kararlaştırılacak şehre gönderilebileceği bildirildi. Müttefikler bu cevaba 15 Nisan’da olumsuz karşılık vermişlerdi*”. Bkz. Aynı eser, s.364-365.

dönemde, Mustafa Kemal Paşanın Sovyet elçilerini cephe ve cephe gerisinde dolaştırması, İtilâf Devletleri'ne karşı Türk ordusunun da yalnız olmadığını göstermek bakımından büyük değer taşımaktaydı. Bunlardan başka, Aralov ve Abilov'un bu gezide gördüklerinden sonra, istilâcılara karşı verilen mücadeleden başarıyla çıkılacağına olan güvenleri sarsılmaz hale gelmiştir.

Aralov hatıralarında, Mustafa Kemal ile Millî Mücadele dönemindeki pek çok anısından bahseder. Erzurum ve Sivas Kongrelerinden konu açıldığı bir zamanda Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin kuruluş ve gelişme aşamasını izah ederken Aralov'a şunları söylemiştir: *“Ordu sadece bir isim olarak vardı. Her şeyi, korkunç bir karışıklık içinde yaratmak gerekiyordu. Generaller ve subaylar şaşkın bir haldeydiler. Onlara bir çıkış yolu görmek, morallerini yükseltmek gerekiyordu. Ne onlar, ne de halkın öteki grupları, ulusu, padişahsız ve halifesiz kurtarmanın mümkün olacağına inanmıyorlardı. Halife ve padişah düşüncesini itibardan düşürmek, gerekiyordu. Biz bunu yavaş yavaş yapıyorduk. Bu yüzden bize küfürler yağıdırıyor, dinsiz, vatansız, hain diyorlardı. Bundan başka, birçokları İngiltere'den, Fransa'dan, İtalya'dan korkuyorlardı... İşte ülkemiz bu durumdaydı. Ama halk ayaklanıyordu, kurtuluş bundaydı, önümüzde ulusal egemenlik üzerine kurulmuş yeni bir Türk devleti meydana getirmek duruyordu. Silâh ve savaş arkadaşlarım her zaman benimle bir düşüncede değillerdi. Padişah ve İtilâf Devletleri ajanları, bunlara çeşitli korkular aşıyorlardı, bunlar da muhalif oluyorlardı. Durum ağırdı, ama birçok dostlar ortaya çıkıyordu, millet de bizi destekliyordu...”*⁷¹⁹.

Aralov ve Mustafa Kemal arasında gerçek bir dostluk tesis edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Aralov'a, Sovyet Elçiliğinde, birlikte yaptıkları cephe gezisinde ve aralarında geçen “özel konuşmalarda” Millî Mücadele hakkında pek çok bilgi vermiştir. Aralov bu konulara hatıralarında uzun uzun değinmiştir. Aralov'un bahsettiğine göre, bir gün Mustafa Kemal Paşa kendisine şunları söylemiştir: *“... Biz Türkler 1920 yılında size yardım etmek fırsatını bulduk. Herhalde siz bunu bilmiyorsunuz. Gelibolu'ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri korumaktaydı. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangeli'e vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş'a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, itilâf devletlerinin*

⁷¹⁹ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.163-164.

niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korunmasında, Osmanlı hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakâr arkadaşımız Köprülülü Hamdi Bey bu silahları ele geçirmek işini organize etti. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakâr arkadaşlarıyla, 1920 yılı 26-27 Nisan gecesi, sallarla yavaşça boğazı geçerek, Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek onları Lapseki'ye getirdiler. Köprülü'lü, silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler, hemen memleket içine gönderildi. Böylece biz 8 bin Rus tüfeği ve 40 makineli tüfek almış olduk. Bu, çok işimize yarayan, çok güzel bir hediye idi. Böylece, siz, bize biz de size yardım etmiş olduk. Bunu haber alan İngiliz emperyalistleri deliye döndüler, hemen bu işin peşine düştüler, ama tabii hava aldılar”⁷²⁰.

Aralov, Mustafa Kemal ile resmî ilişkilerin yanı sıra, hususi olarak da dostluğunu kazanmıştır. Mustafa Kemal ile Aralov resmî ziyaretlerin dışında sık sık özel olarak buluşuyorlardı. Aralov, hatıralarında, Mustafa Kemal ile ilgili şunları yazmaktadır: “Birbuçuk yıl içinde ben, Mustafa Kemal Paşa ile, bizim elçilikte, onun evinde, Mecliste, cephede karşılaştım. Mustafa Kemal Paşa, uzun, ciddi konuşmalardan sonra müzik dinlemeyi, dans etmeyi severdi. Yanında müzisyenler olduğu halde, elçiliğimize geldiği geceler olmuştur. Halk müziği korosunun eşliğinde Türk şarkıları söylerdi. O zaman gözleri koyulaşır, kederli bir hal alırdı. Bu şarkılarda keder, halkın bitmez tükenmez savaşımlardan duyduğu acılar, köylünün acı düşünceleri okunuyordu”⁷²¹.

Aralov'un hatıralarında yazdığına göre, Mustafa Kemal Paşanın isteği üzerine bir akşam, Sovyet elçiliğinde bir eğlence tertip edilmiş ve burada Mustafa Kemal: “Türk klâsiklerinden, İran şairlerinden, özellikle Firdevsi'den bir çok şiirler” okumuştur. Daha sonra dinlenen Türk şarkılarından sonra, Mustafa Kemal, Aralov'un eşinden* ve “Elçilik sekreterinden, piyanonun eşliğinde Rus şarkıları söylemelerini rica” etmiş ve kendisi de, neşeli bir şekilde onları dinleyerek söylenen şarkıya da iştirak etmiştir. Bundan sonra, elçiliğin kadın memurları dansa kalkmışlar ve Mustafa Kemal de el ve ayaklarıyla tempo tutarak iştirak etmiştir. Eğlencenin bitmesinden sonra, Mustafa Kemal, Aralov ile

⁷²⁰ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.132.

⁷²¹ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s. 79.

* Aralov'un eşi “Sofya İlniçna” da Mustafa Kemal Paşanın kuzeni Fikriye Hanım ile arkadaş olmuşlar ve karşılıklı hususi ziyaretler yapmışlardı. Bkz. ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.74.

Abilov’a: “*Cephedeki durum çok gergin: Yunanlılar, Eskişehir doğrultusunda altı tümenlik bir kuvvet yığılmış bulunuyorlar, önümüzdeki hafta içinde onlardan bir saldırı bekliyoruz. Yakında toplanacak olan Cenevre konferansı üzerinde bir etki yapmak istiyorlar. Taşıt araçlarımız, atımız, eşeğimiz yok. Biricik taşıt aracımız devedir. Develer bizde savaş kahramanıdır. Oysa ki mermi götürmek zorundayız. Bize taşıt aracı ve at yardımında bulunmanızı rica ederim. Rusya’nın da güç durumda olduğunu biliyorum, o da zengin değil, ama ne olursunuz, bizi kurtarınız, top, tüfek, mermi ve para yardımından ötürü hükümetinize ve Lenin’e teşekkür ederim*” demiştir⁷²². Mustafa Kemal’in Aralov ile kurduğu yakın dostluk ilişkileri incelenecek olursa, onun ana düşüncesinin, Sovyetlerden askerî yardım sağlanması ve bunun artırılması hususu olduğu görülecektir.

Daha önceki konularda belirttiğimiz gibi Aralov hatıralarında, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Beyin Sovyet düşmanı icraatlarından yakınmaktadır. Aralov, Fransa ile Ankara Hükümeti arasında dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve Albay Mougin’in Ankara’daki faaliyetlerini, Fransa’nın Ankara üzerinde artan nüfuzu olarak görmekte ve bu durumu Sovyetlerin Ankara üzerindeki etkisini kırma girişimi olarak değerlendirmektedir⁷²³. Aralov özellikle Mustafa Kemal nezdinde yaptığı girişimlerle, Sovyet desteğinin her zaman yanımızda olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Aralov’un esas görevi, İtilâf Devletleri’ne karşı Sovyetlerin isteği ve bilgisi dışında, Ankara Hükümeti’nin bir antlaşma yapmasının önüne geçmektir. Bunu özellikle Boğazlar bunalımında Sovyetlerin takındığı tavırdan açıkça görmek mümkündür. Nitekim Sovyet Rusya, İzmir’in kurtarılmasından sonra, Boğazlar üzerine yürüyen Türk ordusunun silahla işi çözmesini beklemiş, araya Fransızların girmesiyle meselenin barışla çözülme girişimi karşısında, Aralov, Mustafa Kemal’i görmek için İzmir’e gelmek istemiş ancak bu talep, Mustafa Kemal Paşanın çok meşgul olması gerekçesiyle kabul edilmemiştir⁷²⁴. Aralov yine Franklin Bouillon’un, Mustafa Kemal ile görüşmek üzere İzmir’e gönderilmesini ve neticede Mudanya Mütarekesi’nin yapılmasını, Sovyetlerin aleyhine olarak yapılan birer girişim ve Türkiye’nin batıya verdiği taviz olarak görmektedir⁷²⁵. Mustafa Kemal Ankara’ya döndükten sonra bu konu üzerine Aralov’a bilgiler vererek

⁷²² ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.79-81.

⁷²³ Bu konu hakkında detaylı bilgileri, “Mustafa Kemal Paşanın Albay Mougin ile Temas ve Görüşmeleri” başlığı altında değerlendirdik.

⁷²⁴ YERASİMOS, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk- Sovyet İlişkileri...*, s.237.

⁷²⁵ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s. 150,158-159.

meselenin barış yoluyla halledilmesinin gerekçelerini anlatmıştır. Daha önce Sakarya Zaferinden sonra, TBMM’de söylediği sözleri tekrar ederek: “*Biz Sovyetler Birliği ile dostuz. Sovyetler Birliği herkesten önce bizi ve ulusal haklarımızı tanıdı, bize saygı gösterdi. Bu şartlar altında Sovyetler Birliği, bugün olduğu gibi yarın da, her zaman da, Türkiye’nin dostluğuna güvenebilir*” demiş, bu sözlerinin şimdi de geçerliliğini sürdürdüğünü belirterek⁷²⁶, Aralov’un kaygılarını gidermeye çalışmıştır.

Millî Mücadele’nin kazanılmasında, Sovyet Rusya’nın desteği ve bu destekle İtilâf Devletleri’ne karşı bir denge kurulduğu bilinmektedir. Mustafa Kemal, Aralov ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde, Sovyet Rusya’nın açık desteğini yanına almış ve Türkiye’yi Sovyet nüfuzu altına sokmadan, ancak onları İtilâf devletlerine karşı bir tehdit olarak kullanarak, barışı sağlayabilmiştir.

⁷²⁶ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.158.

3.3-MUSTAFA KEMAL PAŞANIN DOĞU ÜLKELERİ TEMSİLCİLERİYLE TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.3.1- Mustafa Kemal Paşanın Gürcistan Elçisi Simeon Mdivani ile Temas ve Görüşmeleri

Millî Mücadele döneminde Gürcistan daha yeni istiklâline kavuşan bir devlettir. Türkiye ile arasında sınır meselesi mevcuttu. Ankara, Brest-Litovsk Antlaşması gereği Artvin, Ardahan ve Batum'u geri istiyor, Gürcistan ise buna yanaşmıyordu⁷²⁷. Türkiye bu üç vilayeti topraklarına dahil edip sınır sorununu çözmek, ayrıca Türk-Ermeni çatışmasında Gürcistan'ın tarafsızlığını sağlamak istiyordu⁷²⁸. Gürcistan ise bu yüzden ilk başlarda Türkiye'ye soğuk durmaktaydı. Fakat Ruslar Gürcistan'daki Menşevik hükümeti devirme teşebbüslerine girişince Ruslara karşı Ankara Hükümeti'nin yardımını sağlayabilmek için çalışmaya başlayan Gürcüler⁷²⁹ Ankara Hükümeti'ne yaklaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşma çerçevesinde Gürcistan, Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Simeon Mdivani'yi Ankara'ya Elçi olarak atamıştır. İngilizlerin izniyle Ankara'ya hareket eden beş kişiden oluşan Elçilik heyeti 5 Şubat'ta Ankara'ya ulaşmıştır⁷³⁰.

İngilizlerin bu konudaki desteklerinin nedenini; İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilisi W.S. Edmonds, Albay Stokes'tan Lord Curzon'a Tiflis'ten 9 Aralık 1920 tarihli “*kapalı telyazısı*” ile Lord Curzon'a gönderdiği rapora, eklediği derkenarda: “*Kemalistlerle Gürcüler arasındaki görüşmeler. Kemalistlerle Bolşevikler arasındaki ilişkileri fazlasıyla gerginleştirebilir. Dolayısıyla bu görüşmelere engel olunmamalı*” yazısının yanı sıra, yine Dışişleri Bakanlığı yetkilisi D. G. Osborne'un, Albay Stokes'tan Lord Curzon'a Tiflis'ten 31 Aralık 1920 tarihli kapalı telyazısıyla Lord Curzon'a gönderdiği rapora, eklediği derkenarda: “*Şimdi sürekli olarak Ankara'ya diplomatik kurullar gidiyor. Bu kadar rağbet Kemal için kötüdür, ama Bolşevikleri kudurtacak*” yazısından da anlayabiliriz⁷³¹. İngilizler bu yakınlaşmadan gayet memnundu. Çünkü bu olay Rusya ile

⁷²⁷ İzzet ÖZTOPRAK, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, TTK. Yay., Ankara-1989, s.192; Nurettin GÜLMEZ, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1999, s.47.

⁷²⁸ Nurettin GÜLMEZ, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, s.47.

⁷²⁹ GÖNLÜBOL, SAR, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası...*, s.19.

⁷³⁰ Serpil SÜRMELİ, *Türk-Gürcü İlişkileri(1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2001, s.618 ; SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 61 ; *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1 ; *İkdam*, 16 Şubat 1921, nr. 8597, s.1.

⁷³¹ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 61 dipnot bilgisi.

Türkiye'nin arasını bozabilirdi. Türkiye ile Rusya'nın arasının açılması demek Türkiye'nin batıyla uzlaşmaktan başka alternatifinin kalmaması demekti.

Gürcistan Elçilik Heyeti 8 Şubat 1921 günü hükümet dairesinde BMM Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Gürcistan Elçisi Simeon Mdivani itimatnamesini Mustafa Kemal Paşaya takdim etmiştir⁷³².

Gürcü elçisi itimatnamesini Mustafa Kemal Paşaya takdim ettikten sonra, Türkiye ile Gürcistan arasında samimi münasebetlerin tesisi lüzumuna dair yaptığı konuşmasında; Gürcistan Hükümeti'nin, “*Ankara Hükümetini harbe icbar eden bu cidalde, muzafferiyetin sevk-i adalet ve tarihle, Ankara Hükümetine teveccüh edeceğini tamamıyla takdir ettiğini*” söyleyerek, Türkiye ile Gürcistan arasında dostane münasebetlerin tesisi için Türkiye ricali tarafından muavenete mazhar olacaklarına inandığını, belirtmiştir⁷³³.

Mustafa Kemal Paşa, Simeon Mdivani'ye yaptığı cevabî konuşmasında; Türk davasının meşruiyetini takdir hakkında söylediklerine teşekkür ederek, müstakil ve kuvvetli bir Gürcistan'ın mevcudiyetinin menfaatlerimize muvafık bulunduğunu bildirmiştir. Ayrıca “*kendi mukadderatını bizzat kendi ta'yin etmek*” hakkını kullanmak için mücadele eden Türkiye'nin, bu hakkı bütün milletler ve bilhassa komşusu bulunan Gürcü milleti için de pek tabii bulduğunu söylemişti⁷³⁴.

İtimatname töreninde, karşılıklı yapılan resmî konuşmalardan sonra, Mustafa Kemal Paşa, Simeon Mdivani ve onun yanında gelen Gürcü generali ile bir süre sohbet etmiştir. Gürcü elçisi, kendisinin açık kalbli ve samimi diplomat olarak geldiğini, hak ve adaletin Türkler tarafında olduğundan, Türklerin nihai zafere ulaşacaklarına inandığını, istiklâl müdafaası hususunda Türk milletinin, bütün milletlere örnek teşkil ettiğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa, cevaben Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin istiklâlin

⁷³² **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1.

Gürcistan Elçisi Simeon Mdivani'nin takdim ettiği itimatnamesi şöyleydi:

“*Gürcistan Hükümet-i Cumhuriyesi, Gürcistan Meclis-i Müessisan Reis-i Sanisi'nin Ankara'da TBMM Hükümeti nezdine salâhiyet-i kâmileyi haiz mümessil ta'yin edildiğini beyan eder.*

Mumaileyh Mösyö Simon Mdivani haiz olduğu bu sıfatla bi'l-umûm mesail-i siyâsiye ve iktisadiye ve maliye ile diğer mesail hakkında müzakerât icrasına ve mu'ahede ve i'tilâfnâmeler akdine salahiyettardır.

Marî'z-zikr husûsât için işbu itimadnâme mühür ve imza ile tahtüm edilerek mumaileyhin yedine i'ta kılındı.

Hükümet-i Cumhuriye Mösyö Simon Mdivani'ye emniyet-i tamme ibraz edilmesini ve Gürcü hükümeti namına vaki' olacak kâfe-i beyanatına itimâd buyrulmasını rica eyler”. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1.

⁷³³ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1; **İkdam**, 16 Şubat 1921, nr. 8597, s.1.

⁷³⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1; **İkdam**, 16 Şubat 1921, nr. 8597, s.1.

sağlanması için yapıldığını ve böyle mühim bir mücadeleye giren Türkiye için, doğu hudutlarından emin bulunmanın önemli bir mesele olduğunu söylemiştir⁷³⁵.

Mustafa Kemal Paşaya itimatnamesini veren ilk elçi olan Simeon Mdivani'den⁷³⁶ on gün sonra öz kardeşi olan Budu Mdivani Rus elçisi olarak Ankara'ya gelmiştir⁷³⁷.

Bu arada, Ruslar 20 Şubat'tan itibaren Gürcistan'ı işgale başlamışlardı. Gürcü kuvvetleri Kızıl Ordu karşısında geriliyordu. Simeon Mdivani bu zaman dilimi içerisinde Mustafa Kemal'e gelerek Batum'un Sovyet işgalinden kurtulması için Türkiye tarafından geçici olarak işgal edilmesini istemiştir⁷³⁸. Batum Misak-ı Millî'nin sınırları içinde olduğundan zaten Millî Mücadele'nin hedefleri arasında idi. Mustafa Kemal Simeon Mdivani'ye, Brest Litovsk Antlaşması dahilinde 23 Şubat'ta sona erecek olan şifahi bir ültimat vererek Artvin ve Ardahan'ın Türk tarafınca sulhen işgal edilmesini talep etmiştir. Nitekim Artvin ve Ardahan, Gürcistan Hükümeti'nin rıza göstermesi ile Türk askerleri tarafından alkışlar içinde işgal edilmiştir⁷³⁹.

Simeon Mdivani'nin Mustafa Kemal'den Batum'un bir emanet şeklinde işgalini 8 Mart'ta istemesinin nedeni “*ilerleyen Sovyet birliklerine karşı orada Gürcü hükümetine, Türk hâkimiyeti altında, bir mesele temin etmek idi*”. Doğal olarak böyle bir şeyi Mustafa Kemal kabul etmemiş ve Kâzım Karabekir kumandasındaki Türk kuvvetleri, Sovyet ordularının Batum'a yaklaşmasından bir hafta önce, 11 Mart'ta, Batum'u kayıtsız şartsız işgal etmişlerdi. Diğer yandan, Sovyet tecavüzü karşısında Gürcü Hükümeti 25 Şubat'ta Tiflis'i boşaltmış, 14 Mart'ta Sovyetlerle mütareke imzalamış ve 17 Mart'ta da aynı devlet ile imzaladığı bir sözleşme ile Batum'un Sovyetler tarafından işgalini kabul etmişti. 17-18 Mart gecesi Gürcü Hükümeti İtilâf Devletleri'ne ait gemiler ile memleketi terk etmiş ve 19 Mart'ta Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edilmiştir⁷⁴⁰.

Batum'un Gürcüler tarafından Sovyetler'e terk edilmesi üzerine, halen bu şehirde bulunan Türk kuvvetleri ile Sovyet kuvvetleri arasında çatışma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu tehlike 16 Mart 1921'de, Moskova'da, Sovyet Hükümeti ile Ankara Hükümeti

⁷³⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1.

⁷³⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, TTK. Yay., Ankara-1995, s.69.

⁷³⁷ Fahri BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1973, s. 304.

⁷³⁸ ÖZTOPRAK, **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, s.193.

⁷³⁹ BAYUR, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, s.70.

⁷⁴⁰ BAYUR, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, s.70; GÖNLÜBOL, SAR, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası...**, s.20 ; BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 304.

arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile önlenmiş⁷⁴¹ ancak bu antlaşmayla, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'da Türk varlığı sona ermiştir. Moskova Antlaşması ile bu bölgelerin terk edilmesi üzerine Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir boyut kazanmış ve böylece Türkiye'nin doğu sınırları güven altına alınabilmiştir⁷⁴².

Sovyetlere karşı bir Kafkas konfederasyonu kurabilmenin yollarını arayan Simeon Mdivani'nin, ülkesi Sovyet işgaline girince ve Türkiye Moskova Antlaşması'nı imzalayınca yapabileceği bir şey kalmamıştır. Bunun üzerine Simeon Mdivani Gürcistan elçiliğini kardeşi Sovyet Rus Elçisi Budu Mdivani'ye devrederek 22 Mart'ta İstanbul'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır⁷⁴³.

⁷⁴¹ GÖNLÜBOL, SAR, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası..., s.20.

⁷⁴² SÜRMELİ, Türk-Gürcü İlişkileri..., s.693.

⁷⁴³ SÜRMELİ, Türk-Gürcü İlişkileri..., s.692-693.

3.3.2- Mustafa Kemal Paşanın Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han ile Temas ve Görüşmeleri

Afganistan, Temmuz 1880’de İngiltere’nin himayesine girmişti. Fakat İngiltere bu hakimiyetini elinde uzun müddet tutamamış, Birinci Dünya Savaşı’nı müteakiben Emir Habibullah Han’ın öldürülmesiyle yerine geçen koyu İngiliz düşmanı Emir Amanullah Han, İngilizlere karşı verdiği mücadelesinde muvaffak olarak, 1919’da Ravalpindi Anlaşması ile İngiliz nüfuzunu kırıp Afganistan’ın tam bağımsızlığını İngilizlere tanıtmıştı⁷⁴⁴.

Millî Mücadele döneminde, Afganlar ile ilişkilerde ilk adım Ankara Hükümeti tarafından atılmıştı. 18 Ağustos 1920 günü Abdurrahman Bey, TBMM Hükümeti’nin Afganistan temsilciliğine atanmıştır. Abdurrahman Bey, Mustafa Kemal Paşadan Afganistan Emiri Amanullah Han’a iletmek üzere 18 Ağustos 1920 tarihli bir de özel mektup götürmüştür. Bu mektupta Mustafa Kemal Paşa, şunları yazmaktadır: *“...İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır... Kutsal savaş meydanına atılan Türk milletinin, başında doğrudan doğruya millî devleti bulunduğu hâlde, bütün İslâm milletlerinin aynı amaca yönelik olan istiklâlî uğrundaki çalışmalarını ve özellikle büyük Afgan milletinin hazırlamakta olduğu hareketini büyük bir önemle ve sıcacık duygularla izliyor. Amaçta başarı birlik ve dayanışmayla sağlanabileceği için, zafer uğrunda işbirliği emellerimizle dileklerimizi ve gönülden gelen temiz duygularımızı pekiştirmek üzere, bu sevgi mektubumuzla birlikte, subaylarımızdan Abdurrahman Beyi Zat-ı Devletleri katında güvenilir temsilcimiz olarak gönderiyorum...”*. Bu mektup ve temsilciyle Mustafa Kemal Paşa ile Afganistan Hükümdarı arasında ilk ilişki kurulmuştur⁷⁴⁵.

Rusya ile antlaşma öncesi Moskova’da görüşme ve temaslarda bulunan Yusuf Kemal Bey ve Dr. Rıza Nur’dan oluşan Türk heyeti, o sıralar yine Moskova’da bulunan Afgan Büyükelçisi Mehmet Veli Han ile karşılaşmış, gereken yetkilere sahip olduğu öğrenilince de 1 Mart 1921’de Türk Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu

⁷⁴⁴ GÜLMEZ, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*, s.229

⁷⁴⁵ Bilâl N. ŞİMŞİR, *Atatürk ve Afganistan*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara-2002, s.39-43.

Abdurrahman Bey Türkiye’nin TBMM Hükümeti’nin yurt dışına gönderdiği ikinci resmî elçidir. Ondan bir hafta önce Memduh Şevket Bey (Esental), Bakû’ye Elçi olarak atanmıştır. Bkz. Aynı eser, s.39.

antlaşma kapsamında iki ülke resmen birbirlerini tanımışlardır. İki ülke de tüm doğu uluslarının, özellikle Hiva ve Buhara uluslarının kesin özgürlük ve bağımsızlıklarını kabullenmektedir. Bunların yanı sıra herhangi bir emperyalist devletin taraflardan birine saldırmasını, doğrudan doğruya kendilerine saldırı olarak nitelemeyi ve buna tüm güçleriyle karşı koymayı; taraflardan herhangi birine düşman olan bir devletle antlaşma imzalamamayı; diğer devletlerle bir antlaşma yapmadan önce öteki tarafa bilgi vermeyi üstleniyorlardı⁷⁴⁶. Bu antlaşma ile TBMM Hükümeti ilk kez bir devlet tarafından resmen tanınmış oluyordu.

Bu antlaşma imzalandıktan hemen sonra Amanullah Han, Türkiye'ye elçi olarak Sultan Ahmet Han'ı göndermiştir. Ahmet Han Ankara'ya atanan, ilk tam yetkili elçidir⁷⁴⁷.

Sultan Ahmet Han, 9 Nisan 1921 günü Hopa'da Türk topraklarına ayak basmış⁷⁴⁸, burada Mustafa Kemal Paşaya hemen İkinci İnönü Zaferi'ni kutlayan bir telgraf çekmiştir⁷⁴⁹. Kendisinden başka 5 kişilik sefaret kuruluyla aynı gün Trabzon'a gelerek burada bir gün kalan Ahmet Han ve maiyeti, 10 Nisan öğleden sonra saat birde vapurla Samsun'a gelmişlerdir. İskelede yapılan karşılama merasiminde karşılıklı olarak "*İttihad-ı İslam*" hakkında nutuklar verilmiş ve elçilik heyeti "*Mıntika Palas Otelinde*" misafir edilmiştir⁷⁵⁰.

Ahmet Han elçilik heyetiyle, 5 gün Samsun'da kaldıktan sonra 15 Nisan 1921 günü Samsun'dan Ankara'ya hareket etmişler⁷⁵¹ ve 21 Nisan günü Ankara'ya gelerek törenle karşılanmışlardır. Sultan Ahmet Han'ın elçilik heyeti, müsteşarı Muhammed Gelhan, Sefaret Başkâtibi Hidayetullah Han, ikinci kâtibi Mevlana Muhammed Mansur Han'dan oluşmaktaydı. Ahmet Han, geldiğinde verdiği demecinde, TBMM'nin açılışının birinci yıldönümünden evvel Ankara'ya yetişmeyi çok arzu ettiğini ve buna müyesser

⁷⁴⁶ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 58 ; YALÇIN, *Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti*, s.76-77.

⁷⁴⁷ ŞİMŞİR, *Atatürk ve Afganistan*, s. 405.

⁷⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1921, nr.155, s.1.

⁷⁴⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1921, nr.155, s.1.

⁷⁵⁰ *ATASE*, (İSH), Kutu No: 772 , Gömlek No: 83 , Belge No: 83-2 , (11/04/1337); *ATASE*, (İSH), Kutu No: 770, Gömlek No: 66, Belge No: 66-1, (11/04/1337) ; *ATASE*, (İSH), Kutu No: 772, Gömlek No: 83, Belge No: 83-3, (11/04/1337).

⁷⁵¹ Zeki SARIHAN, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, Kaynak Yay., İstanbul-2002, s.133.

olduğundan dolayı çok memnun olduğunu beyan etmiştir⁷⁵².

Aynı gün Hakimiyet-i Milliye gazetesi muhabiri Sultan Ahmet Han'ı Cebeci'de ikametlerine ayrılan köşkte ziyaret ederek mülâkat yapmıştır. Burada Ahmet Han, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, dünya tarihine altın kalemle yazılacağını söylemiş ve “*Bizim nazarımızda bu hükümet bir İslam hükümetidir*” demiştir⁷⁵³.

Afganistan Elçisi Sultan Ahmet Han, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 25 Nisan 1921 Pazartesi günü kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Sultan Ahmet Han bir sohbet havasında aralarında yaptıkları konuşmalarında her iki milleti ilgilendiren meseleleri mevzuubahs ederek “*Âlem-i İslâm'da husule gelen intibahın İslâm milletlerinin dayanışma halinde hareketine*” sebep olduğunu dile getirmişlerdir. Daha sonra Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'nın ve bu antlaşmanın iki ülke açısından önemini vurgulayan konuşmalar yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ayrıca Afgan milletinin TBMM nezdinde elçi göndermesinin ilk defa vuku bulan tarihi bir hadise olduğunu, bu vakıanın, gelişen ve yükselen İslam âleminde olduğu gibi Türk milletinde de memnuniyet uyandırdığını belirterek, Afgan Elçilik heyetine her türlü kolaylığın gösterileceğini söylemiştir⁷⁵⁴.

Ramazan münasebetiyle, Afgan Elçiliğine Afgan bayrağı çekme merasimi ertelenmiş ve bayramın üçüncü günü 10 Haziran 1921 akşamı Afganistan Elçiliğine bayrak çekme merasimi yapılmıştır. Merasime Mustafa Kemal Paşa ile bakanlar kurulu üyeleri, mebusan ve ricalden bazı zevat ve Rus elçilik müsteşarı da katılmışlardır⁷⁵⁵. Törende Sultan Ahmet Han, Mustafa Kemal Paşa'dan Afgan bayrağını kendisinin çekmesini rica etmiş, Mustafa Kemal Paşa da bu teklifi geri çevirmeyerek balkonda bayrağı kendi elleri ile göndere çekmiştir⁷⁵⁶.

Bayrağın göndere çekilmesini müteakip Sultan Ahmet Han yaptığı konuşmasında:

⁷⁵² **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Nisan 1921, nr.166, s.2.

Hakimiyet-i Milliye, Sultan Ahmet Han'ı şöyle tanıtırdu: “*Sefir hazretleri 38 yaşlarında zeki, beşuş bir zattır. Afganistan hanedan-ı hükümdarisine mensub bulunuyorlar. Afganistan'ın lisan-ı resmi olan Farisiyi pek mükemmel bildikleri gibi Türkçeyi oldukça anlıyorlar, İngilizceye vakıftırlar*”. Bkz. Aynı gazete.

Sultan Ahmet Han 1921-1926, 1931-1939 yılları arasında Afgan Büyükelçisi olarak Ankara'da görev yapmıştır. Bkz. ŞİMŞİR, **Atatürk ve Afganistan**, s. 92.

⁷⁵³ **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Nisan 1921, nr.166, s.1.

⁷⁵⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1921, nr.169, s.1.

⁷⁵⁵ **ATASE**, (İSH), Kutu No: 1330, Gömlek No: 158, Belge No: 158-1, (12/06/1337) ; **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1921, nr. 207, s.1.

⁷⁵⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1921, nr. 207, s.1.

“...On milyondan ibaret Afgan milleti arasında, aranızda bulunmak şerefine bize bahş edilmesinden dolayı heyetimiz kendisini pek mesud ve bahtiyar addetmiştir... Garb emperyalistleri, hukuk-ı beşeriye ve insaniyyemizi gasb ederken şark ve müslüman âlemine zulm ve ezadan hiçbir suretle çekinmemişler ve Müslümanların mahvına ellerinden geldiği kadar çalışmışlardır. Emperyalistler şark âlemini istila etmek gayelerine inşallah bundan sonra muvaffak olamayacaklar, Türk, Afgan, Rus ittifakı şarkı istila etmek isteyenlerin ellerini kıracaktır.... Belki bize tahakküm etmek isteyen garbhılar kadar vesait-i müdafaaya malik değiliz. Fakat bizim yılmaz bir azm-i dinimiz ve orduyu azm ve iman ile istiklâlimize nail olacağız. Eminim ki bundan sonra bir noktada birleşecek olan İslamlar, şüphesiz bir gün haklarını elde ederek hilâl ve yıldızın, şan ve şevketini yükselteceklerdir”⁷⁵⁷ demiştir. Mustafa Kemal Paşa ise konuşmasında, Afganistan’a bir elçilik heyeti göndereceğini söyleyerek, asırlardan beri Türkiye’nin yalnızca İslamiyet için mücadele ettiğini belirterek, bundan sonra yanında Afganistan gibi bir refikle beraber çalışacağını eklemiştir. Doğuda baskı altında yaşayanların, Türkiye, Afganistan ve Rusya Şûralar Cumhuriyeti ittifakını sevinçle karşıladıklarını söylemiştir⁷⁵⁸.

Afgan Elçiliği’ne bayrak çekme merasimi, İngiliz raporlarında da yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa ile Afgan Elçisi’nin karşılıklı olarak yaptıkları konuşmaların çevirilerinin de verildiği raporda, “*Konuşmalarda, bir üçlü ittifakın üyesi olarak Sovyetlerin adının anıldığı, bu törenin Afgan-İngiliz ve Afgan-Sovyet görüşmelerinin nazik bir dönemine rastladığı, Afgan Emiri’nin Moskova veya Ankara ile ilişkilerini kesmek niyetinde görünmediği*” vurgulanmıştır⁷⁵⁹. İngilizler, Ankara Hükümeti ile Afganistan’ın, Sovyet Rusya’nın desteğiyle “*Doğu’da bir Müslüman ülkeler bloğunu*” hazırladıklarını düşünmekte ve bundan büyük kaygı duymaktaydılar⁷⁶⁰.

TBMM çalışma yılına 1 Mart tarihlerinde girmekteydi. 1 Mart 1922’de Meclis’in, üçüncü çalışma yılına girmesi münasebetiyle, Mustafa Kemal, o gün uzun bir konuşma yaparak iç ve dış politika konusunda görüşlerini anlatmıştır. Mustafa Kemal, Afganistan

⁷⁵⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1921, nr. 207, s.1.

⁷⁵⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1921, nr. 207, s.1; Salim CÖHCE, “Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, 25-29 Ekim -1999, Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000, C.II, s.1138-1139.

⁷⁵⁹ Bilâl N. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, (Ocak- Eylül 1921) C.III TTK. Yay., Ankara-2000, Belge No: 199, s.486-488; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri**, s.151-152.

⁷⁶⁰ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri**, s.142.

ile ilişkileri ele alırken Sultan Ahmet Han için: “...Ankara’da cümlemizin kalplerinin sevgilisidir” tabirini kullanmıştır⁷⁶¹. Sultan Ahmet Han da Meclisin üçüncü çalışma yılına girmesi münasebetiyle, 1 Mart’ta “*Büyük Millet Meclisi Reis-i Mücahidi ve Başkumandanı Âlisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve Büyük Millet Meclisi Âlisine*” hitaben bir kutlama mektubu göndermiştir. Bu mektup Rauf Beyin başkanlığında yapılan, Meclisin 2 Mart tarihli ictimasında okunmuştur. Sık sık alkışlarla kesilen bu mektuptan sonra Mecliste bazı milletvekilleri söz alarak, Afganların istiklâl mücadelesine dair konuşmalar yapmışlardır⁷⁶². Bu konuşmalar esnasında söz alan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey konuşmasında “..İngilizler şimdiye kadar hiçbir müstemleke harbinde kullanmadıkları azîm bir orduyu, Afganistan’da kullanmışlardır. Yani Afgan hududunda 380 bin kişilik bir ordu kullanmışlardır ve İngilizler yine muteriftirler ki karşılarında muntazam olarak yedi bin Afgan askeri ve gayrimuntazam kabail olarak 35 bin kişi vardı, İngilizler bu kuvvet karşısında âciz kalmışlar ve mütareke talep etmişlerdir. Bu bendenizin Afganlıları methetmek için uydurduğum sözler değil, İngiliz Mebusanında okunan raporlardır. Bunun üzerine Afganlılar İngilizlerin talep ettiği mütarekeyi vermişlerdir. O zamandan beri müsaleha müzakeratına başlamışlardır. Fakat bu müzakere bir sene sürmüştür. Çünkü Afganlılar en başa bizim meselemizi koymuşlardı. (Yaşasınlar sesleri) Diyorlardı ki; Türkiye üzerinde İngilizlerin takib etmek istedikleri zulüm ve itisaf siyasetinden vazgeçmedikçe, Türklerin istiklâl-i tamı hakkında teminat verilmedikçe biz sulh etmeyiz, talep ettikleri şeyler tabîi daha vardı. Birçok şeyler olmakla beraber en mühimi ve ehemmiyet verdikleri bu idi...”⁷⁶³ diyerek Afganların Millî Mücadele’ye verdiği desteği gözler önüne sermiştir.

Afganlar, Amanullah Han’ın İngilizlere karşı bağımsızlığını ilan ettiği 2 Mart gününü “*bağımsızlık günü*” olarak kutlamaktaydılar⁷⁶⁴. Bu nedenle, Sultan Ahmet Han da Afganistan’ın dördüncü bağımsızlık yıldönümü münasebetiyle, 2 Mart 1922’de Elçilik binasında 50 kişilik bir akşam yemeği vermiştir⁷⁶⁵. Bu yemeğe, Mustafa Kemal Paşa, bakanlar kurulu üyeleri ile pek çok milletvekili ile resmî zevatın yanında, Rus ve

⁷⁶¹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s.249. (Mustafa Kemal bu konuşmasında, “...Ankara’da cümlemizin mahbubu kulûbüdür” demişti.

⁷⁶² **TBMM ZC** İ:2, 2.3.1338 (1922) C.18, Devre:I, İctima Senesi:3, TBMM Mat., Ankara-1959, s.31-32.

⁷⁶³ **TBMM ZC** İ:2, 2.3.1338 (1922) C.18, Devre:I, İctima Senesi:3, s.33.

⁷⁶⁴ **SARIHAN, Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri**, s.176.

⁷⁶⁵ **Anadolu’da Yeni Gün**, 3 Mart 1922, nr.431-818, s.1 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr.447, s.1 ; **Vakit**, 5 Mart 1922, nr.1520, s.1; **İkdam**, 5 Mart 1922, nr.8968, s.1.

Azerbaycan Elçileri ile Buhara Kasidleri katılmışlardı⁷⁶⁶. Yemeğin sonlarına doğru konuşan Sultan Ahmet Han: “*Bugün istiklâlimizin dördüncü yıldönümüdür. Bu gece bizim için mesuttur. Bu gece Afganistan istibdat zincirini kırmış, hakkını almıştır. Kan dökmekle, şehitler vermekle bu istiklâl hakkını elde ettik...*” diyerek konuşmasının devamında doğu milletlerinin birliğini övmüş ve konuşmasını şu sözlerle bitirmiştir: “*...Paşa Hazretleri! Zatiâlilerine ve bütün hazır bulunanlara hükümetim ve şahsım adına teşekkür ederim. Cenabıhak biz Doğuluların aramızdaki birliği her an kuvvetlendirsin. Bu ışığı söndürmek isteyenleri Allah kahretsin!..*”⁷⁶⁷.

Mustafa Kemal Paşa da bu konuşmaya verdiği cevapta, Afganistan’ın bağımsızlığını ve iki millet arasındaki yakınlaşmayı överek şunları söylemiştir: “*...Afganistan vaziyet-i tabiiye ve coğrafiyesi itibariyle pek büyük bir ehemmiyeti haizdir. İlk nokta-i nazardan, Afganistan Asya’daki kuvvet ve kudret mecmuası içinde başlıbaşına haiz-i kıymet ve sıklet bir mevcudiyettir. Biz Türkiyeliler Asya’ bir milletiz, Asya’ bir devletiz. Binaenaleyh bizim samimi kütlemizde mevki-i bülendi muhakkak olan Afganistan ile münasebatımızdaki derece-i ehemmiyeti müdrik bulunuyoruz. Bir taraftan da biz, bir ayağımızla, bir kolumuzla, bir gözüümüzle Avrupa’dayız. Avrupa siyaset-i umumiyesinde ifa edeceğimiz mühim vazifelerimiz vardır...*” daha sonra şu sözlerle konuşmasını bitirmiştir: “*Afganistan’ın istiklâlini tes’id münasebetiyle Afganistan halkı ve hükümdarı hakkında Büyük Millet Meclisi’nin ve hükümetinin ve şahsımın duyduğumuz meserret ve mesadetin şevketlu Amanullah Han Hazretlerine suret-i mahsusada iblağını rica ederim. Gelecek senelerde istiklâl gününüzü daha büyük saadetler içinde idrak etmenizi Cenab-ı Haktan niyaz eylerim*”⁷⁶⁸.

Mustafa Kemal Paşanın bu konuşmasından sonra, Rus Elçisi Aralov, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov ve Buhara kasidlerinden Nazri Efendi de birer konuşma yaparak, Afganistan’ın İstiklâl Günü’nü kutlamışlar ve ayrıca doğu milletlerinin dayanışması

⁷⁶⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr.447, s.1.

⁷⁶⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr.447, s.1; **Vakit**, 5 Mart 1922, nr.1520, s.1; **İkdam**, 5 Mart 1922, nr.8968, s.1.

Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han’ın bu konuşması Elçilik Müsteşarı Muhammed Gel Han tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr.447, s.1.

⁷⁶⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr.447, s.1 ; **İkdam**, 16 Mart 1922, nr.8979, s.2. (kısmen sansürlü) ; Mustafa Kemal Paşanın bu nutku 5 Mart 1922 tarihli Vakit gazetesinde özet olarak verilmiştir. Bkz. **Vakit**, 5 Mart 1922, nr.1520, s.1; Söylev ve Demeçler 5 Mart 1922 tarihli Vakit gazetesindeki Mustafa Kemal Paşanın buradaki özet nutku almış; gazete tarihini yanlış olarak 5 Mart 1921 diyerek vermektedir. Bkz. **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s.17.

hakkında sözler söylemişlerdir⁷⁶⁹. Bu konuşmalardan sonra, Afgan elçisi yeniden söz alarak, Batı Ordusu'nun, doğu'nun saadet ve refahı için barışı elde etmekte olduğundan ona hizmet etmenin vecibe olduğunu söyleyerek, Afganistan adına kahraman Türk ordusuna selâm ve ihtiram tebliğini Mustafa Kemal Paşadan rica etmiş ve doğuluların hakkı kabul edilmedikçe silahlarını ellerinden bırakmayacağını beyan ederek sözlerini bitirmiştir⁷⁷⁰.

Bundan sonra tekrar söz alan Mustafa Kemal Paşa şu cümlelerle mukabelede bulunmuştur: “... Türkiye orduları öyle bir yeri müdafaa ediyorlar ki bu istikamet, yekvücut olan Şark devletlerine müteveccihdir. Bu hususta Türkiye ile Afganistan arasında büyük müşabehet vardır. Afganistan Asya'nın nasıl bir kapısı ise Türkiye de Asya için metin ve rasin bir kale halindedir. Teminat-ı kaviye ile bugün dostlara arzederim ki Türkiye halkının en son ferdi kanını akıncaya kadar bu kalenin muvaffakiyetle ve muzafferiyetle muhafaza olunacağına emin olsunlar”⁷⁷¹. Afganistan'ın İstiklâl Günü kutlaması böylelikle sona ermiştir. Afganistan ile Türkiye arasında, kuvvetli bir dostluğun derecesi böylelikle bir kere daha gösterilmiş olmaktadır.

Büyük Taarruz'un yaklaştığı dönemlerde Yunanların İstanbul'u işgal edeceği söylentileri ortada dolaşmaya başlamıştı. Hakikatte de Yunanlar bunu müttefiklere teklif etmiş, fakat kabul ettirememişti⁷⁷². İşte bu günlerde Sultan Ahmet Han'ın konuyla ilgili açıklamaları Hakimiyet-i Milliye gazetesinde şu şekilde yer almıştır: “Biz biliyoruz ki Yunanlar, şimdi Anadolu'da bir harekette bulunmaktan âciz bir hale girmiştir. Biz pek derin bir kanaatle tamamen eminiz ki Yunan ordusu şimdiki haliyle birkaç ay daha kalsa kendiliğinden dağılacaktır. Bunu bizim gibi anlayan ve gören Yunan hükümeti, denize düşen bir şahıs, boğulmakta olan bir adam gibi her taraftan, her şeyden, herkesten imdat istiyor... Bu ruh hali içinde bulduğu çarelerden biri İstanbul'a yürümek istemesidir.

Yunanlar kendiliklerinden, bir yerden teşvik ve himaye görmeksizin asla İstanbul üzerine yürümeyi hayallerinden bile geçiremezler. Zira malum olduğu üzere İstanbul halihazırda İtilâf Devletleri'nin işgal kuvvetleri altında bulunuyor. İstanbul İslamın bedbaht ve esir başşehridir. Zira harb-i umumi esnasında yenilen devletlerden hiçbirinin

⁷⁶⁹ Hakimiyet-i Milliye, 5 Mart 1922, nr.447, s.1.

⁷⁷⁰ Hakimiyet-i Milliye, 5 Mart 1922, nr.447, s.1.

⁷⁷¹ Hakimiyet-i Milliye, 5 Mart 1922, nr.447, s.1.

⁷⁷² SARIHAN, Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri, s.204.

başşehri işgal edilmemiştir. Bu hareket bütün İtilâf devletlerinin haysiyetini dünyanın gözünde düşürecektir. Hem de hiç kimse için bir fayda sağlamayacaktır...

İstanbul ki, dünyada bütün Müslümanların manevi merkezidir. Onların üzerine geleceği söylenen tehlike bütün İslamları son derece müteessir edecektir. O kadar ki, bu hali şimdiye kadar İslam dünyasına ve Müslümanların haklarına yapılan saldırıların en büyüğü ve en müthiş sayacaklardır. İstanbul İtilâf Devletlerinin işgali altında oldukça, bu felaketin hiçbir zaman Yunanlar tarafından yapılmış olduğuna inanmayacaklardır.

Zira böyle bir şeyi Yunanların yapamayacağını Müslümanların basit düşünceli bir ferdi bilebilir...

Şunu da söylemek isterim ki, İngiltere Hükümeti, Afganistan'ın bir notasına cevap verdiği sırada, İngiltere'nin Yunanistan'a doğrudan veya dolaylı olarak yardım etmediğini ve etmeyeceğini, iki tarafın şerefini ihlal etmeyecek bir barışın elde edilmesine çalışacağını vaat etmişti. Bu da dikkate alınmalıdır. Zira bundan sonra Türklerin lehinde ve aleyhinde İtilâf Devletleri adına ne yapılırsa, İslam dünyası en çok İngiltere'den bilecektir. Onun için milletlerinin sükûnetini yeniden ihlal edecek mahiyette Yunanistan'ın bu gibi hareketlerinin tesirsiz kalmasını en ziyade İngiltere'den beklemek lâzımdır”⁷⁷³.

Görüldüğü üzere Sultan Ahmet Han'ı diğer elçilerden ayıran bir özellik vardı. Sultan Ahmet Han, Millî Mücadele'yi, içtenlikle bir menfaat gözetmeksizin desteklemiştir. Bu dönemde Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, nutukları, gazetelere verdiği beyanatları ve gönderdiği tebrik telgrafları ve mektupları ile ön plana çıkmıştır.

Sultan Ahmet Han, Millî Mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşanın Başkomutan olmasından sonra⁷⁷⁴, Sakarya zaferinden sonra⁷⁷⁵, İkinci İnönü zaferinin birinci yıldönümünde⁷⁷⁶, TBMM'nin açılışının birinci yıldönümünde⁷⁷⁷ ve Büyük

⁷⁷³ **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Ağustos 1922, nr.578, s.1; SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s.204-206. (SARIHAN, 14 Ağustos tarihli Hakimiyet-i Milliye'yi dipnot olarak göstermektedir. Doğrusu, 13 Ağustos'tur.)

⁷⁷⁴ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 158-159.

⁷⁷⁵ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 162.

⁷⁷⁶ **Vakit**, 5 Nisan 1922, nr.1551,s.1.

⁷⁷⁷ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 196-198.

Taarruz sonrasında⁷⁷⁸, Mustafa Kemal Paşaya ve TBMM'ye gönderdiği tebrik telgrafları ve mektuplar ile kendisinin ve Afgan milletinin tebriklerini ve desteklerini içeren yazılar yazmıştır. Ankara'da açılan elçiliklerin tertip ettikleri tüm merasimlere da katılan Ahmet Han, buralarda yaptıkları konuşmalarda, en içten ve samimi desteklerini sunmuştur. Sonuç olarak Afganlar, Millî Mücadele'ye verdikleri desteklerle dikkati çekmiş, Sultan Ahmet Han, elçilik yaptığı dönemde gerek nutukları, gerek verdiği içten mesajları ile Ankara'da farklı bir yüz olmuştur.

⁷⁷⁸ **ATASE**, (İSH), Kutu No: 1164, Gömlek No: 13, Belge No:13-4, (15/09/1337); **ATASE**, (İSH), Kutu No: 1339, Gömlek No: 107, Belge No:107-1, (17/09/1337).

Türk birlikleri, Büyük Taarruzdan sonra Çanakkale ve İzmit'e doğru harekete devam edince İngilizlerin sömürgelerden asker istedikleri biliniyordu. Bu sırada 13 Ekim tarihli Yeni Adana gazetesinde şu haber göze çarpıyordu:

“Afgan Kardeşlerimizin Yığınağı - Suriye gazetelerinin Kabil'den aldıkları havadislerle göre İngilizlerin Türklere karşı besledikleri düşmanca tutum. Afgan askeri çevrelerini son derecede heyecana düşürmüştür. Zaferimizden sonra İngilizlerin bu hali dikkat çekici görülmüş ve eğer İngilizler Türklere karşı doğrudan savaşa girişecek olursa Hindistan üzerine hareket etmek üzere yedi tümenlik bir kuvvet Hindistan sınırına yığılmıştır. Emir Amanullah Han Hazretleri, mütemadi bir biçimde bu askerleri teftiş ederek resmi geçitler ve manevralar yaptırmaktadır. Amanullah Han Hazretleri aynı zamanda orduya ve millete bir beyanname yayımlayarak İngilizlerin İslâmlar üzerindeki zulmünü izah ederek İngilizleri behemehal Doğu'dan tart etmeli demiştir”. Bkz. SARIHAN, **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, s. 240-241.

3.3.3- Mustafa Kemal Paşanın Azerbaycan SSC Elçisi İbrahim Abilov İle Temas ve Görüşmeleri

Azerbaycan 1918 yılında bağımsızlığına kavuşmuş bir Cumhuriyet iken, 1920 yılında sosyalist bir rejim kurularak “*Azerbaycan İçtimai Şûralar Cemiyeti*” haline gelmiştir⁷⁷⁹. Türkiye’nin doğu politikası dahilinde Azerbaycan önemli bir faktördü. Bu yüzden sınır komşumuz olan Azerbaycan ile Türkiye’nin iktisadî ve içtimaî yakınlıklar kurması her iki ülkenin de arzu ettiği bir husustu.

Nitekim TBMM Hükümeti’nin ilk kurduğu siyasi münasebet Azerbaycan ile olmuştur. TBMM Hükümeti, Ağustos 1920’de Memduh Şevket (Esendal) Beyi Baku’ye temsilci olarak tayin etmiştir⁷⁸⁰. Daha sonra ise, Azerbaycan SSC de ülkenin “*tanınmış siyaset adamlarından olan İbrahim Abilov’u*”⁷⁸¹ Ankara elçiliğine atamıştır⁷⁸². Böylece Azerbaycan, Moskova’dan sonra ikinci elçisini Ankara’ya göndermiştir⁷⁸³.

Ankara’ya gelmek üzere Batum’da iken Sakarya zaferini haber alması üzerine “*Azerbaycan Sosyalist Şûra Cumhuriyeti Ankara Mümessili İbrahim Abilov*” 14 Eylül’de “*TBMM Reisi ve Türk Orduları Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa*”ya gönderdiği tebrik telgrafında; Türkiye’nin insanlık düşmanı İtilâf Devletlerinin kölesi Yunanistan’a vurduğu müthiş darbeyi mazlum doğunun, emperyalist ve cellat batıya karşı elde ettiği üstünlük olarak nitelemiştir⁷⁸⁴.

İbrahim Abilov daha sonra 22 Eylül’de Trabzon’a çıkınca, Mustafa Kemal Paşaya yeni bir telgraf çekerek “*mukaddes Türkiye topraklarına ayak bastığını*” bildirmiştir⁷⁸⁵.

Mustafa Kemal Paşa 27 Eylül’de İbrahim Abilov’un bu telgraflarına, gönderdiği iki telgrafla cevap vermiştir. Bu telgraflarında hem Sakarya muharebesinde elde edilen galibiyeti tebrik etmesinden dolayı teşekkür ederken, hem de kardeş Azerbaycan’ın yeni

⁷⁷⁹ Bilâl N. ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, TTK. Yay., Ankara-1993, s. XVIII.

⁷⁸⁰ ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, s. XVIII.

⁷⁸¹ BAGİDOV, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*, C.II, s.6, Abilov, 1881 doğumluydu. Abilov’un Türkiye Elçiliğine kadar hayatı hakkında, bkz. aynı eser, s.6 dipnot bilgisi.

⁷⁸² Mirza Bala MEHMETZADE, *Millî Azerbaycan Hareketi*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca), Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara-1991, s.136.

⁷⁸³ Mehmed Emin RESULZADE, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., Ankara-1990, s. 109.

⁷⁸⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Eylül 1921, nr. 308, s.1 ; ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, Belge No: 505, s. 404.

⁷⁸⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Eylül 1921, nr. 308, s.1 ; ŞİMŞİR, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, C. I, Belge No: 507, s. 405-406.

elçisi olarak hoş geldiniz demektedir⁷⁸⁶.

Abilov ve maiyetinin 12 Eylül 1921'de Trabzon'a gelişlerinden Ankara'ya kadar yaklaşık bir hafta süren yolculuklarında, tüm yol boyunca şehir ve köy halkı Azerbaycan elçilik heyetini misafirperverlikle karşılamışlardı. 11 Ekim'de Ankara'ya iki saat uzaklıkta Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve resmî yetkililer tarafından karşılanan Abilov ve maiyeti aynı gün akşamı Ankara'ya gelmişlerdir⁷⁸⁷.

İbrahim Abilov 14 Ekim'de İtimatnamesini Mustafa Kemal Paşaya sunmuştur⁷⁸⁸. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyin de bulunduğu itimatname töreninde söz alan İbrahim Abilov, Azerbaycan İçtimai Şûra Hükümetinin ve Azerî Türklerinin kardeşlik selâmını ileterek: "...Rusya inkılâb-ı kebiri sayesinde esaretten halâs ve muratlarına nail olan Azerî Türkleri bir vücut gibi Türk halkının şâdânlığını kendi şâdânlığı ve matemini kendi matemini bilerek son katre kanları kalıncaya kadar Türkiye'nin ve bütün şark mazlumlarının halâs olması için aziz evlâtlarını kurban etmekten vazgeçmezler" demiş ve Türkiye'yi işgal eden devletlere karşı ayrıca şu mesajı da vermiştir: "*Garp cihangirleri anlamalıdır ki aramızda olan ittifak muahedemizle onların şark âlemini şaşkırtan fenalıklarını ve siyasetlerini bozarak mahvedeceğiz*"⁷⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa İbrahim Abilov'un sözlerine cevaben yaptığı konuşmasında Abilov'un kardeşlik selâmına "*yine kardeşçe mukabele etmekle bahtiyar*" olduğunu belirttikten sonra: "*Milletimiz bu hakikatin kardeş Azerbaycan'ın mümessili tarafından tasdik edildiğini işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı Azerî kardeşlerinin kalbi kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfe-i selâmın ne kadar derin ve âli bir hissin eseri olduğunu takdir eder ve bu selâmı alırken*"

⁷⁸⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1921, nr. 308, s.1 ; ŞİMŞİR, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, Belge No: 506, s. 405-406 ; "*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri'nde*" bu telgrafların tarihi yanlışlıkla 29 Eylül 1921 olarak verilmektedir, bunun sebebi 30 Eylül tarihli Hakimiyet-i Milliye, gazetesinden aktarıldığı içindir, oysa gazete telgrafın tarihini vermemektedir. Bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s.438.

⁷⁸⁷ İnkılâp Velibeyoğlu ALİBEYOV, "*Sovyet-Türk Münasebetlerinin Kurulması ve Geliştirilmesinde Azerbaycan'ın Rolü*", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, 25-29 Ekim -1999, Türkistan-Kazakistan , Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000, C.I, s.691-692.; BAGİDOV, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, C II, s.7-8 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 320, s.1. Abilov'un Elçilik heyetinde 25 kişiden oluşuyordu. Bkz. BAGİDOV, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, C II, s.7.

⁷⁸⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.323, s.1 ; **Öğüd**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.90 - 787, s.1 ; **Vakit**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 1388, s.2 ; **Peyâm-ı Sabah**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 11464-1034, s.2.

⁷⁸⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.323, s.1; Abilov'un nutku için Ayrıca Bkz. **Öğüd**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.90-787, s.1 ; **Vakit**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 1388, s.2 ; **Peyâm-ı Sabah**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 11464-1034, s.2.

Azerî Türklerinin de bir daha esarete düşmemeleri ve haklarının pâyımâl edilmemesi temenni ve arzusunu izhar eylerler. Azerî Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türkün saadeti ve mazlumların halâsı yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeğe âmâde bulunduklarına dair olan beyanatınız istilâcılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetli bir sözdür...” diyerek, sözlerini Abilov’a teşekkür ederek bitirmiştir⁷⁹⁰. Bu konuşmalardan sonra “Azerbaycan mümessili” itimatnamesini takdim etmiş ve daha sonra tören sona ermiştir⁷⁹¹. Mustafa Kemal Paşanın gerek burada yaptığı konuşmasında gerekse başka konuşmalarında görüldüğü üzere, Türk halkının istiklâlini kaybetmemek için verdiği Millî Mücadele’de, Mustafa Kemal yalnız Türkiye’nin değil, Azerbaycan gibi kardeş bir milletin ve tüm mazlum milletlerin istiklâl mücadelesini üstlenmiştir.

İbrahim Abilov Ankara’ya gelirken beraberinde hükümeti adına bazı hediyeler getirmişti. Abilov, Anadolu Ajansının 25 Ekim 1921 tarihli haberine göre, Mustafa Kemal Paşaya getirdiği hediyeleri bizzat takdim etmiştir. Bu hediyeler, çok kıymetli bir halı, Kafkas süvari elbisesinin altın savatlı aksamını teşkil eden bir kama, bir kırbaç, bir kayış, fişekler ve sair teferruattan ibaretti. Kamanın üzerinde altın kakma ile “*Türkiye İnkılâbı kahramanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Azerbaycan Köylü ve İşçi Hükümeti tarafından yâdigârdır*” yazmaktaydı.⁷⁹²

Ankara’da bulunan elçilikler arasında ziyafetler, elçiliklerin açılmasında ya da yeni elçilerin atanmasında diplomatik prosedüre dönmüştü. Bu usûl Abilov’da da bozulmamıştı. Nitekim 14 Kasım 1921 akşamı Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov şerefine Afgan elçiliğinde bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafete başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Rus Elçisi Natsarenus, bakanlar kurulu, milletvekilleri ve gazeteciler katılmışlardı⁷⁹³.

Ziyafette ilk söz alan Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han olmuş, yemek esnasında ayağa kalkarak yaptığı konuşmasında: “... *Bu içtimalarımız, garbın kuşkulandığı bir*

⁷⁹⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.323, s.1 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 21-22. Mustafa Kemal’in nutku için Ayrıca Bkz. **Öğüd**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.90 - 787, s.1 ; **Vakit**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 1388, s.2; **Peyâm-ı Sabah**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 11464-1034, s.2.

⁷⁹¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.323, s.1.

⁷⁹² **İkdam**, 28 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 8843, s.2.

⁷⁹³ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 303, s.2; **Vakit**, 30 Teşrîn-i sâni 1921, nr.1427, s.1.

*ittihadı, İslâm gayesine matuf değil, bilakis şarktaki mağdur ve mazlum milletler arasındaki tesanüt ve alakadır, işte şarkın yine mazlum ve mağdur milletlerine mensup olmasından dolayı Ruslar da aramızda bulunmaktadır... Ya müstakil bir hayata nail olacak veyahut şerefli bir ölüm karşısında bulunacağız. İstilalara ve zulümlere tahammülümüz yoktur...”*⁷⁹⁴ demiştir.

Akabinde sözü alan Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov: “...Şarkın istihlasi dakikaları artık gelmiştir. Mağdur milletlerin hepsi ayaklarındaki zincirleri kıracaklardır, bunun en iyi ve parlak misali Anadolu’nun cephelerinde gösterdiği şanlı muvaffakiyetler ve garba indirilen darbelerdir...” dedikten sonra toplantı tertibi için teşekkür ederek konuşmasını bitirmiştir⁷⁹⁵.

Mustafa Kemal Paşa yapılan bu konuşmaları dinledikten sonra ayağa kalkarak cevabî şu konuşmayı yapmıştır: “*Şu davetiniz yekdiğerini seven zevatı bir araya topladı. Bu telâkiden dolayı pek çok teşekkür ederim, hakikaten bu gibi telâkiler, aramızda mevcut bulunan muhabbeti daha ziyade inkişaf ettirmektedir. Ankara’da bulunmakla bizleri şerefliendiren Sefir Hazretlerinin nutuklarındaki bir noktaya temas edeceğim. Azerbaycanlıların mevcudiyet-i müstakileleri bizim için büyük bir şereftir. Azerbaycan’ın böyle bir istiklâle nailiyetinden dolayı kendimizi mesut addetmekteyiz. Şark milletlerini müstakil olarak aramızda bulundurmaya bais olan Rus inkılabını hürmetle yâd ederim. Afgan hükümet ve milletin Türkiye’ye karşı olan dostluğu pek kıymettardır.*

*İttihadımız Panislamizm’e matuf değildir, mazlumların zalimlere karşı ittihadıdır ve bunun mazhar-ı muvaffakiyet olacağından eminim Türkiye, emperyalizme karşı mücadelesiyle hüsnü misal olmuş ise, bundan pek büyük bir bahtiyarlık duyacağım. Bu gecenin âmili olan Sefir Hazretlerine teşekkürlerimi arz ederim”*⁷⁹⁶.

Mustafa Kemal Paşanın sürekli alkışlarla karşılanan bu konuşmasından sonra gecede sözü en son olarak alan Rus sefiri Natsarenus doğu meyanına Rusların da alındığı için teşekkür ederek; milletleri birleştirenin din olmadığını, içinde bulundukları vaziyet ve esaret olduğunu söyledikten sonra, kendilerinin bu esaret zincirini Ekim İnkılâbı ile

⁷⁹⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i sâni 1921, nr. 303, s.2.

⁷⁹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i sâni 1921, nr. 303, s.2.

⁷⁹⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i sâni 1921, nr. 303, s.2.

kırdığını ve bugün mazlum doğu milletlerinin dostu olduklarını, ifade etmiştir⁷⁹⁷. Afgan elçisinin bu gece dolayısıyla kısa olarak son teşekkür sözleri ve Mustafa Kemal Paşanın cevapları ile daha sonra yapılan sohbetlerin ardından gece sona ermiştir⁷⁹⁸.

Bu toplantıdan 4 gün sonra Azerbaycan Elçiliğinin düzenlenmesinin bitmesi ile 18 Kasım günü bir bayrak çekme merasimi tertip edilmiştir. Mustafa Kemal Paşadan başka, pek çok yetkilinin katıldığı merasimde, Afgan Elçiliğinin açılışında olduğu gibi Azerbaycan Elçiliğinin açılışında da Mustafa Kemal Paşa, İbrahim Abilov'un ricasını kırmayarak bayrağı elçilik binasından kendi elleri ile göndere çekmiştir. Bayrak çekme töreni akabinde elçilikte bir öğle yemeği yenmiştir⁷⁹⁹.

Yemekten sonra bir konuşma yapan İbrahim Abilov: “...*Bugün Azerbaycan ve bütün mazlumlara için tarihi bir gündür. İstiklâline nail olmuş olan Azerbaycanlılar namına Zatı Âlilerine ve umum Türk arkadaşlarımıza arzı teşekkürat eyliyorum.*

Bundan iki yıl evvel Azerbaycan için İstanbul'da üç renkli bir bayrak çekildi. Bu bayrak o vakitki Azerbaycan Hükümetini idare edenlerin kalpleri gibi üç renkli idi. Azerbaycan'ın şimdiki tek renkli inkılâp bayrağı elinizle yükseltiliyor.

Azerbaycanlılar Rusya İnkılâbı Kebiri neticesi olarak halâsa kavuşmuştur. Müstakil Azerbaycan, Rusya ve bütün diğer milletlerle dostane yaşamak arzusundadır...” diyerek, sözlerini Mustafa Kemal Paşaya, kahraman Türk ordusuna ve bütün Türklere teşekkür ederek bitirmiştir⁸⁰⁰.

Mustafa Kemal Paşanın, İbrahim Abilov'a mukabele ettiği konuşmasının önemli noktaları şunlardır: “...*Ankara'ya Yunanlıların, düşmanların bayrağı çekilmek isteniyordu. Bu fırsatı hamdolsun ki düşmanlarımız elde edemediler. Burada işte, kardeş hükümetin, kardeş milletin sancağı çekilmekle bahtiyar bulunuyoruz...*

...Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut kardeşliğin, samimiyetini tevlid ettiği rabitadan başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da haizi

⁷⁹⁷ **Vakit**, 30 Teşrîn-i sâni 1921, nr.1427, s.1.

⁷⁹⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 303, s.2.

⁷⁹⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 307, s.1.

Hakimiyet-i Milliye, bu tören hakkında ayrıca şunları yazıyordu: “Abilov'un teklifleri üzerine Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından teberrüken Azerbaycan sancağı keşide olundu. Sancağın çekildiği esnada bando İstiklâl marşını terennüm ediyordu. Yıldızının içinde köylü ve işçiye delâlet eden tırpan ve çekiçten başka Osmanlı sancağından bir farkı olmayan ay yıldızlı kardeş alsancak yükseklerde dalgalanmaya başladı”. Bkz. Aynı gazete.

⁸⁰⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 307, s.1 ; **Vakit**, 9 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 1436, s.2.

kıymet ve ehemmiyettir. Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse filhakika Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telâki noktası olduğu görülür, Azerbaycan'ın bu mevkii mahsusu, vazifesini pek mühim kılmaktadır...’’⁸⁰¹.

Daha sonra sırasıyla Rus Elçilik Başkatibi Mihailof, Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han, İtalyan temsilcisi Tuoizzi ve son olarak da Hamdullah Suphi Beyin birer konuşma yapmaları ile merasim sona ermiştir⁸⁰². Mustafa Kemal Paşa bu elçiliğin bayrağını da elleriyle çekerek Azerbaycan Türklerine yakın alâka duyduğunu göstermiştir. Böylelikle hem Sovyet Şûra Cumhuriyetlerine dahil Türklere destek verilmiş olurken, hem de onların desteği Anadolu Türkünün arkasına alınmıştır.

Abilov, Türkiye’deki elçiliği süresince pek çok çalışmalarda bulunmuştu. Bunların başında, Azerbaycan SSC’nin Millî Mücadele’ye yardımları gelmektedir. Nitekim İbrahim Abilov, ilk önce yaralıları ve gaziler için Kasım 1921’de 75 bin lira vererek iki hükümet arasındaki ilişkilere katkıda bulunmuştur⁸⁰³. Yine onun elçiliği döneminde Azerbaycan Hükümeti, Anadolu’daki yetimler için her ay üç vagon petrol göndermeyi taahhüt etmiş ve bunun getirilmesi için de Kâzım Karabekir Paşa görevlendirilmiştir⁸⁰⁴. Bütün bunlardan daha da önemli olarak Abilov, Moskova’nın daha önceden vaat etmiş olduğu, 3,5 milyon altın rublenin, Mayıs 1922’ye kadar acele olarak gönderilmesi için Moskova nezdinde girişimde bulunmuştur⁸⁰⁵.

Türk-Fransız ilişkilerinin gelişimi sırasında da İbrahim Abilov faaliyetlerine hız vermiştir. Abilov, Ankara Antlaşması’nı Fransa’nın anti-sovyet politikasının bir sonucu olarak görmekteydi. Abilov, bu yolla, Fransızların önce, Türkiye’ye ekonomik nüfuz politikasını uygulamaya başladıklarını ve bu politika sayesinde ilk fırsatta Kafkasya’yı ve özellikle Baku’nün zengin petrol yataklarını ele geçirmek isteyeceklerini hükümetine rapor etmiştir. Abilov bu raporunda, Fransız Başbakanın 31 Mart’ta parlamentoda yaptığı konuşma ile Fransız gazetesi Le Figaro’nun 6 Mayıs 1922 tarihli yazısını dayanak olarak göstermiştir. Abilov, Ankara Antlaşması ve bu yolla Fransızların hedefleri konusundaki

⁸⁰¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 307, s.1-2 ; **Vakit**, 9 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 1436, s.2; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 23-24. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri’nde nutku, 18 Ekim 1921 tarihli olarak yanlış verilmiştir.

⁸⁰² **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 307, s.2.

⁸⁰³ GÜLMEZ, **Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün**, s. 44.

⁸⁰⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 11 Kânûn-ı sâni 1922, nr.387-774, s.1.

⁸⁰⁵ ALİBEYOV, “*Sovyet-Türk Münasebetlerinin Kurulması ve Geliştirilmesinde Azerbaycan’ın Rolü*”, s. 694.

hoşnutsuzluğunu Mustafa Kemal Paşaya da bildirmiş ve o da kendisine “*Türkiye’nin Azerbaycan’la karşılıklı ilişkilerinin içtenliği ve Fransızlarla yapılan görüşmelerde bu konuya değinilmediği ve değinilmeyeceği konusunda*” bir kez daha güvence vermiştir⁸⁰⁶. Mustafa Kemal Paşa, gerek Abilov’a gerekse de Frunze ve Aralov’a Ankara Antlaşması’nda Sovyetlerin aleyhine olarak açık ve gizli hiçbir hüküm olmadığı konusunda pek çok kez güvence vermek zorunda kalmıştır.

İbrahim Abilov 1922 yazında, Salih Bozok’un çocuklarının sünnet şölenine katılmıştır. Tahsin Bey de dahil olmak üzere, bir çadırda Mustafa Kemal Paşa ile sohbet ederken konu Zübeyde Hanım’a gelince, ellerinden öpmek isteyeceğini söylemesi üzerine; Mustafa Kemal Paşa, Tahsin Beye rica ederek annesinin çadıra gelmesini istemiştir. Zübeyde Hanım gelince ellerini birkaç kez öpen İbrahim Abilov, Zübeyde Hanım’la sohbet etmeye başlamıştır. Sohbet esnasında bir ara Mustafa Kemal Paşaya dönen Zübeyde Hanım “*Bak, Mustafa, Abilov Bey ne diyor? Sen padişah olmalıymışsın. Sana padişahlık yaraşmış*” deyince Mustafa Kemal Paşa: “*söyledikleri hoşuna gitmedi mi?*” diye sormuş, Zübeyde Hanım’ın “*Hoşuma gitmedi oğlum... Sen padişah olmamalısın!*” demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa da: “*Merak etme anne... Ben padişah olmayacağım... ama herhalde baş olacağım. Abilov da sanırsam, bunu anlatmak istiyor!*”⁸⁰⁷ diyerek annesinin gönlüne su serpmiştir. Böylelikle, Mustafa Kemal Paşanın annesi de saltanat yönetimine karşı olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

İbrahim Abilov, kendisinin Azerî Türkü olması dolayısıyla Türkçeyi mükemmel bilmesi, âdet ve geleneklerimize saygı göstermesi sonucu, kısa zamanda Türk halkı tarafından saygı ve sevgi görmesine neden olmuştur⁸⁰⁸. Abilov Millî Mücadele’ye hayranlığını, kızına “*Anadolu*” ismini koyarak göstermiştir⁸⁰⁹. Elçiliği süresince, Mustafa Kemal ile dostluk ilişkilerini geliştirmiş ve ondan “*büyük saygı görmüştür*”⁸¹⁰. Abilov, Türk-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesinin yanı sıra, asıl olarak Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminde büyük katkı sağlamıştır. Nitekim Aralov ve Frunze ile birlikte Ankara’da yapılan görüşmelere aktif olarak katıldığı gibi, Aralov’un Mustafa Kemal ile

⁸⁰⁶ BAGİDOV, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*, C II, s. 44-45.

⁸⁰⁷ ARIBURNU, *Atatürk’ten Anılar*, s.137-138.

⁸⁰⁸ ALİBEYOV, “*Sovyet-Türk Münasebetlerinin Kurulması ve Geliştirilmesinde Azerbaycan’ın Rolü*”, C.I, s.696-697.

⁸⁰⁹ GÜLMEZ, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*, s. 44.

⁸¹⁰ FRUNZE, *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze’nin Türkiye Anıları...*, s.140; ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları*, s.73.

olan resmî görüşmelerinde de aktif olarak katılmıştır⁸¹¹.

⁸¹¹ ARALOV, *Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları*, s.73.

3.3.4- Mustafa Kemal Paşanın Ukrayna SSC Olağanüstü Elçisi Mihail Vasilyeviç Frunze ile Temas ve Görüşmeleri

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yapılan Moskova Antlaşması'ndan sonra Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında da bir konferans toplanarak, dostluk antlaşması yapılması gündeme gelmişti. Bu konferansın Ankara'da yapılmasının kararlaştırılması üzerine Ukrayna Sovyet Hükümeti, 1921 Ağustos ayında, Türkiye'ye olağanüstü yetkili bir temsilci tayin etme kararını almış ve bunun için "*Bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Sovnarkom Başkan Yardımcısı Mihail Vasilyeviç Frunze*"'yi görevlendirmiştir⁸¹².

Her ne kadar Frunze bu göreve Ukrayna SSC Hükümeti tarafından atansa da hakikatte bu tayin Moskova'nın talimatıyla gerçekleşmiştir⁸¹³. Nitekim Frunze'nin, Ankara'ya gönderilmesinin tek sebebi Türkiye ile Ukrayna arasında Moskova Antlaşması benzeri bir dostluk antlaşması imzalamak değildi, bu görevinin yanı sıra; Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye göndermeye karar verdiği askerî yardımın ayrıntılarını tespit etmek⁸¹⁴ ve en önemlisi olarak da Ankara Antlaşması sonucunda Türkiye'nin ne derece batıya kaydığını öğrenmek ve özellikle bu antlaşma yüzünden ortaya çıkan Türk Sovyet ilişkilerindeki sorunları halletmekti⁸¹⁵.

M. V. Frunze, maiyetiyle birlikte 5 Kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkarak⁸¹⁶ Tiflis'e gelmiş, burada Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın rubleyi B.V. Legran'dan teslim alarak⁸¹⁷ başkanlığındaki Ukrayna heyeti ile, vapurla Batum'dan 26 Kasım 1921'de Trabzon'a ulaşmıştır⁸¹⁸. Daha sonra buradan Samsun üzerinden Çorum ve Yozgat yoluyla Yahşihan'a kadar atla, oradan Ankara'ya trenle 13 Aralık'ta gelmişlerdir⁸¹⁹.

⁸¹² ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri..., s.31.

⁸¹³ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu) Temel Yay, İstanbul-2002, s.212.

⁸¹⁴ Osman OKYAR, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998, s.181-182.

⁸¹⁵ TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, *Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz*, 10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922, Ankara- 1994, s. 119.

⁸¹⁶ ŞAMSUTDİNOV, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi...*, s.225.

⁸¹⁷ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri..., s. 33.

⁸¹⁸ FRUNZE, *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları...*, s.13.

⁸¹⁹ FRUNZE, *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları...*, s.45,71-72; *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Kânûn-ı evvel 1921, nr.378, s.1; *Anadolu'da Yeni Gün*, 14 Kânûn-ı evvel 1921, nr.364-751, s.1.

İstasyonda resmî bir törenle karşılanan Frunze burada askerlere yaptığı konuşmasında “*Kahraman Askerler*” hitabıyla sözlerine başlamış ve Türk milletinin sönmek bilmez azim ve iradesi karşısında düşmanlarının zulmünden kurtulmak için girişmiş olduğu inkılâp sahasında gösterdiği kahramanlıkları hiçbir zaman unutamayacağını, kati zaferi temin etmedikçe askerlerin silahlarını bırakmayacağından emin olduğunu söylemiştir⁸²⁰.

Frunze Ankara’ya geldiği zaman Mustafa Kemal Paşa ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Batı Cephesi Karargâhı Akşehir’de Franklin Bouillon ile görüşmekteydiler. Bu görüşmeler 12 Aralık’tan 15 Aralık’a kadar sürmüştür⁸²¹ ve Mustafa Kemal Paşa 18 Aralık’ta Ankara’ya dönmüştür⁸²². Mustafa Kemal Paşanın Akşehir temasları Frunze’nin gelmesinden ötürü olsa gerek, gizli tutulmuştur.

Sovyet Ukrayna Olağanüstü Elçisi Frunze, 19 Aralık 1921’de⁸²³ itimatnamesini BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşaya takdim etmiştir⁸²⁴. Frunze burada yaptığı konuşmasında; Türk milletinin BMM idaresi altında hürriyetini ve istiklâlini kahramanca savunuşunun Sovyet Ukrayna’da muhabbetle takip edildiğini söyleyerek, iki ülke arasındaki muhabbetin emperyalist batının iki ülkeye yaptıklarına karşı bir nefret duygusundan ileri gelmekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda iki ülkenin vaziyetlerinin ve menfaatlerinin ortak olmasından ileri geldiğini belirtmiştir. İnkılâpçı Türkiye gibi Ukrayna’nın da tabii kaynaklarının batı emperyalizminin doymak bilmeyen ihtiraslarına hedef olduğuna işaret eden Frunze, Ukrayna’daki işçi ve köylülerin Türk Millî Mücadele’sinin çok yakında zaferle sonuçlanacağına inandıklarını da ifade etmiştir. Şimdiye kadar dahilî sebepler silsilesi yüzünden iki ülkenin doğrudan sıkı bir münasebetin tesisine imkân bulamadıklarını söyledikten sonra, Türkiye’nin durumu ve şartları ne kadar kötü olursa olsun, Karadeniz’in diğer tarafında sadık dostlara ve

⁸²⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Kânûn-ı evvel 1921, nr.378, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 14 Kânûn-ı evvel 1921, nr.364-751, s.1.

⁸²¹ HATEMİ, **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, s.849.

⁸²² KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi...**, s.303.

⁸²³ **Anadolu’da Yeni Gün** ve **Hakimiyet-i Milliye** gazetelerinin 22 Aralık tarihli nüshalarında, olayın “önceki gün” diye verilmesi, Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinde 20 Aralık tarihinin verilmesine neden olmuştur. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 385, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 371-758, s.1. Resmi belgelere göre doğrusu 19 Aralık’tır bkz. **Atatürk’ün Milli Dış Politikası ...**, C.I , s.363-365, 369-371.

⁸²⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 385, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 371-758, s.1.

müttefiklere sahip olduğunu sözlerine ekleyerek verdikleri desteği vurgulamıştır⁸²⁵.

Mustafa Kemal, Frunze'nin bu samimi konuşmasından sonra yaptığı konuşmasında Ukrayna'nın Türk davasına karşı gösterdiği alâkaya teşekkür etmiş ve Türkiye'nin mücadele gayesini izah ederek sözlerini: "...*Türkiye Ordusu da Kızıl Ordu gibi ölmek için yenmeğe karar vermiş olan bir milletin şeref ve istiklâlini müdafaadan ibaret olan mukaddes vazifesini her türlü azim mahrumiyetler içinde ifaya mecbur olmuştur; lâkin, hak ve adaletin son zaferinde iman, galibiyeti temin etmiştir. Sakarya muzafferiyetini kazanmak için en ufağından en büyüğüne kadar sevinçle çalışan Türkiye halkı ve ordusu, gerek muharebe esnasında ve gerek muharebeden sonra Rusya ve Ukrayna'da ve bütün doğu memleketlerinde açıklanan muhabbetten bilhassa mütehassis olmuşlardır. İşbu tezahürat, Türkiye halkının Sakarya muharebesinde bütün şark toplumunun selâmeti için mücadele ettiğini mezkûr kavimlerin basiretli olduklarını da ispat etmiştir...*" diyerek sürdürmüş ve Türk başarısı için edilen temennilere teşekkür ederek konuşmasını bitirmiştir⁸²⁶.

Frunze, 19 Aralık'ta itimatnamesini sunduktan sonraki günlerde Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve birçok milletvekili ile ilişki kurarak görüşmelere başlamıştır. Ankara'da yapmış olduğu görüşmeler ve edindiği izlenimler hakkında, 22 Aralık 1921'de G.V. Çiçerin'e, bir rapor göndermiştir. Frunze bu raporunda; Türk halkı ve ordusu hakkındaki izlenimlerini aktardıktan sonra, Mustafa Kemal'in ve Yusuf Kemal Beyin kendisine resmî olarak: "*Türkiye kendisini Rusya'ya doğru yöneltmiştir ve yöneltecektir. Yapılmış ve yapılabilecek olan görüşmeler Rusya ile ilişkilerimizi zedeleyecek hiçbir unsur içermemiştir ve içermeyecektir. Rusya ile tam bir ittifak anlaşması imzalamaya ve onu tüm dünyaya açıklamaya hazırız...*" dediklerini bildirmiştir. Bütün edindiği izlenimlerden; Mustafa Kemal'in Fransa'yı kullanma çabasının fiyasko ile sonuçlandığını, bu yüzden tüm umutlarını Sovyet desteğine döndürdüklerini belirtmiştir. Yine bu raporunda; 21 Aralık akşamı kendisinin de katıldığı Genelkurmay üyelerinin yaptığı bir toplantıya, Mustafa Kemal'in de gelerek kendisine, Türk ordusunun harekât planları, cephe gerisindeki durum vb. hakkında ayrıntılı bilgiler

⁸²⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı evvel 1921 , nr. 385, s.1 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 371-758, s.1.

⁸²⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 385, s.1 ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 25-27 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 371-758, s.1.

sunduğunu ve düşmanları Anadolu'dan atabilmek için gereken silah ve teçhizat listesinin de ayrıntılı olarak bildirildiğini, Mustafa Kemal'in kendisine: *“Size milletvekillerin çoğunluğuna söylenmeyenleri söyledim, çünkü onların cesareti yeterli değildir. Şimdi durumumuzu biliyorsunuz. İsterseniz, ek bilgiler de verebiliriz. İlkbahardan iki üç ay önce bunları bulamazsak, diplomasi ile işin içinden çıkmaya çalışacağız. Bunu istemiyorum çünkü Batı ile anlaşmanın Türkiye'nin kaçınılmaz, olarak boyunduruk altına girmesi demek olduğunu biliyorum, ancak durum elimizde olmayabilir. Bunları size söylememin nedeni Rusya'ya sonuna kadar dürüst davranmak ve ne düşündüğünü anlamak istediğim içindir”* dediğini vurgulayarak, Türk ordusunun ihtiyacı olan silah ve teçhizat listesini de raporunda belirtmiştir. Raporunda bu bilgileri verdikten sonra, Türkiye'ye daha önce verilmesi taahhüt edilen paradan geri kalan 3.500.000 altın rublenin verilmesini ve yardımın sürdürülmesini istemiştir.⁸²⁷ Mustafa Kemal'in Frunze'ye bu kadar açık davranmasının sebebi, elbette Sovyet askerî yardımına duyulan ihtiyaçtı. Ayrıca Mustafa Kemal'in bu yardımın bir an önce sağlanması için de bir nevi batı ile barış tehdidi yaptığı anlaşılmaktadır.

*“Türkiye-Ukrayna Sulh ve Muhadenet Muahedenamesi Konferansı”*nın başlayacağı⁸²⁸ 25 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa ve Frunze geniş kapsamlı olarak bir görüşme yapmıştır. Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov'un da katıldığı bu görüşmede pek çok mesele ele alınmıştır⁸²⁹. Bu görüşmede Frunze'nin ilk ortaya koyduğu mesele; Fransa ve Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın, Sovyet Cumhuriyetlerinin çıkarlarına zarar verebilecek bazı gizli maddelerinin olduğu hakkında Batı Avrupa ve yerel (Ankara) kaynaklı yanlış haberler yayılması ve bu haberlerin sonucunda Moskova'da ve Sovyet çevrelerinde Türkiye'nin Sovyet Cumhuriyetleri'ne karşı tavrının samimiyeti konusunda ortaya çıkan kuşkuların ortadan kaldırılması hakkında ortak çalışmalar yapılmasıydı⁸³⁰. Frunze'nin bu konuda bazı çözüm önerileri vardı. Öncelikle Türkiye'nin kendi mücadelesinde yalnız olmadığını sergilemek için cepheyi dolaşmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşanın Ruslarla yakın dostluğunu sergilemesi için resmî ziyafetler vermesini ve buna benzer değişik etkinlikler düzenlemesini öneriyordu.

⁸²⁷ YERASİMOS, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk- Sovyet İlişkileri...*, s.424-425.

⁸²⁸ *Anadolu'da Yeni Gün*, 26 Kânûn-ı evvel 1921, nr.373-760, s.1.

⁸²⁹ ASLAN, *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri...*, s.35.

⁸³⁰ ASLAN, *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri...*, s.36.

Komünistlere karşı olan tutumun da yumuşatılmasını, hattâ tutuklu olanların serbest bırakılmasını isteyen Frunze, bir an önce Moskova'ya dönebilmesi için müzakerelerin de hızlandırılmasını talep ediyordu. Çünkü Rus elçisi Natsarenius yanlış kanaatlerle Ankara'dan ayrılmıştı ve onun vereceği bilgiler Ankara-Moskova ilişkilerini gerginleştirebilirdi⁸³¹. Frunze'nin isteklerinden bazıları Türkiye'nin tarafını net belli etmesini sağlayacak önerilerdi. Her ne kadar konuşmasında Mustafa Kemal Paşaya güvendiğini belirtse de, bu yolla Frunze, Türkiye'nin ikili oynamasının önünü tıkmak istediği anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa cevabında; Ankara Antlaşması'nda gizli hiçbir hüküm olmadığını tekrar belirterek, bu antlaşmanın iki amacı olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi, çok önemli illerimizden birisini düşman güçlerinden kurtarmak; ikincisi ise müttefik güçlerin arasına nifak sokmaktır. Mustafa Kemal Paşa ayrıca bu antlaşmanın geçici ve yerel bir ateşkes niteliği taşıdığını, sonuçta barış antlaşması imzalandığında Fransızlar ve İtalyanların İngilizlerle birlikte hareket edeceğini söylemiştir⁸³². Sovyet Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı olan kuşkularının ve yanlış anlamalarının giderilmesi konusunda ise, bu konuda üzerine düşen her şeyi yaptığını; istediği her türlü bilgiyi, belgeyi Frunze'ye takdim ettiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşanın Frunze'ye verdiği bilgiler aslında askerî sırlar niteliğindeydi. Bu bilgilerden mecliste, hattâ hükümetin içinde bile bir çok kişi haberdar değildi. Cephe gezisi konusunda da kararı Frunze'ye bırakmıştır. Frunze ise, Mustafa Kemal Paşanın bu açıklamalarından sonra cepheye gitmeye gerek kalmadığını, verilen bilgilerin kendisi için yeterli olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, komünistler ile ilgili öneriye de “*Bizim yerel komünistler, komünist oldukları için değil, sizin de bildiğiniz Ethem'in hain hareketi ile ilgili oldukları için tutuklanmış ve sürülmüşlerdir*” diyerek cevap vermiştir⁸³³.

Görüşmede gündeme gelen diğer bir mesele de Molokanlar meselesiydi. Daha önce bahsedildiği gibi Molokanlar, Kars'ta yaşayan bir topluluktur. Dini inanışları gereği askerlik yapmayan bu topluluk, Kars Antlaşması'ndan sonra, belirlenen sürede Rusya'ya göç etmeyenler, askerlik göreviyle yükümlendirilmişlerdi. Frunze bu konunun da çözüme kavuşmasını istiyordu. Frunze bu konunun büyütülmemesini isteyerek Rusya'nın şu anda

⁸³¹ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s. 37.

⁸³² ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s.43-44.

⁸³³ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s. 43-45.

Molokanları topraklarına almasının çeşitli güçlükler çıkaracağını, Molokanların yazın ettikleri mahsullerini alana dek Türkiye’de yaşamasını talep etmiştir. Daha sonra bunların Rusya’da belirlenecek yerlere göçürüleceklerini de Mustafa Kemal Paşaya temin etmiş, Mustafa Kemal de bu konunun basit bir mesele olduğunu belirterek Frunze’nin bu önerisini aynen kabul etmiştir⁸³⁴.

Bu görüşmelerde üzerinde durulan bir mesele de, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında hükümetler düzeyinde haberleşmek için “Uedsson” telgraf makinelerinin kurulması hakkındaydı. Türk telgrafçılarının bunları yeterince tanımamasından dolayı, bu makinelerde çalışmak için kuracakları yerlerde geçici olarak Rus telgrafçılarının yerleştirilmesi gerekmektedir. Frunze bu makineleri temin için uğraşırken, Yusuf Kemal’in buna müsaade etmediğini öğrendiğini söyleyerek, Mustafa Kemal Paşaya bunun nedenini sormuştur. Mustafa Kemal Paşa bu telgraf hattının çekilmesinin bir mahzuru olmadığını sorunun bu hatta çalışacak Rus elemanları olduğunu, çünkü bu durumun Rusya’nın Türkiye’nin işlerine karıştığı izlenimini doğuracağını ifade etmiştir. Eğer Rus telgrafçıları bu hattı kurduktan sonra makinelerin kullanımını Türk telgrafçılara öğretip ülkelerine dönerlerse, sorunun hallolacağını belirtmiştir⁸³⁵.

O sıralarda Rusya ile Ankara arasında bir mesele de Enver Paşa meselesiydi. Frunze: *“Bizim Enver’le dostça ilişkilerimiz olduğu doğrudur. Gerçi Komünist Enternasyonal, ona Türkiye’de değil, başka Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyetler göstermesi için maddi yardımlarda bulunmuştur. Siz, onun (Enver Paşanın) resmî olarak RSFSC’de bulunduğunu ve ona yardımın Komünist Enternasyonal tarafından değil, Rusya tarafından yapıldığını söyleyebilirsiniz. Biz onu daima uyardık ve onun Yeni Türkiye’nin işlerine müdahale etmesine izin vermedik. Enver’in Türkiye’ye karşı tavrını öğrendikten sonra, Moskova’ya döndüğümde, onun bütün haklarının kesin olarak tasfiye edilmesine ve ona gösterilen her türlü desteğin durdurulmasına çalışacağıma sizi temin ediyor ve söz veriyorum”* diyerek, Mustafa Kemal Paşanın kaygılarını rahatlatmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise *“Bu adam maceraperest, hakimiyet düşkünü birisidir. O, bizim gibi sizi de aldatmaktadır”* diyerek Enver Paşa sorununa bakışını ortaya koymuş, Frunze’nin Mustafa Kemal Paşa ile bu görüşmeleri böylece sona

⁸³⁴ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s. 40-41.

⁸³⁵ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s. 41,45.

ermiştir⁸³⁶.

Bu görüşmenin yapıldığı gün (25 Aralık 1921) “Türkiye-Ukrayna Sulh ve Muhadenet Muahedenamesi Konferansı” saat üçte Türk Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Frunze’nin konuşmalarıyla başlamıştır⁸³⁷. Bu konferans dört gün sürmüş⁸³⁸ ve gerekli resmî işlemler tamamlandıktan sonra, Türkiye ile Ukrayna arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması 2 Ocak 1922’de imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni resmen tanımış oluyordu. Moskova Antlaşması’nın maddelerini tekrar eden bu antlaşma ile Ukrayna Misak-ı Millî’yi resmen tanımıştır. Bunların yanı sıra imzalanan bu antlaşmanın maddelerinden birkaçını şöyle özetleyebiliriz: Taraflar, Türkiye-Rus İmparatorluğu arasında 16 Mart 1921 tarihinden önce yapılmış bütün antlaşmaları geçersiz saymıştır. İki taraf Karadeniz’e dökülen milletlerarası ırmaklarla ilgili düzenlemelerde kendilerinin söz sahibi olması gerektiği konusunda mutabakata varmış, kendi ülkelerinde karşı ülke aleyhine faaliyet gösteren örgüt ve toplulukların kurulmasına izin vermeyeceklerini taahhüt etmiştir. Ayrıca iki ülke karşılıklı olarak kendi ülkelerinde ikamet eden karşı tarafın vatandaşlarına en çok korunan millet kuralını uygulayacaklardı. Bu kişiler ise oturdukları ülkenin kanunlarına tâbi olacaklardı⁸³⁹.

Türkiye-Ukrayna Antlaşması imzalandığı günün akşamı Frunze, bu antlaşmanın imzası şerefine, Ukrayna Elçiliğinde seksen kişilik bir yemek vermiştir⁸⁴⁰. Mustafa Kemal Paşanın da katıldığı bu yemek sonrasında, Frunze yaptığı konuşmasında; Türkiye-Ukrayna Antlaşmasının, iki millet arasında daha sıkı ve daha muhkem bir kardeşlik tesisinin ilk adımını teşkil ettiğini, bu antlaşmanın yalnız Türkiye için değil, bütün doğu milletlerinin birleşmesi için bir adım olduğunu ve yakın bir istikbâlde bütün doğu milletlerinin aralarında yapacakları antlaşmayla emperyalistlere karşı doğu birliğini meydana getirecekleri ümidinde olduğunu söylemiştir⁸⁴¹. Frunze’nin bu konuşmasından sonra Mustafa Kemal yaptığı konuşmasında; bütün mazlum milletlerin zalimleri bir gün

⁸³⁶ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s.39,40,46.

⁸³⁷ Anadolu’da Yeni Gün, 26 Kânûn-ı evvel 1921, nr.373-760, s.1.

⁸³⁸ GÜLMEZ, Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün, s.33.

⁸³⁹ Ramazan TOSUN, “Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, Beşinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu, AAM. Yay., 8-12 Aralık 2003 -Ankara, C.II, Ankara- 2003, s.1250-1251.

⁸⁴⁰ Anadolu’da Yeni Gün, 4 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 381-768, s.1 ; Hakimiyet-i Milliye, 4 Kânûn-ı sâni 1922, nr.396, s.1 ; Vakit, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr.1466, s.1.

⁸⁴¹ Anadolu’da Yeni Gün, 4 Kânûn-ı sâni 1921, nr. 381-768, s.1.

mağlub edeceğini, o zaman dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimelerinin kalkacağını vurgulayarak, Türkiye-Ukrayna antlaşmasıyla iki memleket arasındaki ilişkilerin artarak devam edeceğini belirtmiştir⁸⁴².

Frunze ve Mustafa Kemal Paşa, 4 Ocak 1922 tarihinde son kez görüşmüşlerdir. Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov ve Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihailov'un da hazır bulunduğu bu görüşmelerin bir kısmına Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de katılmıştır. Bu toplantıda nelerin konuşulduğunu, İbrahim Abilov'un Azerbaycan SSC Dışişleri Komiserliğine gönderdiği raporundan anlamaktayız. Bu rapora göre, Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede iki konu üstünde durmuştur. Bunlardan birincisi TBMM'nin içindeki fikir ayrılıkları ve bunun ortaya çıkardığı gruplardır. Mustafa Kemal Paşa bu durumdan şu şekilde bahsetmiştir: *"...Birinci grup, hâlâ Sultan ve halifelik yönetiminin geri getirilmesi ve muhafaza edilmesini sıkı şekilde destekleyen şahıslardan oluşmaktadır. Bu grup din adamları, memurları ve büyük burjuvaziyi içermektedir.*

İkinci grubun sıralarını Avrupa eğilimli şahıslar oluşturmaktadır. Onların düşüncelerine göre, savaş ne kadar uzun sürerse, ticarete o ölçüde durgunluk meydana gelir ve ülke iflas eder. Bunun için biz büyük kurbanlar ve tavizler yolu ile olsa bile bir anlaşma yapmalı ve savaşı bitirmeliyiz. Bu gruba bizim burjuvazi, din adamlarının ve memurlarının bir kısmı dahildir.

*Üçüncü grup yukarıdaki her iki gruba karşı olan tam halk yönetimi yanlısı olarak, Sultan yönetimine karşı çıkan Doğuya, ilk önce Sovyet Rusyası'na eğilimli şahıslardan oluşmaktadır. Onlar elbette ki Batı ülkeleri ile antlaşma yapmayı da istisna tutuyorlar. Ancak bu antlaşmanın halk kitlelerinin menfaatine ve isteklerine aykırı olmaması, hiçbir şekilde Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ve kardeşlik ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla yapılmasını savunuyorlar. Bunun dışında bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam antlaşma yapılamaz. Bu grup Mecliste yönetici konumundadır ve ben de bu grubun başındayım..."*⁸⁴³

⁸⁴² **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Kânûn-ı sâni 1922, nr.396, s.1 ; **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 381-768, s.1-2; Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde, Mustafa Kemal'in nutku, yanlış olarak 3 Ocak tarihli olarak verilmiştir, Ayrıca, Hakimiyet-i Milliye'den iktibas edilen bu nutkun bazı kelimeleri eksik verilmiştir. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 30-33.

⁸⁴³ ASLAN, **Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri...**, s.46-48.

Mustafa Kemal bu sözleriyle, batıyla bir antlaşma yapmaya karşı olmamakla beraber, onlara hiçbir zaman güvenilemeyeceğini bildiklerini ve Türkiye'nin çıkarlarının Sovyet Cumhuriyetleriyle dostluk ve ittifaktan geçtiğini belirterek güven telkin ediyordu. Elbette Mustafa Kemal'in bütün görüşmeleri göz önüne alındığında, bu sözlerinin o günün şartlarında söylendiği görülecektir. Bu ve benzeri sözleri bu şekilde değerlendirilirse doğru sonuçlara ulaşılabilecektir.

Mustafa Kemal Paşa ikinci bir konu olarak, kurulan Türk ordusunu: “*Sizin de bildiğiniz gibi bizim eski ordumuz mütarekeden sonra silahsızlandırılarak, dağıtılmıştır. Sizin yine bildiğiniz gibi, bu ordu Sultanın ordusu idi ve onun iradesini yerine getirerek, yalnızca ona tâbi idi. Günde üç kez bu ordu, ‘Yaşasın Padişah’ diye bağırmalı idi. Biz yeni orduyu ise, tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine kurduk. Bu ordu eski ordunun halk işine, kendi vatanını müdafaa etmek işine sadık kalmış kısımlarından ve emekçi köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluşturulmuştur. Biz bu orduyu kurarken, yalnızca bir tek amaç güttük. Bu da; bu ordunun Sultan ordusu değil, halk ordusu olması, ayrı ayrı şahısların değil, bütün halkın menfaatlerini savunmasıdır...*” şeklinde tanıtıyordu. Onun da belirttiği gibi yeni Türk ordusu tüm milletin müdafaası için kurulmuştu⁸⁴⁴.

Bu görüşmelerinin sonunda Mustafa Kemal Paşa Frunze’ye Cemal Paşadan gelen iki mektubu da göstermiştir. Cemal Paşa bu mektuplarda, Enver Paşadan söz etmekteydi. Birinci mektupta Cemal Paşa, Enver’le barışarak Türkiye dışındaki işlerde ondan yararlanmayı tavsiye ederken, İkinci mektupta ise, “*Bu akılsız, maceracı hiçbir saygıya layık değildir. Zira o hem RSFSC’i ve hem de Türkiye’yi aldatıyor*” diye yazıyordu. Cemal Paşa bu mektuplarda ayrıca Enver Paşanın Rusya’da kendisine karşı olan münasebetin değişmekte olduğunu sezerek, yeni maceralara doğru koşmakta olduğunu söylüyordu. Mektuplara göre Enver Paşa Rusya’ya karşı isyan hazırlamak için Buhara ve Fergana’ya hareket etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa bu mektupları okuduktan sonra “*İşte bir kişinin (Enver) ne derece önemsiz biri ve rezil bir maceracı olduğunun kanıtı budur*” demiştir⁸⁴⁵.

Ankara’daki görevini tamamlayan Frunze maiyetiyle beraber, 5 Ocak’ta

⁸⁴⁴ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s.50.

⁸⁴⁵ ASLAN, Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri... , s.55.

Ankara'dan ayrılmışlardır⁸⁴⁶. Frunze'nin gelişi Türk-Rus ilişkilerini eskisinden çok daha sağlam bir zemine oturtmuştur. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki en önemli sorun Ankara Antlaşması idi. Mustafa Kemal, Frunze ile yaptığı görüşmeler sonucu, ona bu antlaşmanın içeriği hakkında bilgiler vermiş ve bu antlaşmanın niçin imzalandığını anlatarak güven bunalımını ortadan kaldırmıştır. Frunze Ankara'daki görüşmeleri sonucu bu antlaşmanın kendilerine karşı hiçbir düşmanlık taşımadığı konusunda kesin bir şekilde ikna olmuştur⁸⁴⁷. Yine Frunze ile yapılan görüşmeler sonunda, Sovyet Rusya'dan Türkiye'ye yapılacak askerî ve mâlî yardım konusunda kendisinden sözler alınmış, ayrıca yapılan görüşmelerle pek çok sorun çözümlenerek Türk-Sovyet ilişkilerinde güven ortamı sağlanmıştır. Neticede Türkiye ile Ukrayna arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imza edilmiş, böylece bir Sovyet Cumhuriyeti daha Misak-ı Millî'yi tanımıştır.

⁸⁴⁶ **Anadolu'da Yeni Gün**, 6 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 383-770, s.1.

⁸⁴⁷ FRUNZE, **Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları...**, s.121-122.

3.3.5-Mustafa Kemal Paşanın Buhara SSC Kasidleri Mehmed Nazri ve Mehmed Receb ile Temas ve Görüşmeleri

Bolşevik ihtilâlinden sonra Rusya’da birçok bağımsız devletler kurulmuştu. Bu devletlerden birisi de Sovyet Şûralarına dahil edilen Buhara Cumhuriyeti idi⁸⁴⁸. Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti, TBMM Hükümeti ile bir anlaşma imzalamak için ortam oluşturması ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurma amacı⁸⁴⁹ ile Ankara’ya iki kişilik bir elçilik heyeti göndermiştir. Elçilik heyeti olarak gelen bu iki kişiden biri Türkiye’de tahsil görmüş olan Mehmed Receb Bey, diğeri ise müsteşarı olarak gelen Mehmet Nazri Beydi⁸⁵⁰.

31 Aralık 1921’de Ankara’ya gelen Mehmed Nazri ve Mehmed Receb Bey⁸⁵¹ 7 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat üçte “*BMM Reisi ve Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa*”yı Meclisteki odasında resmî surette ziyaret etmişlerdir⁸⁵².

Bu merasimde Buhara birinci kasidi⁸⁵³ Mehmet Nazri Bey bir konuşma yapmıştır. Mehmet Nazri Bey konuşmasında bu güne kadar aynı dinden ve aynı ırktan olan kardeşlerin, sair şarklılar gibi şimdiye kadar birbirlerine el uzatamadıklarına sebep olarak emperyalistlerin tuttukları siyaseti göstermiştir. Çanakkale Savaşı’nın doğuda bir inkılâp havasını doğurduğunu söyleyerek, Rusya inkılâpçılarının halâskâr ve metin ellerinin şark mazlumlarını birleştirdiğini belirtmiştir. Çarlık döneminin son bulması ile Buhara Devleti’nin 1920’de bağımsızlığını kazandığını söyleyen Nazri Bey sözlerini şöyle tamamlamıştır: “*Buhara halkı tarafından Türk ve İslam kardeşlerine hediye olarak bundan büyük bir şey bulunmadığı cihetle asar-ı âtikadan şu arz ve takdim edeceğim*

⁸⁴⁸ Rahmi APAK, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, TTK. Yay., Ankara-1988, s. 260; Mehmet SARAY, *Atatürk ve Türk Dünyası*, TTK. Yay., Ankara-1995, s.5.

⁸⁴⁹ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 197.

“Mehmed Nazri ve Mehmed Receb Beyler, görevlerine dair şu beyanatta bulunmuşlardı: “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile münasebat-ı siyasiyye tesisi ve bir mukarenet temini için Ankara’ya geldik. Hariciye Vekâleti ile temas edecek ve müzakerata girişeceğiz. Netice-i müzakereyi Buhara’ya bildireceğiz. İki kardeş memleket arasında itilâf husule geleceği tabiidir. İtilâfın tesisini müteakib ya biz mümessil olarak kalacağız veyahud yeni bir sefaret heyeti gelecektir*”. Bkz. *Vakit*, 1 Kânûn-ı sâni 1922, nr.1459, s.1.

⁸⁵⁰ SARAY, *Atatürk ve Türk Dünyası*, s.5 ; *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Kânûn-ı sâni 1922, nr.393, s.1 ; *Vakit*, 1 Kânûn-ı sâni 1922, nr.1459, s.1 (30 Aralık Cuma günü Ankara’ya gelmişler ve Hariciye Vekaleti Siyasi İşler Müdürü Hikmet Bey tarafından karşılanmışlardı)

⁸⁵¹ SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C.IV, s.174.

⁸⁵² *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 399, s.1; *Anadolu’da Yeni Gün*, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 384-771, s.1; *Vakit*, 9 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 1467, s.1.

⁸⁵³ Buhara heyeti, kasid olarak adlandırılmaktadır. Anadolu’da Yeni Gün’ün haberine göre, kasid Türkçe Elçi anlamındadır, Rahmi Apak ise, “*Siyasi münasebet kurmaya kastetmiş temsilciler*”, olarak açıklamaktadır. Bkz. *Anadolu’da Yeni Gün*, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 384-771, s.1; APAK, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, s. 260.

Kur'ânı Kerimi milletin istifadesine vaz' buyurulmasını istirham eylerim.

Kahramanlar, gaziler silahtan başka bir şeyden hoşlanmadıkları için Buhara tarafından size hediye ve yadigar olmak üzere arz ve taktim edeceğim şu kılıcı kabul buyurmalarını rica ederim. Müdafaa-i millî uğrunda sağlam bir imanla çalışarak gösterilen gayret sayesinde kazanılmış İnönü savletleri ve Sakarya muzafferiyetini Buhara Halk Şûra Cumhuriyetinin beş milyon halkı tarafından tebrik etmekle beraber şu emanet kılıcı da arz ve takdim ediyorum. İnşaallah yakın bir zamanda düşmandan ahz-ı sar edüb muzafferiyet-i katiyyeye sebebiyet veren veyahud İzmir'i feth edip Türk bayrağını orada temevvüc ettiren kumandana şu emanet kılıcı teslim buyurmalarını da bilhassa istirham eylerim”⁸⁵⁴.

Mustafa Kemal ise yapmış olduğu cevabî konuşmasında; müstevli ve zalim güçlerin bugüne kadar Buharalıların Türkiye ile bir kardeşlik kurmasına engel olduğunu, kahraman Türk ordularının da yardımı ile doğuda gerçekleşen inkılâbın mazlum şarklıları günden güne sağlamlaşan bağlarla birbirine bağladığını, “*Her milletin kendi mukadderatını kendisi tâyin edebilmek*” hakkını tanıyan Rus İnkılâbı sayesinde Rusya’nın müttefiki olan müstakil Buhara Halk Şûralar Cumhuriyetinin dış ilişkilerde serbestlik hakkını kullanarak, “*ilk heyet-i kasıdasını Türkiye Halk Hükümeti nezdine*” gönderdiğinden dolayı teşekkür etmiştir. Mustafa Kemal konuşmasında Buhara halkının gönderdiği hediyelere de ayrıca teşekkür ederek şunları söylemiştir: “*...Dindaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirerek bu kitab-ı mukaddesi millete, seyf-i muazzezi de İzmir fatihine teslim edeceğim. Allah’ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan millî ordumuz, İnşaallah pek yakında bu kılınıcı da kazanmış olacaktır...*”⁸⁵⁵.

⁸⁵⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 384-771, s.1 ; Ayrıca bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 399, s.1-2 ; **İkdam**, 10 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 8916, s.1 (kısmen sansürlü).

“*Mustafa Kemal Paşaya Buhara halkının Türk ve İslâm kardeşlerine hediyeleri olmak üzere âsâr-ı atikadan bir Kuran-ı Kerim ile Yunanlılara son darbeyi vurarak muzafferiyet-i katiyyeyi kazanacak veya İzmir’i feth edip orada Türk bayrağını temevvüc ettiren kumandana verilmek üzere eski ve kını ve kemeri altın kaplı levhalarla müzeyyen eski bir kılıç hediye etmişlerdir. Aynı zamanda Gazi Reisimizin kendilerine ayrıca altın kabızalı tarihi ve kıymetli bir kılıç ve bir de yeşil zemin üzerine kâin siyah çizgili içi samur kürklü bir hil’at ve sarı zemin üzerine mor ve yeşil renkli nefis iki buhara alacası takdim ve hediye etmişlerdir*”. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 399, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 384-771, s.1.

⁸⁵⁵ **Anadolu’da Yeni Gün**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 384-771, s.1 ; **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 399, s.1 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 33-34 ; **İkdam**, 10 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 8916 , s.1 (iki satırı sansürlü).

Buhara heyeti, kısa süre kaldığı Ankara’da temaslarını bitirdikten sonra ülkelerine geri çağırılmışlardır. İki ülke arasında diplomatik bir temas bundan sonra kurulamayacaktı. Buna Buhara’da Rus devrimine karşı ortaya çıkan isyan ve Rus devriminin daha sonra ortaya çıkacak gerçek yüzü sebep olacaktır.

Buhara ile siyasî münasebetler tesisi için müzakeratta bulunmak üzere Ankara’ya gelmiş olan Mehmed Nazri ve Mehmed Receb Beyler vazifelerini tamamlamışlardı. Bu yüzden 3 Mart 1922 Cuma günü Mustafa Kemal Paşa tarafından, Çankaya’da Buhara Kasidleri Mehmed Nazri ve Receb Bey şerefine bir öğle yemeği ziyafeti verilmiş, pek samimi sohbetlerle geçen ziyafette ayrıca Hariciye Vekili Celal Bey, Buhara sefirimiz Galip Paşa ve Müsteşarı Ruşen Eşref Bey hazır bulunmuşlardı⁸⁵⁶.

Buhara heyetinin, Ankara temasları ve Mustafa Kemal Paşayı ziyaret ederek takdim ettikleri hediyeler, gazetelerde geniş bir şekilde yer almıştır. Buhara’dan gelen bu mütevazî heyet aslında büyük bir manevi kuvveti de beraberlerinde getirmişlerdi. Kısa bir süre de kalmış olsalar Buhara’dan gelen bu heyet ve verdikleri destek, Türk milletine mücadelesinde yalnız olmadığını göstermiştir.

Bahsi geçen Kur’ânı Kerim Hacı Bayram Veli Camiine verilmiş daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesine konulmuştur. Bkz. Enver Behnan ŞAPOLYO, “Atatürk ve Üç Kılıç”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 37, Kasım-1965, s.86.

Süvari müfrezesi komutanı Yüzbaşı Şeref Bey 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir’e ilk giren komutan olmak bahtıyarlığına nail olarak bu suretle İzmir Fatihî unvanını almıştır. Mustafa Kemal Paşa Bel Kahvede istirahatından sonra muzaffer olarak İzmir’e girmiş ve İzmir’e ilk giren süvari Yüzbaşısı Şeref Beyi huzuruna çağırarak onu tebrik etmiş ve Buharalı Türklerin İzmir Fatihine verilmek üzere kendisine emanet verdikleri kılıcı bizzat Yüzbaşısı Şeref Beyin beline takmıştır. Bkz. ŞAPOLYO, “Atatürk ve Üç Kılıç”, s.86-87.

⁸⁵⁶ **Anadolu’da Yeni Gün**, 5 Mart 1922, nr.432-819, s.2 ; **Vakit**, 6 Mart 1922, nr.1521, s.2 ; **İkdam**, 5 Mart 1922, nr.8968, s.1.

“Ankara hükümeti, eskiden İstanbul’da jandarma genel kumandanlığı yapmış olan Tümgeneral Galip Paşayı Buhara Elçisi olarak tayin etti. Beni de oraya ataşemiliter tayin ettiler. Ruşen Eşref Bey, bu elçiliğin başkâtibi. Bize silahlı on asker dahi verdiler. Ankara’dan İnebolu’ya gittik. Orada bir Fransız vapuruna binerek Batum’a geldik. Oradan Buhara’ya gideceğiz, fakat bu esnada Enver Paşa Buhara’da, Basmacı denilen yerli çetelerin başına geçerek Rus askerlerine saldırıyor. Bu yüzden, Ruslar bizi Batum’dan geriye çevirdiler. Biz de Trabzon’a dönerek beklemeye karar verdik”. Bkz. APAK, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, s. 260.

Enver Behnan Şapolyo, Mehmed Nazri ve Mehmed Receb Beylerin ülkemizden gittikten sonra duyduklarına göre Bolşevikler tarafından öldürüldüğünü, bu olay üzerine bizim Elçilerimizin de Batum’dan geriye döndüklerini kaydetmektedir. Bkz. ŞAPOLYO, “Atatürk ve Üç Kılıç”, s.87.

3.3.6- Mustafa Kemal Paşanın İran Elçisi Mümtazüddeve İsmail Han ile Temas ve Görüşmeleri

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve Meclis Hükümeti doğulu ülkelerle ilişki kurmakta gayet samimi ve isteklidir. Türkiye'nin doğulu ülkelerle yaptığı her sıcak temas Avrupa tarafından dikkatle takip edilmiş, Müttefik güçlerde hep bir doğu bloku oluşması korkusu mevcut olmuştur. Batılı güçlerin duyduğu bu kaygı, Ankara'nın pazarlık gücünün artmasına sebep olmuştur.

Doğu ülkelerinin TBMM Hükümeti'nin yanında yer almasının sebepleri arasında; bu ülkelerin batılı emperyalist güçler karşısında ortak sorunlarla uğraşması, batının baskısının artık bu bölgelerde kırılmak istenmesinin yanı sıra Rusya'nın bu yöndeki çalışmaları ve teşvikleri de etkili olmuştur⁸⁵⁷.

Doğunun yaklaşması sürecinde TBMM ile ilişki kurmakta en sona kalan ülke İran olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'da çarlığın yıkılması, Osmanlı Devleti'nin ise Mondros Mütarekesi'ni imzalaması bölgede geçici bir otorite boşluğu doğurunca, İran yeni bir ittifaka ihtiyaç duyarak İngiltere'yle yakınlaşmaya başlamıştı. Fakat İngiltere'nin niyeti İran'la müttefik olmaktan ziyade, İran'ın güneyindeki petrole sahip olabilmektir. İran Şahı, İngilizlerin gerçek amacını anlayınca ülkesindeki İngiliz birliklerini ihraç etmişti⁸⁵⁸. Fakat bu süre zarfında İran politikalarında etkili olan İngiliz nüfuzu sebebi ile İran Ankara'ya yaklaşmakta geç kalmıştı.

İngilizlerin İran hakimiyeti ortadan kalkınca İran Şahı Rıza Şah, Mustafa Kemal ile kardeşlik ve güvene dayanan samimi münasebetler kurmuştur. Bu münasebetlerin sonucu İran 1922 yılı Haziran'ında İran Eğitim Bakanı Mümtazüddeve İsmail Han'ı Olağanüstü Elçi olarak Ankara'ya göndermiştir⁸⁵⁹.

⁸⁵⁷ Baskın ORAN, **Türk Dış Politikası**, C. I, İletişim Yay., İstanbul-2001, s. 204.

“Moskova-Ankara-Kabil-Tahran arasında ikili antlaşmalar yapılması ve İngiliz emperyalizmine karşı bir cephe oluşturulması için Sovyet Rusya'nın yoğun çabası vardı.” Bu çabalar, Sovyetlerin Ankara Büyük Elçisi Aralov'un faaliyetlerinde de görülmektedir. Bir doğu bloku kurma çabalarına rağmen, dört ülke arasında sadece Türkiye-İran arasında bir antlaşma imzalanamamıştır. Bkz. ORAN, **Türk Dış Politikası**, C. I, s. 204.

⁸⁵⁸ Aptülahat AKŞİN, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK. Yay., Ankara-1991, s.192; GÜLMEZ, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, s.240.

⁸⁵⁹ AKŞİN, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, s.192; ORAN, **Türk Dış Politikası**, C. I, s. 204; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1922, nr.540, s.1 ; **İkdam**, 26 Haziran 1922, nr.9079, s.1 ; **Vakit**, 26 Haziran 1922, nr.1631, s.2.

Bu ziyaretin karşılığı olarak Muhittin Paşa (Akyüz) başkanlığında bir heyet Tahran'a gitti. İran 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini tanıdığını ve Mofakhan Eshag'ı Ankara büyükelçisi olarak atadığını açıkladı.

Mümtazüddeve İsmail Han maiyetinde dört kâtib bulunduğu halde 23 Haziran 1922’de Ankara’ya ulaşmış ve resmî bir şekilde karşılanmışlardır⁸⁶⁰.

İtimatnamesini 30 Haziran 1922’de Çankaya’da TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşaya sunan Mümtazüddeve İsmail Han burada düzenlenen törende yaptığı konuşmada Müslümanların birbirleriyle kardeş olduğu mealindeki ayeti belirttikten sonra, iki ülke arasında kurulan bu ilişkilerin o zamanda ve gelecekte İslam âlemine yapacağı büyük etkilerden bahsetmiştir. Sık sık İran’la Türkiye’nin dostluğuna değinen Mümtazüddeve Millî Mücadele’mizin muvaffak olması için dua ederek konuşmasını bitirmiştir⁸⁶¹.

Mustafa Kemal ise cevabî konuşmasında: “...Memleketimize ayak bastığınız andan beri halkımız tarafından, temsil buyurduğunuz İran milletine karşı gösterilen tezahürat-ı dostane ve uhuvvetkârânenin berdevam olacağına ve iki Müslüman devletin tezyit ve teşyid-i muhalesat ve vahdetine müteveccih vezaif-i sefiranenizin ifasında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından her türlü muavenet ve teshilât ibrazına müsaraat olunacağına katiyen kanaat buyurabilirsiniz...”⁸⁶² diyerek aynı şekilde iyi niyetini ortaya koymuştur. Karşılıklı dostluk mesajlarının verildiği törenden sonra Mustafa Kemal Paşa ile Mümtazüddeve bir saat kadar sohbet etmişlerdir⁸⁶³.

Rus Elçisi Aralov, yazlık Rus Elçiliğinde Mümtazüddeve’nin şerefine 7 Temmuz 1922’de saat ikide bir ziyafet vermiştir. Ziyafette TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclis İkinci Başkanı Rauf Bey, bakanlar kurulu erkânı ile bazı milletvekilleri, matbuat erkânı, İran ve Azerbaycan elçileri hazır bulunmuşlardır⁸⁶⁴.

Ankara hükümetinin ilk Tahran büyükelçisi olan Muhittin Paşa da 7 Şubat 1923’te resmen göreve başladı. Bkz. ORAN, **Türk Dış Politikası**, C. I, s. 204.

⁸⁶⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1922, nr.540, s.1 ; **İkdam**, 26 Haziran 1922, nr.9079, s.1 ; **Vakit**, 26 Haziran 1922, nr.1631, s.2.

İran Hükümeti, Ankara’ya sefir olarak gönderdiği Mümtazüddeve dört memur ve iki hancıdan ibaret maiyyetiyle 18 Haziran 1922’de İnebolu’ya çıkmış ve 21 Haziran’da Mümtazüddeve maiyyetleriyle otomobille Ankara’ya müteveccihen İnebolu’dan hareket etmiştir. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr.536, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Haziran 1922, nr.538, s.1.

⁸⁶¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1922, nr.546, s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 2 Temmuz 1922, nr. 531-908, s.2 ; **Vakit**, 5 Temmuz 1922, nr.1640, s.2.

⁸⁶² **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1922, nr.546,s.1 ; **Anadolu’da Yeni Gün**, 2 Temmuz 1922, nr. 531-908, s.2 ; **Vakit**, 5 Temmuz 1922, nr.1640, s.2; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, s. 42.

⁸⁶³ **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1922, nr.546, s.1 ; “Mümtazüddeve Mustafa Kemal Paşaya itimadnamesini verdikten sonra bir nutuk irad etmiş..”. Bkz. **İkdam**, 5 Temmuz 1922, nr.9088, s.1.

⁸⁶⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1 ; **Açıksöz**, 10 Temmuz 1922, nr. 528, s.1 ; **Vakit**, 11 Temmuz 1922, nr. 1646, s.1 ; **İkdam**, 11 Temmuz 1922, nr. 9094, s.1.

Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han hasta olduğu için ziyafete iştirak edememişti. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1.

Gayet samimi bir ortamda geçen yemek faslından sonra Rus Elçisi Aralov davetlilere hitaben yaptığı konuşmasında; silahla yapılan savaşların sonunda galibiyetin geleceğini, işte asıl mücadelenin o zaman başlayacağını söylemiştir. Bu yeni mücadelenin ekonomik alanda gerçekleşeceğini belirten Aralov, Rusya'dan örnekler vererek kendilerinin de şu anda batılı güçlerle iktisadî bir mücadele verdiklerini belirtirip, batıların doğu deyince ilk önde Rusya'yı gördüklerini, bu yüzden de Rusya'ya kati bir darbe vurmak istediklerini ifade etmiştir. Doğuluların destek vermesi halinde Rusya'nın bu mücadelede muvaffak olacağını ve bu muvaffakiyetin aynı zamanda doğuluların muvaffakiyeti olacağını söylemiştir. Konuşmasının satır aralarında mütemadiyen doğu ve batı ayrımı yapan Aralov, sürekli bir ortak düşman ve ortak değere atıflar yaparak zihinlerde bir birlik fikri kurmaya çalışmaktadır⁸⁶⁵. Nitekim Aralov'un yaptığı bu konuşma İkdâm gazetesine: “*müşterek alâkamız, şarklı milletlerin birbirine karşı ihtiyaçlarını artırıyor... İktisadî vaziyetlerimizin takviyesi için iktisadî birliğimizin temini lâzımdır. Şarklılar Rusya'nın rehberliği ile maksatlarına vasıl olacaklardır*”⁸⁶⁶ şeklinde yansımıştır.

Aralov, konuşmasını bitirdikten sonra Mümtazüddeve'nin ellerini sıkarak uhuvvetin teşrifleriyle takviyesinden dolayı kendisini tebrik etmiştir. İran Elçisi “*pek nazikane sözlerle mukabelede bulunmuş*”⁸⁶⁷, daha sonra Aralov'un konuşmasına, Türkçe olarak yatığı cevabî konuşmasında; şark devletleri arasındaki münasebetlerin samimiyetinden çok bahtiyar olduğunu, Türkiye, Rusya, İran ve Afgan milletleri arasında mevcut ittifak ve ittihadın takviyesine çalışacaklarını beyan etmiştir⁸⁶⁸.

Daha sonra, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey de bir konuşma yapmıştır⁸⁶⁹. Bundan sonra Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov yaptığı konuşmasında: “... *Azerbaycan Türkleri, bütün şark milletleri gibi uzun bir esaret altında kalmış, Rusya'nın çar istibdadı altında*

⁸⁶⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1.

⁸⁶⁶ **İkdâm**, 11 Temmuz 1922, nr. 9094, s.1.

⁸⁶⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1.

⁸⁶⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1; **Açıksöz**, 10 Temmuz 1922, nr. 528, s.1 ; **Vakit**, 11 Temmuz 1922, nr. 1646, s.1; **İkdâm**, 11 Temmuz 1922, nr. 9094, s.1.

⁸⁶⁹ **Açıksöz**, 10 Temmuz 1922, nr. 528, s.1.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey yaptığı konuşmasında; Türk milletinin başladığı mücahedede emellerini istihsal edinceye kadar devam edeceğini ve yarınki iktisadî mücadelede dahi Rusya emellerine muvaffakiyetle erişmek hususunda şark milletlerinden yardım istiyorsa bizim de aynı yardımı Rusya'dan istediğimizi ve neticede, Moskova Antlaşmasının gösterdiği yolda devam edilmesi lüzumunu beyan etmiştir. Bkz. **Açıksöz**, 10 Temmuz 1922, nr. 528, s.1.

ezilmişti. Bu esaretin manasını, istiklâl ve hürriyetlerinden mahrum kalan emperyalistlere mahkûm milletler gayet güzel takdir ederler. Ve şarkın bütün mahkûm milletlerinin istiklâlini en samimi surette arzu ederler” diyerek, şark milletlerinin menfaatlerinin müşterek olduğunu, yaşamak isteyen şark milletlerinin işbirliği yapmaları gerektiğini belirterek Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin muvaffakiyeti hakkında temenniyatta bulunmuştur. Cephede ve cephe gerisinde gördüklerinin bu inançlarını takviye ettiğini, bu suretle çalışan Türk milletinin yalnız kendini değil, bütün şarkı kurtaracağını, onun için “*Anadolu Türklerinin*” muvaffakiyetini bütün samimiyetiyle arzu ettiğini tekrar ederek sözlerini bitirmiştir⁸⁷⁰.

İbrahim Abilov’un konuşmasından sonra samimi bir sohbet başlamış, on dakika sonra, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ayağa kalkarak, hemen her cümlenin uzun alkışlar ile karşılandığı konuşmasında⁸⁷¹ şunları söylemiştir:

“... Aralof arkadaşımız diğer arkadaşlarımız gibi daima şarkın masum ve mazlum olan milletlerinin hissiyatını temsil eden insanları bir araya getirmek ve onları dertleştirmekle pek büyük bir vazife yapmaktadır. Bundan dolayı kendilerini tebrik ederim. Hemdert olanlar yekdiğerini arar ve bulurlar. Aynı samimiyetle mütehassis olan arkadaşlar, aynı samimiyetle mütehassis olan milletlerin mümessili olarak epey zamandan beri burada bulunuyorlardı. İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı: O da İran milletinin mümessilinden mahrumiyet! Bugün ona da muvaffak olduğumuzdan dolayı bahtiyarız. Türkiye halkının şark milletleriyle, Rusya ile, Azerbaycan ile, Afgan’la, İran ile olan revabıtı yalnız hissiyat üzerine mübteni değildir. Hakiki, maddi, gayri kabil-i tebeddül birtakım esaslara dayanmaktadır. Bu suretle düşmanlarımızın içimize girerek yapacakları telkinat ile bu revabıtın tezelzülüne imkân tasavvur etmek doğru değildir. Bugün dostlarımız emin olabilirler ki, biz dünyada dostla da, düşmanla da temasa gelebiliriz ve onlar da bizim ile temas edebilirler. Fakat bu temas mevcut samimî revabıtı, dostluğu daima tezelzülden masun bulunduracaktır.

Türkiye’nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye’ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de, bunu bir defa daha teyit etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye’nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı

⁸⁷⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1.

⁸⁷¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1.

belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi.

Türkiye azîm ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği dava bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir... Şark milletleri kendi iradeleri, kendi hisleriyle hareket etmiyorlardı. Onların başında bir takım müstebit, keyfî hareket eden Çarlar, Hüdevendler vardı. Mazbutat-ı tarihiye daha çok onların tatmin-i hırsı için yaptıkları vekayidir. Biz onların hepsini yırtacağız, yeni bir tarih yapacağız.

Efendiler, İran Devlet-i Âliyesi, İran millet-i muhteremesi hakikaten şark muvazene-i umumiyesinde fevkalâde haiz-i ehemmiyet bir kitledir. Şimdiye kadar Türkiye halkı ile İran halkı hakikî ve candan temasa mazhar olamamıştı. Çünkü başlarında öyle adamlar bulunmuştur ki onlar buna mâni idi. Fakat ben yakinen bilirim ki, İran milliyetperveranı pek mukaddes bir arzu için asırlarca uğraşmış, fevkalâde kahraman bir millettir. Eğer İranîler buna bütün mâna ve şümulü ile muvaffak olamamışlar ise bittabi kabahat kendilerinde, mesailerinde değildir. Bu arzettiğim nokta pek mühimdir.

Şimdiye kadar Devleti Âliye-i Osmaniye unvanı altındaki imparatorluk ile Devlet-i Âliye-i İraniye arasındaki münasebatın İranlıların ve Türkiye halkının ciddî temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lâzımdır.

Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye'nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir. Mümtazüddeve Hazretlerinin temsil ettiği İran millet ve devleti, hakikî temas noktasını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır, bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil, bütün şark milletleri müstefiz olacaktır. Aralof arkadaşın ve Mümtazüddeve Hazretlerinin hükümetimiz, halkımız, ordumuz ve bunların mensupları hakkında söyledikleri sözlerden fevkalâde mütehassissim. Bunu izah için fazla söz söylemeğe lüzum görmüyorum. Kendi hükümetlerine, milletlerine karşı kalbimizin pek derin ve samimî hissiyatı dostâne ile dareban ettiğine emin olabilirler”⁸⁷².

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa da yaptığı bu konuşmasında, şark devletlerinin birlik olmasından bahsederek, mücadelenin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını

⁸⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1-2; *Anadolu'da Yeni Gün*, 9 Temmuz 1922, nr. 537-914, s.1 ; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.43-45 ; *Açıksöz*, 10 Temmuz 1922, nr. 528, s.1 ; *Vakit*, 11 Temmuz 1922, nr. 1646, s.1.

vurgulamıştır. Gene bu konuşmasında, Mustafa Kemal Paşa Millî Mücadele döneminde dış ilişkilerde uyguladığı siyasî münasebetler hakkında da “*Biz dünyada dostla da, düşmanla da temasa gelebiliriz ve onlar da bizim ile temas edebilirler*” diyerek, görüşmelere her zaman açık olduğunu duyurmuş olmaktadır.

Mustafa Kemal’in konuşmasından sonra, çeşitli etkinliklerin ardından ziyafet saat altıda sona ermiştir⁸⁷³.

Yukarıda anlatılan bu ziyafetten bir hafta sonra, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov, Azerbaycan Elçiliğinde, İran Elçisi Mümtazüddeve İsmail Han şerefine 14 Temmuz 1922’de saat ikide altmış kişilik bir ziyafet vermiştir⁸⁷⁴.

Ziyafette TBMM Reisi Baş Kumandan Gazi Mustafa Kemal, bakanlar kurulu üyeleri, Rus ve Afgan elçileriyle “*mubusan ve ricalden erkan-ı matbuattan*” bazı zevat hazır bulunmuşlardır⁸⁷⁵.

Bu ziyafet münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa, Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov, Rus Elçisi Aralov, Afgan Elçisi Ahmed Han, İran Elçisi Mümtazüddeve tarafından şark milletlerinin “*vahdet ve ittifakı*” hakkında hararetle konuşmalar yapılmıştır.

Azerbaycan ve İran Elçileri, yaptıkları konuşmada, İran ile Azerbaycan’ın kardeşliğinden, istiklâlleri uğrunda gösterdikleri fedakârlıklardan, şarkın kurtuluşundaki rollerinden bahsetmişlerdir⁸⁷⁶.

Rus elçisi Aralov yaptığı konuşmasında; Azerbaycan ve ona benzeyen diğer milletlerin Rus inkılâbı neticesinde çarlık devrildikten sonra istiklâllerini kazandıklarını, bu durumun diğer milletlere örnek teşkil edeceğinden korkan batılı istilâcıların Rusya’ya hücum ettiklerini ancak “*köylü ve amelenin mukabelesiyle*” başarılı olamadıklarını belirtmiştir. Kendilerinden sonra, istilâcı devletlerin Türkiye üzerine silahlarını çevirdiklerini, ancak kendileri gibi, Türk milletinin de onlara karşı galip geleceğinden emin bulunduğunu; İran’ın Ankara’ya elçi göndermesinin, Avrupa’ya karşı İran’ın Türklerle beraber olduğunun göstergesi olduğunu vurgulamıştır. Müttefikler, şark

⁸⁷³ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.2.

⁸⁷⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1; **Açıksöz**, 16 Temmuz 1922, nr. 533, s.1.

⁸⁷⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1 ; **Açıksöz**, 16 Temmuz 1922, nr. 533, s.1.

⁸⁷⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1; **İkdam**, 16 Temmuz 1922, nr. 9099, s.1.

milletlerinin ittihadını çekemediklerinden Türkistan ve Buhara’da entrika yapmak istemişlerse de bunda başarısızlığa uğradıklarını, “şarkın ittihadına karşı dünyanın desiseleri tesirsiz” kalacağını anlatmıştır⁸⁷⁷.

Afgan Elçisi Sultan Ahmet Han da Türkçe olarak yaptığı konuşmasında: “Biz şarklılar çok esaret hayatı yaşadık ve istiklâlin ne olduğunu tam manasıyla biliriz. Şark milletlerini zahiri istiklâl kelimesiyle aldatarak elde tutmak isteyenler yanılıyorlar, bu kabil değildir” diyerek bütün şarkın, istiklâlin manasını anladığını misalleriyle izah ettikten sonra: “Türkiye üzerine gelen hücumları bütün kendi memleket ve milletimize karşı yapılmış telakki ediyoruz. Bunu def için hergün ittihadımız kesb-i kuvvet edecektir” demiştir⁸⁷⁸.

Son olarak, Mustafa Kemal Paşa yaptığı konuşmasında: “...İran Devlet-i Âliyesi İstanbul’da bir sefir bulundururken Ankara’ya da Mümtazüddeve Hazretlerini memur etmekle cihanda hasıl olan intibaha iştirakini göstermiş olmaktadır. Bizim için İran Hükümetinin sefir-i hakikisi Mümtazüddeve Hazretleridir. Bu itibarla artık İstanbul’da bulunan sefirin sıfat ve salahiyetinin keenlemyekün olduğuna şüphe etmemek lazımdır. İran milletinin istiklâline pek âşık olduğunu ve asırlardan beri bunun tahakkuku için çalıştığını cümlemiz biliriz...Biz eminiz ki mücadelemizde Şark milletleri, âlem-i İslam ve cihan-ı medeniyet bizimle beraberdir. Bu teveccühün Türkiye’yi zafer-i katiye isal edeceğine, şüphemiz yoktur. Dostlarımız bu netice-i katiyeyi inşallah pek yakında görmekte memnun olurlar”⁸⁷⁹ demiştir.

⁸⁷⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1.

⁸⁷⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1.

⁸⁷⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1.

3.4-MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İTALYANLARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.4.1-Mustafa Kemal Paşanın Fago ile Temas ve Görüşmeleri

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'da iken İtalyan Yüksek Komiseri Sforza ile yaptığı görüşmeyi ayrı bir başlık altında ele almıştık. Orada da belirttiğimiz gibi Sforza Türkiye'nin bir bütün olması gerektiğini savunuyordu. Onun fikrine göre; Türkiye bir bütün olarak kalırsa siyasî ve ekonomik işbirlikleri yapılabilir ve Türkiye, İtalya için mükemmel bir pazara dönüşebilirdi. İşte Sforza'nın başını çektiği bu düşünce İtalya'daki pek çok muhalif sese rağmen⁸⁸⁰ İtalyan politikasını, bu yönde etkileyebilmişti. Nitekim daha sonra birçok karşı çıkmalara rağmen Dışişleri Bakanlığı müsteşarı iken Sforza'nın gayretleri sonucunda Türkiye'de Ankara Hükümeti ile gayriresmî de olsa ilişki kurmak için Yarbay Fago'nun Ankara'ya gönderilmesine karar verilmiştir⁸⁸¹.

1 Haziran 1920'de, Ankara'ya gelen Fago'nun asıl misyonu: Anadolu'dan İtalya'ya hububat ve hammadde ihraç edilmesi için hazırlık yapmak, bazı İtalyan ticari kuruluşlarının istediği iktisadî ayrıcalık hakları hakkında görüşmelerde bulunmak yapmak ve bunların karşılığında Türk milliyetçilerine, 3 milyon liralık borç, savaş malzemesi, teknik danışmanlar ve Türk davası için manevi ve diplomatik destek sağlamayı önermekti⁸⁸².

İtalyanlar, Ankara Hükümeti'ne yaklaşmak suretiyle Mustafa Kemal'i kendi taraflarına çekerek Türkiye'deki çıkarlarını koruyabileceklerini umuyorlardı. Ancak İtalyanlar, müttefiklerinden ayrı hareket etmekten çekiniyor, İngiliz ve Fransızların da Ankara ile ayrı bir anlaşma yapmasından kaygı duyuyorlardı. Daha sonra, Dışişleri Bakanı olan Sforza, Ankara ile temaslara ve münasebet kurmaya önem vermekle beraber,

⁸⁸⁰ GRASSI, *İtalya ve Türk Sorunu...*, s.128; ÇELEBİ, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s.226.

⁸⁸¹ GRASSI, *İtalya ve Türk Sorunu...*, s.128; JÄSCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.106.

⁸⁸² JÄSCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.106; SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s.122; Ömer KÜRKÇÜOĞLU, *Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, s.122; ÇELEBİ, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s.227-228.

İngiliz istihbarat raporlarına göre, Haziran 1920'de M. Caputo, Ankara'ya gelmiştir. Tamamen ticari amaçla geldiği Ankara'da kaldığı sürece Mustafa Kemal Paşa ve diğer milliyetçi liderlerle iyi ilişkiler kurmuştur. Eylül 1920'de Ankara'ya gelen Rahip Giuliano, görünürde İtalyan dini kuruluşlarını teftiş etmek amacıyla gelmiştir. Ankara'da büyük içtenlikle karşılanmış, Mustafa Kemal, ona, ülkedeki karışıklık nedeniyle seyahat etmesinin tehlikeli olacağını söyleyerek dinsel kuruluşları teftişten vazgeçirmiştir. Bkz. SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s.123.

Fago'nun gönderildiği zaman Ankara Hükümeti'nin yeni kurulmasından ve Ankara'nın başarılı olup olamayacağı konusunda endişelerinden dolayı, Ankara Hükümeti ile açık bir siyasî münasebete girmekten de geri durmuştur⁸⁸³. Ancak, İtalyanlar birtakım vaatler vererek ilk etapta Ankara'dan iktisadî ayrıcalıklar almaya çalışmışlardır.

Fago'nun Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşmelerine dair muhtelif bilgiler vardır. Örneğin Lord Curzon bu toplantıdan sonra endişelenerek 10 Temmuz 1920'de, Roma'daki İngiltere büyükelçisine bir yazı göndererek, İtalyanların Mustafa Kemal ile temasa geçtiklerini ve *“Bu milliyetçi liderin İtalyan generaline; Harbin en felâketli sonucu İngiltere'nin üstün bir kuvvet haline gelmesidir. Ancak bu üstünlük yanlış anlaşılmaktadır. Bugün kudretinin en yüksek noktasında görünen İngiltere düşmeğe hazırdır, sallanmaktadır ve İslâm'ın görevi onu yere sermektir. İtalyanlar Almanya ile birlikte İngiltere'ye karşı Avrupa dengesini kurabilirler. Asya'nın her tarafındaki ve Mısır'daki Müslümanlar bu sonu getirmek için çalışmalıdırlar”*⁸⁸⁴ dediğini söylerken, Bige Yavuz, Fransız İstihbarat raporlarına dayanarak, Mustafa Kemal Paşa ile Fago arasında gizli bir anlaşma imzalandığını ileri sürerek konu hakkında şunları yazmaktadır: *“İtalyanların Mustafa Kemal'le uzlaşma girişimleri 15 Haziran 1920'de İtalyan Başbakanı Kont Sforza'nın yakın arkadaşı Kont Fago ile Mustafa Kemal arasında gizli ve geçici bir protokolün yapılması ile sonuçlanmıştır. Bu protokole göre İtalya, Ankara Hükümeti'ne 4.000.000 Türk lirası borç vermeyi ve Yunanlıların Anadolu'da yayılmasını engellemeyi taahhüt etmiştir. İtalya, ayrıca Ankara Hükümeti'nin dışarıdan satın alacağı silah ve cephanenin Antalya'ya boşaltılmasına engel olmayacağına dair söz vermiştir. Bunların karşılığında ise Ankara Hükümeti, İtalya'ya Anadolu madenleri imtiyazını vermeyi ve Anadolu'daki tahıl fazlasını İtalya'ya ihraç etmeyi taahhüt etmiştir. Bu protokolün akabinde İtalyanların, 7 Ağustos 1920'de Kemalistlere söz verdikleri büyük miktarda silah ve cephaneyi Antalya'ya getirdikleri, ayrıca Zonguldak, Ereğli ve Bartın'a da 'Rossi' şirketi gemileriyle yine silah ve cephane göndermelerinin söz konusu olduğu istihbarat raporlarıyla Fransa'ya bildirilmiştir... Mustafa Kemal, Türk-İtalyan*

⁸⁸³ ÇELEBİ, Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, s.226-227.

Cont Carlo Sforza 16 Haziran 1920- 27 Haziran 1921 tarihleri arasında İtalyan dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır. Bkz. JAESCHKE, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, s.214.

⁸⁸⁴ ULUBELEN, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Belge No: 98, s. 263-264.

sözleşmesini Büyük Millet Meclisi'nden gizli olarak yapmıştır”⁸⁸⁵.

Öncelikle belirtmeliyiz ki Fago, Ankara'dan 8 Haziran'da ayrılmıştır. Buna göre, Bige Yavuz'un ileri sürdüğü antlaşma imzalanca Fago Ankara'da iken imzalanması gerekirdi. Ayrıca İtalya'ya maden imtiyazı verilmediği de sonraki dönemden ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki böyle bir imtiyaz millî davanın hedefleriyle de uyuşmamaktadır. Bu durumlar göz önüne alındığında, Fransız istihbaratının yanlış bilgi aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca böyle bir antlaşmanın uygulandığına dair bir bilgi mevcut değildir. Aşağıda vereceğimiz gibi, Mustafa Kemal, Fago'ya, resmî görüşmelerde bulunmak üzere İtalyan Hükümeti tarafından yetkilendirilmediği için resmî görüşmeler yapılmasına gerek olmadığını söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşanın, Fago ile görüşmesinden sonra, Konya'da bulunan Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşaya 8 Haziran 1920'de gönderdiği telgraf durumu açıklıkla ortaya koymaktadır:

“İtalyan müsyö Fago bugün Ankara'dan ayrıldı. İlk mülâkatta ne gibi meseleler üzerine görüşmek üzere hangi makam tarafından selahiyet sahibi olduğuna dair vesika sordum. Menfi cevap verdi. Bu halde görüşecek birşey olmadığını anlattım kabul etti, ifadesine göre burada bir düzenli hükümet kurulduğu İtalya'da bilinmemektedir. Binaanaleyh resmî İtalyan ricali tarafından gönderilmiş olmakla beraber kendisine bir selahiyetname verilmemiştir. Fakat dönüşünde gelişmelerden bilgi vereceğinden hükümetimizle temas etmek arzu eden İtalya Hükümeti'nin gerektiğinde müttefiklerine de nüfuz ederek ya kendisi ya diğer bir memurun selahiyet sahibi olarak hükümetimizle görüşmeye gönderileceğini kuvvetle ümit ettiğini söyledi. Buradan İtalya'ya müteveccih olduğumuza dair dışişleri bakanına telgraf çekmiş. Aldığı cevapta İtalya'nın bize yardım etmeye hazır olduğunu ve bunun için elverişli zamanın gelmesini beklediğini anlatmaktadır.

Bu telgrafi bize gösterdi. Biz de giderken Çiyaloya'ya mektup verdik ve milletimizle sulh akdi için murahhaslarımızın davet ve kabulünü rica eyledik. Kanaatimize göre ciddi bir iş görmek için değil oyalamak ve avutmakla beraber belki havadan resmî ve özel

⁸⁸⁵ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...** , s.76-77 ; benzer bilgiler için bkz. Ünsal YAVUZ, “*Fransız Arşivleri Resmî Belgelerine Göre TBMM'nin Açılışının Dış Etkileri*”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası –Makaleler-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000, s.123. Ünsal Yavuz, Antlaşmanın tarihini 15 Temmuz olarak vermektedir.

*ticaret amaçlarını da gerçekleştirmek istiyordu. Selahiyet meselesi ile işe başlayınca dürüst bir tavır takınarak fakat ümit vererek geri döndü*⁸⁸⁶.

Bu belgeden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal ilk kez Fago ile onun Ankara'dan ayrılacağı gün, 8 Haziran 1920'de görüşmüştür. Bizim için de asıl olan Mustafa Kemal Paşanın yazdıklarıdır.

Fago Ankara'da Hamdi Beyle de görüşmüştür. Hamdi Bey vasıtası ile milliyetçilere manevî destek yanında 3 milyon liralık borç ve ellerine geçmiş bulunan savaş malzemesini de teklif etmiştir. Bu tekliflerine karşılık olarak Ankara Hükümeti'nden hububat ile maden arama imtiyazı istemiştir. Bu görüşmelerinden bir sonuç alamayınca⁸⁸⁷ Ankara'dan 8 Haziran'da ayrılarak⁸⁸⁸ 12 Haziran 1920 tarihinde Antalya'ya ulaşmış ve bir ay sonra tekrar Ankara'ya geleceğini söyleyerek Roma'ya hareket etmiştir⁸⁸⁹.

İngiliz istihbarat belgelerine göre, Eylül 1920'de ikinci kez Ankara'ya gelen Fago, hükümetinin isteğiyle, Ankara ile İstanbul Hükümeti'nin arasını bulmak için girişimlerde bulunduysa da Ankara Hükümeti, Damat Ferit'le görüşmeye kesinlikle karşı çıktığı için bu girişimleri sonuç vermemiştir⁸⁹⁰. Ayrıca Fago Ankara temaslarında, iktisadî imtiyazlar almak için çalışarak, bunun karşılığında İtalya'dan Ankara Hükümeti'nin ihtiyacı olan harb malzemesinin getirilmesi için tekliflerde bulunmuştur⁸⁹¹. Ancak Fago ile resmî içerikli görüşmelerin yapıldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni de Fago'nun hükümetinin emriyle gönderilmesine rağmen resmî görüşmelerde bulunmak için yetkili kılınmamasından kaynaklanmaktadır.

Fago, Ankara dönüşünde 17-19 Eylül 1920 tarihleri arasında Burdur'da kaldıktan sonra İtalya'ya dönmüştür. Türkiye'deki faaliyetleri hakkında 5 Aralık'ta Sforza'ya; Türk milliyetçilerinin İtalya'dan uzaklaşmakta olduklarını, Ankara'nın şimdilik Üçlü Antlaşma'yı tanımak niyetinde olmadığını, öncelikle yapılması gereken şeyin, Sevr Barış

⁸⁸⁶ HTVD, Sayı: 51, Vesika No: 1175 (Mart- 1965, Genelkurmay Basımevi- Ankara).

⁸⁸⁷ ÇELEBİ, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s.228.

⁸⁸⁸ HTVD, Sayı: 51, Vesika No: 1175.

⁸⁸⁹ ATASE, (İSH), Kutu No: 863, Gömlek No: 181, Belge No: 181-1, (22/06/1336) ; Mıntıka Kumandanı Miralay Vahid, 12. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği 22 Haziran tarihli telgrafta şu bilgileri vermektedir: İtalyan diplomatı Mösyö Fago 12 Haziran 1920 tarihinde Roma'ya gitmek üzere Antalya'ya gelmiştir. Mumaileyh bir ay sonra Ankara'ya gitmek üzere tekrar geleceğini ve Burdur'da ikamet için bir hane hazırlanmasını söylediği maruzdur. Bkz. ATASE, (İSH), Kutu No: 863, Gömlek No: 181, Belge No: 181-1, (22/06/1336).

⁸⁹⁰ SONYEL, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat...*, s.123; ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.II, Belge No: 195, s. 463. Ayrıca bkz. GRASSI, *İtalya ve Türk Sorunu...*, s.130.

⁸⁹¹ JAECHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.215.

Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi olduğunu yazmıştır⁸⁹².

Bu yazısından da anlaşılacağı üzere Fago herhangi bir anlaşma imzalamamış hatta Türklerin İtalyanlardan uzaklaşmaya başladıklarından bahsetmiştir.

Sonuç olarak Fago'nun Ankara'da uzun süre kalarak temaslarda bulunmasından bir sonuç alınamamıştır. Fago, Ankara Hükümeti'nden iktisadî imtiyazlar almak için gelmişti ama herhangi bir imtiyaz elde edemedi. Mustafa Kemal'in Fago ile resmî mahiyette görüşme yapmamasının nedeni ise kendisinin resmî görevi olmamasıydı. Aslında Mustafa Kemal'de İtalyanlarla resmî münasebetler kurmak istemekteydi. Nitekim İtalyanlar da Ankara ile ilişkilerini resmî bir mahiyete dönüştürme çabasına girmişler ve Türk-Fransız Antlaşması'ndan hemen sonra, Ankara'ya Tuozzi başkanlığında bir heyet göndermişlerdir.

⁸⁹² ÇELEBİ, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s.229.

3.4.2- Mustafa Kemal Paşanın Cavaliere Tuozzi İle Temas ve Görüşmeleri

Bir önceki konuda bahsedildiği gibi Fago Ankara'dan herhangi bir imtiyaz elde edemeden ülkesine eli boş dönmüştür. Fakat İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza, Üçlü Antlaşma'nın kendilerine sağlayacağı imtiyazların sağlanması konusundaki çalışmalarını sürdürmüştür. Sforza, Londra'da görüşmeler devam ederken durumu tümüyle denetlemesi için bu kez Ankara'ya Cavaliere Tuozzi'yi göndermeye karar vermiştir. Yalnız Türklerin zafer kazanıp pazarlık gücünü arttırması ve İngiltere ile Fransa'nın karşı çıkması sonucu Sforza bu kararını ertelemek zorunda kalmıştır⁸⁹³.

Geçen günlerin ortaya beklenen sonuçları çıkarmaması, Yunanların da herhangi bir başarı elde edememesi üzerine Sforza beklemenin bir getirisi olmayacağını görerek Cavaliere Tuozzi'yi Ankara'ya göndermiştir. 12 Haziran 1921'de Antalya'ya gelen Cavaliere Tuozzi Ankara'ya gitmeye hazırlanırken, Mustafa Kemal Paşa görüşmeleri Antalya'daki İtalyan birliklerinin Antalya'dan çekilmesi şartına bağlayınca Rodos'a geri dönmek zorunda kalmıştır⁸⁹⁴.

Bu sırada Franklin Boullion'un Ankara'da temaslarda bulunması, Fransızlarla yarış içinde olan İtalyanların en büyük endişesiydi⁸⁹⁵. Kaybedecek vaktin olmadığını gören İtalyanlar, TBMM ile bir anlaşma yapmadan 1 Haziran-5 Temmuz 1921 tarihleri arası Antalya'yı terk etmişlerdir⁸⁹⁶.

13 Mart 1921 tarihinde Bekir Sami - Sforza arasında imzalanan anlaşmanın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmemesi Türk-İtalyan ilişkilerini kopma noktasına getirmişti. Bu arada 1921 yılı Temmuz ayı başlarında “*Türk dostu Kont Sforza'nın*” yerine, İtalya'nın yeni dışişleri bakanı olarak “*İngiliz dostu*” Marchese-della Toretta atanmıştı. Yeni bakan da İtalyan menfaatleri için Türklerle ekonomik iş birliğinden yanaydı ancak araya bir soğukluk girmiştir. Bu soğukluk Ankara Hükümeti'nin Roma Temsilcisi Cami Beyin çabalarıyla giderilmiş, Türk-İtalyan ilişkileri yeniden düzeltilebilmiştir⁸⁹⁷.

⁸⁹³ GRASSI, *İtalya ve Türk Sorunu...*, s. 140,146,150.

⁸⁹⁴ ÇELEBİ, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, s. 300-301.

⁸⁹⁵ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, s.208.

⁸⁹⁶ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 219.

⁸⁹⁷ TİH., C. II, Batı Cephesi, 5. Kısım, 1. Kitap, *Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)*, Ankara- 1995, s.12-13.

Nihayet Cavaliere Tuoizzi başkanlığındaki İtalyan heyeti 24 Ekim 1921 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Tuoizzi'nin gelişi Hakimiyet-i Milliye gazetesine şöyle yansımıştır: *“Davamızın meşruiyeti hemen garb devletleri içerisinde ilk defa olarak evvel hususta memleketimize karşı hayırhahlık gösteren bu hareketini Antalya'yı tahliye suretiyle fiilen isbat eden İtalya Hükümeti'nin bugün şehrimizde bulunan mümessili Mösyö Tuoizzi'ye gazetemiz beyan-ı hoşamediyi bir vazife ad eder ve kendilerinin devleteyn arasında mevcut münasebetleri takviye suretiyle iki millet arasında samimi bir yakınlığa sebep olacak çalışmalar yapacağından tamamıyla ümidvar bulunduğunu ilave eyler”*⁸⁹⁸. Her ne kadar Hakimiyet-i Milliye böyle yazsa da İtalyanlar geç kalmıştı. Sforza belki de İstanbul'da Mustafa Kemal'i ilk keşfedenlerden olsa da, onunla ilişkileri kuvvetlendirmekte en sona kalanlardandı. Nitekim İtalyanlar TBMM'nin Kars Antlaşması'nı ve Fransızlarla Ankara Antlaşması'nı imzalamasından sonra gelebilmiştir.

Cavaliere Tuoizzi ile görüşmeler 9 Kasım 1921'de başlamıştır⁸⁹⁹. Cavaliere Tuoizzi bu görüşmelerde Üçlü Antlaşma'nın İtalya'ya verdiklerini TBMM'ye onaylatmaya çalışmakta, bu yüzden bir ortak yol bulunamamaktaydı. İnatçı bir tavırla *“Üçlü Antlaşma ile İtalya'ya ayrılan nüfuz bölgesinde ayrıcalıklar verilmesi için ısrar eden Tuoizzi, bu isteği kabul edilmediği takdirde İtalya ile Türkiye arasında görüşülecek bir konu kalmayacağı uyarısında bulunuyordu”*⁹⁰⁰. Ancak bunu TBMM'nin kabul etmesi imkânsızdı çünkü onun istekleri Misak-ı Millî ile çelişmekteydi.

Mustafa Kemal, aslında bu görüşmelerden ortaya bir anlaşma çıkmayacağını çok iyi bilmekteydi. Ancak Ankara'nın bu görüşmeyi uzatması bir taktik icabıydı. Nitekim

⁸⁹⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Teşrin-i evvel 1921, nr. 333, s.1.

⁸⁹⁹ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s. 136.

İkdam gazetesinin haberine göre, Mustafa Kemal Paşa “karargâhı umumiyeye azimet etmezden evvel” İtalyan murahhası Tuoizzi ile müteaddit mülâkatlarda bulunmuştur. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ile Tuoizzi arasında yapılan görüşmelerde nelerin konuşulduğu bilgisi yer almamaktadır. Bkz. **İkdam**, 8 Teşrin-i sâni 1921, nr.8854, s.2.

Mevlüt Çelebi'nin, İtalyan Arşivinden aldığı bir belgeye göre; *“İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, Doğu Akdeniz İtalyan Sefer Kuvveti Komutanlığı'na ve Rodos ve Oniki Ada Hükümetine 21 Ocak 1922'de bir yazı gönderilmiştir. Bu raporda, Tuoizzi'nin Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile Menderes Bölgesi'ndeki askerlerin geriye çekilmesi konusunda yaptıkları son görüşme anlatılmıştır. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Tuoizzi'ye, 'İtalya'nın Anadolu'daki askerlerini tamamen geriye çekeceği hakkında verdiği sözü tutmadığını' söylemiştir. Tuoizzi cevabında; 'Ankara Hükümeti Hariciye Vekili'nin Roma'ya, İtalyan askerlerinin Menderes Bölgesi'nde bulunmasının Milliyetçilere coğrafi avantaj sağladığını söyleyerek bölgenin tahliye edilmemesini istediğini' söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tuoizzi'den, 'Ankara Hükümeti'nin, bölgenin tahliyesinin en kısa zamanda gerçekleşmesini arzu ettiğini Dışişleri Bakanına iletmesini' rica etmiş, Tuoizzi de, Roma'ya döner dönmez bu isteği ileteceği konusunda güvence vermiştir”*. Bkz. ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s.305.

⁹⁰⁰ ÇELEBİ, **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, s. 304.

Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Cami Beye, Tuozzi'nin taleplerini ilettince, Cami Bey cevabında; Tuozzi'yi Ankara'da tutmak için her türlü çareye başvurulmasını, anlaşılamasa dahi, vakit kazanılarak, İtalya ile İngiltere arasının açılması için çalışılmasını önermiştir⁹⁰¹. Filhakika bu görüşmelerin uzamasının oluşturacağı Türk-İtalyan yakınlaşması izlenimi, İngilizlerin İtalyanlara bakış açısını değiştirecekti. Aynı zamanda Ankara ile masaya oturmayan tek büyük güç olarak İngiltere dünyada “İslam Düşmanı” damgasını yiyecekti. Nitekim Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu heyeti Ankara'da tutmak için uzlaşılabilir bazı önerileri masaya koymasına rağmen bir anlaşma elde edilememiştir. Uzlaşma sağlanamamasının en önemli sebeplerinden birisi de İtalyan Dışışleri Bakanlığı'nın bu heyete, güç bir durumla karşılaşmaları halinde hemen Ankara'dan ayrılma yetkisini vermesiydi⁹⁰².

Neticede Cavaliere Tuozzi bir sonuca ulaşamayan bu görüşmelerden sonra 11 Aralık 1921'de Ankara'dan ayrılmıştır⁹⁰³. Yine başarısız bir anlaşma girişimi yapan İtalyanlar, itibarını korumak niyetiyle bu durumu gazetecilere apayrı yansıtıyorlardı. Mesela İtalya Yüksek Komiseri Garroni, 27 Kasım 1921 tarihli İkdam gazetesine: “*İtalya şu anda hiç kimse ile fiilen savaşta olmadığı ve Fransa gibi Suriye ve Kilikya meseleleri de olmadığından bir muahede veya mukavele yapmak ihtiyacında değildir. Yalnız mütarekeden beri İtalya'nın münasebâtta bulunduğu Antalya, Zonguldak vesair yerlerde meydana gelen bazı olayların tekrar yaşanmaması için sözlü olarak anlaşmak için Ankara'ya bir memur göndermiştik. Ankara'da yapılmakta olan görüşmeler bu memurumuzun yürüttüğü müzakerelerdir. Haberleşme imkanı olmadığından görüşmelerin nasıl geçmekte olduğu hakkında bilgim yoktur. Bundan dolayı, Ankara'da yapılan görüşmelerin hiç bir siyaset yönü yoktur*”⁹⁰⁴ açıklamasını yapmıştır.

4 Ocak 1922'de İstanbul'a gelen Cavaliere Tuozzi de Ankara'da yaptığı görüşmelerle ilgili farklı açıklamalarda bulunmuştur. Tuozzi Ankara temaslarını gazetelere verdiği demeçlerde sempatik duygularla anlatırken, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a, Ankara temaslarına dair gerçek izlenimlerini aktarmıştır. Cavaliere Tuozzi, İstanbul'da Tercüman gazetesine verdiği demeçte:

⁹⁰¹ ÇELEBİ, Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, s.304-305.

⁹⁰² SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. II, s.210.

⁹⁰³ SARIHAN, Kurtuluş Savaşı Günlüğü... , C.IV, s.183.

⁹⁰⁴ ÇELEBİ, Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri, s.306.

“ İtalya’nın Ankara Hükümetiyle müzakere ve hal ve tesviye edilecek arazi davası yoktur. Binaenaleyh arada cereyan eden mübahese ve müzakereler, yekdiğerine samimi ve dostane münasebat ile bağlı olan her iki memleket vaziyetini daha bariz bir şekilde tenbit etmek gayesine matuf idi... Ankara’daki vazifem esasen müşkil ve gayri kabili iftiham değildi, hatta ben Ankara’ya giderken bazıları bu vazifenin müşkilatından bahs etmek bile istemişlerdi. Bu ise bittabi gayritabi ve gayri varid idi. Çünkü evvela: iki memleket yekdiğerine dostluk ve muhadenet hisleriyle bağlıdır. İki memleket ahalisi yekdiğerine karşı daima teveccüh ve muhabbet izhar etmiş, tarafeynin kalbine şaibei arz ve kin katiyyen girmemiştir. Netaic İtalya ve İtalyanlar: hürriyet ve istiklâl aşkıdırlar ve bu vadide uğraşan ve mücahede edenler de en büyük dostu ve müzahiri olurlar. Nitekim Anadolu’nun temini istiklâli uğrunda, görülmeğe şayan olan mesai, heyecan ve vatanperveri ile çarpan bütün İtalya kalplerinden bir makes tahassüs uyandırmıştır. Efkarı umumiyeye ve onu temsil eden matbuatın düşünceleri, his ve mütaleaları da böyle olunca bittabi resmî İtalya dahi böyle olmak lazım gelir. Ankara’da zimamdârânı umur ile, daima bir havayı samimiyyet ve muhadenet içinde müdavele-i efkarda bulunduk, onların düşündüklerini, söylediklerini mefevkma arz etmeden ve Ankara’nın arzusu ile Romanın mütaleası tevafuk ve tetabuk etmeden bittabi ortada ne kararlaştırılmış ve ne de katiyyet kesbetmiş bir madde yoktur...”⁹⁰⁵ diyerek görüşmeleri basit ve önemsiz göstermeye çalışmıştır.

Oysa durum bundan çok farklıdır. Nitekim İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiseri Rumbold, Tuoizzi ile görüşmelerini Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği 6 Ocak 1922 tarihli raporunda şöyle belirtmiştir:

“Ankara’dan dönen Signor Tuoizzi’nin verdiği bilgiler: Mustafa Kemal, her zamankinden daha güçlü durumda. Ankara Hükümeti, Türkiye’nin başkentini Anadolu’ya kaydırmak niyetinde. ... Ankara Hükümeti, Müttefiklerin her biriyle ayrı anlaşmalar yapıp Yunanistan’ı yalnız bırakmak niyetindeydi. Ama bunu başaramadı; Tuoizzi, anlaşma imzalamadan döndü.

Ankara’nın Bolşeviklerle ilişkilerinde karşılıklı güvensizlik var. Ruslar yardımlarını azalttılar. Türkler, Afganistan yoluyla Hindistan’da propagandaya kalkışıyorlar.

⁹⁰⁵ **Vakit**, 11 Kânûn-ı sâni 1922, nr.1469, s.2.

Anadolu'da büyük hoşnutsuzluk ve silahlı çeteler var. Ankara'nın silâh, cephane ve para sıkıntıları var. Ekonomik durum hiç iyi değil. Anadolu'da azınlıkların durumu kötü. Türkler 'Anadolu Türklerindir' düşüncesinde. Milliyetçiler, İngiltere'den nefret ediyorlar, İrlanda'daki gelişmeleri dikkatle izliyorlar. Geri dönen Malta sürgünleri İngiltere aleyhindeki propagandayı kamçıladi.

Tuozzi, müttefikler arasındaki dayanışmayı elzem görüyor. Sevres'in yerini alacak barış antlaşmasının çok dikkatle hazırlanması ve İstanbul hükümetine imzalatılması gerek. Kemalistlerle anlaşmaya varılamaz. Çünkü Anadolu'nun tam bağımsızlığını istiyorlar. Milliyetçiler, Fransa'ya bel bağlıyorlar. Signor Tuozzi, Yunan yanlısı bir tutum içinde”⁹⁰⁶.

Sonuç olarak bu görüşmelerde İtalya, anlaşma yapmaktan çok, Üçlü Antlaşma'nın İtalya'ya verdiği imtiyazları Türkiye'den onaylamasını beklemiş, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının tam bağımsızlık ilkeleri buna izin vermemiştir. Bu görüşmelerden karşılıklı bir sonuç alınamasa da, Millî Mücadele'ye müspet katkıları olmuş, İngilizlerin İtalyanlara karşı sert tepkilerine yol açmıştır.

⁹⁰⁶ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV , Belge No: 66, s.169-172.

3.5-MUSTAFA KEMAL PAŞANIN İNGİLİZLERLE TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

3.5.1-Mustafa Kemal Paşa'nın Konya'da General Charles Townshend ile Görüşmeleri

Türk müdâfii ve muhibbi olarak bilinen General Sir Charles Townshend, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin önemli askerî ricalinden biri olup, bu savaşta Irak Cephesi'nde Osmanlı ordularıyla savaşan İngiliz kuvvetlerinin komutanlığını yapmıştır. Kutülamare Muharebeleri esnasında Türk kuvvetleri tarafından muhasara altına alınan General Townshend ve kuvvetleri, 4.5 ay devam eden bir müdafaadan sonra 26 Nisan 1916 günü kayıtsız ve şartsız teslim olmuştu⁹⁰⁷.

Esir düşmesinin ardından General Townshend bir esir muamelesi görmemiş, aksine bir misafir olarak Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerine kadar, önce Heybeliada (Ekim 1916) daha sonra da Büyüka'da (Ekim 1916-18 Nisan 1918) kendisine tahsis edilen köşklere ikamet etmişti⁹⁰⁸. Bu sırada Türkleri yakından tanıyan Townshend, Türklere karşı bir muhabbet beslemeye başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, devamı artık imkânsız hale gelen savaşa son vermek amacıyla mütâreke girişimlerine teşebbüs etmişti. Ancak çeşitli kanallardan yapılan bu teşebbüslerden bir netice alınamamıştı⁹⁰⁹. İşte bu sıkıntılı günlerde General Townshend hükümette Bahriye Nâzırı olan Rauf Bey'e bir mektup yazarak, “İngiltere ile müzakerelere girişildiği takdirde, Osmanlı Hükümeti'ne yardıma hazır olduğunu” bildirmişti⁹¹⁰.

⁹⁰⁷ “29 Nisan 1916 günü kayıtsız ve şartsız teslim olan General Townshend ile birlikte 5 general, 481 subay ve 13.300 er teslim alınmıştı. İngilizler Kutülamare'deki bu kuvveti kurtarmak için 4,5 ayda 23.000 kişi kayıp vermişlerdi. Kutülamare'de ölenler ve teslim olanlarla birlikte İngiliz kaybı 40.000 kişiyi bulmuştu. Türklerin bu savaşta kaybı 300 subay ve 10.000 erden ibarettir”. Bkz. İsmet GÖRGÜLÜ, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.157.

⁹⁰⁸ Mondros Mütârekesinden sonra 1920'de yazmış olduğu “*My Campaign in Mesopotamia*” isimli hatıralarında generalin İstanbul'daki misafirliği hakkında geniş anlatımlar yer almaktadır. Bu hatıralar yayımlandıktan sonra Samizâde Süreyya tarafından İleri gazetesinde tefrika olarak yayınlanmıştır. Daha sonra da Hayat Tarih Mecmuası'nın (Sayı 3, 1 Nisan 1967; Sayı 4, 1 Mayıs 1967; Sayı 5, 1 Haziran 1967) nüshalarında Osman Öndeş tarafından “*General Townshend'in Hatıraları*” başlığıyla yayınlanmıştır.

⁹⁰⁹ Metin AYIŞIĞI, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa(Askerî ve Siyasî Hayatı)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s.163.

⁹¹⁰ Townshend hatıralarında bu hususta şunları söylemektedir “*Bahriye Nezaretine yeni tayin olan arkadaşım Rauf Bey'e 15 Ekim tarihinde bir mektup yazarak, esaretim esnasında, Türklerin bana gösterdikleri yakın ilgi ve şerefli muameleden dolayı mukabele olarak, İngiltere ile müzakerelere girişildiği takdirde, Osmanlı Hükümetine yardıma hazır olduğumu bildirdim....*”. Osman ÖNDEŞ, “*General Townshend'in Hatıraları*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 5, 1 Haziran 1967, s.65.

Teklifi kabul edilen General Townshend, 18 Ekim’de İstanbul’dan ayrılarak, 20 Ekim’de Midilli’ye gelmiş ve burada bulunan İngiltere’nin Akdeniz Filosu kumandanı Sir Arthur Calthorpe nezdinde mütâreke teşebbüslerini başlatmıştı. Bu teşebbüsler olumlu neticelenmiş ve İngiltere Hükümeti Amiral Calthorpe’yi mütâreke görüşmelerini yapmak üzere tam yetkiyle görevlendirmişti⁹¹¹. Nitekim mütâreke görüşmeleri Townshend’in gayretleri sonucu başlamıştı.

Mondros Mütarekesi görüşmelerinden sonra ülkesine dönen General Townshend, Türk müdafii ve muhibliğini sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim Mondros Mütârekesi hakkındaki fikir ve görüşlerini özel bir yazıyla İngiltere’nin Hindistan Nazırı Lord Montague’ye yazmıştır. General bu mektubunda şunları söylemektedir:

“Sulh konferansında, Türkiye meselesi bahis konusu olurken hürmet edilmesi gereken bir millet olan Türklerin ekserisinin harp zamanında bile İngiliz taraftarı olduğunu nazarı dikkate almalısınız. Bu husus, inkârı kabil olmayan bir hakikattir...

*İngiltere için yan tarafta birer diken teşkil edecek devletler yerine, Türkiye’nin Hindistan yolu üzerinde İngiltere’ye sadık ve itaatli bir dost kalması daha iyi olacaktır kanaatindeyim”*⁹¹².

Townshend ülkesine döndükten sonra yayınladığı *“My Campaing in Mesopotamia”* isimli anılarının yer aldığı kitapta; Türklerin beklenilenden daha erken mütareke yapmasını sağlamakla bütün dünya barışına hizmet ettiğini yazmıştır. Kitabında Türkiye-İngiltere arasındaki görüşmelerin gerçekleşmesinde büyük bir rolünün olduğunu da belirten Townshend, Kutulamare’de gösterdiği sebat ve kahramanlığın vatandaşları tarafından takdir edilmesi neticesi İngiliz kamuoyunda saygın bir mevkîe sahip olmuştu. Nitekim esaretinden sonra İngiltere’de yapılan seçimler sonrasında İngiliz Avam Kamarası’na mebus olarak girmişti⁹¹³.

Townshend, İngiliz Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmalarda Türk müdafii ve dostluğunu sürdürmüştür. Türk-İngiliz ilişkileri hakkında kendi hükümetinin

⁹¹¹ İngiliz Hükümeti, yapılacak Mütâreke görüşmeleri için İngiltere’nin Akdeniz Filosu Komutanı olan Amiral Calthorpe’a tam yetki vermişti. Bkz. HELMREICH, **Sevr Entrikaları...**, s.1.

⁹¹² Bu anlatımlar için bkz. ÖNDEŞ, *“General Townshend’in Hatıraları”*, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 5, 1 Haziran 1967, s.70-72.

⁹¹³ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a**, C. I. Temel Yay., C. I, İstanbul-2002, s.43; H. Basri DANIŞMAN, **Artçı Diplomat**, Arba Yay., İstanbul-1998, s. 126.

politikalarını yanlış bulmuş ve bunu her fırsatta dile getirmiştir. Nitekim Bury St. Edmunds Temsilcisi Yarbey Guinnes, 16 Aralık 1920’de Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmada: “*Müttefikler için Ankara ile, ya İstanbul aracılığı ile, ya da doğrudan doğruya ilişki kurmanın*” lüzumundan bahsetmiş, General Townshend de: “*Ben sadece Mustafa Kemal’e yaklaşmamızı istediğimi söylemek istiyorum*” diyerek, Mustafa Kemal ile doğrudan temas kurmanın önemini vurgulamak istemiştir. Fakat İngiliz Başbakanı Lloyd George ise eskiden olduğu gibi, yine Yunanları destekleyen politikaları yürütmüştür⁹¹⁴.

Townshend, 22 Aralık 1920’de Avam Kamarası’nda yaptığı başka bir konuşmasında “*Mustafa Kemal’e yaklaşmalı ve Fransızlarla el ele yürümeliyiz*” demiş, ancak İngiliz Başbakanı Llyod George “*asi bir General ile mi? Hem de mutlaka bir sulha varmak için bir garanti olmadan*” diyerek karşı çıkmıştır⁹¹⁵.

Townshend’in bu faaliyetleri zaman zaman Türk basınına da yansımış ve gazetelerde onun gerçek Türk dostu olduğunu belirten olumlu yazılar yazılmıştır. Nitekim 21 Ocak 1921 tarihli Anadolu’da Yeni Gün gazetesinde “*Townshend, Kuva-yı Milliye hareketini haklı bulan, sözünde durmayan olarak İngiltere’yi gören bir kişidir*” denilmekteydi. Aynı gazetede çıkan bir başka yazıda ise “*İngiltere’nin Anadolu Hareketi’ni imha politikasına karşı olan, Mondros Mütarekesi’nden sonra Türkiye lehine çalışmalarıyla tanınan*” şeklinde Townshend hakkında övgü dolu ifadeler yer alıyordu⁹¹⁶.

Townshend, Konya’ya geldiği gün, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan bir yazıda da hakkında şöyle deniliyordu:

“*Bütün Türkiye için General Townshend ismi meçhul değildir. Harb-i Umumi zamanında Kutülamare’de hakkıyla kahramanane müdafaada bulunduktan sonra kuvvetlerimize teslim olan İngiliz Generali Mütarekeye kadar memleketimizin misafiri olmuş ve hakkında büyük bir ihtiram gösterilmişti. Munsif ve hakperver bir insan olan General Townshend böyle uzun seneler içimizde yaşayarak hakiki Türkü anladığı için, esaretten döndükten sonra bu kadar âli meziyetlerin sahibi olan Türk halkına karşı gösterilen kindar taassuba karşı mücadele etmiş ve Türkiye davâsını pek çok defa İngiliz*

⁹¹⁴ TANSEL, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.IV, s.22.

⁹¹⁵ JAESCHKE, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, s.255.

⁹¹⁶ GÜLMEZ, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*, s.58.

gazetelerinde müdafaa etmiştir kari'lerimiz generalin bu hukukuyâne, hakperverâne makalelerini defeatle takip etmişlerdir"⁹¹⁷.

General Townshend'in Türk müdâfii ve muhibliği, Türk ordusunda gönüllü olarak hizmet etme arzusuna kadar gitmiştir. Bu konuda Rauf Beyin Meclis'in gizli celsesinde anlattıkları oldukça dikkat çekicidir. Townshend'in Anadolu seyahati günlerinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Rauf Bey, bu ziyaretle ilgili olarak Meclis'te yapılan gizli celse görüşmeleri esnasında Townshend'den ve seyahatinden bahsetmiş ve konuşmasının bir yerinde "...Hatta bundan bir müddet evvel Townshend, Türkiye ordusunda gönüllü olarak hizmet edebilmek arzusunu izhar etmiş ve Paris'te iken bunu Paris mümessilimiz Ferit Beye de ifade etmiş. Ferit Bey kendisine Türkiye ordusunda ecnebi zabitanın istihdamı olmadığını beyanla beraber eğer arzu eder ve Ankara'daki zevat ile suret-i hususiyede görüşmeye lüzum görürse bunu Ankara'ya bildireceğini söylemiş" diye açıklama yapmıştır⁹¹⁸.

Görüldüğü gibi İngiliz Generali Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek amacıyla Anadolu'ya yaptığı ziyaret öncesine kadar Millî Mücadele önderlerince, siyasi çevrelerce, basın ve kamuoyunda Türk milletinin haklarını savunan gerçek bir Türk dostu olarak bilinmekte ve kabul edilmekteydi.

Townshend, İngilizlerin Anadolu politikasını değiştirmek ve bir sulh ortamı oluşturmak için çalışmaktaydı. İşte bu istek Townshend'in Anadolu'ya bir seyahat gerçekleştirmesine neden olacaktı. General Townshend'in Anadolu'ya yaptığı seyahatin nedenlerini daha detaylı ortaya koyabilmek için, onun Avam Kamarası'nda yaptığı uzun konuşmasını ele alıp değerlendirmek gerekmektedir.

30 Mayıs 1922'de Avam Kamarası'nda İngiltere'nin Yakın Doğu politikası ile ilgili görüşmeler yapılıyordu. Parlamantonun bir üyesi sıfatıyla General Townshend bir konuşma yapmış ve İngiltere'nin "Yakın Şark" siyasetini tenkit ederek hükümetine doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Bu konuşmasının satır aralarında Townshend'in Anadolu'ya yapacağı seyahatin nedenlerini görebiliyoruz. Townshend konuşmasının başında "öncelikle Türklerle Yunanlar arasındaki mücadelenin hemen durdurulmasının bir zaruriyet halini aldığını, eğer bu savaş durdurulmazsa Türkleri, Rusların kucağına atmış

⁹¹⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1922, nr. 564, s.1.

⁹¹⁸ Bu konuşma için bkz. **TBMM GCZ**, C:3, İ:83, C: 3, 31.7.1338(1922), s.641.

olacaklarını” söylemekte ve kendisinin bu nokta hakkında daha mebus olmadan iki yıl önce hem mecliste, hem de meclis haricinde tavsiye ve uyarıda bulunduğunu belirtmektedir⁹¹⁹. Konuşmasının devamında Townshend şunları söylemektedir:

“...Türkiye’nin Rusya ile Almanya’ya iltihak etmesi bizim için büyük bir tehlikedir. Ve burada bu tehlikenin Hindistan, Irak ve İngiltere’ye ait diğer her hangi bir memleket için ne demek olduğunu anlamayan aza yoktur. Bunun neticesinin ne olacağını herkes anlayabilir. Ben daha meclise gelmeden hükümetimizin Şark-ı Karib hakkında ittihaz etmiş olduğu hatt-ı hareketten rahatsız olmuştum...

Mondros Adası’ndan avdetimde hükümetimizin Türklere karşı mülayim bir siyaset takip edeceğini zannetmiştim. Halbuki iş tam aksi oldu. Irak, Şam, Filistin, Arabistan ve daha nerelerin tazyî’i Türkler için bir cezay-ı kâfi olduğu zannediliyordu. Fakat bu ceza siyaset-i hariciyemizi tedvir eden zat tarafından kâfi görülüyordu. Biz İstanbul sevhiline varıncaya kadar ve mukaddes Edirne şehri dahi dahil olduğu halde bütün Türkiye’yi Türklerden aldık.(...) Hariciye Nazırımız bu kadarla da iktifa etmeyerek Mösyö Venizelos ve hempalarının nüfûzu tahtında bulunarak Asya-yı Suğra’da Türk memalikini istila ve zannımca âlem-i İslâmı bir kat daha azap etmek üzere Türkleri tazyik ve gayr-i müsaid ahval ve şerait dahilinde harb etmeğe mecbur eylemek için Yunanlıları oraya davet eylemişti”⁹²⁰.

İstanbul’un İngiliz askeri tarafından işgalini de büyük bir hata olarak niteleyen Townshend, bu konuda dostluk ilişkileri içerisinde olduğu Hariciye Nazırını bir mektupla uyardığını, böyle çılgınca bir harekete razı olmamasını kendisinden rica ettiğini söylemiş, konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Bu adım Mecliste dahi beyan ettiğim vech ile fenn-i harp nokta-i nazarından büyük bir hata olduğu gibi siyaseten de daha fena idi. Zira bu Türk milliyetperver fırkasını derhal alevlendirdi ve Başvekilin asi bir general diye tavsif ettiği vatanperver ‘Kemal’i meydana çıkardı. Tarihte diğer asi generaller görülmüştür. Washington da bunlardan

⁹¹⁹ **Anadolu’da Yeni Gün**, 3 Temmuz 1922, nr.532-909, s.1, Bu gazetede yayınlanan bu metin General Townshend Konya’da bulunduğu 24 Temmuz 1922 tarihinde Babalık Gazetesi’nde “General Townshend’in Mühim ve Muhik Tenkidatı” başlığıyla yayınlanmıştır, bkz. **Babalık**, 24 Temmuz 1922, nr. 951, s.1.

General Townshend’in bu konuşmanın İngilizce olarak tam metni için bkz. ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C. IV, Belge No: 112, s.274-277; Ayrıca konuşmasının tam çevirisi için Bkz. Taner BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara-1970, s. 142-145; Konuşmasının özeti için Bkz. TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, **Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, 10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922, Ankara- 1994, s.179-180; BELEN, **Türk Kurtuluş Savaşı**, s. 393.

⁹²⁰ **Anadolu’da Yeni Gün**, 3 Temmuz 1922, nr.532-909, s.1; **Babalık**, 24 Temmuz 1922, nr. 951, s.1.

biridir.

....Türkler artık ümit kalmadığını gördüler, silaha sarıldılar. Bu suretle milliyetperver fırkada vücut buldu. Ben şimdi alem-i islamdan bahsediyorum. Bu alemin Fas'dan Çin'e ve Türkistan'dan Kongo'ya kadar yayılan bütün sahayı teşkil ettiğini hükümetimiz bilmez mi? Büyük bir İslam imparatorluğu değil midir? Fansızlar Mareşal Lyautey'nin tavsiyesine iktifa ederek Türklerle ne suretle bir zemini itilâf buldu ise İngiltere'de Ankara'ya karşı aynı suretle hareket etmemeli mi idi?

Mareşal Lyautey dememiş midir ki: 'Biz şimdi Afrika'da İngilizlerin Hindistan'da maruz bulundukları gaile gibi bir gaileye maruz kalmak istemiyoruz. Ankara ile mutlaka sulh olmalıyız.' İşte kendi malumatına istinaden diyebilirim ki Şimali Afrika elyevm Londra sokakları gibi sulh ve sükûn içindedir.

Cümlemize malum olduğu üzere bu Yunanlar bizim müzaheretimize mazhar olmadıkça bu hareketi tecavüz-kârânelerini yalnız başına olarak beş dakika bile idame ettiremeyeceklerini bilirlerdi. Pek faik bir ordu hatta adetçe kat kat faik toparlar ve sair malzeme-i harbiyye ile mükemmel surette mücehhez bir orduya malik olmalarına rağmen Sakarya vadisinde şedid bir muharebeden sonra derhal münhezhim oldular. Şimdi Yunan askerleri hal-i tedâfüdedirler. Siper ve istihkam kazmakla ve elde ettikleri şeyleri muhafaza etmek çaresini aramakla meşguldürler. Hükümetimiz ise derhal işe karıştı ve Yunanları himaye maksadıyla bir mütareke teklif etti. Aynı zamanda Yunanları tazyik edemeyeceğini beyan etti. Bundan şu anlaşılıyor ki Yunanlar kendi rahatlarını istedikleri gibi temin edecekler ve üç dört ay sonra diyecekler ki: 'Biz fikrimizi değiştirdik, biz kalmak istiyoruz.' Bu hale karşı ricalimiz ile kabine erkânı Mustafa Kemal Paşanın böyle ahmakça bir teklifi kabul etmeyeceğine hayret ediyorlar. Türk Generali'nin yerinde başka bir kimse olsaydı ve deseydi: 'Biz mütareke istiyoruz, gitmiyoruz, burada kalmak istiyoruz' böyle bir mütarekeyi tabi kimse kabul etmezdi.

Mustafa Kemal Paşa şunu yapmayacak nakaratını işitiyoruz. Biz bir kere Mustafa Kemal Paşa'yı dinlemeliyiz. Bu ayın bidayetinde Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te bir konferans talep etti. Zira bu mahal hem Ankara'ya yakın, doğrudan doğruya telgraf hattıyla merbut hem de kendisinin bizzat orada bulunmasına müsaittir. Hariciye nazırımız konferansı da reddetti. Fakat aradan on beş gün mürrur etti ve bu müddet zarfında yeni eslihanın gitmesine ve harbin tekrar başlamasına müsaade eyledi...

...Başvekilimiz(...) İzmit körfezine kadar bir seyahat ihtiyar etmedi. Müşârinileyh oraya vasıl olabilirdi. Mustafa Kemal ile baş başa gelerek Paşanın metalibini itidale sevk edebilirdi. İşte bunun içindir ki ben de oraya gitmek istiyordum. Ben Mustafa Kemal Paşa'yı tanırım, kendisine hürmetim vardır. Ben Paşaya demek isterim ki, Kemal Allah aşkına metalibini tadil et, bize sulh lâzımdır, ben bunun husulüne ez-dil ü cân çalışırdım. Fakat bizim Hariciye Nezaretimiz benim fikrimde değildi. Benim yegâne arzum Başvekilin oraya gitmeye razı ve iknâ edilmesidir.

İtikadımca harb Haziranın nihayetinden evvel başlayacaktır. Şarktan garba doğru Türk harekâtı meşhuddur. Hükümetin siyasetini tebdil tağyîr ve Hindistan yolunda askeri bir kavim olan Türkleri dost bulundurmak fikrinde bulunan Beaconsfield, Palmerston ve büyük Salisbury'nin eserini iktifâ etmeğe çalışmak yegâne emelimdir"⁹²¹.

⁹²¹ Anadolu'da Yeni Gün, 3 Temmuz 1922, nr.532-909, s.1; Babalık, 24 Temmuz 1922, nr.951, s.1.

Bu konuşmasından da anlaşılacağı gibi Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan görüşülmesini önermekte, bu konuda İngiliz Hükümeti'nin Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un barış karşıtı politikalarını sert şekilde tenkit etmektedir. Townshend özellikle Dışişleri Bakanı Curzon'a yüklenmektedir.

Kendisine bu konuda destek olan Kenworthy de aynı oturumda hükümetin politikalarını eleştirmiş ve şunları söylemiştir: “*Sayın milletvekilinin Anadolu dağlarında savaş ve üzücü olaylar başlamadan bu meseleyi ortaya atmakla büyük bir kamu görevi gördüğü kanısındayım. Bu karışık ve ciddi meseleyi birkaç yönden ele almayı teklif ederim. Niçin Hükümetimiz ansızın Türklerin sebep olduğu katliamları aşırı derecede yaymağa başladı? Niçin kendi görevlilerinin hazırladığı Yunanlar tarafından yapılan katliamla ilgili raporları büyük bir gayretkeşlikle gizledi. Bunun anlamı nedir?....*”⁹²².

Townshend barış görüşmelerinde bulunmak amacıyla Anadolu'ya gitme konusunda talebini, Avam Kamarası'nda yaptığı bu konuşmasından daha önceki tarihlerde de İngiliz Hükümeti yetkililerine iletmişti. Nitekim 22 Mart 1922'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a yazı yazarak bu talebini bildirmiştir. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon 5 Nisan 1922'de yazdığı cevabi yazıda “*düşman memleketine gidilemez*” şeklinde geri çevirerek Townshend'in bu talebini kabul etmemiştir⁹²³.

Yine Townshend, Mayıs ayı başlarında gerek özel ve gerekse resmî görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul ve Ankara'ya gitmek amacıyla pasaport verilmesi için İngiliz Hükümetine yazılı olarak baş vurmuş, ancak bu başvurusu reddedilmiştir⁹²⁴. İngiliz Hükümetinin Townshend'e pasaport vermemesi, Avam Kamarası'nda yine tartışmalara neden olmuştur. Hükümet adına yapılan konuşmalarda İngiltere'nin Yakın Şarkta müttefiklerinden ayrı olarak herhangi bir harekette bulunmayacağı açıklanmıştır. Nitekim Chamberlein yaptığı konuşmada: “*Hükümetin General Townshend'in seyahat tasavvurunu muvafık bulmadığını, bu seyahatin gerek müttefikler gerekse Türkiye*

General Townshend'in Avam Kamarası'nda yaptığı bu konuşmasının özeti, 12 Haziran 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde “*Şark Meselesine Dair İngiliz ve Fransız Parlamentolarında Mühim Müzâkerât ve Münâkaşât*” başlığıyla verilmiş ve özellikle Townshend'in konuşmasında ifade ettiği “*Türklerle münâsebât-ı dostanede bulunmak, bilhassa Alman-Rus yakınlaşmasının Avrupa muvâzenesini ta'dil ettiği şu zamanda elzemdir. Türklerin Rus kolları arasına atılmalarına meydan verilmemelidir*” sözüne dikkat çekilmiştir. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1922, nr. 529, s.1.

⁹²² BAYTOK, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, s.145; ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C. IV, Belge No: 112, s.277-278.

⁹²³ SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.II, s.228 dipnot bilgisi.

⁹²⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mayıs 1922, nr.500, s.1.

tarafından su'î tefsir edileceğini” belirtmiştir⁹²⁵.

Townshend’in Anadolu seyahatinin nedenlerini açıkladığı bazı yazışma ve konuşmaları, bize bu seyahati neden yapmak istediği konusunda kati bilgiler vermektedir. Nitekim Anadolu seyahatini gerçekleştirmeden önce Beyrut’ta kendisini bu seyahatten vazgeçirmek isteyen İngiltere’nin Beyrut Başkonsolosu Staw’e verdiği cevapta: “*Mustafa Kemal’i iyi tanıdığını, görüşmek istediğini, İngiliz Parlamentosunda 100 kişinin bu görüşmeyi onayladığını, yalnız Foreign Office’in buna karşı çıktığını*” söylemiştir⁹²⁶.

General Townshend’in yukarıda belirttiğimiz konuşmalarında üzerinde durduğu bir noktayı daha belirtmemiz gerekiyor. Townshend, Türkiye’ye giderek bir sulh sağlama konusunda yalnız olmadığını ve parlamentoda yüz kadar milletvekilinin bu hususta kendisine destek verdiğini belirtmektedir. İngiliz Avam Kamarası’nda aralarında Townshend’in de yer aldığı bir grup milletvekili “*Müstakil Muhafazakârlar*” adı altında bir grup teşkil etmişlerdi. Bu grup içerisinde Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Orduları Genel Kurmay Başkanlığı görevini yapmış olan Mareşal Wilson da bulunuyordu. Grup üyeleri gerek basına yaptıkları açıklamalarda ve gerekse parlamentoda yaptıkları konuşmalarda, İngiltere Hükümeti’nin Türkiye ile makul bir sulh yapmasının gerekli olduğunu ve bunun İngiliz menfaatleri açısından hayati önemi olduğunu dile getiriyorlardı. Mareşal Wilson ve General Townshend başta olmak üzere bu grup üyeleri, iktidarda bulunan Llyoyd George Hükümeti’nin Türkiye’ye karşı sürdürdüğü düşmanca politikanın karşısındaydılar⁹²⁷.

Görüldüğü gibi Townshend, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasında oynadığı arabuluculuk rolünü bir kez daha üstlenmek istemekte ve bu nedenle Ankara’ya giderek, İngiltere ile Türkiye arasında bir sulh girişimi başlatmayı ve bunda da başarılı olmayı ümit etmekteydi. Amacı savaşı sona erdirip bir sulhu gerçekleştirmekti.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Townshend Anadolu’ya yapacağı seyahat talebini

⁹²⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mayıs 1922, nr.500,s.1 ; Açıksöz Gazetesi de bu konuda “*Townshend İstanbul ve Ankara’ya gelecekti, fakat İngiltere Hükümeti pasaport vermiyor*” bilgisini vererek Hakimiyet-i Milliye gazetesinden aldığı bilgiyi aynen vermiştir. Bkz. **Açıksöz**, 8 Mayıs 1922, nr. 479, s.1.

⁹²⁶ **ŞİMSİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.IV , Belge No: 129 s. 308-309.

⁹²⁷ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, TBMM’nin gizli celsesinde Townshend’le ilgili bilgi verirken bu konuda şunları söylemekteydi: “*...Bilahare mebus intihap edildi. Bugün hepiniz biliyorsunuz ki, İngiltere Parlamentosunda bir mebustur ve aynı zamanda İngiltere Parlamentosunda takriben 60’a yakın mebusu olan müstakil muhafazakârlar namı altında bir fırkanın azasıdır...*”. Bkz. **TBMM GCZ**, C:3, İ:83, C: 3, 31.7.1338(1922), s.641.

İngiliz Hükümeti nezdinde dile getirmiş, hatta yazılı başvuruda bulunmuş ve kendisine pasaport verilmesini istemişti. Ancak bu talebi İngiltere'nin Türkiye ile harp halinde olduğu gerekçesiyle kabul edilmemiş ve pasaportuna Türkiye için vize verilmemiştir⁹²⁸. Nitekim İngiliz Hükümeti tarafından Townshend'e pasaportu verilmeden önce kendisinden bir taahhütnâme alınmıştı. Yazılı olarak alınan bu taahhütnâmede şunlar yazılıydı:

“Türkiye için talep ettiğim pasaport daha müsait bir zamana ta’liken reddedildiğinden, sulh müzâkerâtı devam ettikçe şimdilik Türkiye’ye azimet niyetinde değilim. Ancak sulhun imzasını müteakip Türkiye için bir pasaport talep etmek niyetindeyim.

İmza

General Charles Townshend’⁹²⁹.

Townshend bu yazılı taahhütnâmenin yanı sıra şifahi olarak da “*seyahatinden maksadının Paris’te karısını, Madrit’te de bazı akrabalarını ziyaret etmek ve daha sonra da Karsbald’da tedavi için 15 gün kalmak olduğunu*” belirtmişti. Bu şifahi açıklaması ve yazılı taahhüdü üzerine kendisine Fransa, İtalya, İspanya, Belçika, Almanya, Avusturya, Felemenk, İsviçre ve Çekoslovakya için pasaport verilmiş ve “*Türkiye’de seyahat için muteber değildir*” ibaresi de şerh edilmişti⁹³⁰.

Her ne kadar İngiliz Hükümeti Townshend’in Türkiye’ye gitmesine müsaade etmemiş ve pasaportuna Türkiye vizesi vermemişse de, İngiliz generali bu seyahat düşüncesinden vazgeçmiş değildi. General, Türkiye’ye gelmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi Townshend, Türk ordusunda gönüllü olarak hizmet etmek arzusunu Paris’te bulunduğu günlerde Paris Mümessili Ferit Bey’e ifade etmişti. Ferit Bey kendisine Türk ordusunda yabancı subayın görev almasının uygun olmadığını beyan etmiş, ancak eğer arzu ederse Ankara’daki zevat ile hususi şekilde görüşmeyi gerekli görürse bunu Ankara’ya bildireceğini söylemişti. Townshend bu özel görüşmeyi büyük bir istek ve memnuniyetle kabul edeceğini belirtince de, Ferit Bey meseleyi Ankara’ya bildirmiştir. Ankara’dan verilen cevapta ise generalin özel

⁹²⁸ İngiliz Hariciye Nezareti’nin bir memuru The Daily Mail gazetesine verdiği demeçte “...Biz henüz Türkiye ile harp halindeyiz asla Harb-i Umumî esnasında bir İngiliz’e Almanya için pasaport vermemekte ne kadar haklı isek bugün Türkiye’ye bir İngiliz’in seyahatini men’etmek de hakkımızdır.” demiştir. **İkdam**, 28 Temmuz 1922, nr. 9111, s.1.

⁹²⁹ **İkdam**, 26 Temmuz 1922, nr. 9109, s.1.

⁹³⁰ **İkdam**, 24 Temmuz 1922, nr. 9107, s.1 ; **İkdam**, 26 Temmuz 1922, nr. 9109, s.1 ; **Babalık**, 28 Temmuz 1922, nr. 954, s.1.

görüşmelerde bulunmak amacıyla Türkiye'ye gelebileceği ve Ankara'da misafir edileceği belirtilmiştir⁹³¹.

Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan 14 Haziran 1922'de Suriye'ye girebilmek için vize alan General Townshend, Marsilya'dan buharlı bir gemiyle hareket ederek 12 Temmuz 1922'de Beyrut'a gelmiştir. Beyrut'ta Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud ile bir görüşme yapan Townshend, Fransız generali tarafından büyük bir nezaketle karşılanmış ve ilgi görmüştü⁹³². Townshend'in Beyrut'tan Ankara'ya hareket edeceğini öğrenen İngiliz Dışişleri Bakanlığı hemen harekete geçmiş ve İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu Satow'a bir telgraf göndererek, generalin bu geziden vazgeçmesini sağlamasını istemiştir. 17 Temmuz'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın telgrafını alan Satow, önce Fransız Yüksek Komiseri Gouraud ile görüşerek Townshend'in Ankara'ya yapacağı gezi için kolaylık göstermemesini istemişti. Fransız General ise, Townshend'e sadece nezaket gösterdiğini ve Haleb'e kadar kendisine bir refakatçi subay verdiğini belirterek, vermiş olduğu bu karardan geri dönmeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine Başkonsolos Satow, Beyrut'ta seyahati için hazırlık yapmakta olan Townshend'i ziyaret etmiş ve ondan bu seyahatten vazgeçmesini istemişti⁹³³. Ancak General Townshend seyahatinden vazgeçmeyeceğini belirttiği cevabi konuşmasında; Mustafa Kemal'i iyi tanıdığını, onunla görüşmek istediğini, İngiliz Parlamentosu'nda 100 kadar milletvekilinin bu görüşmeyi onayladığını, sadece İngiliz Foreign Office'in buna karşı çıktığını söylemişti. Konuşmasının devamında da, Türkiye'ye hiç gitmeyeceği yolunda söz vermemiş olduğunu, pasaport alırken, şimdilik, yani birkaç hafta içinde gitmeyeceğini söylediğini belirtmişti. Townshend, Anadolu'ya yapacağı seyahatinin üç hafta süreceğini de ilâve etmişti.

İngiliz Generali Townshend'in resmî olmayan bu gezisi Londra'da da büyük bir sansasyon yaratmıştı⁹³⁴. Generalin Anadolu seyahati Avam Kamarası'nın 20 Temmuz günü yapılan oturumunda tartışma konusu olmuştu. İngiliz Hariciye Nezareti Müsteşarı Sir E. Crowe Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada: “ ...12 Temmuz'da Beyrut'a hareket eden General Townshend'in Ankara'ya azimet maksadıyla 17 Temmuz'da Halep

⁹³¹ **TBMM GCZ**, C:3, İ:83, C: 3, 31.7.1338(1922), s.641.

⁹³² **ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.IV, Belge No: 129, s.308.

⁹³³ **ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.IV, Belge No: 129, s.309.

⁹³⁴ Bu konuda Türk basınında çıkan haberler için Bkz. **Vakit**, 24 Temmuz 1922, nr. 1658, s.1; **İkdam**, 25 Temmuz 1922, nr. 9108, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1922, nr. 565, s.1 ; **Babalık**, 28 Temmuz 1922, nr. 954, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1922, nr. 573, s.1

ve İskenderun'a müteveccihen hareket ettiğini" söylemiştir. Hariciye Nezareti Müsteşarı Crowe konuşmasının devamında "*Townshend'in bu seyahatinin İngiliz Hükümetinin talebi üzerine ihtiyar edilmiş olmaktan uzak bulunmakta olduğunu, ayrıca Generalin bu seyahatinin pasaportu kendisine verilirken vuku bulan vaadine de mugayir bulunduğunu*" belirtmiştir⁹³⁵.

İngiliz Hükümeti, yaptığı resmî açıklamada da "*bu seyahatin hükümetin haberi olmaksızın yapıldığını*" belirtmişti. Diğer taraftan İngiliz istihbarat servisi Townshend'in seyahatini ve temaslarını yakından izlemek üzere harekete geçirilmişti⁹³⁶. Ayrıca Townshend'in Anadolu seyahati ile ilgili haberlerin basında yer alması, İngiliz sansürünce önce kısıtlanmış, sonra serbest bırakılmıştı⁹³⁷.

17 Temmuz 1922'de Halep'e müteveccihen hareket eden Townshend, daha sonra İskenderun'a gelmiş ve oradan da Mersin üzerinden 22 Temmuz'da Adana'ya gelmiştir. Adana'ya gelişinde valilik tarafından törenle karşılanmıştır⁹³⁸. Townshend, Adana'da yayınlanmakta olan Yeni Adana gazetesine verdiği beyanatta: "*Türklerin müdafii olmakla iftihar ettiğini ve Türklere karşı muhabbetini her vesile ile bilhassa Avam Kamarası'nda müteaddit beyanatlari ile ispat ettiğini, İngiltere'nin Türkler hakkındaki hissiyatının İngiliz Avam Kamarası'ndan bütün cihana ilân olunduğunu ve İngiltere'de iki tarz telakki mevcut olduğunu, bunlardan bir kısmı Türkleri ve bir kısmı Yunanları haklı bulduklarını ama Türkleri haklı bulan telakkinin gitgide kuvvetlendiğini bu yüzden İngiltere'de son günlerde Türkler lehine bir cereyan başladığını*"⁹³⁹ söylemiştir.

Townshend, Kilikya'nın Fransızlar tarafından tahliyesinden sonra azınlıklar hakkında çıkarılan şayialara zerre kadar ehemmiyet vermemiş olduğunu da belirtmiştir. Seyahatinin amacı hususunda sorulan soruya da: "*politikadan bahsetmekte mazuru bulunduğunu ve bu nedenle maksad-ı seyahati hakkında bir şey söylemeyeceğini, ancak seyahatinin on dört gün kadar devam edeceği*" cevabını vermiştir⁹⁴⁰. Townshend'in, seyahat maksadı hakkında bir şey söyleyemeyeceğini beyan etmesi, bir şeyler gizlemek

⁹³⁵ İkdâm, 25 Temmuz 1922, nr. 9108, s.1; Babalık, 28 Temmuz 1922, nr. 954, s.1.

⁹³⁶ SONYEL, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat..., s.264.

⁹³⁷ ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk..., C.IV, Belge No: 136, s.323.

⁹³⁸ Hakimiyyet-i Milliye, 23 Temmuz 1922, nr. 564, s.1.

⁹³⁹ Townshend'in Yeni Adana Gazetesi'ne verdiği beyanat, İstanbul ve Ankara gazetelerinde yer almıştır. Bu beyanat için bkz. Hakimiyyet-i Milliye, 25 Temmuz 1922, nr.565, s.1; Anadolu'da Yeni Gün, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1; Vakit, 27 Temmuz 1922, nr. 1661, s.1.

⁹⁴⁰ Anadolu'da Yeni Gün, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1; Vakit, 29 Temmuz 1922, nr. 1663, s.1.

zorunda olduğu kanısını vermektedir. Nitekim Anadolu’da Yeni Gün gazetesi de bu durumun “*oldukça şayan-ı dikkat*” olduğu yorumunu yapmaktadır⁹⁴¹.

Nihayetinde İngiliz Generali Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere 22 Temmuz akşamı özel bir trenle Adana’dan Konya’ya hareket etmişti⁹⁴². Townshend 23 Temmuz sabahı Konya’ya gelmiş, Konya’da da “*merasim-i lâyika*” ile karşılanmış⁹⁴³.

Anadolu’da Yeni Gün, 25 Temmuz tarihli nüshasında: “... *elyevm Konya’da bulunan General Townshend cephenin, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin irae buyuracakları bir noktasına azimet ve Reis Paşa Hazretleriyle burada mülâkat edeceklerdir...*”⁹⁴⁴ haberini vermektedir. Anlaşılan henüz Konya’da görüştükleri bilgisi ellerine ulaşmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa ile İngiliz Generali Townshend’in görüşme yeri olarak Konya’nın seçilmesi bir tesadüf değildi. Bu görüşmenin Konya’da gerçekleşmesini özellikle Mustafa Kemal Paşa istemişti. Çünkü Townshend’in amacı Ankara’ya gitmek ve burada başta Millî Mücadele’nin önderi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere diğer ileri gelen zevatla görüşmekti. Nitekim Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile Konya’da görüştüktan sonra Ankara’ya gelecek ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey başta

⁹⁴¹ **Anadolu’da Yeni Gün**, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1 ; Townshend, Ankara’da da Hakimiyet-i Milliye gazetesi muhabirinin kendisinden mülâkat isteğini seyahat maksadına girmemek şartıyla kabul etmiştir Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1922, nr. 569, s.1.

⁹⁴² **Anadolu’da Yeni Gün**, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1; Hakimiyet-i Milliye Townshend’in Adana’dan ayrılışıyla ilgili olarak “*Cuma günü Beyrut’tan Mersin’e gelmiş olan Avam Kamarası azasından General Townshend dün akşam Adana’dan Konya’ya müteveccihen hareket etmiştir*” haberini vermektedir. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1922, nr.564, s.1. Ayrıca aynı mahiyette bir haber için bkz. **Vakit**, 27 Temmuz 1922, nr. 1661, s.1.

⁹⁴³ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1922, nr. 565, s.1; **Anadolu’da Yeni Gün**, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 25 Temmuz 1922 tarihli nüshasında Anadolu Ajansı’nın 23 Temmuz 1922 tarihli Konya’dan aldığı bilgiye atıf yapılarak “*General Townshend bu sabah Mersin’den Konya’mıza gelmiş ve merasim-i mahsus ile karşılanmıştır*” denilmektedir. Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1922, nr. 565, s.1.

Yine Hakimiyet-i Milliye’nin 23 Temmuz 1922 tarihli nüshasında “*General Townshend Bugün Konya’da*” başlığı altında şu bilgi verilmektedir: “*Cuma günü Beyrut’tan Mersin’e gelmiş olan Avam Kamarası azasından General Townshend dün akşam Adana’dan Konya’ya müteveccihen hareket etmiştir*” Bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1922, nr. 564, s.1.

Townshend’in Konya’ya geliş tarihi hakkında pek çok eserde yanlış bilgiler vardır, bunları şöyle sıralayabiliriz: Gotthard JAESCHKE, eserinde Townshend’in Konya’ya gelişini 22 Temmuz 1922 olarak belirtmektedir. Bkz. JAESCHKE, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...**, s.186; Townshend’in 13 Haziranda Konya’ya geldiğini yazan eserler için Bkz. ALTINER, **Her Yönüyle Atatürk**, s.488; Niyazi Ahmet BANOĞLU, **Nükte Yergi Ve Fıkralarıyla Atatürk**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul- 2000, s.68; ARIBURNU, **Atatürk’ten Anılar**, s.20; İhsan KAYSERİ, **Atatürk ve Konya**, Arı Basımevi, Konya-1981, s. 18.

⁹⁴⁴ **Anadolu’da Yeni Gün**, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1.

olmak üzere Refet Paşa, Ali Fuat Paşa gibi Millî Mücadele'nin ileri gelen şahsiyetleriyle görüşecekti.

Mustafa Kemal Paşanın Townshend'le Konya'da görüşmek istemesi aslında Garp Cephesi Karargâhına yapacağı ziyaretin gizlenmesi amacıyla düşünülmüştü. Sakarya Zaferi'nden sonra Türk ordusu işgalci Yunan kuvvetlerine kesin bir darbe vurmak ve onları ülkemizden tamamen atmak amacıyla büyük bir hazırlık içerisindeydi. Bu hazırlıklar gizlilik içerisinde yapılıyor ve ordumuz başlatacağı büyük taarruza hazırlanıyordu.

Mustafa Kemal Paşa yapılmasına karar verilmiş bulunan ve amacı bir meydan savaşı ile düşmanı tamamen yok etmek olan büyük taarruzun hazırlıklarını yerinde görmek, Genelkurmay Başkanı ve Cephe Kumandanı ile taarruz planı üzerinde bir kere daha fikir alışverişinde bulunmak ve yine ordu komutanları ile bazı kolordu komutanlarının katılacağı bir toplantıda onların da görüşlerini almak amacıyla yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gitmek istiyordu. Bu günlerde de General Townshend Adana'ya gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşme arzusunu Ankara'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa da görüşmenin Konya'da yapılmasını istemişti. Böylece Batı Cephesi Karargâhı'na yapacağı ziyaret dikkatlerden kaçırılarak gizlenecekti. Bu amaçla 24 Temmuz 1922 günü Konya'da görüşmek için General Townshend'e randevu vermişti⁹⁴⁵. Bu randevu kamuoyu ve basına da duyurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa yapacağı seyahatle ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e durumu açıklayan aşağıdaki yazıyı göndermiştir:

“ Garp Cephesi

24.7.1338

Heyet-i Vekile Reisi Rauf Beyefendi Hazretlerine

Cephede şimdiye kadar tesbit olunan malûmata ve yakından yapılan tetkikata göre düşmanın hakiki vaziyeti ve maksadı inkişaf ettirilememiştir.

Vaziyetin tesbiti için cephe kumandanlığınca tedabir-i muhtelifeye teşebbüs edilmiştir. Ben bir iki gün sonra avdet etmek Üzere General Tavzhend ile görüşmek için Konya'ya gidiyorum.

Başkumandan

⁹⁴⁵ Mehmet ÖNDER, **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1989, s.20.

Mustafa Kemal”⁹⁴⁶.

Mustafa Kemal Paşa tarafından İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e hitaben yazılan bu yazının tarihi 24 Temmuz'dur. Halbuki o, 21 Temmuz akşamı cepheye gitmek üzere Ankara'dan ayrılmış ve 23 Temmuz akşamı Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gelmişti⁹⁴⁷. Nutuk'ta bu konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa şu malumatı vermektedir:

*“Konya'ya gelmiş olan General Tavnzınd'ın arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi'nin huzuriyle görüşmeği münasip gördük. Ben, 24 Temmuzda Konya'ya gittim...”*⁹⁴⁸.

Bu telgrafın Mustafa Kemal Paşa tarafından Garp Cephesi Karargâhı'ndan, yani Akşehir'den 24 Temmuz'da çekildiğini görüyoruz. Bunun nedeni yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşanın Garp Cephesi Karargâhı'na gidişini basın ve kamuoyundan gizlemek, dolayısıyla İngilizler ile Yunanların bu gelişmeden haberdar olmalarını önlemektir. 23 Temmuz'da Akşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile görüşmüştü⁹⁴⁹. Ancak taarruz planı üzerindeki görüşmeler, Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşanın henüz Akşehir'e gelmemiş olmasından dolayı yapılmamış ve onun beklenmesine karar verilmişti. İşte bu arada Mustafa Kemal Paşa, Townshend'le görüşmek için Konya'ya gidecekti.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Temmuz 1922 günü özel bir trenle Konya'ya hareket etmiş ve aynı günün akşam saatlerinde, saat altı buçukta Konya'ya ulaşmıştır⁹⁵⁰. Onun Konya'ya geleceği önceden bilindiği için istasyonda büyük bir karşılayıcı topluluğu vardı. Karşılayıcılar arasında bir gün önce Konya'ya gelmiş bulunan General Townshend

⁹⁴⁶ BCA. 030.10/ 54.354.31. (24.7.1338) Yayınlayan eserler için bkz. HTVD, Sayı: 59, Vesika No: 1354; **İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar**, (Tashih, Kontrol ve Yayına Hazırlama: Elif Su Akdemir, Sema Şen), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara-1994, Belge No:7, s.22-23.

⁹⁴⁷ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C.IV, s.539,542; KOCATÜRK, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi...**, s. 331; **Nutuk-Söylev**, C.II, s.896.

⁹⁴⁸ **Nutuk-Söylev**, C.II, s.896.

⁹⁴⁹ İbrahim Hakkı KONYALI, **Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir(Tarihi-Turistik Klavuz)**, İstanbul 1945, s. 715, Ayrıca bkz. Yaşar ANILIR, **Akşehir Tarihi ve Turistik Eserleri**, Konya 1984, s.16-17.

⁹⁵⁰ **Öğüd**, 25 Temmuz 1922, nr. 908, s.1; **Anadolu'da Yeni Gün**, 26 Temmuz 1922, nr.551-928, s.1; **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Temmuz 1922, nr. 566, s.1.

de vardı. Ayrıca vilayet erkanı, askerî ümera, belediye reisi ile birlikte Konya'daki bütün mektep talebeleri, İzmir ve Trakya yurtları öğrencileri, esnaf cemiyetleri ve kalabalık bir halk topluluğu bulunuyordu⁹⁵¹.

Mehmet Önder'in verdiği bilgiye göre; yapılan karşılama merasiminden sonra Mustafa Kemal ve General Townshend bir otomobile binerek, istasyon caddesi üzerinde bulunan köşke gelmişlerdir⁹⁵². Bu köşk Mustafa Kemal Konya'ya her geldiğinde kendisine tahsis edilen yerdi.

Mustafa Kemal Paşa ile General Townshend arasında gerçekleşen görüşmede ele alınan konuların neler olduğu konusunda bize, Mustafa Kemal Paşanın 25 Temmuz 1922 günü İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e Konya'dan gönderdiği şifre telgraf ayrıntılı bilgi vermektedir Çalışmamızın ele aldığı temel konu olmasına binaen bu şifre telgrafi aynen vermek istiyoruz:

“Konya 25/7/ 338

İcra Vekilleri Hey'eti Reîsi Rauf Beyefendiye

l-General Tavshendle mülâkatım hulâsası ber-vech-i atîdir:

General parlamentoda mensûb bulunduğu parti a'zâlarını ikna' ederek görüşmek üzere gelmiştir. Bazı mukaddimâtdan sonra sulh hakkında müşkil-pesend olmayıp ma'kûlât dâhilinde anlaşılabileceğimizi takdir buyurduğunu söyledi ve binâen-aleyh sulh hakkında fikirlerinin ne olduğunu sordum. Yunanların Anadolu'yu tahliye etmelerinin muhakkak olduğunu ve ancak Trakya hakkında şimdilik fazla mutâlebâtta bulunmayıp İslamların hukuklarının muhafaza edilmesi kaydıyla Edirne'nin mes'ele-i mebhûse hâricinde bırakılması îcâb edeceği kanâ'atinde bulunduğunu ve Çanakkale'ye gelince; bir Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan garnizonu te'sîsiyle bunların başında Danimarka, Felemenk gibi hâriç bir devlet me'mûru bulundurmak suretiyle Çanakkale hakkında kavî te'mînât taleb edileceğini söyledi. Bence bunların teferruat olduğunu, sulhun takarrürü rûh-ı mes'ûlin nazar-ı dikkate alınmasıyla mümkün olacağını ve bu suretle tefemi'âtın kendi kendine halledilmiş bulunacağını söyledim. General devamla: 'İzmir'in tahliyesi

⁹⁵¹ Ögüd, 25 Temmuz 1922, nr. 908, s.1; Anadolu'da Yeni Gün, 26 Temmuz 1922, nr.551-928, s.1; Hakimiyet-i Milliye, 26 Temmuz 1922, nr.566, s.1.

⁹⁵² ÖNDER, Atatürk Konya'da, s. 21.

Mustafa Kemal Paşa ile General Townshend arasında geçen görüşmelerle ilgili gazetelerde çıkan haberler şöyledir:

“Mustafa Kemal Paşa evvelki akşam Konya'ya muvasalat etmişler. İlk mülâkat muvasalat akabinde ve ikinci mülâkat dün öğleden evvel vuku' bulmuştur. General Townshend'i ertesi gün (25 temmuz) öğleden evvel ikametlerine tahsis edilen dairede kabul etmiş ve bu mülâkat uzun müddet devam etmiştir”. Bkz. Anadolu'da Yeni Gün, 26 Temmuz 1922, nr.551-928, s.1.

“Generalin Mustafa Kemal Paşa ile mülâkatı Konya'da vuku bulmuştur. Elyevm Başkumandan beray-ı teftiş Konya'da bulunduğundan General Konya'dan geçerken kendisini ziyaret etmiş ve iki defa uzun müddet görüşmüştür.” haberini vermektedir. Bkz. Vakit, 28 Temmuz 1922, nr.1662, s.1.

“Mustafa Kemal Paşa Konya'da İngiliz Generali Townshend'i kabul etmiş ve bu iki General arasında uzun bir mülâkat cereyan etmiştir.” İkdâm, 28 Temmuz 1922, nr.9111, s.1.

Paris’de takarrür etdi. Fransa ve İngiltere sulh istiyor. Türk-Yunan Harbi devam etdikce dünyâda sulh olmayacaktır. İngiltere Türkiye’nin sulhu ile en ziyâde alâkadar ve menfa’atdârdır. Çünkü aksi takdirde Hindistan, Mısır, El-Cezîre de mücâdeleden âzâde kalmayacaktır ve iş Asya-yı Suğrâ’nın tahliyesi ve Trakya mes’elesinin vakt-i âhara ta’lîki ve Çanakkale’nin arzettiği veçhile idaresidir’ dedi. ‘İngiltere, Fransa ve İtalya adlî, mâlî, iktisadî, askerî kapitülasyonlarla fazla mutâlebâtta bulunmayacaklar mı?’ suâlîme: ‘Hayır, bulunmayacaklardır. Bu söylediklerimi tutmak mecburiyetindedirler. Çünkü İngiltere ve Fransa’nın sulha ihtiyâc-ı kat’îsi vardır. Herkes bu fikirdedir. Poincare ve Gouraud ile görüşdüm, bunlar da işin halline hâhiş-kerdirler’ cevâbını verdi. ‘Biz de ciddî olarak sulh istiyoruz, sulha doğru atılan her hakîkî adımı memnuniyetle karşılıyoruz. Müşkil-pesend değiliz. Müşkil-pesend Lloyd George, Curzon ve İngiltere Hükûmetidir’ dedim. ‘Pek doğru söylüyorsunuz, da’vânız sarîhdir. Ben bunu takdir ediyorum. Geçen seneden beri sizinle hem-fikirim. Hemen Londra’ya avdet edip sulhun tesrî’ine çalışmalıyım’ dedi. Ancak Ankara’ya kadar gitmek hususundaki arzusunun da fazla olduğunu anladığımdan ve Ankara’daki rûfekâ ile görüşmekle benim ile mülâkat neticesinde hâsıl ettiği kanâ’ati takviye edeceğini düşündüğümünden Ankara’ya gitmesini tensîb etdim.

2-General ile bu gece birlikde yemek yiyeceğiz.

3-General mülâkatda tercümanlık eden zabitimiz vasıtasıyla bugün âtideki notları göndermiştir:

Mülâkatımızdan mütehassis olmuş. Sulh imza edildiği takdirde mâlî ve iktisadî husûsât için kayınpederi dolayısıyla çok mu’âvenetde bulunabilecekmiş. Kayınpederi, Kont Kahen Rothschild ve Morgan Harcel gibi pek zengin bir banker olup Fransız ve İngiliz mâliyyûnunun hemen bir nısfı bunun ile iş yapmak için işaretime bakarlarmış. Bu ve buna merbut gruplar Anadolu’da şimendifer yapmak, me’âdin işletmek için çok hâhişker imişler. Bunların cümlesine bi’l-vâsıta te’sîr edecekmiş ve bi’l-vesîle mu’ârefe-i şahsiyesi olan Rauf Bey ile doğrudan doğruya bu işlere dâir açıkça görüşebileceğini, Türkiye’ye karşı kalbî merbûtiyeti(ni) söylemiştir. Hemşirezadesi Kont Rosveld’e pasaport verip Anadolu’ya müsâ’ade edilirse bir-iki ay sonra bir mütehassis ile birlikde mezkûr husûsât dâhilinde işe başlanabileceği, Paris’de Ferid Bey ile bir istikraz mes’elesine dâir mezkûr hemşîrezâdesiyle müzâkere yapıldığını, İskenderun’a avdet eder etmez hemen Londra’ya, mensûb bulunduğu partiye bir telgraf çekerek sulhun kolay olduğunu bildireceğini ve bi’l-vesîle Lloyd George’un mevki’inin müşkilleşeceğini söylemiştir.

*Başkumandan Mustafa Kemal*⁹⁵³.

Bu belgeden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşanın vermiş olduğu bu bilgiler Townshend’le yaptığı ilk görüşmeyle ilgilidir. Townshend görüşmede özellikle “sulh meselesi” üzerinde durmuş ve bir sulhun gerçekleşmesi hususunda ümitli olduğunu belirtmiştir. Yunanların Anadolu’yu boşaltmaları konusundaki kararın bir süre önce İtilâf Devletleri temsilcilerince Paris’te kararlaştırıldığını, ancak Türk tarafının şimdilik Trakya

⁹⁵³ BCA.,030.10./1.1.1 (26.07.1922); yayınlayan eserler için bkz. **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara-2003., Belge No: 81, ,s.210-212; **Atatürk’ün Millî Dış Politikası...** , C.I , Belge No: 79, s.441-443.

konusunda aşırı taleplerde bulunmamaları gerektiğini, Edirne'nin söz konusu edilen Trakya meselesinin dışında tutulması kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Çanakkale Boğazı'nın geleceğiyle ilgili olarak da, uluslararası bir komisyonun idaresine bırakılmasının uygun olacağını söylemiştir.

Yine Townshend Türk-Yunan savaşının sona ermesi gerektiğini, savaşın sona ermesinden en fazla istifade edecek olan devletin İngiltere olacağını, İngiltere'nin sulha taraftar olmaması halinde Hindistan ve Mısır gibi Müslüman sömürgelerinde karışıklıklar ve huzursuzluklarla karşı karşıya gelebileceğine işaret etmiştir. Kapitülasyonlar konusunda İtilâf Devletleri'nin Türkiye'yi sıkboğaz etmeyeceklerini ve aşırı isteklerde bulunmayacaklarını söylemiştir.

Türk Millî Mücadelesi'ni de haklı bulduğunu ifade eden İngiliz generali, ülkesine döner dönmez sulhun gerçekleşmesi için çalışacağını da özellikle ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bu görüşmede Townshend, Ankara'ya gitmek ve orada başta yakınlığının olduğunu söylediği Rauf Bey olmak üzere, ileri gelen şahsiyetlerle görüşmek arzusunu dile getirmiş olacak ki, Mustafa Kemal Paşa “*Ankara'ya gitmesini tensip ettim*” demektedir.

Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı bu görüşmeden çok memnun kalan ve büyük bir hayranlıkla kendisinden ayrılmış bulunan Townshend, refakatindeki memur Türk subayına: “*Ben şimdiye kadar 15 mühürdar ve Cumhurreisi ile hususi ve resmî konuşmalar yaptım. Bu geceki kadar ezildiğimi hatırlamıyorum. Mustafa Kemal'de büyük bir ruh kuvvetinin esrarı var*”⁹⁵⁴ diyerek, onun müstesnâ kişiliğinin ne kadar büyüğü altında kaldığını samimi sözlerle belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile General Townshend arasında ikinci görüşme 25 Temmuz 1922 akşamı olmuştur. Nitekim Rauf Beye gönderdiği şifre telgraf 25 Temmuz tarihlidir ve yukarıda verdiğimiz metinden de görülebileceği gibi Mustafa Kemal Paşa “*general ile bu gece birlikte yemek yiyeceğiz*” demektedir. Bu ikinci görüşme ile ilgili olarak Avni Altınar şu bilgileri vermektedir:

“...Konya'da Behiç Beyin evinde Mustafa Kemal Tavsend şerefine büyük bir ziyafet

⁹⁵⁴ **İslam Ansiklopedisi**, “Atatürk Maddesi” , 1.Cilt, Millî Eğitim Basımevi, 1940, 762-763; KAYSERİ, **Atatürk ve Konya**, s. 20; ALTINER, **Her Yönüyle Atatürk**, s.488.

verdi. Ziyafette Behiç Bey, Muhtar Bey, Salih Bozok bulunuyorlardı. Yemek çok güzel bir hava içinde geçti. Yemeğin sonunda Mustafa Kemal misafirine dedi ki:— Biz Türklerde bir âdet vardır. Misafirimize mutlaka bir hediye veririz. Ben asil bir milletin mütevazî bir Başkumandanıyım. Size ancak bu tesbihi veriyorum. Diyerek elindeki kırmızı mercan tesbihi hediye etti. Ve sofradan kalkılacağına yakın da kolundaki saati çıkararak Generale dedi ki: — Bu saati bana Anafartalarda bir Türk askeri, ölen bir İngiliz zabitinin kolundan çıkardığını söyleyerek verdi. Saatin arkasında subayın künyesi yazılıdır. Bu subayın ailesini arattımsa da bulamadım, İngiltere'ye döndüğünüzde ailesini bulur ve saati verirsiniz çok memnun olurum. diyerek saati Generale teslim etti”⁹⁵⁵.

Mustafa Kemal Paşa ve General Townshend arasında cereyan eden görüşmelerden sonra, İngiliz generalinin Mustafa Kemal Paşa ile ilgili düşüncelerinin neler olduğunu, 28 Temmuz'da Konya'da Babalık Gazetesi'nde yayınlanan mülâkatında söylemiş olduğu sözlerden anlamaktayız. Babalık gazetesi muhabiri Samizâde Süreyya, Townshend ile yaptığı mülâkatı “General Townshend'le Hasbihâl” başlığıyla Babalık gazetesinde aynen yazmıştır. Bu mülâkatın bir yerinde Townshend şöyle demektedir:

“Bahsi değiştirmek için şu suali sordum: Dün gece Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle geç saatlere kadar görüştinüz. Bu mülâkat sizde nasıl bir te'sir ve intibâ bıraktı?

Hararetli hararetli cevap verdi: Çok memnun kaldım, hakikaten bahtiyârım. Kemal Paşa cidden büyük bir nüfuz-u nazara mâlik. Paşa müstesnâ insanlardandır, harikulâde insanlardan...Öyle olmasaydı hiç şu eser, şu şaheser meydana gelir miydi? Düşününüz ki Kemal Paşa, yalnız başına meydana çıktığı zaman bütün dünya aleyhinize idi. Hatta kendi vatandaşları bile bidayette onun fikirlerine, onun kararlarına, muarız bulunuyorlardı. Öyle iken o hiç mey'us olmadı. Hiçbir tehlikeden yılmadı millî müdafaayı bu parlak dereceye isâl etti. Bu işleri gören adam nasıl harikulâde olmaz? Hayır, hayır. Mustafa Kemal Paşanın dehası kudret ve zekâsı zerre kadar şek ve şüphe götürmez. O,

⁹⁵⁵ ALTINER, *Her Yönüyle Atatürk*, s.488.

büyük bir kumandan, büyük bir teşkilâtçı büyük bir vatanperverdir...”⁹⁵⁶.

Townshend’in yaptığı görüşme sonrası Mustafa Kemal Paşadan nasıl etkilendiği konusunda başka bir anlatım da şöyledir: “görüşmeler uzadıkça General Townshend’in Atatürk’e hayranlığı artmış, onun mücadele azminin yenilmeyeceğine inanmıştır”⁹⁵⁷.

6 Eylül 1922 tarihli İkdâm gazetesi “General Townshend’in Başkumandanımıza Dair İhtisasatı” başlığıyla General Townshend’in “Times” gazetesine gönderdiği, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmesindeki izlenimlerini anlatan mektubunu yayınlamıştır. Townshend bu mektupta şunları söylemektedir:

“Nafiz mai gözler, güir saç, uçları kesik bıyıklar, Kemal Paşanın simasında nazara çarpan şeyler bunlardır. Bir ay evvel Konya’da kendisiyle görüştüm. Üzerinde sahra elbisesi, başında büyük hacimde ve Ruslarla Acemlerin giydikleri kürkklü serpuşa müşabih bir astragan kalpak var idi.

Kemal Paşa ordunun ve ahalinin perestîdesidir. Orduda nifak ve tefrikanın mevcudiyetine dair propagandacıların çıkardıkları şayialara kimse inanamaz. İstanbul ahalisinin elyevm yüzde doksanı Kemal taraftarıdır. Anadolu’daki Türkler ise son neferine kadar kendisine müzahirdir. Emirlerine bilatereddüd itaat ederler. Kadife eldiven içinde demir pençe ile idare-i hükümet etmekte ve onun kumandası altında Türkiye millî hükümeti muntazamen çalışmaktadır. Her arzusu bir kanundur.

Kemal Paşa son derece hayati bir mesele mevzu’ bahs olmadıkça az konuşur. Fakata hayati meselelerde gayet belîğdir. Bir akşam birlikte yemek yerken bahsimiz Napolyonun 1805’teki Avustralya seferine intikal etti. Bu muharebede Napolyon düşmana merkezden hücum etmişti. Halbuki onun maksadı düşmanı az kuvvetlerle merkezden oyalamak ve başlıca kuvvetleriyle cenahlardan hücum etmek idi.

Bu mubahesede Kemal Paşanın Napolyon seferlerini pek iyi mütalaa ettiği ve Napolyon’un meftunu olduğunu anladım. Bunu yazmaktan maksadım bütün büyük kumandanlar gibi Mustafa Kemal Paşanın da tarihteki muhtelif tabiiye usullerini ehemmiyetle tetebbu’ etmiş olduğunu göstermektir.

Kemal Paşa daima iş başında ve yorulmak bilmez bir sa’y ve faaliyet halindedir. Avrupa’nın siyasi işlerine de şayanı hayret bir vukuf vardır. Tahsili yalnız İstanbul mekteb-i harbiyesine münhasır olan bir adamda bu kadar vukuf taaccübe sezadır. Trablusgarb muharebesinde ve harb-i umumide muhtelif cephelerde bulunmuş ise de en büyük yararlığı Gelibolu müdafaasında görülmüştür. Bu muharebedeki hidematı sebebiyle Liman Fon Sanders tarafından kendisi ordu kumandanlığına tayin edilmişti.

Mütarekeden sonra Anadolu’ya müfettiş-i umumilikle gönderilmiş ve orada iken İstanbul’un işgalinden hissiyat-ı vatanperveranesi ve netice olarak kuva-yı milliye teşkilâtına başlamıştır.

⁹⁵⁶ Samizâde Süreyya, “General Townshend’le Hasbihâl”, **Babalık**, 28 Temmuz 1922, nr. 954, s.1; Ayrıca bu mülâkâtın bazı kısımlarını diğer gazeteler de vermiştir bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1922, nr. 573, s.2; **Vakit**, 8 Ağustos 1922, nr.1670, s.2; **Açıksöz**, 9 Ağustos 1922, nr.550, s.1.

⁹⁵⁷ ÖNDER, **Atatürk Konya’da**, s.22.

Kemal Paşa bir vatanperverdir. 'Türkiye Türklerindir.' düsturunu, hürriyet ve istiklâli muhafazaya, şerefli bir sulh istihsaline çalışıyor. Anadolu'nun derhal tahliyesi lüzumunda musırdır..."⁹⁵⁸.

Mustafa Kemal Paşa ve General Townshend arasında cereyan eden görüşmelerle ilgili olarak, İngiltere'nin Beyrut Başkonsolosu Satow'un, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a 10 Ağustos 1922'de gönderdiği telgrafta da bazı bilgiler verilmektedir. Satow; General Townshend ile Anadolu seyahati dönüşünde kısa bir görüşme yaptığını, generalin çok açık bir şekilde kendisiyle konuştuğunu ve Ankara'ya gitmeden önce ve sonra yaptığı gezi ile dikkatlice yazmış olduğu önemli olayları içeren günlüğünün özetini kendisine verdiğini belirtmektedir⁹⁵⁹. Başkonsolos Satow, Townshend'in günlüğüne dayanarak telgrafında şu bilgileri vermektedir: “ *Onun gezisi şöyle: Konya'ya Temmuzun 23'de vardı ve ertesi gün Mustafa Kemal onu görmeye geldi. Temmuzun 26'da Ankara'ya bir araba ile götürülmüş ve oradan da 30'da ayrılmış. 31 Temmuz akşamı ise Konya'dan ayrılarak İskenderun'a özel bir trenle gitmiş.*

Görünen o ki, General Kemalistlerle hemen bir barış yapılması düşüncesini kafasına takmış ve bunun İngiliz İmparatorluğu için gerekli olduğuna inanıyor ve böylece Hindistan'da bir Müslüman tehdidini ve başka başkaldırmaları bertaraf etmiş olacağını söylüyor.

Mustafa Kemal ile barış için olası koşulları konuşmuş. Mustafa Kemal kendisine, eğer İzmir ve Anadolu'dan Yunanlar hemen çekilirse diğer bütün konular kolayca çözülebilir, demiş.

Mustafa Kemal bir tehditte de bulunmuş ve eğer şartları hemen kabul edilmezse, bugüne kadar kullanmadığı doğudaki (Hindistan) İngiliz çıkarlarına zarar verecek bir Müslüman isyanı çıkaracağını bildirmiştir.

General Townshend Mersin'de bir konferansın yapılmasını öneriyor ki Mustafa Kemal şahsen katılabilin. Böylece meselelerin çözümlenmesi hızlandırılmış olunacak ve Ankara ile ilgili mesele çözüme kavuşmuş olacaktır..."⁹⁶⁰.

Başkonsolos Satow'un telgrafında verdiği bilgilerden, Townshend'in Konya'da kaldığı süre içinde Konya'daki askerî kampları ziyaret ettiğini, cepheleri gezmesi için

⁹⁵⁸ **İkdam**, 6 Eylül 1922 , nr.9148, s.2.

⁹⁵⁹ **ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...** , C.IV , Belge No: 140, s.343-344.

⁹⁶⁰ **ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...** , C.IV, Belge No: 140, s.344-345.

davet yapılmakla birlikte generalin cepheye gitmediğini anlamaktayız.

General Townshend'in Konya'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi esnasında dikkati çeken bir konu da iktisadî ve malî konularda dile getirdiği talepleridir. Nitekim Mustafa Kemal Paşanın, Rauf Bey'e gönderdiği şifre telgrafta bununla ilgili anlatımlar da vardır. Townshend barışın gerçekleşmesinden sonra kayınpederinin iktisadî ve malî konularda Ankara'ya büyük yardımlarda bulunabileceğini söylemektedir. Banker olan kayınpederinin Kont Kahen Rothschild ve Morgen Harches gibi İngiltere'nin zengin bankerleriyle yakın temasta olduklarını, İngiliz ve Fransız maliyecilerinin hemen hemen yarısının kayınpederi ile iş yapmak istediklerini belirtmektedir. Kayınpederinin de içinde olduğu bu grubun Anadolu'da demiryolları hatları döşemek, madenleri işletmek gibi konularda çok arzulu olduklarını söyleyen Townshend, kendisinin bunlar üzerinde tesir yapabileceğini de eklemektedir⁹⁶¹.

Townshend, kendisiyle yakınlığı bulunduğunu söylediği ve o tarihte İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Rauf Bey'e doğrudan doğruya bu konularda görüşeceğini de belirtmektedir. Ayrıca yakını olan Kont Rothschild'e pasaport verilip Anadolu'ya gelmesine müsaade edilirse, birkaç ay sonra bir uzmanla birlikte bahsedilen konularda işe başlanabileceğini ifade eden general Townshend, bahsettiği Kont Rothschild ile Ankara Hükümeti'nin Paris temsilcisi Ferit Bey'le Paris'te bir borçlanma meselesine dair görüşmeler yapıldığını da söylemektedir⁹⁶².

Görüldüğü gibi Townshend, Ankara Hükümeti'yle barış yapıldıktan sonra ciddi anlamda iktisadî ve malî konularda işbirliği yapabileceklerini, kendisinin ve çevresinin buna arzulu olduklarını, özellikle demiryolları ve madenler konusunda yatırım yapabileceklerini açıkça Mustafa Kemal'e teklif etmekteydi. Ayrıca gerek halihazırda ve gerekse savaş sonrasında Ankara'nın talep edeceği dış borçlanma konusunda da yakın çevresinin yardımcı olacağını belirtmekteydi.

General Townshend'in bu konuya bu kadar ehemmiyet vermesi boşuna değildi. Çünkü Millî Mücadele'nin başında ülkemizi işgal etmiş olan ancak sonradan bu düşmanlıklarını sona erdirip, anlaşmalar yaparak ülkemizden askerlerini çıkaran İtalya ve Fransa hükümetlerinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile ciddi anlamda

⁹⁶¹ BCA.,030.10./1.1.1 (26.07.1922).

⁹⁶² BCA.,030.10./1.1.1 (26.07.1922).

iktisadî, malî ve ticarî görüşmeler başlattıkları ve bazı yatırım imtiyazları alma konusunda çabalarının olduğu basında ve siyasî çevrelerde bilinen bir husustu. Bu durum Anadolu’da yatırım niyetinde olan İngiliz yatırımcı ve girişimcilerini endişeye sevk etmekteydi.

Nitekim Anadolu seyahati sonrası Fransa’ya geçmiş olan Townshend’in, İngiliz gazetelerine verdiği demeçte bu konudaki endişe açıkça ortaya konmuştur. Fransa’da Le Temps gazetesinde yayınlanan bu demeçte Townshend şöyle demektedir:

*“İngilizlerin Türk düşmanlığı, özellikle, Türkiye’nin bütün ticaretinin Fransa, İtalya ve A.B.D. ile olmasından ileri geliyor. Biz Yunanları desteklerken Amerikalılar Ankara’da bir konsüllük açtılar. Fransa ve İtalyanların Konya’da heyetleri var(...)”*⁹⁶³.

Mustafa Kemal Paşa, Townshend’le görüştüktan sonra 27 Temmuz günü Konya’dan ayrılarak Garp Cephesi Karargâhı’nın bulunduğu Akşehir’e hareket etmiştir⁹⁶⁴. İngiliz Generali Townshend ise kendisine tahsis edilen özel bir otomobil ile 26 Temmuz günü Konya’dan ayrılarak Ankara’ya hareket etmiş ve akşam saatlerinde Ankara’ya gelmiştir⁹⁶⁵. Ankara’ya gelişinde de, aralarında eski Dahiliye Vekili Refet Bey başta olmak üzere birçok zevat tarafından şehir dışında karşılanmıştır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan ve dostum dediği Rauf Bey’le uzun süre görüşen Townshend, daha sonra Refet Paşanın Keçiören’deki köşküne misafir olmuştur⁹⁶⁶.

General Townshend 27 Temmuz Perşembe günü Ankara’da, önce saat 11,30’da TBMM’ye gelmiş ve başkanlık odasında TBMM ikinci başkanı olan Dr. Adnan Bey

⁹⁶³ AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu...*, s.287.

⁹⁶⁴ Nutuk-Söylev, C.II, s.896; JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.187.

⁹⁶⁵ “General Townshend Ankara’da”; *Vakit*, 28 Temmuz 1922, nr. 1662, s.1 ; “...Temmuzun 26’da Ankara’ya bir araba ile götürülmüş.” ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 140, s.343; “İngiliz Milletvekili Townshend, kendi adına görüşmeler yapmak üzere Konya’dan Ankara’ya geldi...” SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü...*, C. IV, s.547.

⁹⁶⁶ *Vakit*, 28 Temmuz 1922, nr. 1662, s.1.

İkdam gazetesi ise : “General Townshend Ankara’ya gitti. Refet Paşanın Bağına Misafir” başlığıyla vermişti. İkdam şu bilgiyi vermektedir: “General Townshend, dün akşam saat altıda Konya’dan otomobil ile Ankara’ya vâsıl olmuştur. Sabık Dahiliye Vekili Refet Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili ve Hariciye memurları tarafından istikbâl olunmuştur. İngiliz Generali Refet Paşanın bağında misafir edilmiştir. Burada 3-4 gün kalacaktır”. Bkz. *İkdam*, 28 Temmuz 1922, nr. 9111, s.1.

“... General dün akşam saat altıda Konya’dan otomobil ile şehrimize muvasalat eylemişlerdir. Generale bir Bahriye Yüzbaşımız mühmandarlık etmektedir. Misafirimiz doğruca Refet Paşanın köşküne gitmişlerdir. Ankara’daki ikametleri esnasında orada misafir olacaklardır”. Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Temmuz 1922, nr.567, s.1.

“Bu günlerde 27 Temmuz 1922’de general Townshend Ankara’ya geldi ve Keçiören’de Refet Paşanın köşküne misafir oldu. General Konya’da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Townshend bizlere çok yakınlık gösterdi”. Bkz. ÖZALP, *Millî Mücadele*, C. I, s.231-232.

tarafından kabul edilmiştir. Townshend daha sonra da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'i ziyaret ederek onunla yarım saat süren bir görüşme yapmıştır. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i de ziyaret etmek isteyen Townshend, Hariciye Vekaletine gitmişse de Yusuf Kemal Beyin rahatsız olması sebebiyle vekalet rüesası ve memurları tarafından karşılanmış ve ağırlanmış. General öğleden sonra da Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Bey'i ve Ankara'da bulunan Fransız Miralayı Mougin'i ziyaret etmiştir. Aynı gün eski Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, Townshend şerefine bir ziyafet vermiş, Rauf Beyin dışında diğer bütün vekiller bu yemekte hazır bulunmuşlardı⁹⁶⁷.

Daha önce de belirttiğimiz gibi General Townshend, İngiliz Hükümeti'nin muvafakatı olmaksızın bu seyahati icra etmekteydi. Nitekim İngiliz Hükümeti Townshend'in resmî ve gayriresmî bir tarzda selahiyete haiz olmadığı ve Türkiye'ye seyahatinin bir resmî mahiyeti bulunmadığını resmen ilan etmiştir. Ancak mümessil-i siyasiliğin istihbarat raporlarına göre, General Townshend'in gayriresmî bir tarzda Ankara Hükümeti ile icra-yı müzakerata memur edildiği⁹⁶⁸, belirtilmiştir. Townshend'in Anadolu seyahati de aynı istihbarat raporlarında şöyle ifade edilmektedir: “*Generalin nimresmî bir sıfat ve selahiyeti haiz olarak Anadolu'ya geçtiği ve gazetelerde görülen ve generalin hükümetle malumatı olmaksızın Anadolu'ya geçtiği hakkındaki ihbaratın bir safsatadan ibaret bulunduğu ve general ile heyet-i vekile riyasetine bu kerre tayin ve intihab olunan Rauf Beyin harbi umumi esnasında ve bilhassa mütareke adasında hasıl olmuş bir dostlukları bulunduğu ve binaenaleyh Tavzend'in her halde Ankara Hükümeti tebdili siyaset ettirmekte muvaffak olacağının ümid edilmekte bulunduğu ve heyet-i vekile riyasetine, Ankara hükümetince Rauf Beyin tayini suretiyle bir Türk İngiliz muhadenedetinin husulünün Ankara Hükümetince de matlub olduğu kanaat ve hissiyatının verildiği söylenilmekte imiş*”⁹⁶⁹.

Bu istihbarat bilgilerinin Başkomutan Mustafa Kemal Paşaya ulaşmasından sonra Garp Cephesi'nden 27 Temmuz 1922'de Rauf Beye gönderdiği telgrafta: “*General Tavzhend'in, hükümetinin malumatı olmaksızın Anadolu'ya geçtiği hakkındaki ihbaratın bir safsatadan ibaret bulunduğu ve mumailayhin nîm resmî bir sıfat ve selahiyeti hâiz*

⁹⁶⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1922, nr. 568, s.1 ; **Vakit**, 28 Temmuz 1922, nr. 1662, s.1; **Vakit**, 29 Temmuz 1922, nr. 1663, s.1 ; **İkdam**, 29 Temmuz 1922, nr. 9112, s.1.

⁹⁶⁸ **TİTE. Arşivi**, Kutu No: 47, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1, Tarih: 31/07 /1338.

⁹⁶⁹ **TİTE. Arşivi**, Kutu No: 47 Gömlek No: 95 Belge No: 95, Tarih: 25/07/ 1338.

olduğu İstanbul'dan ihbar edilmektedir”⁹⁷⁰ demektedir.

General Townshend Ankara'ya varışının ertesi günü Londra'da yayınlanan Evening News gazetesinden şu telgrafı almıştır:

“Ankara’da Karargâhta Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Vasıtasıyla General Townshend’e

*Türkiye’ye gitmekle tahriri taahhüdnamenizi ihlal ettiğinizi hükümet Parlemontoya tebliğ etmiştir cevabınız nedir?”*⁹⁷¹.

Bunun üzerine Townshend Evening News gazetesi müdürü ve başyazarına aynı gün şu telgrafı göndermiştir:

*“Meseleden haberdar olan Parlamento azasından Yüzbaşı Gee’ye müracat ediniz. ‘dedim ki’ ile başlayarak ‘benim şimdiki arzum değildi’ ile nihayet bulan 8 Mayıs tarihli tahrîrî izahnâmem ve Parlamentoda izah ettiğim 30 Mayıs tarihli nutkum fikrimi niçin değiştirip Kemal Paşa’yı görmek istediğimi açıkça anlatır. Kemal Paşa’yı görmekliğim Avam Kamarası’ndan bir çok azanın ısrarı ile olup müteveffa Mareşal Wilson’da bu meyardadır. Hariciye Nazırının bütün muhalefetine rağmen Türkler üzerinde bütün nüfuzumu isti’mal ederek İngiltere Hükümetinin menfaatleri ve insaniyet namına bu muharebeye bir nihayet vermeyi kendime bir vazife telâkki ederim. Harp hemen durmazsa bütün Avrupa’yı ateş saracağını kendilerine anlatacağım. Türklerle 1918 senesinde olduğu gibi sulhu temin edeceğime ve bu hususta yardım edeceğime eminim ve muvaffak olursam afv olunacağımdan ümidvarım. Lütfen bunun bir suretini Madam Townshend’e ve fırkama veriniz”*⁹⁷².

General Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile Konya’da görüşüp geldiği Ankara’dan 27 Temmuz 1922’de “*Şerefli Bir Barış İçin Türklerin Kabul Edeceği Şartlar*” başlıklı bir raporu İngiliz Parlamentosuna göndermiş ve bir İngiliz Parlamenterisi de 7 Eylül 1922’de Dışişleri Bakanlığında Sir W. Tyrrell’e hitaben, Townshend'in raporunu ek olarak verdiği

⁹⁷⁰ BCA.,030.10./ 54.354.31.(27.7.1338); İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, Belge No:11, s.30-31.

⁹⁷¹ **Anadolu’da Yeni Gün**, 28 Temmuz 1922, nr.553-930, s.1, Aynı metin diğer bazı gazetelerde de yer almıştır. **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1922, nr. 568, s.1; **Vakit** 30 Temmuz 1922, nr.1664, s.1 ; **İkdam** 30 Temmuz 1922, nr. 9113, s.1; **Babalık** , 31 Temmuz 1922, nr. 956, s.1; Ayrıca bkz. ÖZALP, **Millî Mücadele...**, C.I, s.232.

⁹⁷² **Anadolu’da Yeni Gün**, 28 Temmuz 1922, nr.553-930, s.1, Aynı metin diğer bazı gazetelerde de yer almıştır. **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1922, nr. 568, s.1 ; **Vakit** 30 Temmuz 1922, nr.1664, s.1 ; **İkdam** 30 Temmuz 1922, nr. 9113, s.1 ; **Babalık** , 31 Temmuz 1922, nr. 956, s.1.; Ayrıca Bkz. ÖZALP, **Millî Mücadele...**, C.I, s.232.

“Barış görüşmelerinde bunun dikkate alınacağını kendisine söyledim” diyerek bir mektup göndermiştir. Townshend bu raporunda şu hususlara dikkat çekmektedir:

- “1. İzmir vilayeti boşaltılacak. Azınlıklar için Türkler güvence verecekler.
2. Trakya sınırı değiştirilecek. Edirne’yi içine alacak biçimde Meriç sınırı Türkleri tatmin edecek.
- 3- Çanakkale Boğazı güvence altına alınacak.
4. Türk Silahlı kuvvetleri 45.000 yerine en az 300.000 kişilik olmalı.
5. Mustafa Kemal, İslâm dünyasındaki büyük hareketi henüz İngiltere aleyhine kullanmamıştır, ama barış yapılmazsa bu silahı kullanabilir ve İngiltere’yi güç durumda bırakabilir.
6. Türk millî ordusu güçlü ve etkindir. İngiltere Hükümeti bunu kavrayabilmiş değildir.
7. Yepyeni bir Türkiye doğmuştur. Bu da İngiltere’de henüz, anlaşılmış değildir.
8. İngiltere’nin düşmanca tutumu yüzünden Türkiye ticaretini başka ülkeler ele geçirmişlerdir.
9. İngiltere ve Fransa Yakın Doğu konusunda elele vermeli. Biri Türk sempatizanı, öteki Yunan sempatizanı olursa barış nasıl yapılır?
10. İngiltere ve Fransa için ortak tehlike. İslâm tehdididir. Türk tehlikesidir. Barış için aklımızı başımıza toplayalım.
11. Ordumuzu terhis ettik. Anadolu’da Yunanlar için savaşabilecek durumda değiliz. Lloyd George 150.000 kişiyi askere almağa kalkışsa bu, onun sonu olur. Türk’ü Avrupa dışına Anadolu’ya itmeğe çalışmak çılgınlıktır.
12. İngiltere, konferans yeri olarak Beykoz’u ileri sürdü. Mustafa Kemal oraya gidemez. İzmit’e gidebilirdi. ama en iyi konferans yeri Mersin limanı olabilir”⁹⁷³.

General Townshend, Ankara’da iken İngiliz Parlamontosu azasından Yüzbaşı Gee’ye de bir telgraf göndererek, Türkiye’deki izlenimlerini aktarmıştı. “Le Matin” gazetesinin 31 Temmuz tarihli nüshasında bu telgraf şöyle yer almıştır:

“Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğten sonra İzmir vilayetinin ve Anadolu’da işgal altında bulunan yerlerin Yunanlar tarafından derhal tahliye edilmesiyle sulhun istihsal edeceğine kani oldum.

Türkiye’de her ferd şerefli bir sulh arzu ediyor. Ankara’daki Fransız İrtibat Zabiti benim nokta-i nazarıma tamamıyla iştirak ediyor.

Eğer şimdiki sulh teşebbüsleri akim kalırsa bundan pek ciddi bir vaziyet tahaddüs edecektir. Müslümanlar arasında on yedi senedenberi elde ettiğim tecrübeler buna şüphe

⁹⁷³ ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk..., C.IV , Belge No: 155 ve Eki, s.381-388.

*olmadığını gösteriyor. Avdetimde mezkur vaziyeti hükümete izah edeceğim her sınıf halktan gördüğüm hüsnü kabul harikulâdedir. Townshend*⁹⁷⁴.

Yukarıda verilen raporu gönderdikten sonra Ankara'da 30 Temmuz'a kadar kalan Townshend, 30 Temmuz Pazar günü otomobille sabahın erken saatlerinde yanında Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa olduğu halde Konya'ya hareket etmiştir.⁹⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa tarafından, 30 Temmuz 1922'de General Townshend'in Konya'ya hareketine dair “*Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyesine*” aşağıdaki telgrafın çekildiğini görüyoruz:

“*Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyesine*

30/7/38(30 Temmuz 1922)

1- General Townshend bugün 30.7.38 sabahı Ankara'dan hareketle akşam Konya'da bulunacaklardır. Yarınki Pazartesi günü Konya'da istirahat ve Salı günü Adana İskenderun tarikiyle seyahatine devam edeceklerdir. Tren seyahati Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyesince tanzim olunacaktır.

2-Konya Vilâyetine Demir Yolları Müdüriyet-i Umumiyesine Yazılmıştır.

Başkumandan Mustafa Kemal⁹⁷⁶.

Townshend 31 Temmuz günü Konya'ya gelmiş ve aynı günün akşam saatlerinde kendisine tahsis edilen hususi bir trenle İskenderun'a doğru hareket etmiştir. Townshend'in treni Adana'da durmadan İskenderun'a varmış, burada yarım saat kadar kalan Townshend vali ile görüşmüştür⁹⁷⁷. İngiliz generali trenle Adana'dan İskenderun'a giderken Yeni Adana gazetesine verdiği demeçte: “*Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltmasından başka çözüm yolu yok. Abluka sonuçsuzdur. Anadolu'da silah, mühimmat çok. Anadolu'yu gördükten sonra Türk davası için çalışmak benim için gaye oldu*”⁹⁷⁸ demiştir. Daha sonra Beyrut'a giden Townshend oradan da 10 Ağustos'ta

⁹⁷⁴ **Anadolu'da Yeni Gün**, 13 Ağustos 1922, nr.563-940, s.1.

⁹⁷⁵ SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C. IV, s.556.

“General Townshend'i kendi ifadesi vechile Türk muhibbi olarak şehrimizden uğurlarken, vükelâ ile ricalden bir çokları ve büyük bir cemm'i gafir uğurlamışlardır”. Bkz. **İkdam**, 31 Temmuz 1922, nr. 9114, s.1.

Peyam-ı Sabah gazetesi “General Townshend Ankara'dan müfarakat etti” başlığıyla verdiği haberde, devamla “Townshend seyahatinden memnun görünüyor. İngiltere'den varid olan bir telgrafnameye göre bir müddetten beri Ankara'da bulunan general Townshend dün sabah Ankara'dan müfarakat etmiştir”. Bkz. **Peyam-ı Sabah**, 31 Temmuz 1922, nr.1314, s.1.

“...Mumaileyh bu sabah şehrimizden müfarakat etmiştir. Bugün Konya'da istirahat ve yarın İskenderun'a hareket edeceğini gazeteler yazıyor”. Bkz. **Vakit**, 2 Ağustos 1922, nr.1667, s.2.

⁹⁷⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, s.469.

⁹⁷⁷ **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Ağustos 1922, nr. 556-932, s.1; **Açıksöz**, 8 Ağustos 1922, nr.549, s.1.

⁹⁷⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1922, nr. 574, s.2.

ayrılarak⁹⁷⁹ Fransa üzerinden İngiltere'ye dönecekti.

Londraya dönüşünde “*Tan*” gazetesine Londra’dan haber verildiğine göre, General Townshend gazetecilere şu beyanatta bulunmuştur:

“*Türk ordusu çok parlak ve mükemmel bir haldedir. Benim şahsi fikrim olmayıp bütün Fransa mütehassıs askerleri de bu fikirdedirler.*

Efrad iyi iaşe ve ilbas edilmektedir. Kuvve-i maneviyeleri mükemmeldir. Başkumandan çok kıymetli bir zattır. Türkler on bir seneden beri harb ediyorlar. Eğer zabitlerinin halet-i ruhiyeleri mükemmel olmasaydı buna imkan bulunmazdı.

Gerilemekten ise ölmeği tercih eden, istiklâl ve hürriyet isteyen efrad arasında tam bir vahdeti efkâr vardır. Milliyetperverler Venedik’te veya diğer bir İtalyan limanında akd edilecek konferansa pek müsaide değildirler. Filhakika Mustafa Kemal Paşa o kadar uzaklara gitmek için ordusunu terk edemez. Müşarünileyhde olmadan konferansın hiçbir faide temin etmeyeceğine muhakkak nazarıyla bakabilirsiniz. Çünkü Türk delegeleri müzakeratın bütün tafsilatını Mustafa Kemal Paşaya bildirmek mecburiyetinde olacaklardır. Bu ise pek uzun tehiratı müstelzimdir. Zannederim ki Büyük Britanya’nın Anadolu’da kendisine aid nüfuzu ihraz etmesi her şeye rağmen gecikmemiştir.

*Mustafa Kemal Paşa hareketimden evvel son bir ihtimal-i sulh olup olmadığını araştırmayı şiddetle rica ve bizimle sulh akd etmek için şerefli herşeyi yapacağını temin etti”*⁹⁸⁰.

Townshend ülkesine, İngiliz yönetimi Yunanların Anadolu’yu boşaltmasını kabul ettiremezse ve Türklerle şerefli bir barış antlaşması yapılmazsa, Mustafa Kemal’in o güne dek başvurmak istemediği bir silâh olarak Hindistan, Afganistan, Irak, Filistin, Mısır ve benzer İslâm ülkelerinde bugüne kadar kullanmaktan kaçındığı “*korkunç bir cihad*” başlatacağı izlenimini de birlikte götürmüştür⁹⁸¹.

General Townshend’in Anadolu seyahati Türk çevrelerinde de coşku ve heyecan yaratmıştı. Sovyet elçisi Aralov, bu geziyle ilgili olarak Mustafa Kemal’in “*General Townshend’in Türkiye’ye gelişinin siyasal bir önemi olmadığını kendisine söylediğini*”⁹⁸² hatıralarında belirtmekle birlikte, tam aksine başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, görüştüğü bütün Millî Mücadele ricali generale karşı saygı ve alâka göstermişlerdi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa generalle iki kez görüşmüştür. Ankara’da İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey olmak üzere bir çok vekil ve devlet erkânı Townshend’in geliş ve gidişlerinde yapılan istikbâl törenlerinde hazır bulunmuşlardı. Ankara’da General

⁹⁷⁹ Babalık, 18 Ağustos 1922, nr.967.

⁹⁸⁰ Vakıf, 30 Ağustos 1922, nr.1692, s.1.

⁹⁸¹ Salahi R. SONYEL, “Yabancı Kaynaklara Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk’ün Evrenselliği”, III. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, AAM. Yay., 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa, C.I, s.44.

⁹⁸² ARALOV, Bir Sovyet Diplomatı’nın Türkiye Anıları, s.138.

Townshend'in şerefine hem Meclis, hem de Rauf Bey yemek ziyafeti vermişti. Yine Adana'ya ve Konya'ya gelişlerinde bu vilayetlerin valileri tarafından General Townshend istikbâl törenleriyle karşılanmıştı. Yine Konya-Ankara, Ankara- Konya seyahatlerinde generale özel bir otomobil ve Adana-Konya ve Konya-Adana seyahatlerinde ise özel bir tren tahsis edilmişti. Bütün bunlar bize göstermektedir ki, Ankara, General Townshend'e bir çok yabancı konuğa gösterilmeyen ayrı bir ehemmiyet ve hürmet göstermişti.

Mustafa Kemal'in Townshend ile görüşmelerinden de anlaşıldığı gibi, resmî bir nitelik olmasa da Mustafa Kemal'in Townshend'in fikir ve kanaatlerine büyük değer verdiği anlaşılmaktadır. Townshend'in bu temasları şahsî bir teşebbüs olsa da, kendisinin İngiliz Avam Kamarasında etkili olabilecek altmış kadar İngiliz parlamenterinin mensubu bulunduğu “*Müstakil Muhafazakârlar Grubu*”nun önde gelen bir şahsiyeti olması ve mensubu olduğu grubun da desteğiyle bu ziyareti ve görüşmeleri gerçekleştirmesi Millî Mücadele davasında önemli bir olaydır.

General Townshend'in Anadolu seyahati ve Mustafa Kemal ile görüşmeleri ve burdan götürdüğü izlenimler ve kendi hükümetinin politikalarına rağmen bir mücadele içine girmesi, Millî Mücadele açısından büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir.

Townshend'in Ankara'ya kadar gitmesi Türk basınında, İngiltere'nin “*şark siyasetinin*” değişeceği yolunda yeni umutların doğmasına da katkıda bulunmuştur⁹⁸³.

Türk müdafii ve muhibbi olarak kendini tanıtan General Townshend, esaret yıllarında gördüğü Türk misafirperverliğini asla unutmamış, İngiltere'de parlamento, basın ve kamuoyunda mütemadiyen Türk davasını anlatmaya ve savunmaya çalışmıştır. Ali Fuat Paşanın dediği gibi “*O gerçek bir Türk dostu idi*”. Ancak Townshend'in bütün gayretlerine rağmen İngiliz yönetimi, Büyük Taarruzun öncesine kadar, Yunan yanlısı siyasetini inatla sürdürmüş ve bu siyasette en ufak bir değişiklik yapmaya yanaşmamıştır.

⁹⁸³ İzmir gazetelerinde konuyla ilgili yazılan bazı yazı ve haberler için bkz. Zeki ARIKAN, *Mütâreke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*(30 Ekim 1918-8 Eylül 1922), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1989, s.139.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL PAŞANIN BÜYÜK TAARRUZ'DAN SONRA MUDANYA MÜTAREKESİ'NE KADAR YABANCILARLA TEMAS VE GÖRÜŞMELERİ

4.1-Mustafa Kemal Paşanın İngiliz Konsolosu Harry Lamb ile Görüşmesi

Türk ordularının İzmir ve Bursa hatlarında kazandıkları büyük başarılarından sonra İngilizler, Türklerin niyetini anlamak için Mustafa Kemal Paşa ile temas kurma ihtiyacı hissetmişlerdir. Boğazlar ve İstanbul'u terk etmek niyetinde olmayan İngilizler ile İzmir'in alınmasından sonra siyasî ilk temas 10 Eylül 1922'de İtalya, Fransa, İngiltere amiral ve konsoloslarının Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa ile görüşmeleriyle başlamıştır. İtalya, Fransa amiral ve konsolosları ile Amerika Konsolosu, İzmir Hükümet dairesinde, Nurettin Paşa'yı ziyaret edip tebriklerini sunarak kısa bir görüşmeden sonra ayrılmışlardı⁹⁸⁴.

Aynı gün öğleden sonra hükümet dairesine gelen İngiliz Amirali De B. Brock ve İzmir Konsolosu Harry Lamb ile Nurettin Paşa arasında cereyan eden konuşmalarda⁹⁸⁵; İngiliz Amirali Brock, Nurettin Paşaya TBMM'nin İngiltere Hükümetini dost mu yoksa düşman mı tanıdığını sorarak, kendilerine karşı Türklerin ne gibi tutum takip ettiklerini açıklamaya davet etmiştir. Nurettin Paşa, bu soruya bir cevap vermeden önce “*İlkin İngiliz Hükümetinin TBMM Hükümetini dost mu, düşman mı kabul ediyorsunuz?*” diyerek, önce İngiliz Hükümetinin tutumunu açıklamasını istemiş, bunun üzerine Amiral Brock, milliyetçilerle Yunanlar arasında tam bir tarafsızlık gütmek için kesin direktif aldığını belirterek “*Tamamen dost tanırız*” demiş ve esasen İngiltere'nin daha önce Osmanlı Hükümeti ile muharip olduklarını, dört sene evvel imzalanan mütarekeden sonra muhariplikten çıkmış olduklarını, şimdiki Türkiye Hükümeti'yle ise zaten harbe girmediklerini, söylemiştir. Konsolos Harry Lamb da benzer yönde konuşmuştur. Amiral Brock, yaptığı bu açıklamalardan sonra, “*Bu yüzden sizi düşman tanımıyoruz*” demiştir. Aynı zamanda Amiral bu ifadeleri hükümeti namına söylemeye yetkili olduğunu teyit etmiştir. Amiral Brock, karaya çıkarılan İngiliz askerlerinin amacının İngiliz

⁹⁸⁴ HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467. (Eylül-1968, Gnkumay Basımevi-Ankara).

⁹⁸⁵ HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467 ; Salahi R. SONYEL, “*Mustafa Kemal'in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu*”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IX, Sayı:51, Aralık-1971, s.5.

müesseselerini ve konsoloslugu korumak olduğunu sözlerine eklemiştir⁹⁸⁶. Nurettin Paşa: “Evet, siyasal ilişkilerin kurulması istenilecek bir yöndür, ancak bunun eşkâl-i mahsusası vardır, bu da ancak iki hükümetin işidir” diyerek karşılık vermiş ve böylece arada savaş durumu olmadığı düşüncesi iki tarafça da teyit edilmiştir⁹⁸⁷.

12 Eylül’de de, İngiliz Konsolosu Hary Lamb, İzmir Valisi Mustafa Abdülhalik Bey’i Hükümet Konağındaki makamında ziyaret etmişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşanın da oraya gelmesi ile Hary Lamb ve Mustafa Kemal Paşa arasında şu konuşmalar geçmiştir: “Vali Bey’den ne istiyorsunuz?” “Tebaamız hakkında teminat almak istiyorum” “Yunanlar buradayken daha mı emindiniz?” “Evet.” “Öyleyse Yunanistan’a gidiniz!” “İngiltere’ye de mi savaş ilan ediyorsunuz?” “İngiltere ile aramızda müsalaha yapılmış mıdır ki harp ilan edip etmediğimizi soruyorsunuz? Hem siz böyle şeyleri konuşmaya selahiyettar mısınız ki bunu bana soruyorsunuz? Ben Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi ve Türk Orduları başkumandanıyım. Her şeyi görüşmeye selahiyetim vardır. Sizin de böyle bir selahiyetiniz varsa görüşebiliriz. Yoksa, buyurunuz!..” bunun üzerine İngiliz Konsolosu Hary Lamb oradan ayrılmıştır⁹⁸⁸.

Ali Fuat Cebesoy’un hatıralarında ise bu konuşma şöyle nakledilmektedir: Harry Lamb, Mustafa Kemal Paşaya: “İngiliz Devleti ile harp halinde misiniz?” diye sormuş, Mustafa Kemal Paşa da: “Yunan ordusunu Anadolu’ya çıkartan siz değil misiniz? Yunan ordularını mağlup ederek topraklarımızdan dışarıya atan ve vatani onlardan kurtaran ise biziz. Vaziyet böyle olunca, karar vermek bize değil size düşer”⁹⁸⁹ cevabını vermiştir.

13 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa, Hary Lamb ile görüşmesi hakkında, İsmet ve Fevzi Paşalara, açıklamalar yapmıştı. Bu sırada orada bulunan Nezihe Aras’tan öğrendiğimize göre, Mustafa Kemal İngilizleri küstah olarak nitelendirerek, görüşmeyi şöyle anlatmıştır: “Efendim İtilâf devletlerine ait kişilerle İzmir’deki Rum ve Ermenilerin emniyette olduklarına dair’ diyerek, benden teminat istemez mi? Kendisine İzmir’de kim varsa, herkesin, Büyük Millet Meclisi’nin teminatı altında olduğunu söyledim. Ne dese

⁹⁸⁶ HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467; Salahi R. SONYEL, “Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu”, s.5.

⁹⁸⁷ Hikmet BAYUR, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri, TTK. Yay., Ankara-1989, s.281.

⁹⁸⁸ Salih BOZOK, Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor, (Hazırlayan: Can Dünder), Doğan Kitapçılık, İstanbul-2001, s.87-88.

⁹⁸⁹ CEBESÖY, Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a, C. I, s.72-73.

beğenirsiniz bana, limandaki İngiliz gemilerini göstererek: ‘Biz güvenliği sağlayacak güçteyiz efendim’ dedi. Evet, aynen böyle! Ben de, ‘Sor dedim, yoksa bizim vatanımızda olduğunuzun farkında değil misiniz? Sömürgelerinizden biri değil burası ve ben, donanmanızın en kısa zamanda limandan çıkıp İzmir’i terketmesini bekliyorum!’ ”⁹⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa Hary Lamb ile görüşmesi hakkında bunları ifade ederken, donanmaya dönen Hary Lamb, yaptığı görüşmede konuşulan konuları “*tahrif ederek*” farklı bir şekilde aktarmıştı⁹⁹¹. Hary Lamb, Mustafa Kemal Paşa ile görüşükten hemen sonra 12 Eylül’de çektiği telgrafla, Amiral Brock ve İngiliz Bahriye Bakanlığı kanalıyla İngiliz Dışişlerine bildirdiğine göre; Mustafa Kemal Paşa ile hemen hemen bir tesadüf eseri olarak görüşüğünü, Mustafa Kemal Paşanın kendisine görevinin ne olduğunu sorduğunu, İstanbul’daki Yüksek Komiserliğin temsilcisi olduğuna dair verdiği cevap üzerine, Mustafa Kemal Paşanın: “*Hükümetinin kendini Büyük Britanya ile savaş halinde saydığını, dolayısıyla ne İstanbul’daki Yüksek Komiserliği ne de beni onun temsilcisi veya bir Konsolos olarak tanımadığını söyledi. İngiliz uyruklu tüm şahısları tutuklamada haklı olacağını fakat bunu yapmak istemediğini ve arzu ettiğimiz takdirde buradan ayrılmakta serbest olduğumuzu bildirdi*” dediğini belirterek, İngiliz Dışişlerinden, İngiliz kolonisini buradan kaldırıp kaldırmamak konusunda acil direktif isteyip, şunları ekliyordu: “*Mustafa Kemal’in daha sonra bana başvurmamı önerdiği sivil vali İngiliz kolonisinin güvenliği konusunda yarın akşama kadar endişe duymama hacet olmadığını belirtti*”⁹⁹².

Hary Lamb’ın göndermiş olduğu bu telgraf, İngiliz Hariciyesinde büyük bir panik yaşanmasına sebep olmuştur. İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold da paniğe kapılarak, Dışişleri Bakanlığından direktif beklemeden veya bu direktifin gönderilmesinin gecikmeye uğramış olmasından korkup, aşağıdaki direktifleri acilen Sir Harry Lamb’a göndermiş, sonra da bunları Dışişlerinin tasvibine sunmuştur: “*İngiltere Dışişleri Bakanının göndereceği direktiflere tabi olarak, Kemal söylediklerini yazılı olarak teyit ederse, tüm İngiliz kolonisini alarak İzmir’i terkediniz; herhangi bir tehlikeyi göze alamayız, İngiliz Hükümetinin İstanbul ve Gelibolu yarımadasını işgalinde bulundurma niyetini açıkça beyan etmesi hiç şüphesiz Ankara Hükümetinin Büyük*

⁹⁹⁰ Nezihe ARAZ, *Mustafa Kemal’le 1000 Gün*, Dünya Yayıncılık, İstanbul-1999, s.47-48.

⁹⁹¹ CEBESÖY, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a*, C. I, s.73.

⁹⁹² SONYEL, “*Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu*”, s.6.

Britanya'ya karşı beslediği düşmanlık duygularını daha fazla kamçılayacaktır. Nasyonalistler bunun intikamını İngiliz uyruklu şahıslardan almak kabiliyetindedirler. Kemal'in size söylemiş olduğu sözler tahkir edici blöf de olabilir”⁹⁹³.

Bu gelişmeler karşısında endişeye kapılan ve İngiliz Dışişlerinden gelen direktif üzerine harekete geçen İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Brock⁹⁹⁴, 12 Eylül akşamı geç vakit, Mustafa Kemal Paşaya, “*Iron Duke*” gemisinden bir mektup yazmıştır. 13 Eylül’de sabah 10’da Kurmay Şefi Domville’i mektubu kendisine vermek için gönderdi, mektupta şöyle yazmaktaydı: “*İngiliz Yüksek Komiserinin temsilcisi Sir Harry Lamb, bugün öğleden sonra kendisini kabul ettiğiniz sırada, Ankara Büyük Millet Meclisi’nin Büyük Britanya ile savaş hâlinde olduğunu kendisine söylediğinizi bana bildirdi. 10 Eylül 1922 Pazar günü görüştüğüm Nureddin Paşa, bunu kesinlikle inkâr etmişti. Herhangi bir yanlış anlaşılma ihtimalini gidermek için, görüşleriniz hakkındaki bu beyan doğruysa, Majesteleri Hükümetini ve Müttefik Devletler Hükümetlerini yetkiyle durumdan haberdar edebilmem için bunu bana lütfen yazıyla doğrulamanızı rica etmekle onur kazanırım*”⁹⁹⁵. Telgrafı alan Mustafa Kemal Paşa, Haryy Lamb’ın büyük olasılıkla kendisini yanlış anladığını ve mesaja saat 5’e kadar bir cevap vereceğini bilmiştir⁹⁹⁶.

Amiral Brock’tan Mustafa Kemal’e gönderilen bu mektub, tercüme edilmesi için Halide Edip Adıvar’a gönderilmişti. Halide Edip bu mektubu tercüme ederek Mustafa Kemal Paşanın karargâhına götürdüğünde, Mustafa Kemal Paşa, kendisine bu mektup hakkında şunları söylemiştir: “*Hanımefendi, eğer Yunanlar İngilizler tarafından sevk edilmeselerdi İzmir’e çıkabilirler miydi? Yakın şarkta onların eli olmayan bir hareket olabilir miydi? Evet, tabî olarak onlarla harp halindeyiz*”⁹⁹⁷.

Aynı gün öğleden sonra saat 5’te Mustafa Kemal’in, İngiliz savaş gemisi Iron Duke’de bulunan Amiral De Brock’a Fransızca ve kendi eliyle yazdığı bir mektubu Kurmay Başkanı eliyle göndermesi⁹⁹⁸ aradaki durumun düzelmesine neden olmuştur. Bu mektupta şunlar yazmaktaydı:

⁹⁹³ SONYEL, “*Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu*”, s.6-7.

⁹⁹⁴ SONYEL, “*Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu*”, s.7.

⁹⁹⁵ Gotthard JASCHKE, “*Mustafa Kemal’in Amiral Brock’a Mektubu*” (Çeviren: Nimet ARSAN), **Belleten**, C. XXXVI, Sayı: 142, TTK. Yay., Nisan-1972, s. 537; ŞİMŞİR, **Atatürk İle Yazışmalar**, s.261.

⁹⁹⁶ JASCHKE, “*Mustafa Kemal’in Amiral Brock’a Mektubu*”, s. 537.

⁹⁹⁷ Halide Edib ADIVAR, **Türk’ün Ateşle İmtihani**, Çan Yay., İstanbul-1962, s.291-292.

⁹⁹⁸ SONYEL, “*Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu*”, s.8.

“Sayın Sir Harry Lamb ile özel olarak görüştüm, fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti nezdinde resmen yetkili bir temsilci ile görüşmedim. Bana lütfen göndermiş olduğunuz mektubun konusu olan noktalar üzerinde Ekselansınızın, Ekselans Nureddin Paşa ile olan konuşmasına gelince, bu konuşma bana aşağıdaki şekilde anlatılmıştır :

Ekselans Amiral: -Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Büyük Britanya karşısındaki durumunu ve bu hükümetin kendisini Büyük Britanya ile savaş halinde sayıp saymadığını sorabilir miyim?

Ekselans Nureddin Paşa:-Bu soruyu cevaplandırabilmek için, ben de Britanik Majeste hükümetinin bizimle savaş mı yoksa dostluk halinde mi bulunup bulunmadığını sormalıyım.

Bu sorunları iki taraf dostça inceledikten sonra:

Ekselans Amiral:-Mademki ilişkilerimiz barış ilişkileridir, o halde aramızda milletler arasında kabul edilmiş olan âdetlere uymak gerektiği besbellidir.

Nureddin Paşa:- Kuşkusuz, Ekselans. Yalnız, aramızda siyasal ilişki yok ve bu ilişkilerin yeniden açılması birtakım formalitelere bağlı.

Nureddin Paşa tarafından bu şekilde ifade edilmiş düşünceye ve görüş tarzına katılmakta ve özel mektubunuza karşılık ve özel olarak, her iki hükümetin, uygulana gelen şekillere uyarak siyasal ilişkileri kurabileceklerini bildirmekle şeref kazanmaktayım.

Yüksek saygımın ifadesini kabul buyurun, Ekselans.

İzmir, 13 Eylül 1922

Büyük Millet Meclisi Başkanı, Başkomutan Mustafa Kemal”⁹⁹⁹.

14 Eylül’de İngiliz Dışişleri Bakanlığına ulaşan yukarıda verdiğimiz Mustafa Kemal’in bu mektubu hakkında Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Mustafa Kemal’in tutumunun blöf olduğuna inanmaktaydı. Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ronald C. Lindsay ise, Mustafa Kemal’in hata işlediğini anladığını, Fransızlarla İtalyanları, Ankara ile Londra arasında tercih yapmak gibi ümitsiz bir duruma düşürmek niyetinde olduğunu, ancak daha sonra bundan gerilediğini, düşünmekteydi. Lord Curzon, dışişlerinde yapılan değerlendirmelerden sonra, Harry Lamb’a, İzmir’i terk etmek yetkisini veren bir tel yazısı gönderilmesini emretmiştir¹⁰⁰⁰.

Aslında Mustafa Kemal Paşa 12 Eylül’de Harry Lamb ile yaptığı görüşmesinde İngilizlere karşı bir savaş ilan etmemişti. İngiltere doğrudan savaşılan bir ülke olmasa da harp içinde bulunulan Yunanların destekçisiydi. Bu durum ne savaşta olunduğunu teyit

⁹⁹⁹ JASCHKE, “Mustafa Kemal’in Amiral Brock’a Mektubu”, s.539.

¹⁰⁰⁰ SONYEL, “Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu”, s.10.

13 Eylül 1922’de İngilizler İzmir’deki tebasını gemilere nakletmeye başlamışlar ve 15 Eylül’e kadar İzmir’de İngiliz tebaası kalmamıştı. HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467.

ederdi ne de barış halinde bulunulduğu söylenebilirdi. Mustafa Kemal Paşa bu hususta konulacak hükmü İngilizlere bırakmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Hary Lamb ile görüşme yaptığı aynı gün¹⁰⁰¹ Daily Mail gazetesi muhabiri G. Ward Price'a verdiği demecinde, artık muharebeye devamı sebep kalmadığını, kendisinin ciddi surette barış taraftarı olduğunu belirterek “...İsteklerimiz zaferden önceden neyse, kazandığımız zaferden sonra da aynıdır. Meriç nehrine kadar Trakya’yı ve İstanbul’u istiyoruz. Boğazlardan serbest geçişi sağlamak için her türlü teminat gösterilmesine hazırız ve Boğazlar bölgesini silâhtan arındırabiliriz de...”¹⁰⁰² demiş ve “İngiliz milletinin artık Türkiye ile ticaret ve dostluk münasebetine başlayacağına eminim ve ümit ederim ki İngiliz hükümeti yetkilileri mevcut durumu değerlendirdikten sonra hakkımızdaki tutumlarını değiştireceklerdir”¹⁰⁰³ diye söylemiştir. Bu bilgilerden de yola çıkarak, Mustafa Kemal Paşanın Hary Lamb’a İngilizlere karşı bir savaş ilan etmesi hakkında sözler söylemediği de ortaya çıkmaktadır. Ancak Hary Lamb’ın bu kasıtlı davranışından sonra, cereyan eden kısa süreç, Mustafa Kemal Paşaya olası bir savaşta İngilizlerin tutumunu da göstermiştir.

¹⁰⁰¹ JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi...*, s.193.

G. Ward Price’ın Mustafa Kemal Paşa ile 12 Eylül 1922’de, yaptığı mülakatı, 15 Eylül 1919 tarihli Daily Mail, gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, Belge No: 27.

¹⁰⁰² *İkdam*, 20 Eylül 1922, nr. 9162, s.1; *Vakit*, 20 Eylül 1922, nr. 1713, s.1.

¹⁰⁰³ *İkdam*, 20 Eylül 1922, nr. 9162, s.1.

4.2-Mustafa Kemal Paşanın Fransız Yüksek Komiseri Pellé ile Temas ve Görüşmeleri

Büyük Taarruz ile İzmir'in Yunanlardan kurtarılmasının ardından 18 Eylül 1922'de Yunan ordusunun kalan son parçaları da Anadolu'dan tard edilerek Erdek ve Çanakkale yakınındaki Biga kurtarılmıştır¹⁰⁰⁴. 2. Ordu'nun Çanakkale, 1. Ordu'nun İzmit istikametine doğru yürüyüşünün¹⁰⁰⁵ devam etmesi işgal devletleri komutanlarında ciddi bir telaşa sebep olmuştu¹⁰⁰⁶. Mustafa Kemal Paşa, Boğazları ve Boğazlar üzerinden Doğu Trakya'yı hedef tutan yeni askerî harekâtın gelişmesine kadar İzmir'de kalmak kararını vermişti¹⁰⁰⁷. Olası bir çatışma ile büyük bir savaş başlaması ihtimali belirince Fransa, Mustafa Kemal Paşa ile temas kurmanın yollarını aramaya başlamıştır. Çünkü Fransa ne böyle bir savaşın çıkması taraftarıydı, ne de çıkması muhtemel bir savaşta taraf olmak istemekteydi.

Bu amaç doğrultusunda Fransızların Mustafa Kemal Paşa ile ilk teması, Amiral Dumesnil* vasıtasıyla olmuştur. Dusmenil, 15 Eylül günü 17.30'da yanında Başkonsolos, istihbarat subayı ve "*Moreau*" olmak üzere Mustafa Kemal Paşayı ziyarete gelmiştir. Bu kabulde, Mustafa Kemal Paşanın yanında İsmet Paşa da bulunmaktaydı. Fransızca olarak yapılan bu görüşmede, Dumesnil ile Mustafa Kemal Paşa, İzmir yangını ve sebepleri üzerine yaptıkları konuşmadan sonra, ateşkesin nasıl yapılacağı konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlardır¹⁰⁰⁸. Amiral Dumesnil, Mustafa Kemal Paşaya, Fransa'nın kendi müttefiklerinden ayrılmayacağı gibi, ayrılmak niyetinde de olmadığını bildirerek, Çanakkale ve Boğazlarda Türklerle Fransızlar arasında ayrılık yaratacak davranışlardan sakınılmasını önermiştir¹⁰⁰⁹. Buna karşılık Mustafa Kemal, Türk ordusunu uzun süre bekletemeyeceğini, bunun ciddi sonuçlar doğuracağını, zafere rağmen Türk isteklerinin değişmediğini ancak Misak-ı Millî'de belirtilen millî sınırlar sağlanırsa ve Yunan ordusu Meriç'e kadar bütün Doğu Trakya'dan çekilirse, sorunun diplomasi yoluyla

¹⁰⁰⁴ ŞİMSİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s.71.

¹⁰⁰⁵ BİYİKLİOĞLU, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. I, s.437.

¹⁰⁰⁶ İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar*, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, 2. Kitap, Ankara-1987, s.20.

¹⁰⁰⁷ BİYİKLİOĞLU, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. I, s.437.

* 4 Eylülde, Fransız donanması, Fransız uyruklarını korumak amacıyla İzmir Limanına gelmişti. Bu donanma, Ernest Renan ve Amiral gemisi olan Edgar-Quinet kruvazörleriyle Jean Bart zırhlısı ve birçok torpidodan oluşuyordu. Bu donanma Tuğamiral Dumesnil'in komutası altında bulunuyordu. Bkz. ARIKAN, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını...*, s.156 dipnot bilgisi.

¹⁰⁰⁸ LÜTEM, *Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü*, İkinci Kitap, s.315.

¹⁰⁰⁹ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.271.

çözümlemesini yeğ tutacağını ifade etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal, Ateşkes Konferansı teklifinin İtilâf Devletleri tarafından gelmesi gerektiğini, bu konferansın yerinin de güvenlik bakımından ordusunun yanında olmasının icap ettiğini belirterek, Üsküdar ya da Mudanya’da olabileceğini söylemiştir¹⁰¹⁰. Mustafa Kemal Paşa, Amiral Dumesnil yanından ayrılmadan, son olarak şunları söylemiştir: *“Barış yapmada isteğimiz içtendir; Misak-ı Millî sınırları üzerinde kesinlikle ısrar ediyoruz; ayrıntı sorunlarında güçlük çıkarmayacağız. Sonuçta bizden çekinmeyiniz ve ordumu hareketsiz bırakmamak için çabuk davranmam gerekir”*¹⁰¹¹.

Mustafa Kemal Paşa, kendisiyle görüşmesinden sonra İstanbul’a gidecek olan Amiral Dumesnil’e, Hamit Beye verilmek üzere talimatlar içeren bir mektup vermiştir. Bu mektupta Mustafa Kemal Paşa, Amiral Dumesnil ile mektupta belirtilen hususlar hakkında fikir alışverişinde bulunduğunu ve Dumesnil’in bu konular hakkındaki görüşmelerini General Pellé’ye* söyleyeceğini belirtmiş, ayrıca Hamit Beyden de belirtilen konuları General Pellé’ye iletmesini istemiştir¹⁰¹². Bu mektupla, Mustafa Kemal Paşanın Amiral Dumesnil ile Hamit Beye gönderdiği talimat şöyleydi:

“Başladığımız askeri harekât Misak-ı Millî sınırları içinde bulunan vatan parçalarını tamamıyla ele geçirinceye kadar devam etmek tabiidir. Harekâtı durdurup konferans talep etmek niyetinde değiliz. Çünkü bugünkü harekâta başlamadan evvel sulh için vukubulan bütün başvuru ve dileklerimiz Londra’ca zaafımıza bağlandı. Şimdiki başvurumuzun dahi aynı yoruma uğrayarak zaman geçirilmeye çalışılmasından korkarız. Fakat silâhla İtilâf birliklerine bilhassa Fransız birliklerine temas etmek istemeyiz, İtilâf birliklerinin birliklerimize karşı silâh kullanmalarını kesinlikle beklediğimiz için, bizim de bunlara karşı çekingen davranacağımız düşünülemez. Bunun için İtilâf Devletleri tarafından askeri harekâtımız durdurulmamak şartıyla bugünlerde bir siyasi görüşmeye

¹⁰¹⁰ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s.271; LÜTEM, *Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü*, İkinci Kitap, s.315.

¹⁰¹¹ LÜTEM, *Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü*, İkinci Kitap, s.316.

“Mustafa Kemal, Doğu Trakya konusunda istediklerini elde edince öteki sorunların konferansa bırakılabileceğini söyledi. Yunanlıların Doğu Trakya’dan çıkarılmaları gerektiğini vurguladı” diye yazmıştır. Bkz. ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 242, s. 508-509.

* Maurice Cesar Joseph Pelle (1863-1924) General Pellé, Fransız Yüksek Komiseri olarak 10 Şubat 1921’de İstanbul’a gelerek göreve başladı. Lozan Konferansı ikinci bölümüne katıldı. Antlaşmayı Fransa adına imzaladı. Bkz. ONAR, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.II, s. 351 dipnot bilgisi; *Vakit*, 11 Şubat 1921, nr.1141, s.1.

¹⁰¹² ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.276-277.

çağrılmayı memnuniyetle karşılayabiliriz. Bunun için en uygun yer Üsküdar olabilir. Fakat İtilâf Devletleri Üsküdar'a kadar kendi arzularıyla askerini çekmelidirler ve ben oraya bir miktar kuvvetle girebilmeliyim. Doğu Trakya'nın dahi derhal Yunan birlikleri tarafından tahliye olunarak TBMM Hükümeti memurlarına teslim edilmeye başlaması lâzımdır. Boğazların tarafımızdan tahkim edilmemesi ve İstanbul'un güvenliği sağlanmak şartıyla geçiş serbestiyetinin kabulünü ifade buyurursanız her halde bizim harp değil sulh istediğimizi ve buna mani hiçbir sebep kalmadığını ve İtilâf Devletlerinin tereddüt gösterebilecekleri her sorunu çözmenin mümkün olduğunu söyleyebilirsiniz. Trakya'ya büyük bir ordu geçirip millî sınırlarımız dışında fütuhat yapmayı kesinlikle düşünmüyoruz... İstanbul ve Çanakkale civarında İtilâf Devletlerinin bahsettikleri tarafsız bölge ve tarafsız sınır bizim hükümetimizce hiçbiri kabul edilmemiştir. Lüzumundan fazla zaman geçirdikleri takdirde bizim böyle bir bölgeye kesinlikle bağlı olmadan hareket edeceğimiz şüphesizdir”¹⁰¹³.

Amiral Dumesnil, Mustafa Kemal ile yaptığı bu mühim görüşmesinden hemen sonra, elinde Mustafa Kemal Paşanın Hamit Bey'e gönderdiği mektupla İzmir'den hareket ederek İstanbul'a 16 Eylül'de gelmiştir¹⁰¹⁴. Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, Amiral Dumesnil ve Hamit Bey'le görüşmelerinden sonra, Mustafa Kemal Paşanın, istekleri kesin bir şekilde kabul edilip uygulamaya geçirilmedikten sonra, Boğazlara yönelik ileri harekâtını durdurmayacağını anlamıştır.

Mustafa Kemal Paşanın düşüncelerinin öğrenildiği bu sırada, Türk ordusunun Boğazlara yaklaşmasından paniğe kapılan İngiltere Başbakanı Lloyd George ile Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in, 16/17 Eylül'de İngiliz Dominyonlarını Boğazların savunmasına katılmaya çağrımları, Fransız Hükümetini daha da endişelendirmişti. İngilizlerin bu kararlı tutumu karşısında, onların yanında Türkler ile muhtemel bir savaş içine sürüklenmek tehlikesi karşısında, Fransızlarla beraber İtalyanlar da İngilizlerden uzaklaşmışlar¹⁰¹⁵ ve böylece müttefikler arasında ciddi bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı.

Fransız Hükümeti'nin gerek İngilizlerin bu tutumu hakkındaki bilgileri, gerekse

¹⁰¹³ ŞİMŞİR, Atatürk İle Yazışmalar, s.276-277.

¹⁰¹⁴ LÜTEM, Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü, İkinci Kitap, s.316.

¹⁰¹⁵ SONYEL, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II, s.271.

General Pellé'nin Amiral Dumesnil ve Hamit Beyden aldığı bilgileri hükümetine rapor etmesi sonunda, Fransız Başbakanı Poincaré'den aldığı talimatla, Fransa'nın içine düştüğü güç durumdan kurtulmak için General Pellé'nin İzmir'e hareket ederek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ve ona Fransa'nın Türk askerî birliklerinin tarafsız bölgeye girmeyeceği ümidinde olduklarını bildirerek ikna etmesi ve gerçek düşüncelerinin ne olduğunun anlaşılması istenmişti¹⁰¹⁶.

Bu talimat İstanbul'a ulaştıktan sonra Fransız Yüksek Komiseri General Pellé, TBMM'nin İstanbul Temsilcisi Hamid Bey'e başvurarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini bildirmiştir. İzmir'le irtibat sağlandıktan sonra buluşma günü tesbit edilmiş, bunun üzerine 17 Eylül Pazar günü sabahı General Pellé, Fransız Amirali Dumesnil ve çok iyi Fransızca bilen Kızılay Müdürlerinden Saffet Beyin de katılımı ile heyet, Fransız zırhlılarından Somali'ye binerek İzmir'e hareket etmiştir¹⁰¹⁷.

Anadolu'da Yeni Gün gazetesi, "*Fransız Fevkalâde Komiseri General Pellé Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine mülâki olmak üzere 17 Eylül sabahı bir torpido ile İzmir'e müteveccihen İstanbul'dan hareket etmiştir. General Pellé'nin Başkumandanımızla yapacağı mülâkata fevkalâde ehemmiyet atf edilmektedir*"¹⁰¹⁸ şeklinde haber verirken, İstanbul basını da, General Pellé'nin İzmir'e gidiş nedenini, farklı bir şekilde yansıtmıştır. Vakit ve İkdâm gazeteleri, Türkiye Havas Reutor Ajansı'ndan verdikleri habere göre; General Pellé'nin İzmir yangınının ortaya çıkardığı zarar hakkında bilgi almak ve yangının sebebini öğrenerek, oradaki Fransız uyruğuna hükümetinin üzüntülerini bildirip yardımcı olmak amacıyla, Dışişleri Bakanlığında aldığı talimat üzerine İzmir'e gittiğini yazmakta idi¹⁰¹⁹.

Somali zırhlısı, 18 Eylül Pazartesi günü İzmir'e varmıştır. Türk Orduları Başkomutanı Gazi Mustafa Kemal Paşa aynı gün sabah saat 10'da, Göztepe'de, Uşakîzade Sadık Beyin konağında, Fransa Yüksek Komiseri General Pellé'yi kabul etmiştir¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁶ İsmail EYYUPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2002, s.91.

¹⁰¹⁷ EYYUPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s.91; **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Eylül 1922, nr. 597-974, s.1; **İkdâm**, 19 Eylül 1922, nr. 9161, s.2 ; **Vakit**, 19 Eylül 1922, nr. 1712, s.1.

¹⁰¹⁸ **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Eylül 1922, nr. 597-974, s.1.

¹⁰¹⁹ **İkdâm**, 19 Eylül 1922, nr. 9161, s.2 ; **Vakit**, 19 Eylül 1922, nr. 1712, s.1.

¹⁰²⁰ EYYUPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s.91; TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, **İstiklâl Harbi'nin Son Safhası**, Ankara-1995, s.45; ŞİMŞİR, **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, s.71. (Bilâl N. ŞİMŞİR, bu

Mustafa Kemal Paşa ile General Pellé arasındaki bu görüşmede tercümanlık görevini Saffet Bey yapmıştır. Bu görüşmenin Türkçe tutanağını Kurmay Binbaşı Seyfettin Bey yazmış, Fransa Yüksek Komiserliği Tercümanı Louis Lagard da Fransızca notlar almıştı. Görüşme boyunca General Pellé Mustafa Kemal Paşaya “*Altes*”, yani “*Fahametlû*”, “*Fahametmeab*” diye hitap etmiştir¹⁰²¹.

General Pellé, görüşmede ilk sözü alarak, Mustafa Kemal Paşaya, dostane duygularla geldiğini, hükümetinin de muhtelif vesilelerle dostluğunu siyaseten gösterdiklerini, geliş amacının Türkiye ile Fransa arasındaki gelecekteki dostane münasebetlerin devamı olduğunu söylemiştir. Müttefikleri adına herhangi bir fikir beyan edemeyeceğini ifade eden Pellé, müttefiklerin Türkiye’ye karşı takınacakları her türlü hareket tarzı üzerinde henüz düşünce ve görüş birliğine varmadıklarını, Fransa Hükümeti adına da bir şey söyleyemeyeceğini, çünkü Fransa’nın da müttefiklerinden ayrılamayacağını söylemiş ve tabii Fransız Hükümetinin müsaadesiyle, Fransa’yı temsilen gelerek yarı resmî bir mülâkat yaptığını, ilave etmiştir¹⁰²².

Pellé bu konuşmalarından sonra asıl meseleye gelerek, Mustafa Kemal Paşaya; Türk ordularının, İstanbul, Trakya, ve Edirne’yi almaları için verilen ileri hareket emrinden tedirgin olduğunu, Müttefiklerin, tarafsız bölgeye tecavüz edilmemesini istediklerini, bu hususu TBMM Hükümetine resmî bir surette bildireceklerini söylemiştir. Konuşmasının devamında Pellé, Fransız askerlerine ateş edilmesinin arzu olunmadığını, müttefiklerle harbe girmenin iyi sonuçlar doğurmayacağını, İstanbul’a girilerek bir İslam-Hıristiyan harbi haline girilmesinin de bir menfaat sağlamayacağını belirtmiştir. Pellé, I. Dünya

eserinde, General Pellé’nin 19 Eylül Pazartesi günü görüşme yaptıkları bilgisini vermektedir, doğrusu 18 Eylül’dür, ayrıca 19 Eylül tarihi Salı günüdür. Bkz. ŞİMŞİR, Aynı yer.)

General Pellé, köşke geldiğinde, Akşam gazetesi yazarı Falih Rıfkı Atay orada bulunmaktaydı, Atay izlenimlerini şöyle aktarmaktadır. “...Pellé, ak saçlı, vakarlı bir askerdî. Göztepe köşkünün bahçesinde idik. Merdivenlerden çıkarken pek sade kıyafeti ile Mustafa Kemal’i görünce sendelediğini hissettik...” demektedir. Bkz. ATAY, *Çankaya*, s.329.

Atay bu olayı, İzmirde, İkdâm gazetesi yazarı Yakup Kadri Bey ile yaptıkları sohbette, şöyle anlatmıştı: “...*Şu merdivenleri nasıl azametle çıktı ... Mustafa Kemal’in, onu karşılamak üzere balkon kapısına geldiğini görünce, adamın nefesi tutuldu. Yüzü sapsarı kesildi. Sendeledi, Paşa gülerek ona yardım etti. Kolumu destekledi, içeri aldı*”. Bkz. ARAZ, *Mustafa Kemal’le 1000 Gün*, s.60.

Yine bu kabul sırasında köşkte olan Yakup Kadri Beyin anlattığına göre, Mustafa Kemal Paşa, General Pellé’yi “*Omuzdan düğmeli, belden kemerli bir beyaz ipekli kazak gömleği*” giymiş olduğu halde, sivil olarak karşılamıştı. Bkz. Yakup Kadri KARAOSMANOĞLU, *Vatan Yolunda*, İletişim Yay., İstanbul-1999, s.181.

ŞİMŞİR, *Doğu’nun Kahramanı Atatürk*, s.72 (Şimşir bu eserinde görüşme tutanağını vermiştir) ; EYYUPOĞLU, *Mudanya Mütarekesi*, s.92.

“*Son Altes veya Fahametlû sıfatları prensler ve sadrazamlar için kullanılırdı. Ekselans sıfatından daha yüksektir*”. Bkz. ŞİMŞİR, *Doğu’nun Kahramanı Atatürk*, s.72.

¹⁰²² ŞİMŞİR, *Doğu’nun Kahramanı Atatürk*, s. 72-73; HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467.

Savaşı'nda Fas'ta teşkilât yaptığını ve onlarla harbe girdiğini, Türkiye hakkında çok iyi olan İslam tebaaları karşısında muhalif bir siyaset takip etmek istemediklerini, bunun için de Fransa'nın müttefikleriyle anlaşmak ve diğer taraftan da Türkiye'nin isteklerini yerine getirmek için çalışmak istediklerini söylemiştir. General Pellé daha sonra, şahsen kani olduğuna göre Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar Türklere verileceğini, müttefiklerin Boğazlar için de hususi bir idarenin muhafazasını arzu edeceklerini ve Boğazların serbestisi için sağlam bir teminattan vazgeçemeyeceklerini söylemiştir¹⁰²³.

Pellé'nin bu konuşmaları üzerine Mustafa Kemal Paşa, sözlerine, samimi duygularla konuşan Pellé'ye teşekkür ederek başlamış ve “*Gerek General Pellé'nin şahsen ve gerek bütün Fransız milletinin ve hükümetinin daha çok evvelden Türkiye'nin davasındaki hakkı, isabeti takdir ederek hissiyat-ı insaniyelerini izhardan geri kalmadıklarından bunun bütün Türkiye halkı tarafından meserretle karşılandığını*” söylemiştir. Mustafa Kemal sözlerinin devamında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin I. Dünya Savaşı'na giren hükümet olmadığını ve bu hükümetin tespit ettiği hayati noktalar bulunduğunu belirtmiştir. Bunun iki üç seneden beri ilan edildiğini ve bütün Yunanistan'ın öz topraklarını bile muhafazadan âciz bırakacak derecede ordusunu mağlup eden Türk zaferinden, hiç fazla bir istifade etmenin hatırlarından geçmeyeceğini belirterek, aslî maksatları elde etmek için ise orduların gayrı muayyen bir zaman intizarda ve atalette bırakılamayacağını söylemiştir. Şimdiye kadar Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tarafsız bir bölge tanımamış olduğunu ve İtilâf Devletleri'nin Yunan ordusunun işgalinde bulunan Trakya'ya geçmekten Türkleri menedeceklerini düşünmemiş olduklarını zannettiğini söylemiştir. Boğazlar meselesini İstanbul'un ve Marmara'nın emniyeti istihsal edilmek şartı ile alakadar devletlerle her zaman görüşmeye hazır olduklarını ve Boğazlardan gelip geçisin serbestliğinin kabul edildiğini bildiren ve düşman ordusunu Trakya'dan bertaraf etmek bu meseleyle alâkadar telakki edilmemesi gerektiğine dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa¹⁰²⁴, İtilâf Devletleri İstanbul'a girilmesini menetmezlerse orada hiçbir hadiseye meydan bırakmamak için lâzım gelen bütün tedbirlerin alınacağını söylemiştir. İtilâf Devletleri'nin Yunanistan'ı Trakya'dan uzaklaştırmaları halinde ise sadece memurların gönderilmesi ve büyük kuvvetler

¹⁰²³ ŞİMŞİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s. 73-74; HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467.

¹⁰²⁴ ŞİMŞİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s. 74-76; HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467.

geçirmemek kaydı ile meselenin halledilebileceğini, zira Trakya'yı Yunanistan, TBMM Hükümetine teslim ederse büyük kuvvet geçirmeye lüzum kalmayacağını, binaenaleyh, askerî harekâtı bugünkü vaziyette durdurarak bir konferansa intizar etmenin Türk menfaatlerine uygun olmayacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa askerî harekâta devamın, alınması mümkün olan tedbirler ile her türlü yanlış anlaşılmalari menedilebileceğini söyleyerek, şu isteklerle sözlerini bitirmiştir: *“Biz gerek kendilerinden (Pellé) ve gerek dostluğunu her vesileyle, her fırsatla gösteren Fransa Hükümetinden rica ederiz ki, büyük bir intizardan bizim ne kadar mutazarrır olacağımızı lazım gelenlere anlatsınlar. Sulh şerait-i umumiyesini tespit etmek büyük münaaka ve müzakereleri mucip olabilir. Fakat hal-i muhasamanın terki o kadar mağlak şeraite muallak değildir”*¹⁰²⁵.

Mustafa Kemal Paşanın bu konuşmalarından sonra söz alan Pellé, Mondros Mütarekesi'ni dayanak noktası olarak göstererek, *“Üç müttefik devlet, tarafsız bölgeye girilmesini istemezler”* demiş, buna cevaben de Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nde İtilâf Devletleri'nin İzmir ve Trakya'nın Yunanistan'a verileceği hakkında bir madde olmadığını belirterek, *“Bu mütareke muhtevasında var mıydı ki Yunan ordusu üç sene Anadolu'da işkenceler, zulümler, zararlar yapsın? Ve muhtariyat ilan etsin?”* demiştir. Bugün İtilâf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi hükümlerine istinad edemeyeceklerini, ayrıca bu mütarekede İstanbul'un da işgal edileceğinden söz edilmediğini, bunun için bu bölgenin derhal TBMM Hükümeti'ne teslim edilmesi gerektiğini söylemiştir¹⁰²⁶.

General Pellé, Trakya meselesinin Yunanistan ile Türkiye arasında halledilebilecek bir mesele olmadığını, bunun müttefiklerle halledileceğini, Trakya'nın evvelâ Fransız askerleri tarafından işgal edildiğini daha sonra barış sağlanıncaya kadar geçici olarak Yunan idaresinin orada bırakıldığını, şimdi bile Gelibolu'da müttefik askerlerinin olduğunu söylemiş ve müttefiklerin Boğazların ve İstanbul'un tarafsız bölgesine Türkler tarafından uyulmasını istediklerini tekrar etmiştir. Müttefiklerin İstanbul'u Türklere vereceklerine kesin olarak inancı olduğunu, Trakya için de TBMM Hükümeti'nin arzu ve isteklerine uygun bir çözüm tarzına ulaşılabileceğini ümit etmekte olduğunu belirttiikten

¹⁰²⁵ ŞİMSİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s.76.

¹⁰²⁶ ŞİMSİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s.76-77.

sonra sözlerini “*Fakat siz derhal ve kuvvetle elde etmek istiyorsunuz. Bu, tehlikeli olacak ve çıkarlarınıza aykırı bulunacaktır*”¹⁰²⁷ uyarısıyla bitirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ise bu uyarıya karşı İstanbul’a ve Trakya’ya sahip olmak istenildiğini vurgulayarak, fakat buna mutlaka kuvvetle ulaşmak gibi bir arzularının olmadığını bundan sakınmak için her türlü önlemi memnuniyetle almak istediklerini, lâkin büyük bir ordunun uzun zaman bekletilemeyeceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa sözlerinin devamında: “*İstanbul ve Trakya elimize geçmediği halde, bunların bize verileceği vaadine uyarak bekleyişi kabul edemeyiz. Açık arzedeyim ki bu hususta biz İngilizlere güvenemeyiz. Bununla beraber kuvvetin kullanılmasına lüzum kalmadan idarîye ve siyasi tedbirler almakla buraların idaresini bize teslim etmeye zaman vardır. Bir de şunu arz edeyim ki biz Eylül ayında bulunuyoruz. askerî harekât kış mevsimine bırakılırsa müşkül olur. Binaenaleyh bir daha harekât-ı askeriyyeye lüzum hâsıl olmayacağı teminatına fiilen mâlik olmalıyız. Eğer yanılmıyorsam, harekâtımızı durduralım, İngiltere’nin muvafakati alınıp bir konferansa muvafakat edinceye kadar Boğazlar, İstanbul, Trakya müttetiklerin ve Yunanlıların elinde kalsın mı demek istediler? Biz zannediyoruz ki İngiltere’nin fikr-i aslisi hiçbir zaman değişmeyecektir. Bu ihtimal karsısında, Generalin bu teklifi karşısında, Fransa Hükümetini bir dakika bu vaziyet karşısında kabul etsinler ve düşünsünler! Şunu ilâve edeyim ki, İtilâf Devletleri ile harbe girmek bizce şayan-ı arzu değildir. Bunlardaki mahzurları da takdir ederiz. Bilhassa dostlukları bizim için kıymetli olan Fransızlarla karşı karşıya gelmeyi hiç istemeyiz. Fakat büyük bir ordu ile, büyük bir inkılâp geçirmiş bir milletle ve İzmir’den Erzurum’a kadar harap olmuş bir memleketle İngilizlerin arzu ettiği bir şekle bağlanarak bekleyiş hepsinden zararlıdır*”¹⁰²⁸ diyerek şunları söylemiştir:

“*Bu sebeple Yunanlıları Edirne’ye kadar takip etmek zorundayız. Boğazlara gelince, bunların serbestliğini şimdiden ve kesin olarak ilân ediyoruz. Boğazlar sorununu İstanbul’un ve Marmara’nın güvenliğini sağlamak koşuluyla, ilgili devletlerle her zaman konuşmaya hazırız. Fakat boğazların serbestliği değil, bütün cihana karşı kuvvetleriyle zaptını ve kapatılmasını isteyen yalnız İngiltere Hükümeti vardır. Fransa ve İtalya’nın iddia ettikleri prensip, onların bize karşı değil, bizimle beraber hareket etmelerini*

¹⁰²⁷ ŞİMSİR, Doğu’nun Kahramanı Atatürk, s.77.

¹⁰²⁸ ŞİMSİR, Doğu’nun Kahramanı Atatürk, s.77 ; TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, İstiklâl Harbi’nin Son Safhası, s.46-47.

gerektirir. Savaş tehdidinde gelince, biz esasen Kilikya Anlaşması'nda Fransa ile çatışmanın sona erdiğini anlaşma gereği ifade ettiğimizden Fransa'dan başka hükümetlerle hukuken savaş halinde bulunmaktayız. İngiltere'nin yeniden savaştan söz etmesi Fransa'yı bizimle çatışmaya yöneltmek niyetinden başka bir nedene bağlanamaz. Zaten boğazları kapatmak, İstanbul'u elde bulundurmak ve Trakya'yı bize vermemek kararında ısrarlı bulunan İngiltere, Türkiye'yi imha fikrinden zerrece vazgeçmemiş olduğundan, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da elimizde bulunan bütün olanaklarla, kendimizi savunmak zorundayız. Bu sebeple yeni tehlikeler karşısında bulunduğumuzu sanmıyoruz. Fakat serbest kalan savaş gücümüzle her yerde faaliyet aramaya ve düşmanlarımızı barışa zorlamaya çalışacağız. Türkiye'nin askerî harekât amacı, Trakya'nın ve İstanbul'un kurtarılması ve Boğazların serbestliği olacaktır" demiştir¹⁰²⁹.

General Pellé, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi sırasında Franklin Bouillon'dan bir telgraf aldığını ve onun kendisiyle görüşmek ricasında bulunduğunu söylemiştir. Kendisinin pek yakında Başkomutan ile görüşmek üzere İzmir'de olacağını, "gelinceye kadar yapılacak hareketler ve verilecek kararlarda bütün dünyanın beklediği barışı tehlikeye düşürebilecek durumların yaratılmamasını rica ettiğini" ifade etmiştir¹⁰³⁰.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, General Pellé ile yaptığı bu görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: "... İstanbul'da Fransız Fevkalâde Komiseri bulunan General Pelle benimle mülâkat etmek üzere İzmir'e geldi. Tarafsız bölge adıyla andığı bir bölgeye, ordularımızın girmemesinin uygun olacağını tavsiye etti. Millî Hükûmetizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya'yı da kurtarmadıkça ordularımızın durdurulamayacağını söyledim. General Pelle, Mösyö Franklen Buyon'un benimle görüşmek üzere gelmek istediğine dair almış olduğu hususî bir telgraflı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim..."¹⁰³¹.

Pellé bu görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşanın şartlarının haklı olduğunu ve akla uygun olanın da bunlar olacağını kabul etmek durumunda kalmıştır¹⁰³².

Bu görüşmelerden anlaşılacağı üzere, Pellé, Mustafa Kemal Paşa'dan askerî

¹⁰²⁹ TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, *İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, s. 47.

¹⁰³⁰ TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, *İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, s. 47.

¹⁰³¹ *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 904.

¹⁰³² ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s. 278.

harekâtın durdurulması ve Boğazlarda tarafsız bölgeye girilmemesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun aksi halinde müttefiklerle bir savaş hali doğacağını ve bu durumda TBMM Hükümetinin menfaatlerine aykırı olacağını belirtmiştir. Şahsen kani olduğuna göre, Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklere verileceğini söyleyerek, bu harekâtın durdurulmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Oysa müttefikler tarafından ortada alınmış net bir karar yoktu. Fransa, dostluğunu ileri sürerek Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmeye çalışmaktadır. Ancak İngiltere'ye bu konuda güvenmek mümkün değildir.

Mustafa Kemal Paşa, sonuç olarak General Pellé'ye, tarafsız bölgeyi tanımadıklarını söyleyerek, İstanbul ve Doğu Trakya'nın hemen savaşı teslim edilmek şartıyla orduların ileri harekâtının durdurulabileceğini, anlaşmazlık meselesi olan boğazlar sorunu konusunda da İstanbul'un ve Marmara'nın güvenliğini sağlamak şartıyla, ilgili devletlerle her zaman konuşmaya hazır olduklarını açık bir şekilde söylemiştir. Ancak General Pellé'nin görüşmelerde belirttiği gibi, bu konuda kendisi kesin bir cevap vermeye yetkili değildi.

Görüşmelere Pellé'nin tam yetkili olarak gelmemesi ve İstanbul ve Doğu Trakya'yla ilgili şartlarımızın kabulü hakkında net bir tavır sergileyememesi üzerine, Boğazlara karşı başlatılmış olan harekâtın hızlandırılması kararlaştırılmış ve bunun üzerine 2. Orduya bağlı süvari birliklerimiz Çanakkale önüne varmışlardır¹⁰³³.

Mustafa Kemal Paşa ise bu görüşmelerde isabetli bir taktik uygulamış, takındığı kararlı tutumla Fransızların durumun ciddiyetini anlamalarını sağlamıştır. Nihayetinde bu görüşmeler, Fransızlarla İngilizlerin siyasetinin ayrılmasına neden olmuştur.

Pellé'nin Mustafa Kemal'e bahsettiği nota, bu görüşmenin yapıldığı, 18 Eylül 1922'de, İstanbul'daki İngiliz ve İtalyan Yüksek Komiserleriyle Fransız Yüksek Komiser

¹⁰³³ İNÖNÜ, **Hatıralar**, 2. Kitap, s.22; BIYIKLIOĞLU, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, s.437.

Falih Rıfki ATAY, “General Pelle’nin, görüşmeden ayrılıp gemisine gittikten sonra, Mustafa Kemal Paşanın kendilerini yanına çağırdığını, ve şunları söylediğini kaydeder: ‘— Ordularınızı durdurunuz, diyor. Muzaffer ordularımızı daha uzun müddet nasıl tutabilirim? Çabuk mütareke yapılmalıdır, dedim. Acele İstanbul'a gidecek... Sonra güldü : — Bizim muzaffer ordular... Nerelere dağıldıklarını pek iyi bildiğim yok. Bir toplanmaya kalksak kim bilir ne kadar zaman geçer? dedi. Bütün orduları bir yumruk gibi sıkıp Yunan ordusunun başına indiren bu komutan, şimdi de :Mütareke olmadan tek bir Türk jandarmasını Trakya'ya geçirmem, diyordu”. Bkz. ATAY, **Çankaya**, s.329. (Bu bilgiler de Mustafa Kemal Paşanın o dönemdeki siyaseti ve yazışmalarıyla çelişmektedir. Türk Orduları Boğazlar üzerine harekâtını sürdürmektedir. İtilâf devletleri telaşa düşüp bu harekâtın durdurulması için girişimlerde bulunurken, Mustafa Kemal Paşanın Atay'ın yazdıklarını demesinin akla yakın hiçbir nedeni yoktur. Falih Rıfki'nin da duyduklarını, Yakup Kadri Bey gibi kendince hissiyatını karıştırarak yazdığı anlaşılmaktadır).

Vekili tarafından, Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit Bey aracılığı ile Ankara Hükümetine tarafsız bölge kabul ettikleri İstanbul ve Boğazlar bölgesine girilmemesi için ortak bir nota gönderilmiştir¹⁰³⁴. Ancak, Mustafa Kemal Paşa Pellé ile görüşükten sonraki gün, 19 Eylül günü İtalya ve Fransa birliklerini Çanakkale'den çekmiştir¹⁰³⁵. Bu durumda Çanakkale'nin Anadolu yakasında yalnız kalan İngiliz güçleriyle Türk ordusu burun buruna gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın Pellé ile görüşmesinin önemi çok nazik bir dönemde yapılmış olmasından gelmektedir. Nitekim 24 Eylül 1922 tarihli “*Le Temps*” gazetesi başyazarı bu görüşme üzerine şu yorumu yapmıştır: “*General Pellé ve Amiral Dumesnil'in İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile buluşmaları, durumun aydınlığa kavuşmasına pek yardım etti. Çeşitli kaynaklardan çıkarılan çelişkili haberlerin aksine, Mustafa Kemal Paşanın görüşünü değiştirmemiş ve Misakı Millî'de belirtilen isteklere bağlı olduğu kanısına varıldı. Öte yandan Mustafa Kemal Paşanın siyasal bir gerçekçi olduğu ve Doğu Sorununa barışçı çözüm yolu bulmaya çalıştığı anlaşıldı. Kendisi kuşkusuz Ankara Meclisiyle anlaşarak karar verecektir. Bununla birlikte, ikinci derecede kalan noktalar üzerinde tartışmalarla değerli zamanın harcanmaması önem taşımaktadır. Çünkü cephedeki fiili durum saat başı çetrefilleşiyor. Boğazların Anadolu yakasındaki İngiliz ve Türk kuvvetleri arasında çıkabilecek bir olay barut fıçısını fitilleyebilir*”¹⁰³⁶.

Mustafa Kemal Paşanın Pellé ile görüşmelerdeki tavrı, Avrupa'nın durumun ciddiyetini kavramasında yardımcı olmuştur. Nitekim Daily Mail gazetesi, General Pellé ile Mustafa Kemal Paşanın mülâkatı hakkında yaptığı haberde, Mustafa Kemal Paşanın, General Pellé'den Mudanya'da derhal bir konferansa başlanmasını talep ettiğini belirterek şu yorumu yapmıştır: “*Mustafa Kemal Paşanın General Pellé ile olan mülâkatından anlaşılıyor ki Türkler kış gelmeden her türlü yola başvurarak hattâ zorla ve İstanbul'un da tahribini göze alarak Türkiye'yi elde etmeğe azmeylemiştir*”¹⁰³⁷.

Fransa Başbakanı Poincaré ile İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi Sforza arasında 20 Eylül'de Paris'te başlayan ve 23 Eylül'de son bulan müttefikler arası görüşmelerde, General Pellé'nin Mustafa Kemal'le olan görüşmelerine

¹⁰³⁴ HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467 ; ŞİMŞİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s.80.

¹⁰³⁵ TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, *İstiklâl Harbi'nin Son Safhası*, s.50.

¹⁰³⁶ ŞİMŞİR, *Doğu'nun Kahramanı Atatürk*, s.79.

¹⁰³⁷ *Anadolu'da Yeni Gün*, 24 Eylül 1922, nr. 601-978, s.1.

dair telgraf raporu, İngilizlere karşı Fransa Hükümetinin elinde en önemli dayanak olmuştu¹⁰³⁸. Nitekim bu görüşmelerin ilk gününde Fransa Başbakanı M. Poincaré ile İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon arasında yapılan ilk özel görüşmede, Poincaré, İzmir’de Mustafa Kemal ile görüşen General Pellé’den almış olduğu 20 Eylül tarihli telgrafta geçenleri şöyle anlatmıştır; “... Şimdi muzaffer bir millet karşısındayız. Genel barışı korumak durumundayız. İzmir’de Mustafa Kemal’le görüşen General Pellé’den bir telgraf aldım. Tarafsız bölgeyi çiğnememesini Mustafa Kemal’e hatırlatmış. Mustafa Kemal, kış basmadan önce Misak-ı Millî’de öngörülen toprakları geri almak zorunda olduğunu söylemiş. Fransa’nın Türkiye’ye gönderecek askeri yoktur. Ayrıca Fransa Müslüman kolonilerindeki duyguları hesaba katmak zorundadır. Tunus’tan Mustafa Kemal’e kutlama telgrafları gönderiliyor... Bu durumda Mustafa Kemal’i konferansa çağırmak, çağırırken de kendisine Boğazlar ve Trakya konusunda vaadde bulunmak gerekir. Yoksa, Türklerin Trakya’ya atlamaları önlenemez. Türkler harekete geçince Bulgarlar Sırbistan’a, Ruslar da Polonya’ya ve Romanya’ya saldırabilirler. Türkleri konferans masasına getirebilmek için kendilerine açıkça vaadde bulunmalı. İngiltere kabul etmezse Fransa bunu tek başına yapacaktır”¹⁰³⁹.

Bu görüşmede Lord Curzon, Trakya, Boğazlar ve İstanbul sorunlarının çözümünün Mustafa Kemal’e bırakılamayacağını, bunların konferansta müttefiklerce çözüme bağlanacağını, tarafsız bölgeye uyulmasının Ankara’ya duyurulduğunu, İngiltere’nin Çanakkale ve İstanbul mevzilerini güçlendirme kararı aldığını belirtmiştir. Bu arada Boğazların Anadolu kıyısından Fransız askerinin çekilmesi kararını hayretle öğrendiğini, Türklerin tarafsız bölgeye girmesi halinde bir daha silahsızlandırılmış bölgeyi kabul etmeyeceklerini, Fransa’nın, kararını gözden geçirmesi gerektiğini, müttefikler arasındaki beraberliğin bozulmasının vahim sonuçlar doğuracağını, müttefiklerin kararlı davranması halinde Türklerin duraklayacağını¹⁰⁴⁰ söylemiştir.

Aynı gün yapılan ikinci görüşmeye Sforza da katılmış ve yapılan tartışmalarda, M. Poincaré, çekilmenin sorumluluğunu üstlendiğini, bugünkü durumda hiçbir askerin Çanakkale’de durmak istemeyeceğini, Mustafa Kemal’in isterse yarın Boğazdan atlayabileceğini anlatmıştır. Fransa’nın Türkiye ile savaşa giremeyeceğini,

¹⁰³⁸ ŞİMŞİR, *Doğu’nun Kahramanı Atatürk*, s.79.

¹⁰³⁹ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 215, s.CVII.

¹⁰⁴⁰ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 215, s.CVII-CVIII.

Parlamentonun da buna izin vermeyeceğini, bugünkü durumda Boğazlarda tutunmanın imkansız olduğunu söyleyerek, Lord Curzon’a İngiltere’nin de Boğazlardan çekilmesini tavsiye etmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Sforza’nın da Boğazlarda tutunmanın ve Türklerin Trakya’ya geçişinin önlenmesinin mümkün olamayacağı şeklindeki, Fransa Başbakanını destekler açıklamaları üzerine, Lord Curzon, “*Fransa ve İtalya, Mustafa Kemal'den fazla Kemalist davranıyorlar*” demiş, bu oturumda devam eden tartışmalardan sonra müttefikler, Türkler ile bir konferans toplanması konusunda anlaşmaya varmışlardı. Poincaré, konferanstan önce Türklere, Trakya’nın teslim edileceği güvencesi verilirse, Mustafa Kemal’in durdurulabileceğini ileri sürmüştür¹⁰⁴¹.

22 Eylül’de de devam eden görüşmelerde, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, üç bağlaşıklık devletin sağlam bir biçimde dayanışma içerisinde olmadıkça uygun bir barışa erişilemeyeceğini, İngiltere’nin savaş istemediğini ancak 1918 zaferinin meyvelerini yitirmek de istemediği konusundaki sözleri üzerine, Poincaré; Türkler Boğazı geçemeseler bile savaş olacak, İstanbul’da bir ayaklanma çıkacak, torpil ve top ateşleri karşısında savaş gemileri Çanakkale Boğazında güç durabilirler, bu tehlikelerden kurtulmak için hemen Mudanya’da bir konferans toplanmalıdır, düşüncelerini ileri sürmüştür. Daha sonra Poincaré: “*Pellé’nin telgrafına göre, Mustafa Kemal kuvvetleri ileri yürümek istiyor. Mustafa Kemal onları frenlemeye çalışıyor. Çatışmayı önlemenin tek yolu Mudanya konferansını başlatmaktır. Meriç’e kadar Trakya’nın Türklere geri verileceği hemen açıklanmalıdır. Ancak böylelikle savaş önlenabilir, İngiltere ve İtalya razı olmazlarsa, Fransa kendi tutumunu açıklayacak ve savaşın sorumluluğunu yüklenmeyecektir*” demiştir¹⁰⁴². Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşanın Pellé’ye İzmir’de söylemiş oldukları, Fransızların durumun ciddiyetini kavramalarına sebep olmuş ve Mustafa Kemal Paşanın barış şartları yerine getirilmedikçe bir sonuca ulaşamayacağı ortaya çıkmıştır.

Paris görüşmelerinde yukarıda verdiğimiz tartışmalara benzer konular aynı gün ve ertesi gün benzer şekilde devam etmiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon müttefikleri Fransa ile İtalya’nın Türklerin ileri harekâtı karşısında çıkacak bir savaş durumunda, kendilerini yalnız bırakacaklarını görmüştür. Sforza’nın da desteğiyle

¹⁰⁴¹ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 217, s.CIX- CXI.

¹⁰⁴² ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 242, s.493-495; BAYUR, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri**, s. 295-296.

Fransız Başbakanının yoğun çabası ve kararlı tutumu sonucunda, yazılacak notada Meriç'e kadar Türklere verileceği hususunun zikredilmesi konusunda Lord Curzon da uzlaşmaya varmak zorunda kalmıştır. Yine bu görüşmelerde Franklin Bouillon'un İzmir'e giderek müttefikler adına görüşme yapması kararlaştırılmıştır. Lord Curzon, Poincaré'den özellikle Bouillon'un müttefikler notasından fazla Türklere bir şey vaad etmemesini istemiş, Poincaré de, kendisine yazılı talimat verdiğini, notada belirtilen hususlardan başka bir vaadde bulunmayacağını, Mustafa Kemal'i yatıştırmaya ve konferansa katılmasını sağlamaya çalışacağını belirtmiştir¹⁰⁴³.

Müttefik Devletlerin temsilcilerinin yapmış oldukları Paris görüşmelerinin son günü, Türkiye ile yapılacak olan sulh konferansı toplanıncaya kadar mütareke yapılması hususunda Curzon, Poincaré ve Sforza'nın ortak imzalarıyla Ankara Hükümetine bir nota yazılmıştır¹⁰⁴⁴. 23 Eylül tarihli bu nota, 24 Eylül sabahı, İstanbul'da bulunan General Pellé tarafından Hamit Beye, Ankara Hükümeti'ne iletilmek üzere verilmiştir¹⁰⁴⁵. Oldukça karışık bir dille yazılmış olan bu notada; üç müttefik hükümetin Venedik'te veya başka bir yerde, barışla ilgili olarak yapılacak olan konferansa Ankara Hükümeti'nin tam yetkili bir temsilci gönderip göndermeyeceğinin bildirilmesi istenmekte ve konferans öncesinde ve konferans sırasında Ankara Hükümetinin, müttefiklerin geçici olarak ilân ettikleri tarafsız bölgeye askerlerini göndermemesi şartıyla, Meriç'e kadar bütün Trakya ve Edirne'nin boşaltılması söz verilmekteydi. Ayrıca barış antlaşması yürürlüğe girer girmez, müttefiklerin İstanbul'dan çekilecekleri, konferanstan önce Yunan askerlerinin belli bir hattın gerisine çekilmesi için nüfuzlarını kullanacakları, söz konusu hattı saptamak üzere, Mustafa Kemal ile müttefik generaller arasında Mudanya'da veya İzmit'te hemen bir konferans toplanabileceği¹⁰⁴⁶ belirtilmekteydi.

Bu notanın ardından Franklin Bouillon'un İzmir temaslarından sonra, Mudanya mütarekesi ve arkasından barışın yolu açılmıştır. Böylelikle kaçınılmaz gibi görünen savaş bertaraf edilmiştir.

¹⁰⁴³ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 242,245,246, s. 495-524.

¹⁰⁴⁴ ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 245, s.525-526.

¹⁰⁴⁵ HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467.

¹⁰⁴⁶ HTVD, Sayı: 65, Vesika No:1467; Nutuk-Söylev, C.II, s. 904; İNÖNÜ, *Hatıralar*, 2. Kitap, s.22-23; ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*,C.IV , Belge No: 245, s.525-526.

4.3- Mustafa Kemal Paşanın Franklin Bouillon ile Temas ve Görüşmeleri

Bouillon'un İzmir'e resmen gönderilmesi, daha önce belirtildiği gibi, 20-23 Eylül tarihleri arasında yapılan Paris görüşmelerinde kararlaştırılmıştı. Ancak bundan önce Fransız Hükümeti'nin, onu İzmir'e gönderme kararı aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, General Pellé 18 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşürken, Bouillon'un kendisiyle görüşmek istediğine dair telgrafını Mustafa Kemal'e vermiş, O da kendisini İzmir'de kabul edebileceğini belirterek bu isteğini kabul etmiştir¹⁰⁴⁷. Fransa, İngiltere ile Türkiye arasında çıkabilecek bir savaşın Rusya'nın da karışması ile yeni bir dünya savaşına neden olmasından korkmaktadır¹⁰⁴⁸. Bu sebeple Anadolu politikasında en büyük kozu olan Bouillon'u ileri sürmüştür. Çünkü Bouillon daha önce Ankara Anlaşması'nın imzalanmasında Mustafa Kemal Paşanın dostluğunu ve güvenini kazanmıştır.

Bouillon Mustafa Kemal'e gönderdiği 18 Eylül tarihli telgrafta: *“Sizin hakkınızda taşıdığım duygulara ve bizi birleştiren ve zor günlerde pekişen dostluğa dayanarak, beni görmeden herhangi bir askeri harekette bulunmamanızı, herhangi bir diplomatik karar almamanızı sizden kişisel olarak rica ediyorum”*¹⁰⁴⁹ demektedir.

20 Eylül'de Franklin Bouillon, Paris'ten, Fransa Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile İzmir'de bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya içeriği kaygılı cümlelerle dolu şu telgrafı göndermiştir: *“Pek vahim durum dolayısıyla ayın 21'inde buradan yola çıkıp İzmir'e gitmeye karar vermiş gibiyim. Yüksek basiretinizi ve yurtseverliğinizi hatırlayarak ve sınav günlerinde perçinlenmiş yıkılmaz dostluğumuza da dayanarak, görüşmemizden ve bütün ihtimalleri gözden geçirmemizden önce, hiçbir askeri harekâta karar vermemenizi ve hattâ hiçbir notayı kesin biçimde cevaplandırmamanızı yalvarmama izin veriniz”*¹⁰⁵⁰.

Bu telgraf Mustafa Kemal Paşaya İzmir'deki Fransız Başkonsolosu aracılığıyla aynı gün iletilmiştir. Başkonsolos, verilecek cevabı da Fransa Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Franklin Bouillon'a ileteceğini bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa aynı gün Fransız Başkonsolosluğuna şunları yazmıştır:

¹⁰⁴⁷ Nutuk-Söylev, C.II, s. 904.

¹⁰⁴⁸ H. C. ARMSTRONG, **Bozkurt**, (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Arba Yay., İstanbul-1997, s.148.

¹⁰⁴⁹ Bilâl N. ŞİMŞİR, **Dış Basında Lâik Cumhuriyetin Doğuşu**, (Türkçesi: Cüneyt Akalın), Bilgi Yayınevi, Ankara-1999, s. 31.

¹⁰⁵⁰ ŞİMŞİR, **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, s. 87; ŞİMŞİR, **Atatürk İle Yazışmalar**, s.282.

“Nazik mektubunuza teşekkür ederek aşağıdaki cevabımı Mösyö Franklin Bouillon’a lütfen iletmenizi rica ederim:

Dışişleri Bakanlığı, Paris.

Çabuk geleceğinizi umarak sizi bekliyorum.

Dostunuz Mustafa Kemal”¹⁰⁵¹.

Bouillon Paris’ten 24 Eylül’de hareket edeceği kesinleşince, 21 Eylül’de İzmir’deki Fransız Konsolosluğu aracılığı ile Mustafa Kemal Paşaya yine bir telgraf göndermiştir. Telgrafta: “İzmir’de sizi görmek üzere, süratli özel bir vapurla Pazar günü yola çıkıyorum. Herhangi bir hareketten veya karardan önce beni mutlaka beklemeniz yolundaki dileğimi tekrarlıyorum.

Dostunuz Franklin Bouillon”¹⁰⁵² demektedir.

Mustafa Kemal Paşanın, General Pellé ile görüşmeleri ile Bouillon’un telgrafları üzerinde önemle durduğu ve siyasi vaziyeti ona göre tespit ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 22 Eylül 1922’de Kâzım Karabekir Paşaya gönderdiği bir telgrafta: “*Pek kuvvetli olmamıza rağmen siyasette de pek hesaplı ve mutedil bulunuyoruz. General Pellé İzmir’e geldi. Tarafsız bölgeye saldırlmaması gerektiğinden söz etti. İngilizlerin İstanbul’da ve Trakya’da hâkim olmak istedikleri anlaşılıyor. Puancare ve Franklin Bouillon’un gönderdikleri telgraflarda siyasi vaziyetin tehlikeli olduğu söz konusudur ve İngilizleri yalnız bırakmak için çalışılmaktadır. Ordularımız İstanbul ve Çanakkale’ye karşı toplanmaktadır. Her halde meseleyi siyasetle hal etmeği tercih etmekteyiz. Ve ona göre idare ediyoruz...”¹⁰⁵³ demektedir.*

Paris görüşmelerinin 23 Eylül’de tamamlanmasından sonra, Ankara Hükümetine iletilecek nota hazırlanmıştı. Bundan bir gün sonra 24 Eylül’de Franklin Bouillon “*Metch*” adlı bir Fransız zırlıslı ile İzmir’e doğru hareket etmiştir¹⁰⁵⁴. Bu sırada Franklin Bouillon’un misyonuna dair haberler, Paris’te yayınlanan gazeteler ve uluslararası haber ajanslarında, yayınlanmaya başlanmıştır. Paris’te yayınlanan gazetelerde “*Ankara’da*

¹⁰⁵¹ ŞİMŞİR, *Doğu’nun Kahramanı Atatürk*, s. 88; ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.283.

İkdam gazetesi, “Le Matin” gazetesinden verdiği haber de: “*Franklin Bouillon’un Anadolu’ya müteveccihen Fransa’dan hareket etmeden evvel Mustafa Kemal Paşadan aldığı bir telgrafta ‘Geliniz, fakat çabuk Geliniz.’*” denilmekteydi. Bkz. *İkdam*, 29 Eylül 1922, nr. 9171, s.1.

¹⁰⁵² ŞİMŞİR, *Atatürk İle Yazışmalar*, s.284.

¹⁰⁵³ KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.1092.

¹⁰⁵⁴ EYYUPOĞLU, *Mudanya Mütarekesi*, s.107; *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1922, nr. 617, s.1; *Anadolu’da Yeni Gün*, 25 Eylül 1922, nr.602-979, s.1.

Fransa ile Türkiye arasındaki muahedeyi müzakere etmiş olan Franklin Bouillon'a mühim bir vazife verildiğini kayd ediyorlar. Bouillon bugün (24 Eylül) İtalya ve İngiltere'nin muvafakatnamesi ile İzmir'e hareket ediyor. Mumaileyh Mustafa Kemal Paşaya konferansın neticesi hakkında itidal tavsiye etmeğe memur edilmiştir"¹⁰⁵⁵ denilirken, Bordo Telsizi Bouillon'un misyonunu: *"Franklin Bouillon müttefiklerin ortak görüşlerini Türkiye'ye izah etmek vazifesiyle mükelleftir"* diye duyurmuştur. Aynı haber Berlin Telsizinde ise: *"Müttefikler sulh meselesinde...Mustafa Kemal Paşa ile görüşecek olan eski Fransız bakanlarından Franklin Bouillon'un elde edeceği neticelere fevkalâde ehemmiyet vermektedirler"* şeklinde geçmektedir¹⁰⁵⁶.

F.Bouillon, İzmir'e hareket ettikten sonra, Poincaré tarafından kendisine 27 ve 28 Eylül tarihli iki talimat ulaştırılmıştır. Bunlar, Bouillon'un misyonunu ve görüşme konularını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Birinci talimatta, Mustafa Kemal Paşanın yakında yapılacak olan barış konferansına katılmasının sağlanması ve ilk kez mağlup bir devletin uluslararası bir konferansa davet edildiğinin Mustafa Kemal'e anlatılması, istenmektedir. Ayrıca 23 Eylül tarihli notada Edirne de dahil olmak üzere Meriç'e kadar olan toprakların şartlı olarak Türk tarafına bırakılmasının İtilâf Devletleri'ne kabul ettirilmesinin Fransa'nın nüfuzu sonucunda olduğunun hatırlatılması istenmiştir. İkinci talimatta ise, Mustafa Kemal'e tarafsız bölgeye uyulması konusunda ısrar edilmesi ve ancak buna uyulması karşılığında İtilâf Devletleri yüksek komiserleri ve generallerinin, Yunan ordusunun Meriç'e kadar olan topraklardan çekilmesini sağlayabileceklerinin Mustafa Kemal'e bildirilmesi istenmiştir¹⁰⁵⁷.

Mustafa Kemal Paşa ise, 26 Eylül 1922'de TBMM'ye göndermiş olduğu bir telgrafta, 23 Eylül tarihli İtilâf Devletleri notasına atfen, bu görüşmenin Yunan ordusunun Trakya'ya çekileceği bir sınırın belirlenmesi amacı ile Mudanya'da kumandanlar arasında yapılacağı bahsedilen askerî konferansın içeriği hakkında ileri sürülen fikirlerin bir defa da Franklin Bouillon'dan dinlemenin askerî ve siyasî vaziyetin belirginleşmesi için faydalı olacağını söylemekteydi. 28 Eylül'de gelecek olan Bouillon ile mülâkattan sonra, Başkumandanlığın askerî durumu değerlendirmede netlik

¹⁰⁵⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1922, nr. 617, s.1; **Anadolu'da Yeni Gün**, 25 Eylül 1922, nr.602-979, s.1.

¹⁰⁵⁶ **Anadolu'da Yeni Gün**, 27 Eylül 1922, nr.604-981, s.1.

¹⁰⁵⁷ YAVUZ, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri...**, s. 163-164.

oluşacağından, Rauf ve Yusuf Kemal Beylerin Ankara'ya döneceğini bildirmiştir¹⁰⁵⁸.

28 Eylül 1922'de, Franklin Bouillon Metch adlı bir Fransız savaş gemisiyle İzmir'e gelmiş¹⁰⁵⁹ ve Göztepe İskelesinde Mustafa Kemal Paşa, Başyaveri Salih Bey, Fevzi ve İsmet Paşalar, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, İçişleri Bakanı Fethi Bey, Aydın Valisi Mustafa Abdulhalik Bey ve İzmir'de bulunan mebuslar tarafından, samimi bir surette karşılanmıştır¹⁰⁶⁰. Karşılama Mustafa Kemal Paşa Franklin Bouillon'u takdim etmiş, Bouillon da refakatinde gelen “*Kumandan Saro*”yu (Sarrault) Mustafa Kemal Paşaya ve maiyetine takdim etmiştir¹⁰⁶¹. Ayrıca Bouillon'un beraberinde, Pierre Loti ile İstanbul'a gelmiş olan Doktor Etien Pierre ile özel sekreteri Jean Louchere vardı¹⁰⁶².

Bouillon'un, başta bizzat Mustafa Kemal tarafından İzmir'de bu şekilde karşılanması, şahsi dostlukları yanında, onun yeni misyonuna verilen önemden kaynaklanmaktadır. Muhtemel bir savaşın çıkmasının önlenmesi onunla yapılacak temaslar sonrası mümkün olacaktı.

Resmî takdimi müteakib, görüşmelerin yapılması için Mustafa Kemal Paşanın karargâhı olan Göztepe'de Sadık Beyin köşküne geçilmiştir. Burada 28 Eylül'de başlayan görüşmeler 29 Eylül günü de sürecekti. Bu görüşmelere, Franklin Bouillon'un yanında “*Kumandan Saro*”, Mustafa Kemal Paşanın yanında da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey ve Ali Fethi Beyler de katılmaktaydı¹⁰⁶³. Görüşmeler başlamadan Bouillon, Mustafa Kemal Paşaya, Fransa Hükümeti tarafından İngiltere ve İtalya hükümetlerinin de uygun görmesi üzerine kendisiyle görüşmeye geldiğini söylemiştir¹⁰⁶⁴. Bu toplantıya başlanırken, Bouillon'un, İtilâf Devletleri adına Mustafa Kemal Paşaya yaptığı müracaatın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine yapılmış gibi olduğu kararlaştırılarak görüşmelere başlanmıştır¹⁰⁶⁵.

¹⁰⁵⁸ **TBMM GCZ**, C.3, İ: 109, 27.9.1338 (1922), Celse:2, s.833.

¹⁰⁵⁹ **Vakit**, 30 Eylül 1922, nr. 1723, s.1; **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s.1; **HTVD**, Sayı: 65, Vesika No:1467.

¹⁰⁶⁰ **Vakit**, 30 Eylül 1922, nr. 1723, s.1; **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s.1.

¹⁰⁶¹ **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s.2.

¹⁰⁶² EYYUPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s.108; **Vakit**, 30 Eylül 1922, nr. 1723, s.1.

¹⁰⁶³ **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s. 2 (Görüşmelerin bir kısmına Fevzi ve İsmet Paşalarda katılmışlardı. Bkz. Aynı gazete).

Franklin Bouillon, İzmir'de, Mustafa Kemal Paşanın karargâhına yakın olan Ahmed Beyin köşkünde misafir edilmişti. Bkz. **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Teşrîn-i evvel 1922, nr.607-984, s.1.

¹⁰⁶⁴ **Nutuk-Söylev**, C.II, s. 904.

¹⁰⁶⁵ TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, s. 208.

23 Eylül 1922 tarihli İtilâf devletlerinin notası çerçevesinde konuşan Bouillon, Türk isteklerinin yakında toplanacak olan askerî ve siyasî konferanslarda kabul olunacağını şahsî kanaati olarak temin etmiş ve kuvvete başvurmayla lüzum kalmayacağını, bu yüzden Türk askerlerinin Boğazlara yönelik yapılan askerî harekâtının durdurulmasını istemiştir¹⁰⁶⁶.

Mustafa Kemal'in, Yunanların Doğu Trakya'yı halen işgalleri altında tuttuğu ve Yunanların katliamları karşısında kin ve nefret duygularıyla tutuşan askerlerine ağırbaşlılık öneremeyeceği hakkındaki sözleri üzerine¹⁰⁶⁷ Bouillon, Mustafa Kemal ile dostane konuşarak, Ankara'da yapılan Türk-Fransız Antlaşmasını hatırlatmış, burada en ağır şartlar altında konuşarak Adana ve havalisini Türklere bıraktıklarını ve böylelikle aralarındaki pek çok meseleyi hallettiklerini belirterek, artık kan dökülmesini istemediklerini söylemiştir. Ayrıca Fransa'nın ağırlığını koyarak barışı gerçekleştireceklerini belirtmiş, Mustafa Kemal Paşa'dan temkinli hareket etmesini istemişti¹⁰⁶⁸. Bouillon görüşmeler içerisinde, Mustafa Kemal Paşaya ısrarla, barış konferansından önce Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türklere teslim edileceği, Boğazlar için endişeye de asla lüzum olmadığı konusunda güvence vermiştir¹⁰⁶⁹.

Franklin Bouillon'un güvencelerinden sonra yapılan görüşmelerde, 3 Ekim'de Mudanya'da bir konferans yapılması kabul edilmiştir. Bundan sonra yapılacak konferansta çözüme kavuşturulacak esasların genel çerçevesi üzerinde konuşulmuştur. Mustafa Kemal Paşanın kabul ettiği şartlara göre, müttefikler derhal Meriç'e kadar Doğu Trakya'yı işgal edecek, Edirne'ye gönderilecek bin kişilik bir kuvvetle geçici olarak bu bölgenin idaresini yükleneciler ve küçük müfrezeler belirli mevzilere ve bilhassa Gelibolu'ya konuşlandırılacaktı. Müttefikler bir ay içerisinde Ankara Hükümeti'nin jandarmalarıyla takviye olunacağı bir komisyon vasıtasıyla bu bölgeyi teslim edecek ve bu bölge barış antlaşmasının imzalanmasına kadar bu komisyonun idaresi altında kalacaktı. Bunlardan ayrıca, Boğazlara yönelik askeri harekât durdurulacak, tarafsız bölgenin ve Türkiye'nin tahliye şartları Mudanya'da yapılacak ictimada

¹⁰⁶⁶ BIYIKLIOĞLU, *Trakya'da Millî Mücadele*, C. I, s. 439.

¹⁰⁶⁷ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 279; ŞİMŞİR, *İngiliz Belgelerinde Atatürk...*, C.IV, Belge No: 304 Eki, s.614-615.

¹⁰⁶⁸ EYYUPOĞLU, *Mudanya Mütarekesi*, s.109.

¹⁰⁶⁹ SONYEL, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, s. 279; EYYUPOĞLU, *Mudanya Mütarekesi*, s.109.

kararlaştırılacaktı¹⁰⁷⁰.

Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu görüşmelerde, geçen konuları Fransız Başbakanı Poincaré'ye 29 Eylül'de çektiği iki telgrafta bildirerek görüşmelere dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gönderdiği ilk telgrafında; Mustafa Kemal Paşanın durumunun güç olduğunu, askeri engellemekte zorlandığını belirterek, kendisinin Trakya'nın Müttefiklerce geçici işgalini teklif ettiğini, Türk askerinin bölgeye barıştan sonra gireceğini, Türk birliklerinin Çanakkale'de şu an bulundukları mevzilerde kalacaklarını, bu meselelerin Mudanya'da çözüme kavuşturulacağını, Mustafa Kemal'in kişisel tutumuna güvendiğini, ancak önce Trakya'nın kurtarılması gerektiğini yazmıştır¹⁰⁷¹.

Bouillon gönderdiği ikinci telgrafında; İngilizlerin Çanakkale'ye kuvvet yığmayı durdurmaları şartıyla Türk kuvvetlerinin de bulundukları yerde durdurulmalarını Mustafa Kemal'e kabul ettirdiğini, Mudanya konferansı için Mustafa Kemal'in 3 Ekim tarihini kabul ettiğini yazarak, "*Müttefiklerin de bunu kabul etmeleri gerek, yoksa barış umudu söner*" diye vurgulamıştır¹⁰⁷². Fransız Başbakanı Poincaré, Pellé'den almış olduğu telgrafları, aynı gün İngiltere ve İtalya elçilerine tebliğ etmiş ve burada geçen Mustafa Kemal Paşanın isteklerinin de yerinde olduğunu kabul etmişlerdi¹⁰⁷³.

Bouillon ile yapılan görüşmeler neticesinde, "*İtilâf Devletleri'nin dolambaçlı bir ifade ile yazılmış olan 23 Eylül 1922 tarihli notası*" da açıklık kazanmıştır¹⁰⁷⁴. Bu görüşmeler neticesinde Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletleri tarafından tarafsız bölge ilan edilen Boğazlara yönelik askeri harekâtı durdurmuştur. Bunun karşılığında ise, yakında yapılacak olan askerî ve siyasî konferanslarda Türk istekleri kabul olunacağı ve yapılacak olan barış konferansından önce Meriç'e kadar Doğu Trakya'nın Türklere teslim edileceği güvencesini almıştır.

Bouillon'un Mustafa Kemal Paşaya verdiği güvenceler ve yaptığı açıklamalar, Mustafa Kemal Paşa tarafından tatmin edici bulunmuş ve üzerinde anlaşılan konulardan sonra boğazlara yönelik askerî harekât durdurulmuştur. Nitekim İtilâf Devletleri'nin 23

¹⁰⁷⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr.624, s.3.

¹⁰⁷¹ **ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.IV, Belge No: 304 Eki, s.614-615.

¹⁰⁷² **ŞİMŞİR, İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.IV, Belge No: 313, Ek 2, s.625-626.

¹⁰⁷³ **Vakit**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1725, s.1 ; **İkdam**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 9174, s.1.

¹⁰⁷⁴ **BIYIKLIOĞLU, Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, s.439.

Eylül 1922 tarihli notalarına, Franklin Bouillon ile yapılan görüşmeler ve onun yaptığı açıklamalar sonucunda, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey imzasıyla, Fransa Başbakanı ve Paris Konferansı Başkanı Poincaré'ye, 29 Eylül 1922'de, bir notayla ilk cevap verilmiştir. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından kaleme alınmış olan bu notada¹⁰⁷⁵:

İtilâf devletleri tarafından TBMM Hükümeti'ne verilmiş olan 23 Eylül 1922 tarihli notaya hükümeti tarafından daha sonra cevap verileceği belirtilerek, *“Türkiye Orduları Başkomutanlığı nezdinde, Franklin Bouillon’un İtilâf Devletleri namına, verdiği teminata ve adilane bir barışın acilen sağlanması için derhal müzakerelere başlanacağına itimat ederek, İstanbul ve Çanakkale üzerinden ve Yunan Orduları arkasından aralıksız devam eden askeri harekâtımızın derhal durdurulmasına emir verilmiştir. Franklin Bouillon’un verdiği teminat, Türkiye haklarının temini için, İtilâf devletlerinin ve özellikle Fransa’nın mütehassis olduğu hissiyat-ı adaletkâranesini tavzih ve telkin eylemiştir”* denilmiş, Edirne dahil olduğu halde, Meriç’in batısına kadar, Trakya’nın derhal tahliye edilerek TBMM Hükümetine teslim edilmesi istenmiş ve bu hususları kararlaştırmak üzere, *“Mudanya’da müttefik generalleriyle bir konferans akdi İtilâf Devletlerinin de arzu ve tekliflerine tevafuk ettiğinden”* konferansın 3 Ekim 1922’de Mudanya’da yapılması teklif olunmuştur. Bu konferansa, TBMM Hükümetini temsilen İsmet Paşanın atandığı bildirilerek, anılan gün münasip görüldüğü taktirde, konferansa temsilci olarak gelecek generallerin bildirilmesi rica edilmişti¹⁰⁷⁶.

Bouillon, 28 ve 29 Eylül’de İzmir’de Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerden sonra Manisa’yı gezmiş, burada Yunanların yapmış oldukları zulümleri ve ateşe verdikleri yerleri yerinde gözlemlemiş, Fransa Hükümeti adına da 500 lira bağışta bulunmuştur. Burayı ziyaret ettikten sonra¹⁰⁷⁷, Metch Kruvazörü ile İzmir’den hareket ederek 1 Ekim’de İstanbul’a gelmiştir. Kendisini Dolmabahçe Rıhtımı’nda İstanbul Hükümeti Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Haydar Bey karşılamıştır. Bouillon, buradan Fransız Elçiliğine giderek, General Pellé ile akşam yemeği yemiş¹⁰⁷⁸, İzmir temasları hakkında bilgiler vermiştir.

¹⁰⁷⁵ İNÖNÜ, **Hatıralar**, 2. Kitap, s.22-23.

¹⁰⁷⁶ İNÖNÜ, **Hatıralar**, 2. Kitap, s.23-24 ; BIYIKLIOĞLU, **Trakya’da Millî Mücadele**, C. I, s.438-439; ŞİMŞİR, **Doğu’nun Kahramanı Atatürk**, s. 101-102.

¹⁰⁷⁷ **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s. 2.

¹⁰⁷⁸ **İkdam**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 9174, s.1; **Vakit**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1725, s.1.

Aynı akşam Fransız Elçiliğinde, Vakit gazetesi muhabiri Bouillon'u ziyaret ederek, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerine dair sorular sormuştur. Bouillon kendisinin de eski bir gazeteci olduğunu söyleyerek ve bugün vazifesi itibarıyla arabulucukla görevli olduğundan, vazifesinin zorlaştırılmamasını rica etmiştir. Neticeden ümitli olunması gerektiğini, sorulara cevap veremeyeceğini, bununla beraber bu hususta kamuoyunu aydınlatmak için büyük bir arzusu olduğunu, bir iki güne kadar matbuat temsilcileriyle fikir alışverişinde bulunmak istediğini söylemiştir¹⁰⁷⁹. Bouillon'un açık bilgiler vermemesinin nedeni ise henüz İtilâf Devletleri'nin 3 Ekim'de başlayacak olan Mudanya Konferansı'na katılacaklarının resmileşmemesidir.

Franklin Bouillon, aynı akşam İtilâf Devletleri Yüksek Komiserlerine, Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu görüşme hakkında bilgiler vermiştir¹⁰⁸⁰. Bouillon, Mustafa Kemal Paşanın İstanbul ve Çanakkale'ye yürümeye hazır 150.000 askerinin İzmir'de bulunduğunu, Türklerin İngilizlerin tutumundan rahatsız olduklarını ve bu yüzden Çanakkale Boğazına yürümek niyetinde olduklarını, ancak kendi çabasıyla Türkleri ileri harekâttan son anda vazgeçirdiğini anlatmıştır. İngilizlerin yığınak yapmayı durdurmaları ve Yunanların Trakya'yı boşaltmaları şartıyla bunu sağladığını söyleyerek Türklerin tarafsız bölgeden çekilmeleri için ısrar edilmemesini, istemiştir¹⁰⁸¹.

2 Ekim 1922'de Mudanya Konferansı'na katılmak konusunda İngilizlerin kararını netleştirmesinden sonra, belirsiz durum da ortadan kalkmıştır. Bunun üzerine Bouillon aynı gün saat 16,30'da Fransa büyükelçiliğinde yerli ve yabancı basın temsilcilerini kabul ederek, İzmir temaslarına dair açıklamalar yapmıştır. Franklin Bouillon'un, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerine dair verdiği bilgiler şöyledir:

"...Türkiye'de şahsi dostluklarım olduğu Fransa hükümetince malum olduğundan ben Ankara Hükümeti nezdine gönderildim. Orada bir zat vardır ki kendisine şahsi dost diyebilirim. Bu zat Mustafa Kemal Paşadır. Gazi unvanını da ilave ederim. Bu zatı buldum Avrupa'daki vaziyeti anlattım. Harbte gösterdiği azm ve faaliyeti sulh hususunda da göstermesini talep ettim. Görüşmelerimiz neticesinde şurasına kesinlikle kanaat getirdim ki Mustafa Kemal Paşa memleketini kurtarmak için gösterdiği azmi, sulhu tesis

¹⁰⁷⁹ **Vakit**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1725, s.1.

¹⁰⁸⁰ **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s.1.

¹⁰⁸¹ ŞİMŞİR, **İngiliz Belgelerinde Atatürk...**, C.IV, Belge No: 317, s.631.

hususunda da gösterecektir”¹⁰⁸².

Bouillon ayrıca: “İzmir’de otuz altı saat geçirdik. Bu zaman zarfında bir saat uyumadık. Zaten bu otuz altı saatin yirmi yedisi konferans halinde geçmiştir. Bütün bu zaman zarfında Mustafa Kemal Paşa ile tabiki arkadaş gibi idik, iki seneden beri birbirini tanıyan arkadaş gibi” diyerek sözlerini şöyle bitirmiştir: “Herkes şunu bilmeli ki yer yüzünde salib içinde hilal içinde yer vardır”¹⁰⁸³.

Franklin Bouillon, Mudanya’da yapılacak mütareke görüşmelerine generallerin gönderilmesine karar verildiğini, kendisinin de, Fransız generali ile birlikte Metch Kruvazörü’ne binerek sabah 7’de hareket ederek 9’da Mudanya’ya geleceğini, General Harrington’un da, saat 11’de varacağını, TBMM’nin İstanbul Temsilcisi Hamid Beye 2 Ekim’de anlatmıştır¹⁰⁸⁴.

Fransız temsilcisi General Charpy, İngiltere temsilcisi Tümgeneral Charles Harrington ve İtalyan temsilcisi General Monbelli, yardımcılarıyla beraber ülkelerine ait zırhlılarla İstanbul’dan ayrılarak, 3 Ekim 1922’de Mudanya’ya gelmişlerdir. Fransız zırhlısıyla Hamit Bey ile birlikte Franklin Bouillon’da gelmiştir¹⁰⁸⁵. Yunanistan’ı temsilen General Aleksandr Mazarakis görevlendirilmiş, o da konferansın başlamasından sonra gelmiştir¹⁰⁸⁶. Bouillon, Mudanya Konferansı’na gözlemci olarak katılmıştır¹⁰⁸⁷.

Mudanya Konferansı aynı gün öğleden sonra, İsmet Paşa başkanlığında başlamıştır¹⁰⁸⁸. Konferansın başlıca konularını; Doğu Trakya’nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılarak Türklere verilmesi ve barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Boğazlar ve İstanbul’un tâbi olacağı hükümlerin tespiti oluşturmaktadır. Müzakereler çok tartışmalı olmaktadır hatta 5 Ekim’den 9 Ekim’e kadar bir savaş tehlikesi bile belirmişti.

¹⁰⁸² **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s.1.

¹⁰⁸³ **İkdam**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr.9175, s.1.

Bouillon ayrıca, Yunan fecayii ve İzmir yangını hakkın da da şunları söylemişti: “...Elli bin nüfuslu Manisa şehrinin bir otelin balkonunda sigarasını içerek emri altındaki askerlerin ika ettiği yangını seyr eden bir Yunan zabiti re’y-el-ayn görülmüştür. Onbirbin haneden onbini kül olmuştur. Bütün hat boyundaki şehirler yakılmıştır. Eskişehir hattında yüz elli kasaba. Binâenaleyh biz bir müttefik sıfatıyla, Trakya’nın da bu hale gelmesine mani olacağız. İzmir yangınına gelince size te’mîn ederim ki; bunu Türkler yapmamıştır. Zira görmüş olduğum resmî şahsiyetlerden hiç biri bana böyle bir iddiada bulunmamıştır”. Bkz. **İkdam**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr.9175, s.1.

¹⁰⁸⁴ EYYUPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s. 143.

¹⁰⁸⁵ TİH., C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, **İstiklâl Harbi’nin Son Safhası**, s.100; HTVD, Aralık-1968, Sayı:66, Vesika No: 1473.

¹⁰⁸⁶ EYYUPOĞLU, **Mudanya Mütarekesi**, s.160-161.

¹⁰⁸⁷ **ŞİMSİR, Doğu’nun Kahramanı Atatürk**, s. 101.

¹⁰⁸⁸ HTVD, Aralık-1968, Sayı:66, Vesika No: 1473.

Çünkü Fransızlar Trakya'nın Türklere teslimini kabul ettikleri halde, İngiliz ve İtalyan temsilcileri buna dair hükümetlerinden yetki almak için konferansın, 5 Ekim'de 24 saat ertelenmesini sağlamışlar, ertesi gün akşam görüşmeler yeniden başlamıştır. Ancak ortaya çıkan bu belirsiz durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşaya gönderdiği 6 Ekim tarihli yazısı ile, Trakya'nın İzmir'de Bouillon'la tespit edilen esaslar dairesinde TBMM Hükümetine geri verilmesi kabul edilmediği takdirde, 6/7 Ekim'de Türk kuvvetlerinin İstanbul üzerine yürümelerini emretmiştir. Durumun İngiliz delegesine bildirilmesini ve bir çatışmaya mahal kalmamak için gerekenlere emir vermesinin delegeden istenmesini de İsmet Paşaya bildirmiştir¹⁰⁸⁹.

İsmet Paşa, bu talimatın gereğini yerine getirmekle birlikte, 1. ve 2. Ordulara, birliklerini bulundukları bölgelerden daha ileriye kaydırmaları emrini vermiştir. Bunun üzerine Kocaeli Grubu'na bağlı birlikler 6 ve 7 Ekim'de Kandıra ve Şile'ye girmişler, 1. ve 4. Kolordulara da karargâhlarını İzmit'e nakletmeye hazır olmaları bildirilmiştir¹⁰⁹⁰.

Türk ve İngiliz birlikleri arasında her an bir çatışmanın başlayabileceği aşikârdı. Bu tehlikeli durum karşısında ilk tepki yine Fransızlardan gelmiş, General Pellé ve Franklin Bouillon, Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile 6 Ekim'den başlayarak bir yazışma trafiğine girerek, birliklerin ilerlemesinin durdurulmasını istemişlerdir. Bu arada Fransa Başbakanı Poincaré, Paris'te İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u, Türk tekliflerini kabul için ikna etmeyi başarmıştır. Özellikle Franklin Bouillon'un konferansın bunalımlı devresinde Mustafa Kemal Paşa ile telgraf yazışmalarına girerek yaptığı arabuluculuk da faydalı olmuştur¹⁰⁹¹. Nihayet, Mudanya'da karşılıklı uzlaşma sonucu 11 Ekim Çarşamba günü sabaha karşı saat 6'da, Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır¹⁰⁹². Mütarekenâme, Türkiye adına İsmet Paşa ile İngiliz Generali Harrington, Fransız generali Charpy ve İtalyan Generali Mombelli tarafından imza edilmiştir. 14/15 Ekim gece yarısından itibaren yürürlüğe girecek olan bu antlaşmaya Yunan delegesi imza atmamıştı. Yunanistan 14 Ekim'de bu mütarekeyi tanıdıklarını ilan etmiştir¹⁰⁹³.

Mudanya Mütarekesi 14 maddeden oluşmaktaydı. Özetle; Türkiye ile Yunanistan

¹⁰⁸⁹ TANSEL, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, s. 212.

¹⁰⁹⁰ Yılmaz AKKILIÇ, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, Bursa Kültür ve Sanat Yay., Bursa-1999, s.509.

¹⁰⁹¹ Bu yazışmalar için bkz. ŞİMŞİR, *Atatürk ile Yazışmalar*, s.357-358,394-395,398,403-405.

¹⁰⁹² AKKILIÇ, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, s.509.

¹⁰⁹³ Ali TÜRKGELEDİ, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara-1948, s. 180-181.

arasında 15 Mayıs 1919'dan beri süren düşmanlık sona erdirilecek, Meriç'in batısına kadar Doğu Trakya, Yunanistan'ın boşaltmasından başlayarak 30 gün içinde müttefikler tarafından Türkiye'ye teslim edilecek. Türkiye, burada 8.000 jandarma bulunduracak. Türkiye barışın imzalanmasına kadar İstanbul ve Gelibolu Yarımadası ile Doğu Trakya'ya asker geçirmeyecek, buralarda ordu toplamayacak. Boğazların iki yanında belirlenen yere kadar Türk birlikleri girmeyecekti¹⁰⁹⁴.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesiyle, Mondros Mütarekesi sonrasında beri devam eden "*Türk Millî Mücadele Hareketinin askerî safhası kapanmış*"¹⁰⁹⁵ oldu. Doğu Trakya, İstanbul ve Boğazlar siyasî bir mücadele neticesinde kan dökülmeden kurtarılmıştır. Mustafa Kemal Paşanın daha işin başından beri sürekli vurguladığı "*Türkiye Türklerindir*" düsturunun gereği yerine getirilmiştir.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, çıkabilecek büyük bir savaşın da önüne geçilmiştir. Nitekim Franklin Bouillon, 11 Ekim akşamı İstanbul'da Türk ve yabancı gazetecilere verdiği demecinde şunları söylemiştir: "...Size burada iki resmî beyanatta bulunuyorum: Evvelâ bütün cihan sulhu Türk milletinin başında bulunan Mustafa Kemal Paşaya medyundur. Mustafa Kemal Paşa ki harb yapabileceği ve bu harbe muzaffer askerleri tarafından sevk edildiği halde kıtaatının üzerlerine karşı geldi. Ben buna şahidim ve hiç kimse bunu tekzip edemez....Mudanya müzakeratında, Türkler fazla hiçbir iddia serd etmediler. 150.000 kişilik Türk ordusu, iki senedir uğrunda harb ettiği, 100.000 kişi feda eylediği payitahtının kırk kilometre yakınında kıyısında durmuştu. Türkiye kendisine vaad edilince Türkiye garbe itimad gösterdi ve boğazların Avrupa sahiline bir tek asker yollamadı. Çanakkale'de dahi- ki burada İngiliz dostlarımız korkunç bir surette tehlikede idiler- yalnız bizim talebimiz üzerine Türkler her türlü hareket-i hasmaneyi terk etmeğe razı oldular.

Konferansın derhal toplanması lâzımdır. Çünkü payitahtlarına doğru yürümek isteyen 150.000 kişiyi tevakkuf etmek müşkildir. Mümkün olan iki siyaset var: kuvvet politikası. Yahud muhakeme ve adalet politikası. Bu politikaları neticesine göre muhakeme etmek lazımdır. Mütareke müzakeratında kuvvet politikası hakim olduğu müddetce netice teahhura uğramıştır. Adalet namına irad-ı kelam eden başka hükümetler

¹⁰⁹⁴ TÜRKGEİDİ, Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, s. 178-181.

¹⁰⁹⁵ YALÇIN, Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, s.162.

*olmasaydı. Türkler İstanbul'u işgal etmiş olacaklar ve cihan üzerinde yeni bir harb zuhur edecekti...”*¹⁰⁹⁶.

Franklin Bouillon'un bu yerinde tespitleri üzerine söylenecek fazla söz kalmamaktadır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşanın itidale, stratejiye dayanan sulh yanlısı çabaları sayesinde, bir dönem kapanmış yeni bir dönem açılmıştır.

¹⁰⁹⁶ **Sabah**, 22 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 11822, s.1 (18 Ekim 1922 tarihli Tan Gazetesi'nden iktibas edilmiştir). Ayrıca bkz. **Vakit**, 12 Teşrîn-i evvel 1922, nr.1735, s.3.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi, Birinci Dünya Savaşı'nı bitirirken, aynı zamanda Türklüğün Avrupa ve Anadolu'daki siyasî varlığını da nihayetlendirmeyi amaçlayan bir hamledir. Aslında bu hamle asırlardır devam eden bir taarruzun son darbesi olabilme mevkiindedir. Buna karşılık Mudanya Mütarekesi, Mondros'un hükmünü lağveden ve emperyalist batı devletlerine karşı Türk halkının haklarının teslimini kabul ettiren önemli bir belgedir.

Bu iki mütareke arasındaki evre, Millî Mücadele döneminin önemli bir kesitidir. Mustafa Kemal Paşa da bu mücadelenin ve bahsedilen iki mütarekenin anlamları arasındaki farkı oluşturan lideridir. Bu dönemde; Mustafa Kemal Paşa liderliğinde teşkilatlanan Millî Mücadele hareketiyle kısa bir zaman içerisinde işgalciler ülkemizden atılarak yeni bir Türk devletinin kurulması sağlanmıştır. Bugün Milli Mücadele Dönemi olarak adlandırılan bu var olma evresi; askerî galibiyetlerin siyasî başarılarla taçlandırıldığı ve Türk milletinin geleceğinin kurtarıldığı dönemdir.

Bu mücadeledeki siyasî başarıların temelinde, askerî zaferlerin yanı sıra, takip edilen dış politika ve bunun yanında Mustafa Kemal Paşanın yabancılarla yaptığı temas ve görüşmeleri yatmaktadır. Bu temas ve görüşmeler incelendiği zaman, Mustafa Kemal Paşanın yabancılarla kurduğu ilişkilerde uyguladığı metotlar ve zafere giden yolda takip ettiği ince ve dahiyane siyaset ilkeleri görülür.

Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin temel ilkeleri olan tam bağımsızlık, millî iradeyi hakim kılmak ve top yekun mücadele kararlarını daha İstanbul'da iken zihninde tasarlamıştır. Bu dönemden sonra yapacağı her icraat kendi tabiriyle bu “millî sır” menşelidir.

Mustafa Kemal Paşa yabancılarla temas ve görüşmelerine daha İstanbul'da iken başlamıştır. Buradaki görüşmelerinin içeriğinden milli hareket lehine doğrudan bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak, Mustafa Kemal'in kurduğu temaslar ve yaptığı görüşmelerdeki amacının, gerek İstanbul'da iken rahat çalışabilmek gerekse de üzerindeki kuşkuları dağıtarak ileride yapmayı tasarladığı planların işgalci güçler tarafından engellenmesinin önüne geçmek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yapmış olduğu bütün temas ve görüşmeler kendisinde, İstanbul'da siyaseten yapılabilecek bir şey olmadığı kanaatini daha da güçlendirmiştir.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da iken en önemli temasları İtalyan Yüksek Komiseri Carlo Sforza ile olmuş ve bunun sonucunda bir nevi İtalyanların desteğini İngilizlere karşı arkasına alabilmiştir. Mustafa Kemal Paşa G. Ward Price ile yaptığı görüşmesinde ve Minber ve Vakit gazetelerine verdiği demeçlerde, İngiliz dostu gibi davranarak İngilizlerin üzerindeki şüphelerini dağıtabilmiş ve böylelikle İstanbul'da kaldığı altı ay süresince ciddi bir sorunla karşılaşmadan geniş yetkilerle kendisini Anadolu'ya tayin ettirebilmiştir.

İngilizler Mustafa Kemal Paşanın gerçek niyetini Samsun'a çıktıktan sonra anlayabilmişlerdir. Mustafa Kemal Paşanın Samsun, Havza ve Merzifon'da yaptığı faaliyetleri, Yüzbaşı L.H. Hurst tarafından İngiliz Yüksek Komiserliğine rapor edilmiş ve bunun üzerine, İngilizlerin baskısıyla 8 Haziran'da Harbiye Nezareti tarafından İstanbul'a geri çağırılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise yönetimi oyalayarak zaman kazanmaya çalışmış, ancak bir ay kadar sonra, Erzurum'da iken 7/8 Temmuz gecesi müfettişlik vazifesinden ve askerlik görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi için çalışmalarına devam etmiştir. Bu süreçte Erzurum'da olan Albay Rawlinson ile de pek çok görüşme yapmış ve onunla yaptığı ilk görüşmesinde, kongrenin açılmaması için Rawlinson'un tehditlerine boyun eğmediği gibi, daha sonra 6 Ağustos'ta yaptıkları son görüşmede Rawlinson'a Erzurum Kongresi'nin doğuşu hakkında bilgiler vermiş ve Paris Konferansı'nda Ermenilere toprak verilirse buna silahla karşı konulacağını söylemiştir. Albay Rawlinson, bu görüşmelerinde Mustafa Kemal Paşanın şahsî ün peşinde olmadığına, ciddi bir görev duygusu içinde olduğuna ve onun liderliğindeki mücadelenin başarı şansının yüksek olduğuna hükmetmiştir. Rawlinson, ülkesine döndüğünde yetkililerle görüştüktan sonra, Lord Curzon tarafından gayriresmî olarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ve Türk milliyetçilerinin barış için asgari şartlarını öğrenmesi için tekrar Erzurum'a gönderilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşanın Ankara'ya gitmiş olması, Rawlinson'un Heyet-i Temsiliye ile görüşmek için resmî yetkisinin bulunmaması ve Kâzım Karabekir Paşanın Rawlinson ile temaslarından sonra onun Ankara'ya kadar gitmesinin doğru olmayacağı kanaati üzerine, bir görüşme gerçekleşmemiştir. Daha sonra İngilizlerin İstanbul'u resmen işgali üzerine Rawlinson Erzurum'da 16 Mart 1920'de tutuklanmıştır.

Heyet-i Temsiliye döneminde Amerika ile ilişkiler ise manda ve himaye meselesi ile birlikte başlamıştır. Paris Barış Konferansı'nda İngiltere, İtalya ve Fransa Doğu Anadolu'yu da sınırları içine alan Ermenistan'ın manda idaresini, ayrıca Boğazlar ve İstanbul üzerinde teşkili düşünülen manda yönetimini Amerika'ya teklif etmişlerdir. Wilson'un gayretleriyle bu teklif Amerikan Senatosu tarafından değerlendirmeye alınınca General Harbord ve heyeti bölgeyi incelemek için İstanbul'a gönderilmiştir.

Bu sıralarda Anadolu'nun gündeminde de Sivas Kongresi vardı. Kongre için gelen delegelerden bir kısmı Amerikan mandası kararının alınmasını ummaktaydı. Bu delegelerin geneli İstanbul'dan gelenlerden oluşmaktaydı. Bunlar gelirken yanlarında genç bir gazeteci olan Louis Edgar Browne'u da getirmişlerdi. Yapılan propaganda ve çalışmalar gerçekten de Sivas'ta bir manda havası estirmeye başlamıştı. Tek amaç olarak kayıtsız şartsız tam bağımsızlığı hedefleyen Mustafa Kemal bir taraftan bu manda fikirlerini bertaraf etmeye bir taraftan da Amerika ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Zira, müttefikler nezdinde ciddi söz sahibi olan Amerika'ya Türk millî davası yeterince tanıtılabilirse kazanılacak pek çok şey olacaktı. Ayrıca, yıllardır devam eden savaşlar zaten sanayileşmede geri kalmış Anadolu iktisadını buhrana sürüklemiş olduğundan yeni devletin kalkınma hamlesini gerçekleştirirken ihtiyacı olan sermayeyi kendi öz kaynaklarından karşılaması mümkün değildi. Bu nedenle kalkınma için yabancı sermayeye ihtiyaç vardı. Bunun için en uygun tercih ise Amerikan müteşebbisleri olacaktı.

Nitekim Mustafa Kemal Paşanın Louis Edgar Browne ve General Harbord ile Sivas'ta yaptığı görüşmelerde bunları sağlamaya çalıştığını görüyoruz. Her ne kadar Louis Edgar Browne'nın resmî bir sıfatı olmasa da kendisi gazeteci idi ve Amerikan kamuoyuna götüreceği mesajlar önemliydi. Harbord ise çok önemli bir misyon için Anadolu'da tetkik yapmak için gönderilmişti. Mustafa Kemal Paşanın Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Harbord ile görüşmesi, Millî Mücadele dönemindeki ilk ciddi temastır. Mustafa Kemal Harbord'a millî davayı her yönüyle anlatmış ve Harbord, millî harekette bir gayrimüslim düşmanlığı olmadığına kanaat getirmiş, Türkiye meselesinin hallinde Millî Mücadele hareketinin hesaba katılması gereken bir güç olduğuna, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının samimi vatanperverliklerine hükmetmiştir.

Heyeti Temsiliye'nin Sivas'ta diğerk bir teması da Fransa ile olmuştur. 1919 yılı Kasım'ında İngilizler işgal ettikleri Kilis, Urfa, Antep ve Maraş'ı daha önce Sykes-Picot Antlaşması'nda kararlaştırdıkları üzere Fransızlara terk etmişler ve neticede bu bölgede çatışmalar başlamıştı. Fransa hem bu çatışmaların sonucundan emin değildi, hem de bu hareketin Suriye'ye sirayet etmesinden korkuyordu. Mustafa Kemal Paşanın Suriye'deki Arap milliyetçileri üzerinde etkinliği Fransızların kaygılarını daha da artırıyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı karargâhı Beyrut'ta olan, Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri Georges Picot, görevini General Gouraud'ya devrettikten sonra gayriresmî görüşmeler yapmak üzere Sivas'a hareket etmişti. Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye üyeleriyle birlikte Picot'la yaptığı görüşmelerden ortaya çıkan sonuç, Kilikya'da Fransızların iktisadî menfaatlerinin sağlanması karşısında işgal bölgelerinden çekilebilecekleridir. Bu görüşmelerin akabinde, bir süre Fransız işgal bölgesinde çatışmalar durduysa da, daha sonra Fransız komutanların tutumları sonucu halk kendini savunmak durumunda kalmış ve neticede Fransız işgal birlikleri Maraş ve Urfa'yı terk etmişlerdir.

Heyeti Temsiliye döneminde, Amerika ve Fransa ile ilişki kurulmuş, Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarının 7. maddesi uyarınca bu iki devletin yardımı sağlanmaya çalışılmış ve Türkiye'nin parçalanmasına karşı konulacağı ifade edilmiştir.

TBMM açıldıktan sonra ilk siyasî temas Fransızlarla olmuştur. Fransızları TBMM ile temasa iten neden, işgal bölgelerinde zor duruma düşmeleri ve Suriye'deki Arap millî direnişinin giderek güçlenmesidir. Bu durum üzerine Fransızlar 1920 Mayıs'ından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile ilişki kurma ve görüşme yollarını aramaya başlamışlardır. Fransızlar İlk olarak Robert de Caix başkanlığında bir heyeti göndermişlerdi. Fakat Robert de Caix gelmeden hemen önce ön görüşme adı altında Ankara'ya, Albay Saro başkanlığında iki kişilik bir Fransız heyeti gönderilmiş bu heyet Fransa'nın isteklerini Mustafa Kemal'e kabul ettiremeyince Fransa elinde bir koz bulundurmak için güneyde saldırılarını yoğunlaştırarak Robert de Caix'in gelişini geciktirme yoluna gitmiştir. Fakat Fransızlar güneydeki çatışmalarda ağır kayıplar verince vakit kaybetmeden Robert de Caix başkanlığındaki heyeti Ankara'ya göndermişlerdir. Bu heyetle yapılan görüşmeler sonrası 20 gün sürecek bir ateşkes imzalanmıştır. Her ne kadar bu ateşkes, süresi dolmadan Fransızların Zonguldak'a asker çıkarmaları neticesinde bozulsada, bu ateşkesin imzalanması Fransızların TBMM

Hükümeti'ni dolaylı olarak tanıdığının göstergesiydi. Böylece Mustafa Kemal esas amacına gittikçe yaklaşmakta, Fransa müttefiki İngilizlerden giderek uzaklaşmaya başlamaktadır.

Bu arada, TBMM'nin Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması'nı imzalaması Fransızları tedirgin etmiştir. Bunun yanı sıra Kilikya bölgesinde askerî ve ekonomik açıdan bir çıkmaza girmeleri ve II. İnönü zaferi neticesinde, Fransızlar Franklin Bouillon'u resmî olmayan görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya göndermişlerdir. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın yanında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Fevzi Paşanın da katıldığı görüşmeler 13 Haziran 1921'de başlamış ve iki hafta kadar sürmüştür. Bu görüşmelerde, Mustafa Kemal Paşa Franklin Bouillon'a, Millî Mücadele'nin amaç ve hedefi olan Misak-ı Millî'nin ne olduğunu, dolayısıyla hangi şartlarda Fransızlarla bir antlaşma yapılabilmesinin mümkün olacağını anlatmıştır. Buna göre Bouillon, Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık ve kapitülasyonlar konusunda taviz vermeyeceğini ve Londra'da yapılan İkili Anlaşmanın nüfuz bölgelerine ilişkin maddesinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini anlamıştır. Ancak Fransa Hükümeti, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın razı olabileceği bir antlaşma imzalamak için henüz tam olarak hazır değildi. Bunun için bu görüşmeler neticesinden kati bir sonuç alınamamıştır. Mustafa Kemal'in Franklin Bouillon'a görüşmeler esnasında söylediği *“Bu yeni Türkiye, her müstakil millet gibi hukukunu tanıtacaktır”* sözünün fiilen daha sağlam bir şekilde ispatlanması gerekiyordu. Nitekim TBMM'nin Sakarya zaferi üzerine Franklin Bouillon, Fransız kuvvetleri tarafından Kilikya'nın boşaltılması ve Ankara Hükümeti ile yeniden görüşme yetkisiyle Ankara'ya tekrar gönderilmiştir. Bu kez resmî yetkisi olan Bouillon ile Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk heyeti görüşmelere başlamış, Mustafa Kemal Paşa ise dışarıda kalarak hakem rolü üstlenmiştir. 24 Eylül 1921'de başlayan ve üç hafta süren görüşmelerin neticesinde bir uzlaşmaya varılmış ve 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması Yusuf Kemal Bey ile Franklin Bouillon arasında imza edilmiştir. Bu antlaşmanın imzalanmasıyla İtilâf Devletleri siyasî cephesinde bir gedik açılmış, yeni Türk Devleti'nin siyasî varlığı ve Türk millî davasının haklılığı ilk defa İtilâf Devletleri'nden birisi olan Fransızlar tarafından kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Franklin Bouillon ile görüşmeleri esnasında, onunla yakın dostluk kurmuş ve Ankara Antlaşması'ndan sonra da Akşehir'de gizli görüşmeler

yapmıştır. Bu görüşmelerde Ankara Antlaşması'nın tatbiki ile ilgili meselelerin çözümünün yanı sıra, Fransızlardan alınacak askerî malzeme konusu ile ilgili konular da görüşülmüş ve Bouillon'un yardımı sağlanmıştır. Ankara Antlaşması'ndan sonra, TBMM Hükümeti'nin Fransızlar ile ilişkileri daha da gelişmiş, Yunanlara karşı yapılan mücadelede Fransızlar TBMM Hükümeti'ni desteklemeye başlamışlardır. Nitekim Fransızlar Albay Mougin'i, Ankara Antlaşması'nın uygulanması bahanesiyle temsilci olarak 8 Haziran 1922'de Ankara'ya göndermişlerdir. Mougin, Yunanlara karşı yapılacak kati neticeli taarruz öncesi stratejik bilgileri Mustafa Kemal Paşaya bizzat vermiştir.

Ankara'ya gelen Fransızlar sadece bürokratlardan ibaret değildi. Nitekim ünlü bir gazeteci olan ve Türk davası lehinde yazılar yazan Berthe Gaullis de Millî Mücadele döneminde iki kez Ankara'ya gelmiş ve Mustafa Kemal'le özel bir dostluk kurmuştur. Batı cephesinde incelemelerde bulunan Gaullis Yunanların yaptıkları mezalimi gözleri ile görmüştür. Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgelerden sorumlu olan Mareşal Lauey'le de sıkı münasebetleri olan Berthe Gaullis, bu dönemde Millî Mücadele'nin haklılığını bilhassa Fransa olmak üzere Avrupa'da neşrettiği yazılarla duyurmaya başlamıştır. Bir yandan da Lauey'le irtibat halinde aynı fikirde birleşmiş olarak Fransız politikasını değiştirmeye çalışmış ve bir nevi arabulucu gibi Mustafa Kemal Paşa'ya Fransa'daki siyasî gelişmeleri aktarmıştır. Yine Mustafa Kemal Paşa Türk davası lehinde çalışan bir diğer Fransız gazeteci yazar Claude Farrère'i İzmit ve Adapazarı'nda ağırlayarak, onun Türk askerî varlığını görmesini sağlamış ve İzmit'te Claude Farrère'nin şerefine verilen çay ziyafetinde yaptığı konuşmasında İtilâf Devletleri'ne önemli mesajlar vermiştir.

TBMM Hükümeti ile gayriresmî olarak ilk diyalogu başlatan devletlerden biri de İtalyanlardır. 1 Haziran 1920'de Ankara'ya gelen Fago'nun temaslarına bakılacak olursa Ankara Hükümeti'ne mali ve askerî yardım karşılığında iktisadî ve ticari imtiyazlar istendiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa Fago ile görüşmüş ancak resmî yetkisi olmadığı için görüşmelerin devamına gerek görmemiştir. Daha sonra İtalyanlar, Cavaliere Tuozzi başkanlığında bir heyeti Ankara Hükümeti ile görüşmelerde bulunmak üzere görevlendirmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal görüşmelerde bulunmak için İtalyanların Antalya'dan çekilmesini şart koşunca, bu heyetin Ankara'ya gönderilmesi ertelenmiştir. Bu arada, Franklin Bouillon'un Ankara'da temaslarda bulunması Fransızlarla yarış içinde olan İtalyanları tekrar harekete geçirmiş ve İtalyanlar, TBMM ile

bir anlaşma yapmadan, 1 Haziran- 5 Temmuz 1921 tarihleri arasında Antalya'yı terk etmişlerdir. Daha sonra Cavaliere Tuozzi başkanlığındaki heyet 24 Ekim 1921 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Ancak bu heyet ile yapılan görüşmelerde, İtalyanların Üçlü Antlaşma ile kendilerine verilen nüfuz bölgesinde ayrıcalıklar istemesi konusunda ısrar etmeleri neticesinde bir anlaşma sağlanamamıştır. İtalyanların sabit ve makul isteklere oturtulmuş bir politika güdememelerinin nedeni olarak, İtalyan devlet adamlarının durum tespiti yapmak ve strateji üretmekte yeterli olmamasını ve yine İtalyanların İngiltere ve Fransa'ya nazaran daha kuvvetsiz ve siyasal açıdan kapasitesiz olmalarını gösterebiliriz.

Millî Mücadele döneminde doğu devletleriyle kurulan ilişkiler ise tamamen farklı bir doğrultudadır. Bu dönemde başta Sovyet Rusya olmak üzere, Afganistan, Azerbaycan SSC ve İran, Ankara'ya elçilerini göndermişlerdir. Ortak düşmanın ortak harekete sürüklediği bu milletler TBMM Hükümeti'ne bu dönemde destek verme yoluna gitmişlerdir. Mustafa Kemal de bilhassa, Ankara'ya gelen elçilerle yapılan itimatname törenleri, ziyafetler ve açılışlar gibi toplantılarda yaptığı konuşmalarında, mazlum doğu milletlerinin emperyalist batılı güçlere karşı birlikte hareket etmesinin önemini vurgulamıştır.

Sovyet Rusya ile ilişkiler Yunan taarruzları karşısında zor günlerin yaşandığı dönemde başlamıştır. Sovyet Rusya durumdan faydalananarak bir anlaşma parafe etmek için Moskova'da bulunan Bekir Sami Beyin önüne Çiçerin'in baskısıyla kuzeydoğu Anadolu'da bazı bölgelerin Ermenistan'a verilmesini içeren ağır şartlarda bir anlaşma koymuştur. Bu durum karşısında TBMM'de kabul etmeye mecbur olduğu yönünde sesler yükselse de, Mustafa Kemal'in de muhalif olduğu bu şartlar reddedilmiştir. Bir taraftan da Rusya'nın gönderdiği temsilci Budu Mdivani'nin daha Kars'tan gelirken yapmaya başladığı komünizm propagandası ve bu propaganda sonucu ortaya çıkan Molokanlar sorunu, iki ülke arası ilişkileri iyiden iyiye gerginleştirmiştir. İmzalanan Moskova Antlaşması ile gelişme yoluna giren ilişkiler, Türk-Fransız Antlaşması sonrası kopma noktasına gelmiştir. Sovyet Rusya bu antlaşmanın gizli maddeleri olduğu inancındaydı ancak Ukrayna SSC Olağanüstü Elçisi Frunze'nin Ankara'ya gelişi ve Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeler sonucu bu antlaşmanın Sovyet Rusya aleyhine hiçbir hüküm içermediği konusu netlik kazanmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinde güven ortamı sağlanmıştır. Bu arada Sovyet Rusya, Türkiye ile ilişkilerin devamlılığını

sağlamak için tanınmış diplomat Aralov'u Türkiye elçiliğine atamıştır. Böylelikle düzene giren Türk-Sovyet ilişkileri sayesinde İtilâf Devletleri'ne karşı bir denge unsuru oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Aralov ve Abilov ile yakın dostluk kurmuş ve onları cephede de gezdirerek İtilaf Devletleri'ne karşı TBMM Hükümeti'nin yalnız olmadığını göstermiştir. Özellikle, Abilov'un da katıldığı Frunze ve Aralov ile yaptığı görüşmelerde, Sovyet askerî ve mali yardımının sağlanması konusunda onların desteklerini sağlamıştır. Böylece Millî Mücadele döneminde İtilâf Devletleri'ne karşı en büyük destek Sovyet Rusya'dan sağlanmış, onlarla yapılan Moskova Antlaşması ve Ankara'daki Sovyet varlığı aynı zamanda Fransızların Ankara Hükümeti'yle ilişkilerini geliştirmesine sebep olmuştur.

Batılı güçler içinde politikalarının farklılığıyla İngilizler dikkati çekmektedir. Sevr üzerinde en çok direnen ve Türkiye'nin bağımsızlığını kabullenemeyen ülke İngiltere'dir. İngiliz Hükümeti'nin bu politikalarına karşı İngiliz Avam Kamarası'nda bir muhalefet oluşmuş ve yüz kadar milletvekilinin onayıyla, İngiliz Hükümeti'nin karşı çıkmasına rağmen "*Türk muhibbi*" olarak bilinen General Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere gelmiş ve Konya'da barışa dair ve Türk-İngiliz dostluğunun yeniden kurulması için yaptığı görüşmeler, İngiliz Hükümeti'nin politikalarını değiştirmesinde etkili olmamıştır.

Büyük Taarruz'un ardından, Türk askerî birliklerinin boğazlar üzerine yürüyüşü karşısında, sömürgelerinden asker toplamaya yönelen İngiltere, doğrudan savaşma taraftarı olduğunu tekrar göstermiştir. İngiltere'nin politikasını Türkiye politikası olarak değil de Türk politikası olarak tanımlamak daha uygundur. Fakat boğazlar bunalımında meselenin bir dünya savaşına doğru ilerlemesi ve müttefiklerinin yalnız bırakması ile çaresiz kalan İngiltere, Mudanya'da masaya oturmaya mecbur kalmıştır. Yaşanan bu süreçte, Franklin Bouillon'un İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile yapmış olduğu görüşmeler netice getirmiştir.

Mustafa Kemal'in yabancılarla olan temas ve görüşmelerinde ilk etapta göze çarpan özelliği son derece mükemmel durum tespitleri yapabilmesidir. Mustafa Kemal, işgalci devletlerin olmazsa olmazlarını, zaaflarını, aralarındaki hedef farklılıklarını ve politika ayrışmalarını çok iyi analiz etmiştir. Nitekim bu tespitler Millî Mücadele'nin askerî ve

siyasî temel taşlarını oluşturmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal'in bu tespitlerden yola çıkarak oluşturduğu dış siyaset tezleri bir müddet sonra tek tek hayata geçmeye başlamıştır. Sanırız bu da onun; olayların seyrinin yönlendirmesiyle hareket etmeyip, olay ve gelişmeleri yönlendirebilme kabiliyeti ile alakalıdır.

Görüşmeler ve sonuçları yorumlandığında Mustafa Kemal'in idealist yapısı da ortaya çıkmaktadır. İlk günden itibaren mutlak bir hedefe yürüyen Mustafa Kemal Paşa, mücadelenin en zor safhalarında bile zafere olan inancını yitirmemiştir. Onun bu tavrı hem etrafındakilerin hem de Türk milletinin umutlarını yeşertmiştir. Bu azim ve kararını yabancılarla görüşmelerinde de sergileyen Mustafa Kemal Paşa, bu tutumu ile destek veren milletlerde bir güven oluştururken, işgalcilere bir gözdağı vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa idealistliğinin yanı sıra gerçekçiliği ile de dikkat çekmektedir. Asla yapılamayacak olanın peşine düşmemiş, milletini hayali politikaların peşinde yok olmaya sürüklememiştir. Nereden başlaması gerektiğiyle nerede duracağını çok iyi bilmiştir. Böylece Millî Mücadele döneminde takip ettiği çok ince çizgiyi muhafaza edebilmiş ve hedeflerinde muvaffak olabilmıştır. Onun gerektiğinde ideali, gerektiği durumda da reeli ön plana çıkaran risk yönetimi, Millî Mücadele ile hedeflenen amacı başarıyla taçlandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşanın bir diğer göze çarpan özelliği ise ikili ilişki kurmaktaki başarısıdır. Kendisi ile görüşen her yabancı ile bir dostluk kurmayı başaran Mustafa Kemal, bu dostlukları sayesinde meselelerin çözümünde bir güven faktörü meydana getirmiştir. Kendisi ile görüşenler yıllar sonra dahi edindikleri izlenimleri yazma ihtiyacı hissetmişler ve kendisinden övgü ile bahsetmişlerdir.

Avrupa'nın içtimaî yapısını da çok iyi analiz eden Mustafa Kemal, yapmış olduğu konuşmalarında ve gazetelere verdiği demeçlerinde asla düşmanlık tesis edecek bir tavır takınmamış ve Avrupa'daki iktidarlarla halkları hep ayrı olarak değerlendirmiştir. Herhangi bir Avrupa kompleksi taşımamış, batı ile savaşmış ama batı karşıtı olmamıştır. Sınır komşuları ile barış içinde yaşamaya önem vermiştir. Bölgenin hakim gücü Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, ancak Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye komünizm ihraç etmesine izin vermemiştir.

Aslında Mustafa Kemal, Türkiye'nin istiklâli mücadelesine atıldığı ilk günden beri

bir askerî başarı sağlamadan İtilaf Devletleri ile şerefli bir anlaşmaya varılamayacağını bilmektedir. Buna rağmen Yunanları Anadolu'dan atmak için son askerî hamleyi yapmadan önce, barışçı yollardan pek çok girişimde bulunmuştur. Çeşitli devletlerin temsilcileriyle dostça ilişkiler kurarak millî hareketin tanıtılması ve tanınması için gayret sarf etmiştir. Bu çabalarını Büyük Taarruz'a kadar askerî hazırlık ve hareket ile beraber yürütmüştür. Neticede Büyük Taarruz sonrasına kadar, batılı devletlerle olumlu anlamda gerçek siyasî ilişkiler kurulamamıştır. Büyük Taarruz'dan sonra, yaşanan süreç Mudanya Mütarekesi'ni getirmiş ve böylelikle Millî Mücadele'nin askerî safhası bitmiştir.

Mustafa Kemal Paşanın tüm bu çabaları özetlenecek olursa; mücadeleye atıldığı ilk günden itibaren Türkiye Türklerindir düsturu ile hareket etmiş, Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Başarıya giden yolda, yani bağımsız Türkiye'nin yükselişinde, O'nun tüm kurduğu temaslar ve yaptığı görüşmelerin; amaçladığı yapıyı pekiştiren birer katkı malzemesi olarak bir araya getirildiği ve bütünleştirildiği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

A- ARŞİV BELGELERİ

I- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT DAİRESİ BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

I.1- ATASE İSTİKLÂL HARBİ KOLEKSİYONU

1. Kutu No: 206, Gömlek No: 39, Belge No: 39-1 (12/06/1335)
2. Kutu No: 53, Gömlek No:151, Belge No: 151-4 (09/09/1335)
3. Kutu No:315, Gömlek No:25, Belge No: 25-1,3, 6,7,8 (19/09/1335)
4. Kutu No: 315, Gömlek No: 27 , Belge No: 27- 1, 2 ,6 (21/09/1335)
5. Kutu No: 863, Gömlek No: 181, Belge No: 181-1 (22/06/1336)
6. Kutu No: 772, Gömlek No: 83, Belge No: 83-2, 3 (11/04/1337)
7. Kutu No: 770, Gömlek No: 66, Belge No: 66-1 (11/04/1337)
8. Kutu No: 661, Gömlek No: 34, Belge No: 34-1,2,4,5,6,7 (24/04/1337)
9. Kutu No: 1110, Gömlek No:14, Belge No:14-1 (26/05/1337)
10. Kutu No: 1330, Gömlek No: 158, Belge No: 158-1 (12/06/1337)
11. Kutu No: 731, Gömlek No: 27, Belge No:27-2 (15/06/1337)
12. Kutu No: 1155, Gömlek No: 60, Belge No:60-2 (15/06/1337)
13. Kutu No: 669, Gömlek No: 69, Belge No:69-1 (26/06/1337)
14. Kutu No: 1110, Gömlek No: 57, Belge No:57-1 (05/09/1337)
15. Kutu No: 1164, Gömlek No: 13, Belge No:13-4 (15/09/1337)
16. Kutu No: 1339, Gömlek No: 107, Belge No:107-1 (17/09/1337)
17. Kutu No: 1239, Gömlek No: 90, Belge No:90-1 (21/10/1337)
18. Kutu No: 1112, Gömlek No: 10, Belge No: 10-1 (22/12/1337)

I.2- ATASE ATATÜRK KOLEKSİYONU

1. Kutu No: 10, Gömlek No: 81, Belge No: 81-1,2 (16/06/1335)
2. Kutu No: 17 , Gömlek No: 23, Belge No: 23-1 (09/08/1335)
3. Kutu No: 15 , Gömlek No: 3, Belge No: 3 (03/09/1335)
4. Kutu No: 10 , Gömlek No: 20 , Belge No: 20-1, 2 (07/10/1335)

II- ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ ARŞİVİ

1. Kutu No: 69, Gömlek No: 3, Belge No: 3, Tarih: 02/05/1338
2. Kutu No: 56, Gömlek No: 15, Belge No: 15, Tarih: 13/06/1338
3. Kutu No: 50, Gömlek No: 96, Belge No: 96, Tarih: 24/06/1338
4. Kutu No: 47, Gömlek No:133, Belge No: 133-1,2,3,4, Tarih: 24/06/1338

5. Kutu No: 47, Gömlek No: 95, Belge No: 95, Tarih: 25/07 /1338
6. Kutu No: 47, Gömlek No: 105, Belge No: 105-1, Tarih: 31/07 /1338

III- BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

1. 030.10/ 54.354.31. (24.7.1338)
2. 030.10./1.1.1. (26.07.1338)
3. 030.10./ 54.354.31.(27.7.1338)
4. 030.18/ 04.49.08. (Bakanlar Kurulu 1412 sayılı kararname eki 232/8)

B- TBMM ZABITLARI

1. **TBMM ZC**, C.14, TBMM Mat., Ankara-1958.
2. **TBMM ZC**, C.18, TBMM Mat., Ankara-1959.
3. **TBMM GCZ**, C.1-3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1985.

C-SÜRELİ YAYINLAR

I-Gazeteler

Açıksöz;

1. **Açıksöz**, 2 Mayıs 1921, nr.174, s.1.
2. **Açıksöz**, 25 Mayıs 1921, nr.194, s.2.
3. **Açıksöz**, 10 Teşrîn-i sâni 1921, nr.332, s.2.
4. **Açıksöz**, 16 Teşrîn-i sâni 1921, nr.336, s.1.
5. **Açıksöz**, 14 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 385, s.1.
6. **Açıksöz**, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 398, s.1
7. **Açıksöz**, 31 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 400, s.1.
8. **Açıksöz**, 1 Şubat 1922, nr.401, s.1.
9. **Açıksöz**, 2 Şubat 1922, nr.402, s.1.
10. **Açıksöz**, 6 Mart 1922, nr.429, s.1.
11. **Açıksöz**, 8 Mayıs 1922, nr. 479, s.1.
12. **Açıksöz**, 7 Haziran 1922, nr. 501, s.1.
13. **Açıksöz**, 8 Haziran 1922, nr.502, s.1.
14. **Açıksöz**, 10 Haziran 1922, nr.503, s.1.
15. **Açıksöz**, 19 Haziran 1922, nr. 511, s.1.
16. **Açıksöz**, 20 Haziran 1922, nr. 512, s.1.
17. **Açıksöz**, 24 Haziran 1922, nr. 515, s.1.
18. **Açıksöz**, 2 Temmuz 1922, nr.521, s.1.
19. **Açıksöz**, 10 Temmuz 1922, nr. 528, s.1.
20. **Açıksöz**, 16 Temmuz 1922, nr. 533, s.1.
21. **Açıksöz**, 25 Temmuz 1922, nr. 952, s.1.
22. **Açıksöz**, 8 Ağustos 1922, nr.549, s.1.
23. **Açıksöz**, 9 Ağustos 1922, nr.550, s.1.

Anadolu'da Yeni Gün;

1. **Anadolu'da Yeni Gün**, 4 Kânûn-ı sâni 1921, nr. 381-768, s.1.
2. **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Mayıs 1921, nr. 217-597, s.1.
3. **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Haziran 1921, nr. 265-645, s.1.
4. **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Eylül 1921, nr.17-330-717, s.2.
5. **Anadolu'da Yeni Gün**, 22 Eylül 1921, nr. 19-332-719, s.1.
6. **Anadolu'da Yeni Gün**, 14 Kânûn-ı evvel 1921, nr.364-751, s.1.
7. **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Kânûn-ı evvel 1921, nr.368-755, s.1.

8. **Anadolu'da Yeni Gün**, 22 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 371-758, s.1.
9. **Anadolu'da Yeni Gün**, 26 Kânûn-ı evvel 1921, nr.373-760, s.1.
10. **Anadolu'da Yeni Gün**, 6 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 383-770, s.1.
11. **Anadolu'da Yeni Gün**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 384-771, s.1
12. **Anadolu'da Yeni Gün**, 11 Kânûn-ı sâni 1922, nr.387-774, s.1.
13. **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Şubat 1922, nr.405-792, s.1.
14. **Anadolu'da Yeni Gün**, 3 Mart 1922, nr.431-818, s.1.
15. **Anadolu'da Yeni Gün**, 5 Mart 1922, nr.432-819, s.2.
16. **Anadolu'da Yeni Gün**, 7 Haziran 1922, nr.510-887, s.1.
17. **Anadolu'da Yeni Gün**, 11 Haziran 1922, nr. 513-890, s.1.
18. **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Haziran 1922, nr.518-895, s.1.
19. **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Haziran 1922, nr.520-897, s.2.
20. **Anadolu'da Yeni Gün**, 20 Haziran 1922, nr.521-898, s.1.
21. **Anadolu'da Yeni Gün**, 21 Haziran 1922, nr.522-899, s.1.
22. **Anadolu'da Yeni Gün**, 27 Haziran 1922, nr.527-904, s.2
23. **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Haziran 1922, nr.528-905, s.1.
24. **Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Haziran 1922, nr.530-907, s.1.
25. **Anadolu'da Yeni Gün**, 2 Temmuz 1922, nr. 531-908, s.2.
26. **Anadolu'da Yeni Gün**, 3 Temmuz 1922, nr.532-909, s.1.
27. **Anadolu'da Yeni Gün**, 9 Temmuz 1922, nr. 537-914, s.1.
28. **Anadolu'da Yeni Gün**, 16 Temmuz 1922, nr. 543-920, s.1.
29. **Anadolu'da Yeni Gün**, 25 Temmuz 1922, nr. 550-927, s.1.
30. **Anadolu'da Yeni Gün**, 26 Temmuz 1922, nr.551-928, s.1.
31. **Anadolu'da Yeni Gün**, 28 Temmuz 1922, nr.553-930, s.1.
32. **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Ağustos 1922, nr. 556-932, s.1;
33. **Anadolu'da Yeni Gün**, 13 Ağustos 1922, nr.563-940, s.1.
34. **Anadolu'da Yeni Gün**, 19 Eylül 1922, nr. 597-974, s.1.
35. **Anadolu'da Yeni Gün**, 24 Eylül 1922, nr. 601-978, s.1.
36. **Anadolu'da Yeni Gün**, 25 Eylül 1922, nr.602-979, s.1.
37. **Anadolu'da Yeni Gün**, 27 Eylül 1922, nr.604-981, s.1.
38. **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Teşrîn-i evvel 1922, nr.607-984, s.1.

Babalık;

1. **Babalık**, 1 Kânûn-ı sâni 1922, nr.779, s.1.
2. **Babalık**, 2 Nisan 1922, nr.857, s.1.

3. **Babalık**, 3 Nisan 1922, nr. 858, s.1.
4. **Babalık**, 4 Nisan 1922, nr. 859, s.1.
5. **Babalık**, 24 Temmuz 1922, nr. 951, s.1.
6. **Babalık**, 28 Temmuz 1922, nr. 954, s.1
7. **Babalık**, 31 Temmuz 1922, nr. 956, s.1.
8. **Babalık**, 18 Ağustos 1922, nr.968.

Cumhuriyet;

1. **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1981, nr. 20375, s.2.

Hakimiyet-i Milliye;

1. **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Şubat 1921, nr.104, s.1.
2. **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Mart 1921, nr. 125, s.1.
3. **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1921, nr.155, s.1-2.
4. **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Nisan 1921, nr. 158, s.2.
5. **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Nisan 1921, nr.166, s.1-2.
6. **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1921, nr.169, s.1.
7. **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1921, nr.173, s.1.
8. **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Haziran 1921, nr. 207, s.1.
9. **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Haziran 1921, nr.221, s.1
10. **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1921, nr. 308, s.1.
11. **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 320, s.1.
12. **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.323, s.1-2.
13. **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Teşrîn-i sâni 1921, nr. 307, s.1-2.
14. **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Teşrîn-i sâni 1921, nr.340, s.1.
15. **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Teşrîn-i sâni 1921, nr.304, s.1.
16. **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Kânûn-ı evvel 1921, nr.378, s.1.
17. **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Kânûn-ı evvel 1921, nr.384, s.1.
18. **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Kânûn-ı evvel 1921 , nr. 385, s.1
19. **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Kânûn-ı sâni 1922, nr.393, s.1.
20. **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Kânûn-ı sâni 1922, nr.396, s.1.
21. **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 399, s.1-2.
22. **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 404, s.1.
23. **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 405, s.2.
24. **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 416, s.1.

25. **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 417, s.1.
26. **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Şubat 1922, nr. 420, s.1.
27. **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1922, nr. 447, s.1.
28. **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Mart 1922, nr. 470, s.1.
29. **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Nisan 1922, nr.476, s.2.
30. **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1922, nr. 478, s.2.
31. **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Nisan 1922, nr.483, s.1.
32. **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mayıs 1922, nr.500, s.1.
33. **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1922, nr.526, s.1.
34. **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Haziran 1922, nr. 527, s.1
35. **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Haziran 1922, nr. 528, s.2
36. **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Haziran 1922, nr. 535, s.1.
37. **Hakimiyet-i Milliye**, 20 Haziran 1922, nr. 536, s.1
38. **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1922, nr. 537, s.1
39. **Hakimiyet-i Milliye**, 22 Haziran 1922, nr.538, s.1.
40. **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Haziran 1922, nr.540, s.1-2.
41. **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1922, nr.546, s.1.
42. **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1922, nr. 552, s.1-2.
43. **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Temmuz 1922, nr. 558, s.1.
44. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Temmuz 1922, nr. 564,s.1.
45. **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Temmuz 1922, nr.565, s.1.
46. **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Temmuz 1922, nr. 566, s.1.
47. **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Temmuz 1922, nr.567, s.1.
48. **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Temmuz 1922, nr. 568, s.1
49. **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Temmuz 1922, nr. 569, s.1.
50. **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1922, nr. 573, s.1-2.
51. **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1922, nr. 574, s.2.
52. **Hakimiyet-i Milliye**, 13 Ağustos 1922, nr.578, s.1.
53. **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1922, nr. 617, s.1.
54. **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr.624, s.3.

İkdam;

1. **İkdam**, 12 Teşrîn-i evvel 1919, nr.8142, s.1.
2. **İkdam**, 16 Teşrîn-i evvel 1919, nr.8146, s.3.
3. **İkdam**, 16 Şubat 1921, nr. 8597, s.1.

4. **İkdam**, 20 Mayıs 1921, nr.8687, s.2.
5. **İkdam**, 5 Eylül 1921, nr.8790, s.3.
6. **İkdam**, 28 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 8843, s.2.
7. **İkdam**, 8 Teşrîn-i sâni 1921, nr.8854, s.2.
8. **İkdam**, 10 Kânûn-ı sâni 1922, nr. 8916, s.1.
9. **İkdam**, 19 Kânûn-ı sâni 1922, nr.8925, s.4.
10. **İkdam**, 28 Kânûn-ı sâni 1922, nr.8934, s.1
11. **İkdam**, 29 Kânûn-ı sâni 1922, nr.8935, s.1.
12. **İkdam**, 1 Şubat 1922, nr.8938, s.1.
13. **İkdam**, 2 Şubat 1922, nr.8939, s.1.
14. **İkdam**, 3 Şubat 1922, nr. 8940, s.1.
15. **İkdam**, 5 Mart 1922, nr.8968, s.1.
16. **İkdam**, 6 Mart 1922, nr. 8969, s.1.
17. **İkdam**, 16 Mart 1922, nr.8979, s.2.
18. **İkdam**, 17 Mart 1922, nr. 8980, s.2.
19. **İkdam**, 14 Haziran 1922, nr.9067, s.1.
20. **İkdam**, 19 Haziran 1922, nr.9072, s.1.
21. **İkdam**, 21 Haziran 1922, nr.9074, s.1.
22. **İkdam**, 24 Haziran 1922, nr.9077, s.1.
23. **İkdam**, 26 Haziran 1922, nr.9079, s.1.
24. **İkdam**, 4 Temmuz 1922, nr.9087, s.1.
25. **İkdam**, 5 Temmuz 1922, nr.9088, s.1.
26. **İkdam**, 11 Temmuz 1922, nr. 9094, s.1.
27. **İkdam**, 16 Temmuz 1922, nr. 9099, s.1.
28. **İkdam**, 24 Temmuz 1922, nr. 9107, s.1.
29. **İkdam**, 25 Temmuz 1922, nr. 9108, s.1.
30. **İkdam**, 26 Temmuz 1922, nr. 9109, s.1.
31. **İkdam**, 28 Temmuz 1922, nr. 9111, s.1.
32. **İkdam**, 29 Temmuz 1922, nr. 9112, s.1.
33. **İkdam**, 30 Temmuz 1922, nr. 9113, s.1.
34. **İkdam**, 31 Temmuz 1922, nr. 9114, s.1.
35. **İkdam**, 6 Eylül 1922, nr.9148, s.2.
36. **İkdam**, 19 Eylül 1922, nr. 9161, s.2
37. **İkdam**, 20 Eylül 1922, nr. 9162, s.1
38. **İkdam**, 29 Eylül 1922, nr. 9171, s.1.

39. **İkdam**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 9174, s.1.

40. **İkdam**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr.9175, s.1.

İrâde-i Milliye;

1. **İrâde-i Milliye**, 17 Eylöl 1335 (1919), nr. 2, s.4.

Minber;

1. **Minber**, 17 Teşrîn-i sâni 1918, nr. 16, s.2.

Öğüd;

1. **Öğüd**, 15 Teşrîn-i evvel 1921, nr.90-787, s.1.

2. **Öğüd**, 25 Temmuz 1922, nr. 908, s.1.

Peyâm-ı Sabah;

1. **Peyâm-ı Sabah**, 25 Temmuz 1922, nr.11738-1308, s.1.

2. **Peyam-ı Sabah**, 31 Temmuz 1922, nr.1314, s.1.

3. **Peyâm-ı Sabah**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 11464-1034, s.2.

Sabah;

1. **Sabah**, 22 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 11822, s.1.

Takvim-i Vekâyi;

1. **Takvim-i Vekâyi**, 16 Temmuz 1922, nr. 4517, s.1.

Tasvir-i Efkar;

1. **Tasvir-i Efkar**, 4 Eylöl 1919, nr. 2823, s.1.

Türk Dünyası;

1. **Türk Dünyası**, 4 Eylöl 1919, nr. 15, s.1.

2. **Türk Dünyası**, 12 Teşrîn-i evvel 1919, nr.45, s.1.

Ulus;

1. **Ulus**, 23 Kasım 1938, s.7.

Vakit;

1. **Vakit**, 18 Teşrîn-i sânî 1918, nr. 385, s.1.
2. **Vakit** , 4 Eylül 1919, nr. 663, s.1.
3. **Vakit**, 11 Teşrîn-i evvel 1919, nr. 697, s.2.
4. **Vakit**, 12 Teşrîn-i evvel 1919, nr.698, s.1.
5. **Vakit**, 29 Nisan 1921, nr.1218, s.1.
6. **Vakit**, 21 Mayıs 1921, nr.1240, s.2.
7. **Vakit**, 21 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 1388, s.2.
8. **Vakit**, 24 Teşrîn-i evvel 1921, nr. 1391, s.1.
9. **Vakit**, 13 Teşrîn-i sânî 1921, nr.1411, s.1.
10. **Vakit**, 30 Teşrîn-i sânî 1921, nr.1427, s.1.
11. **Vakit**, 9 Kânûn-ı evvel 1921, nr. 1436, s.2.
12. **Vakit**, 16 Kânûn-ı evvel 1921, nr.1443, s.1.
13. **Vakit**, 1 Kânûn-ı sânî 1922, nr.1459, s.1.
14. **Vakit**, 8 Kânûn-ı sânî 1922, nr.1466, s.1.
15. **Vakit**, 9 Kânûn-ı sânî 1922, nr. 1467, s.1.
16. **Vakit**, 11 Kânûn-ı sânî 1922, nr. 1469, s.1.
17. **Vakit**, 3 Mart 1922, nr. 1518, s.1-2.
18. **Vakit**, 5 Mart 1922, nr.1520, s.1.
19. **Vakit**, 6 Mart 1922, nr.1521, s.2.
20. **Vakit**, 7 Haziran 1922, nr.1612, s.1.
21. **Vakit**, 14 Haziran 1922, nr.1619, s.1.
22. **Vakit**, 17 Haziran 1922, nr.1622, s.1.
23. **Vakit**, 19 Haziran 1922, nr.1624, s.1.
24. **Vakit**, 20 Haziran 1922, nr.1625, s.2.
25. **Vakit**, 21 Haziran 1922, nr.1626, s.2.
26. **Vakit**, 23 Haziran 1922, nr.1628, s.1.
27. **Vakit**, 24 Haziran 1922, nr.1629, s.1.
28. **Vakit**, 26 Haziran 1922, nr.1631, s.2.
29. **Vakit**, 1 Temmuz 1922, nr.1636, s.1.
30. **Vakit**, 5 Temmuz 1922, nr.1640, s.2.
31. **Vakit**, 11 Temmuz 1922, nr. 1646, s.1
32. **Vakit**, 19 Temmuz 1922, nr. 1654, s.2.
33. **Vakit**, 24 Temmuz 1922, nr. 1658, s.1.
34. **Vakit**, 27 Temmuz 1922, nr. 1661, s.1.

35. **Vakit**, 28 Temmuz 1922, nr. 1662, s.1.
36. **Vakit**, 29 Temmuz 1922, nr. 1663, s.1.
37. **Vakit** 30 Temmuz 1922, nr.1664, s.1.
38. **Vakit**, 2 Ağustos 1922, nr.1667, s.2.
39. **Vakit**, 8 Ağustos 1922, nr.1670, s.2.
40. **Vakit**, 30 Ağustos 1922 , nr.1692, s.1.
41. **Vakit**, 19 Eylül 1922, nr. 1712, s.1.
42. **Vakit**, 20 Eylül 1922, nr. 1713, s.1.
43. **Vakit**, 30 Eylül 1922, nr. 1723, s.1.
44. **Vakit**, 2 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1725, s.1.
45. **Vakit**, 3 Teşrîn-i evvel 1922, nr. 1726, s.1.
46. **Vakit**, 12 Teşrîn-i evvel 1922, nr.1735, s.3.

II-Dergiler

1. 19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi
2. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu
3. Askeri Tarih Bülteni
4. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
5. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
6. Belleten
7. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi
8. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*
9. Hayat Tarih Mecmuası
10. S.Ü. Ata Dergisi
11. Son Çağ
12. Türk Dili
13. Türk Dünyası Araştırmaları
14. Türk Kültürü
15. Türk Yurdu
16. Yakın Tarihimiz

* Diğer dergilerden faydalandıklarımız “Makaleler” kısmında verilmiştir. **HTVD**; Sayı: 4 Vesika No: 68; Sayı:5 Vesika No: 107; Sayı: 26 Vesika No:664; Sayı: 51 Vesika No: 1175 ; Sayı:59 Vesika No: 1352, 1354 ; Sayı:66 Vesika No: 1473.

D- HATIRALAR

1. ADIVAR, Halide Edib; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Çan Yay., İstanbul-1962.
2. ALTAY, Fahrettin; **Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş ve Sonrası**, 1912-1922, İnsel Yay., İstanbul-1970.
3. APAK, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK. Yay., Ankara-1988.
4. ARALOV, S. İ.; **Bir Sovyet Diplomatı'nın Türkiye Anıları**, Birey Toplum Yay., Ankara-1985.
5. ATAY, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Yenigün Haber Ajansı, 1988.
6. _____; **Çankaya**, Bates A.Ş. , İstanbul-1980.
7. BAYAR, Celâl; **Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş**, C. I,V, VI,VII,VIII, Sabah Kitapları, İstanbul-1997.
8. BOZOK, Salih; **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor** (Hazırlayan: Can Dünder), Doğan Kitapçılık, İstanbul-2001.
9. CEBESÖY, Ali Fuat; **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yay.,İstanbul-2000.
10. _____; **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a**, C. I, Temel Yay. İstanbul-2002.
11. _____; **Moskova Hatıraları**, (Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu) Temel Yay, İstanbul-2002.
12. ERTÜRK, Hüsamet; **İki Devrin Perde Arkası**, (Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu) Sebil Yay., İstanbul-1996.
13. FRUNZE, M. V.; **Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921- Ocak 1922)** (Çeviren: Ahmet Ekeş) ,Cem Yayınevi, İstanbul-1978.
14. GAULİS, Berthe Georges; **Çankaya Akşamları** (Çeviren: Füruzan Tekil), Bayrak Yayıncılık, İstanbul-1983.
15. GEREDİ, Hüsrev; **Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler-** (Hazırlayan: Sami Önal), Literatür Yayıncılık, İstanbul-2002.
16. HATEMİ, Nilüfer; **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, C.II, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1999.
17. İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar** (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek), Bilgi Yayınevi, 1. Kitap, 2. Kitap , Ankara-1992, 1987.
18. KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I-II, TTK.Yay., Ankara-1988.
19. KARABEKİR, Kazım; **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul-1969.
20. KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Vatan Yolunda**, İletişim Yay., İstanbul-1999.
21. Mehmet Arif ; **Ayıcı Arif'in Anıları Anadolu İnkılâbı Millî Mücadele Anıları (1919-1923)** (Yayına Hazırlayan: Bülent Demirbaş), Arba Yay., İstanbul-1992.
22. Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev**, C.I-III, TTK. Yay., Ankara-1989.
23. ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, C.I-II, Emre Yay., İstanbul-1993.

24. _____; **Siyasî Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul-2003.
25. ÖZALP, Kâzım; **Millî Mücadele (1919-1922)**, C.I, TTK. Yay., Ankara-1988.
26. RAWLINSON, Alfred; **Adventures In The Near East 1918-1922**, London-1923.
27. SÂBİS, Ali İhsan; **İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri**, C.V-VI, Nehir Yay., Nehir Yay., İstanbul-1993.
28. TENGİRŞEK, Yusuf Kemal; **Vatan Hizmetinde**, KB. Yay., Ankara-2001.
29. YALMAN, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922** (Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç) C.I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul-1997.

E- TELİF VE TETKİK ESERLER

1. AKBIYIK, Yaşar; **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1999.
2. AKGÜN, Seçil; **General Harbord'un Anadolu Gezisi Ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)**, Tercüman Tarih Yay., İstanbul-1981.
3. AKKILIÇ, Yılmaz; **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa**, Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı Yay., Bursa-2000.
4. AKŞİN, Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK. Yay., Ankara-1991.
5. AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele -Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), C.I / -Son Meşrutiyet (1919-1920), C.II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998.
6. AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK. Yay., Ankara-1988.
7. ALTINER, Avni; **Her Yönüyle Atatürk**, Bakış Matbaası, İstanbul-1981.
8. ARAZ, Nezihe; **Mustafa Kemal'le 1000 Gün**, Dünya Yayıncılık, İstanbul-1999.
9. ARIBURNU, Kemal; **Atatürk'ten Anılar**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul-1998.
10. ARIKAN, Zeki; **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1989.
11. ARMSTRONG, H. C.; **Bozkurt** (Çeviren: Gül Çağalı Güven), Arba Yay., İstanbul-1997.
12. ASLAN, Yavuz; **Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yay., İstanbul-2002.
13. **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, C.I-II, KB. Yay., Ankara-1994.
14. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1989.
15. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1991.
16. AVCIOĞLU, Doğan; **Millî Kurtuluş Tarihi (1938-1995)**, Tekin Yayınevi, C.I, İstanbul-1996.
17. AYDOĞAN, Erdal; **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000.
18. BAGİDOV, Y. A.; **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan- Türkiye İlişkileri** (Çeviren: A. Hasanoğlu), C. II, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul-2000.
19. BANOĞLU, Niyazi Ahmet; **Nükte Yergi Ve Fıkralarıyla Atatürk**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul- 2000.
20. BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK. Yay., Ankara-1989.

21. BAYTOK, Taner; **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara-1970.
22. BAYUR, Hikmet; **Atatürk Hayatı ve Eseri- Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1990.
23. _____; **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, TTK. Yay., Ankara-1995.
24. **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara-2003.
25. BELEN, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1973.
26. BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul-2002,
27. BIYIKLIOĞLU, Tevfik; **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Kent Basımevi, Ankara-1981.
28. _____; **Trakya'da Millî Mücadele**, C. I, TTK. Yay., Ankara-1992.
29. BORAK, Sadi; **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kaynak Yay., İstanbul-1998.
30. ÇAYCI, Abdurrahman; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk- Millî Bağımsızlık Ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı Ve Eseri)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2002.
31. ÇELEBİ, Mevlüt; **Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2002.
32. DANIŞMAN, H. Basri; **Artçı Diplomat**, Arba Yay., İstanbul-1998.
33. DUMONT, Paul; **Mustafa Kemal** (Çeviren: Zeki Çelikol), KB. Yay., Ankara-1998.
34. DURSUNOĞLU, Cevat; **Milli Mücadelede Erzurum**, Kaynak Yay., İstanbul-2000.
35. DÜZDAĞ, M. Ertuğrul; **Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler**, İz Yayıncılık, İstanbul-1991.
36. EROL, Mine; **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun-1972.
37. EVREN, Afif; **Atatürk'ün Konya'ya Gelişleri 1920-1937**, Babalık Basımevi, Konya-1940.
38. EYYUPOĞLU, İsmail; **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2002.
39. FARÉRE, Claude; **Türklerin Manevi Gücü** (Çeviren: Orhan BAHAEDDİN), Tercüman 1001 Temel Eser
40. GAULİS, Berthe Georges; **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği** (Çeviren: Cenap Yazansoy), Rado Yay., İstanbul-1981.
41. GOLOĞLU, Mahmut; **Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, Goloğlu Yay., Ankara-1971.
42. GÖKAY, Bülent; **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)** (Çeviren: Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-1997.

43. GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem SAR; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, AAM. Yay., Ankara-1997.
44. GÖRGÜLÜ, İsmet; **Atatürk'ün Anıları**, Bilgi Yay., Ankara-1998.
45. GRASSI, Fabio L.; **İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923 Kamuoyu ve Dış Politika**, (Çevirenler: Nevin Özkan, Durdu Kundakçı)Yapı Kredi Yay., İstanbul-2000.
46. GRONAU, Dietrich; **Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyetin Doğuşu** (Çeviren: Gülderen Koralp Pamir), Altın Kitaplar, İstanbul-1994.
47. GÜLMEZ, Nurettin; **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1999.
48. GÜNAYDIN, Ahmet Necip; **Millî Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa (2 Eylül-18 Aralık 1919)**, Es Form Ofset, Sivas-2000.
49. GÜNER, Zekâi, KABATAŞ, Orhan; **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara-1990
50. GÜRÜN, Kāmuran; **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK. Yay., Ankara-1991.
51. HELMREICH, C. Paul; **Sevr Entrikaları- Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar Ve Türkiye'nin Taksimi-**, (Çeviren: Şerif Erol)Sabah Kitapları, İstanbul-1996.
52. İĞDEMİR, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK. Yay., Ankara-1999.
53. İNUĞUR, M. Nuri; **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yay., İstanbul-1993
54. **İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar** (Yayına Hazırlayanlar: Elif Su Akdemir, Sema Şen) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara-1994.
55. JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çeviren: Cemal Köprülü), TTK. Yay., Ankara-1991.
56. _____; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922)**, TTK. Yay., Ankara-1989.
57. JEVAKHOFF, Alexandre; **Kemal Atatürk Batı'nın Yolu** (Çeviren: Zeki Çelikkol), İnkılâp Yay., İstanbul-1998.
58. KARAKAYA, Ali; **Millî Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri**, Başkent Klişe ve Matbaacılık, Ankara-2001.
59. KAYSERİ, İhsan; **Atatürk ve Konya**, Arı Basımevi, Konya-1981.
60. KINROSS, Lord; **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1990.
61. KOCATÜRK, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918-1938)**, TTK. Yay., Ankara-1988.
62. KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara-1978.
63. LÜTEM, İlhan; **Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılım Öyküsü**, İkinci Kitap, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara-2003.

64. MANGO, Andrew; **Atatürk**, (Türkçesi: Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul-2000.
65. MEHMETZADE, Mirza Bala; **Milli Azerbaycan Hareketi**, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Karaca) Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara-1991.
66. MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1990.
67. OKYAR, Osman; **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998.
68. ONAR, Mustafa; **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, C.I-II, KB. Yay., Ankara-1995.
69. ORAN, Baskın; **Türk Dış Politikası**, C. I, İletişim Yay., İstanbul-2001.
70. ÖNDER, Mehmet; **Atatürk Konya'da**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-1989.
71. _____; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1998.
72. ÖZTOPRAK, İzzet; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK. Yay., Ankara-1989.
73. _____; **Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919- Temmuz 1921) Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara-1981.
74. ÖZTÜRE, Avni; **Resim-Fotoğraf –Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi**, Çeltüt Matbaacılık Kolektif Şirketi, İstanbul-1969.
75. PALLİS, Alexsander Anastasius; **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, (Çeviren: Orhan Azizoğlu), Yapı Kredi Yay., İstanbul-1997.
76. RESULZADE, Mehmed Emin; **Azerbaycan Cumhuriyeti**, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği Yay., Ankara-1990.
77. SARAY, Mehmet; **Atatürk ve Türk Dünyası**, TTK. Yay., Ankara-1995.
78. SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C.I-II-III-IV, TTK. Yay., Ankara-1993-1994-1995-1996.
79. _____; **Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri**, Kaynak Yay., İstanbul-2002.
80. SELEK, Sabahattin; **Anadolu İhtilali**, C.I-II, Kastaş Yay., İstanbul- 1987.
81. SFORZA, Carlo; **Makers of Modern Europe**, The Bobbs Merrill Company, Indianapolis-1930.
82. SONYEL, Salâhi R.; **Atatürk-The Founder Of Modern Turkey**, TTK. Yay., Ankara-1989.
83. _____; **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK. Yay., Ankara-1995.
84. _____; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.I-II, TTK. Yay., Ankara-1987.

85. SPERCO, Willy; **Mustafa Kemal Atatürk 1981-1938**, (Çeviren: Zeki Çelikkol), Bilgi Yayınevi, Ankara-2001.
86. SÜRMELİ, Serpil; **Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2001.
87. ŞAMSUTDİNOV, A. M.; **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)** (Çeviren: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık A.Ş., İstanbul-1999.
88. ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk İle Yazışmalar**, KB. Yay., Ankara-1992.
89. _____; **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C.I-II-III-IV, TTK. Yay., Ankara-1992-2000-2000-1984.
90. _____; **Doğu'nun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1999
91. _____; **Atatürk ve Afganistan**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara-2002.
92. _____; **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, C. I, TTK. Yay., Ankara-1993.
93. _____; **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu** (Çeviren: Cüneyt Akalın) Bilgi Yayınevi, Ankara-1999.
94. _____; **Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara-1988.
95. TANSEL, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.I-IV, M.E.B. Yay., İstanbul-1991.
96. TEVETOĞLU, Fethi; **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK. Yay., Ankara-1991.
97. TİH.; C. II, Batı Cephesi, 4. Kısım, Kütahya, **Eskişehir Muharebeleri**, 15 Mayıs 1921- 25 Temmuz 1921, Ankara -1974.
98. _____; C. II, Batı Cephesi, 5. Kısım, 1. Kitap, **Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921)**, Ankara- 1995.
99. _____; C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, **Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, 10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922, Ankara- 1994.
100. _____; C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 2. Kitap, **Büyük Taarruz**, 1- 31 Ağustos 1922, Ankara-1995.
101. _____; C. II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, **İstiklâl Harbi'nin Son Safhası**, Ankara-1995.
102. _____; C. VII, **İdarî Faaliyetler**, Ankara - 1975.
103. TURHAN, Seyfettin; **Atatürk'te Konular Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yay., İstanbul-1995.
104. TÜRKGELDİ, Ali; **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara-1948.

105. ULUBELEN, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yay., İstanbul-1982.
106. YALÇIN, E. Semih; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Berikan Yay., Ankara-2000.
107. _____; **Türkiye Cumhuriyeti I Kaynaklar**, Siyasal Kitabevi, Ankara-2004
108. YAVUZ, Bige; **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri –Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922-** ,TTK. Yay., Ankara-1994.
109. YERASİMOS, Stefanos; **Kurtuluş Savaşı'nda Türk- Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, Boyut Kitapları, İstanbul-2000.
110. YÜCEER, Saime; **Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Ekin Kitabevi, Bursa-1997.

F-MAKALELER

1. AKTAŞ, Hayati; “*Yarbay Rawlinson’un Erzurum Anıları 1919*” **Ata Dergisi**, S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Sayı:2, Konya-1992.
2. ALİBEYOV, İnkılâp Velibeyoğlu; “*Sovyet-Türk Münasebetlerinin Kurulması ve Geliştirilmesinde Azerbaycan’ın Rolü*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, 25-29 Ekim -1999, Türkistan-Kazakistan , Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.I, Ankara-2000.
3. ARMAOĞLU, Fahir; “*Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı*”, **Belleten**, C. LXI, Sayı: 232, TTK. Yay., Ankara-1998.
4. ATALAY, Ahmet; “*Millî Mücadele’de Türk’ü Türk’e Kırdıran Adam- İngiliz Rahib Dr. Robert Rew Frew’nun Anadolu ve Konya Delibaş Mehmet İsyanı’ndaki Rolü*” **Ata Dergisi**, S.Ü. Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Sayı:8, Konya-1999.
5. BAYKAL, Hülya; “*Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin*”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.II, Sayı: 7, Mayıs-1991.
6. BİLGİN, Deniz; “*Milli Mücadele Aşamasında Amerikalı Gazeteci L.E. Browne’nın Türkiye’deki İzlenimleri -Sivas Kongresi’ne Katılması*”, **Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu 2- 4 Eylül 2002** , SİSKAV Yay., Sivas-2002.
7. BORAK, Sadi; “*Latife Hanım, Ünlü Gazeteci Price’a Hayatını ve Özelliklerini Anlatıyor*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VI, Sayı:16, Kasım 1989.
8. BULGURCUOĞLU, Münir; “*Milli Mücadelenin ilk Günlerinde Havza*”, **19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi**, C. VII, Sayı: 75 (Mayıs-Haziran 1946).
9. CÖHCE, Salim; “*Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, 25-29 Ekim -1999, Türkistan-Kazakistan , Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II, Ankara-2000.
10. ÇELEBİ, Mevlüt; “*Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa-Kont Sforza Görüşmesi*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1999,C.XV, Sayı:45, s.794.
11. DAĞISTAN, Adil; “*Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk-Fransız Yakınlaşmasında Claud Farrere’nin Rolü*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XV, Sayı: 44, Temmuz-1999.
12. ESKİ, Mustafa; “*Kastamonu’dan Gelip Geçen İki Fransız Gazeteci: Madame Berthe Gaulis ve Jean Chiquelin*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XII, Sayı:36, Kasım-1996.
13. FARRÉRE, Claude; “*Türkleri Niçin Sevdim*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 8, İstanbul Eylül-1966.
14. GENCER, Ali İhsan; “*Claude Farrere’nin Gözüyle Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele ve Türkler*”, **Türk Yurdu**, C. 9, Sayı: 16(362), Ankara, Mayıs-1988.

15. GEREDE, R. Hüsrev; “Atatürk”, **Belleten**, TTK. Yay., C. XX, Sayı:80, Ekim 1956, Ankara-1995.
16. GİRAY, Muharrem; “*Büyük Türk Dostu Claude Farrere’in Atatürk’ü Ziyareti*”, **Yakın Tarihimiz**, C.II, Sayı: 25, 16 Ağustos-1962.
17. JAESCHKE, Gotthard; “*Havza’da Mustafa Kemal Paşa*”, **Belleten**, C. XLVI, Sayı: 182, TTK. Yay., Nisan-1982.
18. _____; “*Mustafa Kemal’i Alıp Götürmek İsteyenler*”, **Belleten**, C. XXXII, No:128, Ekim 1968.
19. _____; “*Mustafa Kemal’in Amiral Brock’a Mektubu*” (Çeviren : Nimet ARSAN), **Belleten**, C. XXXVI, Sayı: 142, TTK. Yay., Nisan-1972.
20. KONUKCU, Enver; “*Gazi Mustafa Kemal Claude Farrère Görüşmesi*”, **Atatürk Konferansları** Türkiye Cumhuriyeti’nin 75. ve Kurtuluşunun 76. Yıldönümlerinde Afyon Ve İlçelerinde Yapılan Panel ve Konferanslar, AAM.Yay., Ankara-2000.
21. _____; “*Yarbay Rawlinson Görüşmesi*”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Yetmiş Beşinci Yılı**, Erzurum Valiliği, Erzurum-1999.
22. KURAT, Akdes Nimet; “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*”, **Son Çağ** , No:14, Ankara-Ocak-1963.
23. _____; “*Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne*” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:62, Kasım-1972.
24. LATİMER, Fredrick; “*Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gazeteci*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. II, Sayı: 9, İstanbul- Ekim 1965.
25. _____; “*Sivas Kongresinde Amerikalı Bir Gazeteci*”, **Son Çağ**, No:19, Ankara-Ocak-1965.
26. ÖNDER, Mehmet; “*Atatürk’e Mektuplar*”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları- Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Ankara-1994.
27. ÖNDEŞ, Osman; “*General Townshend’in Hatıraları*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:3, 1 Nisan 1967.
28. _____; “*General Townshend’in Hatıraları*”, **Hayat Tarih Mecmuası** Sayı :4, 1 Mayıs 1967
29. _____; “*General Townshend’in Hatıraları*”, **Hayat Tarih Mecmuası** Sayı:5, 1 Haziran 1967.
30. ÖZÇELEBİ, Ali; “*Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrere*”, **50. Yıl Armağanı**, Atatürk Üniversitesi Yay., C. II, Erzurum-1974.
31. ÖZEL, Sabahattin; “*Başkomutan Mustafa Kemal Paşanın Adapazarı ve İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:51, İstanbul Haziran-1988.
32. ÖZGİRAY, Ahmet; “*Milli Hakimiyet Işığında M. Kemal Paşa- A. Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921)*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı:6, İzmir-1991.

33. ÖZTOPRAK, İzzet; “Kurtuluş Savaşı’nda Türk- Fransız İlişkileri (Birinci Bölüm)”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı:14, Ankara- Ağustos 1982.
34. RADO, Şevket; “Atatürk’e Hayran Olan Bir Fransız Kadın Gazeteci: Berthe Georges Gaulis”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.39, Sayı:1-4, Temmuz-1980 Eylül-1981.
35. SFORZA, Kont Carlo; “Bir İtalyan Politikacısının Kaleminden Kurtuluş Savaşı’mızın Tahlili” (Sadeleştiren: Günvar Otmanbölük), **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:12, Aralık-1975.
36. SFORZA; “Türkiye ile Harbi Nasıl Gaib Ettik”, **Ayın Tarihi**, C. 15, No:46-47, (Kânun-ı sani- Şubat Nüshası Ankara- 1926).
37. SONYEL, Salahi R.; “Yabancı Kaynaklara Göre Kurtuluş Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Atatürk’ün Evrenselliği”, **III. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, AAM. Yay., 3-6 Ekim 1995-Gazi Mağusa, C.I, Ankara-1998.
38. _____; “ Mustafa Kemal’in İngiliz Dış İşlerini Karıştıran Tutumu ve Bir Mektubu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.IX, Sayı:51, Aralık-1971.
39. _____; “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”, **Türk Kültürü**, Sayı:85, Kasım-1969.
40. _____; “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet II ”, **Türk Kültürü**, Sayı:89, Mart -1970.
41. ŞAPOLYO, Enver Behnan; “Atatürk ve Üç Kılıç”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 37, Kasım-1965.
42. SOYSAL, İsmail; “Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)”, **Belleten**, C. XLVII, Sayı: 188, TTK. Yay., Ekim-1983/ Ankara-1984.
43. TEVETOĞLU, Fethi; “Amerikalı Gazeteci Louis Edgar Browne Tarafından Çekilen Atatürk’le İlgili Telgraflar”, **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 1, Sayı: 5, İstanbul- Haziran 1971.
44. _____; “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- I-”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 76, Şubat-1969.
45. _____; “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-II-”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü –II-, Sayı: 77, Mart-1969.
46. _____; “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi-III-”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 80, Haziran-1969.
47. _____; “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi- IV-”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sayı: 81, Temmuz-1969.
48. _____; “Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi Tanık Ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.IV, Sayı:10, Kasım 1987.

49. TOSUN, Ramazan; “Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, AAM. Yay., 8-12 Aralık 2003 -Ankara, C.II, Ankara- 2003.
50. ULUĞ, Naşit; “*Millî Mücadele’de Türk-Fransız Münasebetleri*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 9, İstanbul Ekim-1972.
51. YALÇIN, E. Semih; “*Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde "King-Crane Komisyonu" ve "General Harbord" Heyetleri*”, **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi**, 25-29 Ekim -1999, Türkistan-Kazakistan, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II, Ankara-2000.
52. YAVUZ, Bige; “*1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşaması*”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası -Makaleler-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000.
53. YAVUZ, Ünsal; “*Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM’nin Açılışının Dış Etkileri*”, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası -Makaleler-**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara-2000.

G- TEZLER

1. AKTAŞ, Hayati; **1919 Yazında Erzurum**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya-1990.
2. BULUT Yücel; **“Türk Dostları”: Pierre Loti ve Claude Farrère**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-1993.
3. DAĞISTAN, Adil; **Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-1992.
4. KARAKAYA, Ali; **General Harbord’un Erzurum Gezisi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-1991.